

Arxiu
de Textos Catalans Antics

35

BARCELONA
2023-2024

Arxiu de Textos Catalans Antics

Sigla: ATCA

Anuari per a l'edició i estudi de textos catalans anteriors al segle XIX

Directors: Jaume de Puig i Oliver – Jaume Mensa i Valls

Secretari: Alexander Fidora

Volum publicat a càrrec de l'Institut d'Estudis Catalans
i de l'Ateneu Universitari Sant Pacià

VOLUM XXXV

2023-2024

SUMARI

ARTICLES

Jaume de PUIG OLIVER, Un altre manuscrit llatí dels *Usatici Barchinone*: Girona, ACG, ms. 48

Jaume TORRÓ TORRENT, Joanot Martorell, escrivà de ració del Príncep de Viana: la literatura catalana del segle XV i les corts dels Trastàmara

NOTES

Jaume de PUIG OLIVER, Cartorals de Besalú

Josep CLARA I RESPLANDIS, Noms i professions dels habitants de Girona l'any 1534

Montserrat CLARASÓ GARCIA i Joan TRES ARNAL, El *Compendi històric del viatge y cautiveri de Pio Sisè, traduït del francès en 1800*: anàlisi i edició

RECENSIONS

Finestra oberta

NECROLÒGICA

Joan Botam i Casals (1926-2023), *In memoriam*

CENTENARI COLOMER

Eusebi Colomer, en el centenari del seu naixement

TAULES

- I. Taula de referències bíbliques
- II. Taula de manuscrits, d'arxius i biblioteques
- III. Taula d'íncipis
- IV. Taula de primers versos
- V. Taula de possessors i comitents
- VI. Taula de copistes
- VII. Taula cronològica
- VIII. Taula d'obres anònimes
- IX. Taula d'antropònims

Adreces:

Direcció i intercanvis: Ateneu Universitari Sant Pacià, Diputació, 231. 08007
Barcelona

Subscripcions: Institut d'Estudis Catalans, Carme 47. 08001 Barcelona

A/e: publicacions@iec.cat / Tel.: 932 701 636

Preu del volum sol (IVA inclòs): 48 €

Arxiu

de Textos Catalans Antics

Arxiu
de Textos Catalans Antics

35

BARCELONA

2023-2024

Fundador: Josep Perarnau i Espelt

Codirectors: Jaume de Puig (Institut d'Estudis Catalans), Jaume Mensa (Universitat Autònoma de Barcelona, Institut d'Estudis Catalans).

Secretari: Alexander Fidora (ICREA – Universitat Autònoma de Barcelona).

Consell Editorial: Pere Lluís Font (Institut d'Estudis Catalans), Josep Maria Nadal i Farreras (Institut d'Estudis Catalans), Armand Puig i Tàrrach (Ateneu Universitari Sant Pacià), Teresa Cabré (Institut d'Estudis Catalans), Albert Rossich (Institut d'Estudis Catalans), Joan Torra (Facultat de Teologia de Catalunya – Ateneu Universitari Sant Pacià).

Consell de Redacció: Michel Adroher (Université de Perpignan Via Domitia), Jesús Alturo Peruchó (Universitat Autònoma de Barcelona), Irene Capdevila Arrizabalaga (Universitat de Girona), Xavier Casassas (Universität Salzburg), Lluís Cifuentes (Universitat de Barcelona), Roger Friedlein (Ruhr-Universität Bochum), Sebastià Giral (Universitat Autònoma de Barcelona), Robert D. Hughes (Praga), Sadurní Martí (Universitat de Girona), Tomàs Martínez Romero (Universitat Jaume I), Francesco Santi (SISMEL, Università di Bologna), Barbara Scavizzi (Gubbio), Lourdes Soriano Robles (Universitat de Barcelona), Matthias M. Tischler (ICREA – Universitat Autònoma de Barcelona).

Consell Assessor: Lola Badia (Universitat de Barcelona), Rosanna Cantavella (Universitat de València), John Dagenais (University of California, Los Angeles), Dominique de Courcelles (Centre National de la Recherche Scientifique – École Normale Supérieure), Fulvio Delle Donne (Università degli Studi della Basilicata), Michael McVaugh (University of North Carolina at Chapel Hill), Isabel Müller (Ruhr-Universität Bochum), Joaquim Nadal i Farreras (Universitat de Girona), Michela Pereira (SISMEL), Joan Requesens i Piquer (Manresa).

© dels autors dels articles

© Institut d'Estudis Catalans i Ateneu Universitari Sant Pacià, per a aquesta edició

Compost per Jordi Ardèvol
Imprès a Service Point, FMI, SA
Disseny gràfic: Narcís Comadira

ISSN (edició impresa): 0211-9811
ISSN (edició electrònica): 2013-9535
Dipòsit legal: B. 25.453-1982

Els continguts de l'ARXIU DE TEXTOS CATALANS ANTICS estan subjectes —llevat que s'indiqui el contrari en el text o en el material gràfic— a una llicència Reconeixement - No comercial - Sense obres derivades 3.0 Espanya (by-nc-nd) de Creative Commons, el text complet de la qual es pot consultar a <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/deed.ca>. Així doncs, s'autoritza el públic en general a reproduir, distribuir i comunicar l'obra sempre que se'n reconegui l'autoria i l'entitat que la publica i no se'n faci un ús comercial ni cap obra derivada.

ARTICLES

Jaume de PUIG OLIVER
Institut d'Estudis Catalans

UN ALTRE MANUSCRIT LLATÍ DELS *USATICI BARCHINONE*:
GIRONA, ACG, MS. 48

Another Latin manuscript from Usatici Barchinone: Girona, ACG, MS. 48

Resum: El treball se centra en la descripció del ms. 48 de l'Arxiu Capitular de Girona, compilació formada per un text litúrgic, uns textos jurídics de dret provincial i diocesà eclesiàstic, uns textos de dret civil català i un manual de Bernat de Dorna per aprendre a redactar. El caràcter pragmàtic del recull i el seu origen a la part més oriental de la Catalunya Vella sembla indubtable. El text dels *Usatici Barchinone* contingut manuscrit ha passat desapercebut fins avui, i ha estat detectat amb motiu de la preparació —en curs— del catàleg dels manuscrits de la catedral de Girona. Atès que els darrers anys els treballs d'Aquilino Iglesia han revolucionat la problemàtica entorn dels *Usatges*, ha semblat oportú divulgar el text del ms. gironí, malauradament molt difícilment llegible en la seva totalitat a causa de les xacres físiques que l'afecten.

Mots clau: *Usatges de Barcelona*, textos jurídics eclesiàstics, Bernat de Dorna.

Abstract: The work focuses on the description of manuscript 48 of the Girona Chapter Archive, a compilation made up of a liturgical text, some provincial and ecclesiastical diocesan law texts, Catalan civil law texts and a manual by Bernat de Dorna for learn to write. The pragmatic nature of the collection and its origin in the easternmost part of Old Catalonia seems indubitable. The text of the *Usatici Barchinone* manuscript content has been unnoticed until today, and has been detected due to the preparation – in progress – of the catalog of manuscripts of the cathedral of Girona. Given that in recent years the work of Aquilino Iglesia has revolutionized the problems surrounding the *Usatges*, it seems appropriate to publicize the text of the Girona manuscript, unfortunately very difficult to read in its entirety due to the physical damage that affects it.

Keywords: *Usatges de Barcelona*, ecclesiastical law texts, Bernat de Dorna.

Sigles emprades:

ACB = Arxiu Capitular de Barcelona

ACG = Arxiu Capitular de Girona

ADB = Arxiu Diocesà de Barcelona

AGUIRRE = J. SÁENZ DE AGUIRRE, *Collectio maxima Conciliorum omnium Hispaniae et novi orbis*, Romae 1693-1717.

AHCB = Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona

- ANTOLÍN = Guillermo ANTOLÍN, *Catálogo de los Códices Latinos de la Real Biblioteca del Escorial*, I-V vols., Madrid 1910-1923.
- APCCV = Arxiu de Protocols del Corpus Christi de València
- AST = «Analecta Sacra Tarraconensia»
- BAV = Biblioteca Apostolica Vaticana
- BC = Barcelona, Biblioteca de Catalunya
- BDSG = Biblioteca Diocesana del Seminari de Girona
- BICAB = Biblioteca del Col·legi de l'Advocacia de Barcelona
- BN = Biblioteca Nacional
- BNF = Bibliothèque Nationale de France (París)
- BNM = Biblioteca Nacional de Madrid
- BPLH = Zacharias GARCÍA VILLADA, *Bibliotheca Patrum Latinorum Hispaniensium*, II Band, 1 Teil, Wien 1915.
- BROCÀ = Guillem M. DE BROCÀ, *Historia del Derecho de Cataluña especialmente del civil y exposición de las instituciones del derecho civil del mismo territorio en relación con el código civil de España y la jurisprudencia*, vol. I, Barcelona, 1918.
- BROCÀ* = Guillem M^a DE BROCÀ, *Els Usatges de Barcelona*, dins «Institut d'Estudis Catalans. Anuari MCMXIII-MCMXIV Any V – PART I» (1915), 357-389.
- BUB = Biblioteca de la Universitat de Barcelona
- COLL = Gaspar COLL I ROSELL, *Manuscrits jurídics i il·luminació*, Barcelona, Curial-PAM 1995, 376 p.
- COROLEU, *El Código* = José COROLEU, *El Código de los Usajes de Barcelona. Estudio histórico jurídico*, Barcelona, Henrich i Cia 1890, 104 p.
- Cortes = *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña publicadas por la Real Academia de la Historia*, XXVI vols., Madrid 1896-1922.
- DBF = *Dictionnaire de Biographie Française*, vols. I-XIX, París 1933-2001.
- DDC = *Dictionnaire de Droit Canonique*, vols. I-VII, París 1935-1965.
- DÍAZ Y DÍAZ = M. C. DÍAZ Y DÍAZ, *Index scriptorum latinorum Medii Aevi Hispanorum*, Madrid 1959, n. 1435, p. 299-300.
- DOMINGUEZ BORDONA = Jesús DOMÍNGUEZ BORDONA, *Catálogo de los manuscritos catalanes de la Biblioteca Nacional*, Madrid 1931.
- EUC = «Estudis Universitaris Catalans», Barcelona 1907-1936 y 1979-1984. f., ff., fol. = foli, folis.
- FERRAN I PLANAS = Elisabet FERRAN I PLANAS, *El jurista Pere Albert i les Commemoracions*, Barcelona, IEC (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, LXVII) 2006, 426 p.
- FONT, *Ressenya* = Josep Mª FONT I RIUS, *Ressenya dels manuscrits conservats de la Compilació de 1413-1422*, dins «CONSTITUCIONS DE CATALUNYA. INCUNABLE DE 1495», Barcelona, Generalitat de Catalunya – Departament de Justícia (Textos Jurídics Catalans. Lleis i Costums IV/1) 1988, p. XLIII-LXI.

- GARCÍA Y GARCÍA = Antonio GARCÍA Y GARCÍA, *Catálogo de los manuscritos jurídicos de la Biblioteca Capitulare de la Seu d'Urgell*, La Seu d'Urgell 2009, 637 p.
- HEFELE = Charles-Joseph HEFELE, *Histoire des Conciles d'après les documents originaux*, vols. I-X, París 1907-1939.
- HLF = *Histoire Littéraire de la France*, vols. I-XLI, 1865 ss.
- IGMBN = *Inventario General de Manuscritos de la Biblioteca Nacional* [de Madrid], vols. I-XV (mss. 1-11.000), Madrid 1953-2001.
- «Initium» = «Initium. Revista catalana d'història del dret».
- lat. = llatí
- LUB = Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, *Liber Usaticorum Barchinone. Tomo I. Pródromos para una edición sinóptica. Volumen I*, Barcelona, Associació Catalana d'Història del Dret "Jaume de Montjuïc", 2012, 895 p.; *Volumen II, Los protagonistas: los manuscritos de los Usatici*, ib., 2013, 1042 p.; *Volumen III**, *Los protagonistas: los manuscritos de los Usatici*, ib., 2015, 1-849 p.; *Volumen III***, *Los protagonistas: los manuscritos de los Usatici*, ib., 2015, 857-1641.
- MARTÈNE = Edmond MARTÈNE – Ursin DURAND, *Veterum scriptorum et monumentorum amplissima collectio*, I-IX, París 1724-1733.
- Mendoza del Infantado* = «Exposición de la biblioteca de los Mendoza del Infantado en el siglo XV», Madrid 1958.
- ms. = manuscrit
- mss. = manuscrits
- n. = número
- PÉREZ MARTÍN = Antonio PÉREZ MARTÍN, *Hacia una edición crítica del texto latino de los Usatges de Barcelona*, en «Glossae. Revista de Historia del Derecho Europeo», 7 (1995), 9-32.
- RABLLB = Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona
- RAH = Madrid, Real Academia de la Historia
- ROCAMORA = J. M. ROCAMORA, *Catálogo abreviado de los manuscritos de la biblioteca del Excmo. Señor Duque de Osuna e Infantado*, Madrid 1882.
- ROVIRA, *Usatges* = Josep ROVIRA I ARMENGOL, *Usatges de Barcelona i Comemoracions de Pere Albert*, Barcelona, Editorial Barcino 1933 (Els Nostres Clàssics 43-44), 307 p.
- SCHIFF = Mario SCHIFF, *La bibliothèque du Marquis de Santillane*, París 1905.
- TEJADA Y RAMIRO = J. TEJADA Y RAMIRO, *Colección de Cánones y de todos los concilios de la Iglesia en España y de América*, vols. I-V, Madrid 1850-1851.
- VALLS = Ferran VALLS I TABERNER, *Manuscrits dels Usatges de Barcelona*, dins «Revista Jurídica de Catalunya», 35 (1929), 181-182.
- VALLS I TABERNER, dins «AST», XI (1935) = Ferran VALLS I TABERNER, *Notes sobre la legislació eclesiàstica provincial que integra la Compilació Canònica Tarraconense del Patriarca d'Alexandria*, dins «Analecta Sacra Tarraconensis», XI (1935), 251-272.

I. DESCRIPCIÓ DEL MANUSCRIT

ACG, ms. 48

Ritual del baptisme d'un infant malalt
 Constitucions conciliars tarraconenses
 Constitucions sinodals barcelonines
Usatici Barchinone (1-151)
 Constitucions de pau i treva
 Bernat de Dorna, *Libellus de libellorum compositione*

I. ENQUADERNACIÓ

1. Cobertes

- a) Mides de superfície i gruix: 180 x 280 x 70.
- b) Material: Pasta recoberta de tela.

2. Llom ras, de pergamí.

a) Tipus, tècnica i nombre de relligadures: Els plec s'ón cosits entre ells i relligats a les tapes amb dues vetes.

b) Descripció dels sectors: A dalt: «Fragmenta | Codicum»; al mig: «48»; a sota: «Sec. XIV-XV»; a baix, etiqueta quadrada de paper blanc amb la cota actual del ms.: «ACG | Ms | 48».

3. Altres elements:

- a) Folis de protecció i de guarda: I+I, numerats seguint la numeració del cos del manuscrit.
- c) Cobertes (folres) del mateix paper que els folis de guarda.
- d) Talls sense particularitats.
- g) Llavis ben conservats.

4. Conclusió. Data: Enquadernació moderna, del segle XX.

II. COS DEL VOLUM

1. Composició material: Manuscrit factici i miscel·lani.

2. Matèria: Pergamí.

4. Folis: 88.

5. Dimensions: 170 x 270 x 50.

6. Plecs: 1) Plec de 3 x 2, folis 2-7.

2) Plec de 3 x 2, folis 8-13.

3) Plec de 3 x 2, folis 14-19.

4) Plec de 4 x 2, folis 20-27.

5) Bifoli, folis 28-29.

- 5) Bifoli, folis 30-31.
- 6) Plec de 4 x 2, folis 32-39.
- 7) Plec de 4 x 2, folis 40-47.
- 8) Plec de 4 x 2, folis 48-55.
- 9) Bifoli, folis 56-57.
- 10) Plec de 4 x 2, folis 58-65.
- 11) Plec de 4 x 2, folis 66-73.
- 12) Plec de 4 x 2, folis 74-81.
- 13) Plec de 4 x 2, folis 82-89.

El primer plec del manuscrit formaria part d'un ritual no identificat o perdut.

El segon plec té una ubicació completament equivocada a principi del manuscrit; justament el reclam del darrer foli del darrer plec [-*tus instaret*] assenyala l'inici de l'actual segon plec [-*tus instaret*].

8. Foliació moderna, en tinta i xifres aràbigues, a l'angle superior dret del recto dels folis.

12. Sistema de ratllat en tinta sèpia, ><; primera línia no escrita.

III. CONTINGUT LITERARI

I

1. Folis 2r-7v. F. 2r, *inc.*: «(*Rúbrica*) Incipit ordo ad cathecuminum infirmum faciendum. Hic interrogat eum sacerdos qui tenet infantem dicens: Q-(*fi de rúbrica*)-uo nomine uocatur ille ...».

F. 7v, *exp.*: «... Accipe uestem sanctam, uestem candidam, quam perferas inuiola- (*fine mutilus*)».

2. Identificació de l'autor i obra: *Ritual del baptisme*.

II

1. Folis 8r-10. F. 8ra, *inc.*: «(*initio mutilus*) ... -tus instaret et reum precise compellere respondere et extimat tucius faciet si in negatiuam partem declinet ...».

F. 10rb, *exp.*: «... eiusdem plebis faciat pascifica possessione gaudere sub premissa forma impetrentur litere a curia potius de consuetudine quam de iure, sed cum appellat tunc de iure comuni auditur appellans. (*Rúbrica*) Finito libro sit laus et gloria christo (*fi de rúbrica*)».

2. Identificació de l'autor i obra: Bernat de DORNA, ardiaca Biturense, *Libellus de libellorum compositione, part final*.

3. Altres manuscrits: Cf. infra, VIII, 3.

4. Catàlegs i bibliografia: Cf. infra, VIII, 4.

5. Edicions: Cf. infra, VIII, 5.

6. Contingut: Cf. infra, VIII, 6.

Folis 10v-13v buits.

III

1a. Folis 14r-15r. F. 13r, *inc.*: «(*initio mutilus*) ... obtinenda nec super hoc per alium quam per romanum pontificem cum illo ualeat dispensari nec per aliquem possint huiusmodi sententie reuocari donec difidamenta reuocauerit ...».

F. 15rb, *exp.*: «... Ut autem predictae constitutiones ad noticiam perueniant (*Rúbrica*) Require retro».

2a. Identificació de l'autor i obra: *Constitucions del concili de Tarragona de l'any 1292, primer de l'arquebisbe Roderic Téllez, (II)-X.*

3a. Altres manuscrits:

Tortosa, Arxiu de la Catedral, ms. 187, f. 38;

Barcelona, BUB, ms. 588;

Madrid, RAH, *Papeles Jaime Villanueva*, lligall 9/4558, f. 180v-183r (ex codice Barchinonensi apud Augustinianos).

4a. Catàlegs i bibliografia:

MARTÈNE, VII, 291-294;

MANSI, XXIV, 1105;

HEFELE, VI, 329;

TEJADA Y RAMIRO, III, 409.

5a. Edicions: Josep Maria PONS I GURI, *Constitucions Conciliars Tarraconenses (1229-1330)*, dins «Recull d'estudis d'història jurídica catalana», vol. II, 316-320.

6a. Contingut:

F. 14ra: [Contra difidentes clericos]. De periuriis.

F. 14rb: Contra excommunicatos absolutionem non petentes.

F. 14vb: Contra illos qui ministrant ecclesiastica sacramenta alieno parochiano. Contra non opposentes se archiepiscopo toletano et aliorum archiepiscoporum litteras impetrantes Require retro oooooo. De hereticis.

F. 15ra: Contra pseudo apostolos. [De questoribus].

1b. Folis 15r-16v. F. 15rb, *inc.*: «(*Rúbrica*) Hec sunt constitutiones domini fratris bernardi episcopi barchinonensis (*fi de rúbrica*). Quoniam officii nostri debitum remediis inuigilat subditorum ...».

F. 16va-b, *exp.*: «... Anno domini M^o CC LXX VI, III idus iulii [... ...]-lis pater dominus Sabinensis episcopus. (*Rúbrica*) Tenor comissionis domini Egidii cardinalis. Require retro (*fi de rúbrica*). Venerabilibus in christo patribus. (*Rúbrica*) Super comutatione penarum contra concubenarios et concubinas eorum ciuitatis et diocesis barchinonensis. Require retro (*fi de rúbrica*). Cum

nos frater bernardus diuina miseratione barchinonensis episcopus. Im primis statuentes (*Rúbrica*) Retro».

2b. Identificació de l'autor i obra: *Constitucions del síned diocesà de Barcelona del 15 de març de l'any 1291, celebrat pel bisbe Bernat Pelegrí*.

3b. Altres manuscrits:

Tortosa, Arxiu de la Catedral, ms. 187, f. 38;

Barcelona, BUB, ms. 588;

4b. Catàlegs i bibliografia:

MANSI, XXIV, 1105;

HEFELE, VI, 329;

TEJADA Y RAMIRO, III, 409.

5b. Edició: *Synodicon hispanicum*, XIII, 168-178.¹

6r. Contingut:

F. 15rb: Hec sunt constitutiones domini fratris bernardi episcopi barchinonensis.

1c. Folis 16v-19r. F. 16vb, *inc.*: «(*Rúbrica*) De sequentibus curiam principum secundum concilium domini roderici archiepiscopi Terrachonensis (*fi de rúbrica*). Quorundam oculis (*sic*) sic execat ambitio ut temporalibus comodis inhiantes plus temporalis maiestati quam eterne placere studentes ...».

F. 19ra, *exp.*: «... que incipit *Alma mater* et per alias constitutiones est statutum».

2c. Identificació de l'autor i obra: *Constitucions del concili de Tarragona de l'any 1294, tercer de l'arquebisbe Roderic Téllez (I-V)*.

3c. Altres manuscrits:

Girona, ADG, ms. 2, f. 30rv; ms. 4, f. XXIIv-XXIIIr

Tortosa, Arxiu de la Catedral, ms. 187, f. 42;

Madrid, RAH, *Papeles Jaime Villanueva*, lligall 9/4558, f. 9-10 (ex codice Barchinonensi apud Augustinianos).

4c. Catàlegs i bibliografia:

AGOSTÍ, *Opera Omnia*, III, 383;

MANSI, XXIV, 1105;

VALLS I TABERNER, dins «AST», XI (1935), 265;

HEFELE, VI, 341.

1. El nostre ms. transmet les constitucions que en l'edició del *Synodicon* obtenen els números 1-29. Les altres tres darreres constitucions del síned (30-31) només són identificades per llurs rúbriques i mots inicials, amb la indicació que el text sencer es troba *retro*, és a dir, en pàgines anteriors. La qual cosa desvela que el manuscrit contenia en folis anteriors tots o alguns dels decrets promulgats el 1229 pel cardenal Sabinense en el concili provincial de Lleida.

5c. Edicions: Josep Maria PONS I GURI, *Constitucions Conciliars Tarraconenses (1229-1330)*, dins «Recull d'estudis d'història jurídica catalana», vol. II, p. 324-328.

1d. Foli 19rv. F. 19ra, *inc.*: «Anno natiuitate domini m^o CCC v die martis que fuit VIII kalendas marcii fuerunt iste constitutiones facte et publicate in prouinciali concilio Terrachone. Quoniam pontificalem decet solerciam rerum ecclesiarum ita curam gerere...».

F. 19vb, *exp.*: «... Primum sacrilegia non in [...] videlicet si furta facta fuerint in [...] que non ... (*fine mutilus*)».

2d. Identificació de l'autor i obra: *Dues constitucions del concili de Tarragona de l'any 1306, quart de l'arquebisbe Roderic Téllez (I-II)*,² *tres del concili de Lleida de 1294, tercer dels de Roderic Téllez (VII-IX)*, i *començament de la llista dels casos reservats al bisbe*.

3d. Altres manuscrits:

Girona, ADG, ms. 2, f. 127rv; ms. 3, f. 30rv; ms. 4, f. xxiiiv-xxiiiir;
Madrid, RAH, *Papeles Jaime Villanueva* lligall 9/4558, p. 232r-234r (ex cod. Cur. Episcopalis Gerunde et ex alio in ecclesia S. Felicis).

4d. Catàlegs i bibliografia: Josep Maria PONS I GURI, *o. c.*, vol. II, p. 329-330.

5d. Edicions:

MANSI, XXV, 838;

HEFELE, VI, 597;

TEJADA-RAMIRO, VI, 60.

Josep Maria PONS I GURI, *Constitucions Conciliars Tarraconenses (1229-1330)*, dins «Recull d'estudis d'història jurídica catalana», vol. II, p. 373-374 i 328-329.

1e. Foli 20rv. F. 20ra, *inc.*: «Anno domini Millesimo Ducentesimo Quadragesimo Tertio pridie idus ianuarii. Cum parum prosit in ciuitate ius esse si desit iurium executor, nos Petrus miseracione diuina ...».

F. 20vb, *exp.*: «... in suo officio sit suspensus non poterit habere hoc est remedium dispensationis sine apostolica sede».

2e. Identificació de l'autor i obra: *Constitucions del concili de Tarragona de l'any 1244, cinquè de l'arquebisbe Pere d'Albalat (I-V, ometent la VI {De sententiis alterius episcopi. Item sacro aprobante consilio ...} i afegint-n'hi dues pròpies del ms.)*.

3e. Altres manuscrits:

Tortosa, Arxiu de la Catedral, ms. 187, f. 19-20;

2. Cf. altres constitucions del mateix sínet més avall, f. 48r-49r, p. 38.

Madrid, RAH, *Papeles Jaime Villanueva* lligall 61 (I), f. 253-254 (ex codice Barchinonensi apud Augustinianos).

4e. Catàlegs i bibliografia:

MH, p. 530;

AGUIRRE, III, 503;

MANSI, XXIII, 604;

VL, XIII, 169;

TEJADA Y RAMIRO, III, 375, i VI, 39;

HEFELE, V, 1663;

VALLS I TABERNER, dins «AST», XI (1935), 258;

MORERA LLAURADÓ, *Tarragona cristiana*, II, 282.

5e. Edició: Josep Maria PONS I GURI, *o. c.*, p. 276-277.

1f. Folis 20v-21v. F. 20vb, *inc.*: «Anno domini M CC XL VI, kalendis madii conuenientibus in vnum venerabilibus patribus Petrus ...».

F. 21va, *exp.*: «... et si perseuerauerint in proposito babtizandi eidem (*sic*) babtismus ulterius non negetur».

2f. Identificació de l'autor i obra: *Constitucions del concili de Tarragona de l'any 1246, sisè de l'arquebisbe Pere d'Albalat (I-IV)*.

3f. Altres manuscrits: Tortosa, Arxiu de la Catedral, ms. 187, f. 20r; Madrid, RAH, *Papeles Jaime Villanueva* lligall 9/4558, f. 255-256 (ex codice Barchinonensi apud Augustinianos).

4f. Catàlegs i bibliografia: AGUIRRE, III, 502;

MANSI, XXII, 723;

TEJADA Y RAMIRO, III, 375;

VALLS I TABERNER, dins «AST», XI (1935), 259.

5f. Edició: Josep Maria PONS I GURI, *Constitucions Conciliars Tarracomenses (1229-1330)*, dins «Recull d'estudis d'història jurídica catalana», vol. II, 278-281.

1g. Foli 21v. F. 21va, *inc.*: «Hec est constitutio edita in terrachonensi concilio celebrato dominica qua cantatur *letare* anno domini M^o CC^o XL° IX°. Cum non sine graui peccato quod suum non est possit aliquis retinere...».

Ib., *exp.*: «... ad personam archiepiscopi et episcoporum extendi uolumus ullo modo».

2g. Identificació de l'autor i obra: *Constitucions del concili de Tarragona de l'any 1250, vuitè de l'arquebisbe Pere d'Albalat (II)*.

3g. Altres manuscrits:

Tortosa, Arxiu de la Catedral, ms. 187, f. 22r;

Madrid, RAH, *Papeles Jaime Villanueva* lligall 9/4558, f. 259r-260v (ex codice Barchinonensi apud Augustinianos).

4g. Catàlegs i bibliografia:

AGUIRRE, III, 504;

MANSI, XXIII, 777;
 TEJADA Y RAMIRO, VI, 46;
 Fidel FITA, *Concilios Tarraconenses de 1248, 1249 y 1250*, dins «Boletín de la Real Academia de la Historia», 40 (1902), 444;
 VALLS I TABERNER, dins «AST», XI (1935), 259-260;
 MORERA, *Tarragona cristiana*, II, 287.
 5g. Edició: Josep Maria PONS I GURI, *o. c.*, p. 288.

1h. Folis 21v-22r. F. 21va, *inc.*: «Cum ea que in concilio recto geruntur merito affectu et firmitate nituntur | Idcirco nos barchinone et ecclesie prelati ceterique canonici ad remouendam penitus et euitandam omnem discordiam ...».

F. 22r, *exp.*: «... nullam inde habeat comutationem. Actum est III° kalendas madii anno domini M CC XLI°. Signum de Calidis Signum».

2h. Identificació de l'autor i obra: Berenguer DE PALOU (II), bisbe de Barcelona (1212-1241), *Decret o constitució del 28 d'abril del 1241*.

4h. Catàlegs i bibliografia:

EUBEL, I, 128;

M. AYMERICH, *Nomina et acta episcoporum barchinonensium*, Barcelona 1760, 344-351;

VL, XVII, 205-212;

S. PUIG Y PUIG, *Episcopologio de la sede Barcinonense*, Barcelona 1929, 183-199 i 437-443;

Josep M. MARTÍ BONET, *Historia de las diócesis españolas*, II, 123-124, 129-131, 403, 431-415, 418, 423, 428;

P. LINEHAN, *La iglesia española y el papado en el siglo XIII*, Salamanca 1975, 21-22;

Synodicon Hispanicum, XIII, 122-124.

1i. Folis 22r-23r. F. 22ra, *inc.*: «Nos frater Petrus dei gratia episcopus residens in sinodo in anno domini M^o CC^o XL III° kalendis marcii districte et in uirtute sancte obedientie ac sub pena excommunicationis ...».

F. 23rb, *exp.*: «... bisextus cognitio sic habenda quod annis dominice incarnationis per quaternarium numerum diuisis semper in quarto anno bisextus habetur».

2i. Identificació de l'autor i obra: *Constitucions del síned diocesà de Barcelona del 1 de març de l'any 1244, celebrat pel bisbe Pere de Centelles (I)*.

3i. Altres manuscrits: Barcelona, ACB, *Llibre de la Cadena*, f. 130va-131rb;

Constitutiones synodales et prouinciales, f. 53r-55v;

Constitutiones Tarraconenses, f. 184v-186v;

BUB, ms. 588, f. 57ra-va.

4i. Catàlegs i bibliografia: *Synodicon hispanicum*, XIII, 143-146.

5i. Edicions:

VL, XVII, 341-345;

Synodicon hispanicum, XIII, 146-151.

1j. Foli 23rv. F. 23rb, *inc.*: «(Rúbrica) Has subsequentes constitutiones fecit dominus frater Petrus barchinonensis episcopus in plena sinodo constitutus in anno domini M^o CC XLIII VII idus nouembris et prius contra clericos lusores (*fi de rúbrica*). Si quis clericus beneficiatus nostre diocesis ...».

F. 23va, *exp.*: «... predicta constitutione in suo robore permanente».

2j. Identificació de l'autor i obra: *Constitucions del síned diocesà de Barcelona del 7 de novembre del 1244, celebrat pel bisbe Pere de Centelles*.

3j. Altres manuscrits:

Barcelona, ACB, *Constitutiones synodales et prouinciales*, f. 55r;

BUB, ms. 588, f. 57vb-58ra;

ACB, *Llibre de la Cadena*, f. 131ra;

Constitutiones Tarraconenses, f. 187v-192v.

4j. Catàlegs i bibliografia: *Synodicon hispanicum*, XIII, 151-152.

5j. Edicions: VL, XVII, 345-346; *Synodicon hispanicum*, XIII, 152-153.

1k. Foli 23v. F. 23va, *inc.*: «(Rúbrica) Super penis infligendis vel a iure inflic-tis contra clericos siue laicos crimina vel transgressiones subsequentibus (*sic*) vel comprehensa sub compendio comittentes et primo contra adiscere remi-tentes (*sic*) (*fi de rúbrica*). Pena clericorum nolencium scienciam adiscere ...».

F. 25rb, *exp.*: «... ad publicam satisfactionem seu sollempnitatem propter scandalum tollendum».

2k. Identificació de l'autor i obra: *Constitucions del síned diocesà de Barcelona del 15 de febrer del 1258, celebrat pel bisbe Arnau de Gurb*.

3k. Altres manuscrits:

ACB, *Constitutiones synodales et prouinciales*, f. 55v-59r;

Llibre de la Cadena, f. 131va-132va;

Constitutiones Tarraconenses, f. 187v-192v.

4k. Catàlegs i bibliografia: *Synodicon hispanicum*, XIII, 153-156

5k. Edicions: *Synodicon hispanicum*, XIII, 157-166.

1l. Foli 25rv. F. 25rb, *inc.*: «(Rúbrica) Incipiunt constitutiones edite ab archidiacono barchinone in sinodo sancti luche anno domini Millesimo CC XL secundo (*fi de rúbrica*). Precipimus firmiter omnibus sacerdotibus habentibus curam animarum ...».

F. 25va, *exp.*: «... amoueat eum ab introitu ecclesie et participacione sacra-mentorum».

2l. Identificació de l'autor i obra: *Constitucions del síned diocesà de Barcelona del 18 d'octubre del 1242, celebrat sede vacante per l'ardiaca de Barcelona, Bernat de Vilagranada*.

3l. Altres manuscrits:

Barcelona, ACB, *Llibre de la Cadena*, f. 133ra;

Constitutiones synodales et prouinciales, f. 59rb;

Constitutiones Tarraconenses, f. 192v-193r.

4l. Catàlegs i bibliografia: *Synodicon hispanicum*, XIII, 141-142.

5l. Edicions: *Synodicon hispanicum*, XIII, 142-143.

1m. Folis 25v-27r. F. 25va, *inc.*: «(Rúbrica) Constitutio pro terra sancta innocencii III (*fi de rúbrica*). Ad liberandum terram sanctam de manibus impiorum ...».

F. 27ra, *exp.*: «... vniuersalis sinodus orationum et beneficiorum suorum suffragium impertitur ut eis digne proficiat ad salutem amen. Finito libro sit laus et gloria christo».

2m. Identificació de l'autor i obra: INNOCENCI III, *Butlla Ad liberandam, del 14 de desembre de 1215*.

5m. Edicions: TOMASSETTI, *Bullarium Romanum*, III, 300-304.

1n. Foli 27rv. F. 27ra, *inc.*: «(Rúbrica) Anno domini M^o CC XXX, kalendis madii in terrachone concilio dominus sparagus archiepiscopus terrachone fecit constitutiones sequentes et primo contra concubinaros (*fi de rúbrica*) ...».

F. 27v, *exp.*: «... ita quod nunquam in eadem ecclesia beneficia valeant adipisci».

2n. Identificació de l'autor i obra: *Constitucions del concili de Tarragona de l'any 1230, celebrat per l'arquebisbe Aspàreg de la Marca (I-III)*.

3n. Altres manuscrits: Tortosa, Arxiu de la Catedral, ms. 187, f. 13;

Madrid, RAH, *Papeles Jaime Villanueva* lligall 9/4558, f. 157r-158v (ex codice Barchinonensi apud Augustinianos).

4n. Catàlegs i bibliografia:

MH, 526

AGUIRRE, III, 495;

MANSI, XXIII, 214;

HEFELE, V, 1505;

TEJADA Y RAMIRO, III, 348; VI, 25;

Josep Maria PONS I GURI, *o. c.*, p. 251-255

5n. Edició: Josep Maria PONS I GURI, *ib.*, p. 253-254.

6n. Contingut:

F. 27rb: Et primo contra concubinaros. Contra clericos non residentes in ecclesiis suis. Contra conspiratores et colligationes illicitas.

F. 27va: Contra illos qui alligant sibi socios in beneficiis obtinendis.

1o. Folis 27v-28r. F. 27va, *inc.*: «(Rúbrica) In concilio prouinciali terrachone domini Petri anno domini M CC XXXIX (*fi de rúbrica*). Constitutiones venerabilis patris Io. Sabinensis episcopi bone memorie apostolice sedis legati ad memoriam reducentes ...».

F. 28ra, *exp.*: «... in episcoporum literis continetur».

2o. Identificació de l'autor i obra: *Constitucions del concili de Tarragona de l'any 1239, primer dels celebrats per Pere d'Albalat (I-IX)*.

3o. Altres manuscrits: Tortosa, Arxiu de la Catedral, ms. 187, f. 13;
Madrid, RAH, *Papeles Jaime Villanueva* lligall 9/4558, f. 157r-158r (ex codice Barchinonensi apud Augustinianos).

4o. Catàlegs i bibliografia: VL, XIX, 179-180;

5o. Edicions: MH, 528;

AGUIRRE, III, 496;

MARTÈNE, *Vet. Mon.*, VII, 132;

MANSI, XXIII, 513

Josep Maria PONS I GURI, *o. c.*, p. 256-261.

6o. Contingut:

F. 27va: [Laycalis persona ecclesiam parrochiam detinens est excommunicata]. Habentes plures parrochiales ecclesias sine dispensatione Sedis apostolice ipso facto priuari. Contra secularia officia exercentes. Contra clericos qui in pluribus ecclesiis sunt canonici.

F. 28ra: Religiosus dimittens habitum est apostata excommunicatus priuatus beneficio. Contra illos qui faciunt uistas in monasterio. Contra incendiarios et raptores. Contra questores hospitalium.

1p. Foli 28rv. F. 28ra, *inc.*: «(Rúbrica) Secundum concilium celebratum per dominum Petrum apud ualenciam in concilio prouinciali anno domini M CC XL, viii idus madii (*fi de rúbrica*). Nos Petrus miseracione diuina terrachia archiepiscopus presidentes in concilio in ciuitate ualencie congregato ...».

F. 28va, *exp.*: «... predictas constitutiones faciant publice nuntiari».

2p. Identificació de l'autor i obra: *Constitucions del concili de Tarragona de l'any 1240, segon dels celebrats per Pere d'Albalat (I-VI)*.

3p. Altres manuscrits: Tortosa, Arxiu de la Catedral, ms. 187, f. 13;
Madrid, RAH, *Papeles Jaime Villanueva*, lligall 9/4558, f. 188-190 (ex codice Barchinonensi apud Augustinianos).

4p. Catàlegs i bibliografia: AGUIRRE, III, 496-497;

MANSI, XXIII, 521;

HEFELE, V, 1611;

TEJADA Y RAMIRO, VI, 33;

F. VALLS I TABERNER, dins «AST», XI (1935), 257;

MARTORELL, *Ordinatio ecclesiae Valentinae*, Roma, Escuela Española de Arqueología e Historia, I, 81-127

5p. Edicions: Josep Maria PONS I GURI, *o. c.*, p. 261-264.

6p. Contingut:

F. 28rb: [Contra clericos qui aduocant contra ecclesiam Tarrachonensem]. Contra archiepiscopum Toletanum. Contra clericos extraneos qui altaria edificant.

F. 28va: Ut ipsi ferant sententiam contra malefactores ecclesie. Contra illos qui clericos diffidant. Clericus contra suum episcopum non aduocet. Constitutiones per suffraganeos publicentur.

1q. Foli 28v. F. 28va, *inc.*: «(Rúbrica) In concilio prouinciali celebrato per Petrum apud Terraconem tertium concilium. Contra iudeos (*fi de rúbrica*). Statuimus quod iudei et sarraceni a christianis in habitu distinguantur ...».

F. 28vb, *exp.*: «... et quelibet parrochialis obseruet festi- (*fine mutilus*)».

2q. Identificació de l'autor i obra: *Constitucions del concili de Tarragona de l'any 1242, tercer dels celebrats per Pere d'Albalat (I-IV)*

3q. Altres manuscrits: Tortosa, Arxiu de la Catedral, ms. 187, f. 13; Madrid, RAH, *Papeles Jaime Villanueva* lligall 9/4558, f. 250-252 (ex codice Barchinonensi apud Augustinianos).

4q. Catàlegs i bibliografia: AGUIRRE, III, 502;

MANSI, XXIII, 559-560;

HEFELE, V, 1624;

TEJADA Y RAMIRO, III, 374,

5q. Edicions: Josep Maria PONS I GURI, *o. c.*, p. 264-267.

6q. Contingut:

F. 28va: Contra iudeos. Contra blasfemos et lusores.

F. 28vb: De Sacramento extreme unctionis. Que festa debeant celebrari.

1r. Foli 29rv. F. 29ra, *inc.*: «(Initio mutilus) alienis detinere publice presumerent concubinas denunciari suspensos ac concubinas talium excommunicationis sententie subiacerere ...».

F. 29vb, *exp.*: «... predictos clericos et eorum concubinas predictis suspensionis et excommunicationis sententiis in posterum de cetero non ligari. Lata fuit et publicata predicta constitucio de mandato ipsius domini archiepiscopi per bernardum d[...], eius notarium in introitu castri terrachone in pressentia [*sic*] uenerabilium G. de bagnariis archidiaconi, Bertrandi de uillafranche sacriste, Petri de Olzinellis tesararius terrachonensis et omnium clericorum ecclesie et ciuitatis terrachone die et anno prenotatis».

2r. Identificació de l'autor i obra: *Fragment de la constitució del bisbe Bernat Pelegrí de l'any 1291 sobre commutació de les penes previstes contra els clergues concubinaris i llurs concubines a la ciutat i diòcesi de Barcelona.*

3r. Altres manuscrits:

Barcelona, ACB, *Llibre de la Cadena*, f. 135rb;

Constitutiones synodales et prouinciales, f. 68v;

Constitutiones Tarraconenses, f. 198r.

4r. Catàlegs i bibliografia: Josep Maria PONS I GURI, *o. c.*, p. 311-331.

5r. Edicions: *Synodicon Hispanicum*, XIII, 177-178.³

6r. Contingut:

F. 29ra: [Fragment del *Tenor commissionis domini Egidii cardinalis*].

F. 29rb: De comutatione pene contra clericos concubinarior et concubinas eorum ciuitatis et diocesis terrachone.

1s. Folis 29v-30v. F. 29vb, *inc.*: «(Rúbrica) Primum concilium domini Roderici archiepiscopi terrachone in quo confirmauit constitutiones suorum predecessorum (*fi de rúbrica*). Anno domini millesimo CC XC primo die sabbati que fuit idus martii nos rodericus permissione diuina ...».

F. 30v, *exp.*: «... aut diuuis officiis se immiscuerit sit inhabilis ad alia beneficia (*fine mutilus*)».

2s. Identificació de l'autor i obra: *Constitucions del concili de Tarragona de l'any 1292, primer dels celebrats per Roderic Téllez (I-II, incomplet)*.

3s. Altres manuscrits:

Tortosa, Arxiu de la Catedral, ms. 187, f. 38;

Madrid, RAH, *Papeles Jaime Villanueva* lligall 9/4558, f. 179r-180v (ex codice Barchinonensi apud Augustinianos).

4s. Catàlegs i bibliografia:

MARTÈNE, VII, 289-291;

MANSI, XXIV, 1.105;

HEFELE, VI, 329;

TEJADA Y RAMIRO, III, 409.

5s. Edicions: Josep Maria PONS I GURI, *o. c.*, p. 314-317.

6s. Contingut:

F. 30ra: De uita et honestate clericorum.

F. 30va: Contra diffidentes clericos.

1t. Foli 31ra, *inc.*: «(*initio mutilus*) excedant summam xx solidorum ...».

Ib., *exp.*: «... Item publicas concubinas clericorum».

2t. Identificació de l'autor i obra: *Darrera constitució («Casus retenti per episcopum») del sínet diocesà de Barcelona del 15 de febrer del 1258, celebrat pel bisbe Arnau de Gurb*.

3t. Altres manuscrits:

Barcelona, ACB, *Constitutiones synodales et prouinciales*, f. 59r;

Llibre de la Cadena, f. 132v;

Constitutiones Tarraconenses, f. 192v.

4t. Catàlegs i bibliografia: *Synodicon Hispanicum*, XIII, 153-156.

3. El text fou adoptat al sínet de Barcelona celebrat el 15 de març del 1291 pel bisbe Bernat Pelegrí: *Synodicon Hispanicum*, XIII, 168-178.

5t. Edicions: *Synodicon hispanicum*, XIII, 165-166.

1u. F. 31rv. F. 31r, *inc.*: «(Rúbrica) Hec sunt capitula que requiri debent a sinodalibus testibus super inquisitione clericorum (*fi de rúbrica*). Interrogentur testes sinodales si clericus bene facit officium ecclesiasticum a cantico graduum ad completorium...».

F. 31v, *exp.*: «... de obseruancia literarum domini episcopi et officialis».

2u. Identificació de l'autor i obra: *Capitula que requiri debent a sinodalibus testibus super inquisitione clericorum*.

3u. Altres manuscrits: BDSG, ms. 24, f. Vra-rb.

1v. F. 31v-32r, *inc.*: «Pateat vniuersis quod nos vgo de Cardona archidiaconus barchinone ac generalis uicarius reuerendi pontii dei gratia electi electi (*sic*) et confirmati eiusdem attendentes ludos noscuios et uoluptuosos ...».

F. 32rb, *exp.*: «... ualeant illibata uolumus et mandamus omnibus rectoribus ciuitatis et diocesis barchinonensis ut in suis ecclesiis presens salubre (*fine erasum*)».

2v. Identificació de l'autor i obra: *Constitució contra els clergues jugadors promulgada per Hug de Cardona, ardiaca i vicari general de Ponç de Gualba, el 18 de març del 1301*.

3v. Altres manuscrits: Barcelona, ACB, *Llibre de la Cadena*, f. 135va-b; *Constitutiones synodales et prouinciales*, f. 68v-69v; *Constitutiones Tarraconenses*, f. 198v-199v.

4v. Catàlegs i bibliografia: *Synodicon Hispanicum*, XIII, 178-179.

5v. Edicions: *Synodicon hispanicum*, XIII, 180-181.

1w. Folis 32-33. F. 32rb, *inc.*: «(Initio erasum) | (f. 32va) -tucionem factam per uenerabilem hugonem archidiaconum barchinonensem tunc uicarium nostrum ...».

F. 33vb, *exp.*: «... Vt casus nobis retenti sit clericis animarum curam gerentibus ma[nifesti pro animarum] salute [modo subscripto duximus designandos] (*fine erasum*)».

2w. Identificació de l'autor i obra: *Constitucions del síned de Barcelona celebrat pel bisbe Ponç de Gualba el 6 d'abril del 1307 (I-IV, incompleta la darrera)*.

3w. Altres manuscrits:

Barcelona, ACB, *Llibre de la Cadena*, f. 136va-137va;

Constitutiones synodales et prouinciales, f. 75v-80v;

Constitutiones Tarraconenses, f. 202r-204r.

4w. Catàlegs i bibliografia: *Synodicon Hispanicum*, XIII, 191.

5w. Edicions: *Synodicon hispanicum*, XIII, 191-196.⁴

Folis 34r-35r buits.

4. El text d'aquestes constitucions continua a la llista de casos retinguts pel bisbe transcrits més amunt, al foli 31ra.

IV

1. Folis 35v-47r. F. 35va, *inc.*: «(Rúbrica) Qualiter ante usaticos iudices iudicare solebant (*fi de rúbrica*). Antequam usatici fuissent missi solebant iudicare ut cuncta maleficia ...».

F. 47rab, *exp.*: «... Si quis acceperit alienum hominem ei reddentem aliquem sensum pro defensione more solito non debet eum manutenere super senior[] de suis uiribus | Ffinito libro sit laus et gloria christo».

2. Identificació de l'autor i obra: *Usatici Barchinonae 1-151*.

3. Altres manuscrits:⁵

a) *Cos legal autònom*:

1) B 1 – Barcelona, AHCB, ms. IG 5, *olim* L-5 (s. XIII, sense glosses).⁶

2) B 2 – Barcelona, AHCB, ms. IG 8, *olim* L-8, *Constitutionum et privilegiorum antiquorum*, f. 1-15v (s. XIII, sense glosses).⁷

3) B 3 – Barcelona, AHCB, ms. IG 9, *olim* L-9, *Usatges de Ramon Ferrer*, f. 30ra-40va i 70vb-72va, any 1396 (s. XIV, sense glosses).⁸

4) B 4 – Barcelona, AHCB, ms. IG 10, *olim* L-10, *Llibre Verd*, f. 37-48 (s. XV, sense glosses).⁹

5) B 5 – Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres, ms. 3-I-27, f. 1-28 (s. XIV, glossat).¹⁰

6) B 6 – Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 485, f. 195r-210r (s. XIV, sense glosses).¹¹

7) B 7 – Barcelona, BICAB, ms. 76, f. I-XXIr (s. XIV, amb glosses aïllades).¹²

5. Per a senyalitzar els diversos manuscrits, abandonem el sistema emprat per Abadal, Valls i Taberner i Bastardas en la seva edició dels *Usatges* i incorporem ací el sistema proposat per A. IGLESIA FERREIRÓS.

6. Cf. COROLEU, *El Código ...*, 91; BROCA, 182; BROCA*, 358; DÍAZ Y DÍAZ, 299; PÉREZ MARTÍN, 15-16; LUB, I-I, 605-606; I-II, 205-315.

7. Cf. COROLEU, *El Código ...*, 91; BROCA, 182; BROCA* 358; DÍAZ Y DÍAZ, 299; PÉREZ MARTÍN, 15-16; LUB, I-I, 606-607; I-II, 319-40

8. Cf. COROLEU, *El Código ...*, 89-90; BROCA, 181-182; BROCA*, 358; DÍAZ Y DÍAZ, 299; PÉREZ MARTÍN, 16; LUB, I-I, 608-609; I-II, 413-545; FERRAN I PLANAS, 288-289.

9. Per aquest ms. i per a l'anterior, cf. RAH, *Cortes*, I, ap. IV, 807-808. Per aquest mateix ms. i per als següents, cf. J. COROLEU, *El Código ...*, 89-91. Cf. BROCA, 182; BROCA*, 358; DÍAZ Y DÍAZ, 300; PÉREZ MARTÍN, 16; COLL, 227-239; LUB, I-I, 609; I-II, 413-54; FERRAN I PLANAS, 289-290.

10. Cf. BROCA, 182; BROCA*, 360; VALLS, 181; DÍAZ Y DÍAZ, 299; PÉREZ MARTÍN, 1; LUB, I-II, 609-620; I-II, 549-623.

11. Cf. BROCA, 182; [Jordi RUBIÓ], *La biblioteca Dalmases*, dins «Butlletí de la Biblioteca de Catalunya», III (1916), 34; AA. VV., *Cincuenta años de la antigua Biblioteca de Catalunya*, Barcelona 1968, 138; PÉREZ MARTÍN, 1; LUB, I-II, 610-612; I-II, 627-813; FERRAN I PLANAS, 283-285.

12. Cf. BROCA, 182; BROCA*, 360; DÍAZ Y DÍAZ, 299; PÉREZ MARTÍN, 15; LUB, I-II, 612-613; I-II, 817-1033; FERRAN I PLANAS, 287-288. El manuscrit ha tingut cotes diverses:

8) C 1 – Càller, Biblioteca Universitaria, ms. 6 (olim 5-1-16), f. 1r-22v (s. XV, glossat).¹³

9) C 2 – Càller, Archivo Municipale, ms. sense cota.¹⁴

10) E 1 – Escorial, ms. lat. ç-II-16, f. 45r-73v (s. XIV).¹⁵

11) E 2 – Escorial, ms. lat. d-II-12, f. 27r-46v (s. XV).¹⁶

12) E 3.1 – Escorial, ms. lat. Z.I 3, f. 1ra-46vb (s. XIV, glossat per Jaume de Montjuich).¹⁷

13) E 4 – Escorial, ms. lat. Z.I.4, f. 10ra-25v (a. 1419, amb la glossa de Jaume de Montjuic i comentaris de Bertran de Seva, Jaume des Far, Jaume Calvet i altres).¹⁸

14) E 5 – Escorial, ms. Z.II.10, f. I-CLXXXV (s. XV).¹⁹

15) G – Girona, ACB, ms. 48, f. 35va-47rb, sense glosses.²⁰

16) L 1 – Lleida, Paeria, ms. 1375, f. 1ra-22rb (s. XIV, glossat).²¹

316 (n. 6. 71Bar), Us Vitr. I-92, R-188). Donem ací la que apareix en el catàleg en línia dels mss. de la biblioteca del Col·legi de l'Advocacia de Barcelona.

13. Cf. BROCA, 184; BROCA*, 362-363; DÍAZ Y DÍAZ, 300; PÉREZ MARTÍN, 16; Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, *Un manuscrito de los Usatges. El ms. 6 de la biblioteca Universitaria de Cagliari*, dins «Initium», 4 (1999), 521-609 (text a les p. 537-609); LUB, I-II, 614. FERRAN I PLANAS, 291.

14. Cf. Cortes, I, ap. IV, 813; Cf. BROCA, 184; BROCA, *De les investigacions respecte del Dret de Catalunya i de la reintegració de ses fonts*, dins «Institut d'Estudis Catalans. Anuari 1907», 263; BROCA*, 363; J. O. ANGUERA DE SOJO, *El Dret català a l'illa de Sardenya*, dins «Revista Jurídica de Catalunya», XIX (1913), 401, nota 1; DÍAZ Y DÍAZ, 300; FONT, *Ressenya*, LII-LIII; PÉREZ MARTÍN, 16; FERRAN I PLANAS, 290.

15. Cf. BROCA, 183; BROCA*, 360; Cortes, I, ap. IV, 808-809; J. COROLEU, *El Código ...*, 88 ss.; ANTOLÍN, I, 247-252; DÍAZ Y DÍAZ, 299; PÉREZ MARTÍN, 20; LUB, I-II, 615

16. Cf. BROCA, 183; BROCA*, 361; ANTOLÍN, I, 430-440; DÍAZ Y DÍAZ 300; PÉREZ MARTÍN, 2; Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, *Statuta comitis i Usatici Barchinone. Edició de un manuscrito mixto. Escorial ms. lat. D-II-12*, dins «Initium», 14 (2009), 763-982 (text a les p. 841-953); LUB, I-II, 615-616.

17. Cf. Cf. BROCA, 183; BROCA* 361; J. COROLEU, *El Código ...*, 97-98; Cortes, I, ap. IV, 809; ANTOLÍN, IV, 214-216; DÍAZ Y DÍAZ, 300; PÉREZ MARTÍN, 20-21, 26; FERRAN I PLANAS, 298; LUB, I-II, 616.

18. Cf. COROLEU, *El Código ...*, 98; Cortes, I, ap. IV, 809-810; BROCA, 183; BROCA*, 361; ANTOLÍN, IV, 217-250; PÉREZ MARTÍN, 20 o 21; COLL, 223-225 Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, *Compilación catalana virtual: El manuscrito latino Escorialense Z-I-4*, dins «Initium», 10 (2005), 613-656; *La formación del ms. Z.I.4 (MS. E 4) del monasterio de El Escorial*, dins «Initium», 19 (2014), 3-352; LUB, I-II, 616-617. Val a dir que BROCA*, 361, dona la signatura del ms. amb una errada tipogràfica: «L.I.4» per Z. I. 4, errada que va passar a DÍAZ I DÍAZ, 300.

19. ANTOLÍN, IV, 253-256; VALLS, 181; PÉREZ MARTÍN, 26; Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, *La creación del derecho, I-II. Antología*, Madrid 1996; *La compilación catalana del ms. E*, dins «Initium», 10 (2005), 381-544.

20. No indicat anteriorment.

21. Cf. BROCA, 182-183; BROCA*, 360; DÍAZ Y DÍAZ, 299; PÉREZ MARTÍN, 17; COLL, 45-116. Text reproduït anastàticament amb motiu dels 800 anys de govern municipal lleidetà: *Usatges i constitucions de Catalunya. Lleida segle XIV*, Lleida 1997; publicació completada per Joan J. BUSQUETA RIU, M. Teresa QUINTILLÀ ZANUY, Raül TORRENT TORRENT, *Usatges i Constitucions de Catalunya. Traducció al català. Vol. I-II, Lleida. Segle XIV*, Lleida, Ajuntament de

- 17) L 2 – Lleida, Paeria, ms. 1376, *Llibre Verd*, f. 42ra-79v (s. XIV, sense glosses).²²
- 18) L 3 – Lleida, Arxiu Capitular, ms. 22, (olim T-121 Armari L, calaix M, ms. 3), f. 1ra-19rb, 27rb-29rb, 95rb-vb, 97rb-va, 99v (s. XIV, glossat).²³
- 19) M 1 – Madrid, BNM, ms. 12.691 (olim Ff. 134), f. 12ra-32v (s. XIV, glossat).²⁴ N
- 20) M 2 – Madrid, BNM, ms. 695 (olim D. 31) (s. XV, amb els comentaris de Guillem de Vallseca i el *Lucidarium soni emissi* de Jaume Callís).²⁵
- 21) M 3 – Madrid, BNM, ms. 10.185 (olim II-II) (s. XV).²⁶
- 22) M 4 – Madrid, Real Academia de la Historia, ms. 9-9-7/2005, f. 1r-20v (s. XIII, sense glosses).²⁷ H
- 23) M 5 – Madrid, BNM, ms. 10.192 (s. XV).²⁸
- 24) P 1 – BNF, ms. lat. 4249 (fons Noailles), f. 18ra-35rb (s. XIV, glossat).²⁹
- 25) P 2 – BNF, ms. lat. 4670-A, f. 67ra-94vb 114-115 (s. XV, glossat).³⁰
- 26) P 3 – BNF, ms. lat. 4671 (fons Mazarin), f. 7ra-21ra, 54v (s. XV, glossat).³¹

Lleida 1999, 188 i 245 p. El ms. fou editat per Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, dins «Initium», 9 (2004), 581-814 (text a les p. 579-814); LUB, I-II, 617; FERRAN I PLANAS, 295-296.

22. Cf. BROCA, 182-183; BROCA*, 360; DÍAZ Y DÍAZ, 299; PÉREZ MARTÍN, 17; LUB, I-II 617-618; FERRAN I PLANAS, 295-296.

23. Cf. BROCA, 183; BROCA*, 360; DÍAZ Y DÍAZ, 299; PÉREZ MARTÍN, 16-17; COLL, 147-187; LUB, I-II, 618; FERRAN I PLANAS, 295.

24. Cf. *Cortes*, I, ap. IV, 815-821; ap. V, 815-821; BROCA, 183; BROCA*, 361; VALLS, 181; DÍAZ Y DÍAZ, 299; PÉREZ MARTÍN, 17-18; Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, *Frangullas ou Migallas (11) {Erros dos copistas no ms. BNMadrid nº 12691}*, dins «Initium», 12 (2007), 273-275, 275-285, 287-298; Usaticí glossados. *El manuscrito de la Biblioteca Nacional de Madrid nº 12691*, dins *ib.*, 361-621 (text a les p. 455-621); *Liber consuetudinum Cataloniae*, dins *ib.*, 12 (2007), 699-795; LUB, I-II, 618-619.

25. Cf. BROCA, 183; BROCA* 361; IGMBN, II, 166-167; DÍAZ Y DÍAZ, 300.

26. Cf. BROCA, 183; BROCA*, 361; IGMBN, XIV, 390.

27. Cf. BROCA, 183; BROCA* 361; VALLS 181, que li dona la cota 11-3-4/12; DÍAZ Y DÍAZ, 300; LUB, I-II, 619-620. BROCA* el donava en el seu temps per perdut.

28. DÍAZ Y DÍAZ, 300; IGMBN, XIV, 394.

29. Cf. BROCA, 183; BROCA* 361; DÍAZ Y DÍAZ, 299; PÉREZ MARTÍN, 18; Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, *Usaticí, paces, constitutiones. Edición del manuscrito 4249 de la Bibliothèque Nationale de Paris*, dins «Initium», 6 (2001), 481-714 (text a les p. 593-714); *João de Deus no ms. P 1 {BN. Paris. Ms. lat. 4249}*, dins *ib.*, 16 (2011), 419; LUB, I-II, 620.

30. Cf. BROCA, 183-184; BROCA*, 361-362; DÍAZ Y DÍAZ, 300; PÉREZ MARTÍN, 18; COLL, 19-43; editat per Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, *Glosas y Usatges*, dins «Initium», 7 (2002), 411-847; *Las glosas de Jaume de Montjuïc a los Usatges de Barcelona (Edición del ms. BNP Ms. Latin 4670 A)*, dins *ib.*, 7 (2002), 849-962 (9); *Frangullas ou migallas (9)*, dins *ib.*, 348. Descripció del ms., sense haver tingut en compte l'edició d'IGLESIA, per Jaume de PUIG, *Aproximación a un códice jurídico misceláneo: El ms. lat. 4670-A de la Bibliothèque Nationale de France*, dins «Revista Española de Derecho Canónico», 77 (2020), 551-616; LUB, I-II, 620-621; FERRAN I PLANAS 300-301.

31. Cf. BROCA, 183-184; BROCA*, 362-363; DÍAZ Y DÍAZ, 300; PÉREZ MARTÍN, 18; LUB, I-II, 622; Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, *Variaciones sobre un mismo tema: los Usaticí de Barcelona*, dins «Initium», 11 (2006), 92-101; FERRAN I PLANAS, 301.

27) P 4 – BNF, ms. lat. 4671 A, f. 12r-35r, 40va-41ra, 49rv, 53vb-55rb (s. XIV, sense glosses).³²

28) P 5 – BNF, ms. lat. 4672, 1ra-14va (s. XIV, glossat).³³

29) P 6 – BNF, ms. lat. 4673, 1ra-13vb, 37v, 53ra-54rb, 58va-59rb, 71rv (s. XV, sense glosses).³⁴

30) P 7 – BNF, ms. lat. 4792 (130 x 185 mm), f. 1v-33r (s. XIIex-XIII, sense glosses).³⁵ P

31) R 1 – Barcelona, ACA, Còdexs, ms. Ripoll 23, f. 1a-26c (s. XIV, sense glosses). Escrit per Pere de Sant Climent.³⁶

32) R 2 – Barcelona, ACA, Còdexs, ms. Ripoll 32, f. 1-xxxv (s. XIV, glossat).³⁷

33) R 3 – Barcelona, ACA, Còdexs, ms. Ripoll 38, f. 1-11 (s. XIV, sense glosses).³⁸

34) R 4 – Barcelona, ACA, Còdexs, ms. Ripoll 39 A, f. 9r-22ra (s. XIV, glossat).³⁹

35) R 5 – Barcelona, ACA, Còdexs, ms. Ripoll 39 B, f. 47ra-5vb (s. XIV, sense glosses).⁴⁰

36) R 6 – Barcelona, ACA, Còdexs, ms. Ripoll 82, f. 23va-40vb (s. XIV).⁴¹

32. Cf. Cortes, I, ap. IV, 812; BROCA, 184; BROCA*, 362; DÍAZ Y DÍAZ, 299; PÉREZ MARTÍN, 19; LUB, I-II, 622.; FERRAN I PLANAS, 302. Col·lacionat amb el ms. 4673, fou publicat per Ch. GIRAUD, *Essai sur l'histoire du droit français au Moyen Age*, París-Leipzig 1846, 465-509.

33. Cf. Cortes, I, ap. IV, 812-813; BROCA, 184; BROCA*, 362; DÍAZ Y DÍAZ, 299-300; PÉREZ MARTÍN, 19; LUB, I-II, 62.; FERRAN I PLANAS, 302.

34. Cf. BROCA, 184; BROCA*, 362; DÍAZ Y DÍAZ, 300; PÉREZ MARTÍN, 19; FERRAN I PLANAS, 302-303; Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, *Una aproximación a la historia de la tradición textual del derecho catalán a través del ms. P 6 (= BNP ms. lat. 4673)*, dins «Initium», 22 (2007), 427-596; *Comentarios a unos cuadros sinópticos de los Usatici Barchinone*, dins *ib.*, 13 (2008), 55-192, específicament 75-76; LUB, I-II, 623.

35. Cf. BROCA, 134-135; BROCA*, 362, 184; DÍAZ Y DÍAZ, 299; PÉREZ MARTÍN, 19-20; Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, *El manuscrito latino 4792 de la Biblioteca Nacional de París. Usatges y Liber indiciorum*. Edición, dins «Initium», 5 (2000), 643-825 (text a les p. 723-825); LUB, I-II, 623-624.

36. Cf. BROCA, 182; BROCA*, 358-359; DÍAZ Y DÍAZ, 299; PÉREZ MARTÍN, 13; Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, *Un ejemplo práctico: el ms. n. 23 de Ripoll*, dins «Initium», 11 (2006), 603-866 (text a les p. 731-866); LUB, I-II, 624.

37. Cf. J. COROLEU, *El Código*, 92-94; BROCA, 182; BROCA*, 359; DÍAZ Y DÍAZ, 299; PÉREZ MARTÍN, 13-14; COLL 189-220; LUB, I-II, 624; FERRAN I PLANAS, 281.

38. Cf. Cortes de Catalunya, I, ap. IV, 810; J. COROLEU, *El Código ...*, 91-92; BROCA, 182; BROCA*, 359; DÍAZ Y DÍAZ, 299; PÉREZ MARTÍN, 14; COLL, 221-223; LUB, I-II, 624-625; FERRAN I PLANAS, 281-282.

39. Cf. BROCA, 182; BROCA*, 359; DÍAZ Y DÍAZ, 299; PÉREZ MARTÍN, 14; LUB, I-II, 625; FERRAN I PLANAS, 282-283.

40. Cf. BROCA, 182; BROCA*, 359; PÉREZ MARTÍN, 14; LUB, I-II, 625.

41. Cf. BROCA, 182; BROCA*, 360; DÍAZ Y DÍAZ, 299; PÉREZ MARTÍN, 14-15; ; LUB, I-II, 625; FERRAN I PLANAS, 283.

37) S 1 – Sevilla, Biblioteca Colombina, ms. 5-4-22, f. 68ra-78rb (s. XIV-XV, sense glosses).⁴²

38) U 1 – La Seu d'Urgell, ms. 2045 A, f. 39ra-63vb, 77rb-va [us. 174, n. 3-5], 77vb [us. 167-169], 84vb-85ra [us. 133], 85ra-va [us. 174, 1ª parte], 101vb-102vb [us. 171] (s. XIV).⁴³

39) U 2 – La Seu d'Urgell, ms. 2065 C, f. 102-123, amb la glossa de Jaume de Montjuic; f. 244v-265r [glossae super us. 68] (s. XIV-XV)⁴⁴

40) U 3 – La Seu d'Urgell, ms. 2100, f. 1ra-37ra, 39ra-41ra [us. 171], 46rab [us. 144], 122rb-123va [us. 171], 123vb [us. 144] 182ra-185ra [amb inc: Incipit liber legum, us. 145, 146, 148, 147, 1459-151, 175-179, 238, 181-208, 210, 209, 264, 82, 164], 211rb-212ra [us. 133, 174] (s. XIV-XV).⁴⁵

41) V – Roma, BAV, ms. Ottob. lat. 3058, f. 1r-20v (segle XIV, glossat).⁴⁶

b) Usatges disseminats en compilacions, comentaris i miscel·lànies jurídiques:

42) B 8 – Barcelona, ACA, Còdexs de la Casa Reial, ms. 10, olim Colecció de Códigos, nº I, f. 1r-111v (s. XV).⁴⁷

42. Cf. Cortes, I, ap. IV, 813; BROCA, 183; BROCA*, 361; DÍAZ Y DÍAZ, 300; PÉREZ MARTÍN, 22; José Francisco SÁEZ GULLÉN – Pilar JIMÉNEZ DE CISNEROS VENCELÁ, *Catálogo de Manuscritos de la Biblioteca Colombina de Sevilla*, vol. I, Camas-Sevilla, Cabildo de la S. M. i P. I. Catedral de Sevilla – Institución Colombina 2002, n. 186, p. 220-223; LUB, I-II, 626.

43. Cf. PÉREZ MARTÍN, 21; GARCÍA I GARCÍA, 109-132; LUB, I-II, 626; FERRAN I PLANAS, 303.

44. Cf. COROLEU, *El Código ...*, 88; VALLS, 181; PÉREZ MARTÍN, 21; GARCÍA I GARCÍA, 147-157; LUB, I-II, 626.

45. Cf. VALLS, 181-182 PÉREZ MARTÍN, 21-22; GARCÍA I GARCÍA, 263-282; LUB, I-II, 626-627; FERRAN I PLANAS, 303.

46. Cf. R. OTTO, *Die Verordnung für den gottesgerichtlichen Zweikampf zu Barcelona*, dins «Zeitschrift für romanische Philologie», XIII (1889), 98-114; ID., *Modern language*, 1889, 349; Cortes, I, ap. IV, 812-813; BROCA, 184; BROCA*, 362; ID., *De les investigacions respecte del dret de Catalunya i de la reintegració de ses fonts*, dins «Institut d'Estudis Catalans. Anuari 1907», 262; DÍAZ Y DÍAZ, 300; PÉREZ MARTÍN, 22; COLL, 117-146; Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, *Biblioteca Apostolica Vaticana. Ms. Ottob. lat. 3058 de los usatges glosados. Edición*, dins «Initium», 8 (2003), 511-894 (text a les p. 569-894); LUB, I-II, 627; FERRAN I PLANAS, 291-294.

47. Cf. Cortes, I, ap. IV, 810-811; J. COROLEU, *El Código ...*, 94-95; BROCA, 182; BROCA*, 358; Ramon D'ABADAL I DE VINYALS & Jordi RUBIÓ I BALAGUER, *Notes sobre la formació de les compilacions de Constitucions i altres Drets de Catalunya i de Capítols de Cort referents al General*, dins «Estudis Universitaris Catalans», 4 (1910), 429-430; PÉREZ MARTÍN, 25-26; FONT, *Ressenya*, XLIII-XLV; Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, *El manuscrito latino 4792 de la Biblioteca Nacional de París. Usatges y Liber iudiciorum. Edición*, dins «Initium», 5 (2000), 27-41, 49-101, 124-132; FERRAN I PLANAS, 277-279. bo

43) **B 9** – Barcelona, ACA, Còdexs de la Casa Reial, ms. 8, olim Colecció de Códigos, n° IX, f. 148v-182r (s. XVIn).⁴⁸

44) **B 10** – Barcelona, ACA, Còdexs Generalitat, ms. 2. F. I-CLXV (s. XV).⁴⁹

45) **E 3.2** – Escorial, ms. lat. Z.I.3, f. 49-130 (segle XV, glossat).⁵⁰

46) **U 4** – La Seu d'Urgell, ms. 2101, f. 3r-5v [us. 145, 157], (segle XV).⁵¹

- f. 5v-6r [us. 96],
- f. 10r [us. 171],
- f. 15r [us. 80-81],
- f. 20r-21r [us. 3, 139-10],
- f. 24rv [us. 63],
- f. 37r-38r [us. 106a, 106b, 120, 146, 150],
- f. 59rv [us. 70],
- f. 62r-63v [us. 130, 131, 144, 23, 27, 28, 84, 126-127, 144.2],
- f. 63v-64r [us. 43, 45, 46, 170],
- f. 64rv [us. 24, 25],
- f. 65v-66r [us. 103, 104, 105, 121],
- f. 67v [us. 155],
- f. 68v [us. 72],
- f. 69r-72r [us. 4-5a, 5, 6, 7-9, 10-11, 12, 13 i 15, 14, 17, 18, 21, 22, 58, 59, 71, 119, 135, 102, 159, 160a],
- f. 72r-73v [us. 48, 49, 50, 52-53, 54, 55, 56, 57, 67, 137],
- f. 79r-80r [us. 168, 85, 86, 89, 87b, 129, 167, 164, 163, 165, 144c, 143],
- f. 80r-81r [us. 148],
- f. 86rv [us. 123, 158],
- f. 86v-87r [us. 60, 62],
- f. 91v-92r [us. 147, 155a, 155b],
- f. 92v-93r [us. 116],
- f. 93v-94r [us. 77, 78],

48. Cf. PÉREZ MARTÍN, 26; FONT, *Ressenya*, LII-LIII; Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, *Giraud, D'Abadal y Valls, Mor i los Usatges*, dins «Initium», 7 (2002), 61-78; FERRAN I PLANAS, 277-279.

49. Cf. Cortes, I, ap. IV, 810-811; COROLEU, *El Código ...*, 95; BROCA, 182; BROCA*, 358; Ramon d'ABADAL I DE VINYALS & Jordi RUBIÓ I BALAGUER, *Notes sobre la formació de les compilacions de Constitucions i altres Drets de Catalunya i de Capítols de Cort referents al General*, dins «Estudis Universitaris Catalans», 4 (1910), 430; Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, *Dels visigots als catalans*, II, 397, 400; PÉREZ MARTÍN, 28; FONT, *Ressenya*, XLV-XLVI; FERRAN I PLANAS, 279-280.

50. Cf. BROCA, 183; BROCA*, 361; ANTOLÍN, IV, 214-216; DÍAZ Y DÍAZ 300; FERRAN I PLANAS,

51. Cf. PÉREZ MARTÍN, 26-27; FONT, *Ressenya*, XLVI-XLVIII; GARCÍA I GARCÍA, 283-322; FERRAN I PLANAS, 304.

f. 94v [us. 31, 169, 114, 156],
 f. 95v [us. 26],
 f. 96v [us. 87],
 f. 97v [us. 154],
 f. 98rv [us. 122, 132, 73, 152],
 f. 99r-100r [us. 149],
 f. 101r [us. 153],
 f. 101rv [us. 134],
 f. 102r-103r [us. 76, 79],
 f. 104r [us. 113, 8, 90, 101],
 f. 107v-108r [us. 108, 112],
 f. 108v [us. 100],
 f. 108v [us. 161, 162],
 f. 108v-110r [us. 66b, 141],
 f. 110r [us. 19, 20 75, 74],
 f. 112v [us. 107],
 f. 114r-115v [us. 44, 64, 65-66, 68, 91, 124, 142, 93, 95],
 f. 117r-118r [us. 109, 110-111, 117, 118, 138],
 f. 118r [us. 151],
 f. 118r-119v [us. 29, 30, 32, 33, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40-41, 42, 47, 125],
 f. 122r [us. 1-2, 3],
 f. 148v-150r [us. 173, 83, 98, 61, 99, 172, 133, 174].
 47) U 5 – La Seu d’Urgell, ms. 2104, f. 1r-4r [us. 133, 174a, 174b]; f. 26rv [us. 171] (s. XV)⁵²

c) *Traducció catalana dels Usatges:*

c^a) *Textos anteriors a la traducció oficial:*

1) Barcelona, ACA, Canc., Cartes Reials, Legislació, lligall 1, n. 1 (185 x 275), f. 26r-37v (s. XIIIex).⁵³

2) Barcelona, ACA, Còdexs de la Casa Reial, ms. 8, f. 148v-182v (a. 1339-1340).⁵⁴

3) Barcelona, ACA, Còdexs Generalitat, ms. 3, f. Ir-CLXXIIIv (s. XV).⁵⁵

52. Cf. PÉREZ MARTÍN, 22; GARCÍA Y GARCÍA, 323-330.

53. BROCA, 185; BROCA*, 364 PÉREZ MARTÍN, 23.

54. BROCA, 184-185; BROCA*, 364; PÉREZ MARTÍN, 23. Cf. PÉREZ MARTÍN, 26; FONT, *Resenya*, LII-LIII; FERRAN I PLANAS, 277-279.

55. COROLEU, *El Còdigo ...*, 95-96; BROCA, 185; BROCA*, 364; Ramon d’ABADAL I DE VINYALS & Jordi RUBIÓ I BALAGUER, *Notes sobre la formació de les compilacions de Constitucions i altres Drets de Catalunya i de Capítols de Cort referents al General*, dins «Estudis Universitaris Catalans», 4 (1910), 429-430; Ramon d’ABADAL I DE VINYALS, *Dels visigots als catalans*, II, 400; PÉREZ MARTÍN, 28; FONT, *Resenya*, LIII-LVII; FERRAN I PLANAS, 305-306.

- 4) Vic, BE, ms. 157, f. 3-18v (s. XIII^{2/2}).⁵⁶
 5) Escorial, ms. Z.III.14, f. 7r-23v (s. XIII-XIV / s. XIV ^{1/3} / ca. 1315).⁵⁷
 6) Madrid, RAH, ms. 9-11-2-28, f. 57-80v (s. XV).⁵⁸
 7) Palma de Mallorca, Arxiu del Regne, ms. 1 (*Liber Regum*), f. 182ra-202vb (1334-1339).⁵⁹
 8) Palma de Mallorca, Arxiu del Regne, ms. 5, f. 171-202, CLXXI-CCXI (s. XIV) (= còpia de l'anterior).⁶⁰
 9) Palma de Mallorca, Arxiu del Regne, ms. 6, f. 129-155v (1330-1360).⁶¹
 10) Palma de Mallorca, Arxiu del Regne, ms. 8, f. 95-116 (1340-1450).⁶²
 11) Palma de Mallorca, Arxiu del Regne, ms. 17 (*Ordinacions o Libre de Codichs Feudals*), f. 3-12b (s. XIV).⁶³
 12) Palma de Mallorca, Família Pueyo, ms. 8 (1291).⁶⁴
 13) Palma de Mallorca, Família Safortesa, ms. Burgues-Safortesa (s. XIVex).⁶⁵
 14) Barcelona, BC, ms. 1216, f. 35r-46v (s. XIVex – XVin).⁶⁶
 15) Barcelona, BICAB, ms. 74, f. 1-23v (s. XIVin / ca. 1400).⁶⁷

56. BROCÀ, 185; BROCÀ*, 363; Josep GUDIOL, *Catàleg dels llibres manuscrits anteriors al segle XVIII del Museu Episcopal de Vic*, Barcelona 1934, 166-167; PÉREZ MARTÍN, 24-25; FERRAN I PLANAS, 313-315. Aquest ms. fou publicat pel mateix Josep GUDIOL, *Traducció dels Usatges, les més antigües constitucions de Catalunya i les Costumes de Pere Albert*, dins «Institut d'Estudis Catalans. Anuari 1907», 285-334.

57. Cf. Bienvenido OLIVER, *Historia del Derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia. Código de les costumbres de Tortosa*, t. I, Madrid 1876, 264-266 i apèndix X; Fidel FITA, *Cortes y Usages de Barcelona en 1061. Textos inéditos*, dins «Boletín de la Real Academia de la Historia», (1890), 424-428; COROLEU, *El Código ...*, 87; BROCÀ, 185; BROCÀ*, 363; J. ZARCO CUEVAS, *Catálogo de los manuscritos Catalanes, Valencianos, Gallegos y Portugueses de la Biblioteca del Escorial*, Madrid 1932, 99-106; PÉREZ MARTÍN, 24; FERRAN I PLANAS, 309-310.

58. BROCÀ, 185; BROCÀ*, 363.

59. Cf. *Cortes*, I, 793; J. M. QUADRADO, *Privilegios y franquicias de Mallorca*, p. IX, XIX-XX i 35; BROCÀ, 185; BROCÀ*, 363; PÉREZ MARTÍN, 23-24.

60. Cf. *Cortes*, I, 793; QUADRADO, 109; BROCÀ*, 364; PÉREZ MARTÍN, 24.

61. Cf. *Cortes*, I, 793; QUADRADO, 112; BROCÀ*, 364; PÉREZ MARTÍN, 24.

62. Cf. *Cortes*, I, 793; QUADRADO, 114; BROCÀ, 185; BROCÀ*, 364.

63. Cf. *Cortes*, I, 793; QUADRADO, 265; BROCÀ, 185; BROCÀ*, 363-364; PÉREZ MARTÍN, 24; Antoni MUT CALAFELL, dins «Gran Enciclopèdia de Mallorca», VII, 335-336; FERRAN I PLANAS, 311-312.

64. Donat a conèixer dins BITECA manid 1234.

65. Donat a conèixer dins BITECA manid 1287.

66. Cf. AA. VV., *Cincuenta años de la antigua Biblioteca de Catalunya*, Barcelona 1968, 155; PÉREZ MARTÍN, 23; FERRAN I PLANAS, 285-286; Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, *Una redacción de los Usatici recuperada*, dins «Initium», 38; LUB, I-I, 787-808.

67. PÉREZ MARTÍN, 23. Aquest ms. ha tingut cotes diverses: Reg. A 2257. Donem ací la que apareix en el catàleg en línea dels mss. de la Biblioteca del Col·legi de l'Advocacia de Barcelona.

16) Barcelona, BICAB, ms. 75, f. 1r-15v (s. XV^{1/2}).⁶⁸

17) Madrid BNM, ms. 10.185 (olim Ii 111), f. 1-296 (s. XV).⁶⁹

c^b) Textos de la traducció oficial:

18) Barcelona, ACB, ms. 78 (s. XV).⁷⁰

19) Barcelona, ADB, ms. sense cota (s. XVI).⁷¹

20) Palermo, Biblioteca Centrale della Regione Siciliana, ms. 3.X.G.2 (s. XVI).⁷²

21) Tortosa, Arxiu Municipal, ms. 8 (s. XV).⁷³

22) Escorial, ms. O.I.12, f. 12ra-34ra (*post* 1323), procedent de Poblet.⁷⁴

d) Fragment

23) Barcelona, BC, ms. 2546/2.⁷⁵

4. Catàlegs i bibliografia:

A. OLIBA, *Commentariorum de Actionibus ... Prima Pars*, Barcelona 1606, 372-379 (ed. facsimilar: Antoni OLIBA, *Comentaris sobre «De actionibus» Part I. Esdtudi introductori a càrrec de Carlos J. MALUQUER DE MOTES I BERNET, catedràtic de dret civil, {i} Antoni VAQUER ALOY, professor titular de dret civil, Generalitat de Catalunya – Departament de Justícia [Textos Jurídics Catalans. Escriptors 1/6], Barcelona 1998);*

Andreu BOSCH, *Summari, índex o epítome dels admirables y nobilíssims títols de Honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya*, Perpinyà 1628, 514-516;

J. MASSOT-REYNIER, *Les Coutumes de Perpignan*, Montpellier 1848, p. LXIV-LXVII;

Adolf HELFFERICH, *Entstehung und Geschichte des Westgoten-Rechts*, Berlin 1858, 399-403;

68. No assenyalat abans. Fou incorporat a la llista de mss. dels *Usatges* el 2020. Com l'anterior, aquest ms. ha tingut cotes diverses: Reg. 2119, Vitrin. II-20, R-282.

69. Cf. supra, nota 26.

70. Cf. BROCA, 186; PÉREZ MARTÍN, 28; FONT, *Resenya*, LX-LXI; FERRAN I PLANAS, 306-307.

71. Cf. BROCA, 186; BROCA*, 364; PÉREZ MARTÍN, 28.

72. Cf. BROCA, 186; BROCA*, 364; PÉREZ MARTÍN, 28-29.

73. Cf. J. MASSIP, *Les Constitucions de Catalunya de l'Arxiu de la Ciutat de Tortosa*, dins «*Revista de Llengua i Dret*», 4 (1984), 125-134; PÉREZ MARTÍN, 29; FONT, *Resenya*, LVII-LVIII; FERRAN I PLANAS, 33.

74. És citat a *Cortes*, I, 810, nota 1; BROCA, 185; BROCA*, 363; J. ZARCO CUEVAS, *Catálogo de los manuscritos Catalanes, Valencianos, Gallegos y Portugueses de la Biblioteca del Escorial*, Madrid 1932, 68-69; PÉREZ MARTÍN, 24.

75. Cf. Jaume DE PUIG OLIVER, *Uns fragments nous dels Usatges en català: Barcelona, BC, ms. 2546/2, (fragment s. XIV)*, dins «*ATCA*», 34 (2022), 421-455.

Pedro Nolasco VIVES I CEBRIÀ, *Traducción al castellano de los Usajes y demás Derechos de Cataluña que no están derogados o no son notoriamente inútiles*, t. I-IV + Índices, Barcelona 1832-1835; segona edició en 1861-1862, p. 3-4 (ed. facsimilar de la Generalitat de Catalunya – Departament de Justícia, Barcelona 1989, (Textos Jurídics Catalans. Escriptors I/4-5), en dos volums, 1-642 i 649-1523 p), p. [9]-[10];

Amalio MARICHALAR, marquès de Montesa, i Cayetano MANRIQUE, *Historia de la legislación y recitaciones del Derecho civil de España*, t. VII, Madrid 1863, 225-285;

J. BOTET I SISÓ, *Los Usatges de Barcelona. Estudis historichs y critichs de la primera compilació de lleys catalanas*, dins «La Renaxensa, periòdich de literatura, ciències y arts», I (1871), 17, 29, 41, 55, 73;

Bienvenido OLIVER, *Historia del Derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia. Código de las Costumbres de Tortosa, I*, Madrid 1876, 260-278;

Bernat ALART, *Privilèges et titres relatifs aux franchises, institutions et propriétés communales de Roussillon et Cerdagne, I*, Perpinyà 1878;

José COROLEU, *Código de los Usajes de Barcelona. Estudio crítico*, dins «Boletín de la Real Academia de la Historia», IV (1884), 85-104.

G. M. de BROCA i J. AMELL, *Instituciones del derecho civil catalán vigente ..., precedida de una introducción histórica, I*, Barcelona 1886, 17-26;

Julius FICKER, *Ueber die «Usatici Barcinonae» und deren Zusammenhang mit den «Exceptiones Legum romanarum»*, dins «Mittheilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung», II Ergänzungsband», Innsbruck 1886, 136-275 (traducció de J. ROVIRA ERMENGOL, *Sobre los Usatges de Barcelona y sus afinidades con las Confirmaciones prelatorum baronum et militum super pace et treuga «Exceptiones Legum Romanorum»*, Barcelona, Universitat de Barcelona – Facultat de Derecho 1926, amb recensió de Ferran Valls i Taberner) dins «Institut d'Estudis Catalans Anuari MCMXXI-MCMXXXVI», vol. VII, 409-410);

– *Ueber nähere Verwandtschaft zwischen gotisch-spanischem und norwegisch-isländischem Recht*, dins «Mittheilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung», II Ergänzungsband», Innsbruck 1888;

Fidel FITA, *Cortes y Usajes de Barcelona. Textos inéditos*, en «Boletín de la Real Academia de la Historia», XVII (1890), 385-428.

José COROLEU, *El Código de los Usajes de Barcelona. Estudio histórico jurídico*, Barcelona, Henrich i Cia 1890, 104 p.

Max CONRAT, *Geschichte der Quellen und Literatur der römischen Rechts in früher Mittelalter*, Leipzig 1891, 466-471 (reedició a Aalen 1963);

J. A. BRUTAILS, *Étude sur la condition des populations rurales du Roussillon au moyen âge*, París 1891, p. xxxv-xl;

Fidel FITA, *El obispo Guisilberto y los Usajes de Barcelona*, dins «Boletín de la Real Academia de la Historia», XVIII (1891), 228-246;

J. BALARI I JOVANY, *Orígenes históricos de Cataluña*, Barcelona 1899, 415-466; reedició dins «Biblioteca Filològica-Històrica, XI», Instituto Interna-

cional de Cultura romànica, Abadía de Sant Cugat del Vallès 1964, vol. II, 451-501;

Ch. SABATÉ, *Essai sur les sources du droit des comtés de Roussillon et de Cerdagne jusqu'en 1344*, Perpinyà 1899, 375-378;

F. ROMANÍ, *Usatges, quins foren sos autors, son caracter y principals tendències*, dins «Catalunya. Revista literaria quinzenal», Barcelona 1903, p. II;

Arturo CORBELLA Y PASQUAL, *Manual de Derecho catalán*, Reus 1906, 107-121;

– *Concordancia entre el texto catalán y los latinos de Amorós y Ferrer y ensayo de restitución del texto primitivo de la colección denominada Usajes de Barcelona*, dins «Revista Jurídica de Cataluña», XIII-4 (1907), 156-176;

Guillem M^a DE BROCÀ I DE MONTAGUT, *De les investigacions respecte del Dret de Catalunya i de la reintegració de ses fonts*, dins «Institut d'Estudis Catalans. Anuari 1907», 257-265;

– *Traça de classificació dels Usatges i idea de la potestat*, dins «Institut d'Estudis Catalans. Anuari 1907», 276-284;

– *Juristes catalans dels segles XI, XII i XIII, fonts dels seus coneixements i transcendència que exerciren*, dins «Institut d'Estudis Catalans. Anuari 1908», 429-440;

Ramon D'ABADAL I DE VINYALS & Jordi RUBIÓ I BALAGUER, *Notes sobre la formació de les compilacions de Constitucions i altres Drets de Catalunya i de Capítols de Cort referents al General*, dins «Estudis Universitaris Catalans», 4 (1910), 409-445;

Eduardo de HINOJOSA, *Das germanische element im spanischen Rechte*, dins «Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte», Band XXXI, Germ. Abt., Weimar 1910;

Guillem M^a DE BROCÀ, *Els Usatges de Barcelona*, dins «Institut d'Estudis Catalans. Anuari 1913-1914», 357-389, amb catàleg dels manuscrits llatins i catalans de l'obra;

– *Historia del Derecho de Cataluña, especialmente del civil, y Exposición de las Instituciones del Derecho civil del mismo territorio en relación con el Código civil de España y la Jurisprudencia*, vol I, Barcelona 1918, 127-191;

POUMARÈDE, *Les Usages de Barcelona*, Tolosa del Llenguadoc 1925;

E. BESTA, *Usatici ed usi curiali di Barcellona*, dins «Rendi conto dell'Istituto Lombardo di Scienze e Lettere», ser. II, 58 (1925), 637 ss. (n'hi ha versió catalana a la «Revista Jurídica de Catalunya» [1925] 499 ss.);

F. VALLS I TABERNER, *El problema de la formació dels Usatges*, dins «Revista de Catalunya» 1925, treball reproduït dins ID., *Estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona 1930, 57-69, reeditat dins ID., *Obras Selectas, II*, Barcelona 1954, 45-54, i encara en ID., *Los Usatges de Barcelona*, Barcelona PPU 1984, 9-17;

– *Carta constitucional de Ramon Berenguer I de Barcelona*, dins «Anuario de Historia del Derecho Español», VI (1929), 252-259; reeditat dins ID., *Los Usatges de Barcelona*, Barcelona PPU 1984, 19-21;

– *Usatges del comte Ramon Berenguer III*: dins *Obras Selectas, II*, Barcelona 1954, 89-93.

Manuscrits dels Usatges de Barcelona, dins «*Revista Jurídica de Catalunya*», 35 (1929), reeditat dins ID., *Los Usatges de Barcelona*, Barcelona PPU 1984, 47-52;

– *Les descobertes de Ficker sobre els Usatges de Barcelona i llurs afinitats amb les «Exceptiones legum romanorum»*, dins ID., *Estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona 1930, 47-56, reeditat dins ID., *Obras Selectas, II*, Barcelona 1954, 37-44.

– *Els «Usualia de curialibus usibus Barchinonae»*, en «*Estudis Universitaris Catalans*», 19 (1934), 270-280;

– *El cardenal Hug Càndid i els Usatges de Barcelona. L'estatut comtal de 1064*, dins *Obras Selectas, II*, Barcelona 1954, 80 ss, reeditat dins ID., *Los Usatges de Barcelona*, Barcelona PPU 1984, 35-45;

– *Los Usatges de Barcelona*, Barcelona-Málaga PPU 1984 [estudi introductor de Jesús FERNÁNDEZ VILADRICH i Manuel J. PELÁEZ];

Carlo Guido MOR, *Appunti sulla formazione degli «Usatici Barchinonae»*, dins «*Studi di storia e diritto in onore di Carlo Calisse*», I, Milà 1940, 367;

– *En torno a la formación del texto dels «Usatici Barchinonae»*, dins «*Anuario de Historia del Derecho Español*», 1958, 413-459;

Joan BASTARDAS i PARERA, *Sobre la problemàtica dels Usatges de Barcelona (Discurs de recepció a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona)*, Barcelona 1977;

Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, *La creación del derecho en Cataluña*, dins «*Anuario de Historia del Derecho Español*», 57 (1977), 276;

E. RODÓN BINUÉ, *El lenguaje técnico del feudalismo en el siglo XI en Cataluña*, Barcelona 1957.

M. J. PELÁEZ i E. M. GUERRA, *Los Usatges de Barcelona. Estudios, comentarios i edició bilingüe del text*, Barcelona 1984;

Joan BASTARDAS, *Usatges de Barcelona. El Codi a mitjan segle XII (Textos i Documents, 6)*, Barcelona, Fundació Noguera 1984;

Thomas N. BISSON, *L'essor de la Catalogne: identité, pouvoir et idéologie dans une société du XII siècle*, dins «*Annales*», 39 (1984), 464;

F. UDINA MARTORELL i A. M. UDINA i ABELLÓ, *Consideracions a l'entorn del nucli originari dels «Usatici Barchinonae»*, dins «*Estudi General*» 5-6 (1985-1986), 87-107;

Paul OURLIAC, *L'ancien droit des Pyrénées*, dins «*Estudis de Dret Romà i d'Història del Dret Comparat en homenatge a Ramon d'Abadal i de Vinyals*» = «*Annals of the Archive of Ferran Valls i Taberner Library*», 6 (1989), 151-173;

Michel ZIMMERMANN, «*I jo t'apoderaré*» («*potestativum te farei*»). *A propòsit de les relacions entre fidelitat i poder a Catalunya el segle XI*, dins ID., «*En els orígens de Catalunya: emancipació política i afirmació cultural*», Barcelona 1989, 117-136;

Tomàs DE MONTAGUT ESTRAGUÉS, *La recepción del derecho feudal común en Cataluña. I (1211-1330)*, dins «Glossae», 4 (1992), 37;

J. M. PONS I GURI, *Documents sobre aplicació dels Usatges de Barcelona anteriors al segle XIII*, dins «Acta historia et archaeologica mediaevalia», 14-15 (1993-1994), 39-46;

J. BASTARDAS, *Sobre la cronologia i la significació de l'Usatge Quoniam per iniquum principem*, dins «Miscel·lània Ramon d'Abadal», Barcelona 1994, 85-106;

A. PÉREZ MARTÍN, *Hacia una edición crítica del texto latino de los Usatges de Barcelona*, dins «Glossae», 7 (1995), 9-32;

– *El derecho catalán en el Archivo Capitular de la Seo de Urgel*, dins «Glossae», 7 (1995), 135-153;

– *Génesis de las Compilaciones del Derecho Catalán*, dins «Studia Gratiana», 28 (1998), 685-708;

– *Los Usatici Barchinonae*, dins «Gesetzbücher in Faksimiledrucke», Frankfurt/Main [treball conegut només per referència];

André GOURON, *Sur la compilation des Usages de Barcelone au douzième siècle*, dins Aquilino IGLESIA FERREIRÓS (ed.), «El dret comú i Catalunya. Actes del VIII Simposi Internacional. Barcelona, 29-30 maig de 1998», Barcelona, Fundació Noguera. Associació Catalana d'Història del Dret «Jaume de Montjuic» (Estudis, 18) 1999, 219-236;

L. TO FIGUERAS, *Droit et succession dans la noblesse féodale à propos des Usages de Barcelone (XIe-XIIe siècle)*, dins J. BEUCAMP et G. DAGRON (éd.), «La transmission du patrimoine. Byzance et l'aire méditerranéenne» (Travaux et mémoires du Centre de recherche et d'histoire et civilisation de Byzance. Collège de France, 11), Paris 1998;

Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, *Liber Usatici y Tomás Mieres. Notas deshilvanadas y materiales de Trabajo*, dins «Initium», 5 (2000), 1-132;

Adam J. KOSTO, *The limited Impact of the Usatges de Barcelona in Twelfth-Century Catalonia*, dins «Traditio», 56 (2001), 53-88;

Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, *De usaticis quomodo inventi fuerunt*, dins «Initium», 6 (2001), 25-212.

– *Los Usatges de Barcelona. Una nota crítica*, dins *ib.*, 385-408.

– *Frangullas ou migallas (5)*, dins *ib.*, 439-442.

– *La producción de códigos jurídicos en España: ius commune y iura propria*, dins Vincenzo COLLI, «Juristische Buchproduktion im Mittelalter», Frankfurt a. Main 2002, 567-595.

– *Giraud, D'Abadal y Valls, Mor y los Usatges*, dins «Initium», 7 (2002), 3-78.

– *Frangullas ou migallas (6)*, dins *ib.*, 277-330.

– *La tradición leridana de Usatges y glosas*, dins «Initium», 9 (2004), 3-60.

– *Frangullas ou migallas (8)*, dins *ib.*, 489-494.

– *Paeria de Lleida. Usatges glosados*, dins *ib.*, 519-814.

Francisco Luis PACHECO CABALLERO, *El usatge Princeps namque. Las cortes y los juristas*, dins «Initium», 10 (2005), 225-246.

Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, *Variaciones sobre un mismo tema. los Usatges de Barcelona*, dins «Initium», 11 (2006), 3-106.

– *Soliloquios sobre 'Usatici' y glossas*, dins «Initium», 12 (2007), 15-118.

– *Comentarios a unos cuadros sinópticos de los Usatici Barchinone*, dins «Initium», 13 (2008), 55-192.

– *Contenido y ordenación de los Usatici. Cuadros sinópticos*, dins «Initium», 13 (2008), 707-914.

– *Introducción a una edición ideal de Usatici y glosas*, dins «Initium», 14 (2009), 3-194.

– *Frangullas ou migallas (13)*, dins *ib.*, 651-694.

– *Una redacción de los Usatici recuperada*, dins «Initium», 15 (2010) 3-214.

– *Ensayo de una edición sinóptica de los Usatici*, dins «Initium», 16 (2011), 655-672.

– *Frangullas ou migallas {Usatici mentireiros}, {Statuta comitis et Usatici Barchinone}*, dins «Initium», 17 (2012), 495-509.

Josep Xavier MUNTANÉ I SANTIVERI, *Anàlisi de l'estructura de les malediccions dels jueus catalans: Usatge 171*, dins «Initium», 13 (2014), 9-48.

Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, *Entre la leyenda y el mito: Los Usatici Barchinone. Quod nihil scitur*, dins «Initium», 22 (2017), 3-208.

– *Frangullas ou migallas (21)*, dins *ib.*, 359-424.

– *Una visión panorámica del contenido de los Usatici sinópticos: Introducción a un cuadro de conjunto*, dins «Initium», 23 (2018), 599-670.

Antonio PÉREZ MARTÍN, *Estudios de Derecho común en Europa*, Madrid, Sanz y Torres 2018, p. 190-192;

Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, *Frangullas ou migallas {Os manuscritos parisinos dos Usatici}*, dins «Initium», 24 (2019), 514-517.

– *Origen, formación y consolidación oficial de los Usatici*, dins «Initium», 28 (2023), 3-478.

5. Edicions:

a) del text llatí:

1) *Llibre dels Costums de la insigne ciutat de Tortosa*, Tortosa, Arnau Guillem de Montpesat 1539, 4 + 120 f., a dues columnes; al final de l'obra es van insertar els *Usatges de Barcelona* que tenien vigència a la ciutat. Obra reimpressa per Bienvenido OLIVER, *Historia del Derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, t. IV, Madrid 1881.

2) *Antiquiores Barchinonensium leges, quas vulgus Vsaticos appellat, cum commentariis supremorum iuriconsultorum Iacobi a Monte Iudaico, Iacobi et Guillermi a Vallesica et Iacobi Calicii, cum indice copisissimo*, Barcelona, Carles Amorós 1544.

3) Charles GIRAUD, *Essai sur l'histoire du Droit civil français au Moyen Âge*, t. II, París, Plon 1846 (edició a base de BNF, mss. lat. 4671 i 4673).

4) Adolf HELFFERICH, *Entstehung und Geschichte des Westgoten Rechts. Anhang*, Berlin, Georg Reimer 1858, 429-462. Edita el n. 21), Madrid, RAH, ms. 9-9-7/2005, f. 1r-20v (s. XIII).

5) Amalio MARICHALAR, marquès de Montesa, i Cayetano MANRIQUE, *Historia de la legislación y recitaciones del Derecho civil de España*, t. VII, Madrid 1863, 231-281 (= reimpressió de 2).

6) RAH [Fidel FITA i Benvingut OLIVER], *Cortes*, I, 10-46.

7) Ramon D'ABADAL I DE VINYALS – Ferran VALLS I TABERNER, *Usatges de Barcelona editats amb una introducció*, Barcelona, Impremta de la Casa de Caritat 1913 (Textes de Dret Català I), 110 p.

8) BROCÀ*, 141-179.

9) M. J. PELÁEZ i E. M. GUERRA, *Los Usatges de Barcelona. Estudios, comentarios i edició bilingüe del texto*, Barcelona 1984.

10) Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, *Liber usaticorum Barchinone*, Barcelona, Associació Catalana d'Història del Dret «Jaume de Montjuïc», 2012.

b) del text en català:

1) *Constitucions de Catalunya*, Barcelona, Pere Michel i Diego Gumiel 1495, 363 f. Reedició de la Generalitat de Catalunya – Departament de Justícia, Barcelona 1988, (Textos Jurídics Catalans. Lleis i Costums IV/1), CXXXVI p. + CCCLIII f.

2) *Constitucions i altres drets de Cathalunya*, 3 volums Barcelona, Hubert Gotart 1588-1589.

3) *Constitucions i altres drets de Cathalunya*, 3 volums, Barcelona, Joan Pau Martí i Josep Llopis 1704. Reedició de la Generalitat de Catalunya – Departament de Justícia, Barcelona 1995 (Textos Jurídics Catalans. Lleis i Costums, IV/2) 513 + [43] + [4] + 213 + [13] + 90 + [6] p.; *Constitucions i altres drets de Catalunya* [edició facsímil de 3)], Barcelona, Editorial Base 1973.

4) RAH [Fidel FITA i Benvingut OLIVER], *Cortes*, I, 731-792.

5) Josep GUDIOL: cf. supra, nota 56.

6) Col·legi d'Advocats de Barcelona, *Constitucions i altres drets de Catalunya*, Barcelona, Henrich i Companyia 1909.

7) Ramon D'ABADAL I DE VINYALS – Ferran VALLS I TABERNER, *Usatges de Barcelona editats amb una introducció*, Barcelona, Impremta de la Casa de Caritat 1913 (Textes de Dret Català I), 110 p.

8) Antonio VALLECILLO, *Legislación militar de España antigua y moderna*, t. IX, ex 5).

9) Josep ROVIRA i ARMENGOL, *Usatges de Barcelona i Commemoracions de Pere Albert*, Barcelona, Editorial Barcino 1933 (Els Nostres Clàssics 43-44), 51-137.

10) Joan BASTARDAS I PARERA, 1984, ex 44).

11) M. J. PELÁEZ i E. M. GUERRA, *Los Usatges de Barcelona. Estudios, comentarios i edició bilingüe del texto*, Barcelona 1984.

12) Joan BASTARDAS, Teresa GRÀCIA, Lluïsa DE NADAL i Pere PUIG I USTRELL, *Usatges de Barcelona. El codi a mitjan segle XII. Establiment del text llatí i edició de la versió catalana del manuscrit del segle XIII de l'Arxiu de la Corona d'Aragó de Barcelona*, Barcelona, Fundació Noguera (Textos i documents, 6) 1991.

13) *Constitucions i altres drets de Catalunya* [edició facsímil de 5)], Generalitat de Catalunya – Departament de Justícia, Barcelona 1995 (Textos Jurídics Catalans. Lleis i Costums IV/2), + a1-[d4] + 513 + x1-Ccc2 + 213 + 89 p.

14) Joan J. BUSQUETA RIU, M. Teresa QUINTILLÀ ZANUY, Raül TORRENT TORRENT, *Usatges i Constitucions de Catalunya. Traducció al català. Vol. I-II, Lleida. Segle XIV*, Lleida, Ajuntament de Lleida 1999.

15) Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, *Ensayo de una edición sinóptica de los Usatici*, dins «Initium», 16 (2011), 655-770 (text a les p. 675-770).

c) *del text en castellà traduït del català:*

Pedro Nolasco VIVES I CEBRIÀ, *Traducción al castellano de los Usajes y demás Derechos de Cataluña que no están derogados o no son notoriamente inútiles*, t. I-IV + Índices, Barcelona 1832-1838; segona edició en 1861-1867. Reedició de la Generalitat de Catalunya – Departament de Justícia, Barcelona 1989, (Textos Jurídics Catalans. Escriptors I/5), en dos volums, 1-642 i 649-1523 p.

V

1a. Folis F. 48r-49r, *inc.*: «(Rúbrica) Contra celantes instrumenta Terrachonensis [ecclesie] (fi de rúbrica). Rodericus in quarto concilio Terrachone VIIIº kalendas Marci [anno domi]ni M CCC quinto. Decet solertiam ...».

F. 49ra, *exp.*: «... Et licet hec fuissent iam a iure premissa uolumus quod presens statutum non tantum futura negotia sed et preterita ad hec pendentia amplectatur».

2a. Identificació de l'autor i obra: *Constitucions del concili de Tarragona del 22 de febrer de l'any 1306, quart dels celebrats per Roderic Téllez (II-V)*.

3a. Altres manuscrits:

Girona, ADG, ms. 2, f. 127rv; ms. 4, f. xxiiiv-xxiiiir;

Madrid, RAH, *Papeles Jaime Villanueva* 9/4558, f. 232r-234v (ex codice Barchinonensi apud Augustinianos).

4a. Catàlegs i bibliografia:

MARTÈNE, *Thesaurus*, IV, 283;

MANSI, XXV, 832;

HEFELE, VI, 597;

Josep Maria PONS I GURI, *o. c.*, p. 329-330.

5a. Edicions:

MANSI, XXV, 838;

HEFELE VI, 597;

TEJADA-RAMIRO, VI, 60.

Josep Maria PONS I GURI, *o. c.*, p. 373-374.

6a. Contingut:

F. 48ra: Contra celantes instrumenta Tarrachonensis ecclesie.

F. 48rb: Quod abbates ueniant ad consilia.

F. 48va: De abbatibus usurpantibus iurisdictionem episcoporum.

F. 48vb: De executionibus testamentorum.

1b. Folis 49rv. F. 49ra, *inc.*: «Guillemus in consilio Terrachone nonas februaryi anno domini M^o CCC^o VII° (*Rúbrica*) Contra rectores ecclesiarum non celebrantes (*fi de rúbrica*). Plerique parrochialium ecclesiarum rectores prouincie terrachone ...».

F. 49vb, *exp.*: «... alia opera pietatis uoluntates ipsorum defunctorum in quibus obseruari comode poterunt obseruando».

2b. Identificació de l'autor i obra: *Constitucions del concili de Tarragona del 5 de febrer de l'any 130?*,⁷⁶ celebrat per Guillem de Rocabertí (IV-V)

3b. Altres manuscrits:

Tortosa, Arxiu de la Catedral, ms. 187, f. 49;

Madrid, RAH, *Papeles Jaime Villanueva* lligall 9/4558, f. 231rv (ex codice Barchinonensi apud Augustinianos).

4b. Catàlegs i bibliografia: Josep Maria PONS I GURI, *Constitucions Conciliars Tarraconenses (1229-1330)*, dins «Recull d'estudis d'història jurídica catalana», vol. II, 331-333.

5b. Edicions: Josep Maria PONS I GURI, *o. c.*, p. 334-335.

6b. Contingut:

F. 49ra: [IV] Contra rectores ecclesiarum non celebrantes.

F. 49va: [V] Quod legata fratris (*sic*) minoribus que ipsi tenere non possint distribuuntur per ordinarios.

1c. Folis 49v-50r. F. 49vb, *inc.*: «Eximicius (*sic*) in primo concilio celebrato celebrato (*sic*) terrachone anno domini M^o CCC^o septimo decimo octauo kalendas marcii. (*Rúbrica*) De rebus ecclesie non alienandis (*fi de rúbrica*) ...».

76. Sobre la impossibilitat que Guillem de Rocabertí celebrés un concili l'any 1308 (quan encara no era arquebisbe), com suggereix la rúbrica de tots els mss. que reporten totes o part de les constitucions promulgades en tal concili, cf. Josep Maria PONS I GURI, *Constitucions Conciliars Tarraconenses (1229-1330)*, dins «Recull d'estudis d'història jurídica catalana», vol. II, 331-333.

E. 50r, *exp.*: «... et alii sacerdocio constituti ad minus celebrent ter in anno».

2c. Identificació de l'autor i obra: *Constitucions del concili de Tarragona de l'any 1318, primer dels celebrats per Eiximèn de Luna (IV-V)*.

3c. Altres manuscrits:

Tortosa, Arxiu de la Catedral, ms. 187, f. 49;

Madrid, RAH, *Papeles Jaime Villanueva* lligall 9/4558, f. 184-185 (ex codice Barchinonensi apud Augustinianos).

4c. Catàlegs i bibliografia: Josep Maria PONS I GURI, *o. c.*, p. 335-339.

5c. Edicions: MARTÈNE, VII, 306-307; Josep Maria PONS I GURI, *ib.*, p. 337-338.

6c. Contingut:

E. 49vb: De rebus ecclesie non alienandis. Quod excommunicati clerici beneficiati communicare debeant bis in anno.

1d. Folis 50rv. F. 50ra, *inc.*: «Exeminus in concilio secundo celebrato terrachone VIII° kalendas febroarii anno domini M^o CCC^o vicesimo tertio. Predecessorum nostrorum qui condemnauerunt defidari prelatos et personas ecclesiasticas ...».

F. 50va, *exp.*: «... ubi expedire uiderint faciant publicare predictosque iudices excommunicatos publice nunciare (*sic*)».

2d. Identificació de l'autor i obra: *Constitucions del concili de Tarragona de l'any 1324, segon dels celebrats per Eiximèn de Luna*.

3d. Altres manuscrits:

Girona, ADG, ms. 2, f. 128rv; ms. 4, f. XXIIIv-XXVr.

Madrid, RAH, *Papeles Jaime Villanueva*, 9/4558, f. 11.

4d. Catàlegs i bibliografia:

MARTÈNE, *Vet. Mon.*, VII, 309;

MANSI, XXV, 727-728;

TEJADA Y RAMIRO, III, 519;

VALLS I TABERNER, dins «AST», XI (1935), 269;

Josep Maria PONS I GURI, *o. c.*, p. 339-340.

5d. Edicions: Josep Maria PONS I GURI, *ib.*, p. 377-378

1e. Folis 50v-55r. F. 50va, *inc.*: «Johannes patriarcha alexandrinus administrator ecclesie terrachone in primo consilio per eum celebrato terrachone Anno domini M^o CCC^o vicesimo nono quarto kalendas marcii. (*Rúbrica*) Quod sarraceni non proclament publice uel extollant nomen perfidi machometi (*fi de rúbrica*). Quamuis circa multa inuigilare debeat sollicitudo officii pastoralis ...».

F. 55ra, *exp.*: «... presentibus testibus venerabilibus Bernardo de otçinelis legum doctore, Raymundeto janerii precentore valencie, Guillemo

de oculo molendinorum, laurencii martini canonicis ilterdensibus. Ffrancisco de oliueriis de castilione et Petro marza de gandesia, ecclesiarum rectoribus dertusensibus et berengario ferrarii de archub terrachonensis diocesis».

2e. Identificació de l'autor i obra: *Constitucions del concili de Tarragona de l'any 1330, primer dels celebrats pel patriarca Joan d'Aragó (Primera compilació de les constitucions tarraconenses, cc. LXI-LXXXVIII)*.

3e. Altres manuscrits:

a) *Segle XIV*

Avinyó, Bibl. Départementale, ms. 658;
 París, BNF, ms. lat. 4670 A, 19ra-25vb;
 ADG, ms. 4 (*olim* T-119), f. X-XXIX;
 ACA, ms. Ripoll 32, f. 76r;
 Vic, ABE, ms. 147;
 Tarragona, AAT, Armari de la Província, ms. 54;
 Escorial, ms. lat. Z-1-3; ms. Z-1-4;
 Barcelona, ACB, ms. 169 (*Llibre de la Cadena*), f. 78 ss;
 Barcelona, BC, ms. 310, f. 147r-148r.

b) *Segle XV:*

Girona, ADG, T-121, f. 13-41;
 Barcelona, ACA, Casa Reial, ms. 5, f. 41r;
 Madrid, BN, ms. 737;
 Barcelona, ACB, ms. *Constitutiones Tarraconenses*, f. 1ss;
 Escorial, ms. lat. Ç-II-7, f. 25-45;
 Tarragona, AAT, Armari de la Província, ms. 55, f. 1ss;
 Vic, BE, ms. 148;
 Barcelona, BC, ms. 1216.

c) *Segle XVI:* Tarragona, AAT, Armari de la Província, ms. 56.

d) *Segle XIX:* Madrid, RAH, *Papeles Jaime Villanueva*, 9/4558, f. 12-bifoli 18.

4e. Catàlegs i bibliografia:

J. D. COSTA I BORRÀS, *Concilios Tarraconenses*, dins Ramon de EZENARRO, *Concilios Tarraconenses*, vol. V, Barcelona 1866, 526-527;

Fidel FITA, *Concilios Tarraconenses de 1248, 1249 y 1250*, dins «Boletín de la Real Academia de la Historia», 40 (1902), 444ss;

SANS CAPDEVILA, *Processus iuris ecclesiastici*, Barcelona 1929;

VALLS I TABERNER, dins «AST», XI (1935), 251-272;

J. M. MADUELL I MARIMON, *El Concilio Tarraconense de 1530*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia» 16 (1943), 173-179;

– *El Concilio tarraconense de 1533*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 17 (1944), 154-160;

– *Concilios Tarraconenses 1455-1468*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 20 (1947), 103-149;

– *El Concilio Tarraconense de 1649*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 21 (1948), 121-137;

J. VIVES, T. MARTÍN I G. MARTÍNEZ, *Concilios visigóticos e hispano-romanos*, Barcelona-Madrid 1963;

Josep PERARNAU, *Sobre el concili provincial de 1312*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», (1978), 145-154;

J. RAVENTÓS GIRALT, *Concilis provincials Tarraconenses. Revisió de la cronologia, 25 anys de servei episcopal*, dins «Miscel·lània Dr. Ramon Torrella i Cascan-te», Tarragona 1993, 179-191

J. M. MARQUÈS, *Concilis provincials Tarraconenses*, Barcelona 1994;

Modest PRATS (ed.), *Política lingüística de l'Església catalana. Segles XVI-XVII. Concilis de la Tarraconense anys 1591, 1636, 1637*, Girona 1995;

DHEC, I, 591-608.

5e. Edicions oficials: *Constitutiones et mandata tam prouintiales quam sinodales recensite et publicate de mandato multum honorabilis et prouidi viri domini Saluii rupit Canonici in eclesia Sedis Reuerendissimi in christo patris et domini domini berengarii miseratione diuina Episcopi Gerundensis propter curias generales per Serenissimum dominum dominum Ferdinandum dei gratia regem Aragonie etc. Cathalanis Barchinone conuocatas a ciuitate Gerundensis absentis vicarii in spiritualibus et temporalibus generalis die Jouis sancta sinodi intitulata vicesimaseptima mensis Aprilis Anni natiuitatis domini Millesimi quingentesimi tertii coram Reuerendis abbatibus, Prioribus et Prepositis ac aliis presbyteris et clericis in multitudine copiosa pro dicta sancta sinodo in eclesia Gerundensi congregatis*, 8 f., s. l., 1503, inserit en T-121, f. 97r-104v. Entre materia conciliar provincial tarraconense, hi ha inserides sinodals de Pere de Castellnou i d'Arnau de Mont-rodon;

A. AGUSTÍN, *Constitutionum Provincialium Tarraconensium libri quinque*, Tarragona 1549;

Constitutiones Sacrorum Conciliorum Tarraconensium sub illustri et reverendissimo in Christo patre D. D. Hieronymo DE AUREA miseratione diuina tituli S. Thomae in Parione sanctae Romanae Ecclesiae diacono cardinali et Terraconensi perpetuo administratore, collectae decreto sacri concilii Terraconensis celebrati anno MCLV, Barcinonae, apud Claudium Bornatum 1557 (les constitucions són compilades segons l'orde de les Decretals);

Conciliorum Provincialium Tarraconensium libri quinque, Tarragona 1589, edició de l'arquebisbe Antoni AGOSTÍ a base de l'anterior;

Constitutionum Provincialium Tarraconensium libri quinque, quibus sunt in calce voluminis adiectae nonnullae que inutiles et superfluae, etc., Tarragona 1593, edició de l'arquebisbe Joan Terés;

Collectio novissima constitutionum provincialium Tarraconensium, edició de l'arquebisbe Josep Costa i Borràs, dins Ramón de EZENARRO, *Concilios Tarraconenses*, vol. V, Barcelona 1866, p. 526-527;

Edicions privades:

MANSI, XXV, 837-878 [específicament 868-874];

ES, XLVIII, 308-325;

Matías de VILLANUÑO, *Summa Conciliorum Hispaniae*, t. II, Barcelona 1850 (selecció);

J. TEJADA I RAMIRO, *Colección de Cánones de la Iglesia de España*, vol. III, Madrid 1861, 329ss.;

Antoni M. TOBELLA i Anscari MUNDÓ, *Documents del primer segle de la Congregació Claustral Tarraconense*, dins «*Analecta Montserratensia*», X (1964), 421-425, edició crítica dels canons que es refereixen als monjos;

Josep Maria PONS I GURI, *Constitucions Conciliars Tarraconenses (1129-1330)*, dins «*Analecta Sacra Tarraconensia*», XLVII (1974), 73ss, i XLVIII (1975), 313ss; reeditat en Josep M. PONS I GURI, *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, vol. II, Barcelona, Fundació Noguera 1989, 347-387.

Roser SEBANÉS FERNÁNDEZ, *Los Concilios Ilerdenses de la Provincia Eclesiástica Tarraconense en la Edad Media (a. 546-1460)*, dins Uta-Renate BLUMENTHAL – Kenneth PENINGTON – Atria A. LARSON, *Proceedings of the International Congress of Medieval Canon Law. Washington D. C. 1-7 August 2004*, Città del Vaticano, BAV 2008, 29-55.

6e. Contingut:

F. 50va: Quod sarraceni non proclamant publice uel extollant nomen perfidi machometi.

F. 51rb: De sinodo annis singulis celebranda. De clericis concubinariis et in suis ecclesiis non residentibus.

F. 51va: De ornamentis ecclesiasticis munde tenendis. De laycis parrochiales ecclesias detinentibus.

F. 51vb: Quod constitutio *Omnis utriusque* seruetur. Quod presbiteri celebrare uolentes possint ad inuicem se absoluere.

F. 52ra: Quod constitutio contra inuasores ex quo seruetur (*sic*) in locis uicinis seruari.

F. 52rab: Quod nullus christianus nupciis seu circumsionibus (*sic*) iudeorum uel sarracenorum intersit.

F. 52rb: De capis portandis ad officium diuinum.

F. 52va: De his qui per potenciam uolunt ecclesiastica beneficia obtinere. Quod cause matrimoniales non audiantur nisi in locis insignibus et per illos canonum non ignorent (*sic*).

F. 52vb: Quod in diebus ieiunii non comedantur carnes. De celebratione missarum.

F. 53ra: De calitate ordinandorum.

F. 53rb: De obseruatione constitutionis contra inuasores.

F. 53va: De duabus personis mittendis ad studium.

F. 53vb: Contra negantes iustitiam clericis.

F. 54ra: De testamentis.

F. 54rb: De modo uisitandi.

VI

1a. Folis 55r-56r. F. 55ra, *inc.*: «(Rúbrica) Constitutio pacis et treuge (*rúbrica*). Anno dominice incarnationis c^o xv^o post millesimum, vi^o idus marcii conuenerunt in unum uenerabilis uir O. therragonensis archiepiscopus, et R. ausonensis et B. gerundensis episcopi et abbates terre et magnates quam plurimi in palatio barchinonensi in presentia domini B. barchinonensis comitis et Marchionis et filii eius ad tractandum de comuni utilitate ipsius terre ...».

F. 56r, *exp.*: «... Si autem recuperet sibi dummodo ut layca persona nullatenus habeat aliquam dominationem super ecclesiasticam personam uel cetera bona eius».

2a. Identificació de l'autor i obra: *Constitució de pau i treva promulgada a Barcelona el 19 de març del 1131*.

3a. Altres manuscrits:

O. Arxiu del monestir de Sant Pere de Roda, vist per VL, que el copià allí, sense que la còpia s'hagi trobat per ara entre els papers VL de la RAH de Madrid.

A. Còpia de la primera meitat del segle XIII: Barcelona, ACB, *Libri Antiquitatum*, I, f. 105rv, doc. 256.

4a. Catàlegs i bibliografia: VL, VI, 227.

5a. Edicions:

1) Fidel FITA, *Cortes de Barcelona (10 marzo, 1131)*. *Texto inédito*, dins «Boletín de la Real Academia de la Historia», IV (1884), 79-82, ex A.

2) Cortes, I-I, 49-51, ex A.

3) Sebastià PUIG, *Episcopologio de la Sede Barcinonense*, Barcelona 1929, p. 403-404, doc. LXI, ex A.

4) Gener GONZALVO I BOU, *Les Constitucions de Pau i Treva de Catalunya (segles XI-XIII)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya – Departament de Justícia 1994 (Textos Jurídics Catalans. Lleis i Costums II/3), 45-48, doc. 10.

1b. Foli 56rb, *inc.*: «(Rúbrica) Constitucio pacis et treuge (*fi de rúbrica*). Item ut monasteria (cimiteria?) et sacraria cuiuscumque in circuito constituta nullus ea inuadere aut infringere presumat...».

Ib., *exp.*: «... satisfactione duplici dampnum quod fecit ei qui passus est».

2b. Identificació de l'autor i obra: *Constitució de pau i treva de Jaume I de l'any 1228* (= *Cap. II de les Corts de Barcelona del 1228*).

3b. Altres manuscrits: Barcelona, ACA, Col·lecció de Còdexs, ms. IX, f. 24;

Escorial, ms. lat. Z.I. 3, f. 153; D.II. 12, f. 58.

4b. Catàlegs i bibliografia:

5b. Edicions: *Cortes*, I, 113.

1c. Folis 56r-57r. F. 56rb, *inc.*: «(Rúbrica) Constitucio pacis et treuge (*fi de rúbrica*). Petrus dei gratia aragonie rex et sicilie vniuersis uicariis curiis baiulis ac aliis officialibus et subditis nostris presentibus et futuris ad quos presentes peruenerint Salutem et dilectionem. Noueritis nos constituisse inter alia que constituimus et concessimus in generali curia quam celebrauimus barchinone capitula que sequuntur. Declaramus tamen quod uicarii nostri ...».

F. 57rb, *exp.*: «... venerabili episcopo barchinone et suis hominibus obseruetis et teneatis et teneri ac obseruari faciatis nec contra ea ipsum uel suos homines in aliquo agrauetis. Datum barchinone III° idus februarii Anno domini M CC octuagesimo tertio».

2c. Identificació de l'autor i obra: Pere II de Catalunya, III d'Aragó, *Constitució de pau i treva del 1283* (= *Cap. XXXI de les Corts de Barcelona del 1283*).

3c. Altres manuscrits: ACA, Canc., reg. 47, f. 58v ss; ms. Ripoll 38;

5c. Edicions: *Cortes*, I, 149.

F. 57v buit

VII

1. Folis 58-62. F. 58ra, *inc.*: «(*initio mutilus*) et de hoc per Jo xx vii, q. i^a in principio. Causa institutionis matrimonii fuit ante peccatum susceptio sobolis post peccatum uitacio fornicationis, xxx, ii ...».

F. 62rb, *exp.*: «... Hoc breuiter per summa quarti libri dixisse sufficiant nec erit in ipso reperire casum directum hac summa non comprehensum duobus exceptis que ad materiam non faciunt scilicet de ode. Ape. in materia uel aliis contractibus c. ii et iii faciunt enim ad secundam partem rubrice et non ad propositum immo quod dicunt uide parte. (*Rúbrica*) Ffinito libro laus et gloria Christo».

2. Identificació de l'autor i obra: *Fragment de comentari al IV llibre de les Decretals?*

VIII

1. Folis 62-89. F. 62va, *inc.*: «(Rúbrica) Libellorum formacio istud opus est bonaguido (*fi de rúbrica*). Tractant (*sic*; tractaturus?) diuina fauente gratia de libellorum formacione ad communem utilitatem super hiis trado doctrinam et primo qualiter electi petant suam electionem confirmari ad quod est dicendum quod cum electus aliquis confirmari petit aut electus est ad curam aut ad regimen ecclesie collegiate aut capellam...».

F. 89vb, *exp.*: «... de alieno puta hereditario vel alio tunc potest dicere dubito sed si forte iudex minus peritus instaret ... (*bic fine mutilus; sequitur textus f. 8ra et finit opus f. 10rb*)».

2. Identificació de l'autor i obra: Bernat [de] DORNA († ca. 1235), ardiaca de Cabrières (Besers), i de Bourges, *Libellus de libellorum compositione*.

3. Altres manuscrits:

Bolonya, Biblioteca Comunale dell'Archiginnasio, ms. B 2794-2795, f. 69ra-78ra;⁷⁷

Durham, Catedral, ms. C. III. 25 (s. XIIImed);⁷⁸

Klagenfurt, BB, ms. XXIX a. 10, f. 1ra-8rb;

Madrid, BN, ms. 827, f. 182ra-187vb (s. XIII-XIV);⁷⁹

Montecassino, ms. 136, ms. 265-277;

Munic, Clm 4111, f. 113r-124v;

París, BNF, ms. lat. 4010, f. 129-136r; ms. lat. 4603, f. 34r-44v; ms. lat. 4604, f. 142ra-149ra; ms. lat. 4609, f. 100r-108ra; (fragment:) ms. lat. 4521 B, vol. II, f. 153r-154v;

Roma, Archivo di Stato, ms. 1004, f. 79r-82r;

Valence, ms. 19, f. 135-142;

Vaticà, BAV, Barb. lat. 1440, f. 23rt-30rb; Palat. lat. 656, f. 1r-13; Vat. lat. 2590, f. 70t-78r.

4. Catàlegs i bibliografia: F. C. von SAVIGNY, *Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter*, t. III, 637; IV, 30; VI, 151-155; HLF, XVIII, 137; SCHULTE, DDC, II, col. 779; DBF, XI, col. 605, amb bibliografia.

5. Edició: L. WAHRMUND, *Die Summa libellorum des Bernardus Dorna*, dins «Quellen zur Geschichte des römisch-kanonischen Processes im Mittelalter», I .1 (1905)

6. Contingut:

F. 62va: Libellus.

F. 63rb: Libellus.

F. 64rb: Libellus sic concipitur.

77. Cf. MAZZATINTI, LXXXII, 126.

78. Cf. KER, II, 491

79. Cf. IGMBN, II, 425

- F. 68va: Qualiter formatur libellus super arbitrio. Libellus de mutuo.
 F. 68vb: Libellus supra comodato. Item libellus. Item libellus supra deposito.
- F. 69ra: Item libellus contra [] depositi. Libellus supra re uendita et eciam decepta est ultima [digesti] iusti precii.
 F. 69rb: Libellus supra rei uendicatione. Libellus supra pigorancia. Item libellus supra contractu pignoraticio secundum canones.
 F. 69va: Item libellus quando contractus simulatus sit in fraude.
 F. 69vb: Item libellus super usuris. Item libellus super iure [].
 F. 70a: Item libellus super parrochia uel in genere.
 F. 70rb: Libellus super censibus et seruitutibus tam in possessorio quam in petitorio. Libellus super emphyteotico iure.
 F. 70va: Hic incipit materia de appellationibus.
 F. 71rb: De appellatione a sententia difinitiuua uel interlocutoria seu gra-uamine.
 F. 72rb: Libelli appellationum.
 F. 72vb: De apostolis seu libellis dimissoriis qui mituntur a iudice a quo appellatur ad superiorem ad quem appellatur.
 F. 74vb: Qualiter contra quem inquirat se defensat.
 F. 75ra: Si data fuerit procedat primo contra quem inquiratur.
 F. 76ra: Apellatio.
 F. 76rb: Apellatio. Apellatio.
 F. 76va: Apellatio.
 F. 77ra: Apellatio.
 F. 77va: De exceptione rei triplici etc.
 F. 78ra: De exceptionibus.
 F. 78rb: Prima diuisio.
 F. 78va: Secunda diuisio. Tertia diuisio. Quarta diuisio.
 F. 80vb: De articulis vel capitulis per testes probandos.
 F. 81rb: De articulis seu capitulis que quis per testes probare intendit qualiter formentur.
 F. 81va: Super primo exemplo formabit actor suos articulos sic.
 F. 82rb: De interrogatoriis faciendis contra testes.
 F. 86ra: De exceptione que opponitur contra predictos testes predictorum in causa.
 F. 87va: Qualiter aduocatus rei posicionem actoris impugnat.
 F. 89ra: De interrogationibus et responsionibus faciendis in iure.
 F. 8ra: Qualiter quis proprium uel sui aduocati et quod tempus reuocet errorem [*ex supra*, III, II].

IV. ESCRIPTURA

1. Caixa d'escriptura: a) folis 2-7: 110 x 170, a columna tirada, de 16 línies. Impaginació del foli 3r: 26 + 110 + 37 x 33 + 170 + 70;

b) folis 8-13: 113 x 205 a dos corondells, de 41 línies constants. Impaginació del foli 8r: $37 + 50 + 8 + 55 + 25 \times 20 + 205 + 40$; folis 10v-13v buits;

c) folis 14-47: 110 x 195, de 40 línies constants. Impaginació del foli 28r: $37 + 50 + 11 + 53 + 24 \times 20 + 195 + 45$;

d) folis 48-57: 125 x 192, a dos corondells, de 32 línies. Impaginació del f. 55r: $15 + 60 + 10 + 55 + 30 \times 23 + 192 + 55$.

e) folis 58-62: 115 x 210, a dos corondells, de 41 línies. Impaginació del f. 58r: $35 + 50 + 12 + 55 + 28 \times 20 + 210 + 47$.

f) folis 62v-89v ut supra, b).

2. Tipus de ratllat: Quatre línies verticals i dues d'horizontals per a definir la caixa d'escriptura i l'intercolumni. Pautat

3. Tipus de lletra i mans: Escripura gòtica textual, datable dels segles XIVi i XV, de mòdul i mans diverses: a) f. 1-7; b) f. 10; c) f. 14-19; d) f. 20-24; e) f. 25-34; f) f. 35v-47r; g) f. 48-57; h) f. 58-62r; i) f. 62v-89.

4. Reclams horitzontals.

5. Decoració: Rúbriques.

6. Notes marginals assenyalant la matèria que s'hi tracta.

9. Copistes: Nou.

10. Revisions i correccions escasses.

11. Antigues signatures: Olim: Ant1 I-IV-E; Morera 48; Bohigas 48.

12. Notícies històriques. Els vuit primers folis del ms. no tenen cap connexió amb la resta dels textos que presenta aquest volum. És un afegit. Els folis 62-89, amb el seu complement dislocat, folis 8r-10, són, per la matèria, una mena de cos estrany dins un manuscrit format bàsicament per textos legals catalans: a) civils: els *Usatges* i alguns brincs de constitucions de pau i treva; b) eclesiàstics: algunes constitucions provincials tarraconenses i sinodals barcelonines. El text més modern és la compliació del patriarca Joan d'Aragó (1330). L'escripura dels textos jurídics es pot situar a mitjan segle XIV.

V. CONCLUSIÓ

1. Estat de conservació deficient. El pergamí és molt arrugat, conté forats, pàgines gairebé abrusades, relligat descurat, amb una enquadrernació rígida, que el fa de mal manejar. És evident que ha sofert un desgast devastador i que no ha estat tractat amb gaire mirament pels seus usuaris.

2. Datació: Segle XIV-XV.

3. Origen català, possiblement barceloní.

4. Propietaris i procedència: ACG.

II. EDICIÓ

Per si pot ajudar a les recerques en curs sobre els *Usatges*, es publiquen ací les parts llegidores del text del ms. 48 de l'ACG. Davant cada usatge hi ha les referències de les edicions d'Abadal-Valls i Taberner i de Bastardas. El ms., molt malmès, conté paràgrafs llargs il·legibles, amb alguna lletra, mig mot o tota una paraula amb treballs llegidora; no s'ha transcrit res d'aquesta part del text. En canvi, les romanalles escadusseres de lletres, mitjos mots o paraules senceres llegibles, amb els rastres de taques que han deixat les rúbriques, orienten per identificar els usatges no transcrits; els hem assenyalat cada cop que ha calgut anotar pèrdua de text. Així, si ha estat impossible transcriure tot el text, almenys es podrà tenir una idea més completa de la matèria legal que transmet el còdex i de la seva posició dins la tradició manuscrita.

[F. 35va] [AV1; B1] (*Rúbrica*) Qualiter ante usaticos iudices iudicare solebant (*fi de rúbrica*). Antequam usatici fuissent missi solebant iudicare ut cuncta maleficia fuissent omni tempore emendata si non possent esse neclecta per sacramentum et per bataiyam, per aquam frigidam siue kalidam, ita dicendo: Juro ego talis ille tibi illi in[iurias et] malefacta que tibi habeo facta sic in[... ..] ad meum directum et in tuo indirecto quod ego illa tibi emendare non debeo per deum et hec sancta; et inde (*segueixen trenta línies només molt parcialment llegibles, corresponents a AV2 i part de AV3, us. Homicidium i Cum dominus Berengarius; B1 i part de B2, id.*).

[f. 35vb] [AV3; B2] [...] negocium legibus inseratur et sola uero potestas regia erit in omnibus libera qualemcumque iusserit in placitis inserere penam. Et usatici quos misit ita incipiunt.

(*Rúbrica*) [AV4; B3] Hec sunt usualia que constituit Raimundus berengarius comes barchinone (*fi de rúbrica*).

Hec sunt usualia de curialibus usis quos constituerunt tenere in eorum patria dominus R. barchinone uetus comes et Almodis eius coniux assensione et aclamatione eorum terre magnatum, videlicet poncium uicecomitis Gerunde, R. uicecomitis Cardone, [Uda]alardi uicecomitis de [barchinone] et Gondeballi [de bisaura et mi]ronis guila[berti et Alama]n de Ceruilionie [et Bernardi Amati Cl]arimontis [et Raimundi montisca]theni et [Amati Eneas et] G. bernardi de [Caralt et Arnaldi mir]onis de Cost [et Hugonis D]almacie ceruarie [et Arnaldi] mironis sancti ma[rtini et G.] dapiferi, Gaufredi [bastoni]s et Renardi G. et Guilaberti Guitardi et Umberti de ipsis acutis (!) et G. marchi et Bonefillis marchi [atque G.] borrelli iudicis,

[B4] ut qui interfecerit vicecomitem vel vulnerauerit siue desenora[uerit in ali]quo emendet eum sicut duos comittores et comitorem sicut duos uauessores.

[AV5; B4] De ua[uessore qui quinque milites per mortem eius emendentur LX uncie auri cocti et per] [f. 36ra] plagam xxx. Et si plures habuerit milites crescat compositio secundum numerum milituum.

Militem uero qui interfecerit det in compositione XII uncias auri, qui uero uulnerauerit tam pro vna plaga quam pro multis emendet ei uncias Sex.

[AV6; B5] (*Rúbrica*) de aguayt (*fi de rúbrica*). Si quis se miserit en aguayt et consideratamente requisierit militem et cum fuste cederit eum et per capillos traxerit eum, quia magnum dedecus est, emendet illum per mortem. Si autem aliter quis quolibet ictu indignans in contentione cederit militem cum [pug]no, calce uel palma [uel cum] petra uel fust[e et sine san]guine erit d[entur ei tres un]cie; si uero [sanguis exie]rit de copore [IIII^{or}, de] capite v, d[e facie vi.

Si autem] inciderit in mem[bris suis ita ut] debilis appar[eat emendetur] per mortem. Si uero [fuerit captus] et in ferris uel esc[assa missus] per mediam mor[tem emen]datus. Requisitus et cesus uel uulneratus siue in tauega missus uel per redempcionem districtus sit per mortem emendatus.

Si solummodo captus et custoditus et nullam calumpniam uel contumeliam passus nec longo tempore retentus, emendetur per aliscaram et per hominaticum aut per talionem, si uidetur sibi similis esse. Et si maior est ille qui ceperit quam qui captus fuerit, liberet ei militem de suo ualore qui faciat et aliscaram et hominaticum aut recipiat talionem. Miles uero qui habuerit duos [f. 36rb] milites aut homines locatos de suo honore et tenuerit unum de familia sua, tota illa compositio supra dicta sit ei uel pro eo facta in duplo.

[AV7; B6](*Rúbrica*) de guayta et de encalsamentis (*fi de rúbrica*). Guayta e encals de cavallaria e assalt de castello emendetur per hominaticum et per aliscaram, sicut uisum fuerit iudicanti qui iudicauerit causam illam. (*segueixen vint-i-vuit línies només molt parcialment llegibles, corresponents a AV8-10; B6 part final i 7-8, us.* Filius autem militis, Miles uero, Ciues autem).

[AV11; B9] (*Rúbrica*) De iudeis (*fi de rúbrica*). Judei cessi uel uulnerati capti uel debilitati siue eciam interfecti ad uoluntatem potestatis sint emendati.

[AV12; B10] (*Rúbrica*) De baiulis (*fi de rúbrica*). Baiulus interfectus uel debilitatus siue cessus uel captus si nobilis est et panem frumenti comedit cotidie et equitat emendetur sicut miles. Ignobilis baiulus uero huius compositionis medietatem habeat.

[AV13; B11] (*Rúbrica*) de rustico interfecto et uulnerato seu debilitato (*fi de rúbrica*). Rusticus interfectus [*una línia il·legible*] [f. 36va] nullam habeat dignitatem preterquam christianus et emendetur per VI uncias, plaga per uncias duas.

Debilitacio et cedis emendetur per legem secundum solidos denariorum.

[AV15, B12] Captio uero postquam habuerit ei quis emendatum malum quod ei fecerit quando illum apprehenderit sit emendata, ita ut de suo auere donet ei tantum ut faciat ei iurare per hominem de suo ualore quod per contumeliam et deshonorem quem ei fecit amplius ei emendare non debet; si ipsa die [*segueixen dinou línies il·legibles, corresponents al final de AV15 i B12 i a la totalitat d'AV14, B13, us.* Si quis aliquem percusserit].

[AV16; B ap. A1] (*Rúbrica*) de misso in castrum (*fi de rúbrica*). Captus a curia et missus in castro propter iusticiam non exeat inde sine licencia: Quod

si presumpserit, nisi forte mori timuerit, dampnum inuasionis habebit, id est xxx solidos, quos curie dabit; et reuersus in castro emendet culpam quam habuit, sicut curia iudicauerit.

[AV17; B14] (*Rúbrica*) de illo qui aliquem percusserit (*fi de rúbrica*). Si quis alium quolibet ictu [... ..] percusserit per singulas percucio-*[f. 36vb]*-nes que non appareant singulos solidos, de illis qui apparuerint solidos duos per unamquamque. Et si sanguis inde exierit solidos v; pro osse fracto in corpore uel in capite solidos L. Si feriendo aut trahendo aliquem iratus de ore uel de naribus fecerit sanguinem exire xx solidos ei det in compositionem.

[AV18; B15] (*Rúbrica*) de impulsione (*fi de rúbrica*). Si quis impulerit aliquem cum una manu solidum i; cum duabus solidos duos; si ceciderit in terram solidos iii ei det.

[AV19; B16] (*Rúbrica*) de sputo in facie (*fi de rúbrica*). Si quis aliquem alicui in faciem spuerit emendet ei solidi xx aut stet ei ad talionem.

[AV20; B 17] (*Rúbrica*) de criminali follia (*fi de rúbrica*). Si quis aliquem alicui criminalem folliam dixerit et eam illi probare noluerit uel non potuerit, aut iuret illi per sacramentum quod illam folliam per iram dixerit et non per ueritatem quam inde sciret, aut emendet ei tantum quantum per illam folliam perderetur sibi si de illa probatum fuisset, et ille cui follia data fuerit se expiare per sacramentum de ea noluerit.

[AV21; B18] (*Rúbrica*) de maleficiis sarracenorum (*fi de rúbrica*). Maleficia in sarracenis captiuis emendentur ut seruorum dominis suis, eorum uero mors secundum ualorem illorum.

[AV22; B19] (*Rúbrica*) de mulieribus qualiter emendari debent (*fi de rúbrica*). Unaqueque mulier sit emendata secundum ualorem uiri sui, et si uirum non habet nec habuit secundum ualorem patris uel fratris.

[AV23; B 20] (*Rúbrica*) quomodo firmari debeat directum (*fi de rúbrica*). Omnes homines debent firmare directum senioribus suis ubicumque seniores illorum mandauerint in suo. Ad potestatem quoque *[f. 37ra]* vicecomites et comites sui per unumquodque castrum cum honore suo per C vncias auri Valencie, miles uero per x. Per unamquamque cavalleriam terre, et per castrum cum adempamentum eius per alias x; per feuos minores secundum eorum ualorem, per hominaticum uero per mediam cavallariam terre, de hoc quod ad fidem pertinebit. Rusticus namque per v solidos.

[AV 24; B21] (*Rúbrica*) de placitis uel infra quod tempus debeat placitari (*fi de rúbrica*). Placitum mandetur tam magnatibus quam militibus, primum ad decem dies, deinde in viii mandetur. Ad rusticos namque mandetur placitum in iii die uel in v.

[AV25; B21] (*Rúbrica*) de placitis uicecomitis cum comite (*fi de rúbrica*). Placitare uero debent cum comite uicecomites et uasuassores sui necnon et milites, ubicumque eis mandauerit infra suum comitatum; set si ipsa die reuerti non potuerint *[ad sua]* donet illis conductum.

[AV26; B22] (*Rúbrica*) de placitis senioris et uassalli quomodo seniori redirigat (*fi de rúbrica*). Placitum iudicatum inter uasallum et seniore et iudicium

ex utrisque partis laudatum et actorizatum et in manibus senioris bene asse-[f. 37rb]-curatum, ut sit ei factum, redirigat senior primum ad hominem suum cuncta que ei debuerit quocunque modo, et postea recipiat ab homine suo cuncta que illi adiudicata fuerint.

[AV27; B23] (*Rúbrica*) de bataya quomodo firmetur (*fi de rúbrica*). Bataya iudicata antequam sit iurata, si per milites debet esse facta, per CC vncias auri ualencie sit per pignora firmata; et si per pedones sit firmata [*segueixen set línies de molt mala lectura*] Propter hoc ut ad illum qui vincerit sit emendatum malum quod in bello acceperit, [... ..] assequatur hoc pro [... ..] omnes missiones quas per illud bellum fecerit; et diffinitum malum quod acceperit ille qui victus fuerit.

[AV28; B24] (*Rúbrica*) [... ..] quot placita debent [...] (*fi de rúbrica*). De omnibus [*segueixen nou línies il·legibles*] Tercium quoque in quo sint a iudicibus querimonie et iudicia retractata et si opus fuerit uel necesse iudicia meliorata. Postea sint laudata et auctorizata et ad laudamentum iudicis illorum bene assecurata per pignora ut sint facta, et ibi debent crescere pignora ad laudamentum iudicis illorum. Quartum namque in quo dominus placiti recuperet pignora et illo ea tenente sint directa facta et iudicia completa, sicut [f. 37va] erint iudicata et ex utrisque partibus auctorizata.

[AV 29; B25] (*Rúbrica*) Si magnates seu milites contenderint firment directum senioribus suis (*fi de rúbrica*). Magnates seu milites si contenderint debent firmare directum senioribus suis, sicut eis facere debuerint, [... ..] seniores apprehenderint [*segueixen quinze línies il·legibles*].

[AV30; B26] (*Rúbrica*) De his qui contradixerint potestatem seniori de suo castro (*fi de rúbrica*). [*segueixen setze línies il·legibles*]

[AV31; B31; B27] (*Rúbrica*) De intestacione [...] (*fi de rúbrica*) [*segueixen dues línies il·legibles*] [f. 37vb] obierit quis intestatus et sine legali condicione suorum feorum, erit licitum senioribus suis stabilire illorum feuos cum quibus uoluerit de infantibus defuncti.

[AV152; BC8] Castrum antiqui dicebant opidum loco altissimo situm quasi casam altam, cum pluralis numerus castra, castellum diminutiuum.

[AV32; B28] (*Rúbrica*) de clastanis (*sic*) (*fi de rúbrica*). Clastani in castris que tenuerint per seniores suos non debent sub se mittere alios clastanos, sine consensu sine consensu (*sic*) senioris, set si fecerint et seniores scierint et non contradixerint, [clastani] illis scientibus et non contradicentibus missi stare debuerint. Si autem scierint et contradixerint, eiciant illos inde illi qui eos ibi miserunt.

[AV33; B29] (*Rúbrica*) sine consensu domini in pignore (*fi de rúbrica*)

Si aliquis suum feuum alicui dederit uel impignorauerit siue alienauerit sine consensu sui senioris, si senior scierit et contradixerit, imparare ipsum feuum poterit quando uoluerit; si scierit et non contradixerit, (*in marg*) imparare (*fin marg*) feudum non poterit, set seruicium ipsius feudi [potest] petere cui uoluerit, tam a donatore quam a receptore. Et si contradictum fuerit

seruicium ipsius feudi, et licitum erit feudum imparare et tenere in dominio, donec seruicium predictum sit ei in duplo emendatum et bene assecuratum, ut amplius non sit ei contradictum.

[AV34; B30] (*Rúbrica*) de faliment[...] et de hiis qui uoluerint ire in exercitu (*fi de rúbrica*). Qui fallierit [*f. 38ra*] hostes et caualcatas seniori suo cui eas facere [*corr pro fallere*] debuerit, aut emendet eas in duplo, si senior uoluerit, aut emendet ei totum dampnum aut missiones et perdedas quas senior per fallimentum illius fecerit. Similiter et milites, si in hostes uel caualcadas siue in seruicio dominorum suorum aliquid perdiderint, emendet ille seniores illorum sicut auerare poterunt.

[AV35; B31] (*Rúbrica*) Qui seniori fallit in necessitate (*fi de rúbrica*). Qui uiderit seniore suum necesse habere et fallierit ei de iuuamine et de seruicio quod ei debuerit facere et propter hoc fecerit eum redimere, redemptionem illam nullo modo debet assequi nec habere.

[AV35.2; B32] (*Rúbrica*) Quomodo seruiatur dominis (*fi de rúbrica*). Et si senior uoluerit ut suus homo addat ei in seruicium, crescat et[*iam*] ei in beneficium; sin autem, habeat homo quod solitus est habere et seruiet ad seniore ut conuenit illi seruire.

[AV36; B33] (*Rúbrica*) De homine solido ... (*fi de rúbrica*) Qui solidus est de seniore optime debet illi seruire uel secundum posse uel securum (*sic*) illorum conuencionem. Et si senior debet eum habere contra cunctos et nullus contra eum. Propterea nullus debet facere solidanciam nisi ad unum solum seniore, nisi concesserit ei senior cuius primum solidus fuerit.

[AV37, B34] (*Rúbrica*) de non deficiendo seniore in bello (*fi de rúbrica*). Qui seniore suum uiuum in bello relinquerit dum eum adiuuare poterit, aut malo ingenio ei de pugna defecerit, perdere debet omnia que [*per*] dominum habet.

[AV38, B35] (*Rúbrica*) de difidameto senioris (*fi de rúbrica*). Qui ira [*f. 38rb*] ductus [*segueixen tres línies il·legibles*] et teneat tantum donec in suum hominaticum reuertatur et firmet illi directum et emendet illi per sacramentum deshonorem quem illi fecerit, et postea recuperet feudum quem relinquerit.

[AV39, B36] (*Rúbrica*) [...] (*fi de rúbrica*). [*segueixen vint-i-sis línies il·legibles, corresponennts a AV39-41, B36-38, us.*] Qui seniore suum, Qui se sciente i De aliis namque] .

[AV42; B39] (*Rúbrica*) ... (*fi de rúbrica*). Potestatem de suo castro et firmamentum de directo nullo modo contradicat homo seniori suo, sicut ei dare debet potestatem et facere directum, quia quamdiu contradixerit bau-*[f. 38va]*-ditor suus erit. Et si pro hoc malum prendiderit, nullo modo emendetur ei. Et si senior in hoc dampnum habuerit aut missionem fecerit, emendetur ei ab homine suo.

[AV43; B40] (*Rúbrica*) De hiis qui reptantur a seniore (*fi de rúbrica*). Si quis in curia a seniori suo coram principe reptatus fuerit de baudia, debet se de illa expiare per iudicium uel laudamentum ipsius curie; quod si facere contempserit, princeps debet ei inde dstringere.

[AV44; B41] (*Rúbrica*) de iniusta reparacione (*fi de rúbrica*). Similiter et si senior uoluerit militem suum iniuste affligere uel honorem eius tollere, potestas debet inde eum defendere et manutenere.

[AV45; B42] (*Rúbrica*) [... ...] principis (*fi de rúbrica*). [*segueixen tretze línies il·legibles, corresponents a AV45, B42, us. Et si a potestate*]

[AV46; B43] (*Rúbrica*) Quod similiter sit inter magnates (*fi de rúbrica*). [*segueixen cinc línies il·legibles, corresponents a us. Similiter sit*]

[AV47; B44] (*Rúbrica*) De malo quod fecit quis ad dominum suum (*fi de rúbrica*). Cunctum malum quod fecerit homo ad seniore[m] suum uel senior ad hominem suum sine fatigatione de directo et sine aquindamento debet esse [*f. 38vb*] ex utraque parte redirectum.

[AV48; B45] (*Rúbrica*) de fidelitate prestanda inter omnes (*fi de rúbrica*). Omnes homines a uiccomitibus usque ad inferiores milites eorum honorem habentes debent ad potestatem iurare fidelitatem et suum honorem per sacramentale scriptum, illi uidelicet de quibus potestas uoluerit.

[AV49; B46] (*Rúbrica*) de sacramento faciendo (*fi de rúbrica*). Sacramentum sit omni tempore iuratum super altare consecratum vel super sanctum euangelium, et ille qui iurauerit in omni sacramento debet mittere suo sciente, excepto in baudiam et in tradicionem per Deum et hec sancta.

[AV50; B47] (*Rúbrica*) de iuratione (*fi de rúbrica*). Omnes homines tam milites quam rustici iurent senioribus suis, sicut ipse (*sic*) iudicare eis [... ...] in placitis. Seniores uero hominibus suis nequaquam [AV51; B48] [... ...] christianis, christiani uero [...].

[AV52; B.49] (*Rúbrica*) de Sacramento rusticorum (*fi de rúbrica*). Sacramenta rustici qui teneat mansum et labore[m] cum pare bouum sunt credenda usque ad vii solidos plate.

[AV53; B50] (*Rúbrica*) de eodem (*fi de rúbrica*). De aliis namque rusticis qui dicuntur bacallarii credantur sacramenta usque ad iiii mancosos auri Valencie, deinde quicquid iurent per examen caldarie demonstrent.

[AV54; B51] (*Rúbrica*) de sene milite (*fi de rúbrica*). Senex miles qui non potuerit se defendere per semetipsum uel pauper qui non potest se preparare de bello credatur per sacramentum usque ad v [... ...].

[AV55; B52] (*Rúbrica*) De hominibus quid debent iurare (*fi de rúbrica*). Alii autem milites [*f. 39ra*] de xx annis usque ad lx quicquid iurent, et inde periuri sint appellati, manibus propriis defendant ad illorum pare[m].

[AV56; B53] (*Rúbrica*) de Sacramento burgencium (*fi de rúbrica*). Sacramenta burgencium credantur ut militum usque ad sex uncias. Deinde quicquid iurent per bellum defendant, scilicet per pedonem.

[AV57; B54] (*Rúbrica*) de feudis quos tenuerint milites (*fi de rúbrica*). Feudos quos tenuerint milites, si seniores eorum negauerint non eos illis dedisse, auerent illos per sacramentum et per batalliam, et habeant illos. Illos autem quos non tenuerint et clamauerint, aut probent per testes vel per scripturas eos a senioribus eorum adquisiuisse aut dimittant eos.

[AV58; B55] (*Rúbrica*) de jactu lancee (*fi de rúbrica*). Si quis alicui homini iactauerit lanceam uel sagitam seu aliquod armorum genus, si eum in aliquo leserit, emendet ei malum quod fecerit; quod si illum consequi non poterit, pro sola presumptione quia iactauerit ei, aut stet illi ad talionem sub ipso eodem pauore, aut emendet ei sicut unius plage medietatem, et si armata manu aliquem requisierit, et non eum uulnerauerit, set tantumdem scutum vel uestimenta inciderit uel in terram descendere uel cadere fecerit, similiter emendetur ei per mediam plagam.

[AV59; B56] (*Rúbrica*) qui occiderit [... ..] equum uel animal (*fi de rúbrica*). Si quis occiderit equum uel aliud quodlibet animal, homine super eum sedente uel manu eum tenente, animal [*f. 39rb*] in duplo emendet et deshonorem equitantis cum sacramento.

[AV60; B57] (*Rúbrica*) de securitate nauium barchinone (*fi de rúbrica*). Omnes quippe naues Barchinonam uenientes uel inde recedentes per omnes dies et noctes sint in pace et tregua et sub defensione Barchinonensis principis a capite de Crucibus usque ad portum Salodii; et si aliquis ei (*sic*) in aliquo male fecerit, per mandatum principis sit illis redirectum in duplo et principi suum deshonorem in duplo cum Sacramento.

[AV61; B58] (*Rúbrica*) Inter quos terminos homines sint securi (*fi de rúbrica*). Item statuerunt [*segueixen disset línies il·legibles*]

[AV62; B59] (*Rúbrica*) ... (*fi de rúbrica*). Camini et strate per terram et per mare sunt de potestate et per illius defensionem debent esse in pace et in tregua per omnes dies et noctes, ita ut omnes homines tam milites quam pedites, tam mercerii quam negociatores per illas euntes et redeuntes uadant et reuertantur securi et quieti et sine ullo pauore cum omnibus illorum rebus. [... ..] [*f. 39va*] Et si quis illos requisierit, cederit uel uulnerauerit uel deshonorauerit in aliquo aut tulerit eis aliquid de eorum rebus, malum et deshonorem quod illis in corpore fecerit emendet eis in duplo secundum illorum ualorem, et quod tulerit restituat eis in decuplum et insuper donet ad potestatem tantum de suo auere uel honore ut iureiurando dicat super sanctum altare quod per deshonorem quem ei fecit amplius illi non debet emendare.

[AV64; B60] (*Rúbrica*) De fide et ueritate ... (*fi de rúbrica*). Quoniam [*segueixen vint-i-set línies il·legibles*] [*f. 39vb*] et locucionem tenere, custodire et gubernare per rectam fidem sine engan et sine malo ingenio et sine malo concilio in omnibus uidelicet causis, tam in magnis quam in paruis et inter cetera firmiter custodiatur ab eis pax et securitas quam principes dederint yspanis et sarracenis tam per terram quam per mare.

[AV65; B61] (*Rúbrica*) Quod treuga obseruetur (*fi de rúbrica*). Simili modo firmissime obseruetur tregua et securitas quam preceperit princeps inter inimicos teneri, quamuis ipsi inimici eandem treguam ei non auctorizauerint.

[AV66/1; B61] (*Rúbrica*) de emparamento (*fi de rúbrica*). Emparamentum quod fecerit princeps per se uel per nuncium suum uel per suum saionem uel

per suum sigillum nemo sit ausus ei deseparare, nisi primum fatigauerit se de directo in principe ad consuetudinem ipsius curie.

[AV66/2; B62] (*Rúbrica*) de non falsanda moneta et pace et treuga (*fi de rúbrica*). Moneta autem tam auri quam argenti ita diligenter sit seruata ut nullo modo minuatur in auro uel argento nec crescat in ere eciam penso.

Qui uero hec omnia uel unum ex his scilicet pacem et treguam, emparamentum uel monetam fregerit, uiolauerit siue falsauerit, quia tale malum est et tale dedecus quod nemo redirigere potest uel emendare ad principem, ita stabiliendo precipimus ut persone eorum cum omni honore et auere ueniant in manu [*f. 40ra*] principis ad faciendam suam uoluntatem secundum concilium et laudamentum ipsius curie, quia fides et iusticia, pax et ueritas principis, quibus omne regnum gubernatur, regnum et plus quam regnum ualent, et ideo nullus extimare potest uel debet alio quolibet precio [...]. Quidam. Qui hec supradicta fregerit emendare uel dirigere ad principem non poterit, nisi, ut superius statuimus, uenire in manu sua.

[AV67; B63] (*Rúbrica*) de transgressione sacramenti ad senioem (*fi de rúbrica*). Item statuimus ut si quis seniori suo iurauerit aliquid quod tenere non curet, dampnum quod seniori suo per transgressionem sacramenti euenerit emendet ei in duplo; et si per hoc poterit esse saluus de sacramento, deinde et sacramentum teneat et cuncta que seniori suo iurando conuenerat faciat et attendat. Sin autem et periurus inde esse uidetur, aut manum perdat aut centum solidis redimat aut quartam partem facultatum suarum amittat, profuturam in manu illius cuius periurus effectus est. Et postea non testificetur in placito nec credatur per sacramentum.

[AV68; B64] (*Rúbrica*) [... ..] principis et de obsessione principis (*fi de rúbrica*). Princeps namque si quolibet casu obsessus fuerit uel ipse idem suos inimicos obsessos tenuerit uel audierit quemlibet regem uel principem contra se uenire ad debellandum, et terram suam ad succurrendum sibi monuerit tam per litteras quam per nuncios uel per consuetudines quibus solet amoneri [*f. 40rb*] terra, uidelicet per fars, omnes homines tam milites quam pedites qui habeant etatem et posse pugnandi statim ut hec audierint uel uiderint quam cicius potuerint ei succurrant. Et si quis ei fallerit de iuuamine quod in hoc sibi facere poterit, [... ..] cuncta in perpetuum [... ..]; et qui honorem [*segueixen cinc línies il·legibles*]

[AV69; B65] (*Rúbrica*) De exorquiis [... ..] (*fi de rúbrica*). Item [*segueixen dotze línies il·legibles*]

[AV70; B66] (*Rúbrica*) De communiis [... ..] (*fi de rúbrica*). Communie [*segueixen dotze línies il·legibles*].

[AV71; B67] (*Rúbrica*) Quod nullus aguaytet nec encalcet [...] senioem [...] (*fi de rúbrica*). Per bonum usaticum et bene ab omnibus hominibus illorum auctorizatum statuerunt sepe dicti principes ut omnes homines seniores habentes [*f. 40va*] nullo ingenio vel ratione neque per diffidamentum neque per aquindamentum neque per illorum feuum illis relictum guaytent eorum nec encalcet nec requirant nec uulnerent nec capiant nec captos teneant. Si

uero hic aliquis seniori suo fecerit, quod absit, ueniat in manu illius tamdiu stare captus donec habeat illi emendatum malum et dedecus quod ei factum habuerit, secundum iudicium principis et eius curie, uidelicet illud malum quod in persona eius fecerit.

[AV72-73; B68] (*Rúbrica*) [... ..] (*fi de rúbrica*) [*segueixen voint-i-una línies il·legibles, corresponents a us. Strate et vie publice i Rochas namque*]

[AV74; B69] (*Rúbrica*) De cequiis molendinorum barchinone (*fi de rúbrica*) Cechiam aque molendinorum que fluit ad Barchinonam mandamus esse intactam omni tempore. Et qui eam presumptiue fregerit, componat principi centum vncias auri Valencie per [*f. 40vb*] unamquamque uicem; et qui in absconso ad rigandum hoc fecerit, componat principi per singulas uices ternas uncias auri predicti.

[AV75; B70] (*Rúbrica*) Qui retraxerit legem sarraceno uel iudeo baptizatis (*fi de rúbrica*). Si quis iudeo uel sarraceno baptizatis retraxerit illorum legem uel appellauerit eos *tressalitz* uel *renegats*, uel si quis infra menia nostra uel burgos primus traxerit gladium contra alium uel appellauerit aliquem *cugus*, propter bannum emendet ad principem xx vncias auri Ualencie. Et si ibi aliquod malum audierit uel acceperit, nullo modo ei emendatum sit, et ille stet postea aduersario suo ad directum et iusticiam.

[AV76; B118] (*Rúbrica*) De illis qui uadunt ad principem et de constitutione nobilium qualiter omne donum stet firmum (*fi de rúbrica*). Auctoritate et rogatu cunctorum illorum nobilium et magnatum constituerunt principes sepredicti R. et Almodis eius coniux qualiter omne donum stet inconuulsum perenniter ac firmiter. Adicientes ut si quis castrum suum et honorem seu aliquam possessionem uoluerit dare filio suo uel filie seu etiam nepoti suo uel nepote, tali uero racione ut cuncta que dederit cunctis diebus uite sue teneat et post eius obitum cui donauerat remaneat, talem conuenit adhibere firmitatem quod eciam postmodum uoluntatem suam nullatenus mutare possit, hoc scilicet ut recipiat eum ad hominem manibus comendatum, [*f. 41ra*] aut donet ei potestatem de castro, aut comendet ei casclanum de castro et eos qui honorem quem dederit habuerint per eum, aut faciat iam dictum castrum et honorem ei acquirere de seniore per cuius manum ille eundem castrum uel honorem habuerint. Quod si hec omnia fecerit, uel unum ex hiis predictis, deinde uoluntatem suam inmutare non poterit, si illa donatio iuste fuerit facta aut nulla alia impederit ratio. Nam leges et iura concedunt patrem bene facere filio suo uel nepti dando ei et meliorando de suo honore et bono; et est uisum hoc facere aliquando in absconso ob timorem filiorum, siue seniorum, uel etiam parentum et amicorum. Eapropter prelibati principes et omnes de eorum curia sana intencione laudauerunt et laudamento constituerunt huiusmodi pretaxatam tenedonem, uidelicet hominaticum, potestatem castri, aut comendacionem clascani aut adquisicionem de seniore, talem in omnibus firmitatem obtinere, quod deinceps nulla fraudulencia calliditate subuerti uel aliquo ingenio possit mutari. Hoc quoque modo et ordine possit pater filio suo [et etiam] filii aui uel filiam meliorare aut nepotem suum uel neptem.

[AV77; B119] (*Rúbrica*) De exheredatione (*fi de rúbrica*). Exheredare autem possunt predicti genitores filios suos vel filias uel nepotes sive neptes, si illi tam presumptuosi [*f. 41 rb*] existerint ut patrem vel matrem, auum vel auiam grauiter percusserint aut deshonestauerint, vel de crimine eos in iudicio accusauerint, aut filii efficiantur basatores, uel si filie maritis iungere noluerint sed turpiter uiuere uoluerint, aut si filii efficiantur sarraceni et penitere noluerint. Tales siquidem manifeste conuicti ab hereditate supradictorum, si idem auus uel auia, pater uel mater uoluerint, sunt repellendi.⁸⁰

[AV78; B120] Si quis filium suum vel filiam seu nepotem suum siue neptem exheredare uoluerit, nominatim illum exheredet, [*segueixen vuit línies il·legibles*].⁸¹

[AV79; B121] (*Rúbrica*) Qualiter principes dare possunt honorem suum (*fi de rúbrica*). Possunt eciam principes [*segueixen disset línies il·legibles*].

[AV80; B122] [*f. 41va*] (*Rúbrica*) De iudicio in curia dato (*fi de rubrica*) Iudicium in curia datum uel datum a iudice de curia electo, ab omnibus sit acceptum et omni tempore secutum; et nullus aliquo ingenio uel arte ausus sit recusare. Quod qui fecerit uel facere uoluerit, persona sua cum omnibus que uidetur habere ueniat in manu principis, ad suam uoluntatem faciendam. Qui iudicium curie recusat curiam falsat et qui curiam falsat principem damnat, et qui principem uult dampnare punitus et dampnatus sit omni tempore, ipse et cuncta sua proienies, [*segueixen sis línies il·legibles*].

[AV81; B123] (*Rúbrica*) De iudiciis [...] (*fi de rúbrica*). [*segueixen vint-i-una línies il·legibles, corresponenets a us*. Iudicia curie] [*f. 41vb*] eiusdem iudicium et curie.

[AV82; B ap. B1] (*Rúbrica*) De sacrilegiis (*fi de rúbrica*) Vbicvmque (*sic*) subdiachonum occidit CCC solidos componat; qui diachonem CCCC solidos; qui presbiterum DC solidos; qui episcopum DCCCC solidos. Qui monachum CCCC solidos et culpabilis iudicetur.⁸²

[AV83; B124] (*Rúbrica*) De aguayt per treugam domini (*fi de rúbrica*) Si quis per treugam domini se miserit en aguayt uel stabilierit aguayt treugam foriferit, ita debet emendare sicuti faceret si per treugam domini fecisset.⁸³

[AV84; B125] (*Rúbrica*) Vsque ad quam horam debet aliquis aduersarium suum spectare in lite (*fi de rúbrica*) Stabilierunt eciam supradicti principes quod aduersarius quilibet suum aduersarium in placito speraret usque ad oram diei tertia (*sic*). Dein uero, si uult, accipiat pignora et teneat istud fallimentum per fatigamentum directi, si ille aduersarius qui ad placitum fallerit non habuerit es sine enganno et, si es habuerit, placitum causidico suo non demandauerit. Non ita erit inter homines et illorum seniores; satis ei (*sic*) uidetur congruum sperares (*sic*) homines seniores suos usque ad nonam.

80. Cf. *Exceptiones Petri*, 1, 15.

81. Cf. *Exceptiones Petri*, 1, 18.

82. Cf. Concili de Clermont de 1095.

83. Cf. Pau i Treva de 1064-1066, GONZALBO 5, XIX.

[AV85; B ap. B2] (*Rúbrica*) De periuriis (*fi de rúbrica*). Precipimus ut periuria caueantur nec admittantur testes ad iuramentum antequam discuciantur; et si aliter [*segueixen vuit línies il·legibles*] [*f. 42ra*]-tur, dicat ipse qui eum refutat uel probet quare eum recipere noluerit. Et de ipso pago, non de altero, testes eligantur, nisi forte longius extra comitatum causa sit inquirenda. Et si quis conuictus fuerit periurii, manus perdat aut centum solidos redimat.⁸⁴

[AV86; B ap. B3] (*Rúbrica*) De iureiurando (*fi de rúbrica*). Et testes, priusquam de causa interrogentur, sacramento constringantur et iurent se nichil aliud nisi rei ueritatem esse dicturos. Eciam hoc iubemus ut honestioribus magis quam uilioribus testibus ad fidem potius admittantur; unius autem testimonium, qualibet splendida et ydonea uideatur esse persona [... .. au]diendum.

[AV87; B ap. B4] (*Rúbrica*) De iniusta appellacione (*fi de rúbrica*). Scilicet quando [... inius]-ta appellacio [..., sump]tus quos pro appellacione aduersarius suus compulerit sustinere, [non in] simplum sed in quadruplum [ei re]-formare cogatur. [Duo] uel tres ydonei testes [ad omnia] probanda negocia sufficiunt. Unius testimonium legibus [et canonibus improbatur].

[AV88; B ap. B5] (*Rúbrica*) De testibus (*fi de rúbrica*). [Nullus unquam accu]-sator [*segueixen onze línies il·legibles*]

[AV89; B ap. B6] (*Rúbrica*) De accusatoribus (*fi de rúbrica*). [*f. 42rb*] Accusatores et testes esse non possunt qui ante extremum diem aut nudius tertius inimici fuerint, ne irati nocere cupiant uel lesi se ulcisci uelint; inoffensus igitur accusatorum et testium effectus querendus est et non suspectus. Ydonei testes non uidentur esse quibus im-[perari potest ut testi] fiant.

[AV90; B ap. B7] (*Rúbrica*) De accusatoribus (*fi de rúbrica*). Per scripturam nullius accusacio suscipiatur, [*segueixen cinc línies il·legibles*].

[AV91; B71] (*Rúbrica*) Ad potestatem uenietes uel recedentes [... ..] (*fi de rúbrica*). Auc-[*segueixen vint-i-dues línies il·legibles, corresponents a us*. Auctoritate et rogatu]. (*Rúbrica intercalada*) De hiis qui precepta principum (*sic*) transendunt (*fi de rúbrica*). [*segueixen quatre línies il·legibles*] [*f. 42va*] illorum aliquod malum aliquo ingenio fecerit, cuncta que rapuerit, cuncta que tulerit in undecuplo eis restituat quibus uiolentus fuerit per districcionem potestatis, et postea emendet ad potestatem desonorem quam ei fecerit cum auere et sacramento manibus propriis iurando.

[AV92; B72] Constituerunt eciam ut factis inuicem querimonie (*sic*), si persone eorum inter quos causa fuerit postea ad hominiaticum uel ad sacramentum fidelitatis seu eciam ad amicitiam per fidem comprehensam aduenerint, prefate querimonie, si ibi non fuerint retente, sint perhenniter inualide et deputentur infirme.

84. Cf. *Capitulare missorum*: A. BORETIUS, *Capitularia regum francorum*, I (MGH, Regum Sectio II), Hannoverae 1883, p. 124, n. 11.

[AV93; B73] Ex magnatibus uero uidelicet uicecomitibus, comitoribus siue uasuatoribus nullus presumat deinceps ullo modo punire impios [*segueixen dinou línies il·legibles*] forcia non est concessa nisi po-[*f. 42vb*]-testatibus.

[AV94; B73] Quia iusticiam facere de malefactoribus datum est solummodo potestatibus, scilicet, de homicidiis, de adulteriis, de ueneficiis, de latronibus, de raptoribus, de bausatoribus et de aliis hominibus, ut faciant eadem illis, sicut eis uisum fuerit: truncare manus et pedes, trahere oculos, tenere captos in carcere longo tempore, ad ultimum uero, si opus fuerit, eorum corpora pendere.

[AV95; B73] Mulieribus eciam truncare nares et labia et aures et mamillas, et si necesse fuerit in ignem cremare.

Et quia terra sine iusticia non potest uiuere, ideo datur potestatibus iusticiam facere; et sicut datum est eis iusticiam, sic licitum erit eis cui placuerit dimittere et perdonare.

[AV96; B A3] Laudauerunt et auctorizauerunt etiam sepedicti principes R. et A. cum eorum magnatibus, ut ecclesias et clericos et omnes eorum directos atque iusticias siue etiam fractas treugas et sacrilegia in illorum episcopatu facta requirant et placitent et distringant et iudicent episcopi in illorum capitulis uel in sinodis seu etiam in conciliis [... ..].

[AV97; B78] Item statuerunt prefati principies ut potestates confirmant omni tempore et teneant pacem et trequam Domini et faciant eam confirmari et teneri ab illorum terre magnatibus seu militibus, nec non [*f. 43ra*] et ab omnibus hominibus in eorum patria degentibus; et si aliquis in aliquo pacem et trequam Domini fregerit, redirigere debet ad iudicium episcoporum suorum.

[AV98; B74] Omnia malefacta que sint per trequam Domini facta, omni tempore in duplo sint emendata, exceptis illis qui sint a pace et trequa Domini eiectioni.

[AV99; B75] Treuga data, tam inter amicos quam inter inimicos, sine engan sit obseruata et custodita; si uero, quod absit, in aliquo fuerit fracta, in simplum sit redirecta.

[AV100; B81] Si quis de homicidio probatus fuerit uel conuictus, ueniat in manu proximorum defuncti et seniorum illorum, si uoluerit directum facere aut non potuerit facere, ad illorum uoluntatem sine morte.

[AV101; B82] De compositione omnium hominum qui sunt interfecti, eorum filii siue propinqui quibus ad capiendam eriditatem legitimum successio competit, accusare reum uel homicidam poterunt et indubitanter persequi habeant potestatem. Quod si fecerint, habeant compositionem homicidii sicut iudicatum fuerit de reis [...] et facere secundum legem [...] mores.

[AV102; B76] De hominibus constituerunt omnibus, exceptis militibus, scilicet de burgensibus et baiulis atque rusticis, constituerunt sepe dicti principes haberi de esmenda terciam partem seniores eorum in quorum honore [*f. 43rb*]-re steterint quando interfecti fuerint uel quando aliquod malum in

corpore uel contumeliam uel in honorem siue in auere prendiderint, si eorum seniores ualde eos adiuuerint inde; ita tamen ut a quibus acceperint compositionem sine inganno faciant illis diffinicionem, laude uel consilio proborum hominum uel etiam istius patrie iudicum uel potestatum.

[AV103; B77] Si quis aliquod malum acceperit et antequam eum uendicet iusticiam [*segueixen onze línies il·legibles*] ullo modo ei emendatum sit.

[AV104; B79] Si quis homines habuerit qui non suo precepto uel suo consensu aliquod malum alicui fecerit, et ille propter eos et de illis iusticiam facere promiserit et firmare ut eam facere uoluerit, si illi qui malum prenderint iusticiam recipere noluerint et postea inde aliquid malum alicui fecerint, primum redirigant sicut iuste iudicatum fuerit malum quoc [fecerint et post]ea recipiant [*segueixen vuit línies il·legibles*] directo nullatenus [*f. 445 va*] debet remanere ut non sit redirectum.

[AV105; B80] Si quis contra alium aliquam querelam habuerit et ad iusticiam faciendam eum uocauerit, ille autem, nec timore Dei nec iudicis iussu nec propinquorum nec amicorum commonitu, iusticiam querelatori distulerit; querelator autem, ira comotus, res eius mobiles rapuerit, immobiles inuaserit, domos concremauerit, messes et uineas et arbores deuastauerit, postea reus aliquo tempore ad iusticiam uenerit, [*segueixen vuit línies il·legibles*].

[AV106; B83] De baiuliis qualescunque sint respondere debent baiuli dominis suis de eorum directis per calderiam eciam sine iudiciis. Baiulias uero nullus baiulus concedat heredibus suis sine consensu senioris.

[AV107; B84] Rusticus, si desemparauerit hoc quod ei recte emparatum erit, pro sola presumptione det solidos v; et si rem inde traxerit, restituat illi in duplo, saluo suo iure. Miles uero quod desemparauerit soluat, et quod abstulerit restituat in simplum cum sacramento.

[AV108; B85] Si quis [*segueixen sis línies il·legibles*] [*f. 43 vb*]-it et impregnauerit, similiter faciat.

[AV109; B86] De rebus et facultatibus de pagensibus exorquiis, illis ab hoc seculo discessis, eorum seniores habeant partem illam quam deberent in simul habere filii, si ibi remansissent ab exorquiis procreati.

[AV110; B87] Similiter de rebus et possessionibus cucutiorum, si maritis nolentibus erit facta cugucia, ipsi mariti et eorum seniores, equa porcione habeant partem totam adulterancium coniugum. Si ueo, quod absit, maritis uolentibus et precipientibus seu assensientibus, fuerit facta ipsa cucuia, illorum talium ius et iusticiam habeant integriter illorum seniores.

[AV111; B88] Si autem mulieres non grata uoluntate set metu uel precepto mariti hoc peregerint, immunes sint a maritis et a senioribus et absque aliqua amissione propriorum bonorum; et si eisdem mulieribus placuerit, separent se a maritis, ita tamen quod non amittant dotem suam nec sponsalicia.

[AV112; B89] Mariti vxores suas reptare possint de adulterio, eciam per suspicionem, [*segueixen onze línies il·legibles*] [*f. 44ra*]-cerint amici sibi in ipsa batayia, et malum de ipso batayer. Si autem conuicta fuerit, ueniat in manu mariti sui cum cunctis que habuerit.

[AV113; B90] Vere iudex aliter non erit nisi hoc quod indicauerit ad uerum traxerit per sacramentum et per batayam uel per iudicium aque frigide siue calide.

[AV114; B91] Hoc quod iure est sanctorum uel potestatum aut ecclesiarum uel castrorum terminatorum nemo potest eis impedire nec pro suo iure deffendere nec detinere etiam longinca ducentorum annorum possessione.

[AV115; B92] Tutores uel baiuli respondeant si uoluerint pro pupillis; sin autem expectandum est usque quo pupilli sint talis etatis, id est, XX annorum, ut placitare possint cum querelantibus. Set si potuerint probare se esse fatigatos de directo [... ..], illico debent tutores pro pupillis respondere et placitare absque ulla prolongatione; ita tamen ut cum decesserit pater, statim ueniant homines sui ante filium eius et fi- [*segueixen tretze línies il·legibles*] [*f. 44rb*]-pillus suum honorem; et sint homines tutoris, salua fidelitate senioris, ita nempe ut si tutor uoluerit honorem illius peiorare, uel si usualem terminum tenere, adiuuent inde ad seniore suum sine engan. Interim uero tutor teneat infantem et honorem eius et nutriat eum bene et honorifice, et ad suum tempus faciat eum militem sicut decet et reddat ei suum honorem. Sin autem et puella est, det ei maritum laude et consilio [*segueixen trenta-una línies il·legibles, corresponents al final d'aquest usatge i a AV116-188, B93-95, us. Sarracenis in fuga, Rusticus uero Rusticus cum*].

[AV119; B96] [*f. 44 va*] Solidos de compositione arborum incisarum aliquociens precipimus aureos esse, sicut lex iubet, aliquociens ex denariis; quia sicut omnes arbores non habent similem ualorem, ita non debent habere equalem compositionem; et hoc concedimus in arbitrium iudicis crescere uel minuere. Hanc compositionem secundum ualorem arboris et secundum dampnum et deshonorem domini illarum [...].

[AV120; B97] In baiulia uel guarda unde quis habuerit hominiaticum uel censum, si hoc secundum posse suum bene custodierit et defenderit, habere debet ibi stacamentum et moderatum adempramentum, scilicet de erbis et de paleis, et de ortis et de fructibus arborum, et nullo ingenio debet inde malum exire. Quod si fecerit, emendet ei dominus alodii, et insuper adiuuet eum si per hanc baiuliam uel guardam habuerit placitum uel guerram. De baiulia uel guarda unde non habuerit hominiaticum uel censum non habebit stacamentum, set aliud totum.

[AV121; B98] Si quis dixerit se fatigatum esse de iusticia in principem uel in episcopum, aut in dominum suum seu in aduersarium suum de directo, aut apposuerit ei esse a pace et tregua domini eiectum, aut dixerit seniore suum habere difidatum uel aquindatum, si hoc probare nequiuerit, emendet omnia malefacta que pro hac occasione fecerit; posteaque faciat querimoniam et querat iusticiam et petat directum, ita publice pluribusque uicibus, ut non possit ei esse negatum

[AV122; B99] Omnes homines postquam aquindauerint potestates, teneant eis pacem et treguam xxx diebus, [*f. 44vb*] et potestates ad uicecomites et comitores xv diebus, et ad uauassores et alios milites x diebus.

[AV123.1; B100] Christiani non uendant arma sarracenis, nisi ex consensu principis; quod si fecerint, arma que uendiderint recuperent, quamuis eis graue sit; et nisi hoc fecerint, centum uncias auri potestati persoluant.

[AV123.2; B101] Similiter componant si cibum eis uendiderint contradicente principe.

[AV123.3; B102] Eandem quoque compositionem faciat qui fecerit scire sarracenis caualcatas uel ardimentum potestatis, uel discoperuerit eum de concilio suo uel de secretis suis, emendato malo quod inde exierit.

[AV124; B103] Alium namque sepedicti principes nobilem et honestum et utilem miserunt usaticum quem illi tenuerunt et sucesoribus suis in perpetuum mandauerunt, scilicet ut tenerent curiam et magnam familiam, et fecissent conductum, et darent sollatas et facerent emendas, et tenerent iusticiam et iudicaret per directum, et manutenerent oppressum et obscurent obsesso; et quando uellent edere, facerent cornare ut nobiles et ignobiles uenirent prandere et ibi distribuerent panes quos haberent in magnatibus et in eorum familia, et ibi mandarent hostes cum quibus irent ad destruendam Yspaniam et facerent nouellos milites.

[AV125; B104] Item constituerunt sepedicti principes quod si aliquis per semedipsum uel per suum nuncium uoluer-[f. 45ra]-it aquindare uel difidare suum seniore, securus possit facere, securus dum uenerit, securus dum steterit et securus usque quo ad domum suam reuersus sit.

[AV126; B105] Statuerunt eciam quod si parentes cum filiis aut filii cum parentibus contencionem uel placitum habuerint, parentes sint iudicati ut seniores, et filii uelut homines manibus propriis comendati.

[AV127; B106] Quod si filii senioribus patris sui aliquid forifererint, pater cogat filios suos ut forifactorum ipsis senioribus redirigant et emendent, aut ipse emendet pro eis; quod si facere noluerit, exheredet filios suos omnino et de manu teneat sine engan.

[AV128; B107] Item statuerunt quod si aliquis filius magnatum terre, tam maiorum quam minorum, fecerit aliquod malum alicui homini et (*sic*) castro patris sui uel ex honore eius aut cum hominibus suis, ipse cogat filium suum et homines suam terram tenentes redirigere malum quod fecerint, aut ipse pro illis redirigat. Quod si filius adhuc ex aliis locis, non ex honore paterno uel castro neque cum hominibus patris, aliquod malum alicui fecerit, non redeat in paternum castrum uel honorem, neque pater aut mater impendant ei aliquod beneficium uel protegant eum in aliquo. Quod si fecerint, emendent malum quod filius perpetraverit et homines quos secum deduxerit.⁸⁵

[AV129; B108] Statuerunt equidem pre-[f. 45rb]-libati principes ut si contencio euenerit aut placitum surrexerit inter christianos et iudeos, sufficiant ex vtraque parte duo testes ad comprobanda eorum negocia, uidelicet

85. Cf. Constitució de pau i treva de Vic-Girona 1064-1066, c. XXIV: GONZALVO, 27-28.

unus christianus et alter iudeus; ita tamen ut si probauerint pro christianis, testificent ambo et iuret iudeus; et si probauerint pro iudeis, similiter ambo testificent et iuret christianus.

[AV130; B109] Statuerunt eciam idem prefati principes et cognouerunt esse bonam fidem ut omnes homines postquam quemlibet habuerint salutatum uel osculatum, nullo ingenio aliquid ipsa die ei forifaciant; si uero, quod absit, fecerint, sine aliquo interdicto illam forifacturam cui factam habuerint redirigant et emendent.

[AV131; B110] Similiter nempe statuerunt ac bonum causimentum esse laudauerunt ut si quis cum aliquo hospitauerit uel comederit, VII sequentibus diebus ab illius damno omnino se abstineat omnino ut per aliquod ingenium aliquam forifacturam nullo modo faciat, nec per seniosem suum nec per amicum, nec per semetipsum. Quod si fecerit uel faciat, redirigat cui fecerit et emendet sine engan.

[AV132; B111] Constituerunt igitur ut si quis cum alio ierit uel fuerit, siue in uia aut in domo siue in agro seu in alio quolibet loco, si aliquis eum requisierit uel aliquid de suo ei tollere uoluerit, adiuuet eum prout melius possit sine engan contra cunctos, eciam contra seniores suos, et nullam ex hoc pertimescat calumpniam, et senior suus nullo modo possit eum inde reptare in aliquo de hominatico nec de sacramento transgresso, nisi antea ab ipso [f. 45va] seniore suo seu ab amico ammonitus fuerit ut eum non guidasset nec cum illo iuisset.

[AV133 *alius tenoris*; B112] Denique sepedicti principes apud barchinam comorantes in ecclesia sancte Crucis sancteque Eulalie martiris una cum concilio et auxilio episcoporum suorum, uidelicet bernardi barchinonensis et petri ausonensis et bernardi Gerundensis et abbatibus [... .. diversi ordinis] clericorum [*segueixen vint-i-set línies il·legibles*]

[AV135; B114] Si quis seniosem suum despexerit et [...] ei uiriliter [... ..] et eum dementitus fuerit, si malum inde ibi acceperit, nullo modo ei emendatum sit si senior ex hoc uerum dixerit; sin autem et senior mentitus fuerit, emendet ad hominem suum malum et desonorem quem ille et sui inde ibi fecerunt.

[AV136; B115] Miles uero postquam fuerit a seniore suo de bausia reptatus, non debet ei respondere de aliis querimoniis donec a reptamento se sit expiatus, nisi senior antea ei dimiserit reptamentum.

[AV137; B116] Constituerunt eciam sepedicti principes ut si maiores cum minoribus causam habuerint et sacramenta inter eos iudicata fuerint, iurent maiores minoribus per semetipsos, si minores potuerint habere eorum cohequales qui pro eis iurent. Sin autem iurent minores maioribus et maiores minoribus donent [¿] illorum consimiles qui hoc iurent illis quod illi eis iurare debent. Si hoc totum ille (*sic*) defuerit, ex vtraque parte sacramenta faciant per singulos homines qui sint christiani et homines illorum manibus propriis comendati. Hoc constituerunt nempe de comunibus placitis in quibus nullus habeat senioraticum uel dominacionem.

[AV138; B117] De intestatis ab hoc seculo discessis, si relinquerint vxores ac [*segueixen sis línies il·legibles*] medie-[*f. 46ra*]-tatem seniores iam dicti, aliam medietatem parentes defuncti. Quod si parentes desunt, senioribus detur, obseruatis tamen ad vxores suis directis in omnibus locis. Ita sit de vxoribus intestatis quemadmodum superius dicitur de uiris.

[AV139; B ap. D1] Unaqueque gens propria sibi ex consuetudine elegit leges. Longa enim consuetudo pro lege accipitur. Lex autem iuris est species; mos uero longa consuetudo est de moribus tracta tantundem. Consuetudo autem est ius quoddam moribus institutum, quod pro lege suscipitur; nam quod rex uel imperator edicit, constitucio uel edictum uocatur. Omne autem ius ex legibus et moribus constat; mos uero est uetustate probata consuetudo. Institucio equitatis duplex est, nunc in legibus, nunc in moribus. [AV140; B ap. D2] Priuilegia autem sunt leges priuata (*sic*), quasi priuate leges; nam priuilegium inde dictum quod in priuat[...].

[AV142] Cum temporibus predecessorum nostrorum per eorum auctoritatem et institucionem in hiis casibus quos leges nostre non sint amplexu utilitati comuni sit prouisum, nos eorum uestigia omnem materiam sedicionis tollentes et securitatem omnibus militibus ad curiam nostram uenientibus uel apud nos manentibus, ex regiio (*sic*) prestantes, hac presenti lege decernimus ne quis ausu temerario eos ad nos uenientes uel redeuntes uel apud nos manentes capere uel percutere presumat, penam illam in eum statuente que constituta est in eos a predecessoribus nostris per legem consuetudinariam, qui treugam et se-[*f. 46rb*]-curitatem a principe datam non obseruauerint uel in eos qui falsarii monete inuenti fuerint.

Sed eadem pena feriendus esse censemus qui milites uocatos a domino archiepiscopo, episcopis, comitibus, uiccomitibus, comitoribus, uasuassoribus uel quibuslibet aliis qui de causa aliqua ex comissione aliqua cognoscentibus in aliquo supradictorum ostenderint (*sic*).

Addicimus huic nostre constitucioni quod si in presencia nostra uel supradictorum miles aliquis smentitus fuerit dominum suum, [...] reptamenti de prodicione [*segueixen vint-i-set línies il·legibles, corresponents a final d'aquest usatge i a la major part d'AV143, us*. Quoniam ex conquestione], iubemus enim sub examine nostri uel cuiuslibet a nobis delegati littigantem qui scienter falsum testimonium produxerit uel corruerit et amisionem cause sustinere et omnium bonorum mobilium dumtaxat publicacionem incurrere: quorum bonorum medietas Episcopo [...] et alia medietas erario nostro seruetur.

Sed eandem penam [*f. 46va*] sustineat circa publicacionem bonorum scilicet mobilium qui falsum tulisse testimonium conuictus fuerit, et insuper manum amittat et linguam, possessionibus utriusque deuoluendis hiis qui iure successorio ad eorum bona uocantur.

[AV144] Quoniam constitucione (*sic*) subiectorum nostrorum frequenter querelam suscepimus quod sepe in iudiciis calumpniouse agitur et excipitur, interdum uero ab interlocutoria apellatur et ex hiis longius protrahitur [lis et] suspenditur, ita quod uix aut nunquam finaliter poterit concludi, uolen-

tes huic fraudi seu malicie relegari (*sic*) antidoto occurrere et finem littibus cupientes imponere, ne partes laboribus et expensis indebite fatigentur, de consilio et aprobacione magnatum, nobilium et ad [*segueixen quatre línies il·legibles*] sacramentum de calumpnia ab actore et reo; quod nullatenus ab interlocutoria apelletur, nisi a manifesto grauamine, uel nisi in se euidentem contineat errorem seu contra ius fuerit pronunciatum: in quibus casibus infra triduum cognoscatur de sententia supradicta et fine debito corrigatur; sic enim non solum lites sed eciam calumpnatores minuentur.

Item prouida deliberacione statuimus quod quilibet iudex ordinarius testes nominatos cogat ad perhibendum tesimonium ueritati; et quamlibet parcium ad fundandam intencionem instrumenta petita ab altera parcium exhibere et eorum sollempniter copiam facere, licet in casu de iudicio in quo fuerit petita ipsis usi non fuerint instrumentis, cum ob defectum testium sepe ueritas occultetur.

Item inuiolabili obseruacione precipimus firmiter custodiri quod si contigerit uiatorem aliquem uel aduenam cum aliquo subditorum nostrorum causam habere, sito et absque mora ipsa causa ista fine debito terminetur. Iniquum enim esset huiusmodi persone si que periculis uiarum et fluminum fortune se et sua frequenter exponunt longiorem moram contra proprie uoluntatis arbitrium in aliquo facere uideantur.

[AV145; B ap. C1] Quali modo possunt alodiarii sum alodium dare. Precipimus ut si quis alodiarus miles uel rusticus alodium suum uendere uel dare uoluerit ecclesie uel monasterio aut alicui, licenciam habeat, saluis baiuliis nobilium; et quantum habeat in proprietate alodii tantum habeat in omnibus ibi habitantibus uel inde exeuntibus.

[AV146; B ap. C2] Statuerunt etiam iamdicti principes, si dominus baiulo suo propter fatigacionem directi baiuliam suam emparauerit et baiulus aliquo modo eam desemparauerit, baiuliam perdat et desonorem; si cum domino suo in aliquo suo honore remanserit, ad suam mercedem, et de suis expletis ineditur(?) furatus fuit et probare eum in aliquo iudicio potuerit, per IX uices emendet, et deinceps per eam non transeat, [*f. 47ra*] nisi uoluntas fuerit domini sui.

[AV148; B ap. C3] Si quis testium (*sic*) cartam firmam de aliqua contentione in placito hostenderit de alia parte nec per testes nec firmas scripturas conuincere non potuerit, iudex dicat quod rectum ei uidetur et seruet unicuique suum directum.

[AV147; B ap. C4] Vidua si honeste et caste post mortem uiri sui uixerit, ueniat in proprietate filiorum, si in etate fuerint, vel illorum; ita tamen ut non perdat suum auere si in presenti apparuerit, nec suum sponsaliciam quamdiu uixerit; et postea reddeat ad filios uel propinquos.

[AV149; B ap. C5] Si quis baiuliam uel honorem domini sui inpingnauerit sine consensu domini sui, amparare poterit per directum quandocunque uoluerit. Si uero scierit et non contradiceret, non emparet eam. Sed firmet baiulus ei directum secundum ualorem baiulie uel honoris, et sit emendatum, quia cum eius consilio non fecerat, despectum illum habens.

[AV150; B ap. C6] Si senior fatigauerit se necessitate compulsus et de aliqua re in baiulo uel in suo homine suum honorem tenente de seruitio suo uel aliquo suo in semel, bis uel iterum, et postea reiterando negauerit ei suum seruicium uel adiutorium, secundum suum posse firmet ei directum et coactus primum seruicium quod quesiiuit duplum emendet et suum iuuamen amplius ei non neget.

[AV151; B ap. C7] Si quis acceperit alienum hominem ei reddentem aliquem sensum pro deffensione more [f. 47rb] solito, non debet eum manutene re suo seniori de suis iuribus (*sic*).

Jaume TORRÓ TORRENT
Universitat de Girona

JOANOT MARTORELL,
ESCRIVÀ DE RACIÓ DEL PRÍNCIP DE VIANA:
LA LITERATURA CATALANA DEL SEGLE XV
I LES CORTS DELS TRASTÀMARA

*Joanot Martorell, escrivà de ració ('accountant of the household')
of the Prince of Viana: 15th century Catalan literature
and the Trastamara courts*

Resum: Aquest article revalida la informació sobre els darrers anys de la biografia de Joanot Martorell derivada de la identificació de l'autor del *Tirant lo Blanc* amb Joanot Martorell, trinxant i escrivà de ració de Carles d'Aragó, príncep de Viana (1458-1461), proposada per Jaume Torrò l'any 2000. El *Tirant* és un producte literari complex que només s'explica a partir d'un ambient cortesà amb les connexions internacionals que podia oferir al seu autor el cercle del Príncep de Viana, que acollia, entre d'altres, Joan Roís de Corella. El desplegament documental i les consideracions metodològiques que s'hi presenten contradiuen totes i cadascuna de les objeccions a l'esmentada identificació de l'autor del *Tirant* interposades en els darrers quinze anys per alguns historiadors i filòlegs. L'autor defensa que els noms de Carmesina i Maragdina, les dues protagonistes enamorades de Tirant, tenen origen napolità.

Paraules clau: Biografia de Joanot Martorell, els noms de Carmesin, Maragdina i Escariano.

Abstract: Stemming from the identification of Joanot Martorell with the trencher and *escrivà de ració* ('accountant of the household') of Charles of Aragon, Prince of Viana (1458-1461) – which was suggested by Jaume Torrò in 2000 – this article brings up to date our knowledge of the last years in the biography of *Tirant lo Blanc's* author. Martorell's romance is a complex literary work that can only be explained as born in an international courtly milieu like that of the Prince of Viana, which included, among other authors, Joan Roís de Corella. The documentation and methodology deployed in this article contradict the objections that some historians and philologists have raised against Torrò's identification of *Tirant's* author during the past fifteen years. Torrò defends that the names of 'Carmesina' and 'Maragdina', the two protagonists of the romance in love with Tirant, have a Neapolitan origin.

Keywords: Joanot Martorell's biography, names 'Carmesina', 'Maragdina' and 'Scariano'.

1. JOANOT MARTORELL, TRINXANT I ESCRIVÀ DE RACIÓ DE CARLES DE VIANA: UNA CORT A BARCELONA PER A LA LITERATURA DEL SEGLE XV

El 14 de novembre de l'any 2000 vaig presentar al Seminari de Literatura i Cultura de l'Edat Mitjana i de l'Edat Moderna de la Universitat de Barcelona les dades de recerca i els raonaments que em portaven a identificar l'autor del *Tirant* amb Joanot Martorell, trinxant i escrivà de ració de Carles d'Aragó, príncep de Viana, a qui acompanyà en la seva trajectòria mediterrània de Nàpols, a Sicília, a Mallorca i finalment a Barcelona, després de la mort d'Alfons IV el Magnànim a Nàpols. La localització de l'autor del *Tirant* a l'entorn del Príncep de Viana em va suggerir el títol «Una cort a Barcelona per a la literatura del segle XV», que vaig usar tant a la sessió acadèmica esmentada com a l'article que se'n derivà (Torró 2001). Era una manera de cridar l'atenció sobre la funció de les corts com a centre de la producció i del consum de la poesia i la prosa literària catalanes dels anys centrals del segle XV, més enllà de la troballa d'uns documents que omplien un buit en la biografia de Joanot Martorell. Que els documents en qüestió assenyalessin que el *Tirant* s'havia escrit a Barcelona era una dada prou atractiva, però, de fet, la meua recerca era força més ambiciosa perquè tractava de documentar i explicar en termes generals com funcionaven les relacions dels escriptors amb la noblesa i la reialesa. Per això l'article de 2001, que comença explicant on s'havien educat Guillem Ramon de Vila-rasa i Pere Torroella, acaba promentent l'edició d'alguns poetes del regnat del Magnànim que havien freqüentat les corts dels Trastàmara a Castella, a Navarra, a Saragossa i a Nàpols. La promesa es va complir: vegeu Torró (2009) i Rodríguez Risquete (2011). El paper de les corts dels Trastàmara en relació amb la literatura catalana quedava il·lustrat.

La publicació i la interpretació dels documents de l'Arxiu de la Corona d'Aragó que feien possible parlar d'aquella efímera cort a Barcelona per a la literatura del segle XV no les vaig enllestir fins dos anys més tard (Torró 2002), en un treball que revela per què s'havia trigat tant a omplir el buit de la biografia de Martorell posterior a la mort del Magnànim el 1458 a partir dels documents de l'Arxiu de la Corona d'Aragó:

De feia anys coneixíem un Joan Martorell, escrivà de ració del Príncep de Viana. El seu nom apareix en l'inventari de béns del Príncep, que fa anys fou publicat per Manuel de Bofarull en la *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*. El document pertany a la sèrie de registres de la lloctinència del Príncep, i es va conservar entre la documentació oficial. No van tenir aquesta sort els registres procedents de la cancelleria gestual del príncep: eren actes de rebel·lia i es van guardar a part. Al segle XIX, Prósper de Bofarull va lligar en nous volums els fragments de registres i documents diversos que havien arribat fins a les seves mans, i que avui es troben classificats sota la sèrie *varia*. És en aquests volums on apareixen els nous documents que ens fan saber que, de Nàpols, Joanot Martorell va seguir el Príncep de Viana i

que és el mateix Joan Martorell que després fou el seu escrivà de ració. (Torró, 2002: 14)

A part de donar les localitzacions dels documents relatius a Joanot Martorell «amagats» de la sèrie *varia* (*ibid.*, notes 7-10), que ara ofereixo íntegres a l'Apèndix I, el meu article de 2002 surt al pas de dubtes interpretatius sobre la doble denominació de Joan o Joanot per a l'autor del *Tirant* i també raona diverses altres qüestions, com ara el valor que cal atribuir a la denominació «*civis Valencie*» en un determinat document (*ibid.*, nota 12). En tot moment s'apliquen criteris de sentit comú basats en l'experiència, en la recerca d'arxiu i en la probabilitat històrica, i es manté sempre una visió àmplia de la situació cultural de totes les terres de parla catalana governades per prínceps de la casa Trastàmara.

Seguint la biografia i el diplomatarí de Jesús Villalmanzo (1995), s'acceptava que Joanot Martorell residí a Nàpols al servei d'Alfons fins a la mort del rei, però a partir d'aquí ens trobàvem davant un buit documental fins a la mort de l'escriptor i sense un context històric i literari per al *Tirant*. La meua proposta resolvia totes dues condicions i situava l'escriptor i la novel·la en un ambient internacional (Torró 2001 i 2002). Jordi Carbonell (1955-56) havia deduït del *Debat epistolar* entre el Príncep de Viana i Joan Roís de Corella que el Príncep i l'escriptor residien en un mateix lloc almenys durant la redacció de la primera lletra. Martí de Riquer ho acollí (1964: III, 298). Seguint Miquel i Planas (1913: lxxxix), Carbonell proposà que aquest encontre tingué lloc a Sicília. En el darrer decenni del segle passat i primer d'aquest segle, esclatà amb força la qüestió corelliana en la prosa de Joanot Martorell.

La meua proposta omplia el buit documental comprès entre la tornada de Nàpols i la mort de Joanot Martorell la primavera de 1465, i situava Joanot Martorell i Joan Roís de Corella en l'entorn del Príncep de Viana. Per aquest atractiu i la seva simplicitat a l'hora de resoldre la qüestió corelliana, aquesta proposta guanyà a poc a poc l'acceptació de molts historiadors de la literatura (Pujol 2002, Beltrán 2006, Alemany 2007, Villalmanzo 2009). Malgrat les objeccions que tornaré a rebatre tot seguit, la identificació de Joanot Martorell amb l'escrivà de ració del príncep de Viana ha quallat. Vegeu, per exemple, la darrera història de la literatura catalana perquè és l'única manera d'explicar el gruix cultural del *Tirant* (Beltrán 2015; Pujol 2015) i, sobretot, perquè la literatura catalana del segle xv es produí en contacte amb les corts dels Trastàmara. El conreu i el coneixement de la literatura constituïa una mena de carnet d'identitat de classe social (Torró 2004, 2008 i 2010). I ha quallat per una qüestió de caràcter metodològic que el present article explica complidament. Retinguem d'entrada el que escriví el professor Francisco Rico al seu *Discurso contra el método*: «La historia no es una ciencia, es un arte que juega con los elementos con los que juegan las artes realistas, con el sentido común, la experiencia y la probabilidad» (Rico 1987). Hi tornarem més endavant perquè és important. Com miraré de mostrar, l'intent de des-

articular la meua proposta del 2000, que identifica Joanot Martorell amb el mestre racional de Carles d'Aragó en el context del paper general de les corts dels Trastàmara en la producció literària catalana del XV, té molt a veure amb visions molt diferents del que és la literatura i del que ha d'ésser la història de la literatura.

2. LA IDENTIFICACIÓ DE L'AUTOR DEL *TIRANT* AMB EL JOAN MARTORELL PROCURADOR DEL COMTE DE DÉNIA NO SE SUSTENTA

Un decenni després de la meua identificació de Joanot Martorell amb l'escrivà de ració de Carles de Viana, l'historiador Agustín Rubio Vela la volgué rebatre amb un llibre que duia per títol *Joanot Martorell y el condado de Denia. Una clave en el Tirant* (2010). Rubio Vela va objectar que de cap manera Joanot Martorell, escrivà de ració del Príncep de Viana, no pot ésser l'autor del *Tirant lo Blanc*, ja que consta com a «*civis Valencie*» en un document referent a un viatge a València l'abril de 1460 com a procurador del Príncep. Aquest document és una carta de pagament a favor dels marmessors del príncep Carles amb data de l'1 del febrer de 1462 per la qual Juan de Beortegui, donzell, familiar del noble Joan de Cardona, procurador substituït del noble Joan de Cardona, procurador de Miquel Dalmau, reconeix que li han estat pagades 50 lliures en prorrata del préstec de 100 lliures al Primogènit que Miquel Dalmau féu a la ciutat de València el 16 d'agost de 1460. L'escrivent de l'època, reproduint el document que certifica el deute, anota:

Et est sciendum quod honorabilis Iohannes Martorell, civis Valencie, tanquam procurator prefati illustrissimi domini Primogeniti, cum instrumento publico acto Valencie die xvi^a mensis augusti anno a nativitate Domini MCCCCLX et clauso per discretum Iohannem Toda, auctoritate regia notarium publicum civitatis Valencie ac per totam terram et dominationem illustrissimi domini regis Aragonum, concessus fuit debere prefato Michaelii Dalmacii predictas centum libras Valencie ratione mutui gratis et bono amore facti dicto domino Primogenito prout in eodem instrumento latius continetur. (Arxiu de la Corona d'Aragó, Batllia, vol. 1477, f. 118)

Rubio extrapola aquesta dada «*civis Valencie*», la qual, segons ell, exclou la condició de cavaller i, a partir de documentació municipal de la ciutat de València, proposa identificar l'escriptor del *Tirant* amb un Joan Martorell, procurador del comte de Dénia.

Aquesta carta de pagament és l'únic document que ens permet assegurar que Joanot Martorell del Príncep de Viana era de la ciutat de València, i si fos vàlid l'argument segons el qual «*civis Valencie*» exclou la condició de cavaller, aquest Joanot Martorell no podria ésser de cap manera l'autor del *Tirant*. No conservem els protocols de Joan Toda d'aquest any i no podem comprovar què havia escrit. Citen aquest argument Mateu Rodrigo Lizondo (2012), Antoni

Furió (2013), Ferran Garcia Oliver (2013), Antoni Ferrando i Abel Soler. Això no obstant, no és exacte que «*civis*» designava immediatament el que coneixem com a prohoms ciutadans o ciutadans honorats. El significat de «*civis*» era habitador de la ciutat, per això el trobem aplicat a metges, notaris, artistes, mercaders, teixidors, paraires, llauradors, pintors, etc., sovint a donzells, els quals pertanyien al braç militar, i, repassant les meves fitxes de protocols notariais valencians, al noble cavaller Joan de Pròixida: «Nos Iaufridus de Borja, Galcerandus de Borja, Oduardus Scriva, milites, et Aldonça eius uxor, gratis promittimus servare indempnem vos honorabilem Iohannem de Proxita militem et civem Valencie [...]» (Arxiu de Protocols del Corpus Christi de València [= APCCV], notari Francesc d'Eroles, protocol anys 1431-33, núm. 27.204: 24 octubre 1432).

Un altre exemple que associa els tractaments de cavaller i ciutadà és l'adreça d'una lletra dels jurats de la ciutat de València del 27 de març 1454 al secretari Joan Olzina: «a l'honorable mossèn Johan Olzina, conseller e secretari del senyor rey, conciadà nostre» que al·lega el mateix Rubio amb la intenció d'invalidar el valor del tractament de «mossèn» (Rubio 2010: 21-22). En aquesta data el secretari Joan Olzina era cavaller, per això els jurats utilitzen el tractament de «mossèn» i, quan l'anomenen «conciudadà», no l'estan desgraduant. Així ho comprovem en un notal del notari Ambròs Alegret de l'any 1452: «Noverint universi quod nos Iohannes Olzina, miles, habitator Valencie, dierum minor, et Caterina, uxor honorabilis Iohannis Olzina, militis, regii secretarii, simul ambo et uterque nostrum insolidum [...]» (APCCV, notari Ambròs Alegret, notal any 1452, núm. 1107: 21 d'abril). Joan Olzina és un cavaller domiciliat a la ciutat de València, per més que resideixi al regne de Nàpols al costat del rei per mor del seu ofici de secretari reial, i el mateix podem dir de Joanot Martorell del Príncep de Viana.

A la ciutat de València no hi havia incompatibilitat entre ésser cavaller i ciutadà, perquè els cavallers entraven al regiment de la ciutat, cosa impossible a Barcelona, a Girona o a Lleida, o en qualsevol altra vila o ciutat catalana. En canvi, tinc entès que tot cavaller domiciliat a la ciutat de València era, també, ciutadà de ple dret. Si no volien entrar al regiment de la ciutat, portaven el domicili fora. De vegades, quan l'escrivent de la notaria estenia el document, l'atorgant no era present, i ho deixaven en blanc, o podien incórrer en alguna inexactitud, però no veig error en «*civis Valencie*». És probable que amb «*civis Valencie*» l'escrivent hagués volgut identificar i diferenciar Joanot Martorell del Príncep de Viana d'algun altre homònim no domiciliat a la ciutat de València. Blanca de Copons, muller de mossèn Jaume Guillem Escrivà, cavaller, habitador de la ciutat de València, difunt, nomena marmessors del seu testament fra Nicolau Puig, conventual del monestir de Sant Vicent de la ciutat de València, misser Joan Mercader doctor en lleis i «mossèn Johan Martorell ciutadà de València» (APCCV, notari Bernat de Montalbà, llibre de testaments 1409-1414, núm. 844: 16 d'abril de 1414). Documento en l'anterior decenni un personatge amb aquest nom al qual pertocaria el tractament de «mossèn»,

però no la condició de ciutadà: Joan Martorell, canonge de València i rector de Sollana.¹ Podria ésser algú altre, un cavaller.

L'escrivent amb la denominació «mossèn Johan Martorell ciutadà de València» identificava i distingia aquest Joan Martorell de qualsevol altre homònim dels cercles de coneguts i saludats de la testadora i el notari susdits. El document no està escrit pensant en nosaltres, lectors sis-cents anys després, i la identificació d'un nom en un context desconegut moltes vegades resulta difícil. No és bo extrapolar els arguments en els sabers històrics. Recordem la cita del professor Francisco Rico: «La historia no es una ciencia, es un arte que juega con los elementos con los que juegan las artes realistas, con el sentido común, la experiencia y la probabilidad» (*Discurso contra el método*).

La primera reticència que convé tenir sobre la hipòtesi i els arguments de Rubio és que si en tots els documents que relacionen el personatge amb el comtat de Dénia mai no és anomenat Joanot, el 'Joanot' del títol del llibre *Joanot Martorell y el condado de Denia. Una clave en el Tirant*, no està justificat. Rubio força molt les dades i els arguments sia per *amplificatio*, com ha fet amb *civis*, sia per *diminutio*, com fa amb els tractaments de «(ben) amat» i especialment «mossèn», que ens permeten saber que Joanot Martorell del Príncep de Viana era cavaller, sia quan oposa que el càrrec d'escrivà de ració era un ofici de la cort reial netament administratiu, habitualment ocupat per ciutadans i no per cavallers, sia quan formula deduccions errònies de la documentació a partir de premisses establertes de manera igualment errònia, com quan afirma que aquest Joanot Martorell tenia un fill.

No es pot dir que el tractament de «mossèn» no assenyala un cavaller, ni en les adreces ni en el cos de la lletra, si no s'especifica aquesta condició, perquè de vegades també s'aplicava a prelats o als consellers de la ciutat de Barcelona. L'escrivà de ració no té tractament de «mossèn» per l'honorabilitat del seu càrrec, com diu Rubio Vela. Quan en l'inventari de béns del Príncep de Viana hom es refereix a l'escrivà de ració amb l'expressió «mossèn Martorell», no existeix cap altra possibilitat que un cavaller. Tots aquells que eren presents en el dit inventari coneixen l'escrivà de ració com a «mossèn Martorell» per la seva condició de cavaller:

Item Bonaventura super quarto Sententiarum. Era de fratre Merola e fonch-li restituit per los marmessors, ço és per lo conseller, e mossèn Martorell, per don Joan de Cardona» (f. 39v); Eadem die continuationis inventarii videlicet XXIII septembris presentibus venerabili magistro Petro de Queralt et magnifico Simeone Sala, manumissoribus predictis de eorum mandato receptum fuit inventarium de

1. APCCV, notari Lluís Llopis, notal any 1394, núm. 56: 5 i 23 de març; notal any 1396, núm. 57: 23 de març i 17 d'agost; notal any 1400, núm. 63: 13 juliol; protocol any 1400, núm. 28476: 13 juliol; notal any 1404, núm. 64: 10 de març, 6 i 22 de novembre; notal any 1405, núm. 65: 12 de gener i 20 de maig; protocol any 1405, núm. 28.477: 12 de gener i 20 de maig; APCCV, notari Pere Roca, protocol any 1391, núm. 24.056: 10 i 24 d'octubre; APCCV, notari Miquel Arbúcies, notal anys 1396-98, núm. 978: 3 de gener de 1397.

quadam caxia capelle que serviebat de continuo in divinis officiis celebratis coram domino Primogenito, et fuit liberata dicto magnifico Simeoni Sala ut subscribitur et annotatur, **presentibus J. Martorell, olim scriba portionis, Bartholomeo Timor et Petro Ocell, scriba, ac etiam me, Roderico Vitali, prothonotario et notario prescripto**» (47r); Die mercurii XXX° septembris presente reverendo magistro Petro de Queralt, uno ex manumissoribus et **Iohanne Martorell** et fratre Petro Andrea ordinis predicatorum scripte et inventariate sunt res subscripte et designate per Petrum Hugarra et Iohannem d'Armandares, supracocos, et Iohannem Coxa, cocum» (55r); «Die II octobris anno a nativitate Domini MCCCLXI^o. En la guardaroba major etc presentibus venerabili Petro Queralt et magnifico Simeone Sala ex manumissoribus predictis de ipsorum mandato subscripta que iam de eorum ordine scripta et inventariata fuerant et cum quodam inventario beati Primogeniti comprobata iterum revisa fuerunt et particulariter recognita. Et eo facto illico per dictum Petrum Solzaga, camerarium, in cuius posse et custodia erant, fuerunt liberata et dicto magnifico Simeone Sala assignata, presentibus **J. Martorell** et Geronimo Sala, cive Barcinone, et fratre ... Petro Oçell predictis et personis aliis pluribus" (56r); «Dimecres a VII de octubre del dit any fonch manat per los dits marmessors fossen meses en inventari les coses següents. Primo cent cinquanta sous los quals té lo scrivà de ració del senyor Primogènit de les cenes de Sent Valentí, segons ell mateix dix (f. 59v). (Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, reg. 3494, f. 30-64v; Bofarull, CDIACA, XXVI, 1864, pàgs. 123-78)

Un altre exemple que associa el terme mossèn a la condició de cavaller és la lletra dels jurats de Vilafranca del Penedès a la ciutat de Barcelona sobre la reclamació del tribut de la cena pagador a Joan Martorell, escrivà de ració del Primogènit:

Molt honorables e molt savis senyors. Una letra havem rebude de vostras honorables saviessas contenen en effecte deguésem pagar **al honorable mossèn Johan Martorell, scrivà de ració del il·lustríssimo Primogènit de sancta recordació**, vint liuras absemps ab les despesas a les qualls aquesta universitat seria stade condempnade, per can de la çena, segons és pretès, al dit il·lustríssimo Primogènit deguda e **al dit mossèn Martorell** per certs treballs cessionades, segons aquestes coses e altres a la dita letra largament són contengudes, a la qual nos refferim. A la quall responem que, com aquesta universitat sia quítia e immuna de tal prestació de çena quall vuy per **lo dit mossèn Mertorell** és demanada per privilegi exprés per los il·lustres senyors reys de gloriosa memòria a la dita universitat atorgats, e per lo quall ja en vida del dit il·lustríssimo Primogènit aquesta universitat hagué regrés a ssa senyoria, per la qual era manat provehir en e sobre los dits affers mantanint los privilegis a la dita universitat, e après per la mort del dit il·lustre Primogènit per la instància per lo dit Mertorell feta en haver e exhibir dita cena per aquesta universitat fonch hagut regrés a la sereníssima senyora reyna stant en Barcelona, e com per la dita sereníssima senyora la senyora reyna se devia provehir en los dits affers, **lo dit mossèn Martorell** tractà ab lo síndich de aquesta universitat que per ell no fos anantat, mas per ells fos vist e ffit veura amigablement la justícia dels de condempnade, **per can de la çena, segons és pretès, al dit il·lustríssimo Primogènit deguda e al dit mossèn Martorell**

per certs treballs cessionades, segons aquestes coses e altres a la dita letra largament són contengudes, a la qual nos refferim. A la quall responem que, com aquesta universitat sia quítia e inmuna de tal prestació de çena quall vuy **per lo dit mossèn Mertorell** és demanada per privilegi exprés per los il·lustres senyors reys de glorioussa memòria a la dita universitat atorgats, e per lo quall ja en vida del dit il·lustríssim Primogènit aquesta universitat hagué regrés a ssa senyoria, per la qual era manat provehir en e sobre los dits affers mantanint los privilegis a la dita universitat, e après per lo mort del dit il·lustre Primogènit per la instància per lo dit Mertorell feta en haver e exhibir dita cena per aquesta universitat fonch hagut regrés a la sereníssima senyora reyna stant en Barcelona, e com per la dita sereníssima senyora la senyora reyna se devia provehir en los dits affers, **lo dit mossèn Martorell** tractà ab lo síndich de aquesta universitat que per ell no fos anatat, mas per ells fos vist e ffet veura amigablement la justícia dels privilegis a la dita universitat sobre los dits affers atorgats permatent **lo dit mossèn Martorell** segons per lo dit síndich ffonch e és stat explicat al consell de aquesta universitat ell no anantaria en dits affers sens sebude del dit síndich. E durant la dita concòrdia **lo dit mossèn Martorell** en la partida per la dita sereníssima senyora reyna feta de la ciutat de Barcelona a la ciutat de Gerona, subreptíciament e callada veritat, no hoÿt lo síndich de aquesta universitat, segons entre ells era stat promès, impetrà dita provisió en dita letra de vostras honorables saviessas mencionade. E, per quant la dita provisió fonch, axí com dit és, subreptíciament impetrade, aquesta universitat ha hagut regrés a la dita sereníssima senyora reyna en Gerona, segons ja fonch explicat **al dit mossèn Martorell** per lo síndich ans de anar a la dita senyora reyna. E axí la sereníssima senyora reyna, vists dits privilegis a la dita universitat atorgats, ha revocade dita provisió **per lo dit mossèn Martorell** impetrade, inibint a quallsevulla oficials en virtut de aquella contra la dita universitat en res no procehesquen, segons aquestes coses e altres a la dita revocatòria largament són contengudes a la quall nos refferim. E, per quant per vostras honorables saviessas las libertats e privilegis del Principat de Cathalunya són mantangudes e deffeses, suplicam vostras honorables saviessas vos plàsia los dits nostros privilegis mantanir e deffendre, axí com tots temps aquesta universitat ha confiat e confia offerint-nos tots temps propmtes fer per vostras honorables saviessas tot lo a nós pusible. E sia senyors molt honorables e de gran saviessa la Sancta Trinitat en protecció e guarda de vostras honorables saviessas. Dade en Vilafrancha de Penedès a VII del mes de maig del any mill cccc sexanta dos. A la ordinació de vostres honorables saviessas aparelats los jurats de Vilafrancha de Penedès. [Al dors:] Als molts honorables e molt savis senyors de concellers de la ciutat de Barcelona. [Nota de rebuda] Dels jurats de Vilafrancha de Penedès a XIII de maig del any MCCCLXII per [causa] de la cena deguda a la heretat del Primogènit. (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Consell de Cent, Lletres comunes, X -32, f. 72.)

Un altre exemple que associa el terme mossèn a la condició de cavaller és la lletra dels ambaixadors de Barcelona al rei de França adreçada als consellers de la ciutat de Barcelona, datada a París el 13 de setembre de 1463, on es llegeix clarament que «mossèn Martorell qui era servidor del Primogènit» actua com a ambaixador al servei de fra Joan de Beaumont:

Divendres passat que teníem VIII del corrent arribants nosaltres a Pontosa [= Pontoise] per cerquar lo rey, qui de gran matí dit dia na era partit anant a la cassa, trobam mossèn Galceran Oliver [l'ambaixador de Joan II d'Aragó i tresorer reial] a cavall, qui se'n anave; e trobam lo governador de Muntpaller, qui-ns dix que havia pres comiat del rey e que se'n tornave sens haver res obtengut. E, ja scrites les coses dessús dites, és arribat açí mossèn Martorell, qui era servidor del Primogènit, qui ve la via de Castella no sabem per què, emperò ha molt aturat ab lo comte d'Ermenyach e à-ns dit que ha encontrat lo dit mossèn Oliver a una o dues jornades d'açí e ha parlat ab ell, lo qual li ha confessat que se'n va, e diu tenia lo camí del rey d'Aragó. Més, nos ha comptades lo dit mossèn Martorell moltes coses axí del rey d'Aragó com de nòstron senyor lo rey d'Espanya [i. e. Enric IV de Castella], e encare de don Johan de Cardona e altres de la cort del senyor rey, axí sobre los fets de Navarra e signantnent de la marindat d'Estella, com d'altres coses qui-s són manejades e-s manegen axí entre lo rey nòstren senyor e lo rey d'Aragó, com entre los navarros e altres, però diu no s'i conclou res, hoc encare molts barbulls qui-s susciten en Castella. Crehem açò fa l'àngel qui scomou l'ayga de la piscina perquè lo malalt, ço és Catalunya, guarescha, e aquesta és nostra fe, que surtirà d'açò sanitat nostre con serà plasant a Déu. No curam scriure-us més larch de les dites coses narrades per lo dit mossèn Martorell, car per ell nos és stat dit ha ja scrit de les dites coses per vies assats certas al senyor don Johan de Beamunt e encare a vosaltres, e per consagiënt no curam més iterant vostres saviesas attediar. (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Consell de Cent, Lletres comunes, X -33, f. 121r-122v, una altra còpia en ff. 123r-124v. Publicat per Joseph Calmette, 1903, pàgs. 479-484)

El cas d'Antoni Tallander il·lustra com es jugava amb el terme mossèn i la condició de cavaller en un context cortesà i literari. El nom artístic «mossèn Borra» del mestre de bufons Antoni Tallander significava per a tothom del seu temps 'cavaller parencer, fatxenda', i així ho testimonia la inscripció «*Hic iacet Dominus Borra miles gloriosus*», títol d'una comèdia de Plaute, en el monument sepulcral d'Antoni Tallander al claustre de la catedral de Barcelona. La documentació notarial ens fa saber que Antoni Tallander no fou mai cavaller, sinó ciutadà de Barcelona. El tractament de «mossèn», en llatí *Dominus*, com proclama el monument funerari, al segle xv a Catalunya era propi i designatiu dels cavallers; «borra», en canvi, designava un drap bast de llana, o també el conjunt de fibres curtes d'una matèria tèxtil 'cànem, cotó, llana, lli, etc.' que se separa de la floca en l'acte de filar o perxar. En resum, el nom d'artístic d'Antoni Tallander era 'el cavaller flocs', 'el cavaller paraules supèrflues'. En la indumentària de la imatge sepulcral s'ha destacat el cinturó de cascavells. Els cascavells penjats del cinzell o del collar eren molt sovint senyal de cavalleria i distinció. La comèdia *Miles gloriosus* fou descoberta a Colònia l'any 1429 per Nicolau de Cusa al servei del cardenal Orsini i aquest cenotafi data de 1433, quatre anys després. Algun bon coneixedor de la gramàtica i la literatura llatines li féu conèixer el títol de la comèdia de Plaute i se'l féu inscriure al cenotafi. El vas sepulcral és al paviment del claustre davant la tomba honorària (Ripoll 1868; Bofarull 1896; Finke 1936; Torró

2019: 502-504). No es poden extrapolar i extreure sempre els sentits dels termes.

La hipòtesi i els arguments de Rubio foren abraçats amb cos i ànima en una ressenya per Mateu Rodrigo Lizondo, que no expressà la menor reserva al títol del llibre (2012). A més a més, al·legant les *Ordinacions del rei Pere III*, Mateu Rodrigo afegí l'argument que el càrrec d'escrivà de ració no era adequat per a un cavaller (2012: 636-637). Tractant, en concret, de la qualitat personal de l'escrivà de ració i el trinxant, passada la meitat del segle XV, és fora de lloc remetre's a les *Ordinacions del rei Pere*. Quan diu que l'ofici d'escrivà de ració era «administratiu, habitualment ocupat per ciutadans i no per cavallers», hom podria preguntar com es justifica que l'ofici de tresorer reial, que requeria expertesa en comptabilitat i operacions de crèdit, fos conferit a Berenguer de Codinacs i a Pere Desplà, que eren doctors en lleis. Berenguer de Codinacs fou successivament tresorer, escrivà de ració i mestre racional de Pere III el Cerimoniós. Els mestres racionals foren els primers a ascendir a la condició de cavallers. Ho fou Pere d'Artés, mestre racional de Joan I i de Martí I. Els primers anys d'Alfons el Magnànim, també ho fou el seu tresorer Pere Sarçola. Durant els anys de Joanot Martorell del Príncep de Viana, el rei Alfons conferí el càrrec de mestre racional a Francí Desvall, famós cavaller d'aventura, i el de tresorer al cavaller Mateu Pujades. Si el tresorer fou ascendit a la condició de cavaller, amb més motiu el càrrec d'escrivà de ració era idoni per a un cavaller.

Se seguiren les habituals rèpliques i contrarèpliques de Torró (2011 i 2012a) i Rubio Vela (2011 i 2013). Vicent J. Escartí (2012) s'afegí a la proposta de Rubio Vela. Antoni Ferrando (2011) primerament s'adherí a la hipòtesi de Rubio Vela. Al cap de poc, Ferrando (2012) abandonà Rubio Vela i secundà Soler que en aquells anys treballava sobre el cavaller i corsari Jaume de Vilaragut, amic de Joanot Martorell. Soler havia trobat una criada de Jaume de Vilaragut de nom Carmesina i en aquell moment pensà que estirant el fil de Vilaragut resoldria l'enigma Martorell (Soler 2012, 2013, 2015a 2015b). Tot seguit aparegueren en un número de la revista *eHumanista/IVITRA* (2013) les intervencions d'historiadors medievalistes valencians de reconegut prestigi i autoritat rebatent la meua proposta i reprenent els punts discutibles que Rubio Vela havia assenyalat. Repetiren els arguments de Rubio. Vaig respondre el mateix any a tots ells amb l'article «Només hi ha un Joan Martorell documentat amb el nom de Joanot. (Resposta i correcció a Agustín Rubio Vela)». Amb aquest article clar, breu i divertit, els arguments de Rubio foren rebatuts i desballestats per mi (Torró 2012a). Ni Rubio Vela (2013 i 2015), ni Ferrando (2015 i 2020) han respost mai a aquest article, tot i que l'han llegit com mostra el títol de la publicació de Rubio Vela «Sobre Joan Martorell, señor de Beniarbeig, y otros casos de homonimia en el siglo xv valenciano». Fa poc Ferrando (2020) ha insistit encara a repetir aquests arguments erronis formulats per Rubio des del desconeixement del funcionament de la cancelleria i del mestre racional durant el regnat d'Alfons IV el

Magnànim, des de la manca d'informació sobre els tractaments en la documentació i amb una manca extraordinària de sentit comú, com és la deducció que Joanot Martorell del Príncep de Viana tenia un fill homònim (Torró 2012a).

Furió en la seva rèplica escriu: “Els últims tretze anys de la vida de Martorell, de finals de 1452 a la seva mort en 1465, no estan documentats [...]. El buit documental ha estat aprofitat per Jaume Torró per a incorporar Joanot Martorell, després de la mort del Magnànim, al seguici del príncep Carles de Viana” (Furió 2013: 153). L'axioma que fa impossible aquesta proposta d'identificació és l'exclusió del *Tirant lo Blanc* de la cort, que Furió mateix confessa en el paràgraf anterior: “March i Martorell no van ser escriptors cortesans, ni d'Alfons el Magnànim a Nàpols ni de Carles de Viana a Barcelona, ni tan sols de la reina Maria a València” (Furió 2013: 152-153). Ferrando, Garcia Oliver i Rodrigo Lizondo comparteixen aquest axioma que contradiu la naturalesa de la lírica culta medieval i la novel·la de cavalleries, els quals són dos productes cortesos, ridiculitzats i escarnits per Jaume Roig amb l'*Espill*, un producte literari burgès i anticortès (Torró 2009-10; Torró 2012b; Carré & Torró 2015). Per a mostra, només cal considerar un moment que el cançoner d'Ausiàs March, que parla exclusivament i obsessivament d'amor, compta amb sis poesies de lloança d'Alfons el Magnànim i és en la major part dedicat a dona Teresa d'Híxar, una dama de companyia de la reina Elionor d'Albuquerque i després de Maria de Castella (Torró 2005, Cabré & Torró 2012, Cabré 2014 i 2016, Cabré i Ortín 2014). En resum, no cal que reprenguem el debat de la relació de la poesia d'Ausiàs March i de la novel·la de Joanot Martorell amb la cort, només que considerem les dates límit del buit documental que assenyalava Furió. En totes dues documentem Joanot Martorell prop del rei i en missions al seu servei: a Nàpols amb Alfons IV el Magnànim (Villalmanzo 1995: 176-177, docs. 849 i 869) i a Saragossa l'abril de 1464 amb Joan II, d'on va cap a València i a Mallorca (Soler 2014: 494-495). Per ara, la documentació contradiu la premissa d'excloure de l'entorn de la cort Joanot Martorell i el *Tirant lo Blanc*.

Encara, seguint l'axioma formulat per Furió, Mateu Rodrigo, contra el sentit comú, la probabilitat i l'experiència, insisteix a eludir el caràcter cortès de la literatura i a identificar poetes cortesos amb discrets ciutadans, desvinculant la literatura de la cort i prescindint de la tradició lírica que el poeta Francesc Ferrer confessa i en la qual inscriu la seva poesia, dels poetes i literats amb els quals debat i de les pistes biogràfiques que dóna en les proses literàries (Rodrigo 2019 i 2023). És massa evident que el motiu de refús de la identificació del poeta Francesc Ferrer proposada per mi (Torró 2009: 120-125) és la relació amb la cort i els poetes i escriptors d'aquest entorn, no pas la condició social ni natural de Francesc Ferrer, donzell, natural de Xàtiva, ni la probabilitat de la identificació. El poeta i escriptor Francesc Ferrer debat sobre amor amb Pere Torroella i adreça una lletra sobre el bon govern a Joan Roís de Corella quan fou elegit governador del regne de València, amb una endreça en vers

que suposa que l'autor es troba en una situació judicialment compromesa i en una posició de desesperança. Doncs bé, Francesc Ferrer, donzell, natural de Xàtiva, fou empresonat per bandositats amb Jaume Julià a la ciutat de València, escapà i se'l processà absent, fou condemnat a mort per rebel·lia i fuga de presó, fugí al regne de Nàpols i participà a les guerres d'Itàlia seguint Alfons el Magnànim. El 23 de març de 1447, el rei Alfons, en consideració dels serveis prestats «in hoc regno Sicilie citra Farum regno» dictà bona i perpètua pau entre Francesc Ferrer i Jaume Julià i indult a favor de Francesc Ferrer. El nomenament de Joan Roís de Corella és del 10 d'agost de 1448 i la lletra de Francesc Ferrer al governador ha d'ésser molt pròxima d'aquesta data. Francesc Ferrer consta també uixer de Joan de Navarra i uixer d'armes de Carles d'Aragó, príncep de Viana; per tant, freqüentà el mateix ambient de Pere Torroella, amb el qual el poeta debat, i dels poetes que cita. Mateu Rodrigo prefereix a aquest Francesc Ferrer un discret ciutadà de València, fill del notari Joan Ferrer, del qual no consta cap relació amb Pere Torroella ni amb Joan Roís de Corella, fill d'Eiximèn Peris de Corella, ni amb el rei d'Aragó, ni amb el rei de Navarra, ni amb la cort, ni amb els llocs de la literatura.

Les mateixes raons que mouen Mateu Rodrigo a posar en dubte la meua proposta d'identificació del poeta Francesc Ferrer, mouen Soler (2017: I, 561-563) a discutir la identificació del poeta Lluís de Vila-rasa amb Lluís de Vila-rasa, fill de Lluís de Vila-rasa i Castellana de Cabanyelles, educat a la cort de l'infant Enric d'Aragó i, després de la batalla d'Olmedo, coper de Joan de Navarra (Torró 2009: 197-215). Estem davant d'una voluntat expressa a negar la condició definitòria de la lírica cortesana i la novel·la cavalleresca medievals i a convertir-los en fenòmens ciutadans. Com il·lustra l'anècdota que explico més endavant de Philip Roth, totes aquestes interpretacions volen dir que aquests historiadors, mirant el partit de la literatura, estan més preocupats pel marcador que per gaudir i comprendre el joc, el talent i la tècnica que despleguen els jugadors de la literatura. En realitat, si bé reconeixen l'origen cortès de la literatura medieval, quan s'arriba al segle XV canvien les regles del joc i la converteixen en un producte urbà (Ferrando 2012: 642-643; 2013: 162-164).

3. LA RESIDÈNCIA DE JOANOT MARTORELL A LA CIUTAT DE VALÈNCIA DE 1458 A 1464 NO SE SOSTÉ EN LA DOCUMENTACIÓ

Tornem a Joanot Martorell i la ciutat de València. Fins ara Rubio Vela no ha pogut presentar cap document on el procurador del comte de Dènia es faci dir Joanot Martorell o se'l conegui com a Joanot Martorell ni cap document ni argument que li permeti fer aquest salt, ni Soler ha pogut assenyalar un sola referència que permeti omplir el buit que Furió assenyala. Joan II, durant les corts de Lleida als catalans i de Fraga als aragonesos, ordena a Tomàs de Cotlliure que agiliti la causa dels Martorell contra els hereus de Gonçalbo

d'Híxar amb dos documents, l'un amb data a Lleida a 3 de febrer de 1461 (Arxiu del Regne de València, Cancelleria, reg. 97, 41v) i l'altre amb data a Fraga a 9 del mateix mes (Arxiu del Regne de València, Cancelleria, reg. 96, 19v-20r), publicats tots dos per Soler (2014: 492-493). En l'exordi de l'ordre estesa a Fraga, es llegeix: «Ex suplicationibus coram nostra maiestate pro parte dilectorum nostrorum Iohannis et Iacobi Martorell accepimus diu est quod [...]».² En efecte, el rei diu que, quan es trobava a la ciutat de València «*iamdudum*» ('fa temps') ja havia ordenat als seus juristes de València que s'ocupessin de portar a bon terme i ràpidament aquest plet. Desconec per què Soler (2014) interpreta «*coram nostra maiestate*» ('en presència de la nostra majestat') com a la ciutat de València durant les corts als valencians de 1459, i no en el moment present a les corts de Fraga i de Lleida. Probablement, d'aquesta manera eludeix preguntar-se per què Joan II es preocupa en aquest moment d'una antiga causa («*diu est quod*») que enfrontava els Martorell amb Agnès de Portugal, esposa de Gonçalbo d'Híxar, comanador de Montalbà, pels llocs de la Vall de Xaló i què fan Jaume i Joanot Martorell a Lleida i a Fraga en aquestes dates. Penso que aquesta ordre de Joan II formava part d'una estratègia del rei per accontentar i acostar-se un dels familiars del Príncep i així ho vaig escriure.

Encara el 9 de febrer de 1461, Joan II des de Fraga donarà ordres perquè s'agilitin les demandes interposades pels Martorell contra els hereus del comanador de Montalbà. Després de detenir el Príncep de Viana (2 de desembre de 1460), el rei va ajornar les corts a catalans i aragonesos per més enllà de Nadal, i va endur-se Carles de Viana amb tota la família a Saragossa. Ara havia tornat a Fraga i a Lleida per reprendre les corts, i havia deixat el Príncep a Fraga; amb ell hi havia alguns dels seus servents i familiars. La Generalitat havia donat ordres als seus ambaixadors que amb la meitat de les tropes de Lleida i les que poguessin rebre de Cervera anessin a alliberar el Príncep, i que l'altra meitat restés a Lleida, calmés el rei sobre l'acció i li impedís la sortida de la ciutat. Joan II se'ls va avançar i va fugir a Fraga, on va arribar de nit. Això fou el dia 8 de febrer. De Fraga, va emportar-se el Príncep cap a Alcanyís i d'allí al castell de Morella. El rei, abans de marxar, va estendre el document a favor de Joanot Martorell, en aquell moment escrivà de ració del Príncep. Tot fa pensar que es tractava d'una estratègia de Joan II per accontentar i acostar-se un dels familiars del Príncep. (Torró 2002: 12)

2. L'adverbi temporal «diu» (no pas «dum», com llegeix Abel Soler) es refereix al temps (almenys des de 1446) que fa que dura la demanda interposada per Jaume i Joan Martorell contra Gonçalbo d'Híxar i la seva muller Agnès de Portugal: «accepimus diu est quod inter ipsos Jacobum et Joannem Martorell agentes ex una et nobiles Gondissalvum d'Íxar, quondam comandatorem Montisalbani, et dompnam Agnetem de Portugal, quondam illius uxorem, et vel illorum alterum deffendentes, partibus ex altera, ducitur quedam causa cuiusdam petitionis ypotecarie causis et rationibus apud acta deductis. Quequidem causa, quequidem causa iamdudum, maiestate nostra in dicta civitate Valencie personaliter residente, vobis comissa fuit ad colligendum et referendum» (publicat per Rubio 2011: 107-108 i Soler 2014:493, citat per Villalmanzo 1995: 545, doc. 886).

Jaume Martorell fou des de 1450 el procurador de Joanot en el seu enfrontament amb el comanador de Montalbà. Aquest Jaume Martorell no és l'uíxer d'armes, després algutzir i conseller de Joan de Navarra, com explico en la nota 3, identificació que constitueix una dada important per a l'explicació de Rubio Vela per a aquests documents a Lleida i Fraga (Rubio 2015: 86-87). Del document estès a Lleida el 3 de febrer, Soler dedueix, a partir de l'expressió "*dilectos nostros Joannem et Jacobum Martorell, olim habitatores ville Gandie*", que Joanot Martorell de tornada de Nàpols, establí una temporada la seva residència a la vila de Gandia. Soler confon un *olim* ('en altre temps') per un *nuper* ('fa poc') i ho converteix en una prova que Joanot Martorell havia establert la seva residència a Gandia a la tornada de Nàpols (Soler 2014). D'acord amb les cites d'aquest article, l'induí a l'error l'expressió "*Iohannes Martorell, olim scriba portionis domus incliti Karoli*". En llatí *olim* significa 'en un altre temps', en un temps anterior, un temps que ja ha acabat. L'expressió "*dilectos nostros Joannem et Jacobum Martorell, olim habitatores ville Gandie*", amb el tractament "*dilectos*" propi de cavallers només pot significar que aquests Martorell un altre temps habitaven a la vila Gandia i els identifica i diferencia dels altres Martorell que habitaven o habiten des de fa temps o molt temps a Alzira, o encara actualment a Gandia, o a la ciutat de València.

El mateix Rodrigo Lizondo reconeix veladament aquestes inexactituds quan escriu:

Les recerques d'Abel Soler Molina han ajudat a centrar més aquest punt, **documentant** el que s'havia cregut sempre: el cavaller, derrotat ell mateix per la ruïna del seu patrimoni, **romania probablement retirat** a la casa familiar de la plaça de Sant Jordi (abans de Vilaragut, l'actual de Rodrigo Botet) de la ciutat de València, llavors propietat de Damiata, la seua germana; en els afanys literaris degué trobar llavors un bàlsam —en el món de l'ideal— contra l'amargor de les aspiracions de la seua vida vençudes per la noïble fortuna. (Rodrigo Lizondo 2016: 505)

Aquest «documentant... probablement... » solament pot significar que Soler no documenta res sobre la residència de Joanot Martorell a la ciutat de València.

Sorpren que Ferrando repeteixi aquest argument. Escriu: "Joanot Martorell degué tornar a València potser amb motiu de la mort del Magnànim. Inicialment, s'establí a Gandia a casa del seu germà Jaume, ja que en un document de 1461 es fa constar que els dos germans eren «*olim [= fa poc] habitatores ville Gandie*»" (Ferrando 2020: 202). Jaume Martorell, donzell (Villalmanzo 1995: 519-520 [docs. 825 i 827], 534 [doc. 847], 539 [doc. 869]), vivia a la ciutat de València, fins en algun document consta com a "ciudadà de València" (Villalmanzo 1995: 439, doc. 869).³

3. No consta que Jaume, germà de Joanot Martorell hagués estat adobat a cavaller (Villalmanzo & Chiner 1992: 54; Rubio Vela 2010: 19-20), per això mateix Rubio

Joanot Martorell, trinxant i escrivà de ració del Príncep de Viana, continua essent la peça que amb tota naturalitat, sense forçar les peces veïnes, completa

Vela s'equivoca quan l'identifica amb Jaume Martorell uixer d'armes i algutzir de Joan d'Aragó, infant d'Aragó i lloctinent d'Alfons el Magnànim i després Joan II rei d'Aragó, i en fa un argument important de la seva contestació de la meua proposta (Rubio 2013: 129-134 i 2015: 86-87). Jaume Martorell, uixer d'armes i després algutzir, sembla ésser fill de Pere Martorell, cavaller, habitador i natural de la ciutat de València, vg: «Iohannes Dei gratia rex Navarre etc. Dilecto nostro Iohanni Arbucies legum doctori civitatis Valencie salutem et dilectionem. Causam seu questionem vertentem seu quae verti speratur inter dilectum nostrum Petrum Martorell, militem, habitatorem dicte civitatis, ut patrem et legitimum administratorem Beatricis, filie comunis sibi et Beatricis quondam eius uxor ab una et Ysabelem, uxorem Berengarii Dezcamps, notarii sepedicte civitatis ex altera partibus [...]» *[nota al marge esquerra. Debet Iacobus Martorell uxerius] (Cariñena, 23 de febrer de 1433), ARV, Cancelleria, reg. 262, 31; «Vos dilectum consiliarium ac maiordum domus nostre Petrum de Martorello, militem, a claris parentibus in civitate Valencie incolatum fiventibus ortum traxisse et vos ibidem natum fuisse, et sic ita rationi consonum vos naturalem et non advenam reputari, cum non liceat civium libertatibus naturales privari sed iuxta civitatis foros et privilegia honoribus premuniri [...] vos eundem Petrum de Martorello fore oriundum et naturalem eiusdem civitatis.» (València, 16 de juny de 1434), ARV, Cancelleria, reg. 264, 222v-223r; Pere Martorell, cavaller, majordon de Joan de Navarra, APCCV, notari Dionís Cervera, notal any 1439, núm. 1373, protocol núm. 16391: 26 de juny de 1434; Joan de Navarra nomena Pere Martorell, cavaller, batlle de la vila d'Alzira (Osca, 1 d'abril de 1433), ARV, reg. 398, 16v-17r; mossèn Pere Martorell, batlle de la vila d'Alzira (Tamarit de Llitera, 8 agost 1433), ib., 60v-61r. Aquest Pere Martorell podria ésser aquell convocat a corts com a senyor de Beniomer: «Petrus Martorell, miles, dominus loci Beniomer», APCCV, notari Ambròs Alegret, protocol any, 1436 núm. 20704: 28 d'agost; «ego Aldonsa uxor que fui honorabilis Ausiani Corella quondam militis habitatoris Valencie scienter et gratis confiteor et in veritate recognosco vobis honorabili Petro Martorell militi domini loci de Beniomer licet absenti ut presenti» (àpoca), APCCV, notari Jaume Vinader, protocol any 1456, núm. 9.521 (índex): 6 abril. Es documenta aquests anys un Jaume Martorell de la vila de Gandia que de cap manera pot tractar-se del germà de Joanot Martorell en qüestió: «Iacobus Martorell, habitator ville Guandie, nomine meo proprio et ut procurator et procuratorio nomine Beatricis uxoris mee ab ipsa constitutus publico instrumento acto in dicta villa die xxvii ffebroarii proxime preteriti recepto et clauso per discretum Petrum Rovira», APCCV, notari Ambròs Alegret, protocol any 1449, núm. 20717: 10 març. Jaume Martorell, algutzir figura també com a conseller de Joan II: «Ego Iacobus Martorell miles serenissimo domini regis consiliarius et alguazirius, gratis et scienter confiteor et in veritate recognosco vobis honorabili Miquaeli Johan militi ut habenti causam et donationem iurium et redditum ville et baronie d'Albayda emptarum per honorabilem Bernardum Johan quondam patrem vestrum, presenti et vestris quod diebus preteritis dedit michi dictus quondam pater vester ratione unius viagii per me ut alguzirius facti ad dictam villam Albayda pro scribendo bona mobilia nobilis Iacobi de Vilaragut ratione executionis per ipsum [...], APCCV, notari Manuel d'Esparça, notal any 1463, núm. 1001: 11 març. En efecte, s'ha d'ésser molt prudent davant l'homonímia, com mostra Jaume Martorell, cavaller, habitador de la vila d'Alzira: «Ego Iacobus Martorell miles habitator ville Algezire», APCCV, notari Pere Ferrándiz, protocol anys 1446-49, núm. 26793: Xàtiva, 14 març 1447. Al llinatge Martorell els noms de Joan, Jaume, Francesc, Pere i Guillem es repeteixen molt.

el *puzzle* de la biografia de l'escriptor de *Tirant lo Blanc*. Des dels meus darrers articles sobre la identificació de l'autor (Torró 2011 i 2012), aquesta conjuntura s'ha perfeccionat amb la documentació de Joanot Martorell cavaller prop de Joan II a Saragossa l'abril de 1464 i en missió a Mallorca passant per València (Soler 2014: 494-495). Joanot Martorell del Príncep de Viana desapareix de la documentació catalana a finals de l'any 1453. Des del meu article de 2012, no vaig voler replicar més. Les propostes i els corresponents arguments estaven explicats amb claredat, la comunitat científica els coneixia i l'historiador de la literatura tenia tots els instruments per formar-se una opinió crítica i lliure de pressions. El que no s'ha de fer és sotmetre els arguments al llit de Procut, estirant-los o tallant-los fins que desfigurats s'avinguin a la nostra intenció, que és el que Ferrando fa en l'obra *Vides catalanes que han fet història* dirigida per Borja de Riquer (2020). Com a mostra un botó. No em correspon defensar Rubio Vela, es defensa sol (Garcia Oliver 2013; Rubio 2015), però no està bé escriure: "L'altre candidat és Joan Martorell, senyor de Beniarbeig" (Ferrando 2020: 204-205). Rubio ni diu ni accepta aquesta afirmació, ni ningú ha demostrat que el procurador del comte de Dénia és Joan Martorell senyor de Beniarbeig o un altre homònim.

4. CONSIDERACIONS ELEMENTALS DE MÈTODE

En aquest punt convé que faci unes consideracions de mètode. Si hom no és capaç d'acceptar que Joanot Martorell escriví el *Tirant lo Blanc* en algun altre lloc que no sigui la ciutat de València, cap argumentació ni documentació no serà conloquent ni suficient. El cas de Joanot Martorell és també d'alguna manera el cas de Joan Roís de Corella, perquè la biografia i l'obra de Corella, l'àrbitre de l'elegància en la prosa d'art, el situen en un període curt però crucial en l'entorn de Carles d'Aragó, príncep de Viana. La prosa de Corella inunda el *Tirant* i aquest fenomen ha empès alguns estudiosos a imaginar una reescriptura del *Tirant* entre la mort de Joanot Martorell i la impressió del *Tirant* en cercles literaris valencians, per Gualba o fins per Corella. Ferrando (1993) ho sostenia fins fa ben poc, empès probablement per l'autoritat de Joan Fuster (1993). El *Tirant* fou escrit entre els anys 1460 i 1464 i Joanot Martorell prengué la prosa d'art de Corella com a pauta d'escriptura des de les primeres pàgines tal com el coneixem. Quan Martorell començà a escriure el *Tirant*, Corella conegué el Príncep de Viana, guanyà amb la ploma l'estima d'aquest príncep literat i meresqué el seu elogi. Com han destacat Jordi Carbonell i Martí de Riquer, el Príncep el proclamà el més alt dels seus poetes cortesans ("el más suficiente ante nuestra presencia"). El més probable és que aquest contacte de setmanes o mesos hagués tingut lloc a Barcelona. El cicle de poesies contra Bernat del Bosc, en el qual participa Corella el situa a les corts de Lleida (Rodríguez Risquete 2002; Rodríguez Risquete 2011: II, 131-144). Corella tenia llavors 24 o 25 anys. Si acceptem que en aquell moment Joanot

Martorell formava part de la cort del Príncep, s'explica fàcilment la imitació per Martorell de cinquanta anys d'edat de la prosa d'un jove escrivà. Si no podem acceptar de cap manera que això pogués tenir lloc fora de la ciutat de València, haurem d'imaginar que Martorell i Corella es trobaren en alguna tertúlia literària de la ciutat de València, on el *Tirant* es convertiria en una obra d'escriptura coral. Ferrando ha defensat el *Tirant* com una obra de concurs, i en el seu darrer escrit insinua que això tingué lloc a la plaça de Sant Jordi (actual plaça de Rodrigo Botet). Josep Guia (1996) ha decidit que en realitat és un obra de Corella. L'última conseqüència de no poder admetre cap altra ciutat o vila fora de la ciutat de València per a Joanot Martorell, Joan Roís de Corella o algun altre escriptor valencià coetani és la reducció de l'espai cultural i literari de la Corona d'Aragó a la ciutat de València. Aquesta premissa acaba condicionant fins el llinatge de Martí Joan de Gualba, el qual era fill de Guerau de Gualba i d'Elionor. Els Gualba eren els senyors del Montnegre, Fuirosos, Gualba i la Batllòria, però incomprendiblement es continua dient i escrivint Galba. D'acord amb els plantejaments dialectològics de Ferrando i l'escriptura de concurs, que no comparteixo, l'estudi dels catalanismes del *Tirant* hauria de permetre identificar la progressiva intervenció de Gualba que proposaren J. M. Capdevila (1928-29) i Joan Coromines (1954). Però en aquest darrer treball Ferrando ha decidit excloure la intervenció de Gualba i no cal cercar catalanismes. En realitat, ens trobem davant problemes externs a la filologia i a la literatura.

Ferrando en la seva darrera biografia de divulgació de Joanot Martorell (2020) comença afirmant que Joanot Martorell es fa ressò dels litigis familiars i d'una situació de quasi indigència a la dedicatòria del *Tirant* al príncep Ferran de Portugal quan escriu «les curials e familiars ocupacions» i «les adversitats de la noïble fortuna [...] no donen repòs a la mia pensa». Aquestes frases són un retall de la lletra dedicatòria d'Enric de Villena al noble Pere Pardo de la Casta quan li envia els *Dotze treballs d'Hèrcules* i no se'n pot deduir res de la vida de l'escriptor.

Molt noble i virtuós cavaller, jatsia per vulgada fama fos informat de vostres virtuts, molt majorment ara he hagut coneixença d'aquelles per comunicar-me i disvetllar vostres lloables desigs, afectant saber en los fets dels antics i gloriosos cavallers dels quals los poetes i historials han en ses obres comendat, perpetuant llurs recordacions, singularment los treballs del fort Hèrcules [...]. Fón a mi plaent vostra lloable inclinació i la satisfacció honrosa, considera ma insuficiència, discreció, paucietat d'històries per mi vistes, no res menys les curials i familiars ocupacions que obsten i les adversitats de la movible fortuna, qui no dóna repòs a la mia pensa. (Cátedra 1988: 137-138)

A més a més, convé tenir en compte que la utilització de lletres dedicatòries d'altres obres era una pràctica habitual de la impremta a l'hora de compondre i ajustar els fulls del primer plec (Rico 1996). No tenim cap motiu per dubtar de l'autenticitat de dedicatòria de Joanot Martorell a l'infant Ferran

de Portugal, el qual havia mort a Setúbal l'any 1470, ja que no hauria tingut cap sentit dedicar l'obra a un príncep mort feia vint anys, però l'editor podia haver tingut la urgència d'allargar la dedicatòria amb fragments d'una altra per ajustar el text i la composició.

Seguint Soler, Ferrando afirma que, a la tornada de Nàpols, Martorell s'establí a la ciutat de València a casa del seu germà Jaume, després d'un període inicial durant el qual tots dos visqueren a Gandia, donant a *olim* el valor de *nuper* o *dudum*. Jaume Martorell fou des de 1450 el procurador de Joanot en el seu enfrontament amb el comanador de Montalbà. Hom no disposa de cap document a partir del qual es pugui afirmar que Joanot Martorell vivia a València durant els anys 1458-1464. Amb data de Saragossa a 6 d'abril de 1464, Joan II li dóna guiatge perquè pugui anar d'aquesta ciutat al regne de València, demorar-hi i tornar-ne sense ésser molestat. El 23 del mateix mes Martorell és a València on el batlle general Berenguer Mercader li fa una donació per a una missió secreta per manament del rei a Mallorca. Doncs bé, el personatge i la documentació de Joanot Martorell servidor del príncep de Viana s'ajusta com un guant a la mà a l'escriptor Joanot Martorell i a la seva documentació. Apareix al costat del Príncep a la mort del Magnànim i desapareix de Catalunya a finals de 1463 o a primers de 1464, si hom vol relacionar la dedicatòria amb l'arribada de Pere de Portugal. Ferrando objecta que l'ofici d'escrivà de ració no és propi de cavallers i que la documentació el fa ciutadà i no cavaller, i diu que tenia un fill homònim; ja hi vaig respondre (Torró 2012a: 28) i hi he tornat. Si un argument no és vàlid, no ho és per més vegades que hom el repeteixi sigui quina sigui l'autoritat de l'acadèmic que l'ha repetit o formulat. Les continuades vegades i els contextos en què rep el tractament de «mossèn» no admeten cap altra interpretació que la condició de cavaller. La documentació és sempre fragmentària, de vegades imprecisa, fins contradictòria, pensada per acomplir la funció que la féu possible, no pas per respondre les preguntes ni resoldre els debats de cinc-cents seixanta anys després. Hom pot dir que el Joanot Martorell del Príncep de Viana, malgrat ésser cavaller i valencià, no és l'autor del *Tirant*. Hom pot protestar que la documentació no és suficient per afirmar-ho, però hom no pot dir mai el que Ferrando diu ni el que vol que la documentació i els medievalistes diguin. Fins aquí sobre la documentació.

5. L'EMBOLICA QUE FA FORT DELS NOMS PROPIS: MÉS QÜESTIONS DE MÈTODE

Des del llibre *Joanot Martorell y el condado de Denia. Una clave en el Tirant* d'Agustín Rubio Vela, la interpretació dels noms adquirí tot d'una la condició d'argument definitiu. Segons Rubio, el nom de Carmesina faria referència al llinatge de Sandoval Rojas: Diego Gómez de Sandoval Rojas, comte Castro (a partir de 1426) i de Dénia (a partir de 1431), i a Fernando de Sandoval Rojas,

que succeí el seu pare al comtat a partir de 1454. Aquest era casat amb Juana Manrique de Lara, filla de Pedro Manrique i de Leonor de Castella. Per una inversió de lletres, el nom de Ricomana, infanta de Sicília, seria un homenatge a Juana Manrique, comtessa de Castro i de Dénia: «Un doble anagrama permite leer, haciéndolo en ambos sentidos sucesivamente, Ioana Manric: rICo-mANA RICoMANa» (Rubio 2010: 80-85). És un cas manifest d'explicació d'*obscurum per obscurius*. Avui Ricomana ens sembla un nom curiós, gairebé còmic. Joanot Martorell devia conèixer algú amb el nom de llinatge Ricomà (o Ricoman) o una Na Ricomana casada amb un Ricomà (o Ricoman). Per algun motiu, li féu gràcia el nom i decidí batejar amb el nom de Ricomana la infanta de Sicília. Aquest cognom encara existeix a Catalunya. Mateu Rodrigo i Ferrando aplaudiren aquesta relació (Ferrando 2011: 424-425; Rodrigo Lizondo 2012: 635). Ferrando (2021: 409-410) en una contribució recent demostra conèixer el llinatge Ricomà, però manté el missatge secret per la permutació de síl·labes segons el qual Ricomana està per Manrique. Escriu que «Joanot [Martorell] coneixia bé el matrimoni Rojas-Manrique» i que

Juana Manrique acollia una tertúlia literària en la seua casa de València, a la qual es refereix Gómez Manrique quan comenta en una missiva que “no creo que en la sala de vuestro palacio algunas vezes no se aya debatido” el tema troià (Rubio 2010, p. 85). Era una tertúlia que Joanot no devia desconèixer. Recordem que, al *Tirant*, la princesa Ricomana es vincula a un entorn intel·lectual, concretament amb l'episodi del filòsof de Calàbria. (Ferrando 2021: 410)

No tenim cap notícia ni que Juana Manrique acollís una tertúlia literària a la ciutat de València, ni que Joanot Martorell conegués els comtes de Castro i de Dénia, ni que Gómez Manrique es refereixi a aquesta tertúlia en la glossa del poema consolatori dedicat a la comtessa de Castro, germana seva, on a propòsit dels versos «aquella ciudad muy fuerte troyana», li fa memòria de la «porfía» entre Homer, Dictis i Dares, sobre la qual «no creo que en la sala de vuestro palacio algunas vezes no se haya debatido» (Lawrance 1986: 76, notes 34 i 35; Vidal 2003: 429-430). Tot aquest passatge escau com a l'anell al dit a la noció de «circiterisme» i no pot formar part d'un discurs lògic ni d'una anàlisi històrica. El circiterisme és un terme que utilitzà abundantment Giordano Bruno als *Diàlegs* i que reprenqué Romano Amerio en el llibre *Iota Unum. Studio delle variazioni della Chiesa Cattolica nel secolo XX* (1985). Es tracta d'un hàbit mental propi del nostre temps. Consisteix a referir-se a un terme indistint i confús com si fos quelcom sòlid i inqüestionable, i extreure'n o excloure'n l'element que interessa extreure o excloure.

Al cap de poc Vicent Josep Escartí (2012) publicà un altre article en la mateixa línia en el qual relaciona misser Albert de Riusec que apareix al *Tirant* entre els cavallers elegits de la Garrotera (cap. 85) amb misser Gabriel de Riusec, que apareix als capítols entre Fernando i Diego Sandoval, germans fills de Diego Gómez de Sandoval, sobre l'herència dels béns i el castell de

Dénia i el seu comtat, amb el nomenament de Joan Martorell, cavaller, i Gabriel de Riusec, doctor en lleis, com a procuradors del comte amb data de 29 d'agost de 1459. Era normalíssim acompanyar un cavaller i un home de lleis, l'un representa la llei i l'altre la força que imposa la llei. Vicent J. Escartí incorre en el mateix error de Rubio Vela en publicar capítols amb el títol «Capítols sobre l'herència del comtat de Dénia, amb el nomenament de Joanot Martorell i Gabriel de Riusech com a administradors del dit comtat, realitzats el 29 d'agost de 1459». En aquest document no apareix una sola vegada Joanot Martorell, sinó sempre Joan Martorell. Està bé relacionar misser Gabriel Riusec, procurador del comte de Dénia juntament amb mossèn Joan Martorell, amb misser Albert de Riusec que apareix al *Tirant* entre els cavallers elegits de la Garrotera (cap. 85). Gabriel de Riusec era un jurista conegut (Graullera 2009: 263-266). La primera impressió dels *Furs de València* per Lambert Palmart l'any 1482 es compongué a partir d'un manuscrit propietat de misser Gabriel Riusec: «Copiats de bons originals, ço és de l'original de micer Gabriel de Riucech e per ell mateix comprovat ab lo primitiu original bullat de l'archiu de la Sala de València». La novel·la cavalleresca i d'aventures francesa de finals del segle XIV i del segle XV, especialment borgonyona i angevina, es caracteritza perquè insereix la ficció novel·lesca en la història. La toponímia i l'onomàstica realistes són un element d'aquest gènere literari, ho són també les aparicions de personatges històrics, com succeeix també en les *sitcom* o telecomèdies i en les actuals sèries en línia. Està bé anotar-les com fa per exemple l'edició del *Decameró* de Vittore Branca, però convé ésser molt prudent a l'hora de veure-hi al·lusions a personatges contemporanis concrets, llevat que sigui molt clara com el gegantàs fatxenda Kirieleison de Muntalbà, el nom del qual feia gràcia a Cervantes, i el seu germà Tomàs de Muntalbà, que accepta vergonyosament la benvolença en ésser abatut i és declarat públicament fals, deslleial, perjur i fementit i acaba fent-se frare.

Sobre les permutacions de noms i els missatges secrets del *Tirant*, que podem aplicar perfectament al *Curial e Güelfa*, ve al cas un article de Claudio Giunta publicat fa pocs anys. Aquest professor de literatura italiana de la Universitat de Trento recorda un moment una pàgina del llibre *Reporting: Writings from the New Yorker* de David Remnick (2006) on el periodista i escriptor nord-americà explica que una vegada Philip Roth fou convidat a la Universitat d'Ais de Provença a un seminari dedicat a la seva obra i va escoltar les preguntes dels estudiants,

Sitting each day in the audience of a large auditorium, Roth heard panels of American and French critics discuss his later novels; from the stage, he led two master classes. The classes were more like literary press conferences and the questioners were, in the main, local graduate students, young men and women educated to a crisp in the great French fryer of Continental literary education, with its bubbling Derridian rhetoric and dubious wordplay. Roth, who learned to read

at Bucknell and the University of Chicago a half century ago, was dumbstruck as he was pressed on the significance of his characters' names: Seymour (Swede) Levov, it means 'love'? Lev? Lion? And, Seymour. It means See-more? See-more, yes? And what about Merry? Is she the Mary? Christ's Mary? There were questions about numerology, about the "tripartite nature" of *American Pastoral*: its three generations, its three parts, its three family members. Then the subject turned to the Talmud and Hebrew philology (Roth's Jewish learning is modest, and he speaks Catskills Yiddish and no Hebrew). On all these matters, Roth suggested to the French students that perhaps they were reading with a "subtlety that is misplaced". He hoped instead that they would begin to think of *American Pastoral* as a book less about the mysteries of its names than as one about the costs of a revolutionary period in American life, about "the uncontrollability of real things", the inability to explain random events and catastrophes in a good man's life. (Remnick 2006: 116-117)

Acabat el seminari, Remnick demana a Roth la seva opinió «sobre aquestes noves tendències de la crítica literària», i ell les compara amb un espectador d'un partit de beisbol que mira el marcador en comptes de mirar el camp. «Es tracta potser d'una lectura política o d'una nova teoria del beisbol? No diria, més aviat vol dir que no es té la més vaga idea de què és aquest joc». Claudio Giunta escriu:

Esiste un approccio alla letteratura che non mira a liquidare o a superare il metodo che abbiamo chiamato filologico ma che presume di leggere i testi con una sottigliezza che i filologi, troppo timidi per andare oltre la superficie, mostrano di non possedere. La verità non va cercata al di fuori delle opere, come sostengono i critici dell'ideologia, ma dentro di esse, solo che bisogna saperla vedere: perché niente, nei libri, è come sembra. (Giunta 2017: 121)

Això ha passat amb el *Curial e Güelfa* i també amb el *Tirant*. S'ha volgut llegir-lo a partir de fets històrics locals o imaginats a partir de la documentació prescindint del context històric i literari internacional, reduint la cort de Constantinoble a les intrigues d'alcova del palau ducal de Gandia, el *topos* històric de la Fortuna i el Cas al drama familiar dels Martorell, apel·lant a les font orals per documentar l'indocumentable, fins a convertir el *Tirant* en una comèdia al·lusiva a uns fets succeïts cinquanta o setanta anys abans de la publicació de la novel·la, de manera que, com aquell qui llegeix una comèdia d'Aristòfanes, ja ningú a València era capaç de comprendre ni la realitat al·ludida ni la transformació còmica i satírica (Ferrando 1993: 51-57; Soler 2013; Rodrigo Lizondo 2016; Ferrando 2021).

L'últim episodi d'aquesta línia d'interpretació ha estat la Carmesina de Jaume de Vilaragut, amb la qual Soler afirma la poca memòria de Nàpols al *Tirant* i el pes de «les converses mantingudes a Nàpols entre Joanot Martorell i Jaume de Vilaragut [...] per al procés de gènesi i creació de la novel·la» (Soler 2015: 49). En efecte, el cavaller i corsari Jaume de Vilaragut freqüentà la ciutat i la cort de Nàpols. Hom es demana per què aquestes converses hagueren

de tenir lloc a Nàpols i no a València. Soler suposa que la criada Carmesina devia ésser una lliberta eslava, amant fidel de Jaume de Vilaragut, i que el nom de Carmesina faria referència a un probable origen de Crimea. La criada i el seu nom degueren causar fascinació a València i per això l'imposaren a sengles filles Galceran de Requesens i Joan Roís de Corella, comte de Cocentaina. L'afany a veure un ambient valencià ha anat acompanyat de la minimització de qualsevol record napolità o fins italià (Soler 2013, 2015a i 2015b; Ferrando 2021). Josep Guia (2002) i Maria Conca (2023) han volgut veure-hi l'empremta de l'escriptor Joan Roís de Corella.

El *Tirant* és una novel·la de cavalleries i d'amor, els dos grans personatges femenins, Carmesina i Maragdina, són dos noms femenins italians catalanitzats, com assenyala el sufix diminutiu -ina. Carmosina és un dels noms més populars a Nàpols els segles XV i XVI. En l'Apèndix II reuneixo extractes documentals d'onze volums notariais napolitans i campans amb la finalitat de desfer qualsevol dubte al respecte. El parlar napolità neutralitza les o àtones, i per a catalans i valencians aquest nom sonava Carmesina i feia referència a Nàpols. Entre nosaltres el nom d'Esmeralda es degué popularitzar a partir del personatge d'aquest nom de la novel·la *Notre-Dame de Paris* de Victor Hugo, apareguda el 1831, però a Itàlia era un nom comú al segle XV. Sandro Botticelli era fill de Mariano di Vanni di Amedeo Filipepi i de la seva esposa Smeralda i el Victoria and Albert Museum exhibeix el retrat al tremp de Smeralda Brandini de Sandro Botticelli, mare de l'orfebre florentí Michelangelo Brandini. A Messina aquests anys nasqué i visqué Eustochia Calafati, al món Smeralda Calafati, filla de Bernardo Calafati, un ric mercader messinès. Fou una religiosa clarissa, fundadora i primera abadessa del monestir de Montevergine a Messina, beatificada per Pius VI i canonitzada en aquesta ciutat per Joan Pau II l'11 de juny de 1988. Es fàcil documentar el nom de Smeralda a Itàlia al segle XV després de fer algunes cerques en línia. Com a exemples puc donar els llibres *Marriage Alliance in Late Medieval Florence* d'Anthony Molho (1994) i *Images and Identity in Fifteenth-Century Florence* de Patricia Lee Rubin (2007). Carmosina i Smeralda esdevingueren noms de personatges en la literatura italiana, especialment del teatre dels segles XVI, XVII i XVIII. Joanot Martorell decidí catalanitzar-los i posar-los en parella i contrast gràcies al diminutiu italià: Carmesina i Maragdina.

El *Tirant* és ple d'onomàstica napolitana com va assenyalar Marinescu (1979), encara que Soler i Ferrando han volgut disminuir-la, com el projecte de la croada contra el turc. Entre els grans senyors italians que al *Tirant* lluiten a l'Imperi a favor dels turcs, i hi ha el duc d'Andria, el qual en ésser desgraduat com a mal cavaller per l'Emperador pateix una mort fulminant: «Com lo duc d'Andria se véu fer tal procés e de tanta infàmia per a ell e als altres, e veure's foragitat de tota honor de cavalleria, pres tan gran alteració, que la fel li esclatà e morí de continent» (cap. 146). Soler pensa en Francesco Orsini Del Balzo, duc d'Andria del regnat de Ferran I de Nàpols (Soler 2015a: 46). Patí una mort sobtada Giacomo Caldora, també duc d'Andria. Al 1434 la reina Joana

II havia investit del ducat d'Andria Berlingiero Caldora, *condottiero* i pare de Giacomo. La seva mort donà un tomb definitiu a la fortuna de l'empresa de Nàpols i per això l'expliquen Gaspar Pelegrí (VIII, 313-331), Bartolomeo Facio (VI), Zurita (*Anales XIV* 57), Josep Ametller i Vinyas (1903-28: II, 275-280) i A. Ryder (1990) entre altres. Quan després del setembre de 1423 Joana II d'Anjou-Durazzo revocà a Aversa l'adopció d'Alfons i nomenà hereu Lluís III d'Anjou, Giacomo Caldora es mantingué fidel a Braccio da Montone i a Alfons el Magnànim. Braccio da Montone havia posat el setge a l'Aquila i envià a Nàpols Caldora que arribà a la ciutat amb sis-cents cavallers l'1 d'octubre. Pocs dies després Muzio Attendolo Sforza i el fill Francesco, que s'hi havia afegit, atacaren Nàpols. Caldora els féu front al pont de la Maddalena i reeixí a impedir-los l'entrada a la ciutat. Els angevins restaren senyors de la campanya napolitana i tenien forces decididament superiors a aquelles dels catalans i aragonesos. En aquesta situació el 15 d'octubre Alfons deixà la ciutat a l'infant Pere per tornar als seus regnes ibèrics. Al desembre un estol genovès posà el setge a Nàpols tancant als assetjats l'únic camí de sortida que els havia romàs. Llavors Caldora negocià amb els angevins nous beneficis de part de la reina i el pagament dels salaris que encara no havia cobrat del rei d'Aragó i traí l'infant Pere. El 12 d'abril de 1424 els angevins entraven a Nàpols, Joana II nomenava Caldora capità general de l'exèrcit reial i l'infant Pere d'Aragó s'hagué de retirar a les fortaleses del Castell Nou i el Castell de l'Ou (Chaula 2021: 310-315; Pellegrino 2007: 114; Facio 2004: 82-103; Ametller i Vinyas 1903-28: I, 179-185, 199-213). A la mort de Lluís III d'Anjou i després de Joana II, Caldora es mantingué fidel a Renat d'Anjou. El 15 de novembre de 1439, morí d'una hemorràgia cerebral quan assaltava Colle Sannita per donar-la al saqueig de les seves hosts. Amb la desaparició de l'adversari militar més perillós d'Alfons, la fortuna tornà afavorir el rei d'Aragó (Facio 2004: 252-257). Alfons n'era conscient, per a convèncer-se'n només cal llegir la comunicació d'Alfons de la mort de Caldora a la reina Maria, al rei Joan de Navarra, a l'infant Enric d'Aragó i a la infanta Caterina, a Jaume de Besora, procurador reial de Sardenya, i a Francí d'Erill, virrei i governador general de Sardenya, copiades com a testimonis 1 i 2 de l'Apèndix III d'aquest treball. Facio escriu de Iacopo Caldora:

Fuit hic certe praestanti vir ingenio, a litterarum studiis haud abhorrens et in primis rei militaris peritus: is enim dux Braccio stipendia fecerat atque iis artibus a natura donatus quae ad conciliandos militum animos valent; siquidem facundus et prudens existimabatur, etsi maiori constantia usus esset, inter primos sui temporis duces numerandus. (Facio 2004: 254)

Fou sebollit a la capella Caldora de l'abadia del Sant Esperit al Morrone, prop de Sulmona. La política italiana i encara més les fidelitats dels barons i els *condottieri* al segle XV de vegades són difícils de comprendre per a nosaltres. No cal establir una al·lusió en la mort del duc d'Andria del *Tirant* a la mort

fulminant i decisiva en la conquesta de Nàpols de Giacomo Caldora, que fou duc d'Andria, però mereix una nota.

6. ÉS GRATUÏT APEL·LAR AL CAPVESPRE DE TOTA UNA ÈPOCA PER ENTENDRE EL *TIRANT*

A Nàpols els anys 1455 i 1456 només es parlava de la croada i Enea Silvio Piccolomini en els seus *Addenda* («*In orationem pro suscipiendo in Turcas bello*») al *De dictis et factis Alphonsi regis Aragonum* del Panormita, imagina el triomf d'Alfons el Magnànim, quan de tornada de la croada, vençut el turc i alliberades Grècia i Constantinoble, en comptes de pujar al Capitoli i al temple de Júpiter, va fins a la Basílica de Sant Pere del Vaticà on és rebut pel papa Calixt III.

Cum redierit Alphonsus subactis Turcis, liberata Grecia et spolia illa cruenta nephandique Mahumeti caput retulerit, o qualem ei currum apparabit Italia, quales gratias aget Ecclesia, quae festa omnis Christiana societas agitabit. Convent Romam Septentrionis et Occidentis reges, redeuntemque magnum imperatorem Christianae Reipublicae salutabunt. Cardinales cunctique praesules ecclesiarum et magistratus urbis longo extra moenia intervallo sacra ferentes ob viam ibunt. Nivei stabunt ad frena Quirites, sternetur purpura et ostro quaecumque ab eo terra calcanda fuerit. Matronae nobiles virginesque rosas et lilia e tectis in eum spargent et variorum sarta florum capiti annectent. Ipse curru sublimis aureos in plebem nummos iaciet, quocumque in foro, quocumque in trivio subsisterit, novas ludorum facies offendet acclamabitque omnis populus victori vitam et gloriam. Atque ita triumphans non in Capitolium falsique Iovis aedem, sed in Apostolorum principis beati Petri Basilicam deducetur. Ibi maximum sacerdotem Calistum tertium verum Christi vicarium et regni aeterni claves tenentem inveniens largam ab eo benedictionem accipiens, amplexus atque deosculatus grandaeum patrem secum in penitiorem palatii partem secedet, ubi et de recentis victoria et de rebus Hispanis longos inter sese sermones habebunt. Tunc tua, Antoni, musa quasi ab inferis resurget et tu quidem poemeta compones, Bartolomaeus Facius historias scribet, mortalemque regem immortalitati donabit. Nos quoque siquid strepere inter cignos corvis licet, aliquid seorsim inveniemus quod de tanto rege posteris referamus. Haec habuimus Antoni quae per otium Neapolitanum ad dicteria tua adiceremus. Tu vale et boni consule. Ex Neapoli decem Kalendas Maias anno ab incarnatione Salvatoris Christi MCCCCLVI. (Beccadelli 1538: 256-257)

En els darrers vint anys hem passat a proposar un Joanot Martorell que podia haver viatjat fins a Constantinoble i a relacionar el *Tirant* amb el projecte de croada d'Alfons el Magnànim i Calixt III (Riquer 1992: 163-167; 207-211; Villalmanzo 1995: 183-186) a gairebé saber-nos greu que poguésser haver sortit de la ciutat de València, a oblidar l'aproximació filològica i literària i a promoure interpretacions ideològiques i sociològiques a partir d'una simpli-

ficació abusiva del dubtós i desacreditat principi de veure en la literatura el reflex de condicions històrico-socials que la interpretació de la història dicta. Riquer parlava d'història i distorsió de la història com un recurs característic de la novel·la cavalleresca que té la finalitat d'inserir la ficció en un marc històric proper i versemblant, Ferrando ha reduït el *Tirant* a la València del seu temps. En la seva darrera contribució conclou:

Els coneixements actuals de la biografia de Joanot Martorell han permès la identificació més que probable dels personatges més importants de la novel·la amb personatges reals de la València de l'època. Al seu torn, les descripcions del *Tirant* relacionades amb aquesta onomàstica han contribuït a desvelar i enriquir molts aspectes biogràfics de l'autor. També hi ha contribuït força els records orals i les fonts estrictament no literàries, que fan del *Tirant* un autèntic retaule viu de la València i de la Corona d'Aragó de l'època.

El *Tirant* expressa els nombrosos desenganys de Martorell: l'amargura davant les adversitats personals, la decepció davant la crisi de valors de la seua classe social i la contrarietat davant l'absència de resposta efectiva dels sobirans de la Cristianitat occidental davant l'ocupació turca de Constantinoble. L'heroi de la novel·la és una idealització del que el nostre cavaller hauria desitjat ser i que la Fortuna li negà. El *Tirant* fou la vàlvula d'escapament de tanta tensió interior, que només una fantasia desbordant, una actitud vitalista i un bon humor podien mitigar. (Ferrando 2021: 431-432)

En realitat, estem davant de patrons ideològics a l'hora d'interpretar el *Tirant* i aquesta és una altra qüestió de mètode. El marc literari del *Tirant*, presidit per la imprevisibilitat de la fortuna i dels infortunis en la història dels homes, remet directament a Polibi i a la historiografia humanista. Segons aquest esquema, la història és un mirall del poder de Fortuna pròspera i adversa, que un mateix dia pot portar el cavaller o el gran capità a la victòria definitiva sobre l'enemic o procurar-li la mort. És un motiu que vincula literàriament el *Tirant* amb la historiografia humanista i la cort napolitana d'Alfons (Torró 2016: 236-239).

Hom pot deslligar el *Tirant* dels paradigmes i esquemes literaris que reelabora, amb els quals se situa en la tradició literària i es confessa, o interpretar-lo a partir d'esquemes sociològics, psicològics i pretesament biogràfics a partir de la imatge d'un Joanot Martorell passant misèries a la ciutat de València, últim membre d'una família en lliure davallada econòmica i social, i exponent del capvespre de tota una època. Insisteixo que el *Tirant* s'explica millor tornant a la meua proposta de l'any 2000. Atenent-nos als fets documentables el *Tirant* fou començat a escriure, almenys com el coneixem, el 2 de gener de 1460, o almenys en una data no gaire llunyana. En aquest moment el príncep Carles es trobava a Mallorca i hem de suposar que amb ell el seu servidor Joanot Martorell. Els ocis de Mallorca podien ésser un bon lloc on començar a escriure una novel·la cavalleresca, però si no s'està disposat a acceptar-ho, cap document ni raonament bastarà. La cort del príncep de Viana es trobava accidentalment

a Mallorca abans de traslladar-se a Barcelona, on degué continuar la redacció de l'obra tal com vaig anunciar aviat farà cinc lustres. La clau és en la cort, no en el lloc concret on la cort s'aplega. Tanmateix el lloc on la cort s'aplega deixa la seva traça. Martorell venia de Nàpols on havia vist i après moltes coses i havia conegut Carmosines i Esmeraldes. Scariano és un cognom sicilià ben documentat a Palerm, Trapani, Agrigento i Catània (Caracausi 1994; Pujol 2021: 962). No cal cancel·lar la memòria italiana o napolitana com s'ha volgut fer darrerament. Les corts eren precisament indrets de confluència i de contactes internacionals. A la cort de Nàpols hi havia molts valencians, però també italians, sicilians, catalans i aragonesos.

7. APÈNDIXS DOCUMENTALS

APÈNDIX I

Catorze documents referents a Joanot Martorell, trinxant i escrivà de ració de Carles d'Aragó, príncep de Viana, de Sicília fins a la mort del Príncep.

1

ACA, Cancelleria, Varia, vol. 392, f. 24: carta del Príncep a Joanot Martorell, “El Príncep de Viana. Bien amado e devoto nuestro. Recibimos vuestra letra fecha a los xvii del presente por la qual nos dezís en Bonet ser partido e no poderse haver su galea, de aquí tan poco se puede haver la del comte de Adernd [= Guillem Ramon de Montcada] ne (...) del comte Caltabellotta [= Anton de Luna i de Peralta], de que nós scrivís se porá l(ib)re haver (...) que la nuestra, mas seguramente con ella se pueda con(...). Embiámosvos una letra por al dicho comde con la qual lo rogamos quiera permeter su galea nos quiera dexar (...) . Al bien amado e devoto nuestro Johan Martorell, scrivan de ración de casa nuestra”. (Messina, 25 de novembre de 1458)

2

ACA, Cancelleria, Varia, vol. 392, 32v: Lletre del Príncep a Joan Roís de Corella, comte de Concentaina, on li parla de l'ambaixada de Joanot Martorell a Nàpols i on podem llegir “lo ben amat trinxant nostre Johanot Martorell” ratllat i substituït per “lo ben amat secretari nostre Jaume Pellicer”, “lo dit Martorell” per “lo dit Pellicer”, “lo dit Johanot Martorell” per “lo dit nostre secretari”, “lo dit Martorell” per “lo dit nostre secretari” (Messina, 1458).

3

ACA, Cancelleria, Varia, vol. 392, f. 89r: fragment d'un document on llegim “del dicto Johanot Martorell” ratllat i substituït per “del dicto secretario” (Messina, desembre 1458); f. 89: salconduit a favor de Joanot Martorell a la cort de Ferran I de Nàpols, on es llegeix diverses vegades el nom de Joanot

Martorell ratllat i al seu lloc el nom del secretari Jaume Pellicer: “Nos Karolus, Dei gratia princeps Viane etc. Illustribus, spectabilibus, magnificis (...) viceregibus, principibus, marchionibus, ducibus, comitibus, baronibus (...) iusticiariis, gubernatoribus, capitaneis, magistris (...) probis hominibus (...) apud curiam serenissimi principis Ferdinandi de Aragonia regni Sicilie ultra Farum, excellentissimi regis fratris consaguinei nostri carissimi, petiturus regem quod ipsum illustrissimum nostra parte allocuturus vir nobis familiarissimus et intrinsecus sincerusque dilectus Iohannes Martorell presentium lator exhibitor cum equestribus quatuor vel infra cum concomittantibus, quem tute pariter salve et secure summopere cupimus proficisci vos propterea quantis possumus affectibus precamur ex animo quod si Iohannem Martorell [ratllat i a la intelímia “Iacobum Pellicer”] eundem per itinera, civitates et loca iurisdictioni cuiuscumque submissa transire, ire, pergradi seu ad ea declinare contigerit Ioanni Martorelli [ratllat i a la intelímia “Iacobo”] eidem et nostra negotia ” (*Messina, 31 de desembre 1458*); f. 89v-91v: “Memorial e instruccions comanades per lo sereníssimo senyor lo Príncipe de Viana, Primogènit de Aragó, de Sicília, etc., al ben amat trinxant, criat e intrínsech familiar seu Johanot Martorell sobre les coses que de part de sa senyoria ha a explicar al sereníssimo rey de Sicília, son cosín germà molt car e les [quals haurà] de comunicar ab diverses altres persones. Primo, que aplegat que sia lo dit Johanot Martorell, dada la letra de creença al sereníssimo rey de Sicília e explicades les saluts degudes de part del dit senyor Príncipe e Primogènit e acostumades, li dirà con jatsia de altres coses ell dit Martorell a conferir ab sa senyoria, però la pocior e principal per què lo senyor príncep lo tramet és per visitar sa il·lustríssima persona perquè mils sa senyoria sia de continent avisada del pròspero seu estat, sanitat e bé (l)os quals desija lo dit senyor príncep quant desijaria per sa pròpia persona e no menys” [90r] “lo dit Johanot Martorell” “(...) sobre açò lo dit Johanot Martorell ab tots los dits mercaders assignataris o ab aquells qui de llurs assignacions e quantitats per lo dit senyor príncep assignades no seran stats pagats e ab aquells comunicarà declarant-los la voluntat grandíssima que lo senyor príncep ha a la llur satisfacció e com per aquella sola tramet allà a lo dit Martorell, e que sa senyoria los prega vullen dar algun comport en açò, atesa la condició del temps; considerat encara que si açò algun dia se deferís ja per ço no-s tol, ans se complirà e ells hauran son degut; e no-ls és molt interès perdre-hi aquell poch temps, pus los és segur lo recobrar les quantitats assignades (...)” [90v] “dit Martorell” “[En] tal cas lo dit Johanot Martorell procurà e treballarà de passar la dita peça de brocat perquè aquella puxa haver lo dit senyor donant la letra a micer Johan de Miraball per la qual li scriu larch e li diu vulla dar la peça de brocat al dit Martorell, al qual donant-la lo dit senyor la [haurà per rebuda]. Més avant lo dit Johanot Martorell dirà al dit sereníssimo rey com attès a present vacant a les armes no pot vacar als llibres, perquè armes e llibres són diferents, vist que lo dit senyor príncep stà en oci, lo qual almenys ab llibres volria apartar de si, que per part del dit senyor príncep lo prega li vulla trametre los llibres següents, ço és les

obres de Sèneca, e oracions de Tul·li, Pino de natural istòria e lo quart drap de la istòria de la rosa [com] ell tingua los tres, e que li trameta de les medalles de monedes que t[é] [e] que al [dit] senyor Príncep fallen, e que de les que lo senyor Príncep e a ell fallen li trametrà essent avisat de les que li fallen, e per ço se'n porta lo dit Martorell memorial de les que lo dit senyor té. E més al dit rey de part del dit senyor los comentaris o istòria de les del senyor rey don Alfonso nostre caríssimo honcle compostes per misser Bartolomeo de Faccio. [91r] (*il·legible*) Lo dit Johanot Martorell contínuament entena en fer ço que és servey del dit senyor Príncep [e] senta tant del que-s obra e tracta en ponent com en Roma com en altres parts de Itàlia, e encara en cort del rey de Sicília, obrint bé les orelles, [tan]cant la boca, usant com és sa usança discreta, segons de ell se espera e de totes coses dignes [de atenció li scriu e no hi sia negligent]. (...) ab lo comte de Cocentayna al qual dada-li la letra e explicades les saluts sòlites haja paciència en los mil ducats (fins) l'orde ja dat ab lo dit sereníssimo rey de Sicília haja loch pregant-lo e per semblant a Diomedes, scrivà de ració, vullen fer ab lo dit rey nostres deutes sien satisfets juxta tenor de nostres contractes e nostre fe e crèdit conservats. Parlarà per semblant de açò ab lo tresorer mossèn Perot Mercader, e més que do orde en trametre-li lo dit fornit de què per tantes li stret [91v] (*il·legible*) "Johanot Martorell" (*il·legible*) (Messina, desembre 1458). *Al peu de f. 91v* "(...) memoriale sive instrucciones non habuerunt effectum".

4

ACA, Cancelleria, Varia, vol. 392, ff. 93v: "Princeps Viane etc. Magnífich, devot e ben amat nostre. De present trametem al sereníssimo rey d'aqueix regne de Sicília, nostre molt car e molt amat cosín germà, lo ben amat nostre Johanot Martorell informat de nós ab lo memorial de aquelles quantitats per nós a certs mercaders degudes segons aquelles per mesades consignades havem sobre aquells dotze mília ducats que lo ilustríssim rey nos ha atorgats e promesos [...]. Al magnífich e ben amat nostre Matheu Johan, conseller e [secretari del senyor rey nostre colendíssimo pare.]" (*Messina, 17 de desembre de 1458*). *Ratllat* "Johanot Martorell" *i a la interlínia* "secretari Jaume Pellicer"; 94: lletra del Príncep "Magnifico viro Matheo Iohanni, regio paterno secretaria et consiliario sincere nobis dilecto" *on podem llegir* "segons de tot açò pus larch vos informarà lo ben amat trinxant nostre Johanot Martorell" (f. 94r).

5

ACA, Cancelleria, Varia, vol. 392, f. 96: lletra a mossèn Bernat de Vilamarí, capità general de l'armada: "Lo príncep etc. Capità. Nós de present trametem en les parts de França per dar orde ab quitament de certes nostres joyes lo ben amat trinxant nostre Johanot Martorell. Per la fe gran que havem en [v]ós, si forsa per vós li convendrà passar o declinar en part on vós siau, lo us recomanam e en tal manera que compregam per sa (...) e endreça dels affers per nostre sguart (...) lo favorit e endreçat. Pregam-vos donchs per

nostre respecte, si en conducció sia, sia bona e en ben avenir de nostre servey vos poreu en res adoperar ho façau. Serà cosa que molt vos agraiem (*il·legible*). Al magnífich e ben amat nostre mossèn Bernat de Vilamarí, conseller e capità general del senyor rey nostre colendíssimo pare, governador dels comdats de Rosselló e de Cerdanya”. (Messina).

6

ACA, Cancelleria, Varia, vol. 394, ff. 32r-34r (memorial d'instruccions a un ambaixador): per algun motiu relacionat amb les ambaixades del tresorer Joan de Monreal, el doctor Urrutia, l'arquebisbe Joan d'Aragó i Pere Torroella, el príncep envia Joanot Martorell a França, “por tanto havemos deliberado a Martorell a Francia” (f. 33r) (Messina, 6 gener 1459). 13 - ACA, Cancelleria, Varia, vol. 27 (ff. 1-96): llibre d'acorriments d'un comptador de la casa del príncep (“libro de los gageros de la casa del señor príncipe”, 1 juny 1459 – 31 maig [1460]). Pagaments per mà de Johanot a Palerm, Mallorca i Barcelona *passim*; a Palerm, Trapani, Càller, Salou són fets pel comptador.

7

ACA, Cancelleria, Varia, vol. 394, f. 31r: còpia d'una carta xifrada de Joanot Martorell de viatge a França: “Item més si serà cas [que] lo senyor príncep hagués necessitat [de] scriure'm o trametre'm persona, si era necessari remetre'm lettres o persona a la hostaleria dels falcons en Avinyó, car allí toquaré anant o tornant e per senyal lexiaré en lo libre del hoste lo nom meu en cartes vint-e-una scrit là hon dich hon seré, o si me'n seré tornat, e si serà cas me'n sia tornat, ne lexiaré les lettres, lo qual meu nom dirà Johan Martorel del senyor Príncep de Viana, encara (...) persona (...) porà scriure là hon trobarà lo meu nom e si lexa lettres o en poder del dit hoste porà scriure si res covendrà fer per suma”.

8

ACA, Cancelleria, Varia, vol. 394, f. 16: Carles d'Aragó, príncep de Viana, comunica a Renat d'Anjou, comte de Provença i duc d'Anjou, que fa poc ha arribat Joanot Martorell amb lletres del comte, “[Illustrissime et potens dux] consanguinee noster carissime. Rediit ad nos (..) superioribus [diebus] (...) Iohannes Martorell, qui exh[ib]itis primo nobis vestris litteris] [...]. Vester consanguineus Princeps Viane, Primogenitus Aragonum, Navarre, Sicilie, etc. Karolus. Illustrissimo regi Renato, [An]degavie duci etc, consanguineo nostro carissimo. Dominus Princeps et Primogenitus mandavit michi Iohanni Martorell. Probata”. (Mallorca, 19 setembre 1459).

9

ACA, Cancelleria, Varia, vol. 394, ff. 131v-132r: lletra a misser Miquel Dalmau, doctor en lleis, perquè treballi conjuntament amb el “ben amat nostre Johan Martorell lo qual trametem en aqueixes parts” en el negoci que

aquest li comunicarà (Barcelona, 8 de maig de 1460) i segueix una lletra de reposta amb el mateix contingut al “bé amat e devot nostre Johan Martorell” (Barcelona, 8 de maig de 1460); 133v-134r: el príncep constitueix procurador seu Joanot Martorell “vos dilectum nostrum Iohannem Martorell, trinchantem et familiarem nostrum” (Barcelona, 24 de maig de 1460).

10

ACA, Cancelleria, Varia, vol. 394, f. 134r: “Lo Príncep etc. Batle general. Magnífich bé amat e devot nostre. Segons per lo ben amat familiar nostre Johan Martorell havem comprès, vista nostra letra e lo que de part nostra vos ha volgut dir, molt voluntàriament e prompta vos sou offert en voler fer per nós socórrer-nos en aquesta nostra necessitat, però que sens nostra letra no dareu la quantitat a algú. E per nostra intenció és lo dit Johan Martorell (...) axí bé aqueixa quantitat e altres, vos pregam e declaram que lo que deliberareu fer per nós vullau assignar al dit Martorell, car nós ho haurem provehit a ell e ell vos farà les cauteles degudes, del qual nos fareu servey molt accepte. Dada en Barcelona a XXIII de maig mil CCCCLX. Charles. Esto vos ruego quanto puedo. Al magnífich, bé amat e devot nostre mossèn Berenguer Mercader, batle general del regne de València. Roderico Vitali, protonotario.”

11

ACA, Cancelleria, Varia, vol. 394, f. 134v: “Lo Príncep etc. Magnífich, bé amat e devot nostre. Vista vostra letra de XVII del present e lo que lo ben amat nostre Johanot Martorell nos scriu, restam quant dir se pot contents de vostra diligent [e] loable operació ab contínua execució en los negocis nostres havem manat spachar la (...)

12

ACA, Cancelleria, Varia, vol 395, f. 74r-75r (lletra de Carles d'Aragó, príncep de Viana, a Enric IV de Castella informant-lo que ha enviat el comte Joan V d'Armanyac a tractar amb Lluís XI de França): “Sereníssimo príncipe excellentíssimo Rey, nuestro muy caro e muy preciado primo. Senyor, [de]spués que a vuestra excellencia havemos scripto e denunciado la muerte del rey de Ffrancia hoviemos nuevas ciertas de aquella, por la qual luego dimos expedición al illustríssimo conde d'Armanyach, nuestro primo, el qual es partido instru[ido e] bien informado de nuestros negocios porque d'ellos confesca con el illustríssimo rey de Ffrancia, nuestro cosino, assí acerca de la restitución a nós fazedera por el senyor Rey mi senyor padre del regno de Navarra, que es nuestro patrimonio, propri[et]at e herencia natural, como de alianças e otras [cos]las ya por su excellencia en tiempo que era dalfín mo[vi]das [e] por las quales mejor concluir e ratificar la (...)mitat e amor que de tiempo passado entre su excellencia e nós es. Entendemos muy presto embiar a su altesa nuestra embaxada, ternemos en mucha mercés a vuestra senyoria embiando vuestra

embaxada de vos e vuestros negocios le fagáys expressa e special mención tanto acerca de los negocios de Navarra quanto de las alianças, dando orden en las alianças que vuestra excellencia con el dicho rey de Ffrancia concluirá e refirm[ará] [...] seamos (...) e nombrado [...] por quanto (...) estos días hoviemos nueva (...)os enojosa de los (...) e mal recaudo de Navarra (...) por letra a (...) embiada la qual embiamos al egregio tío nuestro el condestable. Vuestra excellencia verá e (...) quedada poca gente en vuestra partida (...) los que en ella stán lo qual (...) mayor atención non s'i da reparo mayor (...)nientes e força inopinables podrían contecer (...) vuestra excellencia que atanto nuestro bien e honra ha dado pr(...) e creemos con propósito firme de perseverar fasta alcançar el fin desseado, supplicamos quiera e se digne volver los ojos a este negocio e proveer con m[e]dios tales que aquel pobre regno lacerado e de su natural senyor segregado sea mediant vuestra virtuosíssima operaci3n instaurado e sublevado e [e]mbiado en aquell e a favor de la parte a vos e a mí obediente tal número de gente, que no solamente a resistir más a recobrar lo que stà en mano agena [e en]emiga [...] E si fuesse possible [...] persona allegar a la frontera, fuera cosa expeditiva e bien universal. No res menos, empero, si su sereníssima non puede, a lo menos de tal número de gente provea vuestra excellencia que los non puedan ser vencedores e non recibamos danno [...].” (Barcelona, 22 d'agost de 1461). Isabel d'Armanyac havia ingressat al monestir Santa Maria de Montsió de Barcelona (ACA, Cancelleria, Varia, vol. 395, ff. 9v-10r: lletra de Carles d'Aragó, príncep de Viana, a Carles VIII de França intercedint a favor de Joan V d'Armanyac [Barcelona, 9 de novembre de 1460]). Lletra de Carles d'Aragó, príncep de Viana, a Francesco Sforza, recomanant-li el seu ambaixador Pere Arnau de Mauleon i el comte Joan V d'Armanyac: “Illustrissime princeps et affinis noster carissime. Nos destinamus presentiarum dilectum magistrum hospitii Petrum Arnaldum de Mauleon, presentium latorem, in Italie partes, cum sublimi, magnifico et dilectissimo consanguineo germano nostro comite de Armanhac, ibidem hac tempestate moram trahente, nonnulla nostri ex parte acturum [...]” (Barcelona, 23 de juliol de 1460) (Joseph Calmette, “Documents relatifs à don Carlos de Viane (1460-1461) aux archives de Milan”, *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire*, XXI, 1901, pàgs. 460-461). Havia arribat a Barcelona el 18 de maig 1461. “Dimarts a XVIII de maig MCCCCLXI, deprés de dinar entrà en Barcelona lo comte d'Armenyach, qui és cosín germà del senyor Primogènit, lo qual vénch per mar ab dues galeres de florentins; isqueren-li a rebre'l a cavall al Puig de les Falcies lo dit senyor Primogènit, l'archabisbe de Terragona, lo bisbe d'Osca, lo bisbe d'Euna, lo bisbe de Barcelona, lo bisbe de Vich, lo comte de Prades, lo comte de Mòdica, lo comte de Pallàs, lo vezcomte d'Illa, Xarles de Cortés, don Johan d'Íxer e molts barons, cavallers e gentils hòmens. E posà a casa de mossèn Johan Lluís de Gualbes, al carrer Ample. Aprés l'any MCCCCLXXIII lo rey de França sobre fe féu-lo apunyalar.” (Jaume Safont, *Dietari*, a cura de Josep Maria Sans Travé, Barcelona: Fundació Noguera, 1992, pàgs. 133-134).

13

ACA, Cancelleria, Varia, vol. 395, f. 124v: [Lo Príncep.] Magnífich e bé amat conseller nostre. Per lo bé amat trinchant nostre en Johan Martorell havem sabut amplíssimament ab quanta voluntat nos haveu subvengut en aquesta nostra necessitat de CCLXXV [lliures] de aqueixa moneda, les quals en tal cas certament nos són stades molt acceptes. Speram en Déu en son loch e temps vos ne farem deguda satisfacció e smena de aquest assenyalat servey, ultra que treballarem en dar forma lo més prest que puxam restituir-vos la dita quantitat. Dada en Barcelona a VII de noembre any mil CCCCLX. Charles. Al magnífich bé amat conseller nostre mossèn Berenguer Mercader, batle general del regne de València. Roderico Vitali, protonotario. Modo simili fuit scriptum a mossèn Pere de Castellví de CCXX lliures, a mossèn Johan de Vallterra de CL lliures, a mossèn Guillem Ramon de Pertusa de L lliures, a mossèn Loýs de Montagut de CL lliures, a mossèn Miquel Dalmau de C lliures.”

14

ACA, Cancelleria, Varia, Vol. 395, f. 9: “El Príncipe etc. Noble, egregio e caríssimo cosino nuestro. Recebimos vuestra letra e oymos quanto Martorell de vuestras partes nos quizo dezir. Nos somos [de] partida por al senyor rey e salremos de Barcelona dentro dos o tres días. De nuevas non curamos scrivir al presente, ca cosa cierta non vos podríamos scrivir. De allá vos podremos mejor e con alguna certitud avisar [de] lo que ocurrerá [e], quant a nos parescerá tiempo deváys venir, vos scriviremos vengáys. En este medio confortaos e datvos plazer. Dada en la ciutat de Barchelona, a VIII del mes de novembre MCCCCLX. [Haved]la por de mi mano. Charles. Al noble egregio e caríssimo cosino e mayordomo mayor e conseller nuestro don Johan de Cardona. Roderico Vitali. Probata.” 22 - ACA, Cancelleria, Varia, vol. 395, f. 11r: “Lo Príncipe. Magnífich he amat conseller nostre. Per lo bé amat trinchant nostre, en Johan Martorell, havem sabut amplíssimament ab quanta voluntat nos haveu subvengut en aquesta nostra necessitat de CC[LXXV] lliures de aqueixa moneda, les quals en tal cas certament nos són stades molt acceptes. Speram en Déu en loch e temps vos ne farem deguda satisfacció e smena de aquest [assenyalat] servey, ultra que treballarem en dar forma lo més prest que puxam restituir-vos la dita quantitat. Dada en Barcelona a XII de noembre any mil CCCCLX. Charles. Al magnífich bé amat e devot conseller nostre mossèn Berenguer Mercader, batle general del regne de València. Roderico Vitali, protonotario. Modo simili fuit scriptum a mossèn Pere de.” Ratllat.

APÈNDIX II

Extractes d'onze volums notariais amb documents referents a vint-i-set dones i donzelles de nom Carmosina, de Nàpols i de la regió Campània: Carmosina Caputa,

Carmosina Leparola, Carmosina de Henrico, Carmosina de Rabo, Carmosina Lau-tella, Carmosina Bertoldo, Carmosina Vinagna, Carmosina de Urso filia Battiste de Urso (bis), Carmosina Schisana, Carmosina de Scazano, Carmosina de Romano, Carmosina Stoppa (bis), Carmosina de Nicola, Carmosina de Fontana, Carmosina de Iordio, Carmosina Vinacia, Carmosina Cacacia (ter), Carmosina Catogia (bis), Carmosina Staracia, Carmosina de Simone (bis), Carmosina Pizula, Carmosina de Maria, Carmosina de Martino, Carmosina Picza, Carmosina Taurella (quin-quies), Carmosina de Miro, Carmosina Bonacore, Carmosina de li Preyti, Carmosina Caraczula, Carmosina de Mitrano, Carmosina de Pulia, Carmosina de Urso soror Iohannelli de Urso de terra Positani, Carmosina de Marino, Carmosina habitant a Schiazzano, Carmosina de Polo, Carmosina Regina, Carmosina de Troiano.

1

Archivio di Stato di Napoli, notari Petruccio Pisano (2 settembre 1465 – 30 agosto 1466): 7 gener 1466 Eodem die eiusdem mensis ibidem constitu-ti in nostri presentia Iacobo de Afelatro de Neapoli et Carmosina Caputa de Neapoli eius uxor iure romano viventes [...] prefati Iacobus et dicta Carmo-sina coniuges et quilibet ipsorum insolidum [...].

2

ASN, notari Petruccio Pisano (llibre de l'hospital de Santa Maria dell'An-nunziata, 6 maig 1462 – 24 juny 1477): 11 març 1463 Donatio et assignatio pro Glorietta Villana [...] item promisit dicta Glorietta eisdem magistris nominibus quibus supra pres. etc. successionem maternam etc. quod Stefanus Leparulis, Alexander Leparulis, Carmosina Leparola et Saria Leparola sui filii in pupillari etate constituti cum ad etatem perfectam venerint [...]; 22 octu-bre 1464 personaliter accessimus ad presentiam Carmosine de la Lama de Neapoli, uxoris dicti Iohannis [de Marco de Neapoli], sistentis in quibusdam domibus habitationis dicti Iohannis sitis et positis in platea Sancti Georgi de Neapoli, et dum essemus ibidem prefata Carmosina, cum consensu etc dicti Iohannis viri sui ibidem presentis etc, cerciorata et plenarie informata prius et ante omnia per nos de dicto deposito ac obligatione bonorum dicti Iohannis viri sui per ipsum Iohannem eisdem tutoribus quo supra nomine ut predicatur facta [...] Et promisit et convenit prefata Carmosina stipulatione legitima procedente sub ipotheca et obligatione omnium bonorum suorum mobilium et stabilium etc. [...] et proinde prefata Carmosina coram nobis eisdem tutoribus quo supra nomine pres. etc. [...]. Publicat dins *Napoli. Petruccio Pisano 1462-1477, Parte prima 1462-1466*, a cura di Monica Vicinanza, presentazione di Gerardo Sangermano, Acerra, Edizioni Athena, 2006, pp. 165-8 (doc. 96), 202-3 (doc 118) (*Cartulari notarili campani del XV secolo, ním. 10*).

3

ASN, notari Nicola Della Morte (4 maig 1468 – 13 maig 1471): 28 març 1471 dotació de Carmosina de Henrico.

4

ASN, notari Nicola Della Morte (28 setembre 1472 – 5 setembre 1475): 10 desembre 1473 Constitutis in nostri presentia nobiles mulieres domina de Neapoli mulier vidua, Beatrix de Raho, Carmosina de Raho, Catarinella de Raho et Diana eius filia iure romano viventes.

5

ASN, notaris desconeguts (5/ 1, 2, 3, 4, 5) (5/1: ff. 1-34: 15 setembre – 7 novembre 1475; ff. 35-46: 1 juny – 10 juny 1478; 5/2: ff. 47-82: 1 octubre – 4 novembre xiii indicio [1480]; 5/3: ff. 83-87: c. m. 6 maig 1485; ff. 88-107: c. m. 26 agost 1486, c. m. 7 novembre 1486, i altres docs. fins 1489; 5/4: ff. 108-141: 3 agost – 7 setembre 1491; ff. 142-187: c. m i testaments 14 maig 1491 - 1499): (48v índex) Carmosina Lautella; Carmosina Bertoldo; Carmosina Vinagna.

6

Massalubrense. Testamenti 1404-1524: 19 Nota testamentum Antonii de Ianuario de Massa. Anno Domini millesimo CCCCLXXXII die XXVIII mensis iulii x ind., apud locum S. Agates, ubi proprie dicitur ad Crispiano, videlicet intus quondam domum terraneam scitam ibidem iuxta domos et bona Antonii de Ienuario presentis testatoris et alios confines. Nota testamenti et ultime voluntatis Antonii de Ienuario de Massa sani corporis etc., cassando etc., et voluit dictus Antonius testator quod hec sit sua ultima voluntas etc. In primis quia heredis institutio cuiuslibet testamenti dignoscitur esse caput idcirco Antonius ipse testator fecit, constituit et legitime ordinavit suos universales heredes de et super omnibus et singulis bonis suis mobilibus et stabilibus etc., preterquam in infascriptis legatis et fidei commissis Raynaldum, Leonardum et Pitrillum de Ienuario filios suos legitimos et naturales etc. [...] Item asseruit coram nobis dictus Antonius testator recipisse et habuisse a Battista de Urso pro dotibus Carmosine filie dicti Battiste et nurus dicti testatoris tam pro suis dotibus quam pro donatione facta per dictum testatorem eidem Carmosine pro ut continetur publico instrumento matrimoniali ex modo facto manu discreti viri notarii Verginelli de Maro ut dixit et sic iudicavit et dimisit pro dictis iuribus eidem Carmosine medietatem cuiusdam sue terre scite ubi dicitur ad Monte cum quodam paliare intus se ortata, fructata et cerqueta a parte ponente iusta rivum publicum, viam confinalem et alios confines, iuxta bona heredum quondam Angelilli de Persio secundum terras exfinat et quod dicta via sit et esse debeat communis inter dictos heredes et fratres et quod debeat apreciari per probos viros comuniter eligendos per ambas partes et si plus deficeret illud plus capere debeat ad le Peze de Votorello usque ad dictam summam complementum suorum dotium et iurium dotalium similiter extimatum et apretiatum per probos viros comuniter eligendos ut supra. Item asseruit coram nobis dictus Antonius testator donasse dicte Carmosine eius

nurui duc. Undecim de car. etc., pro ut in publico instrumento et sic pro bonis serviis a Leonardo et Petrillo suis filiis ante partem iudicavit eius duc. viginti, videlicet pro quolibet duc. decem de car. super omnibus et singulis bonis suis et de eis possint facere donationes earum uxoribus quem admodum habuit dicta Carmosina a dicto Antonio eius socio tempore quo vivebat. Item iudicavit et dimisit dicte Carmosine eius nurui cotarditam suam quam ad presens habet pro anima sua et pro bono servitio ab eadem recepto etc. 22 Testamentum magistro Raynaldi Schisani de Surrento. Anno Domini quadringentesimo nonagesimo secundo die xii mensis novembris xi ind., apud locum ubi dicitur ad Egrato pertin. Masse, videlicet intus quandam camaram scitam ibidem iuxta domos et bona magistri Raynaldi Schisani testatoris huius presentis testatoris sita restancis. Nota testamenti magistri Raynaldi Schisani de Surrento corporis sani etc., cassando etc., et voluit dictus magister Raynaldus testator quod hec sit sua ultima voluntas etc. In primis fecit, constituit et legitime ordinavit suos universales heredes de et super omnibus et singulis bonis suis mobilibus et stabilibus ubicumque sitis et positis preterquam in infascriptis legatis et fidei commissis Carolum et Dominicum Schisanos suos filios legitimos et naturales. [...] Item iudicavit Carmosine Schisane eius filie tar. i de car. super quo eam heredem fecit et quod non possit ultra petere de bonis dicti testatoris quomodocumque eidem spectantibus et pertinentibus super bonis ipsius. [...] Item asseruit coram testator [...] emisse tantum panum de lana pro cotardita Carmosine Schis[...] filie de voluntate Battiste Perelle soceris dicte Carmosine [...] et valoris uncie unius de car. etc. Et quia Battista ipse fuu[...] mortuus et nulla est cautela de dicta uncia propterea petit [...] et eius heredes cautelari debere presente Feranante congnato dicte Carmosine et filio dicti Battiste et acceptate et dicete quod debeat cautelari et fieri mencio in contractu dicte Carmosine et testatoris de dicta uncia una quem hec est veritas facti per manus discreti viri notarii Nardi Canabari de matrimonio inter ipsos iurato ut dixit. 34 Nota testamentum Benedictuli Scazani. Nota testamenti Benedictuli Scazani de Massa sani corporis etc., cassando etc., et voluit quod hec sit sua ultima voluntas etc. Die XXI mensis augusti vi ind., Masse, apud locum Scazani, videlicet intus quandam camaram dicti Benedictuli testatoris scitam in eodem loco iuxta vias publicas et bona sua restancia et alios confines. In primis fecit, constituit et legitime ordinavit suos universales heredes de et super omnibus et singulis bonis suis ubicumque habitis et habendis etc., preterquam in infascriptis legatis et fidei commissis Vicencium et Petrum et Paulum Scazanum filios suos legitimos et naturales. [...] Item iudicavit et dimisit Lucie et Carmosine de Scazanis filiabus suis in tempore earum maritaggi uncias decem de car., videlicet pro qualibet ipsarum uncias v de car.; et voluit et mandavit testator ipse si aliqua ipsarum motua esset antequam fuerit de etate non valeat nec possit iudicare nec tar. xv de car.; et ubi et casu quo fuerit de etate et mortua esset quomodocumque non valeat nec possit iudicare nec uncias duas de car. 48 Nota testamentum pro Carlucio de Romano. Anno Domini milesimo CCCCLXXXV die xv mensis octobris XIII

ind., Masse et apud locum Innerani, videlicet intus quandam domum ibidem scitam terraneam nomine la cocina iuxta domos magistri Nicolosi Vespoli, iuxta domos heredum Ianuzoli de Romano et alios confines. Nota testamentum Carlucii de Romano de Massa sani etc., cassando etc., et voluit dictus Carlucius testator quod hec sit sua ultima voluntas etc. In primis quia heredis institutio cuiuslibet testamenti dignoscitur esse caput ideo dictus Carlucius testator fecit, constituit et legitime ordinavit suos universales heredes in et super omnibus suis etc., preterquam in infrascriptis Imperialem, Paulum et Colam Iohannem de Romanon fratres et dicti testatoris filios legitimos et naturales etc. [...] Item iudicavit et dimisit Carmosine et Agustine de Romanis filiabus suis in subsidio earum maritaggio uncias septem, videlicet cuilibet ipsarum uncias tres et medie de car. ad complimentum unciarum quinque pro qualibet dimisit eisdem Antonius earum avus unciam unam pro qualibet et tar. quindecim de car. dimisit eisdem Carmosine et Agustine Pulisa Spana earum avia dictos tar. quindecim facientes summam in unum redactum omnibus competatis unciarum trium de car. etc., et sic dictus testator ad complementum dictarum unciarum decem dimisit eisdem uncias septem in subsidio earum maritaggio. 71. Testamentum Salvatoris de Mitrano. Anno Domini millesimo quingentesimo die XVIII mensis septembris III ind., Masse in loco Spitalis, intus quandam domum cum solo scitam ibidem iuxta suos fines etc. Nota testamentum Salvatoris de Mitrano de Massa sani corporis etc., cassans etc., et voluit dictus Salvator testator quod hec sit sua ultima voluntas etc. In primis quia heredis institutio cuiuslibet testamenti dignoscitur esse caput idcirco dictus Salvator testator fecit, constituit et legitime ordinavit suos universales heredes super omnibus et singulis bonis suis ubicumque scitis et positis etc., preterquam in infrascriptis legatis et fidei commissis etc., Nardum et Anellum de Mitrano filios suos legitimos et naturales etc. [...] Item iudicavit et legavit Carmosine Stoppa et Reali Stoppa sororibus et nepotibus suis tar. duos cuilibet ipsarum tar. unum de car. etc., pro anima sua. 81 Nota testamentum magistri Placentis de Turbula etc., et codicillum cum eo interclusum etc. Anno Domini millesimo quingentesimo secundo die XVIII mensis augusti V ind., apud locum Pastine pertin. Masse Lubrensis videlicet intus quandam cameram scitam ibidem iuxta suos fines etc. Nota codicillum magistri Placens de Turbula de Massa etc. In primis magister Placens de Turbula de Massa in lecto iacens et in recta sua memoria manens asseruit coram nobis his proximis diebus presentibus suum fecisse et condidisse ultimum testamentum [...]. Item codicillando iudicavit Carmosine de Nicola pro anima sua et bono servitio ab eadem recepto etc., tar. quinque. 91 Testamentum Raynaldi de Fontana de Massa. Anno Domini millesimo quingentesimo tertio die XXVIII mensis augusti VI ind., Masse apud locum Case pertin. Masse predictae, videlicet intus quandam camarellam scitam ibidem iuxta domos Domini de Fontana, iuxta domos dotalya Chatarine de Fontana et alios confines. Nota testamentum Raynaldi de Fontana de Massa, sane mentis etc., cassans etc., et voluit dictus Raynaldus testator quod sit sua ultima voluntas etc. [...]

Item iudicavit Carmosine de Fontana filie sue tam pro sustentatione vite sue ut possit vivere quia defective quam pro maritaggio suo dimisit sibi uncias septem de car. etc. super qua quidem Carmosine et legato relinquit dictum Altobellum quia possit et valeat eam defendere et providere pro supra [...].

103 Testamentum pro Principe de Azepto. In nomine Domini nostri Iesu Christi amen, M quingentesimo quinto die xiii iulii viii ind. Nota testamenti et ultime voluntatis Principis de Azepto de Massa Lubrensis. In primis quia heredis institutio cuiuslibet testamenti dignoscitur esse caput idcirco sancte et beate Marie Virginis invocatis dictus testator instituit, fecit et legitime ordinavit suos heredes universales et successores pro ut infra continetur et acclarabitur super omnibus et singulis suis bonis et iuribus preterquam [...]. Item quodam linteamen laboratum de tela zantili de quattuor peciis et sex bracchiis quolibet pecio que quidem tassa et linteamen stant penes ipsum Alfonso pignorate et in pignis pro tar. xv; testes sunt Antonello Calabrese, Sabato Pestillione, dompno Francisco de Iardeno, Andrea Calabrese filio de Antonello, Petro de Gayano, Carmosina de Iordio.[...] Et devi dare dompno Francisco de Iardino uno cochiaro de argento lo quali e de prezo tar. vii et sta in pignio per tar. ii grana x; lo sape tutte de casa de lo ditto dompno Francisco et presenti Carmosina et Buttiste.

104 Testamentum Marci Vinacie de Massa. Anno Domini millesimo quingentesimo quinto die xviii mensis augusti viii ind., apud locum Torce pertin. Masse Lubrensis, videlicet intus quandam domum terraneam cum solo scitam ibidem iuxta suos fines. Nota testamenti Marci Vinacie de Massa sane mentis etc., cassans etc., et voluit dictus Marchus testator quod sit sua ultima voluntas sui presentis testamenti etc. In primis dictus Marchus testator fecit, constituit et legitime ordinavit suos universales heredes super omnibus et singulis bonis suis etc., preterquam in infrascriptis legatis et fidei commissis ac per eum dispositis et ordinatis etc., Troyanum Vinaciam et Vicencium Vinaciam de Massa fratres et dicti testatoris filios legitimos et naturales etc. [...] Item iudicavit et dimisit Lucrecie Vinacie, Angelelle Vinacie, Lisabette, Catharine et Carmosine Vinacii filiiab suis tar. quinque de car., cuilibet ipsarum tar. unum super quibus eas heredes instituit et fecit et quod non possint ultra petere de bonis dicti testatoris quovis iure modo et causa etc.

113 Testamentum Martini Vespuli de Massa. Anno Domini millesimo quingentesimo septimo die xxiii aprilis x ind., Masse et apud locum Innerani, videlecit intus quandam domum copertam ad lamiam scitam ibidem iuxta domos Pauli de Avete et Mazei Turbuli et alios confines. Nota testamentum Martini Vespuli de Massa sane mentis etc., cassans etc., et voluit dictus Martinus testator quod hec sit sua ultima voluntas. [...] Item asseruit mutuasse Carmosine Cacacie eius conmatri tar. decem et grana novem que grana novem sibi donavit et tar. decem consequi debeant per suos heredes et dare debeant dicte Polise eius uxoris tar. duos.

121 Testamentum Rogerii Pisani de Massa. Anno Domini nostri Jhesu Christi millesimo quingentesimo octavo die xxviii mensis octobris xii ind., Masse et apud locum Carignani pertin. Masse, videlicet intus quandam domum coper-

tam ad tegulas scitam ibidem iuxta suos fines. Nota testamentum Rogerii Pisani de Massa sane mentis etc., cassans etc., et voluit dictus Rogerius testator quod hec sit sua ultima voluntas etc. [...] Item asseruit coram nobis testator ipsum habuisse et recepisse uncias octo ex iuribus dotalibus Carmosine Catogio uxoris sue de quibus unciis octo dictam unciam unam et tar. xxiiii de car. recepit et habuit pricialiter a Simonello Catogio patre dicte Carmosine et socio dicti testatoris et alias uncias sex ad complementum dictarum unciarum octo confessus est recepisse et habuisse pro causa predicta pro ut hec et alia clare continentur in quodam publico instrumento de super facta manu discreti notarii Glicorii Palumbi ut dixit et similiter donavit dicte Carmosine eius uxori tunc inter eos contracto matrimonio uncias duas et tar. xx de car. quas et quos sibi reliquit. Item asseruit coram nobis ipsum invenisse tar. quinque in civitate Neapolis et sic pro exoneratione sue conscientie et pro anima ipsius qui eos admisit voluit et mandavit testator ipse quod dicantur tot misse quot dici possunt intus ecclesiam S. Petri Martiri de Neapoli infra annos duos primos complendos et quod dictum pretium solvatur per heredes dicti testatoris. Item asseruit teneri quondam magistro Iohanni de Ayrola catalano magistro suo in tar. quinque de quibus dici voluit et mandavit tot misse quot dici possunt ex dictis tar. quinque pro anima ipsius magistri Ioan in quadam capella sub vocabulo delle Catalane que stat intus dictam ecclesiam S. Petri Martiri infra annos duos etc. [...] Item asseruit solvisse nomine dicti Antonii [filii sui] tar. octo de quibus habet ipse testator ab eodem Antonio quadam corrigia argentea pro pignore et sic pro bono servitio ab eodem recepto reliquit ipsi Antonio dictam corrigiam quam habet in posse dicta Carmosina uxor dicti testatoris. [...] Item legavit dicte Carmosine eius uxori quandam coteneriam sibi factam quam tingere debeat et portare debeat et custodire secundum usum Masse et panno de pectore russo. 122 Testamentum Rogerii Pisani de Massa. Anno Domini millesimo quingentesimo octavo die vigesimo nono mensis octobris xii ind., Masse et apud locum ubi dicitur ad Carignano pertinet. Masse predicte, videlicet intus quandam domum copertam ad tegulas scitam ibidem iuxta suos fines etc. Nota testamentum et ultima voluntatis Rogerii Pisani sane mentis etc., cassans etc., et voluit dictus Rogerius testator quod hec sit sua ultima voluntas etc. [...] Item asseruit coram nobis testator ipse ipsum recepisse et habuisse ex iuribus dotalibus Carmosine Catogio secunde uxoris sue uncias septem et tar. xxiiii de car. a Simonello Catogio eius socio et ipsius Carmosine patre subscripto modo habitas videlicet unciam unam et tar. xxiii de car. pricialiter et manualiter et uncias sex ad complementum dictarum unciarum septem et tar. xxiiii confessus recepisse supra quadam scita ubi dicitur ad Palma pertinet. Masse pro ut hec et alia continentur in quodam publico instrumento inter eos facto seu fieri rogato manu discreti iovenis notarii Glicorii Palumbi de Massa ut dixit et tunc donasse dicte Carmosine eius uxori uncias duas et tar. viginti de car. etc. vertute ipsius instrumenti quas et quos sibi legavit et dimisit etc.; et similiter legavit et dimisit dicte Carmosine eius uxori coteneriam de panno lane novam per eum sibi factam tingi que tingi

faciat et cum ea custodiat secundum usum Masse et etiam sibi legavit pannum de pectore rubellum scarlatinum. Item asseruit coram nobis ipsum reperisse et invenisse in civitate Neapolis tar. quinque de car. de quibus voluit et mandavit testator ipse quod dicantur et celebrentur tot misse quot dici possunt infra annos duos intus ecclesiam S. Petri Martiri de Neapoli pro sic pro exoneratione sue conscientie et pro anima ipsius qui eos admisit. Item asseruit coram nobis ipsum teneri quondam magistro Ioan de Ariola catalano suo magistro in tar. quinque de quibus dici et celebrari voluit et mandavit tot misse quot dici possunt pro anima ipsius quondam magistri Iohannis in quadam capella que vocatur la Capella delle Catalane que stat intus dictam ecclesiam S. Petri Martiri infra annos duos primos complendos. [...] Item asseruit solvisse et pagasse nomine ipsius Antonii tar. octo de car. etc. de quibus habet a dicto Antonio pro pignore corrigiam unam argenteam que est in posse dicte Carmosine uxoris dicti testatoris quam voluit ipse testator quod sit et esse debeat ipsius Antonii pro bono servitio ab eodem Antonio eius filio recepto et habito temporibus presentis etc. [...] 128 Testamentum et codicillum Minici Staracii de Massa. Die xxv mensis augusti vii ind., 1510, Masse et apud locum Priole pertin. Masse predicte, videlicet intus quandam domum terraneam scitam ibidem ad Priola iuxta viam publicam, iuxta domos Iacobi Staracii et alios confines. Nota testamentum Minici Staracii de Massa in lecto iacens et in recta sua memoria manens etc., sane mentis etc., cassans etc., et voluit dictus Minichus testator quod hec sit sua ultima voluntas etc.; voluitque quod presens testamentum valere valeat iure testamenti et si iure testamenti non valeret valere voluit iure codicilli et si iure codicilli non valeret sive valeret valere voluit donationis maioris causa et omni meliori vita iure modo et fortis. In primis quia heredis institutio cuiuslibet testamenti dignoscitur esse caput et principium idcirco Christi nomine invocato dictus Minichus testator fecit, constituit et legitime ordinavit suum universalem heredem super omnibus et singulis bonis suis etc., preterquam infrascriptis legatis et fidei commissis etc.. Pascarellum Staracium de Massa eius filium carissimum, legitimum et naturalem etc. [...] Item asseruit coram nobis ipsum habuisse et habere quinque filias, videlicet Catharinam, Clarellam, Carmosinam, Politam et Beatricem Staracias eius filias legitimas et naturales propterea dictus testator pater dictarum filiarum legavit et dimisit eis pro earum et cuiuslibet ipsarum uncias triginta de car. etc., videlicet cuiuslibet ipsarum uncias sex super omnibus et singulis bonis suis habito et declarato quod si aliqua ipsarum mortua esset in pupillari etate vel sine filiis legitimis et naturalis ex earum corpore descendentibus, quod eo casu succedat et succedere debeat dictus Pascarellus frater ipsarum sororum et filius et heres dicti testatoris. 158 Testamentum Iohannis de Martino de Massa. Die xxi mensis augusti vi ind., mc decimo octavo et in loco Innerani pertin. Massa Lubrensis, videlicet intus quandam domum terraneam scitam ibidem iuxta domos heredum quondam Ioan de Accepto, duas vias publicas et alios confines. Nota testamentum et ultimam voluntatem Iohannis de Martino de Massa sane mentis etc., cassans etc., et voluit dictus

Ioan testator quod sit sua ultima voluntas etc. [...] Item asseruit coram nobis testator ipse ipsum debere recipere, consequi et habere ab heredibus Troyani Cacacii tar. septem et medium dico tar. VII 1/2 de car. etc. et sunt ex resta unciarum sectem dotium Carmosine Cacacie eorum avuncle quibus receptis voluit et mandavit testator ipse quod sit cassum, irritum et annullatum instrumentum quod habet contra heredes quondam Guronu Cacacii de dictis uncis septem docium dicte Carmosine et quod dicti sui heredes etc. non possint ultra petere nec tantum modo dicto tar. VII 1/2 de car. predictis etc. Item legavit et dimisit Carmosine Cacacie eius uxori quando noluerit stare cum suis filiis et voluerit lectum dicti testatoris vidualiter custodire pro ut ordo iuris postulat infrascripta bona stabilia et domum quo ad usufructum vita sua durante et post eius mortem sint et esse debeant heredum dicti testatoris etc [...] Omnia supradicta bona dictus testator iudicavit, legavit et dimisit dicte Carmosine eius uxori quo ad usufructum et pro sustentatione vite sue dum vidualiter vivere voluerit et eius lectum vidualiter custodiret ut ordo iuris postulat sine aliqua contradictione aliquorum et post eius mortem etc. dicta bona sint et esse debeant heredibus suis etc. 184 Nota testamentum Gurelli de Simone de Massa. Anno Domini millesimo quingentesimo vicesimo tertio die xxvi mensis septembris xii ind., Masse, videlicet intus quandam camaram scitam in loco Serole pertin. civitatis Masse Lubrensis iuxta domos Lisuli de Simone, iuxta domos heredum quondam Iesuelis de Simone et alios confines. Nota testamentum et ultimam voluntatem Gurelli de Simone de Massa in lecto iacentis etc., sane mentis etc., cassans etc., et voluit dictus Gurellus testator quod hec sit sua ultima voluntas. In primis quia heredis institutio cuiuslibet testamenti dignoscitur esse caput ideo dictus Gurellus testator fecit, constituit et legitime ordinavit suos universales heredes et legitimos successores omnium et singulorum bonorum suorum mobilium et stabilium etc., preterquam in infrascriptis legatis ac per eum dispositis et ordinatis Nicolaum de Simone, Francischum de Simone, Iohannem Paulum de Simone, Pascarellum de Simone et Gilormum de Simone de Massa fratres carnales et dicti testatoris filios legitimos et naturales. [...] Item legavit Carmosine de Simone eius nepti pro anima sua etc., tar. quinque de quibus emat si trobettam unum et oret pro anima dicti testatoris. 186 Testamentum Raphaelis Cazani dicto Fragasso. Die xxvii mensis februarii xii ind., 1524, Masse et in loco qui dicitur ad Petrapiana pertin. Masse predictae, videlicet intus quam camaram existentem ibidem iuxta certas domos ibidem existentes circum circa et alios confines. Nota testamentum Raphaelis Cazani dicto Fragasso de Massa in lecto iacentis etc., sane mentis etc., cassans etc., et voluit dictus Raphael testator quod hec sit sua ultima voluntas etc. In primis quia heredis institutio cuiuslibet testamenti dignoscitur esse caput et principium propterea quos dictus Raphael testator coram nobis elegit, fecit, constituit et legitime ordinavit suos universales heredes et legitimos successores in et super omnibus et singulis bonis suis etc., preterquam in infrascriptis legatis et fidei commissis et per eum dispositis et ordinatis Alfonso Cazanum et Nicolaum

Anellum Cazanum filios suos legitimos et naturales; et quia Carmosina Stoppa eius uxor asseruit coram nobis fuisse et esse pregnans propterea voluit et mandavit testator ipse quod ubi dicta Carmosina eius uxor peperit marem quod ipse naris sit et esse debeat heres unacum dictis Alfonso et Nicolao Anello suis fratribus per equali portione si vero feminam peperit eam dotavit et dotari debere de unciis quinque de car. super omnibus et singulis bonis suis etc. [...] Item dictus Raphael testator fecit et legitime ordinavit dictam Carmosinam uxorem suam presentem dompnam et dominam ac usufructuariam omnium et singulorum bonorum suorum dum modo Carmosina ipsa vidualiter vixerit in eius domo et lectum dicti testatoris sic vidualiter custodire voluerit pro ut ordo iuris postulat et quando alia fecerit habere debeat omnia iura sua dotalia pro ut continetur in eorum instrumento de matrimonio manu publici notarii inter eosdem confecto etc. 201 Testamentum Lisuli de Simone de Massa. Anno Domini millesimo quingentesimo vicesimo sexto die ultimo mensis iunii xiiii ind., apud locum ubi dicitur ad Serola pertin. civitatis Masse, videlicet intus quandam camaram scitam ibidem iuxta domos Iohannis de Simone et si qui sunt alii fines. Nota testamentum Lisuli de Simone de Massa in lecto iacentis etc., sane mentis etc., cassans etc., et voluit dictus Lisulus testator quod hec sit sua ultima voluntas etc. In primis quia heredis institutio cuiuslibet testamenti dignoscitur esse caput et principium propterea Christi nomine invocato dictus Lisulus testator fecit, constituit et legitime coram ordinavit suum universalem heredem et legitimum successorem super omnibus et singulis bonis suis etc., preterquam in infrascriptis legatis et fidei commissis et per eum dispositis et ordinatis Sabatellum de Simone eius filium legitimum et naturalem. [...] Item testator ipse asseruit coram nobis ipsum una cum dicta Angnilella uxore sua dotasse Carmosinam de Simone et Catharinam de Simone eorum filias legitimas et naturales pro ut hec et alia latius continetur in quodam legato testamenti condito, ordinato et facto per dictam Angnilellam uxorem suam quod legatum donationis dictarum Carmosine et Catharine eius filiarum testator ipse confirmavit et de eo contentatur etc. 208 Testamentum Bartholomei Pizuli de Massa. Nota testamenti Bartholomei Pizoli de Massa mentis sane etc., cassando etc., et voluit quod hec sit sua ultima voluntas etc. Die xv mensis maii ii ind., Masse, apud locum Termini, videlicet intus quandam domum terraneam scitam in dicto loco Termini suis finibus limitatam. In primis quia heredis institutio cuiuslibet testamenti dignoscitur esse caput idcirco dictus Bartholomeus testator fecit, constituit et legitime ordinavit suos universales heredes de et super omnibus et singulis bonis suis etc., preterquam in infrascriptis legatis et fidei commissis Stefanum, Martinum, Nardellum et Gabrielem Pizolos filios suos legitimos et naturales [...] Item asseruit coram nobis dictus testator olim donasse Beatrici Staracie eius nurui unciam unam pro ut patet publico instrumento manu mei notarii facto ut dixit quam quidem unciam testator ipse reliquit et dimisit eidem Beatrici super quadam terra sua scita ubi dicitur ad la Tora suis finibus limitata et eam habere debeat iuxta arbitrium bonorum virorum et sic habita

teneatur cancellari fecere dictum instrumentum per dictam unciam etc., et voluit et mandavit si dicta terra plus valeret plus reficere teneatur et debeat Stefanus Pizulus eius filius et dicti Beatricis vir in pecunia numeranda Banelle, Gracielle, Carmosine et Iosiane Pizolis fliabus eiusdem testatoris et sororibus dicti Stefani ut ea contractatur in subsidio maritagii earundem sororum et dicta terra remaneat franca dicto Stefano. 223 Nota testamenti Massisii de Maria. Die xv mensis iunii vi ind., Masse apud locum Montichi pertin. Masse, videlicet intus camarellam ibidem sitam iuxta vias publicas et alios confines. Nota testamenti Massisii de Maria de Massa, sani corporis etc., cassando etc., et voluit quod hec sit sua ultima voluntas etc. In primis fecit suos universales heredes super omnibus et singulis bonis suis etc., preterquam in infrascriptis legatis et fidei commissis Franciscum et Iacobum de Maria suos filios legitimos et naturales. [...] Item iudicavit et dimisit pro iuribus dotalibus videlicet Sabelle, Minicelle, Carmosine, Pacifice et Fimiane de Maris suis fliabus pro qualibet ipsarum uncias vi de car., super quibus heredes instituit et fecit et quod non possint ultra petere de bonis suis etc. 224 Testamentum Lanzoni de Martino. Nota testamenti Lanzoni de Martino sani etc., cassando etc., et voluit quod hec sit sua ultima voluntas etc. Die iii mensis augusti xii ind., apud locum Innerani pertin. civitatis Masse. In primis quia heredis institutio cuiuslibet testamenti dignoscitur esse caput ideo dictus Lanzonus testator instituit, ordinavit et fecit suum universalem heredem in omnibus et singulis bonis suis mobilibus et stabilibus etc., preterquam infrascriptis legatis et fidei commissis Nardum de Martino suum filium legitimum et naturalem. [...] Item iudicavit etc., Franciscelle et Carmosine de Martinis fliabus suis pro earum maritaggio uncias octo de car. videlicet cuilibet ipsarum uncias quatuor in quibus ipsas heredes instituit et quod non possint plus petere de bonis suis iure hereditatis [...]. Publicat a *Massalubrense. Testamenti 1404-1524*, a cura di Candida Carrino, Emilia Cirella Olostro, Paola Tallarino. Presentazione di Aurelio Cernigliaro, Napoli, Athena, 1995, pp. 93-95 (doc. 19), pp. 99-102 (doc. 22), 123-125 (doc. 34), 155-157 (doc. 48), 204-205 (doc. 71), 224-229 (doc. 81), 250-252 (doc. 91), 272-277 (docs. 103 i 104), 289-291 (doc. 113), 302-307 (docs. 121 i 122), 315-318 (doc. 128), 402-404 (doc. 158), 461-464 (doc. 184), 466-469 (doc. 186), 512-513 (doc. 201), 521-524 (doc. 208), 547-551 (docs. 223 i 224) (Cartulari notarili campani del XV secolo, núm. 1).

7

Napoli. Marino de Flore, 1477-1478 (protocol del notari Marino de Flore di Vico, redactat durant l'any indicional 1477-1478 (ind. XI), conservat a la Biblioteca Nazionale de Nàpols): 25 Debitum pro Paulo Nucii de Belardo de Guilmo provincie Aprucii. Die xv septembris xi ind., Neap. Coram nobis constitutus Iheronimus Coculus de Neap. tabernarius sponte confessus fuit se presentialiter et manualiter recepisse et habuisse mutuo gratis etc. a Paulo Nucii de Belardo de Guilmo, provincie Aprucii, sibi dante et mutuante de

propria sua pecunia uncias quinque de carl. Argenti etc., exceptioni etc., quas promisit dictus Iheronimus et obligavit se, heredes, successores et bona eius omnia etc., dare, tradere, restituere et assignare seu restitui et assignari facere eidem Paulo creditori vel suis heredibus et successoribus ex nunc ad annum unum a presenti die in antea numerando. Im pace etc., ad penam dupli etc., medietate etc. Et insuper presens ibidem propterea coram nobis Carmosina Picza de Neap., uxor ipsius Iheronimi iure romano vivens, cum consensu ipsius presentis etc, certiorata etc., sponte dicte promissioni et obligationi consensit, ratificavit etc. et promisit suo proprio nomine principaliter et in solidum restituere dictum debitum eidem Paulo etc. in tempore supradicto, renuntiando legi de primo et principali conveniendo etc. Et proinde obligavit se dicta Carmosina eiusque heredes, successores et bona eius omnia etc, dotes etc. sub pena predicta applicanda et persolvenda ut supra, cum potestate capiendi etc., constitutione precarii etc; et renuntiaverunt etc et iuraverunt etc. 47 Emptio terre pro discreto domino Iohanne de Luca. Die quarto mensis octobris xi ind., apud Archus Casanici pertin. Neap. Coram nobis constitutis personis Carmosina Taurella de Neap. muliere vidua iure ut dixit romano vivente relicta quondam egregii viri Iohannis Cimini de Neap. et Antonio Cimino de Neap. eius filio legitimo et naturali tutoribus et testamentariis testamenti et ultime voluntatis dicti quondam Iohannis Cimini et gubernatoribus personarum et bonorum Nicolay Angeli et Therentie Cimine filiorum dicti quondam Iohannis Cimini agentibus dictis Carmosina et Antonio, matre et filio, tam propriis et principalibus eorum nominibus et insolidum quam tutoriis nominibus quibus supra ac etiam ipsa Carmosina agente ut legataria testamenti et ultime voluntatis dicti quondam Iohannis Cimini, in quo testamento inter alia legata per ipsum quondam Iohannem Ciminum facta, Iohannes ipse legavit eidem Carmosine quod ipsa Carmosina habeat et habere debeat eius vita durante alimenta necessaria pro sui vite sustentatione super omnibus bonis ipsius quondam Iohannis Cimini necnon Severio Cimino, Geronimo Cimino, Petro Paulo Cimino et Vicentio Cimino filio minore dicti quondam Iohannis Cimini etate annorum quatuordecim [...]. 48 Cessio pro dicto Iohanne de Luca. Eodem die, eiusdem, ibidem. Coram nobis prefata Carmosina Taurella de Neap. Vidua relicta quondam dicti Iohanni Cimini, Antonio Cimino et Petro Paulo Cimino de Neap., fratribus utriusque coniunctis filiis legitimis et naturalibus ipsius domine Carmosine et dicti quondam Iohannis Cimini, agentibus dictis matre et filiis pro se ipsis et eorum heredibus et successoribus ex una parte et prefato Iohanne de Luca agente similiter pro se et suis heredibus et successoribus [...]. 49 Locatio domus pro Carmosina Taurella et heredibus quondam Iohannis Cimini de Neap. 50 Quietatio inter dictum Iohannem de Luca et dictam dominam Carmosinam et dictos eius filios. 51 Procura pro dicta domina Carmosina in personam dicti Antonii (es llegeix el nom Carmosina *passim* en els cinc documents tots del mateix dia). 231 Ratificatio pactorum matrimonii inter nobiles viros Basilium de Miro de Graniano et Paulum Longum de Cava artium et medicine doctorem. Eodem die, eiusdem,

ibidem. Coram nobis constitutis nobilibus et egregiis viris Basilio de Miro de Graniano habitatore Neap. Rationali Regie Camere Summarie patre legitimo et naturali nobilis domicelle Carmosine de Miro pro se et suis heredibus et successoribus ex una parte et Paulo Longo de civitate Cave artium et medicine doctore agente similiter pro se et suis heredibus et successoribus ex parte altera prefate partes asseruerunt habitum fuisse colloquium et tractatum inter eas de matrimonio actore Domino contrahendo inter ipsum Paulum de se ipso ex una parte et dictam Carmosinam et propterea fecissent ad invicem certa pacta, conventiones et capitula infrascriptis subscripta manibus propriis partium prout in capitulis contineri que conservantur et data fuerunt de voluntate ipsarum partium in posse nobilis viri Nicolay Baroni de dicta terra Graniani. 237 Testamentum Therine Domine Theodore. Die viii mensis martii xi ind., Neap. mcccclxxviii. Accersitis nobis iudice, not. et subscriptiis testibus ad preces et requisitionem proinde nobis factas pro parte nobilis mulieris Therine Domine Theodore de Surrento habitatricis Neap. uxoris discreti viri magistri Iohannis de Amari de Vico chirurgici ad domum sue habitationis site et posite in fundico seu curti que dicitur de S. Clara alias Cimbrio regio platee S. Georgii Maioris de Neap. i. bona dicti monasterii S. Clare, i. bona domini Silvestri Galioti de Neap. artium et medicine doctoris, i. vicum communalem et alios confines, quam invenimus in quadam camera dicte domus in lecto iacente infirmam corpore, sanam vero mentis et in bona et recta memoria et locutione pariter existentem, [que] considerans ut dixit statum fragilem et caducum huius presentis vite [...]. Imprimis cur heredis institutio caput et principium esse dignoscitur cuiuslibet testamenti idcirco testatrix ipsa instituit sibi heredem suum universalem et particularem in et supra omnibus et singulis bonis suis mobilibus et stabilibus, iuribus et actionibus quibuscumque habitis et habendis preter infrascriptis legatis et fideicommissis Alfonsum Bonacorem eius filium legitimum et naturalem filium quondam Iohannis Bonacoris anterioris mariti sui; item legavit Carmosine Bonacore eius filie legitime et naturalis uncias novem de carl. argenti pro eius maritaggio tali declaratione quod ubi ipsa mori contingerit in pupillari etate vel antequam nuptui traderetur quod sibi succedat dictus Alfonsus eius frater; item legavit sepelliriv corpus suum in ven. Ecclesia S. Laurentii ordinis Minorum beati Francisci cum habitu eiusdem ordinis pro quo habitu eiusdem ordinis legavit pecuniam necessariam. Publicat a *Napoli. Marino del Flore 1477-1478*, a cura di Daniela Romano, Napoli, Edizioni Athena, 1994, pp. 45-46 (doc. 25), 63-70 (docs. 47-51), 253-254 (doc. 231), 261-263 (doc. 237) (Cartulari notarili campani del XV secolo, núm. 3).

8

Napoli. Anonimo 1495-1496: 6 Captio possessionis dopni Raymi de Galterio. Die ultimo mensis septembris xiiii ind. Nobis not. publico et testibus infrascriptis convocatis et personaliter accersitis ad requisitionem et preces nobis oretenus factas per ven. Virum dopnum Raymum de Galterio de Neap.

ad quasdam domos alias ipsi doono Raymo concessas per ven. Dopnum Antonellum de Arenas olim capellanum S. Iohannis in Porta per duc. quinque, sitas et positas in civitate Neap. i. curtim dicte ecclesie, i. viam publicam et alios confines; et alias conductas tenebat ad censum Carmosina que dicebatur deli preyti, et dum ibidem essemus dictus dopnus Raymus cum instrumento in manu dicte concessionis et decreto commissariorum apostolicorum de supra interposito ex quo mortua est dicta Carmosina volens precarium in dicto instrumento apponitum revocare et de eadem domo capere corporalem possessionem id circo precarium predictum revocavit et vigore dictarum scripturarum corporalem possessionem ipsarum domorum cepit et apprehendit domum ipsam intrando portas, aperiendo, claudendo et alia faciendo que actum adeundi possessionem denotant et indicant pacifice et quiete nemine contradien- te etc. 19 Captio domus pro sorore Carmosina Caraczula. Die xviii mensis novembris xiiii ind., 1495 Neap. Constituto coram nobis Sabatino de Magistro Andrea de Aversa ronconiero Neap. commorante agente ad infrascripta omnia et singula pro se suisque heredibus et successoribus quibuscumque ex una parte et ven. et religiosa Carmosina Caraczula moniale ven. monasterii S. Patricie de Neap. ordinis S. Benedicti agente ad infrascripta omnia et singula pro se ac nomine et pro parte dicti monasterii et pro successoribus suis in eodem monasterio ac utili causa ipsius ex parte altera, prefatus quidem Sabatinus asseruit coram nobis [...]. Publicat a *Napoli*. *Antonino de Campulo* 1468, a cura di Isabella Blaha. *Anonimo 1495-1496*, a cura di Daniela Romano. Presentazione di Guido D'Agostino, Nàpols, Athena, 1996, pp. 50 (doc. 6), 66-68 (doc. 19) (Cartulari notarili campani del XV secolo, núm. 4).

9

ASN, notari Verginello de Mari, Massa Lubrense: testaments 6 gener 1474 (f. 452) – 20 maig 1532 (f. 168). 6 (f. 321A) Testamentum quondam Pascarelli de Mitrano. Anno Domini millesimo quadringentesimo octuagesimo die xxiiii mensis septembris xiiii ind., Masse apud locum Lari pertin. Masse in quadam domo coperta ad astracum sitam in dicto loco iuxta domos alias Pascarelli et alios confines in qua quidem domo invenimus dictum Pascarellum in lecto iacentem egrotum corpore sanum vero mente et in recta sui memoria et locutione manente et stante qui quidem Pascarellus suum ultimum et sollepnem condidit testamentum cassans irritans etc. [...] Item iudicavit Candidelle, Carmosine et Santelle de Martiniis filiabus suis tar. tres videlicet qualibet ipsarum tar. unum in quibus ipsas heredes instituit et quod nob possint plus petere de bonis suis. [...] 7. Testamentum quondam Leonardi de Pulia. Anno Domini millesimo quadringentesimo octuagesimo die xii mensis decembris xiiii ind., Masse apud locum Scazani pertin. Masse. Nota testamenti Leonardi de Pulia. In primis iudicavit ordinavit et fecit suum universalem heredem super omnibus et singulis bonis suis preterquam infrascriptis legatis et fidei commissis Vicensium de Pulia suum filium legitimum et naturalem [...] Item iudicavit Carmosine, Domenece et Iondelle filiabus suis pro earum mari-

tagio et in subsidio maritaggi uncias decem et tar. xv de car. videlicet qualibet uncias tres et tar. xv de car. [...] 19 (f. 266A-267A). Testamentum quondam Iohanelli de Urso de terra Positani. Anno Domini millesimo cccclxxxiii, die xv mensis augusti prime ind., Positani pertin. ducatum Amalfie in quadam camera coperta ad lamiam sitam in dicta terra Positani iuxta domos heredum quondam Cicchi de Cevolo, viam confinalem et alios confines in qua quidem domo invenimus Iohannellum de Urso in lecto iacentem egrotum corpore sanum vero mente et in recta sui memoria stante et manente qui quidem suum ultimum et sollempne condidit testamentum cassans et irritans etc. [...] Item iudicavit Carmosine eius sorori tar. unum [...]. 22 (f. 358A). Testamentum Iohannis de Marino. Anno Domini millesimo quadringentesimo octuagesimo quarto die xxvi mensis augusti secunde ind., Masse. Nota testamenti Iohannis de Marino. In primis iudicavit, ordinavit et fecit suos universales heredes super omnibus et singulis bonis suis preterquam infrascriptis legatis et fidei commissis Mazeum et Cubellum de Marinis suos filios legitimos et naturales et postumum seu nasciturum et si fuerit feminam sit dotata si viveret ut alie eius filie ut infra patet. [...] Item iudicavit Sapatelle, Marchiuselle, Veritelle et Carmosine filiabus suis uncias quinque de car. pro qualibet ipsarum pro maritaggio earum et in subsidio earum maritaggi ita tamen quod aliqua ipsarum filiarum moriretur antequam maritaretur succedant et succedere debeant heredes dicti testatoris. [...] 23 (f. 443A). Testamentum Guronii Cacacii. Anno Domini millesimo cccclxxxiii, die xxvii mensis septembris tercie ind., apud locum Termini. Nota testamenti Guronii Cacacii. In primis iudicavit, ordinavit et fecit suos heredes super omnibus bonis suis preterquam infrascripti legatis et fidei commissis Troyanum, Petrillum, Lucam, Perloysum Cacacios suos filios legitimos et naturales. Item iudicavit corpus suum sepelliri debere intus ecclesiam S. Crucis et iudicavit pro illo die obitus sui in cera, pane, missis et aliis piis operibus unciam unam de car. Item iudicavit Clarastelle et Carmosine filiabus suis uncias quinque pro qualibet ipsarum super quibus ipsas heredes instituit et quod non possint plus petere de bonis dicti testatoris, et si aliqua ipsarum moriretur antequam maritaretur succedat et succedere debeant suos heredes. [...]. doc. 50 (ff. 342A-343A) testament de Pricioso de Fontana i la seva muller Cecchula (13 abril 1493). Després del testament de Cecchula es llegeix aquesta anotació al verso de la nota testamentària (f. 343Av) “Homini e femeni che so vivi a Scazano e so questi videlicet” entre aquests noms apareix una Carmosina. 59 (f. 28A-29A). Testament de Adamicio. Anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo tertio, die vii mensis octobris xii ind., apud locum Tralium pertin. Surrenti. Nota zeste et ultime voluntatis Adamicii de Polo. In primis fecit suum heredem super omnibus et singulis bonis suis Iohannellum suum filium legitimum et si casu moriebit fecit heres magistrum Mattheum suum fratrem carnalem. Item iudicavit corpus suum sepelliri intus ecclesiam S. Marie de Monte Serrato. [...] Item lassa a la figliola de Natale de Poli zoe Carmosina unza una. [...] ; Publicat *Massalubrense. Verginello de Mari 1474-1498*, a cura di Candida Car-

rino, Napoli, Athena, 1998, pp. 25-27 (doc. 6), 27-28 (doc. 7), 42-43 (doc. 19), 46-48 (doc. 22), 48-49 (doc. 23), 93-95 i 125 (doc. 50), 111-112, (doc. 59) (Cartulari notarili campani del XV seculo, núm. 5).

10

Napoli. Francesco Pappacoda, 1483: Appendice. Biblioteca Nazionale di Napoli, ms. Branc. IV.B.15: Notamento di diversi notari antichi del Regno e di molte cose cavate dalli loro protocolli, ff. 219v-220. Protocollo di notar Francesco Pappacoda dell'anno 1480. 5 Nobilis domina Carmosina Regina de Neapoli uxor nobilis Caroli de Rota; filii eius, videlicet Petrus, Antonius et Vincentius de Rota de Neapoli (f. 52). Publicat *Napoli. Francesco Pappacoda, 1483*, a cura di Alfonso Leone, Napoli, Athena, 2001, p. 101 (Cartulari notarili campani del XV seculo, 8).

11

Scala. Giovanni de Falcone (1482-1483): Die ultimo iulii. Constituta in nostri presentia Carmosina de Troyano, mulier vidua relicta quondam Fabrutini Battimelli, matre, tutrice et legitima administratrice filiorum et filiarum dicti quondam Fabrutini, ex una et Barnabò Battimello de Scalas, agente etc. ex parte altera, prefatus Barnabò confessus fuit se esse debitorem ac teneri dicte Carmosine ex resta venditionis unis muli ducatorum viginti uno in ducatis tresdecim de carlenis argenti, quos ducatos xii dare promisit eidem Carmosine quo supra nomine hinc et per totum mensem inuarii primo futuri anni futuri secunde indictionis, obligans se et bona eius omnia et specaliter dictum mulum, ita quod specialis obligatio non preiudicet aliis obligationibus. Et iuravit et renuntiavit. In forma. Publicat a *Scala. Giovanni de Falcone (1482-1483)*, a cura di Antonio Mammato, presentazione di Roberto Delle Donne. Battipaglia, Lavaglia & Carlone, 2012, p. 81 (doc. 85) (Cartulari notarili campani del XV seculo, Serie nuova 4).

APÈNDIX III

Cinc testimonis referents a la mort del condottiero Giacomo Caldora.

1

ACA, Curie, reg. 2649, 120v-121v: Procurador reyal. Perquè sabem certís-simament haureu plaer e consolació de la augmentació del nostre beneventurat stat, vos avisam com après vostra partida micer Iacobo molt secretament entre Cayaça e Morrone féu fer un pont per poder passar al riu appellat Bultorno. E jatsia lo dit pont fos stat fet tant secretament que bonament fins que les nostres gents foren a les mans ab les sues no-n haguem sentiment, les quals axí de cavall com de peu volien passar per soccòrrer segons sabeu lo duch Raynier e provehir Aversa, e ja eren passats prop de ccc infants e los altres contínuament

passaven per resistir a nostres gents e fer fort lo dit pont, no res menys les nostres gents romperen lo dit pont e los dessà passats se meteren en fuyta per la muntanya amunt, dels quals foren molts presos e molts morts e negats, de què tot lo camp dels henemichs restà molt apitrat. E per aquesta rahó vehent lo dit micer Jacobo no poder passar ab la gent que li restava, anà-sse'n alleujar al burgo de Benavent e allà stech prop de vuit dies tots temps pensant en quina manera poguera passar, e veent no poder passar sens gran dan seu com a desparat se partí del dit burgo de Benavent, e tornant la via del Abrutzto anà's aleujar prop de un castella appellat lo Colle, lo qual ans de descavalcar combaté molt stretament. E ja havien foradat lo mur en moltes parts, e veent per tot açò no poder-lo intrar, maldehint de Déu e cridant, se li torcé la boca fins a la orella, e li vingué gota del cap per la qual rahó, la nit de la dita gota e de proplexia que s'i mesclà, plaent a Déu morí, per la mort del qual speram en Déus haver conclusió votiva de aquesta nostra desitjada empresa, car ell vivint molts senyors e terres e castells e moltes ciutats les quals havien voluntat reduhir-se a nostra voluntat per pahor de ésser destruïts no gosaven, que ara mort lo dit micer Jacobo no duptaran reduhir-se, segons ja manifestament per exemple o veem, car dos jorns ha s'és reduhida a nós la ciutat de la Cerra, dins la qual és ja lo Marquès ab ccl cavalls e infantaria en gran nombre; lo Castell, emperò, s'i té, al qual speram dins tres o quatre jorns metre camp stret. E per ço nos ha covengut e cové haver les més pecúnies que us sia possible per soccòrrer la nostra gent, car per altra rahó no som venguts en aquesta ciutat, e perquè en tanta necessitat confiam del bon voler que haveu a nós e a la augmentació del nostre estat, no havem duptat emprar-nos de vós de ccc ducats, los quals sobre vós havem pres a cambi. Per tant, afectuosament vos pregam e encarregam que, de continent que les letres de cambi vos seran presentades, aquelles vullau acceptar e al temps complir segons de vós indubítadament confiam e lo cas requer, e si cas era que no haveu peccúnies de nostra cort, meteu-hi del vostre, car après vos en poreu reintegrar de les nostres, e açò per res no haja falla com molt hi vaja a nostra fe e paraula. Dada en Gayeta lo derrer dia del mes de noembre de l'any MCCCCXXXVIII. Rex Alfonsus.

Al amat conseller nostre mossèn Jacme de Besora, procurador reyal en lo regne de Sardenya.

Dictus Rex mandait michi Arnaldo Fonolleda. Probata.

Similis littera fuit expedita sub simili kalendario signatura et mandato directa viceregi dic regmi Sardinie quad novitates tantum.

Al noble e amat conseller nostre mossèn Francí d'Erill visrey e governador general de Sardenya.

2

ACA, Curie, reg. 2651, 139r-140r: Muy illustre Infante, nuestro muy caro e muy amado hermano. Estos días passados recibimos letras vuestras por las cuales nos avisásteys de la buena concordia a que vos érades venido con el illustre infante don Enrique, vuestro nuestro muy caro e muy amado herma-

no e con la mayor part de los barones del reyno de Castiella, de la qual cosa havemos ovido gran plazer, rogándovos que en aquella querades perseverar e continuamente endender en las cosas las quales conosseréys seyer plásientes a Dios e benavenir de todos e largament scrivirnos de las occurrencias en essas partes. Con gran deseo speramos la persona que nos havéys scrito querernos mandar por nos informar de los afferes d'essas partes, poque vos rogamos que si al recibir de la present no será partida, la querades fazer partir de continent, avisántesvos por consolación vuestra como passando ya el verano e haviendo reduzidos a nuestra fidelitat e obediencia los senyores de la casa de Santsobenia e tornándonos en Tierra de Lavor por meter nuestra gente en estancia pora la ivernada, nos vino nueva que misser Jacobo Caldora por entrar en Tierra de Lavor e socorrer el Duque d'Anjou e Aversa, los quales stan en extremo partido, devallava de Abruço, por la qual razón nós de continent fitemos a los passos los quales bien fornidos de nuestras gentes. Un día el dicho misser Jacobo muy secretamente entre Cayatzo e Morrone fizo fer una puente por poder passar el río clamado Voltorno, jatsia la dicha puente fuesse stada fecha tant secretament que buenamente fasta que las nuestras gentes fueron a las manos con las suyas no 'nde oviemos sentimiento, los quales assí de cavallo como de pie querían passar e ya eran passados cerca ccc infantes e los otros continuamente passavan por resistir a nuestras gentes e fazer fuerte la dicha puente, noresmenos las nuestres gentes romperen la dicha puente e los deçá passados se metieron en fuyda por la muntanya ariba, de los quales fueron muchos presos e muchos muertos e negados, de que todo el campo de los enemigos restó mucho apitrado. E por esta razón, veyendo el dicho misser Jacobo no poder passar con la gente que le era restada, fuesse ad aleujar al burgo de Benavent e allá stove cerca a ocho días toda vía pensando en que manera podría passar, e veyendo no poder passar sin gran danyo suyo como a desesperado se partió del dicho burgo de Benavento, e tornando la vía de Abrutzo fuese aleujar acerca de un castiello clamado lo Colle, donde antes de descavalgar lo combatió muy stretamente e foradó el muro por muychas partes, e veyendo pot todo sto non lo poder entrar, maldiziendo de Dios e cridando, le torció la boca fasta la oreja e le vino gota de la cabeça, por la qual razón aquella noche de la dicha gota e de poplexía que s'inde mescló, plaziendo a Dios murió, por la muerte del qual speramos en Dios haver conclusión votiva de aquesta nuestra deseada ampresa, que él viviendo muchos senyores de tierras e castiellos e muchas ciudades los quales havían voluntat de se reduzir a nuestra fidelitat por miedo de seyer destruidos no lo gosavan, que agora muerto el dicho misser Jacobo no dudarán de reduzirse. Dada en Capua a xxiii días del mes de noembre any mccccxxviii. Rex Alfonsus.

Al illustre infante don Enrich d'Aragón e de Castiella, maestro del orden de cavallería de Santiago, nuestro muy caro e muy amado hermano.

Dominus Rex mandavit michi Arnaldo Fonolleda. Probata.

Consimiles litterae tres fuerunt exemplate mutatis mutandis directe una regi Navarre, alia domine regine Aragonum et alia infantisse Catherine.

3

Narració de la mort de Giacomo Caldora per Gaspar Pelegrí.

Conterruit autem propter successus extremos vir de Caldora turbatus, atqui consultis capitaneis in Aprussium versus festinat remeare. Post ubi cum e conspectu illis partis oppidum quoddam, Collum nomine, supervenisset, multis armis illud evincere ceperat. Illud autem regis dicioni subiectum erat, uti viris robustus tuebatur egregie, qui autem in singulis bellis hostem contemperant dimicantem. Preterea, etsi menia passim multis ex locis collisa forent bisseis iam impulsis certatibus, roborati armis et animo, hostes in maxima discriminatione intulere sese tuendo. Sequitur autem, cum omnis Iacobucci tempestas esset, castrum submergere. En infortunii adventus subito premit illum. Nam, cum contenderet ne quicquam tanto profici exercitio posset, commotus adeo tantum exarsit spiritum. Equidem, tristia verba respirans in Iovem, torquendo os subita morte extemplo decessit. (Pellegrino 2007: 263-264)

4

Narració de la mort de Giacomo Caldora per Bartolemeo Facio.

Quo cognito Iacobus, sive ut inde regem averteret sive ne nihil rei gerere videretur, ad collem, quod castellum Iacobi Langonissae erat, copias ducit castrique positus oppugnare coepit idque, non parva muri parte diruta, expugnaturus viderebatur cum repente, catarrhi profluvio correptus, in magno militum suorum luctu defecit. (Facio 2004: 254)

5

Narració de la mort de Giacomo Caldora dels Diurnali del duca di Monteleone.

Anno Domini 1439 ala insuta de settembre 3ª ind.: messer Jacovo havendo requisitata Piscara, Lorito, Sulmona, et tutte le altre terre de Apruzo sende venia a Rè Ranato, Rè de Rahona sentendo sua venuta se posse in punto con tutte le sue agente, et insio ali passi de terra de Lavore, messer Iacovo sotto Cayazzo dalla de lo fiume de Capoa, et Rè de Rahona a fronte dell'altra banda del fiume presso Limatola fece prova messer Iacovo fare lo ponte non potte passare, po se parte, et ando verso Benevento, el detto messer Iacovo havendo saputo Napole pateva necessita del mangiare et che da li in di aspettavano doe nave de Genoa deveano venire da Provenza con vittuaglia, se retrasse, et ando allo collo presso Cercello ad uno miglio in valle Beneventana per ponerlo a saccho per potere substentare per fino le ditte navi venissero, che subito esso intendea passare in Napole et fatto dare la battaglia alo collo terra de ecclesia

che teneno li signori dela Leonessa, et havendo rutto una parte delo muro non erano si non per intrare dentro tutti cittadini gridavano per Dio misericordia, se voleano rendere che messer Jacovo le pigliasse in gratia messer Iacovo non ne volse intendere niente, dicea ala gente d'arme io non ho denari da darve ad voi sta mo se vi volete pigliare dela robba dicea io passero o voglia, o non Rè de Rahona in terra de Lavore, et meglio armarem o de persona, che mai et con piu allegrezza mai havebbe mai stato in sua vita, et stando cosi il detto messer Iacovo allegro et festante iterum ac iterum redendo et dicendo io voglio armare et fare de mia persona che quando era de 25 anni, che allora era vecchio di 70 anni per divino miraculo incontiente dicendo queste parole li scende una gotta nel core et cade morto non fossi per lo conte de Altavilla, et per Cola dalferi de Napole: se adonaro l'uno lo ritenne de una banda, et l'altro de una altra, haveria cascato da cavallo: se lo desmontaro, et posserlo dentro un pagliaro: spasa la novella per tutto lo campo como messer Jacovo era morto ciascuno abandono la battaglia, et corsiro ad videre, et cosi fo salva la terra de lo Collo, po lo levaro da lo detto pagliaro; et portarlo dentro lo sua paviglione et questo fo la domenica sula vespera ali 15 de novembre 3 Ind.: 1439 a doe hore de notte, messer Jacovo non parlo piu fando grande groffole forní li giorni de soa vita fando l'actore lle cerimonie al ditto messer Jacovo et reprendendoli deli mali havea fatto et operato, et ultimativim dice che da questo mundo non nde porta altro che la bona dama. (*I Diurnali del Duca di Monteleone* 1958: 157-158)

6

Narració de la mort de Giacomo Caldora per Zurita.

Detúvose el rey con su campo en La Massaria de la Reina casi todo el mes de octubre y de allí se pasó a Arienzo; y por este tiempo fue Jacobo Caldora a poner su campo al collado de la baronía de Circelo que era del patrimonio de la Iglesia; pero teníanla los de la casa de La Lagonesa; y como quiera que los del collado fueron a darle el castillo, quería ponerlo a saco por entretener los soldados. Y entre tanto que los del castillo le hacían sus lamentaciones y le suplicaban que los recibiese en su gracia, se volvió a los soldados y les dijo: “Yo no tengo dineros para pagaros; y así os doy este castillo a saco. Si lo quisieredes dejar, estará en vuestra mano”. Y poniéndose en orden el combate, íbase paseando con los principales del ejército diciéndoles que él, a pesar del rey de Aragón, pasaría a Tierra de Labor, y que él tenía setenta años y ánimo para armarse y hacer como cuando era de veinte y cinco. Y volviendo a decir estas mismas palabras le sobrevino un desmayo y si el conde de Altavila y Cola de Alfieri que iban con él no le sostuvieran, cayera del caballo. Cuando le aparearon lo pusieron en un pajar; y con este rebato cesó el combate; y después lo llevaron a su tienda y murió a 15 del mes de noviembre. Dejó fama del mejor capitán de sus tiempos y más valiente, aunque él la amancilló en gran parte por su poca fe y avaricia grande. (Zurita, Anales XIV 57)

BIBLIOGRAFIA

- ALEMANY FERRER, Rafael (2007), *Introducció al Tirant lo Blanc*, Alzira, Bro-mera.
- AMETLLER Y VINYAS, José (1903-28), *Alfonso V de Aragón en Italia y la crisis religiosa del siglo XV*, Girona, Imprenta y Librería de P. Torres, 3 vols.
- BECCADELLI, Antonio (1538), *Antonii Panormitae De dictis et factis Alphonsi regis Aragonum libri quatuor. Commentarium in eosdem Aeneae Sylvii, quo capitatum cum Alphonsinis contendit*, Basilea, ex officina Hervagiana.
- BELTRÁN, Rafael (2006), *Tirant lo Blanc de Joanot Martorell*, Madrid, Síntesis.
- (2015), «Vida de Joanot Martorell», dins *Història de la Literatura Catalana*, dirigida per Àlex Broch. *Literatura Medieval, III, Segle XV*, dirigida per Lola Badia, Barcelona, Enciclopèdia Catalana – Editorial Barcino – Ajuntament de Barcelona, pp. 30-34.
- BOFARULL I DE SARTORIO, Manuel de (1864), *Apéndice al Levantamiento y guerra de Cataluña en tiempo de don Juan II. Documentos relativos al Príncipe de Viana*. Colección de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón, XXVI, Barcelona, Imprenta del Archivo.
- BOFARULL SANS, Francesc de (1896), «Tres cartas autógrafas inéditas de Antonio Tallander, Mossén Borra», *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 4, pp. 3-100
- CABRÉ, Lluís (2014), «Ausiàs March: vida, obra, transmissió i cultura», dins *Història de la Literatura Catalana*, dirigida per Àlex Broch. *Literatura Medieval, II, Segles XIV-XV*, dirigida per Lola Badia, Barcelona, Enciclopèdia Catalana – Editorial Barcino – Ajuntament de Barcelona, pp. 353-371
- (2016), «Ausiàs March e Alfonso el Magnanimo», dins *L'immagine di Alfonso il Magnanimo tra letteratura e storia, tra Corona d'Aragona e Italia / La imatge d'Alfons el Magnànim en la literatura i la historiografia entre la Corona d'Aragó i Itàlia*, a cura di Fulvio Delle Donne e Jaume Torró Torrent, Florència, Edizioni del Galluzzo, pp. 177-193.
- & Jaume TORRÓ (2012), «Dona Teresa d'Híxar o Llir entre cards: para la cronología de la obra de Ausiàs March», *Bulletin of Hispanic Society*, 89, pp. 91-102.
- & Marcel ORTÍN (2014), «Lectura de la poesia d'Ausiàs March», dins *Història de la Literatura Catalana*, dirigida per Àlex Broch. *Literatura Medieval, II, Segles XIV-XV*, dirigida per Lola Badia, Barcelona, Enciclopèdia Catalana – Editorial Barcino – Ajuntament de Barcelona, pp. 371-397.
- CALMETTE, Joseph (1903), *Louis XI, Jean II et la révolution catalane (1461-1473)*, Toulouse, Imprimerie et librairie Édouard Privat.
- CAPDEVILA, Josep Maria (1928-29), *J. Martorell i M. J. de Galba, Tirant lo Blanc*, tria del text, introducció, notes i glossari de ~, Barcelona, Els Nostres Clàssics, 5 vols.
- (1929), «Els autors de *Tirant lo Blanc*», *El Matí* (22 i 26 de setembre de 1929), Barcelona.

- CARACAUSI, Girolamo, *Dizionario onomastico della Sicilia. Repertorio storico-etimologico di nomi di famiglia e di luogo*, Palerm, Centro di Studi Filologici e Linguistici Italiani, 1993, 2 vols.
- CARRÉ, Antònia & Jaume TORRÓ (2015), «L'Espill de Jaume Roig», dins *Història de la Literatura Catalana*, dirigida per Àlex Broch. *Literatura Medieval, III, Segle XV*, dirigida per Lola Badia, Barcelona, Enciclopèdia Catalana – Editorial Barcino – Ajuntament de Barcelona, pp. 251-304.
- CARBONELL, Jordi (1955-56), «Sobre la correspondència literària entre Roís de Corella i el Príncep de Viana», *Estudis Romànics*, 5, pp. 127-139.
- CHAULA, Tommaso (2021), *Gesta Alfonsi regis*, a cura di Fulvio Delle Donne e Maria Rosa Libonati, Palerm, Centro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani.
- CONCA, Maria & Josep GUIA (2023), «De la sang carmesina a la Carmesina del Tirant», *Scripta. Revista Internacional de Literatura i de Cultura Medieval i Moderna*, 21, pp. 1-10.
- COROMINES, Joan (1954), «Sobre l'estil i manera de Martí J. de Galba i el de Joanot Martorell», *Homenatge a Carles Riba*, Barcelona, Josep Janés editor, pp. 168-184.
- ESCARTÍ, Vicent Josep (2012), «Els capítols de nomenament de Joanot Martorell com a procurador del comtat de Dènia. Una aportació a la controvertida identitat de l'autor de Tirant», *Estudis Romànics*, 34, pp. 389-403.
- FACIO, Bartolomeo (2004), *Rerum gestarum Alfonsi regis libri*, testo latino, traduzione italiana, commento e introduzione a cura di Daniela Pietragalla, Alessandria, Edizioni dell'Orso.
- FERRANDO FRANCÉS, Antoni (1993), «Del Tirant de 1460-64 al Tirant de 1490», *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant/ Elx 9-14 de setembre de 1991)*, vol. II, pp. 25-68.
- (2011a), «Curial i Tirant cara a cara», en Ricard Bellveser (coord.), *La novel·la de Joanot Martorell i l'Europa del segle XV*, València, Institució Alfons el Magnànim – Diputació Provincial de València, pp. 415-449.
- (2011b), «Llengua i autoria al Tirant lo Blanc», *Tirant lo Blanc políglota (1511-2011). Cinc-cents anys de traduccions i estudis*, a cura de Vicent Martines, Gandia, Ajuntament de Gandia – Universitat d'Alacant, pp. 23-30.
- (2012), «Llengua i context cultural al Tirant lo Blanc. Sobre la identitat del darrer Joanot Martorell», *eHumanista*, 22, pp. 623-668. Reimprès en Germà Colón (ed.), *Els escriptors valencians del segle XV*, Castelló de la Plana, Universitat Jaume I, 2013, pp. 138-191.
- (2015), «Tres Joans Martorell per a un sol Tirant», *Aiguadolç. Revista de Literatura*, 43-44, pp. 45-96.
- (2020), «1410 Joanot Martorell: el cavaller que escrigué el Tirant», en Borja de Riquer Permanyer (ed.), *Vides catalanes que han fet història*, Barcelona, Edicions 62, pp. 199-206.

- (2021), «Memòria no literària, onomàstica i autobiografia al *Tirant lo Blanc*», dins Vicent Josep Escartí, Rafael Roca Ricart (eds.), *Identitats i violències. Documentació i literatura*, València, Afers, pp. 381-445.
- FINKE, Heinrich (1936), «Mossen Borra in Deutschland», *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch*, 2, Barcelona, 1936 (= *Analecta Sacra Tarraconensia*, 12), pp. 149-160.
- FURIÓ, Antoni (2013), «“Car la retòrica més se pertany a notaris que a cavallers”. Escriptura, orgull de classe i autoria del Tirant», *eHumanista/IVITRA*, 4, pp. 150-164.
- FUSTER, Joan (1993), «Consideracions sobre el *Tirant*», *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant/ Elx 9-14 de setembre de 1991)*, vol. II, pp. 5-23.
- GARCIA OLIVER, Ferran (2013), «Joanot i Ausiàs», *eHumanista/IVITRA*, 4, pp. 201-219.
- GIUNTA, Claudio (2017), «Ritorno alla “filologia”? Su Said, Agamben e altra critica universitaria», *Ecdotica*, 14, pp. 104-135.
- GRAULLERA SANZ, Vicente (2009), *Derecho y juristas valencianos del siglo XV*, València, Generalitat Valenciana.
- GUIA MARÍN, Josep (1996), *De Martorell a Corella: descobrint l'autor del Tirant lo Blanc*, Barcelona – Cata-roja, Afers.
- (2002), «Concordances curioses dels antropònims Tirant lo Blanc i Carmesina», dins Emili Casanova Herrero, Vicenç Maria Rosselló Verger (coords.), *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes (València 18-21 d'abril de 2001)*, València, Universitat de València, pp. 591-601.
- I Diurnali del Duca di Monteleone*, a cura di Michele Manfredi, Bolonya, Nicola Zanichelli, 1958 [i. e. 1960] (Rerum Italicarum Scriptores, XXI, 5)
- LAWRANCE, Jeremy N. H. (1986), «On Fifteenth-Century Spanish Vernacular Humanism», *Medieval and Renaissance Studies in Honour of Robert Brian Tate*, edited by Ian Michael and Richard A. Cardwell, Oxford, Dolphin Book Co., pp. 63-79.
- MARINESCO, Constantin (1979), «Nouvelles recherches sur *Tirant lo Blanch*», *Estudis Universitaris Catalans*, XXIII = *Estudis de Llengua i Literatura oferts a R. Aramon i Serra en el seu setantè aniversari*, I, pp. 401-424.
- Massalubrense. Testamenti 1404-1524*, a cura di Candida Carrino, Emilia Cirella Olostro, Paola Tallarino. Presentazione di Aurelio Cernigliaro, Nàpols, Athena, 1995 (Cartulari notarili campani del XV secolo, núm. 1).
- Massalubrense. Verginello de Mari 1474-1498*, a cura di Candida Carrino. Nàpols: Athena, 1998 (Cartulari notarili campani del XV secolo, núm. 5).
- MIQUEL Y PLANAS, Ramon (1913), *Obres de J. Roiç de Corella*, publicades ab una introducció per ~, Barcelona, impremta de F. Giró.
- MOLHO, Anthony (1994), *Marriage Alliance in Late Medieval Florence*, Cambridge (Massachusetts), Harvard University Press.

- Napoli. Antonino de Campulo 1468*, a cura di Isabella Blaha. *Anonimo 1495-1496*, a cura di Daniela Romano. Presentazione di Guido D'Agostino, Nàpols, Athena, 1996 (Cartulari notarili campani del XV secolo, núm. 4).
- Napoli. Marino del Flore 1477-1478*, a cura di Daniela Romano, presentazione di Josefina Mateu Ibars, Nàpols, Edizioni Athena, 1994 (Cartulari notarili campani del XV secolo, núm. 3).
- Napoli. Petruccio Pisano 1462-1477. Parte prima 1462-1466*, a cura di Monica Vicinanza, presentazione di Gerardo Sangermano, Acerra, Edizioni Athena, 2006 (Cartulari notarili campani del XV secolo, núm. 10).
- PELLEGRINO, Gaspare (2007), *Historia Alphonsi primi regis*, a cura di Fulvio Delle Donne, Florència, Sismel – Edizioni del Galluzzo.
- PUJOL, Josep (2002), *La memòria literària de Joanot Martorell. Models i escriptura en el Tirant lo Blanc*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes – Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2015), «Tirant lo Blanc», dins *Història de la Literatura Catalana*, dirigida per Àlex Broch. *Literatura Medieval, III, Segle XV*, dirigida per Lola Badia, Barcelona, Enciclopèdia Catalana – Editorial Barcino – Ajuntament de Barcelona, pp. 107-157.
- PUJOL, Josep (ed.), Joanot Martorell, *Tirant lo Blanc*, edició, introducció i notes de ~, Barcelona, Barcino, 2021.
- REMICK, David (2006), *Reporting: Writings from The New Yorker*, Nova York, Alfred A. Knopf.
- RICO, Francisco (1987), «Discurso contra el método. Entrevista con Daniel Fernández», *Quimera*, 62, pp. 25-33. Reproduït a *Los discursos del gusto. Notas sobre clásicos y contemporáneos*, Barcelona, Destino, 2003.
- (1996), «El primer pliego del Quijote», *Hispanic Review*, 64, pp. 316-336. Reeditat en Francisco Rico, *El texto del Quijote. Preliminares a una ecdòtica del Siglo de Oro*, Barcelona, Destino, 2005, pp. 401-426.
- RIPOLL VILAMAJOR, Jaume (1868), «Colección de Monumentos para escribir la historia y dar á conocer al caballero catalán, llamado comunmente Mosen Borra, que yace en el claustro de la Santa iglesia de Barcelona», *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 2, pp. 77-129.
- RIQUER, Martí de (1964), *Història de la literatura catalana*, Barcelona, Ariel.
- RODRIGO LIZONDO, Mateu (2012), ressenya «Agustín Rubio Vela, *Joanot Martorell y el condado de Denia. Una clave para el Tirant*, València, 2010», *Estudis Romànics*, 34, pp. 632-637.
- (2016), ressenya «Abel Soler, *El corsari Jaume de Vilaragut i la donzella Carmesina. El cavaller que inspirà El Tirant lo Blanc*», *Estudis Romànics*, 38, pp. 505-509.
- (2019), «La identitat del poeta Francesc Ferrer (València ca. 1460-1462)», dins Vicent J. Escartí (ed.), *Nunc dimittis: Estudis dedicats al professor Antoni Ferrando*, València, Universitat de València, pp. 471-496. Reeditat en Id.,

- Recerques de cultura medieval*, València, Universitat de València, 2023, pp. 247-290.
- RODRÍGUEZ RISQUETE, Francisco J. (2002), «Del cercle literari del Príncep de Viana i unes poesies satíriques del “Cançoner de Saragossa”», dins *Estudi General*, 22 (= *Miscel·lània d'homenatge a Modest Prats*, II), pp. 365-391.
- (ed.) (2011), Pere Torroella, *Obra completa*, edició crítica de ~, Barcelona, Barcino, 2 vols. (Els Nostres Clàssics, B 31 i 32).
- RUBIO VELA, Agustín (2010), *Joanot Martorell y el condado de Denia. Una clave en el Tirant*, València.
- (2011), «Es va escriure *Tirant lo Blanch* en la cort barcelonina del príncep de Viana? Notes de crítica documental a l'entorn d'un miratge literari» en *Tirant lo Blanc políglota (1511-2011). Cinc-cents anys de traduccions i estudis*, a cura de Vicent Martines, Gandia, Ajuntament de Gandia – Universitat d'Alacant, pp. 15-22.
- (2011), «¿Se escribió *Tirant lo Blanch* en la corte barcelonesa del Príncipe de Viana? Notas de crítica documental en torno a un espejismo literario», *eHumanista*, 19, pp. 345-356.
- (2013), «L'escrivà de ració del Príncep de Viana i l'autoria de *Tirant lo Blanch*. Notes de crítica documental a l'entorn d'un miratge literari», en Germà Colón (ed.), *Els escriptors valencians del segle XV*, Castelló de la Plana, Universitat Jaume I, pp. 109-137. Reelaboració de Rubio Vela 2011. No respon a Torró 2012a.
- (2015), «Sobre Joan Martorell, señor de Beniarbeig, y otros casos de homonimia en el siglo XV valenciano. Notas de archivo y observaciones metodológicas», *Scripta. Revista internacional de literatura i cultura medieval y moderna*, 5, pp. 59-92.
- RYDER, Alan (1990), *Alfonso the Magnanimous. King of Aragon, Naples and Sicily*, 1396-1458, Oxford, Claredon Press.
- Scala. Giovanni de Falcone (1482-1483)*, a cura di Antonio Mammato, presentazione di Roberto Delle Donne. Battipaglia, Lavaglia & Carlone, 2012 (Cartulari notarili campani del XV secolo, Serie nuova 4).
- SOLER, Abel (2012), «Sobre el lloc on Joanot Martorell escrigué el *Tirant lo Blanc* (1460-64): Barcelona, Dénia o València», *eHumanista*, 22, pp. 598-622.
- (2013), *El corsari Jaume de Vilaragut i la donzella Carmesina. El cavaller que inspirà el Tirant lo Blanc*, València, Institució Alfons el Magnànim – Diputació de València.
- (2014), «Joanot Martorell cavaller habitador de la ciutat de València. Nous documents sobre els darrers anys de l'autor del *Tirant lo Blanc*», *eHumanista/IVITRA*, 5, pp. 494-495
- (2015a), «La relació de Martorell amb la cort de Nàpols i la discreta presència d'Itàlia en *Tirant lo Blanc*», en *More about 'Tirant lo Blanc' / 'Més sobre el Tirant lo Blanc'*, ed. by Anna Maria Babbì, Vicent Josep Escartí,

- Amsterdam / Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, pp. 35-52.
- (2015b), «Tres Carmesines reals i una de ficció. Interès del diàleg entre Història i Literatura per a la interpretació de *Tirant lo Blanc*», *Mirabilia/ MedTrans*, 2, pp. 134-149.
 - (2017), *La cort napolitana d'Alfons el Magnànim: el context de Curial e Güelfa*, pròleg d'Antoni Ferrando, València, Universitat de València, 3 vols.
- TORRÓ TORRENT, Jaume (2001) «Una cort a Barcelona per a la literatura del segle XV», *Revista de Catalunya*, 163, pp. 97-123.
- (2002), «Joanot Martorell, escriptor de ració», *L'Avenç*, 273, pp. 12-18.
 - (2004), «La noblesa, la lírica, la caça i la cortesia», *Mot so raso*, 3, pp. 7-15.
 - (2005), «Ausiàs March, falconer d'Alfons el Magnànim», *Actes del X Congrés Internacional de l'Associació Hispànica de Literatura Medieval (Alacant, 16-20 de setembre de 2003)*, edició a cura de Rafael Alemany, Josep Lluís Martos i Josep Miquel Manzanaro, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, pp. 1521-1538.
 - (2008), «Las cortes de Aragón y las líricas catalana y castellana del siglo XV», *La fractura historiográfica: las investigaciones de edad Media y Renacimiento desde el tercer milenio*, dirigido por Javier San José Lera, edición al cuidado de F. Javier Burgillo & Laura Mier, Salamanca, Semyr, pp. 427-437.
 - (ed.) (2009), Lluís de Requesens, Bernat Miquel, Martí Garcia, Rodrigo Dies, Lluís de Vila-rasa, Francesc Sunyer, *Sis poetes del regant d'Alfons el Magnànim*, edició crítica de ~, Barcelona, Barcino, (Els Nostres Clàssics, B 29).
 - (2009-10), «La Consulta i el prefaci quadripartit de *l'Espill* de Jaume Roig», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 52, pp. 51-69.
 - (2010), «La cort literària d'Alfons el Magnànim», en Ricard Bellveser (coord.), *La poesia d'Ausiàs March i el seu temps*, València, Institució Alfons el Magnànim – Diputació Provincial de València, pp. 27-39.
 - (2011), «Els darrers anys de Joanot Martorell o en defensa del Tirant, la novel·la cavalleresca i la cort», en Ricard Bellveser (coord.), *La novel·la de Joanot Martorell i l'Europa del segle XV*, València, Institució Alfons el Magnànim – Diputació Provincial de València, pp. 573-584.
 - (2012a), «Només hi ha un Joan Martorell documentat amb el nom de Joanot. (Resposta i correcció a Agustín Rubio Vela amb unes notes sobre Manuel de Rajadell)», *Tirant: Butlletí informatiu i bibliogràfic de literatura de cavalleries*, 15, pp. 19-32.
 - (2012b), «La respuesta literaria y retórica del *Espill* de Jaume Roig», dins Antonia Martínez Pérez, Ana Luisa Baquero Escudero (eds.), *Estudios de literatura medieval. 25 años de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*, Múrcia, Universidad de Murcia, pp. 117-128.

- (2016), «Il romanzo cavalleresco tra letteratura antica e i romanzi cavallereschi e d'avventura francesi e borgognoni», en *L'immagine di Alfonso il Magnanimo tra letteratura e storia, tra Corona d'Aragona e Italia / La imatge d'Alfons el Magnànim en la literatura i la historiografia entre la Corona d'Aragó i Itàlia*, a cura di Fulvio Delle Donne e Jaume Torró Torrent, Florència, Sismel – Edizioni del Galluzzo, pp. 221-239.
- (2019), «Il *Curial e Güelfa* nel contesto culturale dell'Europa del XV secolo», *Rivista di Cultura Classica e Medioevale*, 61, pp. 499-517.
- VIDAL GONZÁLEZ, Francisco (2003) Gómez Manrique, *Cancionero*, edición de ~, Madrid, Cátedra.
- VILLALMANZO, Jesús (1995), *Joanot Martorell. Biografía ilustrada y diplomatario*, València, Ajuntament.
- (2009), *Joanot Martorell*. València, Ajuntament.

NOTES

Jaume de PUIG OLIVER
Institut d'Estudis Catalans

CARTORALS DE BESALÚ

Sigles:

ACG = Arxiu Capitular de Girona.

ADG = Arxiu Diocesà de Girona.

AGUIRRE = J. SÁENZ DE AGUIRRE, *Collectio maxima Conciliorum omnium Hispaniae et novi orbis*, Romae 1693-1717.

Amer = Esteve PRUENCA I BAYONA, *Diplomatari d'Amer*, Barcelona, Fundació Noguera (Diplomataris, 7) 1995, 396 p.

AMSPB = Arxiu Monàstic de Sant Pere de Besalú

ARNALL-PONS = M. Josepa ARNALL – Josep M. PONS I GURI, *L'escriptura a les terres gironines. Segles IX-XVIII*, 2 vols., Girona, Diputació de Girona 1993, 823 i 58 p. + 346 làm.

ASV = Archivio Segreto Vaticano

BAUTIER = Robert-Henri BAUTIER, *Recueil des actes d'Eudes, roi de France (888-898)*, París 1967.

BC = Barcelona, Biblioteca de Catalunya

BNF = París, Bibliothèque Nationale de France

BOTET = J. BOTET I SISÓ, *Cartoral de Carles Many. Index cronològic del cartoral de la Curia eclesiàstica de Girona anomenat de "Carlo Magno"*, Barcelona 1905.

BRÉQUIGNY = M. DE BRÉQUIGNY, *Table chronologique des diplomes, chartes, titres et actes imprimés, concernant l'histoire de la France*, 3 vols., París 1769-1783.

CatCar V = *Catalunya Carolíngia*, obra fundada per R. d'Abadal i de Vinyals i dirigida per Josep M. Font i Rius i Anscari Mundó, vol. V, *Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada. Primera i Segona Part*, a cura de Santiago SOBREQÜÉS I VIDAL, Sebastià RIERA I VIADER, i Manuel ROVIRA I SOLÀ, revist i completat per Ramon ORDEIG I MATA, Barcelona, IEC, 1-344 [docs, 1-386], i 345-696 p. [docs. 387-630 + VII falsos].

CC = Josep M. MARQUÈS I PLANAGUMÀ, *Cartoral dit de Carlemany, del bisbe de Girona (s. IX-XIV)*, 2 vols., Barcelona, Fundació Noguera (Diplomataris, 1-2), 1993, 1-436 [docs. 1-282] i 437-861 [docs. 283-625] p.

CONSTANS = Mn. Lluís CONSTANS I SERRATS, *Diplomatari de Banyoles, I (822-1050), II (1051-1299), III (1300-1348), IV (1349-1500)*, Olot i Banyoles 19851-1991, 324 + 9 f., 490 p., 364 + 9 f., 436 + 10 p. d'índexs.

- COQUELINES = C. COQUELINES – H. MAINARDI, *Bullarum, privilegiorum ac diplomatum Romanorum Pontificum amplissima collectio*, vol. I, Roma 1739.
- CR = *Catalunya Romànica*, 27 vols., Barcelona, Enciclopèdia Catalana 1984-1998.
- ES = *España Sagrada*, LVI vols., Madrid 1747-1957.
- GASNAULT-LAURENT = P. GASNAULT – M. H. LAURENT, *Innocent VI. Letres secrètes et curiales*, París 1959-1962.
- HEFELE = Charles-Joseph HEFELE, *Histoire des Conciles d'après les documents originaux*, 10 vols., París 1907-1939.
- JAFFÉ, Ph. - WATTENBACH, G., *Regesta Pontificum Romanorum ab condita Ecclesia ad annum post Christum natum MCXVIII*, vol. I-II, Lipsiae 1885-1888² i Graz 1956.
- JUNYENT = Eduard JUNYENT, *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*, Barcelona, IEC 1992.
- LFM = ACA, Cancelleria, *Liber Feudorum Maior*
- MALLORQUÍ = Elvis MALLORQUÍ, *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere de Galligants*, 2 vols, Barcelona, Fundació Noguera 2013 (Diplomatari 65), 960 p.
- MALLORQUÍ, Cruïlles = Elvis MALLORQUÍ, *El monestir de Sant Miquel de Cruïlles a l'edat mitjana. Edició i estudi dels documents (1035-1300) (Col·lecció Fontanetum - 5)*, Ajuntament de la Bisbal d'Empordà 2000, 517 p.
- MANSI = G. D. MANSI, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, vols. I-XX, Venècia 1728-1733.
- MANSILLA = Demetrio MANSILLA, *La documentación pontificia hasta Inocencio III (965-1216)*, Roma 1955.
- MH = Petrus de MARCA, *Marca Hispanica sive Limes Hispanicus, hoc est, geographica et historica descriptio Cataloniae, Ruscinonis et circumjacentium populorum*, Parisiis, apud Franciscum Muguet MDCLXXXVIII, 1490 cols.
- MARQUÈS, CC = Josep M. MARQUÈS I PLANAGUMÀ, *Cartoral d'it de Carlemany, del bisbe de Girona (s. IX-XIV)*, 2 vols., Barcelona, Fundació Noguera (Diplomatari, 1-2), 1993, 1-436 [docs. 1-282] i 437-861 [docs. 283-625] p.
- MARTÈNE-DURAND = E. MARTÈNE – U. DURAND, *Veterum scriptorum et monumentorum historicorum, dogmaticorum et moralium amplissima collectio*, París 1724-1733.
- MARTÍ = Ramon MARTÍ, *Col·lecció Diplomàtica de la Seu de Girona (817-1100)*, Barcelona, Fundació Noguera (Diplomatari, 13) 1997, 605 p.
- MARTÍ i BONET, *Regesta* = Josep Maria MARTÍ i BONET, «*Regesta Pontificum Romanorum*» de la *Marca Hispànica*, dins «*Revista Catalana de Teologia*», 4 (1979), 355-406.
- MIQUEL ROSELL, LFM = Francisco MIQUEL ROSELL, *Liber Feudorum Maior. Cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón. Reconstitución y edición*, 2 vols., Barcelona, CSIC 1945-1947, 535 +XVII lám. i 605 + XV lám.
- MONSALVATJE = F. MONSALVATJE, *Noticias Històricas*, XXV volums, Olot 1889-1917.

- Montserrat = Arxiu de l'Abadia de Montserrat
- OLZINELLES = Ramon ORDEIG I MATA, *La visita de Roc d'Olzinelles als monestirs benedictins del bisbat de Girona l'any 1827*, dins «AIEG», LIV (2013), 453-483.
- ORDEIG, *Dotalies* = Ramon ORDEIG I MATA, *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, vol. I. Primera part, Vic 1993; vol. I. Segona part, Vic 1994; vol. II. Primera part, Vic 1996; vol. II. Segona part, Vic 1997; vol. III. Primera part, Vic 2001; vol. III. Segona part, Vic 2002; vol. IV. Estudi, Vic 2004.
- PASQUAL, *Monumenta* = BC, ms. 729, vols. I-XI (Jaume PASQUAL, *Sacrae antiquitatis Caalonie Monumenta*).
- PL = *Patrologia Latina*
- PONS-PALOU = Josep M. PONS I GURI- Hug PALOU I MIQUEL, *Un cartoral de la canònica agustiniana de Santa Maria del castell de Besalú*, Barcelona, Fundació Noguera (Diplomataris, 28) 2002 171p.
- PUJADES, *Crònica* = Jeroni PUJADES, *Coronica universal del Principat de Catalunya*, Barcelona 1609, i *Crònica universal del Principado de Catalunya*, Barcelona 1829-1832,
- QUINTANA = Augusto QUINTANA, *La documentación pontificia de Inocencio IV (1243-1254)*, Roma 1987.
- RAH = Madrid, Real Academia de la Historia
- SÉQUESTRA = Armand SÉQUESTRA, *Sant Pere de Besalú, abadia reial de la congregació benedictina claustral tarraconense (977-1835)*, Edicions de Santa Maria del Mont 1934, p.
- VL = Jaime VILLANUEVA, *Viage Literario a las Iglesias de España*, XXII vols. XII-XV, Madrid 1850-1851.
- YEPES = Antonio de YEPES, *Coronica General de la Orden de San Benito, Patriarca de Religiosos* vols. I-VII, Navarra-Valladolid 1609-1621.
- ZUNZUNEGUI = J. ZUNZUNEGUI, *Bulas y cartas secretas de Inocencio VI (1352-1362)*, Roma 1970.

L'estudi dels pergamins del monestir de Sant Pere de Besalú ha portat a la troballa de dos fragments que avui centraran el nostre interès.

El darrer abat d'aquell monestir fou Melcior de Rocabrana i de Taverner (1798-1835). El seu abadiat coincideix amb una etapa històrica calamitosa per la vida eclesiàstica: guerres, govern i secularitzacions napoleòniques, desamortitzacions liberals espanyoles, contradesamortitzacions dels conservadors i finalment supressió d'instituts religiosos i desamortització de Mendizábal (1835). L'abat Rocabrana cercà, i no fou l'únic, una solució d'ocell de bosc als problemes del seu temps. Va tenir la idea de salvar relíquies i objectes preciosos del seu monestir, inclosos documents de l'arxiu, amagant-los a Sant Llorenç de Sous, al santuari de la Mare de Déu del Mont, en algunes cases

particulars de Besalú, al Noguer de Segueró i probablement a d'altres bandes. No se sap, i és ben lògic, ni com ni quantes vegades l'abat Rocabruna va haver de practicar aquesta operació logística. La volatilització d'objectes preciosos i dels documents de l'arxiu, segurament repetida més d'un cop, al ritme dels atacs que rebien els monjos, es basava en la convicció que una dia la maltempada liberal perdria vigor i les coses tornarien a compondre-se. Quan les coses es composaren, amb el concordat de 1851, els béns desamortitzats ja havien estat venuts, el producte d'aquella venda havia servit per pagar les despeses de la primera guerra carlina i els monjos antics, si en quedava algun, ja no van tenir cap més oportunitat. L'efecte de les excursions monacals des de Sant Pere de Besalú als amagatalls de Sous, de la Mare de Déu del Mont i d'altres bandes és que l'arxiu de Sant Pere de Besalú, en el moment de la Desamortització, es va dispersar.

Aquesta és la raó perquè aquest arxiu avui només es pot consultar molt parcialment a l'ACA. Hi ha notícia fidedigna que l'any 1835 la biblioteca del cenobi besaluenc i un manat de pergamins del seu arxiu foren incautats per l'oficial de torn, Josep Novellas.¹ Fins a l'any 1918, el material arxivístic dels monestirs del bisbat de Girona fou guardat a la Delegació del ministeri d'Hisenda de Girona, encara que no tots. D'aquí van passar a l'ACA. Per això ara hi ha en aquest establiment estatal 103 pergamins de Sant Pere de Besalú.

Mentrestant els monjos de Montserrat, des de la seva reorganització al santuari el 1844, han anat reunint amb constància i paciència tots els brincs que han pogut dels arxius monàstics catalans antics, en algun cas —Sant Benet de Bages— amb fortuna més que remarcable. Pel que fa a Besalú, Montserrat guarda avui 40 pergamins de Sant Pere de Besalú (segles X-XVII), trenta-set dels quals van fer cap al monestir durant la segona meitat del segle XX, comprats a un llibreter de vell de Barcelona per l'enyorat Marc Taixonera, havent-se-n'hi afegit darrerament tres, provinents del llegat d'Anscari Mundó (2011).

L'any 1983, Ignasi Baiges i Jardí i Lluïsa Casas publicaven 43 registres de pergamins conservats a l'Arxiu Municipal de Besalú. Vint-i-un pertanyen a l'arxiu del monestir de Sant Quirze de Colera,² dinou al de Sant Pere de Besalú, tres són d'adscripció incerta i fins al dia d'avui encara s'imposa alguna reserva. Els autors de la publicació feien constar que n'hi ha de mutilats i d'il·legibles, n'hi ha que l'escriptura esvaïda no permet de treure'n l'entrellat o només ho permet en part. En general el seu estat és molt millorable, per no dir dolent. De fet, presenten les mateixes característiques físiques que els de l'ACA —per bé que aquests han estat netejats de fongs i de brutícia— i

1. F. MONSALVATJE I FOSSAS, *Noticias Históricas*, t. II, ap. XII, p. 235-243, esp. 240-241.

2. Com és sabut, l'any 1582 els monestirs de Sant Quirze de Colera i Sant Llorenç de Sous foren incorporats a Sant Pere de Besalú, i per això no és estrany que la documentació dels dos monestirs flanquegi la de Sant Pere.

que els de l'ADG, dels quals parlarem tot seguit. Atès que alguns pergamins contenen més d'un document, precisarem que se'n comptabilitzen 21 de Sant Pere de Besalú, 28 de Sant Quirze de Colera i 9 d'adscripció per ara incerta.

No es pot dubtar ni un moment que aquests 43 pergamins formaven part del grup de pergamins custodiats a l'arxiu de Sant Pere abans de la Desamortització. El que no se sap segur és si havien fet estada a Sous, al Mont, en alguna casa particular de Besalú o al Noguer de Segueró. L'única cosa evident és que formen part d'aquells materials de l'arxiu del monestir de Sant Pere que foren efectivament sostrets a la percaça de les autoritats de l'Estat quan ocupaven els monestirs i s'emparaven de tot el que hi trobaven, l'any 1835.

Francesc Monsalvatje, l'historiador olotí al qual la història dels monestirs del bisbat de Girona ho deu tot, sabia que l'abat Rocabruna havia amagat una part de l'arxiu de Sant Pere al santuari del Mont, amb relíquies dels de Sant Quirze de Colera i de Sant Llorenç de Sous.³ Allí ho va trobar i en va fer un ús discret en les seves investigacions, perquè en aquella època els fons monacals dels monestirs gironins encara eren a la Delegació Provincial d'Hisenda, i el o els custodis eclesiàstics del santuari podien témer que l'Estat pretengués tenir algun dret de propietat sobre els pergamins retinguts a l'amagatall del Mont.

Després de Monsalvatje, no es va parlar més de la qüestió. L'any 1984, de manera impensada, el vicari general de la diòcesi de Girona, en visita d'inspecció, va trobar 166 pergamins en un armari de l'ermita-santuari de la Mare de Déu del Mont. Avisat l'arxiver diocesà, mn. Josep M. Marquès, aquest va adonar-se que es trobava davant el fons del qual Monsalvatje havia parlat sense acabar de dir on l'havia vist. Els pergamins foren integrats a l'ADG, a la secció d'arxius incorporats, i sembla que finalment ha arribat l'hora de donar-ne notícia.

Una primera exploració del fons va donar com a resultat la troballa de molts pergamins del monestir de Sant Quirze de Colera, i un grapat del de Sant Llorenç de Sous.

Un cop distingits els fons i un cop separats els pergamins il·legibles a causa de les injúries climatològiques, hem emprès l'ordenació cronològica i la catalogació dels pergamins de Sant Pere. És aleshores quan, entre els pergamins, ha saltat la sorpresa. Ara toca, doncs, de donar-ne una primera notícia.

3. Al volum VIII de les *Notícies històriques*, p. I post p. 100, deia Monsalvatje en una *Adición*: «Al hacer una excursión por la montaña del antiguo condado de Besalú, la casualidad me deparó dar, en un rincón de esta provincia y en un santuario famoso en otros tiempos, con parte del archivo del monasterio de Sant Pedro de Besalú, que ya por referencias sabía que había escondido allí el abad D. Melchor de Rocabruna y de Taberner»: *Noticias Históricas*, VIII, ; el volum VIII aparegué el 1897. Monsalvatje no desvela les seves «referències»; home de temperament tradicionalista i arrelat en un medi carlí, aquestes podien ésser múltiples i de bona font. Al vol. XII, 5, repetia que havia trobat els documents de Sant Pere de Besalú «en un retirado santuario situado en una de las estribaciones de los Pirineos Orientales, que no nombro por no estar autorizado para ello».

I

Girona, ADG, Sant Pere de Besalú, perg. 87

I. ENQUADERNACIÓ perduda.

II. COS DEL VOLUM

1. Composició material: Manuscrit homogeni.
2. Matèria: Pergamí.
4. Folis: 2.
5. Dimensions: 287 x 378.
6. Plecs: Bifoli.

Pertanyia al primer plec d'un volum, puix que el primer foli porta la numeració «2» i el segon és el foli «7». Essent així, el plec seria almenys de 4 x 2.

8. Foliació coetània, en tinta sèpia i xifres aràbigues a l'angle superior dret del recto dels folis.
9. Numeració de plecs: No se'n veu rastre.
11. Forats: No se'n veuen.
12. Sistema de ratllat en tinta, només visible al foli 2r (7r).

III. CONTINGUT LITERARI

1. Folis 1-2 (2rv i 7rv). Fol. 1r, *inc.*: «*(initio mutilus)* ... ipso homine nomine Adroario. Et affrontant hec omnia de parte orientis in palatio siue in ipsa archa ...».

Fol. 2v (7v), *exp.*: «... siquti est particulare [*il·legible*] impie negauimus, si nulli quia dicam nulli licet et vnum in toto ... (*fine mutilus*)».

2. Identificació de l'autor i obra: a) Fol. 1rv (2rv): 978 juliol 2. Miró, bisbe de Girona i comte de Besalú, fa donació d'uns alous al monestir de Sant Pere de Besalú, fundat l'any anterior (segona meitat del document).

b) Fol. 2r (7r):

c) Fol. 2rv (7rv): «BENEDICTUS ET INNOCENTIUS. Idem dicunt et sonant».

3. Altres manuscrits: Cfr infra, apèndix I.

4. Catàlegs i bibliografia: ES, XLIII, 344-346; XLV, 122-123; VL, XV, 59-60; PUJADES, *Crònica*, VII, 2253-227; MONSALVATJE, II, 38-40; XI, 229. CONSTANS, I, n. 44, p. 273-274.

5. Edicions: Cfr infra, apèndix I.

IV. ESCRITURA

1. Caixa d'escriptura: 211 x 290, a columna tirada, de 54 línies a pàgina plena. Impaginació del foli 2r (7r): 30 + 211 + 45 x 35 + 290 + 55.

2. Tipus de ratllat: Dues línies horitzontals i dues de verticals, emmarcant la caixa d'escriptura

3. Tipus de lletra i mans: Escriptura cursiva bastarda, de tipus instrumentari, d'una sola mà, de cap a finals del segle XIV.

5. Decoració prevista en les caplletres i no realitzada.

12. Notícies històriques: És evident que hom es troba davant el segon i el setè foli del primer plec d'un volum que començava amb el document fundacional de Sant Pere de Besalú. No es pot excloure que el plec hagués estat desballestat en època moderna, abans de la Desamortització, per tal de fer-lo servir de carpeta per a guardar documents o per donar-li un altre ús semblant. Als dos folis supervivents del plec s'hi troben a faltar les caplletres, i fa l'efecte que el volum era de factura modesta.

Si el primer foli conté un document antic del cenobi de Besalú, el foli setè és de literatura jurídica. Això pot fer pensar que el document sencer seria un text destinat a defensar alguna prerrogativa monàstica o la resposta a requeriments —per ara no esbrinats— sobre els quals el monestir havia de pronunciar-se. Creiem menys probable que es tractés d'un cartoral amb anotacions de tipus jurídic, possibilitat que a priori tampoc no es pot excloure.

Ateses aquestes dues possibilitats, es fa impossible saber si el nostre pergamí constituïa el primer plec d'un volum més extens o el nombre de documents que contenia; així, esdevé discutible que es pugui tractar d'una relíquia del cartoral de l'abadia de Sant Pere. El que no és discutible és que es tracta d'un recull documental de i per Sant Pere de Besalú amb comentaris jurídics. Per altra banda, com que se sap que al cenobi besaluenc hi havia un llibre de privilegis,⁴ cal mantenir la possibilitat que sigui una relíquia d'aquest llibre.

V. CONCLUSIÓ

1. Estat de conservació precari.
2. Datació: Segle XIVex.
3. Origen: Sant Pere de Besalú.
4. Propietaris i procedència: Arxiu monàstic de Sant Pere de Besalú, Santuari del Mont, ADG.

4. Més avall, en la segona part d'aquest treball, es descriu l'única romanalla que per ara se'n coneix.

APÈNDIX I

*Transcripció del document*⁵

978 juliol 2

ADG, Sant Pere de Besalú, perg. 87

Miró, bisbe de Girona i comte de Besalú, fa donació d'uns aious al monestir de Sant Pere de Besalú, fundat l'any anterior, on reposen les despulles de sant Prim. Una part dels aious li pervenen per herència familiar i l'altra part per confiscació de béns feta als rebels que van assassinar el seu germà, el comte Guifré.⁶ Els aious són a Maià de Montcal, Porreres, el Bac, el Pontiró, Juinyà, Hortós, Lledó, Vilarig, Coquell, Vilanant, Mieres, Briolf, Ventajol, el Torn, Fares, l'Aguilar, Planeses, Cistella, Palau, Sant Ferriol i Montagut, entre altres llocs, retenint l'usdefruit d'alguns d'aquests béns fins a la seva mort.

O.* ADG, Sant Pere de Besalú, perg. 3, mutilat al final.

A. Còpia del segle XII: Montserrat, Pergamins de Sant Pere de Besalú, n. 1, ex O.

B. Còpia del segle XIV: Montserrat, Pergamins de Sant Pere de Besalú, n. 2/1.

C. Còpia fragmentària del segle XIV: ADG, Sant Pere de Besalú, perg. 87.

D. Còpia del segle XVII: Montserrat, Armari B, II, prestatge 2/5, bossa 2.

a. YEPES, *Corónica*, V, ap. XX, fol. 442v-443r (ed. incompleta), ex O.

b. AGUIRRE, III, 185, ex a.

c. VL, XV, ap. XXV, 254-262, ex O.

d. PUJADES, *Crónica*, VII, 226-227, (ed. incompleta), ex a.

e. MONSALVATJE, II, ap. VI, p. 209-220, ex b.

f. E. JUNYENT, *Diplomatari*, n. 2, p. 4-5, fragment inicial del preàmbul laudatori de la família comtal de Cerdanya i paràgrafs finals de la data i signatures, ex A i b.

g. CatCar V-II, n. 448, p. 400-406, ex O et b.

5. Es transcriu diplomàticament, amb puntuació nostra, atès que el pergamí no va ésser tingut en compte en l'edició de CatCar V-II, n.

6. És Guifré II (927-957), que morí a mans del clergue Adalbert i dels seus parents, que es van revoltar i van assaltar-li el castell, on morí. Cfr Josep M. SALRACH, *El comte Guifré de Besalú i la revolta de 957. Contribució a l'estudi de la noblesa catalana del segle X*, dins «II Assemblea d'Estudis sobre el comtat de Besalú. Actes», Olot 1973, 3-6.

α. ES, XLIII, 344-346; XLV, 122-123.

β. VL, XV, 59-60.

γ. PUJADES, *Crónica*, VII, 2253-227.

δ. MONSALVATJE, II, p. 38-40; XI, n. CLXXIII, p. 229.

ε. SÉQUESTRA, 20.

ζ. CONSTANS, I, n. 44, p. 273-274.

η. Josep M. SALRACH, *El comte-bisbe Miró Bonfill i la fundació i dotació de Sant Pere de Besalú (977-978)*, dins «Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca. Annals 1989», 21-26.

[*inini mutilus*] ... ipso homine nomine Adroario; et afrontat hec omnia de parte orientis in Palatio, vel in ipsa Archa, et de meridie in rio que dicunt Manivulo, et de occiduo in terminio Cistella, et de circi infrontat in puio Male vel in Rio sicco; et alios duos mansos in villa Avundanti, cum omne alodem meum quod ibidem abeo que ad ipsos masos pertinent cum finibus et terminos earum.

Et dono ego suprascriptus Episcopus a praefatum coenobium alodem meum quod habeo in predicto comitatu in aiacentias de Miliarias, in locum que vocant Villare Briulfo, et in locum que dicunt Turno, et in locum que nominant Villare novo, et in loco que nuncupant Ventaiolo. In predicto loco Turno dono ad praefatum coenobium ecclesia mea propria cum decimis et primitiis et oblationibus fidelium, et cum omnibus que habere videtur ab omni integritate. Terminatur vero predictus alodus a parte orientis in villare que dicunt Astar, vel in rivulo que dicunt Sesarío sive in Sabadello, vel etiam in Ortonos, et pervenit usque in Cavalliano, et de meridie infrontat in alode de Petro qui fuit condam, vel in alode de Tassione [... ..] ipso mulnello usque in Brugariolas, et de occiduo in alode Sancti Stephani et pervenit usque in Cavalliano, de parte vero circi infrontat in iam dicto Cavalliano. Infra predictas afrontationes dono ego praelibatus Episcopus a praescriptum coenobium casas casalibus, curtes curtalibus, ortos ortalibus, vineas vinealibus, terras cultas vel incultas arboribus pomiferis vel impomiferis, pratis et pascuis, silvis, garricis et aquis, molendinis et molendinaribus, omnia et in omnibus quantum infra praedictas afrontationes abeo vel habere debeo pro qualicumque voce, sicut in ipsa scriptura resonat, que condam Emo femina mihi fecit.

Et dono ad praefatum coenobium alodem meum que dicunt Taras et ipsum quem abeo in Roseto vel in Villa mala et in Palatiolo et in Marifonte, sicut fuerunt ipsi alodes de Soniofredo sacerdote transgressore, est de Garino et filiis suis. Terminatur vero dictus alodus a parte orientis in ipso fisco que dicunt Juncarias vel in terminio de Petriniano, sive in terminio de Portello, et de meridie infrontat in boscheronos vel in Rixaco, sive in Siriano, vel in ipsa isola, et de occiduo infrontat in Sabadello vel in Ortonos, sive in terminio de Juviano; de parte vero circi infrontat in terminio de Lugarzano, sive

in terminio de Maliano. Infra predictas affrontationes dono ego praelibatus Episcopus ad praefatum coenobium, casas, casalibus, curtes curtalibus, ortos ortalibus, vineas vinealibus, terras cultas vel incultas arboribus pomiferis vel impomiferis, pratos et pascuis, silvis, garricis et aquis, molendinis, molendinaribus cum eorum decursibus, omnia et in omnibus, quantum alodem infra praedictas affrontationes abeo vel abere debeo pro qualicumque voce, et quantum alodem Soniofredus sacer et Guarinus et filli sui infra praedictas affrontationes abuerunt vel retinuerunt pro qualicumque voce, exceptus ipsas ecclesias, id est, Sancta Maria et Sancto Martino quae sunt Sanctae Mariae Sedis Gerunde, cum decimas et primitias et oblaciones fidelium, que ad ipsis ecclesiis pertinent.

Et dono ego praelibatus Episcopus ad praefatum coenobium alodes meos qui fuerunt de Vivano transgressore; et sunt ipsi alodes in locum que vocant Aquilare vel in suos termines, et in Ornazonas et in suos, et in Planizes vel in suos termines. In predictis locis dono ad praefatum coenobium casas casalibus etc., omni et in omnibus quantum alodem praedictus Vives transgressor in predictis locis abuit vel retinuit pro qualicumque voce.

Et dono ego praelibatus Episcopus a praefatum coenobium alodem meum quod abeo in valle Manivulo, qui fuit de Sesemundo Blanco: similiter in Cistella et in eius termines vel in Palazo et in eius termines, vel in villa Bodelego et in eius termines. In predictis locis dono a praefatum coenobium casas casalibus, etc., omnia et in omnibus, quantum alodem in predictis locis prescriptus Sesemundus abuit vel retinuit pro qualicumque voce; exceptus ipso puio quem vocant Bodelego. Ubi iam dictus Sesemundus habitavit, et exceptas ipsas III casas que iuxta ipso puio sunt, et exceptus ipsos verdegarios qui sunt iuxta ipso Puio, et exceptus ipsos molendinos qui iuxta ipso puio sunt.

Et dono ad praefatum coenobium ipso maso quod habeo in Cistella, ubi Blandericus habitat, cum omnibus rebus que ad ipso maso pertinere videntur.

Et dono ad praefatum coenobium ipsum alodem qui fuit de Servo Dei et de uxore sua, qui est in Fornellos, sicut illi eum retinere, et ipsas vineas qui sunt in Valle alta cum illorum affrontationes. Et dono ad praefatum coenobium in valle Monte acuto maso uno quod letus dedit a Wifredo comite et ego abeo per successionem iam dicti Comitis. Et dono in iam dicto loco ipsas casas cum curtibus et ortis, et vineas et vinealibus etc., omnia et in omnibus, quantum ibidem habeo vel hereditare debeo pro qualicumque voce, vel quantum condam Letus ibidem abuit vel retinuit pro qualicumque voce, sicut in ipsa scriptura resonat, que iam dictus Letus fecit a Wifredo comite.

Ipsum vero alodem que vocant Faras et que vocant Palazolo, et que vocant Villa mala, et que vocant Roseto, et Marifonte, et que dicunt Turno et villare novo cum ipsa ecclesia Sancti Andree qui est ipso Turno, et ipso villare que dicunt Achilare et Ornazonas et Planezes, et ipso alode qui fuit de Sesemundo

blanco, qui est in Manivulo et in Cistella et in Palatio, dono istos alodes ad praefatum coenobium sub ista videlicet ratione: Ut dum ego vivo teneam et possideam; post obitum meum remaneant a praefato coenobio sine ulla occasione.

Hec omnia superius scripta trado vel caedo ad praefatum coenobium, ut tam presens Abba et monachi et successores ibidem Deo sub regula almi patris Benedicti militantibus jure perpetuo habeant retineantque sine alicuius minoratione vel contradictione, sicut superius insertum est.⁷ Quia sicut sancti canones aiunt, devotio etenim uniusquisque sicut gratanter votum contulit Deo, ita definivit quod plenitudo votorum conservaretur in loco, in quo velut si conlata tenetur manet gratia offerentis, ita si frustratur imminet pernitias defraudantis. Nam dominus noster Ihesus christus in evangelio sic fertur dixisse suis discipulis:

Si duo ex vobis consenserint super terram de omni re quecumque petieritis, fiet vobis a patre meo.

Et incirco ego, prelibatus episcopus, unacum meorum caterve clericorum, petimus clementiam omnipotentis Dei, ut constructores benefactoresque prefati coenobii per intercessionem suprapredictorum sanctorum hic et in aeternam beatitudinem remunerantur, detque eis benedictiones atque promissiones quae precepta sua observantibus promisit, dicens:

Si in preceptis meis ambulaveritis et mandata mea custodieritis et feceritis ea, dabo vobis pluvias temporibus suis, et terra gignet fructum suum et pomis arbores replebuntur. Aprehendet messium tritura vindemiam et vindemia occupabit sementem. Et comedetis vetustissima veterum et vetera nobis supervenientibus proicietis. Et comedetis panem vestrum in saturitate, et absque pavore habitabitis in terra vestra. Dabo pacem in finibus vestris: dormietis et no erit qui exterreat. Auferam malas bestias et gladius non transibit terminos vestros. Persequemini inimicos vestros et corruent coram vobis. Persecuentur quinque de vobis centum alienos, et centum de vobis decem milia: cadent inimici vestri in conspectu vestro gladio. Respiciam vos et crescere faciam: multiplicabimini et firmabo pactum meum vobiscum. Ambulabo inter vos, et ero vester Deus, vosque eritis populus meus.

Has benedictiones atque promissiones petimus clementiam omnipotentis Dei ut tribuat constructoribus benefactoribusque praefati coenobii, ut hic pie valeant vivere et sic transeant per bona temporalia ut adipisci mereantur eterna.

Nam sicut bonitas et consolatio elemosinarum in sanctis Dei basilicis beniam tribuit conferentibus, ita damnum rite preparat fraudatoribus. Deo igitur datur quicquid a fidelibus in sanctis Dei basilicis pia devotione offertur. Ergo et iustitiam rescindit quisque aliena bota corrumpit. Cum igitur

7. Aquí segueix una línia final il·legible en el perg. 3 de l'ADG, que resta mútil.

Deus iustitia sit, qua insania agitur ut de manu dei quis auferat et in usus suos ea que Dei sunt usurpare presumat? Quicumque igitur de rebus a nobis prefato coenobio amodo conlatis vel deinceps conlaturis sive a nobis sive ab aliquo fidei aliquid exinde subtraxerit aut fraudaverit, nisi se correxerit et Deo sadisfecerit, male distracta iuxta leges mundanas componere cogatur, et si creatorem suum non honoraverit et in contumacia persteterit, et male distracta cum confusione restituat et a liminibus sancte dei Ecclesie quam offenderit ut sacrilegus arceatur, et insuper iuxta sanctorum canonum sententias sacrilegii ulcione feriat, ut cum Iuda traditore, qui res que domino mitebantur asportabat, flammis atrocibus perenniter cruciandus tradatur, Datan et Abiron iudicium sentiat et ad instar eorum in infernum vivus descendat.

Ponatque illum omnipotens Deus ut rotam et sicut stipulam ante faciem venti, sicut ignis comburit silvam et sicut flamma comburit montes, ita persequatur illum in tempestate sua et in ira sua exturbet eum. Erubescat et conturbetur in seculum seculi et confundatur et pereat. Fiantque dies eius pauci et res eius accipiat alter; et fiant filii eius orfani et uxor eius vidua. Non sit illi adiutor nec sit qui misereatur pupillis eius. Fiat contra Dominum semper et dispereat de terra memoria eius, pro eo quod non honoraberit ecclesiam Dei. Et cognoscant quia nomen tibi Dominus. Et tu es super omnia Deus benedictus in secula seculorum amen.

Exarata est igitur hec scriptura donationis die V I nonarum iulii, era I XVI, anno dominice Trabeationis DCCCCLXXVIII, indictione VI, anno bisdeno IIII quod Franchorum rex Leutharius regnandi sumpsit exordium.

Miro, gratia Dei comes atque episcopus SSS, qui hanc donationem vel tradicionem fecit et idoneis testibus firmare rogavi.

II

Hem al·ludit al fons de pergamins de Sant Pere de Besalú que avui posseeix el monestir de Montserrat. La procedència d'alguns pergamins d'aquest fons s'ha de posar en relació amb la restauració monàstica de Sant Pere esdevinguda a Besalú a principis del segle XX, com es farà palès quan es publiqui la col·lecció documental sobre el cenobi besaluenc que tenim en preparació. Avui ens limitem a presentar i editar els documents continguts en un dels pergamins de Sant Pere de Besalú custodiats ara a Montserrat, el text del primer dels quals tampoc no va poder ésser tingut en compte en l'edició del volum V de *Catalunya Carolíngia*.

Montserrat, Sant Pere de Besalú, perg. 2/1

I. ENQUADERNACIÓ perduda.

II. COS DEL VOLUM

El pergamí és guardat en una camisa de paper de 347 x 476 mm. En la part anterior hi ha dues inscripcions en llapis. Dalt de tot, cantó dret: «St Pere de BESALÚ | n° 2». Cantó dret, extrem inferior, identificació del pergamí escrita per A Mundó: «fragment del Cartulari | del s. XV amb 4 docs. | del 979, n° 16 | 1030, n° 18 | 1085, n° 17 | i altre sense data, n° 19».

1. Composició material: Manuscrit homogeni.
2. Matèria: Pergamí.
4. Folis: 1.
5. Dimensions: 295 x 380 mm.
6. Plecs: És el foli que resta d'un plec debolit.

Al marge esquerre del recto i del verso del foli hi ha uns números que flanquegen els quatre documents del foli, els tres darrers precedits de la lletra A: Fol. 1r: «n° 16. Fol. 1v: «A | n° 17»; «A | n° 18»; «A | n° 19».

Al marge superior del recto hi ha una inscripció en llapis del s. XXin: «Privilegia Comitum Bisuldunensis». Al verso, al costat de cada document i al marge esquerre hi ha la data del document escrita en llapis, també del s. XX: «1085», «1030», «c. 1085?».

Pertanyia al primer plec d'un volum ara perdut.

8. Foliació: No n'hi ha.
9. Numeració de plecs: No se'n veu rastre.
11. Forats: No se'n veuen.
12. Sistema de ratllat a la mina de plom.

III. CONTINGUT LITERARI

A

1. Folis 1r; *inc.*: «[S]i famulorum meritis debite compellimur compensare lucra mercedis ...».

Fo. 1r, *exp.*: «... Sig+num Oriol. Sig+num Rodegarius. Signum Miro vicescomes. Sig+num Odone. Signum Ermemirus. Sig+num Sentelles».

2. Identificació de l'autor i obra: *Miró, bisbe de Girona i comte de Besalú, fa donació d'uns aious al monestir de Sant Pere de Besalú, fundat l'any anterior, on reposen les despulles de sant Prim. Una part dels aious li pervenen per herència familiar i l'altra part per confiscació de béns feta als rebels que van assassinar el seu germà, el comte Guifré.*⁸ Els aious són a Maià de Montcal, Porreres, el Bac,

8. Cfr supra, nota 6.

el Pontiró, Juinyà, Hortós, Lledó, Vilarig, Coquell, Vilanant, Mieres, Briolf, Ventajol, el Torn, Fares, l'Aguilar, Planeses, Cistella, Palau, Sant Ferriol i Montagut, entre altres llocs, retenint l'usdefruit d'alguns d'aquests béns fins a la seva mort.

3. Altres manuscrits coneguts. O.* ADG, Sant Pere de Besalú, perg. 3, mutilat al final.

A. Còpia del segle XII: Montserrat, Pergamins de Sant Pere de Besalú, n. 1, ex O.

B. Còpia del segle XIV: Montserrat, Pergamins de Sant Pere de Besalú, n. 2/1.

C. Còpia fragmentària del segle XIV: ADG, Sant Pere de Besalú, perg. 87

D. Còpia del segle XVII: Montserrat, Armari B, II, prestatge 2 /5, bossa 2.

4. Catàlegs i bibliografia:

α. ES, XLIII, 344-346; XLV, 122-123.

β. VL, XV, 59-60.

γ. PUJADES, *Crònica*, VII, 2253-227.

δ. MONSALVATJE, II, p. 38-40; XI, n. CLXXIII, p. 229.

ε. SÉQUESTRA, 20.

ζ. CONSTANS, I, n. 44, p. 273-274.

η. Josep M. SALRACH, *El comte-bisbe Miró Bonfill i la fundació i dotació de Sant Pere de Besalú (977-978)*, dins «Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca. Annals 1989», 21-26.

5. Edicions: a. YEPES, *Corònica*, V, ap. XX, fol. 442v-443r (ed. incompleta), ex O.

b. VL, XV, ap. XXV, 254-262, ex O.

c. PUJADES, *Crònica*, VII, 226-227 (ed. incompleta), ex a.

d. MONSALVATJE, II, ap. VI, p. 209-220, ex b.

e. E. JUNYENT, *Diplomatari*, n. 2, p. 4-5, fragment inicial del preàmbul laudatori de la família comtal de Cerdanya i paràgrafs finals de la data i signatures, ex A i b.

f. CatCar V-II, n. 448, p. 400-406, ex O et b.

B

1. Fol. 1v, *inc.*: «IN NOMINE SANCTE ET indiuidue Trinitatis, ego, Bernardus, Bisundunensis comes, laudans et confirmans omnes donaciones ac libertates quas proienitores mei retroactis temporibus fecerunt monasterio Sancti Petri ...».

Ib., *exp.*: «... Geraldus Michaelis, monachus et presbiter, scripsit sub die et anno [espai] quo supra».

2. Identificació de l'autor i obra: *L'any 1085 Bernat, comte de Besalú, confirma les donacions i immunitats concedides al monestir de Sant Pere de Besalú pels seus predecessors.*

3. Cap més manuscrit conegut.

C

1. Fol. 1v, *inc.*: «In nomine sanctae et indiuiduae Trinitatis. Ego Guillelmus, gratia Dei comes, considerans me peccatorem in omnibus, uolo aliquit facere quod Deo sit placitum ...».

Ib., *exp.*: «... + Johannes, presbiter et monachus, qui hanc cartam concessionis scripsi, cum literas raras in v^o et vi^o versu, et superpositas in vi^o versu, et subscripsi die et anno quod (*sic*) supra».

2. Identificació de l'autor i obra: *Carta de franqueses concedides al monestir de Sant Pere de Besalú pel comte de Besalú, Guillem el Gras.*

3. Altres manuscrits coneguts: Còpia del segle XVIII: PASQUAL, *Monumenta XI*, fol. 11v-12r (*olim* p. xxx-xxxI), ex O.

4. Catàlegs i bibliografia: SÉQUESTRA, 34-35 (traducció catalana parcial ex b).

5. Edicions: a. VL, XV, ap. XXVIII, p. 269-270, ex O.

b. MONSALVATJE, II, ap. II, p. 233-234, ex a.

c. JUNYENT, *Diplomatari*, n. 96, p. 151-153.

D

1. Fol. 1v, *inc.*: «IN DEI ETERNI NOMINE, Patris scilicet et Filii et Spiritus Sancti, ego, Bernardus, Dei miseracione Bisuldunensis comes, vna cum principibus ac magnatis mei comittatus ...».

Ib., *exp.*: «per scripturas et donaciones predictorum antecessorum in possessionibus [...], in dominicaturis [*fine mutilus*]».

2. Identificació de l'autor i obra: «*Entorn de 1085 el comte Bernat confirma les donacions i immunitats concedides al monestir de Sant Pere de Besalú pels seus predecessors*».

3. Cap més manuscrit conegut.

IV. ESCRIPTURA

1. Caixa d'escriptura: 215 x 290 mm., a columna tirada, de 62 línies a pàgina plena. Impaginació del foli 1r: 53 + 215 + 30 x 25 + 290 + 65.

2. Tipus de ratllat: Dues línies horitzontals i dues de verticals, emmarcant la caixa d'escriptura

3. Tipus de lletra i mans: Escripura bastarda d'una sola mà, del segle XV.

5. Decoració prevista en les caplletres i no realitzada.

12. Notícies històriques: Es tracta d'un únic foli d'un cartoral de Sant Pere de Besalú. Molt probablement es tracta d'un foli del primer plec del cartoral. El fet que aquest foli comença amb el document n° 16 implica que folis anteriors contenien 15 documents. Sobta que el document fundacional del monestir ocupi en un cartoral de la casa el número 16. Atès que els números 16-19 són tots documents comtals, es pot fer la hipòtesi que el cartoral començava amb els privilegis papals i contenia encara els privilegis reials i comtals de data anterior al de 978.

V. CONCLUSIÓ

1. Estat de conservació bo.
2. Datació: Segle XV.
3. Origen: Sant Pere de Besalú.
4. Propietaris i procedència: Arxiu monàstic de Sant Pere de Besalú, dispersió, congregació claustral benedictina, Montserrat.

APÈNDIX II

Transcripció del foli de cartoral de Montserrat

A

Mateixes dates, mateix regest i mateixes fonts que en l'apèndix I.

Si famulorum meritis debite compellimur compensare luca mercedis, quanto iam copiosius pro remediis animarum diuinis cultibus terrena debemus impendere et impensa per scripturas legaliter confectas decentissime adfirmare.

Quapropter ego Miro, nutu Dei sancte Gerundensis ecclesie perhumilis Episcopus, una cum conibencia meorum caterve clericorum laicorumque fidelium, elegi quendam ecclesiolam a dominatu omnium ecclesiarum libera, quam venerandus habet propriam Beatissimus Apostolum Princeps Petrus edem,

nomine sub cuius sanctificata nitet,
 sita videlicet iuxta opidum
 quem olim Bisuldunem voluit vocitare vetustas.
 Sed cuius meritum scimus percurrere mundum,
 uius ubique jure surgere templa decet.
 Et quemadmodum ab ipso domino Jhesu Christo didicimus:
 Quecunque vinclis super terra strinxerit
 erit ligatum super coelos fortiter,

et quo resoluit in terris arbitrio
erit solutum supra coelis radios:
fine mundi iudex erit aevi.

Ob tanti igitur Patroni amorem pro remediis animarum meorum parentum meeque, et super omnia pro remedio anime domini Seniofredi, comitis hac fratris mei, qui mihi copiosa bona dum vixit contulit, quem Deus omnipotens ad illud perducatur regnum quod primus homo perdidit gustando proibito pomo, possit et ad lignum vite perducere gustum, ut valeat eternos semper carpere fructus ex quibus eternum ducat sine mensibus annum et sine sole diem, lucem sine nocte peremnem in patria, paradisse, tua quam rite beatus dilexit hic comes, vita dum fuit in ista.

Pro remedio igitur animae predicti Comitis et pro salute tam animarum quam corporum meorum fidelium in ac terra degentium qui illo coenobio aliquo praestiterint beneficium, seu pro statu celsitudinis siue salute domini Olibani comitis suaeque coniugis, suorumque filiorum, quorum vitas omnipotens Deus multis protelare dignetur temporibus ut vivant Deo felices longo faeliciter aevo,

et post huius vitae excursum
celeste mereantur perfruere regnum,
in quo detineant magnarum gaudia rerum,
gaudia quae nullus vivens decernit ocellus,
nec aliquis vigili poterit comprehendere corde,
quod Deus in terris voluit promittere sanctis,
et residens caelos voluit concedere justis.

Ob praefata igitur ratione in praelibata ecclesia conatus sum fieri coenobium quem per scripturam donationis tradidi ecclesia Beatissimi Apostolorum Principis Petri ad proprium, ut sub eius defensione atque munimine consistat in perpetuum et quinos solidos per quinos annos Abbas qui praeerit praefato coenobio eidem ecclesiae Sancti Petri Romae persolvat in censum.

Advectus est igitur in eodem coenobio Deo disponente corpus venerandi martiris nomine Primi, pro cuius intercessionibus omnipotens Deus multis in eodem loco dignatus est fieri virtutibus, et laudatur glorificaturque omnipotens Deus ab omni populo qui talem illis contulere dignatus est Patrono. Oportet enim tantorum sanctorum patrocina quaerere, et de rebus transitoriis eorum ditare basilicis, ut annuente Deo per eorum intercessionibus ab omnibus liberemur adversis, et in aeternam beatitudinem eorum mereamur adipisci consorcii.

Proinde igitur ego, praelibatus episcopus, dono in subsidium monachorum egenorumque a praefatum coenobium alodes meos quos fratres mei post eorum obitum mihi relinquere jure hereditario, et illi eos aquisiere de nefan-

dissimis transgressoribus qui scandala vel perturbationes nefarias in quantum potuere in contrarietate eorum in praedicto comitatu Bisuldunense conati sunt agere. Et ob hanc causam res eorum legaliter in fisco transiere, quemadmodum insertum est in legibus mundanis de his qui contra Principem vel gentem aut patriam refugiunt et insolenter existunt.

Sunt autem hi alodes in comitatu Bisuldunense in villa quae dicunt Maliano vel in terminio de Laurenciano atque in Valle alta vel ad ipsa Lagurnagra, et in monte quae vocitant Malareto. Terminatur vero haec omnia superius scripta a parte orientis in rio quae dicitur Agemalo, et a parte vero meridiana infrontat in ipsa via quae est ad ipsa Devesa et pergit ad castro Bisulduno; et a parte occidentale infrontat in ipsa Petramala; et a parte vero circi infrontat in Montecalvo, vel in monte quae dicitur Malareto. Infra praedictas afrontationes dono ego, praelibatus episcopus, ad praefatum coenobium casas casalibus, curtes curtalibus, ortos ortalibus, vineas vinealibus, terras cultas vel incultas, arboribus pomiferis vel inpomiferis, omnia et in omnibus quicquid dici vel nominari potest, quantum alodem Soniofredus, sacer vel transgressor, infra praedictas affrontationes habuit vel retinuit pro qualicumque voce.

Et ipsa casa quae adquisivit de Trasegoncia, cum ipso orto et cum ipsos arbores qui ibidem sunt similiter dono ad praefatum coenobium.

Et ipsum alodem quod adquisivit de Eldovara similiter, et ipsos plantarios quae dicunt Cleirano ad ipsos medianos qui fuerunt de Soniofredo sacer, quod ille donavit a Soniefredo Comite, et ille dimisit a Mirone episcopo. Et afrontat de oriente in via qui discurrit a Juviniario, et de meridie in terminio Tuspino, et de occiduo in alode de Emerico vel eres suos, et de circi in ipso torrente vel in terminio Campaniano.

Et dono ad praefatum coenobium alodes quos habeo in praedicto comitatu in locum que dicitur Porrarias. In iam dicto loco dono ad praefatum coenobium ecclesiam in honore sancti Andree sitam, cum decimis et primitiis et oblationes fidelium et cum omnibus que habere videtur, sicut condam Sesemundus illam retinuit. Et dono ego, praelibatus Episcopus, ad praefatum coenobium in iam dicto loco casas casalibus, curtes curtalibus, ortos ortalibus, terras cultas vel incultas, vineas vinealibus, arboribus pomiferis vel inpomiferis, molendinis et molendinaribus, silvis et aquis necnon et pascuis, omnia et in omnibus quantum ibi habeo vel condam Sesemundus ibidem habuit vel retinuit pro qualicumque voce, et advenit mihi haec omnia per scripturam emptionis. Et dono ad praefatum coenobium ipsum pascuarium qui de praefato alode exigitur ab omni integritate. Terminatur vero predictus alodus a parte orientis in Avellanacurba vel in Longania, et de meridie in rivulo Lizerca, et de parte occidentis infrontat in Porrerolas uel in alode Sancti Johannis. De parte vero circi infrontat in terminio de Bolosso et pergit usque ad ipso Buxó.

Et in ipso Bago dono ad praefatum coenobium manso uno, qui afronat de omnibusque partibus in alode de Teudemundo vel heredibus suis.

Et in ipso monte de Tegurano in locum que dicunt Pontirano dono ad praefatum coenobium pascuam qui mihi advenit per successionem patris et

fratribus meis, qui terminatur a parte orientis in ipso Jungente vel in ipsa Broza comitale, et de meridie in ipso torrente qui discurrit in flumen Tezeri et de occiduo in frontat in serram qui diuidit comitatum Bisuldunesem et Cerdaniensem, et de circi in frontat in torrente qui discurrit in flumine Tezero vel in terminio de Trugurano.

Et in Guissano dono ad praefatum coenobium manso uno quod mihi dedit Emiterius et ipso manso quod ibidem fecit Argobadus presbiter, cum curtibus et ortibus et terris et vineis et cum ipsis olivariis et ceteris arboribus pomiferis vel inpomiferis, sicut in mea scriptura emptionis resonat.

Et in Juviniario dono ad praefatum coenobium mansos duos in loco que vocant Stupino, qui mihi advenit de homine nomine Adalberto vel fratribus suis, qui scandalum vel conturbationem in ac (*sic*) terra movere non dubitarunt, cum terris et vineis et olivariis et cum omnibus que modo habere vel retinere videntur, et cum ipsos duos campos qui fuerant de Aderico presbitero. Et in frontat hec omnia de oriente in ipsa Buada vel in flumine Fluviano, et de meridie in terminio de Juviniario, et de occiduo in ipsa serra de Ursiniano, de parte vero circi in terminio de Campaniano. Et in iam dicta villa dono ad praefatum coenobium manso uno quod emi de Morgato, presbitero, cum quartas VI de terra et semodiata una de vinea, sicut in ipsa scriptura emptionis resonat.

Et ipsum alodem que dicunt Ortonos dono ad praefatum coenobium ab omni integritate. Qui a frontat de parte orientis in ipsa strata vel in terminio de Roseto, et de meridie in ipso torrente vel in terminio de Sabadello, et de occiduo in ipsa serra que dicunt Vulture mortuo, de parte vero circii in terminio de Juviniario.

Et dono ad praefatum coenobium in villa Maliana iuxta ecclesiam Sancti Vincentii casa cum curte et orto et olivarias qui ibidem esse videntur.

Et in villare que dicunt Fredeberto dono ad praefatum coenobium alodem qui fuit de homine nomine Adalberto, que alium nomen vocant Bonohomine, et de uxori sue Sesenanda; quod mihi dederunt in compositione pro placito quod ante me habuerunt. Et sunt casas casalibus, curtes curtalibus, ortos ortalibus, vineas vinealibus, pratis et pascuis, necnon et olivariis, ceteris arboribus pomiferis vel inpomiferis, terras cultas vel incultas, omnia et in omnibus quantum predictus Bonushomo et uxor eius infra terminio de predicto villare Fredeberto habuere vel retinere.

Et dono ad praefatum coenobium in terminio de Lucduno terras et vineas quod Acredus archilevita mihi dedit, cum fines et termines et illorum affrontationibus.

Et affirmo per hanc scripturam alodem que dicunt Argemundo, quod frater meus Soniofredus ad praefatum coenobium dedit. Qui a frontat de parte orientis in medio alveo Fluviani, et de meridie in torrente qui discurrit in flumine Fluviano, et de occidente in terminio de Fornellos, in locum que dicunt Villare malo, de parte vere circi in frontat in alode de predicto coenobio, vel in ipsas archas.

Et dono ad praedictum coenobium alodem meum quod frater meus Soniofredus mihi relinquit; et est ipse alodus in villa Redi, et afrontat de parte orientis in Rio sicco, et de meridie in rio qui discurrit ad Cistella, et de occiduo in ipso collo que dicunt Palomarias, et de circi ad ipsa archa, vel in roca Pennarigii. Infra praedictas afrontationes dono ad praefatum coenobium casas casalibus, curtes curtalibus, ortos ortalibus, vineas vinealibus, terras cultas vel incultas arboribus pomiferis vel impomiferis, terras cultas vel incultas, omnia et in omnibus quicquid dici vel nominari potest, quatum alodem Amelius et Wisilo, uxor eius, infra predictas affrontationes abuerunt vel retinuerunt pro qualicumque voce.

Et dono ad prescriptum coenobium infra terminio de villa Asenarii vel de Cocollos mansos III cum omne alodem meum quod ipsi homines retinent qui ibidem habitant, aut ego ibidem habere debeo pro qualicumque voce cum ipsa condamina dominica, et ipso maso quod Sesemundus mihi composuit pro ipso homicidio, unde consiliarius fuit de ipso⁹ homine nomine Adroario; et afrontat hec omnia de parte orientis in Palatio, vel in ipsa Archa, et de meridie in rio que dicunt Manivulo, et de occiduo in terminio Cistella, et de circi infrontat in puio Male vel in Rio sicco; et alios duos mansos in villa Avundanti, cum omne alodem meum quod ibidem abeo que ad ipsos masos pertinent cum finibus et terminos earum.

Et dono ego, suprascriptus Episcopus, a praefatum coenobium alodem meum quod habeo in predicto comitatu in aiacentias de Miliarias, in locum que vocant Villare Briulfo, et in locum que dicunt Turno, et in locum que nominant Villare novo, et in loco que nuncupant Ventaiole. In predicto loco Turno dono ad praefatum coenobium ecclesia mea propria cum decimis et primitiis et oblationibus fidelium, et cum omnibus que habere videtur ab omni integritate. Terminatur vero predictus alodus a parte orientis in villare que dicunt Astar, vel in rivulo que dicunt Sesario sive in Sabadello, vel etiam in Ortones, et pervenit usque in Cavalliano, et de meridie infrontat in alode de Petro qui fuit condam, vel in alode de Tassione [... ..] ipso mulnello usque in Brugariolas, et de occiduo in alode Sancti Stephani et pervenit usque in Cavalliano, de parte vero circi infrontat in iam dicto Cavalliano. Infra predictas afrontationes dono ego praelibatus Episcopus a praescriptum coenobium casas casalibus, curtes curtalibus, ortos ortalibus, vineas vinealibus, terras cultas vel incultas arboribus pomiferis vel impomiferis, pratis et pascuis, silvis, garricis et aquis, molendinis et molendinaribus, omnia et in omnibus quantum infra praedictas affrontationes abeo vel habere debeo pro qualicumque voce, sicut in ipsa scriptura resonat, que condam Emo femina mihi fecit.

Et dono ad praefatum coenobium alodem meum que dicunt Faras et ipsum quem abeo in Roseto vel in Villa mala et in Palatiolo et in Marifonte,

9. Aquí comença el text d'ADG, Sant Pere de Besalú, perg. 87.

sicut fuerunt ipsi alodes de Soniofredo sacerdote transgressore, est de Garino et filiis suis. Terminatur vero dictus alodus a parte orientis in ipso fisco que dicunt Juncarias vel in terminio de Petriniano, sive in terminio de Portello, et de meridie infrontat in Boscheronos vel in Rixaco, sive in Sirianiano, vel in ipsa isola, et de occiduo infrontat in Sabadello vel in Ortonos, sive in terminio de Juviniario; de parte vero circi infrontat in terminio de Lugarzano, sive in terminio de Maliano. Infra predictas affrontationes dono ego, praelibatus Episcopus, ad praefatum coenobium, casas, casalibus, curtes curtalibus, ortos ortalibus, vineas vinealibus, terras cultas vel incultas arboribus pomiferis vel impomiferis, pratos et pascuis, silvis, garricis et aquis, molendinis, molendinaribus cum eorum decursibus, omnia et in omnibus, quantum alodem infra praedictas affrontationes abeo vel abere debeo pro qualicumque voce, et quantum alodem Soniofredus sacer et Guarinus et filli sui infra praedictas affrontationes abuerunt vel retinuerunt pro qualicumque voce, exceptus ipsas ecclesias, id est, Sancta Maria et Sancto Martino quae sunt Sanctae Mariae Sedis Gerunde, cum decimas et primitias et oblaciones fidelium que ad ipsis ecclesiis pertinent.

Et dono ego, praelibatus Episcopus, ad praefatum coenobium alodes meos qui fuerunt de Vivano transgressore; et sunt ipsi alodes in locum que vocant Aquilare vel in suos termines, et in Ornazonos et in suos, et in Planizes vel in suos termines. In predictis locis dono ad praefatum coenobium casas casalibus etc., omnia et in omnibus quantum alodem praedictus Vives transgressor in predictis locis abuit vel retinuit pro qualicumque voce.

Et dono ego, praelibatus Episcopus, a praefatum coenobium alodem meum quod abeo in valle Manivulo, qui fuit de Sesemundo Blanco: similiter in Cistella et in eius termines vel in Palazo et in eius termines, vel in villa Bodelego et in eius termines. In predictis locis dono a praefatum coenobium casas casalibus, etc., omnia et in omnibus, quantum alodem in predictis locis prescriptus Sesemundus abuit vel retinuit pro qualicumque voce; exceptus ipso puio quem vocant Bodelego, ubi iam dictus Sesemundus habitavit, et exceptas ipsas III casas que iuxta ipso puio sunt, et exceptus ipsos verdegarios qui sunt iuxta ipso Puio, et exceptus ipsos molendinos qui iuxta ipso puio sunt.

Et dono ad praefatum coenobium ipso maso quod habeo in Cistella, ubi Blandericus habitat, cum omnibus rebus que ad ipso maso pertinere videntur.

Et dono ad praefatum coenobium ipsum alodem qui fuit de Servo Dei et de uxore sua, qui est in Fornellos, sicut illi eum retinere, et ipsas vineas qui sunt in Valle alta cum illorum affrontationes. Et dono ad praefatum coenobium in valle Monte acuto maso uno quod Letus dedit a Wifredo comite et ego abeo per successionem iam dicti Comititis. Et dono in iam dicto loco ipsas casas cum curtibus et ortis, et vineas et vinealibus etc., omnia et in omnibus, quantum ibidem habeo vel hereditare debeo pro qualicumque voce, vel quantum condam Letus ibidem abuit vel retinuit pro qualicumque

voce, sicut in ipsa scriptura resonat, que iam dictus Letus fecit a Wifredo comite.

Ipsum vero alodem que vocant Faras et que vocant Palazolo, et que vocant Villamala, et que vocant Roseto, et Marifonte, et que dicunt Turno et Villare novo cum ipsa ecclesia Sancti Andree qui est ipso Turno, et ipso villare que dicunt Achilare et Ornazones et Planezes, et ipso alode qui fuit de Sesemundo Blanco, qui est in Manivulo et in Cistella et in Palatio, dono istos alodes ad praefatum coenobium sub ista videlicet ratione: Ut dum ego vivo teneam et possideam; post obitum meum remaneant a praefato coenobio sine ulla occasione.

Hec omnia superius scripta trado vel caedo ad praefatum coenobium, ut tam presens Abba et monachi et successores ibidem Deo sub regula almi patris Benedicti militantibus jure perpetuo habeant retineantque sine alicuius minoratione vel contradictione, sicut superius insertum est.¹⁰ Quia sicut sancti canones aiunt, devotio etenim uniusquiusque sicut gratanter votum contulit Deo, ita definivit quod plenitudo votorum conservaretur in loco, in quo velut si conlata tenetur manet gratia offerentis, ita si frustratur imminet pernitias defraudantis. Nam dominus noster Ihesus christus in evangelio sic fertur dixisse suis discipulis:

«Si duo ex vobis consenserint super terram de omni re quecumque petieritis, fiet vobis a patre meo».¹¹

Et incirco ego, prelibatus episcopus, unacum meorum caterve clericorum, petimus clementiam omnipotentis Dei, ut constructores benefactoresque prefati coenobii per intercessionem suprapredictorum sanctorum hic et in aeternam beatitudinem remunerantur, detque eis benedictiones atque promissiones quae precepta sua observantibus promisit, dicens:

«Si in preceptis meis ambulaveritis et mandata mea custodieritis et feceritis ea, dabo vobis pluvias temporibus suis, et terra gignet fructum suum et pomis arbores replebuntur. Aprehendet messium tritura vindemiam et vindemia occupabit sementem. Et comedetis vetustissima veterum et vetera nobis supervenientibus proicietis. Et comedetis panem vestrum in saturitate, et absque pavore habitabit in terra vestra. Dabo pacem in finibus vestris: dormietis et non erit qui exterreat. Auferam malas bestias et gladius non transibit terminos vestros. Persequimini inimicos vestros et corruent coram vobis. Persecuentur quinque de vobis centum alienos, et centum de vobis decem milia: cadent inimici vestri in conspectu vestro gladio. Respiciam vos et crescere faciam: multiplicabimini et firmabo pactum meum vobiscum. Ambulabo inter vos, et ero vester Deus, vosque eritis populus meus».

10. Aquí segueix una línia final il·legible en el perg. 3 de Sant Pere de Besalú de l'ADG, que resta mútil.

11. Mt 18, 19.

Has benedictiones atque promissiones petimus clementiam omnipotentis Dei ut tribuat constructoribus benefactoribusque praefati coenobii, ut hic pie valeant vivere et sic transeant per bona temporalia ut adipisci mereantur eterna.

Nam sicut bonitas et consolatio elemosinarum in sanctis Dei basilicis beniam tribuit conferentibus, ita damnum rite preparat fraudatoribus. Deo igitur datur quicquid a fidelibus in sanctis Dei basilicis pia devotione offertur. Ergo et iustitiam rescindit quisque aliena vota corrumpit. Cum igitur Deus iustitia sit, qua insania agitur ut de manu Dei quis auferat et in usus suos ea que Dei sunt usurpare presumat? Quicumque igitur de rebus a nobis prefato coenobio amodo conlatis vel deinceps conlaturis sive a nobis sive ab aliquo fideli aliquid exinde subtraxerit aut fraudaverit, nisi se correxerit et Deo satisfecerit, male distracta iuxta leges mundanas componere cogatur, et si creatorem suum non honoraverit et in contumacia persteterit, et male distracta cum confusione restituat et a liminibus sancte Dei Ecclesie quam offenderit ut sacrilegus arceatur, et insuper iuxta sanctorum canonum sententias sacrilegii ulcione feriat, ut cum Iuda traditore, qui res que Domino mitebantur asportabat, flammis atrocibus perenniter cruciandus tradatur, Datan et Abiron iudicium sentiat et ad instar eorum in infernum vivus descendat.

«Ponatque illum omnipotens Deus ut rotam et sicut stipulam ante faciem venti, sicut ignis comburit silvam et sicut flamma comburit montes, ita persequatur illum in tempestate sua et in ira sua exturbet eum. Erubescat et conturbetur in seculum seculi et confundatur et pereat.¹² Fiantque dies eius pauci et res eius accipiat alter; et fiant filii eius orfani et uxor eius vidua. Non sit illi adiutor nec sit qui misereatur pupillis eius. Fiat contra Dominum semper et dispereat de terra memoria eius, pro eo quod non»¹³ honoraberit ecclesiam Dei. «Et cognoscant quia nomen tibi Dominus».¹⁴ Et tu «es super omnia Deus benedictus in secula seculorum amen».¹⁵

Exarata est igitur hec scriptura donationis die VI nonarum iulii, era I XVI, anno dominice Trabeationis DCCCCLXXVIII, indictione VI, anno bisdeno IIII quod Franchorum rex Leutharius regnandi sumpsit exordium.

Miro, gratia Dei comes atque episcopus SSS, qui hanc donationem vel tradicionem fecit et idoneis testibus firmare rogavi.¹⁶ + Wandalgarius^a vicescomes. + Teudemundus. + Teudebertus. + Stephanus. + Bera. + Oliba. + Bernardus. + Ioannes. + Hacfredus archilevita SSS. + Oliba gratia Dei comes.¹⁷ +

12. Ps 82, 14-16, 18.

13. Ps 108, 8-9, 12, 15-16.

14. Ps 82, 19.

15. Rom 9, 5.

16. Aquí acaba el text d'ADG, Sant Pere de Besalú, perg. 87, transcrit supra, apèndix I.

17. A partir d'ací les signatures són imitades de l'original.

Antenor presbiter SSS. Miro sacer SSS. Aimericus levita SSS. Dela levita SSS. Sig+num Oriol. Sig+num Rodegarius. Signum Miro vicescomes. Sig+num Odone. Signum Ermemirus. Sig+num Sentelles.

Desiderius levita, qui hanc scripturam donationis scripsit^b et SSS sub die annoque prefixo.

B

1085

Montserrat, perg. St. Pere de Besalú, n. 2/2

Bernat, comte de Besalú, confirma les donacions i immunitats concedides al monestir de Sant Pere de Besalú pels seus predecessors.

O. Perdut.

A.* Còpia del segle XIV: Montserrat, Pergamins de Sant Pere de Besalú, n. 2/2.

IN NOMINE SANCTE ET indiuidue Trinitatis, ego, Bernardus, Bisundunensis comes, laudans et confirmans omnes donaciones ac libertates quas proenitores mei retroactis temporibus fecerunt monasterio Sancti Petri, quod situm est iuxta Fluuiani flumen in bisundunensi castris uicino.

Abbatibus quoque ac monachis preteritis, presentibus et futuris eiusdem monasterii imperpetuum habitantibus similiter ego, predictus comes, propter amorem Dei et remissionem omnium meorum peccatorum atque proenitorum meorum eandem libertatem laudando hac (*sic*) confirmando libenti animo facio nunc hanc libertatis securitatem prefato monasterio ac Petro Bernardi, presenti priori, et abbatibus hac (*sic*) monachis presentibus et futuris in iamdicto monasterio comanentibus, tali scilicet ratione ut ab hodierno die et deinceps nec ego nec aliquis comes ex mea uel aliena pro[...] posteritate seu alius aliquis homo vel femina dirupere possimus uel possint, et quecumque sunt iuris prelibati monasterii nec audeamus nec audeant ullam inferre uolenciam in predicto monasterio uel in omnibus omnino locis sibi pertinentibus, uidelicet in ecclesiis, in dominicaturis, in uillis ac man sis in terris et uineis ac molendinis, set sint perpetuo iam dicta omnia libera et ab omni confiscacione seclusa.

Abbatibus autem ac priores ac monachi eiusdem Sancti Petri monasterii habeant disponendi et ordinandi licentiam secundum uoluntatem suam in Dei suorumque seruicio ecclesias et baiulias et omnia sua sine nostro et vllo blandimento hominum.

Scripturas eciam illas donacionis, reddicionis et confirmacionis, quas ego predicto monasterio ffeci et omnia quecumque habuit uel habet aut in futuro idem monasterium habebit uel Deo largiente augmentare et acquirere potuerit, sine vllo dolo illi confirmo et sine vlla reseruacione ac minoracione corrobore.

Et dono Deo et Sancto Petro et promitto quod de ista hora in antea fidelis defensor et patrocinator ero omnium rerum quantumcumque modo idem monasterium habet uel in futuro adquisierit, ut Deus omnipotens, intercessione beati Petri Apostoli et omnium sanctorum suorum propicius sit peccatis meis et ab omni me malo deffendat.

Si quis autem hoc disrumpere voluerit vel contra hanc scripturam uenerit, primitus iram Dei incurrat et anathematis excommunicacionem subeat et cum Juda, traditore Domini, participacionem habeat usquequo recipiscat et ad satisfaccionem ueniat. Et insuper hec scriptura omni tempore firma et stabilis permaneat.

Sub cuius vinculo ego, predictus comes, mitto omnes adquisiciones illas et ampliaciones quas ibi fecerint uel facture sint michi quzalicumque modo sint in redempcione molendinorum vel vinearum vel condaminarum siue de mansis, terris et ortis, edifficiis que ibi adquisierint vel adquisierint vel recuperauerint seu adquisituri sint, Domino concedente.

Ffacta presentí scriptura pridie kalendas aprili (*sic*) anno av Incarnacione Domini Millesimo LXXXV.

Sig+num Bernardi, comitis, qui predicta omnia laudo atque firmo et trado iam de dicto monasterio Sancti Petri^a et prescripto priori et successoribus suis et monachis ibi degentibus in perpetuum, et mando simul et rogo iamdicctum Petrum priorem ut hanc scripturam omnibus homionibus quibus voluerit firmare et corroborare faciat. +

Sig+num Bernardi, comitis, filii Bernardi, comitis. Sig+num Petri Gaudfredi. Sig+num Bernardus. Sig+num Oliva (?). Sig+num Arnaldus Johannis.

Geraldus Michaelis, monachus et presbiter, scripsit sub die et anno [*espaí*] quo supra.

^a *seq de cancell*

C

1029 novembre 5

Montserrat, n. 2/3

Carta de franqueses concedides al monestir de Sant Pere de Besalú pel comte de Besalú, Guillem el Gras, subscripta pel papa Joan XIX.

O. Perdut.

A.* Còpia del segle XIV: Montserrat, Pergs. de Sant Pere de Besalú, n. 2/3 (= full del cartoral de Besalú), ex O.

B. Còpia del segle XVIII: PASQUAL, *Monumenta XI*, fol. 11v-12r (*olim* p. XXX-XXXI), ex O.

a. VL, XV, ap. XXVIII, p. 269-270, ex O.

b. MONSALVATJE, II, ap. II, p. 233-234, ex a.

c. JUNYENT, *Diplomatari*, n. 96, p. 151-153.

α. SÉQUESTRA, 34-35 (traducció catalana parcial ex b).

In nomine sanctae et indiuiduae Trinitatis. Ego Guillemus, gratia Dei comes, considerans me peccatorem in omnibus, uolo aliquit facere quod Deo sit placitum, ut in necessitatibus meis merear illum habere propitium.

Concedo itaque et constituo ad domum Sancti Petri Apostoli, cuius coenobium constructum est iuxta castrum Bisuldunum, vt de isto die in antea aut ego aut ullus homo per me in iam dicto coenobio vel in omni terra quam hodie habet uel in antea iuste adquisierit, non accipiamus vllum receptum, neque vllam paratam, neque aliquis post me in perpetuum, nisi forte abbas ipsius loci me rogauerit et inuitauerit, sicut ei placuerit.

Destruo quoque peruersum^a vsum quod ego constitui, ut in hoste mea vel successorum meorum non faciant vllum seruicium neque traginam, neque aliquod prestitum, neque de cauallis, neque de mulis, neque de asinis, neque de^b vlla re neque mihi, neque ad aliquem post me in aeternum.

Accepi autem propter hoc a Tassione, ipsius loci abbate, trecentos et eo amplius modios calcis propter aedificationem palatii mei.

Si quis ergo hanc constitutionem uoluerit disrumpere, aut ego, aut aliquis homo, si non digne satisfecerimus Deo et sancto Petro Apostolo, ex tunc de parte Dei omnipotentis et omnium sanctorum permaneamus excommunicati per excomunionem omnium Episcoporum, quorum nomina in hac parte carta fuerint scripta.

Facta carta concessionis nonis novembris, Anno xxxiiii^o regnante Rothberto Rege.

Ego Johannes, sanctae, catholicae et apostolicae Romanae ecclesiae presul. Ego, gratia Dei Oliba episcopus + SS. Guillemus, qui hanc cartam concessionis feci, firmaui et firmare rogauit.

+ Petrus, quem dicunt episcopum Sanctae Rufinae.¹⁸ + Petrus Episcopus. + Vifredus^c gratia Dei episcopus +. Azalaizis, comitissa +.

Sig+num Vilielmus, vicescomes. Sig+num Odgario, saione. Amencius, episcopus. + Vadaldus, ac si indignus gratia Dei episcopus SS. Bernardus, comes Bisullunensis, proles Guillemi comitis +. Miro SS. Clemens. Sig+num Ademar, mandatarius Sancti Petri. Sig+num Berneorlus (?) Arnallo. Sig+num Raimundus Ademar. Sig+num Raimundus Adalberto.

+ Johannes, presbiter et monachus, qui hanc cartam concessionis scripsi, cum literas raras in v^o et vi^o versu, et superpositas in vi^o versu, et subscripsi die et anno quod (*sic*) supra.

^a *ms* peruresum ^b *seq* v *cancell* ^c *seq* dei *cancell*

18. P. KEHR, *El papat i el principat de Catalunya fins a la unió amb Aragó*, dins «Estudis Univesitaris Catalans», XII (1927), 346, nota 2, remarcava que aquesta subscripció del bisbe Pere de Santa Rufina (= cardenal bisbe de Silva Candida) demostra que el document fou presentat a Roma.

D

1085 *ca.*

Montserrat, n. 2/4

El comte Bernat confirma les donacions i immunitats concedides al monestir de Sant Pere de Besalú pels seus predecessors.

O. Perdut.

A.* Còpia del segle XIV: Montserrat, Pergamins de Sant Pere de Besalú, n. 2/4.

IN DEI ETERNI NOMINE, Patris scilicet et Filii et Spiritus Sancti, ego, Bernardus, Dei miseracione Bisuldunensis comes, vna cum principibus ac magnatis mei comittatus, considerans pondus meorum peccatorum et omnium progenitorum meorum, per presentem scripturam laudo, firmo ac corroboro omnes donaciones seu adquisiciones ac libertates quas progenitores et antecessores mei, Miro videlicet reuerentissimus comes et episcopus, et Bernardus, inclitus comes, ac Guillemus, nobilissimus comes, et omnes alii comites retroactis temporibus fecerunt monasterio Sancti Petri et Sancti Primi, quod situm est in Bisulluni castri vicinio, propter amorem Dei et remissionem omnium peccatorum meorum atque omnium predictorum predecessorum meorum parentorum.

Omnes (?) donaciones et adquisiciones ac libertates quas ipsi eidem monasterio fecerunt et a diuersis patribus, archiepiscopis videlicet et episcopis ac comitibus et aliis prudentissimis ac nobilissimis uiris consignare et corroborare fecerunt, nunc hanc libertatis [securi]tatem et confirmationem deuoto ac fideli animo in presenti scriptura preffato monasterio ac Petro Bernardi presenti, abbati et abbatibus ac monachis presentibus et futuris in presenti monasterio comanentibus ffacio et [...].

Tali scilicet ratione ut ab hodierno die et deinceps nec ego nec aliquis comes ex mea uel aliena posteritate seu alius aliquis cuiuscumque ordinis uel dignitatis non disrumpam nec disrupere faciam nec disrumpere ualeant nec inuadere quocumque modo quecumque sint iuris prelibati monasterii nec audeam nec audeat ullus uir ullam inferre uolenciam in predicto monasterio vel in omnibus omnino locis sibi pertinentibus, in hoc videlicet quod [est vel esse] debet in villa Bisulduni per scripturas et donaciones predictorum antecessorum in possecionibus [...], in dominicaturis [*fne mutilus*].

III

Perquè el lector tingui un idea del lloc que els documents exhumats avui ocupen en una sèrie documental ordenada cronològicament i referent a Sant Pere de Besalú, donem ara el regest i les fonts del documents referents a aquest cenobi que tenim recollits des del 889 al 1085:

I

889 juny

ADG, Sant Pere de Besalú, perg. 1¹⁹

*Precepte del rei Odó, donat a prec dels interessats, el prevere Guifré i els seus germans Sindilà i Envolat, confirmant-los el lloc de Palou {d'Orfes} amb els apendicis del riu, que llur avi extirpà en el pagus de Besalú, i altres béns comprats en el vilar Cacciaici i en la vall de Mieres, en el comtat de Besalú, el vilar de Guixeres {a Sant Miquel de Campmajor} i un altre vilar que artigaren Recosind i Obat, concedint-los els béns fiscals en la vila de Parets i en el vilar Cacciaici; i atorgant-los la immunitat sobre tots aquests béns, si es mantenien fidels.*²⁰

19. És el pergamí més antic de l'ADG.

20. El precepte s'emmarca en l'ambient de dubtes i de pugnes que van sorgir als comtats catalans quan fou entronitzat Odó, comte de París (888-898), fill del pervingut Robert el Fort, per succeir l'emperador Carles el Gros (885-888), nét de Lluís el Píadós. Des del 13 de gener del 888, quedava oberta la successió al tron, la qual recaigué en Odó, que acabava de vèncer els normands a Montfaucon d'Argonne l'estiu d'aquell any. En un període d'onze anys era la quarta vegada que hom canviava de rei (Lluís el Quec † 879; Carloman † 884; Carles el Gros † 888), ara fins i tot de dinastia. La debilitació del poder reial i la desorientació que van causar aquestes circumstàncies entre els responsables locals del govern, coincidí a la Marca Hispànica amb l'intent d'Esclua, bisbe intrús d'Urgell, de reconstituir una província eclesiàstica independent de la de Narbona, amb la consagració del bisbe Ermemir com a bisbe de Girona i l'expulsió de Serfdedéu, bisbe de Girona consagrat per l'arquebisbe de Narbona, amb el suport del comte Sunyer d'Empúries: Cf. Ramon d'ABADAL, *Els primers comtes catalans*, 156-161; Josep MORERA SABATÉ, *Un conato de secesión eclesiàstica en la Marca Hispànica en el siglo IX*, dins «AIEG», XV (1962), 293-215 [reproduït dins Miscelánea, Sant Cugat del Vallès 1967, 119-148]; Robert-Henri BAUTIER, *La prétendue dissidence de l'épiscopat catalan et le faux concile de «Portus» de 887-890*, dins «Bulletin Philologique et Historique [jusqu'à 1610]» (Paris) 1961 [1963], 477-498; CR V, 31-32. La maniobra no deixava d'ésser un intent de reconstruir l'estructura de l'antiga església visigòtica, arraconada si no destruïda pels carolingis, en el moment on un canvi de dinastia semblava favorable a l'intent. El primer de març del 889 Serfdedéu era al monestir de Banyoles, on l'abat Sunifred i els monjos, que es declaraven expectants davant l'afer de la successió (és a dir, es mantenien fidels al que havia representat la dinastia i la política carolíngia) li exposaren que les esglésies de Santa Maria de Porqueres i de Sant Martí de Campmajor, construïdes pels abats Bonet i Elies, respectivament, havien estat sostretes al monestir, aportant un precepte de l'emperador Carles i testimonis fidedignes que demostraven els drets monacals sobre les dites esglésies; Serfdedéu en va decretar la restitució, bo i imposant al monestir l'obligació de pagar cada any dos modis de vi i de gra a l'església de Santa Maria de Girona, CatCar V-1, n. 68. Mentrestant, la facció Sunyer-Esclua, amb la complicitat del bisbe de Vic, Gotmar, obtenia l'estiu del 889 del rei Odó, reconegut sense reserva, alguns preceptes en detriment del

O*. ADG, Sant Pere de Besalú, perg. 1, fragment final.

A*. Còpia de principis del segle XIX de J. Villanueva: Madrid, RAH, 12-19-4, fol. 65 [Colección de copias, fol. 36], ex O.

- a. CatCar II-II, n° XXIX, p. 363-364, ex A.
- b. BAUTIER, n. 8, p. 38-40, ex A.
- c. CatCar V-I, n. 72, p. 110.

α. J. M. MARQUÈS, *Arxiu Diocesà de Girona: una etapa*, amb facsímil parcial a la portada.

β. OLZINELLES, doc. 4.

2

944 juliol 10

ACG, Llibre Verd, fol. 190rv

Precepte del rei Lluís IV d'Ultramar, donat a precís de l'abat Gotmar,²¹ concedint la immunitat als béns que el clergue Adalbert²² i els seus germans posseïen en els comtats de Besalú i Girona.

comte Guifred, de l'arquebisbe de Narbona i del monestir de Banyoles, CatCar V-I, n. 69-72. L'arquebisbe de Narbona contraatacà tot d'una, i l'estiu del 890 obtingué el suport del rei Odó, prèvia la seva *commendatio* i la de la seva província; mentrestant, el comte Guifre o Guifred el Pilós atreïa el bisbe de Vic Gotmar cap a la seva política, com a preludi del redreçament de la situació eclesiàstica. El retorn al statu quo d'abans de les torbacions es va aconseguir gràcies a l'arreglament de Gotmar al costat de Teoard i Serfdedéu i a la missió de pacificació menada pel mateix Gotmar prop del comte Sunyer d'Empúries. Els intrusos Esclua i Ermemir desapareixen de l'escena a partir de la reunió conciliar celebrada a la Seu d'Urgell el 892, a la qual assistí el reconciliat comte Sunyer, i la rehabilitació de Serfdedéu és un fet des del 891: Assisteix al concili de Meung-sur-Loire, obté preceptes del rei Odó —que en donava a tothom que el reconeixia, encara que fossin contradictoris—, amb el mundiburdi i la immunitat per a la Seu de Girona, PM 2, CC 13, CatCar II-I, pp. 141-143; II-II, pp. 365-366; V-I, n. 75-77; cf. també J. RIERA, *Document inèdit del rei Odó a favor de Petroni*, dins «Estudis Universitaris Catalans», 8 (1914), 248-249.

21. Abat de Sant Cugat del Vallès (943-951) i bisbe de Girona (944-954).

22. La història moguda d'aquest clergue és el que obliga a inserir el document i els altres tres que seguiran (n. 4-6) en una col·lecció referent al monestir de Besalú. Personatge de la classe dirigent, fill de Raifred, nebot del prevere Sunifred i oncle d'un tal Oliba, tal com diran els docs. 3-5, assisteix a la consagració i dotació de les esglésies de Santa Maria del castell de Finestres (a. 947), de Santa Coloma de Fitor (a. 949), de Santa Coloma de Farners (a. 951): CatCar V-I, n. 274, p. 252-254; n. 279, p. 258-259; n. 291, p. 270-272; a l'elecció de l'abat d'Amer del 9 de novembre del 949, CatCar V-I, n. 287, p. 265-266; al mall de comte d'Empúries i del seu fill el bisbe d'Elna sobre les pesqueres de l'estany de Castelló, esmentat en la nota 318; a la publicació del testament sacramental de Guadamir, esmentada en la mateixa nota. Finalment subscriu el reconeixement del comte-bisbe Miró fet als habitants de Palau de Santa Eulàlia, esmentat allí mateix. En un moment que no es pot precisar, es constituí rebel al comte Guifré, de Besalú, l'expulsà de Besalú, el perseguí amb l'ajut de parents i altres enemics del comte, com és ara els germans Wigila, prevere, i Trasoat (CatCar V-II, n. 457, p. 418-420), i finalment

O. Perdut.

A.* Còpia del segle XIV: ACG, *Llibre Verd*, fol. 190rv.

B. Còpia del segle XVII: BNF, ms. Baluze 116, fol. 143.

a. Philippe LAUER, *Le regne de Louis IV d'Outremer*, París 1900, p. 325.

b. Philippe LAUER, *Recueil des Actes de Louis IV roi de France (936-954)*, París 1914, n° XXIV.

c. CatCar II-II, n° XXXIX, p. 387-390.

d. CONSTANS, I, n° 32/33, p. 231-232.

α. CatCar V-I, n° 262, p. 242.

3

947 febrer 19

ADPO, H 261, fol. 1r-2r

Acta de consagració de l'església de Sant Julià de Ribelles.

O. Perdut.

A* Còpia feta devers 1636 pel notari Josep Gostar: ADPO, H 261, fol. 1r-2r: «Donation de certaines pieces de terre faite par [*espai en blanc*] en faveur de l'Eglise parroissiale de Sain Julien de Ribelles du 12 des kalendes de Mars de la 12e année de Louis fils de Charles et de l'Incarnation du Seigneur 944. Extraite de l'archive des Benedictins de Besalu pour Monsieur Pierre Fontanelle, docteur en civil, citoyen noble de Barcelone, greffier en chef de la Viguerie et Baillage de Besalu».

el mataren, entre el setembre del 957 i el gener del 958, data en la qual els marmessors del comte procedien a l'execució de les seves darreres voluntats. Seguidament Adalbert fugí, anant possiblement a una o altra peregrinació, no sense fer hereu dels seus béns, si moria a l'autoexili, l'oncle Sunifred i, mort aquest, la Seu de Girona. El germà del difunt Guifré, també Sunifred de nom, reconquerí el castell de Besalú, prengué el govern del comtat i confiscà judicialment els béns d'Adalbert i dels altres rebels transgressors. Adalbert consta mort el setembre del 958 (infra n. 4). Fou Ramon d'Abadal qui proposà d'identificar-lo amb el canonge de Girona homònim que assistia a la consagració de l'església del castell de Finestres (CatCar V-I, n. 274, p. 253) i/o amb l'Adalbert que, en un moment posterior al 953, discutia a l'abat de Sant Pere de Roda la propietat de l'estany de Castelló, consignada en un precepte del rei Lluís d'aquell any 953 (MH, ap. xciv, cols. 874-875; CatCar II-I, *Sant Pere de Rodes*, n. III, p. 232-234; CatCar V-II, n. 391, p. 351-353). Com sigui, el paquet dels béns Adalbert-Sunifred foren llegats pel comte de Besalú Sunifred al seu germà, després també comte, Miró, futur bisbe de Girona. Una part dels béns van anar a parar a la Seu de Girona, com ja preveia Adalbert —i aquesta disposició és el que permet d'hipotitzar que n'era clergue (canonge?) [infra, n. 4-5]—, una altra part al monestir de Banyoles [MH, ap. cxxvi, cols. 923-924; CatCar V-II, n. 457, p. 418-420] i una altra part al monestir de Sant Pere, infra n. 8 i 10. Cfr Josep M. SALRACH, *El comte Guifré de Besalú i la revolta de 957. Contribució a l'estudi de la noblesa catalana del segle X*, dins «II Assemblea d'Estudis sobre el comtat de Besalú. Actes», Olot 1973, 3 ss.

a. Bernard ALART, *Documents sur la langue catalane des anciens comtés de Roussillon et de Cerdagne*, dins «Revue des langues romanes», III (1872), 265-291, específicament 273-276, ex A.

- b. ALART, *Cartulaire*, n. 7, p. 16-18.
- c. MONSALVATJE, IV, ap. XVIII, p. 228-231, ex b.
- d. CR, IV, p. 129, ex c.
- e. ORDEIG, *Dotalies*, I, n. 59, p. 142-144, ex b.
- f. CatCar, V-I, n. 272, p. 250-252.

α. VL, XIII, p. 49-50.

β. MONSALVATJE, XI, n. XC, p. 170.

γ. MONTSALVATJE, XVII, p. 154.

δ. ORDEIG, *Inventari*, n. 56, p. 159-160, datant 944.

4

958 setembre 28

ADG, CC, p. 308-309

Odoari, prevere, Sunifred, sacerdot, i Joan, clergue, com a marmessors d'Aldalbert, lliuren a la casa de Santa Maria de Girona un alou situat al comtat de Besalú, al terme de Parets.

O. Perdut.

A.* Còpia del segle XIII: CC, p. 308-309.

a. CONSTANS, I, n. 39/40, p. 259-260, ex A.

b. MARQUÈS, CC, n° 51, p. 135-137.

c. CatCar V-I, n° 329, p. 298-299, ex A.

α. BOTET, n. 49.

5

968 febrer 2

ADG, CC, p. 301-302

El comte Miró (II de Besalú) dona a l'església de Santa Maria de Girona i al bisbe Arnulf l'alou que havia estat de Raifred i del seu pare Adalbert, que té per donació del seu germà Sunifred, comte, en el comtat de Besalú, a la vil·la de Parets (d'Empordà, terme de Vilademuls).

O. Perdut.

A.* Còpia del segle XIII: ADG, CC, p. 301-302.

B. Trasllat de 1483: ADG, Procés de la Bisbal, extraviat.

C. Còpia del segle XVII: BNF, ms. Baluze 108, fol. 170, ex A.

D. Còpia del segle XVII: BNF, ms. Baluze 116, fol.168v, ex B.

- a. MH, ap. CVI, col. 889, ex A.
- b. PUJADES, *Crònica VII*, p. 159-160, ex A.
- c. ES, XLIII, ap. XXI, p. 409-410, ex a.
- d. MONTSALVTJE, I, ap. IV, p. 233-235, ex a.
- e. CONSTANS, I, n. 41, p. 263-264, ex c.
- f. MARQUÈS, CC, n° 54, p. 139-140, ex A.
- g. CatCar V-I, n° 386, p. 344.

α. VL, XIII, p. 59-60, ex a; XV, p. 58, ex A, a.
β. BOTET, n. 52.

6

968 febrer 21

ADG, CC, p. 300-301

El comte Miró (II de Besalú) dona a l'església de Santa Maria de Girona un alou que ha heretat dels seus germans en el comtat de Besalú, en el terme de la vil·la Parets (d'Empordà, terme de Vilademuls). L'alou havia pertangut a Adalbert, que es revoltà contra el príncep Guifré, comte de Besalú, el qual fou expulsat de la seva fortalesa. Restablert l'ordre, Adalbert s'exilià, després d'haver testat a favor del sacerdot Sunifred, també rebel. Els jutges, però, consideraren fraudulent el testament i donaren tots els béns d'Adalbert-Sunifred al comte Sunifred, el qual, en morir, llegà l'alou de Parets al seu germà Miró, el qual al seu torn en confirma la cessió a Santa Maria de Girona.

O. Perdut.

- A.* Còpia del segle XIII: ADG, CC, p. 300-301, ex O.
- B. Trasllat de 1483: ADG, Procés de la Bisbal, extraviat.
- C. Còpia del segle XVII: BNF, ms. Baluze 108, fol. 169, ex A.
- D. Còpia del segle XVII: BNF, ms. Baluze 116, fol.167, ex B.

- a. MH, ap. CVII, col. 889-91, ex A.
- b. PUJADES, *Crònica VII*, p. 161-163, ex A.
- c. ES, XLIII, ap. XXII, p. 410-412, ex a.
- d. MONTSALVTJE, I, ap. V, p. 235-237, ex a.
- e. CONSTANS, I, n. 42, p. 265-266, ex c.
- f. MARQUÈS, CC, n° 55, p. 141-143, ex A.
- g. CatCar V-II, n° 388, p. 349-350.

α. BRÉQUIGNY, *Table I*, p. 442.
β. VL, XIII, p. 60, ex a; XV, p. 58, ex A, a.
γ. BOTET, n. 52.

δ. CatCar II-II, p. 387-388.

ε. Francesc CAULA, *Recull d'articles i treballs*, t. II, Sant Joan les Fonts 1984, 161-165.

7

969 gener 8

MONSALVATJE, XI, 215-216

*Cessió²³ que fan Gaurí i els seus fills Francemir i Oriol a Miró, comte de Besalú i bisbe de Girona, de dos alous, situat l'un a la parròquia de Santa Maria de Fares, en el lloc de Roset (Sant Ferriol), que afronta amb les vil·les de Fares i Meixella, amb el riu Juinyell i amb Ortós; i l'altre a Sant Martí de Palol (Dosquers).*²⁴

O. Perdut. Monsalvatje el va veure al Mont i probablement se'l va endur.

a.* MONSALVATJE, XI, n. CLV, p. 215-216, fragments ex O.

α. MONSALVATJE, XII, n. DLXIX, p. 6.²⁵

β. CatCar V-II, n. 394, p. 353-354.

8

976 febrer 24

VL, XV, p. 278-280

El bisbe de Girona Miró, amb el consentiment del seu germà el comte Oliba I de Besalú, aprova l'elecció de Dodó com abat (de Sant Pere de Besalú), feta pels monjos del monestir.

O. Vist i copiat per VL a l'arxiu de Sant Pere de Camprodon, ja mutilat per dalt i per baix, actualment perdut.

23. Monsalvatje qualifica el document com una venda. Faltant el pergami i vistos els antecedents i el que es diu infra, n. 8 i 11, sospitem que Guarí era dels conxorxats amb Adalbert i Sunifred contra el comte Guifré, i que el document constata una simple transfereència de béns.

24. Aquest alou serà donat pel comte-bisbe Miró a Sant Pere de Besalú: Cfr infra n. 8.

25. En el volum XI (ed. any 1901), on transcriu una part del document, Monsalvatje diu que prové del «Archivo de Santa María de Besalú»; en la simple notícia que en dona en el volum XII (ed. any 1902), diu que prové del «Archivo del monasterio de San Pedro de Besalú». Siguin un o dos els exemplars que Monsalvatje tenia del document, en el volum XI queda aclarit que la major part dels documents reials i comtals de «l'Arxiu de Santa Maria» eren molt mal conservats i alguns resultaven il·legibles, raó per la qual l'historiador en feia només un extracte, és a dir, publicava el que li era avinent de llegir.

- a.* VL, XV, ap. XXXIII, p. 278-280, ex O.
- b. MONSALVATJE, VI, ap. IV, p. 10-12, ex a.
- c. CR, X, 88, ex a.
- d. CatCar V-II, n. 433, p. 382-383, ex a.

- α. MONSALVATJE, XI, n. CLXV, p. 223.
- β. SÉQUESTRA, 28.²⁶
- γ. GROS I PUJOL, *Sant Pere de Camprodon*, 77-79.
- δ. OLZINELLES, doc. 17.

9

977 novembre 24

Roma, ASV, Reg. Vat. 22, fol. 183v-184v

Miró, bisbe de Girona i comte de Besalú, d'acord amb els seus germans, els comtes Oliba²⁷ i Sunifred,²⁸ converteix l'església de Sant Pere, Sant Pau i Sant Andreu de Besalú en un monestir benedictí, al qual concedeix la immunitat i sotmet a l'autoritat i la protecció de l'església de Roma. Per tal de subvenir a les necessitats dels monjos, el dota amb un alou a la vila de Besalú i amb el cementiri, els drets de justícia i les fonts; amb la vil·la Porreres i l'església de Sant Andreu; amb la vil·la del Torn (terme de Sant Ferriol) i l'església de Sant Andreu; amb els alous de Fares i Roset (terme de Sant Ferriol); amb els alous de Marifont (terme de Dosquers) i d'altres llocs propers; amb els drets de pastura al Pontiró, a la muntanya de Tregurà (terme de Vilallonga de Ter); amb un honor a la parròquia de Santa Cecília de Sadernes (terme de Sales de Llierca); i amb dos masos. Algunes d'aquestes dotacions es fan per després de la mort del fundador.

O. Perdut, vist per MH i per ES.

A.* Còpia del 25 de juny del 1252: Roma, ASV, Reg. Vat. 22, fol. 183v-184v, ex O.

B. Còpia del 19 de setembre del 1481: ADG, *Processos medievals*, n. 457 (olim C 50, n. 12, quadern 1: «Privilegia Monasterii Bisulduni»), fol. 16v-22v.

26. Séquestra dona l'escriptura com «avui existent en l'arxiu».

27. És Oliba I, dit Cabreta, comte de Cerdanya (958-990) i de Besalú (958-964 i 984-988).

28. És Sunifred II, comte de Cerdanya i de Besalú (958-964). Segons aquesta cronologia, el document no podria dur data de 977, si Sunifred, ja mort, el signava. Baluze va advertir l'anomalia, MH, col. 407, i l'ES intentava explicar-la, argüint que l'escriptura fou feta del vivent de Sunifred i no es va executar fins al 977; però l'explicació topa amb dues contradiccions: Miró no fou comte de Besalú fins al 965, ja mort Sunifred, ni bisbe de Girona fins al 970; malament es podia titular comte i bisbe abans del 964. No hi ha més remei que pensar que la fundació de Sant Pere de Besalú fou acordada pels tres germans quan tots tres eren vius i que més tard, en el moment d'executar-la, hom va *arreglar* l'escriptura fent-hi constar el nom de Sunifred.

C. Còpia del 25 de febrer del 1622, autoritzada per Pere Miquel, substituït del notari de Sant Pere de Besalú, Joan Pere Fontanella, en poder de F. Monsalvatje i Fossas l'any 1889,²⁹ actualment perduda.

D. Còpia del s. XVIII, en paper: BC, Arxiu, reg. 9117.

- a. MH, ap. CXXIV, cols. 919-921, «ex veteri membrana Bisuldunensi».
- b. ES, XLIII, 416-419, ex O.
- c. MONSALVATJE, II, ap. v, p. 205-208, ex a, b.
- d. QUINTANA, n. 774, p. 684-687, ex A.
- e. Maria DE BOLÓS, *La comarca de Olot*, Barcelona 1977, ap. 15, 468-469.
- f. CR, IV, 190, amb traducció catalana de Jordi Bolós i Masclans, ex a, b, c, e.
- g. CatCar V-II, n. 441, p. 393-396, ex a.
- h. *Sant Pere de Besalú 1003-2003*, ap. I, p. 142.

- α. RAH, ms. 9/5937, fol. 252v.
- β. PUJADES, *Crònica*, VII, 217-220.
- γ. ES, XLIII, 343-344, ex a.
- δ. MONSALVATJE, I, 78-81; II, 37-38; XI, n. CLXXI, p. 228.
- ε. MANSILLA, *La documentación pontificia*, n. 2, p. 2-5, ex A.
- ζ. SÉQUESTRA, 17-19, traducció catalana parcial.³⁰
- η. Francesc CAULA, *Recull d'articles i treballs*, vol. II, Sant Joan les Fonts 1984, 161-165; ID., *Defensas bisuldunenses*, dins *ib.*, vol. IV, 79; ID., *Besalú, condado pirenaico en la época carolingia*, dins *ib.*, 127-129; Josep M. SALRACH, *El comte-bisbe Miró Bonfill i la fundació i dotació de Sant Pere de Besalú (977-978)*, dins «Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca. Annals 1989», 11-21.
- θ. MARTÍ, n. 113, p. 143-144.

10

978 juliol 2

ADG, Sant Pere de Besalú, perg. 2³¹

Miró, bisbe de Girona i comte de Besalú, dóna al monestir de Sant Pere de Besalú un alou i drets de pastura a la muntanya de Tregurà, en el lloc de Pontiró, a la parròquia de Sant Julià de Tregurà (terme de Vilallonga de Ter), en el comtat de Besalú.

O.* ADG, Sant Pere de Besalú, perg. 2, vist per ES, i el confon amb el següent.

29. MONSALVATJE, I, 80-81.

30. Efectuada, segons diu, a partir del «Cartulari de Sant Pere».

31. Pergamí procedent del fons Monsalvatje.

- a. MONSALVATJE, XII, n. DLXX, p. 6-7, ex O.
- b. CatCar V-II, n. 447, p. 399-400, ex a.

- α. MONSALVATJE, II, 37-38.
- β. OLZINELLES, doc. 18.

11

978 juliol 2

ADG, Sant Pere de Besalú, perg. 3³²

Miró, bisbe de Girona i comte de Besalú, fa donació d'uns alous al monestir de Sant Pere de Besalú, fundat l'any anterior, on reposen les despulles de sant Prim. Una part dels alous li pervenen per herència familiar i l'altra part per confiscació de béns feta als rebels que van assassinar el seu germà, el comte Guifré.³³ Els alous són a Maià de Montcal, Porreres, el Bac, el Pontiró, Juinyà, Hortós, Lledó, Vilarig, Coquell, Vilanant, Mieres, Briolf, Ventajol, el Torn, Fares, l'Aguilar, Planeses, Cistella, Palau, Sant Ferriol i Montagut, entre altres llocs, retenint l'usdefruit d'alguns d'aquests béns fins a la seva mort.

- O.* ADG, Sant Pere de Besalú, perg. 3, mutilat al final.
- A. Còpia del segle XII: Montserrat, Pergamins de Sant Pere de Besalú, n. 1, ex O.
- B. Còpia del segle XIV: Montserrat, Pergamins de Sant Pere de Besalú, n. 2/1.
- C. Còpia fragmentària del segle XIV: ADG, Sant Pere de Besalú, perg. 87.
- D. Còpia del segle XVII: Montserrat, Armari B, II, prestatge 2 /5, bossa 2.
- a. YEPES, *Corónica*, V, ap. XX, fol. 442v-443r (ed. incompleta), ex O.
- b. AGUIRRE, III, 185, ex a.
- c. VL, XV, ap. XXV, 254-262, ex O.
- d. PUJADES, *Crónica*, VII, 226-227, (ed. incompleta), ex a.
- e. MONSALVATJE, II, ap. VI, p. 209-220, ex b.
- f. E. JUNYENT, *Diplomatari*, n. 2, p. 4-5, fragment inicial del preàmbul laudatori de la família comtal de Cerdanya i paràgrafs finals de la data i signatures, ex A i b.
- g. CatCar V-II, n. 448, p. 400-406, ex O et b.

32. SÉQUESTRA, 20, nota 1: «Fou descoberta al Santuari de Nostra Dona del Mont l'any 1912 junt amb altres pergamins de l'Abadia».

33. És Guifré II (927-957), que morí a mans del clergue Adalbert i dels seus parents, que es van revoltar i van assaltar-li el castell, on morí. Cfr supra, n. 2, notes 22-23; n. 3-5 i 8.

α. ES, XLIII, 344-346; XLV, 122-123.

β. VL, XV, 59-60.

γ. PUJADES, *Crónica*, VII, 2253-227.

δ. MONSALVATJE, II, p. 38-40; XI, n. CLXXIII, p. 229.

ε. SÉQUESTRA, 20.

ζ. CONSTANS, I, n. 44, p. 273-274.

η. Josep M. SALRACH, *El comte-bisbe Miró Bonfill i la fundació i dotació de Sant Pere de Besalú (977-978)*, dins «Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca. Annals 1989», 21-26.

12

979 febrer 5

Adroari i Xilona donen al monestir de Sant Pere de Besalú una peça de terra situada al comtat de Girona el cinc de febrer de l'any XXV del rei Lotari, fill del difunt rei Lluís.

α. MONSALVATJE, XII, n. DLXXVI, p. 16, ex AMSPB.

13

979 febrer 22

Vic, AE, lig. 2061, plec IV, p. 99-112

Miró, comte de Besalú i bisbe de Girona, dicta el seu testament i nomena marmessors l'abat Toderic, prevere Miró, el seu germà Delà, Oriol, Ató, Trasuad i l'abat Miró. mana que el seu cos sigui enterrat a Santa Maria de Ripoll, nomestir al qual dóna alous que té als comtats de Berga, Osona, Cerdanya i Besalú. Dóna alous situats als comtats de Girona i de Besalú a l'església de Santa Maria i Sant Feliu de Girona. Fa llegats als monestirs de Sant Joan de les Abadesses, Sant Pere de Camprodon, Sant Pere de Besalú, Sant Miquel i Sant Genís de Besalú, Sant Esteve de Banyoles, Sant Pere de Roda, Santa Maria d'Arles, Sant Miquel de Cuixà i Sant Llorenç prop Bagà, i a l'església de Sant Vicenç de Besalú. També fa deixes al seu fidel i almoiner Miró, al seu germà Oliba, comte {de Besalú}, al seu fidel Oriol, al jutge Joan i als germans d'aquest, Eldred i Ennegó.

O. Conservat a Ripoll fins al 1835, perdut.

A.* Còpia del segle XIX de R. d'Olzinelles: Vic, AE, lligall 2061, plec IV, p. 99-112.

a.* BOFARULL, *Los Condes de Barcelona vindicados*, I, p. 98-105, ex O.

b. MONSALVATJE, I, ap. VI, p. 238-247, ex a.

c. BOLÓS, Maria de, *La comarca de Olot*, 472-475, ex b.

d. CR IV 20-23.

e. CatCar V-II, n. 453, p. 409-414, ex a et b.

α. VL, XIII, 75.

β. MONSALVATJE, XI, n. CLXXIV, p. 229.

γ. CONSTANS, I, n. 45, p. 277-278.

δ. BOLÓS, Jordi – PAGÈS, Montserrat, *El monestir de Sant Llorenç prop Bagà*, 193, ex a.

14

979 maig 8

Roma, ASV, Reg. Vat. 22, fol. 184rv

El papa Benet VII,³⁴ en butlla adreçada a l'abat Guifré de Sant Pere de Besalú,³⁵ confirma la protecció papal del seu monestir i les donacions que li ha fet el bisbe de Girona Miró, renova la seva subjecció a la Seu romana mitjançant un cens anual de cinc sous i li concedeix la immunitat i la lliure elecció d'abat.

O. Perdut.

A. Còpia medieval perduda, probablement el document publicat per YEPES.

B.* Còpia del 22 de juny del 1252: Roma, ASV, Reg. Vat. 22, fol. 184rv.

C. Còpia incompleta del 16 d'agost de 1252: Roma, ASV, Reg. Vat. 22, fol. 208r.

a. YEPES, V, app. XXI, fol. 443-444, edició incompleta, probablement ex A.

b. MARTÈNE, *Veterum scriptorum*, I, 328, edició incompleta, ex «ms. Colbertino».

c. COQUELINES, *Bullarum*, I, 279, ex b.

d. AGUIRRE, III, 186, ex a?

e. PUJADES, *Crònica*, VII, 228-229, ex a.

f. MARTÈNE-DURAND, I, 328.

g. MANSI, *Sacrorum conciliorum*, XIX, col. 71, ex b.

h. MARINI, *I papiri diplomatici*, Roma 1805, 56.

i. PL 137, 334, ex f.

j. MONSALVATJE, II, ap. VIII, p. 226-228, sense indicació de font.

34. Cfr *Enciclopedia dei Papi*, I, 96-100.

35. La cronologia del document imposa una revisió de l'abaciologi d'Ernest Zaragoza, que el 979 dona com abat Dodó (976-987) i retarda l'abadiat de Guifré als anys 1003-1022: ZARAGOZA, *o. c.*, 93.

- l. MANSILLA, *La documentació pontificia*, n. 2, p. 2-5, ex B i C.
 m. QUINTANA, *La documentació pontificia*, n. 773, p. 681-684, ex B, i n. 791, p. 698-700, ex C.
 n. CatCar V-II, n. 455, p. 415-417.

- α. RAH, ms. 9/5937, fol. 252v.
 β. ES, XLV, 123.
 γ. JAFFÉ, *Regesta*, n. 3800 (2909).
 δ. MONSALVATJE, II, p. 40.
 ε. SÉQUESTRA, 21-23 (traducció catalana parcial).³⁶
 ζ. MARTÍ I BONET, *Regesta*, n. 29, p. 399-400.

15

FALS

[979 abril 2]

VL, XV, ap. xxvi, 263-266

Nova confirmació de la dotació del monestir de Sant Pere de Besalú, feta pel comte-bisbe Miró.

O. Perdut.

- a.* VL, XV, ap. XXVI, p. 263-266, ex O.
 b. MONSALVATJE, II, ap. IV, p. 221-225, ex a.
 c. CatCar V-II, Apèndix. Documents falsos, n. VII, p. 539-541.

16

983 juny 14

ACG, perg. 23

El bisbe Hildesind³⁷ d'Elna i els altres almoiners del difunt clergue Guigó, fill de Guitizà, fan públic el seu testament davant el jutge Oruç³⁸ i el clergue Ató,³⁹ en presència de sacerdots i laics, entre ells el vescomte Guandalgot de Besalú.⁴⁰ Tres testimonis juren damunt l'altar de Sant Pere de l'església de Darnius, situa-

36. Séquestra tenia davant l'original o una còpia fatigada: «El mal estat del document ens priva de transcriure el final d'aquest paràgraf, puix apareix aquest punt totalment mutilat».

37. Bisbe entre 979 i 991.

38. Cfr CatCar, V-II, 335, 413, 485, 486, 512.

39. Cfr CatCar, V-II, 485-486.

40. Per al vescomte de Besalú Guandalgot, que actua entre 968 i 994, cfr. Cat Car V-II, 388, 413, 441, 448, 461, 486, 522 i vii.

da en el comtat de Besalú, que eren presents en el moment que el susdit Guiguó dictà el seu testament. Confirmà les donacions ja fetes i manà repartir els altres nombrosos béns seus, situats en diferents llocs dels comtats d'Empúries, Besalú, Peralada, Vallespir i Rosselló, entre monestirs, esglésies, personatges com ara el vescomte Bernat i el bisbe Miró, i familiars. El testador havia mort el 25 de desembre proppassat.

O.* ACG, perg. 23.

A. Còpia del segle XVII: ACG, *Transumptum instrumentorum*, I, fol. 13r-16r.

A. ARNALL-PONS, I 70-73; II làm. 11, ex O.

B. MARTÍ, n. 123, p. 151-156, ex O i a.

c. CatCar V-II, n. 486, p. 438-441, ex O.

α. BOLÓS, *El monestir*, 195.

17

986 octubre 12

Vic, AC, cal. 6, n. 170

En presència del jutge Guillem, de tres sacerdots i de molts homes bons, Guifré i els preveres Joan i Olibà, marmessors i testimonis del difunt Guillemó, fan públic el seu testament, dictat a Sant Andreu de Sobre-Roca (la Barroca) abans d'anar a Roma en pelegrinatge i el juren damunt l'altar de Sant Cristòfol de Cogolls. Entre molts altres llegats, manà donat l'alou de Sobre-roca a la Seu de Santa Maria i dos masos a Sant Feliu de Girona. Fa repartir diversos caps de bestiar i altres béns entre diversos monestirs i esglésies, entre ells Sant Prim de Besalú (dues vaques). Va fer altres llegats a parents i d'altres personatges. Guillemó formà part de l'expedició pública que acudí a la defensa de la ciutat de Barcelona el 985, on fou capturat pels sarraïns, endut captiu i mort amb espasa.

O.* AE Vic, cal. 6, n. 170.

A. RIPOLL, *Testamento*, ex O.

B. UDINA, *La successió*, n. 26, p. 173-175, ex O.

C. JUNYENT, *Diplomatari de la Catedral de Vic*, n. 524, p. 445-447.

D. ARNALL-PONS, I, 73-75; II, làm. 12, ex O.

e. CatCar V-II, n. 506, p. 453-455.

F. MALLORQUÍ, I, 4, 102-103 (ed. parcial).

α. Antoni M. UDINA ABELLÓ, *La successió intestada a la Catalunya altomedieval*, Barcelona 1984, n. 26, p. 173-175.

β. CatCar IV-III, n. 1505, p. 1075.

18

991 agost 15

Paris, BNF, Nouv. Adq. Lat. 2579, fol. 14r

El prevere Delà dicta el seu testament, en el qual fa diverses donacions de béns immobles, bestiar, diners, llibres litúrgics i utensilis als monestirs de Santa Maria de Ripoll, Sant Pere de Camprodon, Sant Pere i Sant Prim de Besalú, Sant Miquel de Cuixà, Sant Llorenç prop Bagà, Sant Joan de les Abadesses, Sant Esteve de Banyoles, Santa Maria d'Arles i Sant Llorenç del Mont, a diverses esglésies, a familiars i a d'altres persones, entre les quals al comte Bernat de Besalú. Els béns es troben al comtat de Besalú, llocs de Beget i Tortellà, i al de Cerdanya.

O.* París, BNF, Nouv. Adq. Lat. ms. 2579, fol. 14, procedent de Camprodon.
A. Còpia del monestir de Sant Pere de Camprodon, citada infra α.

a. H. OMONT, *Diplômes carolingiens*, dins «Bibliothèque de l'École des Chartres», (1904) 387-389, amb tiratge a part, Part, París 1904, 24-26, ex O.

b. MONSALVATJE, XV, ap. MMCLX, p. 224-227, ex O.

c. CatCar V-II, n. 531, p. 471-473.

α. MONSALVATJE, XI, n. CXCIX, p. 239, amb referència a A.

19

[988-995]

Montserrat, n. 3

Els monjos de Sant Pere de Besalú i els parents i benefactors del monestir, entre els quals la comtessa Ermengars de Besalú⁴¹ i els seus fills,⁴² s'encomanen a la protecció de sant Patró.

O.* Montserrat, Pergamins de Sant Pere de Besalú, n. 3.

a. JUNYENT, *Diplomatari*, n. 16, p. 24-25, ex O.

b. CatCar V-II, n. 567, p. 495-496, ex a.

α. CONSTANS, *El Abad Dodó de Besalú y la condesa Ermengarda en un documento inédit*, dins «Pyrene», III (1951), 888.

41. Esposa del comte Oliba I Cabreta des de ca 966.

42. Foren cinc: Bernat I Tallaferró, comte de Besalú; Berenguer, bisbe d'Elna (993-1003); Guifré II, comte de Cerdanya i de Berga, més tard monjo de Sant Martí del Canigó, on morí; Adelaida, casada amb Joan Oriol, senyor de Sales, Tortellà i Ogassa; i el cèlebre Oliba, monjo i abat de Cuixà i Ripoll, i bisbe de Vic.

20

998 gener 6

ADG, St Pere de Besalú, perg. 4

El sacerdot Eribert fa cessió al monestir de Sant Pere i Sant Prim de Besalú, en presència del jutge Seniol, de l'abat Arnulf⁴³ i dels seus monjos i de diversos clergues i laics, dels drets que té per testament del difunt Isarn sobre la parròquia de Sant Miquel, situada a la vall de Segúries, a la vil·la anomenada Avellanacorba {la Torre, terme de la Vall de Bianya}, amb tots els seus alous, primícies, delmes i el missal major.

O. Arxiu de Sant Pere de Besalú, Caixa de Donacions, A, n° 4, ara perdut. Roc d'Olzinelles el va veure a Besalú el 1827: cfr infra, ε.

A.* Còpia del 2 d'octubre del 1321, feta per Pere Ferrer, lloctinent del notari Ramon de Prat, substituït de Pere de Besalú: ADG, Pergamins St Pere de Besalú, perg. 4.

a. MONSALVATJE, XII, n. DLXXI, p. 7-8, ex A. AMSPB

b. CatCar, V-II, n. 602, p. 512-513, ex a.

α. VL, XV, 97.

β. ES, XLV, 123.

γ. MONSALVATJE, XIV, p. 173-174.

δ. SÉQUESTRA, 28.

ε. OLZINELLES, doc. 20.

21

1003 juny 30

ADG, St Pere de Besalú, perg. 5

Bernat, comte de Besalú,⁴⁴ fa donació al monestir de Sant Pere de Besalú de l'alou situat a la parròquia de Montagut, a la vila de Tapioles, a la vila d'Argelaguer i a l'illa de sota el mont Aguilar, que havia comprat a Fruiga, la seva esposa Gismara i a Sesemund. Hom en delimita les afrontacions.

43. Quart abat de Sant Pere de Besalú. ZARAGOZA, *o. c.*, 93 el fa abat de 987 a 988. Creiem que és un error d'impremta per 998.

44. Es tracta del comte Bernat I Tallaferro (988-1020), fill gran d'Oliba Cabreta, darrer comte de Besalú-Cerdanya-Confent-Vallespir-Berguedà. Del seu pare, Bernat va heretar els comtats de Besalú-Vallespir; el fill segon d'Oliba Cabreta, Guifré, va heretar els comtats de Cerdanya-Confent-Berguedà. El fill petit, Oliba, va renunciar a participar en l'herència secular i fou el cèlebre monjo, abat de Ripoll i de Cuixà i bisbe de Vic. Per al comte Tallaferro, cfr F. MONSALVATJE I FOSSAS, I i II, Olot 1889-1890; ROVIRA I VIRGILI, *Història Nacional de Catalunya*, vol. III, 570-574; S. SOBREQUÉS I VIDAL, *Els barons de Catalunya*, Barcelona, Editorial Vicens Vives 1957, 9.

O.* ADG, Sant Pere de Besalú, perg. 5.

A. MONTSALVATJE, XII, n. , p. 9-10, ex O. AMSPB.
 α. SÉQUESTRA, 32.

22

1003 [1002 Ordeig] setembre 23 VL, xv, ap. xxvii, 266-269

Acta de dedicació de l'església del monestir de Sant Pere de Besalú.

O. Perdut. Vista per Olzinelles: Ramon ORDEIG I MATA, *La visita de Roc d'Olzinelles als monestirs benedictins del bisbat de Girona l'any 1827*, dins «AIEG», LIV (2013), 471.

A. Còpia parcial del segle XVIII: PASQUAL, *Monumenta*, XI, fol. 12v.

- a.* VL, XV, ap. XXVII, p. 266-269, ex O.
- b. ES XLV, ap. 28 [a tort, hom llegeix «XVIII»], p. 309-312, ex RAH, «tomo 31 de manuscritos, fol. 179».
- c. MONSALVATJE, II, ap. IX, p. 229-232, sense indicació de font.
- d. CR IV 192, amb traducció catalana de Jordi Bolós i Masclans, ex c.
- e* ORDEIG, *Dotalies*, II-I, n. 121, p. 1-4.
- f. *Sant Pere de Besalú 1003-2003*, ap. II, p. 143.

α. RAH, ms. 9/5937, fol. 252r.

β. MONSALVATJE, I, 99.

γ. SÉQUESTRA, 29-30 (traducció catalana parcial), ex a.⁴⁵

δ. MARTÍ, n. 155, p. 179-180.

23

1008 juliol-agost Vic, AE, sig. 2061-IV

Encíclica de l'abat Oliba anunciant als monestirs la mort de Seniofred,⁴⁶ abat de Ripoll.

45. SÉQUESTRA, 38: «Villanueva, en l'any 1805, va trobar l'original de la carta que hem transcrita, en l'arxiu del Monestir».

46. Abat entre 979 i 1008.

O. Perdut.

A.* Còpia de Roc d'Olzinelles, ca. 1820: Vic, AEV, sig. 2061-IV, p. 5-16
Apuntes para el Abaciologio.

a. Jean DUFOUR, *Les rouleaux et encycliques mortuaires de Catalogne (1008-1102)*, dins «Cahiers de civilisation médiévale», 20 (1977), 22-26, n. I.

b. JUNYENT, *Diplomatari*, 310-313.

α. VL, VI, 189; VIII, 8.

24

1008 juliol-agost

Vic, AE, sig. 2061-IV

Resposta del monestir de Sant Pere de Besalú a l'encíclica anunciadora de la mort de Seniofred, abat de Ripoll.

O. Perdut.

A.* Còpia de Roc d'Olzinelles, s. XIX: Vic, AEV, sig. 2061, IV *Apuntes para el Abaciologio.*

a. Jean DUFOUR, *Les rouleaux et encycliques mortuaires de Catalogne (1008-1102)*, dins «Cahiers de civilisation médiévale», 20 (1977), 29-30, n. I.

b. JUNYENT, *Diplomatari*, 316-317.

α. VL, XV, 94-96.

β. SÉQUESTRA, 27, nota 1.

25

1009

ES, XLV, p. 125

L'arxiprest Guitard fa donació de l'església de Sant Miquel de la Cot, amb delmes i primícies, a Sant Pere de Besalú.

O. Arxiu de Sant Pere de Besalú, Caixa de Donacions, A, n° 7, perdut.

α.* ES, XLV, 125.

β. MONSALVATJE, III, 190.

γ. SÉQUESTRA, 34.

26

1017 juny

MH, col. 1019-1020

La comtessa de Cerdanya, Guisla, llega en testament una unça d'or a Sant Pere de Besalú.

O. Perdut, vist per MH.

a.* MH, ap. CLXXXIII, col. 1019-1020, ex archivo monasterii Canigonensis.

b. MONSALVATJE, IX, ap. v, p. 211-212, ex a.

α. MONSALVATJE, XI, n. CCLXI, p. 285-286.

β. SÉQUESTRA, 34.

27

1017 juny

MH, col. 1020-1022

Sacramental del testament de la comtessa Guisla de Cerdanya.

O. Perdut, vist per MH.

a.* MH, ap. CLXXXIV, col. 1020-1022, ex eodem archivo.

b. MONSALVATJE, IX, ap. vi, p. 213-214, ex a.

α. MONSALVATJE, XI, n. CCLXII, p. 286.

28

1017 novembre 29

Vic

Elecció de Sunyer, monjo de Sant Pere de Besalú, com abat d'Amer, successor de Guitard, arxiprest.

O. Arxiu del monestir d'Amer, perdut.

A.* Còpia del segle XIX de Roc d'Olzinelles.

a. VL, XIV, ap. XXIII, p. 311-312, ex O.

b. ES, XLV, 329-331.

c. MONSALVATJE, XI, n. CCLIV, p. 273-275, ex a.

d. *Amer*, n. 18, p. 50-52.

29

1020

BNF, ms. lat. 2858, fol. 66v-67v

*Lletra encíclica de l'abat de Ripoll, Oliba, als monestirs, entre ells el de Besalú, assabentant-los de la mort de son germà, el comte Bernat Tallaferro, i de nou monjos dels monestirs de Ripoll i de Cuixà.*⁴⁷

O. Perdut.

A.* Còpia del segle XI: BNF, ms. lat. 2858, fol. 66v-67v.

B. Còpia del s. XVII: BNF, Collection du Chesne, vol. 56, fol. 414.

a. MH, ap. CLXXXVII, col. 1024, transcripció incompleta, ex codice 5222 bibliothecae Colbertinae

b. L. DELISLE, *Rouleaux des morts du IXème au XVème siècle, recueillis et publiés pour la Société de l'histoire de France*, París 1866, 44-47.

c. Josep Maria PELLICER, *El monasterio de Santa María de Ripoll*, Girona 1872, 103-105, amb traducció al castellà d'alguns fragments (96-98).

d. MONSALVATJE, I, ap. VII, p. 248-250, sense indicació de font, amb versió castellana ib., 107-109.

e. R. BEER, *Die Handschriften des Klosters Santa Maria de Ripoll*, 72.

f. LL. NICOLAU D'OLWER, *L'escola poètica de Ripoll en els segles X-XIII*, dins «AIEC», VI (1015-1920), 30, publica únicament els versos.

g. Robert-Henri BAUTIER, *André de Fleury. Vie de Gauzlin, abé de Fleury*, París 1969, ap. III, n° 1, p. 172-176 (*Vita Gauzlini abbatis Floriacensis monasterii*), ex a i amb traducció al francès.

h. Llorenç RIBER, *Els sants de Catalunya. vol. IV. El cicle comtal II*, Barcelona 1921, 41-46, traducció en català d'alguns fragments.

i. JUNYENT, *Diplomatari*, 318-320.

α. MONSALVATJE, XI, n. CCLXV, p. 286-287.

β. Anselm M. ALBAREDA, *L'Abat Oliba, fundador de Montserrat*, Montserrat 1931, 243.

γ. LL. NICOLAU D'OLWER, *La littérature latine au Xème siècle*, dins «La Catalogne à l'époque romane», París 1943, 201.

δ. Jean DUFOUR, *Les rouleaux et encycliques mortuaires de Catalogne (1008-1102)*, dins «Cahiers de civilisation médiévale» 20 (1977), 30-31, n. II.

47. Per dissort no s'han conservat les respostes a aquesta encíclica.

30

1020 octubre 13

ACA, Canc., perg. Ramon Berenguer I,
carp. 7, n. 36 dupl.

*Els testimonis del testament del comte de Besalú, Bernat I Tallaferro, juren damunt l'altar de sant Joan del monestir de Besalú les seves darreres voluntats, per les quals llegava diversos béns a esglésies, monestirs, familiars i altres persones.*⁴⁸

O. Perdut.

A.* Còpia coetània: ACA, Canc., perg. Ramon Berenguer I, carp. 7, n. 36 dupl.

B. Còpia del segle XII: ACA, Canc., perg. Ramon Berenguer I, carp. 7, n. 36 tripl.

C. Còpia del segle XII: ACA, Canc., LFM, fol. 61c-63c.

D. Còpia del 18 de juny del 1246: ACA, Canc., Pergamins Berenguer Ramon I, carp. 7, n. 36.

E. Còpia del segle XIII, sense les signatures: ACA, Canc., perg. Berenguer Ramon I, carp. 7, n. 36 quadpl. 1

a. MH, ap. CXCI, cols. 1027-1030, ex ACA.

b. MONSALVATJE, I, ap. VIII, p. 251-258, ex a.

c. MIQUEL ROSSELL, LFM, II, n. 497, p. 6-10, ex C.

d. CR, IV, 24.

e. JUNYENT, *Diplomatari*, n. 65, p. 99-103, amb llacunes.f. Gaspar FELIU et al., *Els pergamins de l'arxiu comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, vol. I, Barcelona, Fundació Noguera 1999 (*Diplomatari*, 18), n. 150, p. 448-454.α. Roc d'OLZINELLES, *Índice*, BC, ms. 430, fol. 30v, esmenta una còpia dels segles XII-XIII continguda al *Cartoral mitjà de Ripoll*, desaparegut.

β. RAH, ms. 9/5937, fol. 252r.

γ. MONSALVATJE, III, 192; XI, n. CCLXIV, p. 286.

δ. SÉQUESTRA, 33 (ex b).

⁴⁸ Cfr Lluís TO I FIGUERES, *El comte Bernat I de Besalú i el seu testament sacramental*, dins «Amics de Besalú. IV Assemblea d'Estudis del seu comtat. Actes i comunicacions», vol. I, Camprodon 1980, 117-128. Ací reproduïm el text de la primera recensió (A, B).

31

1023 febrer 21

Montserrat, n. 5

Testament de Guillem, que es fa sebollir a Sant Pere de Besalú, i dóna tres molins al monestir, amb altres llegats a d'altres monestirs i persones.

O.* Montserrat, Pergamins de Sant Pere de Besalú, n. 5.

32

1027 març 3

ADG, Sant Pere de Besalú, perg. 6

Guillem, comte de Besalú,⁴⁹ Adelaida,⁵⁰ esposa del comte Guillem, i Miró donen a la casa de Sant Genís, Sant Miquel, Sant Esteve papa i la Santa Creu, situada dins els murs de Besalú, el delme de la seva dominicatura i dels seus fiscs de Pompià, Jonqueres, Orriols, dels alous d'Olot, Molló i Llanars, i del mercat de Besalú.

O. Perdut.

A.* Còpia del segle XIII: ADG, Sant Pere de Besalú, perg. 6.

B. Còpia del segle XV: BICAB, *Cartoral de Santa Maria de Besalú*, fol. 17v-18r.

a. VL, XV, ap. XXIV, p. 252-254, ex O.

b. PONS-PALOU, n. 21, p. 55-57.

α. VL, XV, p. 90.

β. MONSALVATJE, XII, 13-14, ex A. AMSPB

33

1029 febrer 1

Montserrat, Sant Benet de Bages, n. 606

Grau i la seva esposa Ermessenda venen l'alou de la Cot a l'abat i monestir de Sant Pere de Besalú, amb tots els masos, terres, vinyes, arbres i boscatges que Ermessenda hi havia comprat.

49. És Guillem I el Gras, fill de Bernat Tallaferro, que governà el comtat de Besalú del 1020 al 1052, per al qual cfr ROVIRA I VIRGILI, *o. c.*, vol IV, 405, 508, 564, 566, 570, 573, 574-575; SOBREQUÉS, *o. c.*, 9-10.

50. És Adelaida de Provença.

O.* A Montserrat, Sant Benet de Bages, lligall 003, n° 606, segons catalogació de la casa Guitard de Manresa.

a. MONSALVATJE, XI, n. CCLXXXIV, p. 292-294.⁵¹

b. MONSALVATJE III, p. 190, sense indicació de font, edita les afrontacions.

b. Joan PAGÈS I PONS, *La parròquia de Sant Miquel de la Cot en el transcurs del temps*, dins «Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca. Annals 1979», Olot 1980, 2

α. SÉQUESTRA, 34.

34

1029 novembre 5

Montserrat, n. 2/3

Carta de franqueses concedides al monestir de Sant Pere de Besalú pel comte de Besalú, Guillem el Gras.

O. Perdut.

A.* Còpia del segle XIV: Montserrat, Pergs. de Sant Pere de Besalú, n. 2/3 (= full del cartoral de Besalú), ex O.

B. Còpia del segle XVIII: PASQUAL, *Monumenta XI*, fol. 11v-12r (*olim* p. XXX-XXXI), ex O.

a. VL, XV, ap. XXVIII, p. 269-270, ex O.

b. MONSALVATJE, II, ap. II, p. 233-234, ex a.

c. JUNYENT, *Diplomatari*, n. 96, p. 151-153.

α. SÉQUESTRA, 34-35 (traducció catalana parcial ex b).

35

1034 març 18

ADG, Sant Pere de Besalú, perg. 7

Testament de Duran Ermengol, que fa llegats diversos; deixa l'església de Santa Maria de Batet, amb delme i primícia, al monestir de Sant Pere de Besalú i el delme i primícia de Sant Andreu del Coll al seu fill Bremon.

51. «De mi colección».

- O.* ADG, Sant Pere de Besalú, perg. 7.
 a. MONSALVATJE, XII, 14-16, ex AMSPB (= O).
 b. SÉQUESTRA, 35.⁵²

α. MONSALVATJE, XIV, p. 174.

36

1033 març

Montserrat, n. 4

Sacramental del testament de Duran Ermengol.

O.* Montserrat, Pergamins de Sant Pere de Besalú, n. 4.

37

1034 setembre 26

MH, col. 1057-1059

Testament d'un magnat del Vallespir o del Conflent, que fa donacions a monestirs diversos, entre ells a Sant Pere de Besalú.

O. Perdut.

A. Còpia al Cartoral Major de Cuixà, fol. 15, perdut.

B. Còpia del segle XVII: BN, Baluze, ms. 117, fol. 107v-109r.

C. Còpia del segle XVII: BNF, Baluze, ms. 117, fol. 215v.

a.* MH, ap. CCXII, cols. 1057-1059, ex Cartulario monasterii Cuxanensis.

b. MONSALVATJE, I, ap. IX, p. 259-262, ex a.

c. JUNYENT, *Diplomatari*, doc. 114, p. 190-192.

d. Jordi BOLÒS, *Diplomatari del monestir de Santa Maria de Serrateix (segles X-XV)*, Barcelona 2006 (Fundació Noguera. *Diplomatari*, 42), n. 86, p. 164.

α. MONSALVATJE, XI, n. CCXCII, p. 297.

52. Séquestra li dóna signatura arxivística: «Cart. A núm. 2».

38

1046 novembre

Vic, AEV, sig. 2061-IV, p. 20-21

Lletra encíclica dels monjos de Ripoll i de Cuixà, tramesa als altres monestirs per assabentar-los de la mort de l'abat i bisbe Oliba, esdevinguda el 30 d'octubre del 1046.

O. Perdut.

A. Còpia de Roc d'Olzinelles, ca. 1820: Vic, AEV, sig. 2061-IV, p. 20-21.

- a. VL, VI, ap. XXIX. p. 302-306, edició parcial, ex O.
- b. ES, XLIII, ap XXXI, p. 439-440, edició parcial, ex O.
- c. [Jaume RIPOLL I VILAMAJOR], *Extractos de varios documentos que publica D. J. R. V. para demostrar la antigüedad y vicisitudes del monasterio de S. Pedro de Caserras, en la diócesis y corregimiento de Vich*, Vich 1823, p. 2, edició parcial, ex O.
- d. MONSALVATJE, IX, p. 48-51, edició parcial, sense indicació de font.
- e. E. JUNYENT, *Le rouleau funéraire d'Oliba, abbé de Notre-Dame de Ripoll et de Saint-Michel de Cuixa, évêque de Vich*, dins «Annales du Midi», 63 (juillet 1951), 252-254, ex A.

α. MONSALVATJE, XI, n. CCCVI, p. 302.

β. A. MUNDÓ, *Moissac, Cluny et les mouvements monastiques de l'Est des Pyrenées du Xe au XIIe siècle*, dins «Moissac et l'Occident au XI siècle. Actes du colloque international de Moissac (3-5 mai 1963)», Toulouse 1964, 236.

γ. Jean DUFOUR, *Les rouleaux et encycliques mortuaires de Catalogne (1008-1102)*, dins «Cahiers de civilisation médiévale» 20 (1977), 31-35, n. III.

39

1046 maig

Vic, AE, sig. 2161-IV

Resposta del monestir de Sant Pere de Besalú a la lletra encíclica anunciadora de la mort d'Oliba, bisbe de Vic i abat de Ripoll i de Cuixà.

O. Perdut.

A.* Còpia de Roc d'Olzinelles, ca. 1820: Vic, AEV, sig. 2061-IV.

a. E. JUNYENT, *Le rouleau funéraire d'Oliba, abbé de Notre-Dame de Ripoll et de Saint-Michle de Cuixà, évêque de Vich*, dins «Annales du Midi», 63 (juillet 1951), 259-260.

b. JUNYENT, *Diplomatari*, 350.

α. Jean DUFOUR, *Les rouleaux et encycliques mortuaires de Catalogne (1008-1102)*, dins «Cahiers de civilisation médiévale» 20 (1977), 31-35, n. III.

40

1050

Guillem, fill de Doda, fa jurament d'homenatge a Ramon, fill d'Emma, sobre diversos béns de les abadies de Sant Pere de Besalú i Sant Esteve de Banyoles.

O. ADPO, Fons del marquès Josep d'Oms (arxiu de la família Bassedes).

a.* Bernard ALART, *Documents sur la langue catalane des anciens comtés de Roussillon et de Cerdagne*, dins «Revue des langues romanes», III (1872), 265-291, específicament 273-276.

b. ALART, *Cartulaire*, 63-64.

41

1050

MH, col. 1094-1096

Carta encíclica de Miró, abat del monestir de Sant Martí de Canigó {-}, als altres monestirs benedictins, entre ells el de Sant Pere de Besalú, assabentant-los de la mort del comte de Cerdanya, Guifré II, monjo i fundador del monestir.

O. Perdut.

A. Còpia del segle XVII de dom Guillem de Costa: BNF, ms. Baluze 108, fol. 308r-318v i 321v-332v, ex O.

a.* MH, ap. CCXXXIV, col. 1094-1096, ex vetustissima membrana monasterii Canigonensis.

b. L. DELISLE, *Les Rouleaux des morts du IXe au XVe siècle*, París 1966, n. XIX, p. 49.

c. MONSALVATJE, IX, ap. X, 225-228.

α. MONSALVATJE, XI, n. CCCIX, p. 302.

β. A. VIDIER, *L'historiographie à Saint-Benoit-sur-Loire et les miracles de saint Benoît*, París 1965, 122.

γ. N. BULST, *Untersuchungen zu den Klosterreformen Wilhelms von Dijon (962-1031)*, Bonn 1973, 73, 85, 93, 99, 237.

δ. A. DUPRÉ, *Les rouleaux des morts dans l'Orléannais*, dins «Bulletin de la Société Archéologique et Historique de l'Orléannais», XI (1895), 139-147.

ε. G. ARSAC, *Trois rouleaux des morts (XIe siècle et XVe siècle)*, dins «Bulletin de la Société d'Agriculture, Sciences, Arts et Commerce du Puy», V (1904/6), 254-268.

ζ. H. VANDER LINDEN, *Note sur les rouleaux des morts*, dins «Chronique archéologique des pays de Liège», X (1919), 23-24.

η. H. VANDER LINDEN, *À propos d'une note sur les rouleaux des morts*, dins «Chronique archéologique des pays de Liège», X (1919), 60-61.

θ. H. VANDER LINDEN, *Le comte Guifred et le rouleau des morts de Saint-Martin-du-Canigou*, dins «Cahiers de Notre-Dame del Pessebre», III (1950), 10-15.

ι. P. PONSICH, *Le Conflent et ces comtes du IXe au XIIe siècle*, dins «Études Roussillonnaises. Revue d'histoire et d'archéologie», I (1951), 301.

κ. J. STIENNON, *Routes et courants de culture. Le rouleau mortuaire de Guifred, comte de Cerdagne, moine de Saint-Martin-du Canigou († 1049)*, dins «Annales du Midi», LXXVI (1964), 305-314.

λ. Jean DUFOUR, *Les rouleaux et encycliques mortuaires de Catalogne (1008-1102)*, dins «Cahiers de civilisation médiévale» 20 (1977), 35-39, n. IV.

42

1051 març 14

Paris, BNF, ms. Baluze 108, fol. 308-332

Resposta del monestir de sant Pere de Besalú a l'enciclica mortuòria del comte Guifré II de Cerdanya, que morí monjo del Canigó el 31 de juliol de 1050.

O. Perdut.

A. Còpia del segle XVII: París, BNF, ms. Baluze 108, fol. 308-332.

a. L. DELISLE, *Les Rouleaux des morts du IXe au XVe siècle*, París 1966, 49-124.

b. J. STIENNON, *Routes et courants de culture. Le rouleau mortuaire de Guifred, comte de Cerdagne, moine de Saint-Martin du Canigou*, dins «Annales du Midi», LXXVI (1964), 305-314.

c. JUNYENT, *Diplomatari*, p. 405.

43

Any XXV del rei Enric (1056?)

Adalbert, abat del monestir de Sant Pere de Besalú, ven per dotze diners de Besalú aquella peça de terra situada al comtat de Girona, que Adroari i Xilona havien donat al monestir de Sant Pere de Besalú les nones de febrer de l'any XXV del rei Lotari, fill del difunt rei Lluís.

Cfr supra, n. 11.

- α. MONSALVATJE, XII, n. DLXXVI, p. 16, ex AMSPB.
β. SÉQUESTRA, 35.

44

1057 setembre 25

ACA, LFM, fol. 481

Testament de la comtessa Ermessenda, comtessa de Barcelona i de Girona, que deixa a Sant Pere de Besalú setanta cinc mancusos.

O. Perdut.

A.* ACA, LFM, fol. 481.

- a. P. de BOFARULL, *Los condes de Barcelona vindicados*, II, 51-54.
b. F. MIQUEL I ROSSELL, LFM, I, 520-522.
c. C. SOLDEVILA, *Del castell al monestir...*, vol. II, n. 12, p. 30, transcripció parcial.
d. IRENE LLOP, *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere de Casserres*, vol. I, Barcelona, Fundació Noguera 2009 (Diplomataris, 44), n. 197, p. 217-220.
e. MALLORQUÍ, I, n. 30, p. 122 (ed. parcial).

α. MONSALVATJE, XIV, p. 150.

β. PLADEVALL, *Sant Pere de Casserres...*, p. 74.γ. E. MALLORQUÍ, *Cruïlles*, n. 5, p. 119.

45

1058 febrer 26

ACA, Perg. Ramon Berenguer I, n. 223

Els testimonis del testament de la comtessa Ermessenda juren damunt l'altar de santa Anastàsia de la catedral de Girona les últimes voluntats de la comtessa, per les quals llegà divesos béns a institucions i persones eclesiàstiques, als seus marmessors, als seus familiars i a d'altres persones.

O.* ACA, Pergamins Ramon Berenguer I, n. 223.

A. Còpia de segle XIIex: ACA, LFM, fol. 483, perduda.

- a. P. de BOFARULL, *Los condes de Barcelona vindicados*, II, 55-56.
b. MIQUEL I ROSSELL, LFM, I, n. 491, p. 522-524.
c. Gaspar FELIU *et al.*, *Els pergamins de l'arxiu comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, vol. II, Barcelona, Fundació Noguera 1999 (Diplomataris, 19), n. 518, p. 943-945.

46

1077 desembre 6

Concili de Besalú, en el qual fou excomunicat l'arquebisbe de Narbona, Guifred, i foren deposats els abats simoníacs d'Arles, Camprodon, els dos de Besalú —Santa Maria i Sant Pere—, i els de Banyoles, Sant Llorenç i Sant Pau del Maresme.

- a.* MH, IV, col. 462.
- b. AGUIRRE, III, 252.
- c. COLETI, *Concilia*, XII, col. 699.
- d. MANSI, XX, 491.
- e. ES, XLIII, 480-481.
- f. MARTÈNE-DURAND, IV, 1187.
- g. PL 155, 1643.

α. HEFELE, V-I, 228-229.

47

1077 desembre 6

ACA, Canc., perg. Ramon Berenguer II

Al concili de Besalú, el comte Bernat II⁵³ posa a cens de l'Església Romana els monestirs de la seva jurisdicció.

- O.* Perg. Ramon Berenguer II, carp. 23, n. 25
- A. Còpia del segle XII-XIII: ACA, LFM, II, fol. 8r.

- a. ES, XLIII, 480-481, ex O.
- b. MIQUEL ROSELL, *LFM*, II, n° 501, p. 16-17.
- c. CR IV 81.
- d. Ignasi J. BAIGES et al., *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, vol. I, Barcelona, Fundació Noguera (Diplomataris, 48), n. 83, p. 262-264.

α. MONSALVATJE, I, 130-132.

β. M. ZIMMERMANN, *En els orígens de Catalunya: emancipació política i afirmació cultural*, Barcelona 1989, 37.

53. Fill del comte Guillem II, el Gras.

48

1078 gener 6

Pere, la seva muller Adala i els seus fills Bramon i Berenguer venen a Gonmar i a la seva esposa Bidanella un alou situat a la parròquia de Santa Maria de Batet, indret de Ginebrera, per 10 sous, moneda de Besalú.

O. Perdut.

α. MONSALVATJE, XII, n. DLXXVII, p. 16, ex AMSPB.⁵⁴

49

1080 agost 8

SVM, *Cart. min.*

El comte Bernat de Besalú cedeix el monestir de Sant Pere al monestir de Sant Víctor de Marsella.

O. Desconegut.

A. Marsella, Archives du Département des Bouches-du-Rhône, *Chartularium minus* de Sant Víctor de Marsella, fol. 7v-8r.

a. MARTÈNE, I, 505.

b. MABILLON, *Annales*, VI, 614.

c. B. GUÉRARD, *Collection des Cartulaires de France. Tome VIII. Cartulaire de l'abbaye de Saint-Victor de Marseille*, II, París 1857, n. 820, p. 172-174.

50

1081 abril 18

SVM, *Cart. min.*

Gregori VII confirma al monestir de Sant Víctor de Marsella les seves propietats, el privilegi d'exempció, elecció lliure d'abat i la possessió de monestirs diversos, entre ells els de Banyoles i Sant Pere de Besalú.

O. Desconegut.

A. Marsella, Archives du Département des Bouches-du-Rhône, *Chartularium minus* de Sant Víctor de Marsella, fol. 24v-26r.

⁵⁴ Monsalvatje l'ha d'haver vist al Mont, però no hi figurava el 1980, ni s'ha trobat per ara entre els «pergamins Montsalvatje» de l'ADG.

a. B. GUÉRARD, *Collection des Cartulaires de France. Tome VIII. Cartulaire de l'abbaye de Saint-Victor de Marseille*, II, París 1857, n. 841, p. 210-214.

α. JAFFÉ, I, 5214.

51

1085

Montserrat, n. 2/2

Bernat, comte de Besalú, confirma les donacions i immunitats concedides al monestir de Sant Pere de Besalú pels seus predecessors.

O. Perdut.

A.* Còpia del segle XIV: Montserrat, Pergamins de Sant Pere de Besalú, n. 2/2.

52

1085 ca.

Montserrat, n. 2/4

El comte Bernat confirma les donacions i immunitats concedides al monestir de Sant Pere de Besalú pels seus predecessors.

O. Perdut.

A.* Còpia del segle XIV: Montserrat, Pergamins de Sant Pere de Besalú, n. 2/4.

Josep CLARA I RESPLANDIS
Universitat de Girona

NOMS I PROFESSIONS DELS HABITANTS DE GIRONA L'ANY 1534

Els fogatges no aporten la població total d'un indret, però són un document preciós per aproximar-se a la realitat de pobles i ciutats, ja que faciliten detalls importants sobre la topografia dels nuclis habitats, la distribució de les professions i la denominació dels carrers i llurs habitants.

El datat l'any 1534 va ser confeccionat en temps de Carles I, a petició de les Corts de Montsó celebrades l'any anterior, quan encara la ciutat de Girona i bona part de Catalunya —allunyades de la guerra, però no de les epidèmies—¹ no havien superat la crisi de la baixa edat mitjana.² Correspon a una etapa en què Catalunya era “un país per omplir”, llavors que la immigració francesa no havia fet el pas massiu per instal·lar-s'hi de manera important.³ Res a veure amb “el siglo de oro español”, glossat per historiadors.⁴ El document es troba entre els fulls del manual d'acords municipals del mateix any (folis 22 a 27).

La imatge de la ciutat de Girona al segle XVI apareixia dividida en dues parts principals, separades pel riu Onyar. La part antiga, assentada en el turó on s'alça la catedral, era a la dreta del riu, mentre que el barri del Mercadal havia sorgit a la zona plana situada a la riba esquerra. L'espai urbà era, si fa no fa, el mateix dels temps medievals i el que va perdurar sense gaire canvis fins a la primera del segle XX.

La ciutat emmurallada s'alçava en un lloc estratègic sobre el camí de França a Barcelona, per la qual cosa havia hagut de patir nombrosos fets bèl·lics i setges. Fora murs existien petits nuclis o raval, tant per la banda de Pedret, a l'extrem septentrional, com per la banda del carrer del Carme, a l'extrem oposat. Hi havia, així mateix, algunes cases entorn de l'hospital de Santa Caterina, i algunes de més aïllades al sector del pla, a tocar els límits de Santa Eugènia.

El document reporta 785 noms, repartits d'aquesta manera: 223 al barri del Mercadal, 520 a la ciutat, 10 fora murs, 6 ciutadans honrats de fora

1. Epidèmies de pesta els anys 1530 i 1531 (Manuel de CHÍA, *Contribución a la epidemiología histórica de la provincia de Gerona*, Girona, Imprenta de Paciano Torres 1901, 22).

2. Ferdinand SEIBT i Winfried EBERHARD (eds.), *Europa 1400. La crisis de la baja Edad Media*, Barcelona, Crítica 1993.

3. Jordi NADAL i Emili GIRALT, *La población catalane de 1553 à 1717. L'immigration française et les autres facteurs de son développement*, París, SEVPEN 1960.

4. Per exemple, Bartolomé BENASSAR, *La España del siglo de oro*, Barcelona, Crítica 1983.

ciutat i 26 ciutadans forans. Hi manca tota la població eclesiàstica al servei de les esglésies i convents. El clergat secular, que no surt a la font, es distribuïa entre les parròquies de la catedral, Sant Feliu, el Mercadal i Santa Eulàlia Sacosta. La diòcesi era presidida pel bisbe Joan Margarit de Biure.⁵ El clergat regular pertanyia a les cases de benedictins (Sant Pere de Galligants), predicadors (Sant Domènec), framenors (Sant Francesc d'Assís), mercedaris, carmelitans, bernardes i clarisses. Entre els uns i els altres podrien representar una xifra de 400 a 500 individus. No he esmentat les monges benedictines del convent de Sant Daniel, les quals corresponien a un espai veí de la ciutat però diferenciat com a parròquia.

El total de llars enregistrades és inferior als recomptes de 1515 i 1553, els quals li atribuïen 1.023 i 1.114 focs, respectivament. Tot amb tot, la població global de la ciutat deuria voltar entorn dels 5.000 habitants. El narrador del viatge de l'ambaixador venecià Segismondo Cavalli, l'any 1567, va compararla amb Perpinyà: "Aquesta ciutat deu tenir tantes persones com Perpinyà, tot i no ser tan gran. La causa d'això darrer és que és molt atapeïda, a conseqüència de l'estretor del lloc".⁶ Val a dir que, per població, Perpinyà era la segona ciutat de Catalunya. L'any 1553 comptava 1.755 focs, força més que els de Girona.

Professions

En el quadre general hi domina el món del treball mecànic, el dels oficis dels menestrals que s'agrupaven en gremis.⁷ Una proposta de classificació de les activitats podria ser la que es proposa més avall, per bé que podria ser qüestionada en algun apartat. He comptat les dues professions dels individus 141 (paraire i taverner) i 412 (fuster i hostaler) i les cinc vídues amb professió {44, 150, 323, 512, 740} en el lloc de l'activitat professional corresponent: dues taverneres, una botiguera, una ollera i una vanovera .

5. Erròniament esmentat com a Joan Margarit i de Requesens, va ser president de la Generalitat en 1521-1524. Ocupà la seu de Girona entre els anys 1534 i 1554. Caldria esmenar la *Història de la Generalitat de Catalunya i els seus presidents*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana 2003.

6. Jordi BOLÒS I MASCLANS, *Com veieren els Països Catalans alguns viatgers del segle XVI*, Barcelona, Rafael Dalmau 1980 49.

7. Sobre els gremis gironins, vegeu Francesc MASPONS Y LABRÓS, *Del gremi dels botiguers de tela y mercers de la ciutat de Girona*, dins «La Renaxensa», 3 (1 de març de 1872), 32-33; 4 (15 de març de 1872), 44-45, i 5 (1 d'abril de 1872), 55-57; Francesc MONSALVATJE I FOSSAS, *Els antics gremis de Girona*, dins «Cultura», 1914, 168-170; Enrique Claudio GIRBAL, *Noticias sobre los antiguos gremios y cofradías de Gerona*, dins «Revista de Gerona», VI (1882), 213-, 229-, 265- i XI (1887), 1-, 33-, 65-, 97-.

Agricultura

Hortolans	8
Pagesos	4
Total	12

Alimentació

Apotecaris	12
Boters	1
Carnissers	6
Droguers	1
Especiers	1
Flequers	1
Forners	3
Garbellers-Garbelladors	2
Hostalers	21
Moners	3
Oliers	1
Ollers	7
Pastissers	6
Pescaters	3
Pesador de la farina	1
Taverners	6
Vinaters	2
Total	77

Construcció

Corders	7
Esparters	6
Fusters	17
Mestres de cases	7
Pedrers	3
Picapedrers	6
Pintors	4
Poaters	1
Rajolers	4
Torners	1
Total	56

Cuir

Albadiners	1
Assaonadors	11

Ataconadors	6
Basters	4
Blanquers	12
Guanters	3
Sabaters	31
Sellers	2
Total	70

Comerç i transport

Corredors	9
Mercaders	21
Revenedors	3
Traginers	33
Total	66

Metall

Argenters	6
Ballesters	3
Calderers	1
Espasers	4
Ferrers	14
Freners	1
Perolers	1
Punyalers	4
Romaners	1
Senyers	2
Total	37

Tèxtil i vestit

Abaixadors	5
Barreters	1
Boneters	6
Botiguers	8
Brodadors	1
Calceters	13
Capellers	2
Cardadors	36
Carders	8
Cinters	2
Cotoners	1

Drapers	7
Flassaders	1
Matalassers	3
Mercers	3
Moliners de draps	1
Paraires	69
Pentiners	1
Retorcedors	4
Sastres	21
Sombrerers	1
Teixidors	34
Teixidors de llana	8
Teixidors de lli	6
Tintorers	7
Tireters	2
Vanovers	3
Velers	2
Xipellers	1
Total	257

Administració

Causídics	4
Carcellers	1
Escrivans	23
Missatgers	8
Notaris	10
Nuncis	1
Porters	1
Quistans	3
Saigs	1
Total	52

Ciència

Barbers	3
Cirurgians	4
Metges	2
Missers	6
Total	15

Diversos

Bracers	14
Manescals	3
Mestres d'escolans	1
Naipers	1
Remendors	1
Saboners	4
Treballadors	1
Total	25

Altres

Ciudadans	12
Ciudadans honrats fora ciutat	6
Ciudadans forans	26
Vídues	69
Sense especificar	7
Total	120

Si deixem de banda, l'últim apartat i considerem els 667 individus restants com a població activa, podem resumir els resultats anteriors d'aquesta manera:

Agricultura	12	1,80 %
Alimentació	77	11,54 %
Construcció	56	8,40 %
Cuir	70	10,50 %
Comerç i transport	66	9,90 %
Metall	37	5,54 %
Tèxtil i vestit	257	38,54 %
Administració	52	7,80 %
Ciència	15	2,24 %
Diversos	25	3,74 %
Total	667	100,00 %

El fogatge de 1534 ens dibuixa, doncs, una ciutat preindustrial, la qual centrava l'activitat principal en tres sectors: alimentació, tèxtil-vestit i construcció, fregant el 60 % de la població activa.

L'agricultura tenia un pes específic molt petit dins els murs de Girona. La manca d'espai condicionava la introducció obligatòria dels productes bàsics de l'alimentació —blat, vi, oli— dels pobles veïns o de més allunyats.

El sector tèxtil i del vestit ocupava el major nombre de caps de casa. Hi predominaven els paraires, la professió més repetida del quadre, dedicada a treballar la llana. Els draps de llana, justament, eren la manufactura típica de la ciutat. En parlen els viatgers que van visitar-la. Segismondo Cavalli, ja esmentat, afirma: “En aquests dos indrets [Perpinyà i Girona] hom hi fa draps de llana molt fins que, amb el nom de draps de Perpinyà, són tramesos a diversos països i són molt fàcilment venuts”.⁸ Per la seva banda, l'alemany Diego de Cuelvis, l'any 1599, va observar que “los mercaderes tienen aquí grandísimo trato de paños finos y otras mercaderías de que hay infinitas tiendas”.⁹

El sector alimentari ocupava la segona posició en nombre de persones actives. Notem la xifra de vint hostalers, la qual cosa s'ha de relacionar amb la situació geogràfica i de centre administratiu, cruïlla de camins i de pas per a viatges més llargs.

El treball del cuir —amb 31 sabaters— era també capdavanter. Tenia més importància en el conjunt gironí que en altres poblacions; el 1552, a Florència, per exemple, ocupava el 7 % de la població activa.¹⁰

El comerç i el transport seguia en importància. Per bé que el Consolat de Girona tenia poca importància en el segle XVI,¹¹ un bon nombre de mercaders i de traginers el practicaven a escala terrestre i marítima, sobretot a través del port de Sant Feliu de Guíxols, centre natural de l'activitat, en contacte amb altres punts de la Península, França o les illes del Mediterrani.

El sector de la construcció no sembla gaire ben reflectit a la font. Hi mancava el personal de peonatge o manobre. Potser ho serien els catorze bracers situats en el sector d'oficis diversos? Un total de sis picapedrers/pedrapiquers i tres pedrers, residents especialment a Pedret, testimonien la importància de la producció de manufactures de pedra, les quals van arribar a tota la Corona d'Aragó i àrees properes.¹²

Dins les professions de l'administració cal remarcar l'activitat dels notaris, necessaris en una societat legalista que enregistrava nombroses actes de la vida privada. Molt notable era així mateix el nombre d'escriuans, ofici, en molts casos, vinculat a les notaries.

En el treball dels metalls sobresortien els ferrers i els argenters. Aquests darrers treballaven amb material noble per a tot el bisbat, acostumats a fornir objectes a les esglésies i als particulars distingits.

8. Jordi BOLÒS I MASCLANS, *op. cit.*, 49.

9. Antonio DOMÍNGUEZ ORTIZ, “Viatjant per la Catalunya del segle XVI”, dins *L'Avenç*, 39 (juny 1981), 53.

10. Pietro BATTARA, *La popolazione di Firenze alla metà del Cinquecento*, Florència, 1935, citat per Carlo M. CIPOLLA, *Historia económica de la Europa preindustrial*, Madrid, Alianza 1981, 87.

11. Robert Sidney SMITH, *Historia de los consulados de mar (1250-1700)*, Barcelona, Península, 1978, 22.

12. Francesca ESPAÑOL, “Las manufacturas arquitectónicas en piedra de Girona durante la baja edad media y su comercialización”, dins *Anuario de Estudios Medievales*, 39/2 (2009), 963-1001.

Els homes de formació superior eren, bàsicament, juristes (missers) i individus relacionats amb la pràctica sanitària. Aquesta darrera tenia menys efectius que en etapes anteriors. Només hi era representada per dos metges —mestre Morell [320] i mestre Martí [619]—, quatre cirurgians i tres barbers, quan en 1462 hi havia sis metges i vint-i-sis barbers, sis dels quals eren cirurgians.¹³

Poca és la informació que aporta el document sobre el món cultural, dominat per homes d'església, invisibles en el recompte. La fundació de l'Estudi General trigaria encara uns anys a venir.¹⁴ La mateixa absència es pot dir dels marginats, els esclaus i els pobres.

L'aristocràcia de la ciutat era representada per una minoria, els ciutadans que conformaven la mà major, és a dir, els ciutadans per antonomàsia. El fogatge esmenta dotze famílies, a part de sis ciutadans honrats residents fora ciutat (a Banyoles, Campdorà, Fontajau, Palamós, Tatalà i Vilablareix) i vint-i-sis ciutadans forans, residents en poblacions properes a Girona o una mica més allunyades.

Presència femenina

El total de dones fixades és de setanta-vuit, a set de les quals li fou assignada una activitat: botiguera [740], hostalera [72 i 450], ollera [44], tavernera [150 i 323] i vanovera [512]. De dues més [210 i 231] no hi consta l'activitat ni s'especifica que fossin vídues.

Les seixanta-nou restants duen el qualificatiu de vídues i una derivació del cognom de l'espòs difunt, ja que el propi restava oblidat. Fàcilment es pot deduir que la vídua Cerviana ho era d'un marit anomenat Cervià i que la vídua Salaverta, d'un altre marit anomenat Salavert.

La dona era considerada inferior i subordinada al marit. Ho predicava la teologia tomista: així com Déu era el principi i el fi de l'home, l'home era el principi i el fi de la dona. Pierre Bonnassie, en tractar de Barcelona, apunta: "En la organización del trabajo medieval, la mujer es esencialmente el auxiliar del marido. Se le encomiendan todas las tareas que no requieren calificación profesional especial: mantenimiento del material, colocación de la urdimbre del tejido, en la industria textil, por ejemplo. Estatutos y ordenanzas la ignoran por completo y no arrojan ninguna luz sobre su actividad. Sometida

13. Santiago SOBREQÜÉS VIDAL, *Societat i estructura política de la Girona medieval*, Barcelona, Curial, 1975, 31-32. Per al segle XIV, Christian GUILLERÉ, *Le milieu médical géronais au XIVe siècle*, dins «Santé, médecine et assistance au Moyen Âge. Actes du 110e Congrès National des Sociétés Savantes. Montpellier 1985, Paris, Editions du CTHS, 1987, tom I, 263-281.

»14. Atorgat a la ciutat per privilegi d'Alfons el Magnànim, l'any 1446, no va poder començar les classes fins al 1572.

totalmente a su marido, como lo establece el antiguo Derecho catalán, solo es responsable ante él".¹⁵

De tota manera, hi havia dones concretes que van assumir responsabilitats en la vida productiva, com les actives esmentades suara. Les vídues podien dur negoci propis.

Onomàstica

Ja el 1932 Marc Bloch va cridar l'atenció sobre l'estudi dels noms de pila, els quals podien revelar corrents de pensament o sentiments que l'historiador no havia d'ignorar.¹⁶

Si deixem de banda els noms femenins perquè són molt pocs per ser representatius,¹⁷ el fogatge forneix 633 antropònims masculins repartits en vuitanta noms diferents. Per ordre d'importància, i tenint en compte solament aquells que es repeteixen tres vegades o més, obtenim la relació que segueix:

Joan	147
Pere	82
Antoni	56
Miquel	42
Rafael	21
Bartomeu	19
Francesc	16
Bernat	15
Guillem	14
Narcís	14
Grau	13
Benet	12
Antic	10
Jaume	9
Salvi	8
Gabriel	7
Gaspar	7
Andreu	6

15. Pierre BONNASSIE, *La organización del trabajo en Barcelona a fines del siglo XV*, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas 1975, 103.

16. Citat per Jacques HEERS, *Occidente durante los siglos XIV y XV*, Barcelona, Labor 1968, 286.

17. N'hi trobem només vuit: Eulària, dues vegades, i Antònia, Esperança, Joana, Magdalena, Margarida i Miquela, una vegada.

Arnau	6
Jeroni	6
Lluís	6
Ramon	6
Esteve	5
Llorenç	5
Martí	5
Nicolau	5
Ponç	5
Roc	5
Salvador	5
Vicenç	5
Bertran	3
Domènec	3
Leonard	3
Marià	3
Sebastià	3

A la taula, hi dominen els noms de moda presidits per Joan, de tradició bíblica, i Pere (i variants Perot, Perris), de tradició romana. Si comparem aquesta llista amb una altra que hem publicat del segle XVII,¹⁸ comprovem l'augment que assolirà en el futur el nom de Josep com a nota més remarcable: quaranta-set persones el duïen el 1651 i només una el 1534. En un altre sentit, la llista de 1534 permet de confirmar la desaparició d'una bona colla de noms medievals (Asbert, Eimeric, Jofre, Vidal...) i que d'altres es trobaven en situació de davallada molt notable (Berenguer, Bertran, Dalmau, Galceran, Huguet...).

D'altra banda, el triomf del nom de Narcís, venerat a escala local, superava de molt el del màrtir gironí històric, Feliu, ja que només dues persones duïen aquest nom. Així mateix, el nom de Jordi, representat per un sol individu, era molt oblidat.

La presència de la immigració francesa,¹⁹ més important a la segona meitat del segle XVI, només hi apareix accidentalment en uns pocs noms.

18. Josep CLARA, "La ciutat de Girona a mitjan segle XVII (a través de la talla del 1651)", dins *Estudi General*, 2 (1982), 71. Per a l'evolució dels noms a Girona, vegeu Josep Maria MARQUÈS I PLANAGUMÀ, "Onomàstica a Girona (materials per a una investigació)", dins *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, XXII (1974-1975), 51-73.

19. Entre 1473 i 1576, per bé que les dades siguin incompletes, 1.829 van arribar a Girona procedents de la immigració. Les franceses –228– representaven el 16,2 % del total (Narcís CASTELLS I CALZADA, "Els moviments migratoris en la Catalunya moderna: el cas de la immigració a la ciutat de Girona (1473-1576)", dins *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1984, vol. I, 65-74.

Personatges

En la relació dels habitants trobem els jurats de la ciutat, els homes del poder executiu municipal, dos magistrats per cada mà, elegits —des de 1457— pel sistema de la insaculació.²⁰ Eren Lluís Llor [312], ciutadà, i Bernat Cases [314], jurista (representants de la mà major), Narcís Ferran [361], mercader, i Miquel Garbí [436], notari (representants de la mà mitjana), i Jaume Martí [399], calceter, i Ponç Glaude [409], sabater (representants de la mà menor). No hi apareix el batlle, però sí el sotsbatlle, càrrec exercit pel calceter Miquel Rovira [350], que habitava a la plaça de les Cols, és a dir, la Rambla actual.

El ciutadà Rafael Carol [489], membre de l'oligarquia dominant, que havia estat jurat en cap el 1520, s'havia remarcat a l'hora de promoure la revolta de la Germania local, paral·lela a la desenvolupada en altres territoris dels Països Catalans.²¹

El ciutadà Rafel Agullana [518], que va distingir-se per la participació a l'expedició en auxili de la plaça rossellonesa de Salses en 1503 i per les bregues amb què va estar involucrada la família, és pintat per Martí de Riquer com un home que “visqué tants anys fora de la llei i que tantes vegades infringí les més elementals normes del dret de gents”.²²

El mercader Pere Saconomina [198], habitant al sector del Mercadal, pertanyia a una família originària de Sant Feliu de Guíxols. Va ser ciutadà honorat de Girona i des de 1585 insaculat oïdor real de la Generalitat.²³

El notari Baldiri Abrich [464], finat el 1565, pertanyia a una nissaga de professionals d'aquest ofici. L'actuació, també en el camp mercantil, ens és coneguda gràcies a un llibre de comptes del seu fill i també notari.²⁴

Culturalment, només hi havia un docent: un mestre d'escolans. I per bé que a Girona s'havien publicat llibres incunables en una etapa anterior,²⁵ no

20. Santiago SOBREQÜÉS I VIDAL, *El règim municipal de Girona a la baixa edat mitjana*, dins «Societat i estructura política de la Girona medieval», 75-136. Sobre el municipi del segle XV a XVIII, vegeu Josep M. TORRAS I RIBÉ, *Els municipis catalans de l'Antic Règim (1453-1808)*, Barcelona, Curial 1983.

21. Eulàlia DURAN, *Les Germanies als Països Catalans*, Barcelona, Curial 1982, 225.

22. Martí de RIQUER, *Quinze generacions d'una família catalana*, Barcelona, Planeta 1979, 141-146 i 152.

23. Antoni SIMON I TARRÉS, *Cavallers i ciutadans a la Catalunya del cinc-cents*, Barcelona, Curial 1991, 182-184.

24. Enrique MIRAMBELL BELLOC, *Miguel Martí Abrich y algunos detalles de la vida gerundense del siglo XVI*, dins «Revista de Girona», 47 (1969), 34-36; Xavier TORRES, *De senyors del drap a senyors de la terra: draperia i masoveria en la regió de Girona als segles XVI i XVII*, dins «Homes, masos, història. La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)», Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1999, 250-254.

25. Enric MIRAMBELL I BELLOC, *Història de la impremta a la ciutat de Girona*, Girona, Institut d'Estudis Gironins 1988.

hi apareix cap impressor. Des de 1502 fins a començament del segle XVII no es coneix cap llibre estampat a la ciutat.

En el camp de les arts plàstiques, i en el context del Renaixement, hi són presents els pintors Pere Mates [688], que va viure entre prop del 1500 i el 1558 i era originari de Sant Feliu de Guíxols, i Gabriel Pou [511], prou coneguts de les històries de l'art català.²⁶ Menys coneguts foren Rafel Albert [527] i Joan Bagueny [696], per bé que treballaren en obres locals. Albert, en 1537, va pintar i daurar una part del retaule de la capella de la casa del consell municipal.²⁷ Bagueny és anomenat pintor d'Hostalric i procedent de Montblanc; l'abril de 1526 va contractar un retaule per a l'església de Fornells.²⁸

Entre els sis argenters domiciliats a la ciutat s'ha de destacar el nom d'Antoni Coll [513], que va intervenir en la fabricació de la creu d'or de la catedral²⁹ i que va ser empresonat per fabricar moneda falsa.³⁰

Pel que fa als oficis de la construcció, el fogatge augmenta la nòmina de diversos fusters, mestres de cases i picapedrers que no apareixen en el llibre dedicat a inventariar-los.³¹ Per exemple: els mestres de cases Joan Català, Joan Masergas, Joan Goles i Peyroto; els fusters Guillem Carrer, Joan Coll, Joan Esteve, Antoni Figuera, Salvi Garriga, Joan Garriga, Joan Malavila, Baltasar Pagès, Feliu Solés i Bernat Valencas; els picapedrers Gabriel Forsa, Marsal Rossinyol i Antoni Tixedor ... El mestre de cases Joan Goles, el maig de 1532, va contractar obres amb Miquel de Sitjar, donzell, per alçar les parets del molí fariner situat a Salt i fer portalades, finestres i altres obres.³² L'abril de 1536 va comprometre's amb Jofre de Vilarig, senyor del castell de Vilarig, a obrar a la torre del dit castell.³³

26. Joaquim GARRIGA, *Història de l'Art Català. Volum IV. L'època del Renaixement. S. XVI*, Barcelona, Edicions 62, 1986; Josep CLARA, *Dades inèdites sobre el pintor Pere Mates*, dins «Revista de Girona», 101 (1982), 317-325; Pere FREIXAS, *Documents per a l'art renaixentista català. La pintura a Girona durant el primer terç del segle XVI*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XXVI (1984), 165-188.

27. Luis BATLLE Y PRATS, *La antigua capilla de San Miguel de la Casa de la Ciudad*, dins «Anales del Instituto de Estudios Gerundenses», XX (1970-1971), 325.

28. Arxiu Històric de Girona, notaria 8 de Girona, 205.

29. Enrique Claudio GIRBAL, *La cruz de oro de la catedral gerundense*, dins «Revista de Girona», VI (1882), 165-170.

30. Julián de CHÍA, *Bandos y bandoleros en Gerona*, Girona, Imprenta y Librería de Paciano Torres 1890, vol. III, 462.

31. Gemma DOMÈNECH I CASADEVALL, *Els oficis de la construcció a Girona. 1419-1833. Ofici i confraria, mestres de cases, picapedrers, fusters i escultors a Girona*, Girona, Institut d'Estudis Gironins 2001.

32. AHG, notaria 10^a de Girona, 185.

33. AHG, notaria 10^a de Girona, 195 bis.

DOCUMENT

Nominació feta per los honorables Jurats de la ciutat de Gerona dels focs de dita ciutat, ciutadans forans de aquesta, donada als fogaiadors per les corts de Monçó, celebrades l-any M.D.XXXIII, lliurada a VIII de juliol any M.D.XXXIII.

LO MERCADAL

Lo portal de Sta. Clara i lo carrer dels Canaders

- [1] Pere Bosch, ferrer
- [2] Francesch Rostoill, ferrer
- [3] Sperança Mira, viuda
- [4] Christòfol Rissech, tixedor
- [5] Magdalena Carriona, viude
- [6] Rafel Peris, parayre
- [7] Leonard Puig, ferrer
- [8] Rodrigo Peris, nahiper
- [9] La viude Sagrera
- [10] Garau Riart, parayre
- [11] La viude Simona
- [12] Anthoni Font, parayre
- [13] Anthoni Padrés, sastre
- [14] Ramon Boya, missatge
- [15] Ponç Ros, parayre
- [16] La viude Vicença
- [17] Gaudins Anglada, tixedor
- [18] Pere Serra, tixedor
- [19] Gabriel Mer, tixedor
- [20] Benet Garçés, parayre
- [21] Miquel Riera, cardedor
- [22] Salvador Merquès, tixedor
- [23] Joan Carrera, parayre
- [24] Jacme Xirgo, tixedor
- [25] Pere Jacme Ros, tixedor
- [26] Sebastià Figarola, tixedor
- [27] Joan Garau, tixedor
- [28] Anthoni Falgueres, tixedor
- [29] Gaspar Scuder, retorsedor
- [30] Benet Ter, tixedor
- [31] Miquel Soler, sastre
- [32] Joan Deulo, tixedor
- [33] Joan Albert, oller

- [34] Sampsó Prades, tixedor
- [35] Pau Massó, traginer
- [36] Joan Carrater, scardassador
- [37] Miquel Vilossa, parayre
- [38] Pere Lopis, parayre
- [39] Joan Boixó, tixedor
- [40] Joan Pla, tixedor
- [41] Francesch Scuder, retorsedor
- [42] Joan Rovira, oller
- [43] Joan Tries, flassader
- [44] Ferrera, ollera viuda
- [45] Joan Gordiola, treginer
- [46] Pere Garau Poses, ballester
- [47] Ramon, ferrer

Carrer de Cugusach

- [48] Gaspar Viroy, treginer
- [49] Barthomeu Vidal, treginer
- [50] Antich Tixedor, pagès
- [51] Joan Veguer, pagès
- [52] Gempera, treginer
- [53] Anthoni Torrent, treballador
- [54] Garau Vives, parayre
- [55] Jonot de la Viuda, brasser
- [56] La viuda Vicensa
- [57] M^o Rafel Raset, ciutadà

Plassa d'en Vila

- [58] Joan Vila Lop, hostaler
- [59] Miquela Bisbe, viuda
- [60] Anthoni Prunell, sabater
- [61] Jordi Negre, hostaler
- [62] Rafael Vives, parayre
- [63] Avinyona, viuda
- [64] Miquel Verdalet, manescal
- [65] Benet Clario, sabater
- [66] Sampsó de Bonafè, hostaler
- [67] Pere Andreu, sabater
- [68] Joan Maynau, tixedor
- [69] Bernat Caselles, fuster
- [70] Nicolau Fuser, ferrer
- [71] Joan Lacases, hostaler

- [72] La Magisteri, hostalere
- [73] La viuda Cerviana
- [74] Vicens Oliver, parayre
- [75] Joan Pol, parayre
- [76] Narcís Lobet, parayre
- [77] Narcís Carrera, treginer
- [78] Joan Mir, corder
- [79] Anthoni Tagell, corder

Carrer d'en Ginesta

- [80] Pere Maria, tixedor
- [81] Joan Puigaspres, tixedor
- [82] Salvi Pou, treginer
- [83] Joan Sterach, parayre
- [84] Joan Sobirà, retorsedor
- [85] Joan Rames, parayre
- [86] Anthoni Coromines, treginer
- [87] Ypòlit Verdaguer, cardedor
- [88] Narcís Ferrer, cardedor
- [89] La viuda Brun

Carrer nou del Pago

- [90] Joan Dareu, tixedor
- [91] Pere Renard, tixedor
- [92] Steve Puig, tixedor
- [93] Barthomeu, treginer
- [94] Narcís Pebernat, treginer
- [95] Nicolau Siveques, parayre

Carrer de Fontanilles

- [96] Gabriel Guàrdia, cardedor
- [97] Nicolau Jansí, parayre
- [98] Baldiri Squerd, cardedor
- [99] Joan Padró, parayre
- [100] Pere Lora, tixedor
- [101] Joan Montaner, tixedor³⁴
- [102] Miquel Andreu, tixedor

34. Procedent de Quart, va arribar el 1524. Aquesta notícia i les de les notes següents de migracions són extretes de Lluís BATLLE I PRATS, "Notes sobre migració d'Olot i d'altres poblacions a Girona", dins Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca, *Annals 1980-81*, Olot 1982, 45-57.

- [103] Bastia, viuda
- [104] Joan Pallí, tixedor de lli³⁵
- [105] Joan Gordell, corredor
- [106] Pere Sahüch, quista
- [107] Joan Alomar, cardedor
- [108] Arnau Robert, sastre
- [109] Garganta, viuda
- [110] Rafel Costa, tixedor de lana
- [111] Salvador Mates, tixedor de lana
- [112] Pere Costa, tixedor de lana
- [113] Garau Costa, tixedor de lana
- [114] Vicens Maymó, hostaler
- [115] Roch Solà, treginer
- [116] Miquel Pau, cardador
- [117] Luys Castellà, cardador
- [118] Joan Lobet, peroler
- [119] Guillem Gallet, brasser

Pla de Framenors

- [120] Salvador Simon, treginer
- [121] Joan Masó, parayre
- [122] Guillem Bonhom, tixedor de li
- [123] Bernat Geli, tixedor de lana
- [124] Joan de Bergot, tixedor de lana
- [125] Joan Lauger, brasser
- [126] Barthomeu Castellà, cardedor
- [127] Joan Galià, parayre
- [128] Benet Mas, baster
- [129] Genís Mallorques, corder
- [130] Joan Casals, corredor
- [131] Pere Pallí, tixedor de lana
- [132] Joan Caldes, tixedor de lana

Mercadal davall

- [133] Bernardó, sastre
- [134] Ribera, tintorer
- [135] La viuda Naveta
- [136] Anthoni Domènech, tintorer
- [137] Joan Marquès, retorsedor

35. Procedent de Calonge, va arribar el 1528.

- [138] Rovira, moliner de draps
- [139] Joan Masergas, mestre de cases
- [140] Gaspar Colomer, treginer
- [141] Ramon, parayre y taverner
- [142] Roch Sala, parayre
- [143] Guillem Simon, parayre

Plassa de la Font

- [144] Joan Forn, cardedor
- [145] Pere Fles, tintorer
- [146] Viuda Martina
- [147] Antich Riba, parayre
- [148] Joan Cellerà, assahonador
- [149] Viuda Sanxa
- [150] Vilara, viuda tavarnera
- [151] Barthomeu Borró, mercader
- [152] Pere Nadal, parayre
- [153] Joan Preses, parayre
- [154] Rovira, quista
- [155] Demont, treginer
- [156] Arbosseta, viuda
- [157] Carrió, pesador de farina
- [158] Xiberta, moner
- [159] Feliu, parayre dels tiradors³⁶
- [160] Antich Soler, treginer
- [161] Pere, pohater³⁷
- [162] Salvi Roig, ateconador
- [163] Guillem Andreu, ortalà
- [164] Anthoni Puig, brasser
- [165] Francesch Soler, treginer
- [166] Eulària Puig, viuda
- [167] Lorens Domènech, cardedor
- [168] Pere Soler, moner
- [169] Bertran de la Marcada, saix
- [170] Miquel Galceran, brasser
- [171] La viuda Fontredona
- [172] Joan Garrofa, ortalà
- [173] Barthomeu Soler, ferrer
- [174] Joan Oliver, ateconador

36. Els "tiradors" era l'indret a l'aire lliure en què hom estenia els teixits de llana en l'antiga indústria del drap.

37. Pere Blanch, originari del regne de França, va arribar el 1528.

- [175] Thomàs Sastre, quista
- [176] Rafel Rosselló, cardedor
- [177] Pere Castelló, mercader
- [178] Salvi Onyar, parayre³⁸
- [179] Anthoni Castanyer, assahonador
- [180] Francesch Fita, mercer
- [181] Joan Castell, assahonador
- [182] Joan Amat, carnisser
- [183] Bernat Viroy, forner
- [184] M^o Galceran Lor, ciutedà
- [185] Anthoni Reverter, tintorer
- [186] Martorià Saló, cardedor
- [187] Pere Samsó, carnicer
- [188] Joan Roger, flaquer
- [189] Fontanet Tuset, tintorer
- [190] Miquel Trull, parayre
- [191] Antich Adhemar, mercader
- [192] Steve Serra, parayre
- [193] Lorenç Domènech, parayre
- [194] Anthoni Puig, parayre
- [195] Pere Puget, missatge
- [196] Miquel Morull, cardedor
- [197] Pere Puiades, tixedor
- [198] Pere Saconomina, mercader
- [199] Anthoni Fexes, parayre
- [200] Barthomeu Capustera, tintorer
- [201] Narcís Real, parayre
- [202] Joan Domènech, parayre
- [203] Pere Dorcha, cardedor
- [204] Sebastià Aymerich, cardedor
- [205] Anthoni Lora, cardedor
- [206] Guillem Puig, cardedor
- [207] Miquel Alemany, ortalà
- [208] Barthomeu Riba, cardedor
- [209] Pere Valls, parayre³⁹
- [210] Na Galcerana
- [211] Anthoni Pi, tixedor
- [212] Pere Orlando, fuster
- [213] Barthomeu Massana, carnisser
- [214] Molinera, viuda
- [215] Miquel Colomer, parayre

38. Procedent de Santa Eugènia, va arribar el 1526 com a cardedor.

39. Procedent de Vic, va arribar el 1526.

- [216] Anthoni Comes, ortolà
- [217] Joan Galceran, revenedor
- [218] Domingo Maganya
- [219] Pere Costa
- [220] Peris, tintorer del tint d'en Boix
- [221] Mertí Blanch, vinater
- [222] Masferrer, tixedor
- [223] Joan Soler, tixedor

CIUTAT

Portal del Carme

- [224] Gralla, carnisser
- [225] Cili, treginer
- [226] Viuda Durana
- [227] Joan Pau, treginer
- [228] Joan, cardedor
- [229] Anthoni Confreria, tixedor
- [230] Joan Piquer, corredor
- [231] Margarida Serrana

*Carrer de M^o Beuda*⁴⁰

- [232] Anthoni Riera, parayre
- [233] Miquel Serra, pagès
- [234] Miquel Alomar, treginer
- [235] Roch Traserra, tixedor
- [236] Joan Monserrat, cardedor
- [237] Lorens Rovira, cardedor
- [238] Pere Duran, missatgé
- [239] Rafel Frigola, hostaler
- [240] Joan Gol, cardedor

Carrer de la Arboreda

- [241] Joan Gràcia, albadiner
- [242] Miquel Fontcuberta, tixedor
- [243] Anthoni Amill, baster

40. Una referencia del 22 de febrero de 1585 (Arxiu Històric de Girona, notaria 2^a de Girona, 618) parla de "lo carrer de Banyoles y altrament anomenat lo carrer d-en Beuda y vuy anomenat lo carrer de m^o Vern".

- [244] La viuda Vicensa
- [245] Alsina, parayre
- [246] Anthoni Villalla, parayre
- [247] Pere Gual, parayre
- [248] Fredere, cardedor
- [249] La viuda Junquera
- [250] La viuda Dalmaua
- [251] Arnau Gornés, manescal
- [252] Peyroto, mestre de cases
- [253] Baltesar Pegès, fuster
- [254] Guillem Gornés, manescal
- [255] Pere Nicolau, missatge
- [256] La viuda Cases
- [257] Rafel Albar, fuster
- [258] Salvi Merquès, parayre
- [259] Anthoni Figuera, fuster
- [260] Pere Joan Gual, parayre
- [261] Sanxo Peguillem, scrivà
- [262] Andreu Bertran, parayre
- [263] Joan Mallol, scrivà
- [264] La viuda Coromina
- [265] La viuda Borrassà
- [266] Luys Giberch, draper
- [267] Baldiri Maymó, sparter
- [268] Andreu del Camp, ateconador
- [269] Miquel Ortal, sastre

Carrer den Aurich y carrer nou

- [270] Joan Pagès, treginer
- [271] Rovira, treginer
- [272] Mertí Persanau, cardedor
- [273] Viuda Garbínia
- [274] Pere Joan, cardedor
- [275] Viuda Aymara
- [276] Pere Camps, barrater
- [277] Damià Sarsaneda, torner
- [278] Leonart Sprell, treginer
- [279] Anet, cardedor
- [280] Cartellà, tixedor de lli
- [281] Anthoni Riera, cardedor
- [282] Joan Spinàs, nüntiu
- [283] Joan Bosch, brasser
- [284] Bernat Urt, missatge

- [285] Rafel Borrer, texedor de lli
- [286] Joan Pou, texidor
- [287] Pere Guàrdia, texidor
- [288] Barthomeu Coromines, brasser
- [289] Pere Farró, brasser
- [290] Pere Torrent, texidor de lli
- [291] Joan Nasplés {paraire}
- [292] La viuda Pagesa
- [293] Anthoni Bru, porter
- [294] Bernat Obliayre, cardedor
- [295] Viuda Casanoves
- [296] Pere Moni, cardedor
- [297] Baldiri Carreres, scrivà
- [298] Viuda Ramona
- [299] Francisco Mercer, cardedor
- [300] Pere Nadal, mestre de cases
- [301] Joan Català, mestre de cases

Plassa del Vi

- [302] Garau Cases, scrivà
- [303] Perot Real, sastre
- [304] La viuda Belloch⁴¹
- [305] Miquel Galet, parayre
- [306] M^o Narcís Rafel, ciutadà
- [307] Benet Thomàs, taverner
- [308] Viuda Besaluna
- [309] Pere Tronxo, sabater
- [310] La viuda Puig
- [311] La viuda Fabre
- [312] M^o Luys Lor, jurat {ciutadà}
- [313] Lo Magisteri, hostaler
- [314] Micer Bernat Cases, jurat
- [315] Pastoret, taverner
- [316] Garau Andreu, draper
- [317] Joan Busquets, sabater
- [318] Andreu Busquets, sabater
- [319] Barthomeu Malrich, pasticer
- [320] Mestre Morell, metge
- [321] Armant Matheu, cirurgià

41. Era Beatriu de Vergós, pertanyent a una nissaga osonenca, vídua del jurista Bernat de Bell-lloc, mort el 1533 (Josep FERNÁNDEZ I TRABAL, *Una família catalana medieval. Els Bell-lloc de Girona 1267-1533*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1995, 323).

- [322] Joan Ramon, sastre
- [323] Viuda Brocha, tavernera

Carrer de les Taverneries

- [324] Anthoni Mayol, sparter
- [325] Anthoni Gonech, mercader
- [326] Narcís Savertés, scrivà
- [327] Rafel Vinader, sparter
- [328] Benet Pompinyach, hostaler
- [329] Salvi Alzina, ateconador
- [330] Steve Toses, baxador
- [331] Pere Dur, baxador
- [332] Joan Perròquia, ateconador

Carrer del Abeurador

- [333] Micer Miquel Ginesta
- [334] Pere Cerdà, mercader
- [335] Vaselles, texidor
- [336] Joan Oms, sabater
- [337] Carbona, viuda
- [338] Solà, sabater
- [339] M^o Jaume Mertí, calssater, jurat
- [340] Joan Padrosa, mercader
- [341] Pere Renard, calssater
- [342] La viuda Amada
- [343] Garau Verdera, calssater
- [344] Benet Andreu, droguer
- [345] La viuda Molera
- [346] Ypòlit Moler, draper

Les voltes y plassa de les Cols

- [347] Miquel Pol, mercer
- [348] Miquel, baxador
- [349] Joan Moler, mercader
- [350] Miquel Rovira, calssater, sotbatle
- [351] Josep Pol, mercader
- [352] Rafel Ros, botiguer
- [353] Joan Rafel Bas, mercader
- [354] Ponç Adroer, calssater
- [355] Joan Ferrer, draper
- [356] Leonart Ferrer, botiguer

- [357] Miquel Bru, botiguer
- [358] La viuda Martina
- [359] Joan Berger, draper
- [360] Balaguer, sinter
- [361] M^o Narcís Ferran, mercader, jurat
- [362] Bernat Batle, calssater⁴²
- [363] Francesch Scola, mercader
- [364] Mira, viuda
- [365] Mollet, spaser
- [366] Anthoni Puig, calssater
- [367] Figueres, sabater
- [368] Garau Gonech, argenter
- [369] Bertran, barber
- [370] La viuda Carles
- [371] Jacme Figuera, argenter
- [372] Joan Puig, apotecari
- [373] Joan Boffill, cirurgia
- [374] Pere Secha, sabater
- [375] Ort, sabater
- [376] Adrobau, sabater
- [377] Francesch Cerdà, draper
- [378] Pere Moner, apotecari
- [379] Guillem Barrot, apotecari
- [380] Çerdà, bonater
- [381] Roure, apotecari
- [382] Pentinat, sabater
- [383] Pere Canal, apotecari
- [384] Joan Bahürt, draper
- [385] Mateu Rigau, sabater
- [386] Call, sabater
- [387] Anthoni Sobirà, sabater
- [388] Barthomeu Thomàs, spaser
- [389] La viuda Garcios
- [390] Velet, matalasser⁴³
- [391] Danyera Vediera, viuda
- [392] Antich Sobirà, argenter
- [393] Canut, calssater
- [394] Viuda Tagella
- [395] Claues, calssater
- [396] Joan Case, sastre
- [397] Nicolau Roca, cirurgia

42. Procedent de Foixà, va arribar el 1524.

43. Jaume Velet, procedent de Barcelona, va arribar el 1524.

- [398] Miquel Amat, argenter
- [399] Guillem Perdina, apotecari
- [400] Arnau del Riu, punyaler
- [401] Joan Formantell, sabater
- [402] Joan Bosch, bonater
- [403] Rafel Terrades, botiguer
- [404] Cararachs, sabater
- [405] Guilló, punyaler
- [406] Joan Castellà, spaser
- [407] Anthoni, calsater
- [408] Pere Bahí, assahonador
- [409] M^o Pons Glaude, sabater, jurat
- [410] Joan Renart, bonater

Carrer de la Cort

- [411] Boix, apotecari
- [412] Prat, fuster e hostaler
- [413] Miquel Pastoret, çeller
- [414] Domingo Pere, bonater
- [415] Pere Vidal, scrivà
- [416] Barthomeu Pallisser, sastre
- [417] Garau Dalmau, causídich
- [418] Pere Garbí, notari
- [419] Miquel Colomer, celler
- [420] Gaspar Barrot, notari
- [421] Bernat Castelló, scrivà
- [422] Narcís Pascol, hostaler
- [423] La viuda Sala
- [424] Francesch Andreu, notari
- [425] Pere Bosch, scrivà
- [426] Narcís Vadruna, botiguer
- [427] Marià Bosch, bonater
- [428] Joan Guilana, notari
- [429] Anthoni Serra, causídich
- [430] Baldiri Caselles, apotecari
- [431] Viuda Giberta
- [432] Viuda Carles
- [433] Viuda Carboneja
- [434] Joan Gonech, notari
- [435] Marc Ginebrosa, vanover
- [436] Miquel Garbí, notari, jurat
- [437] Jaume Correger, treginer
- [438] La viuda Pere

- [439] Sebastià Masseguer, treginer
- [440] La viuda Torroella
- [441] Onorat Emolrich, garballador
- [442] Baldiri Sorts, taverner
- [443] La viuda Matalina
- [444] Barthomeu Alba, mercader

Peixcateria y carrer dels Mercaders

- [445] Joan Boix, pescater
- [446] Pere Boix, pescater
- [447] Miquel Alba, pescater
- [448] Pere Vila, baxedor
- [449] Ramiro [Grau, cinter]
- [450] Berenguer Feugi, sastre
- [451] Lo Gallego, remendó
- [452] Rafel Marcos, guanter
- [453] Joan Carreras, missatgé
- [454] Na Xemanada, hostalera
- [455] Pere Pujans, baxedor
- [456] Joan Arbeya, parayre
- [457] Ramon Garriga, guanter
- [458] Joan Samsó, carnicer
- [459] Pere, hostaler
- [460] Bertran Daran, missatgé

Carrer dels Ciutedans e pou del Rossinyol

- [461] M^o Perot Coll, ciutedà
- [462] La viuda Pagesa
- [463] La viuda Ribes
- [464] Baldiri Abrich, notari
- [465] Joan Taverner, sastre
- [466] Miquel Llorens, sastre
- [467] Joan, capeller
- [468] Joan Portell, fuster
- [469] Joan Blanch, veler
- [470] Pere Aregay, parayre
- [471] Miquel Negre, sastre
- [472] Joan Gotes, sastre
- [473] Miquel Pont, sastre⁴⁴

44. Procedent de Cadaqués, va arribar el 1528.

- [474] Joan Gili, boter
- [475] M^o Miquel Samsó, jurista
- [476] Anthoni Baresco, sabater
- [477] Micer Carles Vivet
- [478] Pere Novell, mercader
- [479] Bernat Valencas, fuster
- [480] Joan Despí, parayre
- [481] Vicens Oller, sastre
- [482] Viuda Ferrera
- [483] Anthoni Domènech, fuster
- [484] M^o Senceloni, ciutedà
- [485] Francesch Solís, mercader
- [486] Pere Roffí, scrivà
- [487] La viuda Terragona
- [488] Joan Steve, fuster
- [489] M^o Rafel Carol, ciutedà
- [490] Garau, vanover
- [491] Marià Gol, parayre
- [492] La viuda Torre
- [493] Anthoni Planes, forner
- [494] Joan Vinyals, scrivà
- [495] Martí, assahonador
- [496] Joan Puig, missatgé

Plassa del Oli y costa de Predicadors y Sanct Martí

- [497] Micer Jaume Bellsolà
- [498] Micer Hierònim Rocha
- [499] M^o Francesch de Terrades, ciutedà
- [500] La viuda Coromines
- [501] Jaume Cerdà, mercader
- [502] Salvi Garriga, fuster
- [503] Antich Bonifay, scrivà
- [504] Güell, oliver [sic]
- [505] Miquel Deulonder
- [506] La viuda Femades
- [507] Narcís Rexach, notari
- [508] Micer Narcís Nató
- [509] Pere Cerdó, causídich
- [510] Boxeda, traginer
- [511] Gabriel Pou, pintor
- [512] La viuda Vanonera
- [513] Anthoni Coll, argenter
- [514] La viuda Viadera

- [515] Joan Sabater, sastre
- [516] Rafel Comes, cirurgia
- [517] Rafel Coll, fuster
- [518] M^o Rafel Agullana, ciutedà
- [519] Joan Sabet, brasser
- [520] Pere Pol, brasser
- [521] Hierònim Raset, parayre

Olivera de Sanct Martí

- [522] Pere Barbarà, mestre de scolans
- [523] Eulària, viuda
- [524] Anthònia Garrigàs, viuda
- [525] Joan Monjo, hostaler del partit

Carrer de la Ferreria Vella

- [526] Garau Exemins, saboner
- [527] Rafel Albert, pintor
- [528] Mertí, veler
- [529] Ventura, parayre
- [530] Joana Rabaqueta, viuda
- [531] Dura, viuda
- [532] Joan Daran, hostaler
- [533] Bernat Vives, notari⁴⁵
- [534] Garau, vinater
- [535] Joan, treginer
- [536] Jacob, brasser
- [537] Joan Fontanet, notari
- [538] Miquel Ros, scrivà
- [539] Pere Rovira, sabater

Carrer de S. Llorenç

- [540] Anthoni Palau, carcerer de la presó⁴⁶
- [541] M^o Hierònim Scales, ciutadà
- [542] La viuda Riba
- [543] Hierònim Costa, mercader
- [544] Miquel Monroig, scrivà
- [545] Antich Gort, scrivà

45. Procedent de Fonolles, va arribar el 1528 com a escrivà

46. La presó pública era a l'extrem inferior del carrer de Sant Llorenç, actualment de la Força.

- [546] Anthoni Toralles, scrivà
- [547] Gabriel Saüch, scrivà
- [548] Miquel Massaguer, scrivà

Carrer del Llop

- [549] Joan Viroy, pasticer
- [550] Andreu Viroy, pasticer
- [551] Joan Fexes, cardedor
- [552] Ramon Salaver, parayre
- [553] Francesch Baucells, parayre
- [554] Nicolau Font, parayre
- [555] Anthoni Puig, parayre
- [556] La viuda Calsada
- [557] Hierònim Amat, mercader
- [558] Dalmau Roure, rajoler
- [559] Narcís Amat, mercader
- [560] Joan Roure, blanquer
- [561] Francesch Galceran

Carrer de santa Lúcia

- [562] Domenjo, raioler

Carrer de la Rosa

- [563] Gaspar Carrera, treginer
- [564] Garau Perebert, treginer
- [565] Joan Ferrer, treginer
- [566] Rafel Carrera, treginer
- [567] Benet Vilallonga, treginer

Carrer den Angelet

- [568] Miquel Ros, parayre

Carrer de Padret

- [569] Coderch, ateconador
- [570] Reveta, treginer
- [571] Oliver, revedor
- [572] Marsal Blanch, picapedrer
- [573] Joan, garbeller
- [574] Anthoni Citjar, ferrer

- [575] Miquel Baril, sparter
- [576] Miquel Martinyo, sparter
- [577] Garau Pujades, saboner
- [578] Anthoni Ferrer, ferrer
- [579] Salaverta, viuda
- [580] Gaspar Masó, brasser
- [581] Marsal Rossinyol, picapedrer
- [582] Gabriel Sala, picapedrer
- [583] Anthoni Tixedor, pedrapiquer
- [584] Pere Pagès, ferrer
- [585] Joan Roig, picapedrer
- [586] Anthoni Dorcha, corder
- [587] Guillem Sastre, oller
- [588] Gaspar Mallol, matalasser
- [589] Joan Ayguabella, parayre
- [590] Anthoni Boschà, moner
- [591] Joan Honrat, picapedrer
- [592] Guillem, hostaler
- [593] Gabriel Forsa, pedrer
- [594] Joan Ribot, oller
- [595] Steve Fabre, oller
- [596] Christòfol Relat, oller
- [597] Joan Malavila, fuster

Carrer de Sta. Maria

- [598] Barthomeu Rofí, padrer
- [599] Anthoni Rofí, padrer
- [600] Andreu, tirater
- [601] Antich Barril, als. Guinau
- [602] Joan Artibalda, corredor
- [603] Bernat Guilló, punyaler
- [604] Pere Montaner, parayre
- [605] Pere Anthoni Campolier, blanquer
- [606] Benet Darocha, cardedor
- [607] Joan Perabert, blanquer
- [608] Roch Perabert, blanquer
- [609] Anthoni Salamany, parayre
- [610] Aliot, pastisser
- [611] Anthoni Thomàs, blanquer

Plassa de St. Pere

- [612] Barthomeu Oliva, blanquer

- [613] Pere Pujades, blanquer
- [614] Anthoni Codina, blanquer
- [615] Barthomeu Correger, blanquer
- [616] Joan Dona, parayre
- [617] Anthoni Prat, treginer
- [618] Rafel Minguet, blanquer
- [619] Mestre Martí, metge
- [620] Pere Miquel Reig, blanquer
- [621] Miquel Spital, blanquer
- [622] Salvador Gual, fuster
- [623] Antich Quintana, corredor
- [624] Bernat Vilanova, corredor⁴⁷
- [625] Anthoni Domènech, apothecari
- [626] Pere Domènech, hostaler⁴⁸
- [627] Joan Beneseix, ferrer
- [628] Pere Morull, assahonedor
- [629] Pere Terres, sabater
- [630] Anthoni Costa, hostaler
- [631] Joan Reix, parayre
- [632] Joan Garriga, fuster
- [633] Alonso, cardedor
- [634] Joan Romaguera, scrivà
- [635] Joan de Leó, corredor
- [636] Lorens Veguer, hostaler
- [637] Miquel Vahí, cardedor
- [638] Luys Morgat, parayre
- [639] Pere Coll, corder
- [640] Francisco Carbó, bonater
- [641] Joan Ferrer, hostaler
- [642] Joan Romaguera, hostaler
- [643] Thomàs Martí, causídich
- [644] Joan Fexes, senyer
- [645] Joan Rocha, parayre
- [646] Joan Moni, sastre
- [647] Pere Cussach, mestre de cases⁴⁹
- [648] Joan Ardèvol, assahonador
- [649] Joan Ferrer, pasticer
- [650] Rafel Vergés, apothecari
- [651] Bernat Prat, ballaster

47. Procedent de Pedrinyà, va arribar el 1528 com a nunci.

48. Procedent de Figueres, va arribar el 1528.

49. Procedent d'Angers, va arribar el 1519 (Gemma DOMÈNECH I CASADEVALL, *op. cit.*, 258).

- [652] Anthoni Ripoll, texidor de lli
- [653] Pau Rovira, carnisser
- [654] Barthomeu Rovira, saboner
- [655] Mestre Luys, carder
- [656] Joan Mengi, parayre
- [657] Joan Auquer, carder
- [658] Joan Bahüerd, mercader
- [659] Salvi Speraguera, scrivà
- [660] Guillem Fabre, corredor
- [661] Joan Saguer, sastre

Plassa de S. Feliu

- [662] Pere Vergés, apothecari
- [663] Joan Strebau, mercader
- [664] Pons Capmany, barber
- [665] Joan Coll, apothecari
- [666] Jacme Miquel, saboner
- [667] Miquel Cassà, botiguer
- [668] Joan Arnau, carder
- [669] Giralt Xambre, baster
- [670] Feliu Solés, fuster
- [671] Barthomeu Terrats, ortolà
- [672] Joan Carrió, sparter
- [673] Joan Vedruna, ferrer
- [674] Hierònim Ros, matalasser
- [675] Luch Aulet, revenedor
- [676] Joan Mayner, barber
- [677] Pere Alsina, corder
- [678] Huguet Picamda, guanter
- [679] Joan Borràs, carder
- [680] Anthoni Pagès, parayre
- [681] Pere Puig, perayre
- [682] Joan Senyer, senyer
- [683] Salvador Puidis, forner
- [684] Anthoni, carder
- [685] Damià Gifre, scrivà
- [686] Joan Ledó, parayre
- [687] Vicens Pla, sabater
- [688] Pere Mates, pintor
- [689] Joan Pasqual, scrivà
- [690] Joan Torner, caldarer
- [691] Pere Mercer, scrivà
- [692] Anthoni Capmany, parayre

- [693] M^o Benet Cases, ciutedà
- [694] Viude Rege
- [695] Germana, viuda
- [696] Joan Bagueny, pintor
- [697] Bernat Arch, carder
- [698] Joan Goles, mestre de cases
- [699] Juan Fulla, botiguer
- [700] Salvi Poses, ballaster

Carrer de les Ballesteries

- [701] Pere Castanyer, assahonador
- [702] Benet Gich, corredor
- [703] Joan Bas, carder
- [704] Duran Bas, baster
- [705] Joan Vicens, botiguer
- [706] Matalí Baltasar, capeller
- [707] Jacme Guadra, sastre
- [708] Barthomeu Arbonés, corder
- [709] Antic Jofre, assahonador
- [710] Arnau Salavert, mestre de cases
- [711] Miquel Sglésies, assahonador
- [712] Anthoni Bonet, cotoner
- [713] Xales Prebost, ferrer
- [714] Guillem Forner, carder
- [715] Pons Borrell, sombrerer
- [716] Vicens Oller, spaser
- [717] Francesch Bagueny, scrivà
- [718] Onofre Muset, xipaller
- [719] Arnau Campllonch, pentiner
- [720] Anthoni, brodador
- [721] Pere Anés, ferrer
- [722] Guillem Carrer, fuster
- [723] Lansalot Bixeres, pasticer
- [724] Domingo, mercer
- [725] Ferrando, punyaler
- [726] Anthoni Vargas, sastre
- [727] Magdaló Rigau, sabater⁵⁰
- [728] Miquel Mulet, romaner
- [729] Benet Frou, sabater
- [730] Andreu Angelot, argenter

50. Procedent del ducat de Borgonya, va arribar el 1524.

- [731] March Bosch, frener
- [732] Amador Curús, calsater
- [733] Narcís Pebernat, sabater
- [734] Francesch Adroer, calsater
- [735] Jaume Mestre, sabater
- [736] Joan Pont, calsater
- [737] Joan Nogueres, sabater
- [738] Joan Girandell, sabater
- [739] Pere Jofre, assahonador
- [740] La viuda Perris, botiguera
- [741] Pere Venses, sabater
- [742] Ramon Rossell, sabater
- [743] Guillem Moltó, calsater

LOS LÍMITS FORA LOS MURS DE GERONA

Carrer del Carme

- [744] Pere Calvo, ferrer
- [745] Anthoni Batle, brasser
- [746] Fàbrega, brasser

Lo joch de la Rulla

- [747] Roch Colomer, pagès
- [748] Gombert, raioller
- [749] Arnau, rajoler

Les ortes

- [750] Begudà, ortalà
- [751] La viuda Mijana
- [752] En Serra, ortolà
- [753] Bernat Frexa, ortolà

CIUTEDANS HONRATS FORA CIUTAT

- [754] M^o Gabriel Samsó, a Banyoles
- [755] M^o Luys Strús, a Teyalà
- [756] M^o Rafel Scala, a Fontajau
- [757] M^o Vendrell, a Vilablareix
- [758] M^o Ribes, a Palamós
- [759] M^o Capmany, a Campdorà

CIUTEDANS FORANS

- [760] Liura, Palau de Onyar
- [761] Mascort, Palau de Onyar
- [762] Pere Dalta, de Lorà
- [763] Carrera, de Lorà
- [764] Fàbrega, de Ridellots de la Selva
- [765] Vives, de Montfullà
- [766] Pere Ribot, de Salt
- [767] Lorenc, de Stanyol
- [768] En Valls, de Madinyà
- [769] Vives, de Sent Daniel
- [770] Terrats, de Vilaroge
- [771] Pou mestre, de Camplonch
- [772] En Suro, de Cartellà
- [773] En Puig, de Cartellà
- [774] Steve de Marrochs, de Vilablareix
- [775] Ribes, de Campdorà
- [776] Puig, notari de Corsà
- [777] Padró, de Domeny
- [778] Aluard, de Caldes
- [779] Suardell, de Juyà
- [780] Casademont, de Ravós
- [781] Durban, de Sarrià
- [782] Mercó, de Sarrià
- [783] Palahí, de Palau de la Costa
- [784] Francesch Altimira, stà a Fornells
- [785] Marià Julià, stà a Fornells

Montserrat CLARASÓ GARCIA i Joan TRES ARNAL

EL COMPENDI HISTÒRIC DEL VIATGE Y CAUTIVERI DE PIO SISÈ,
TRADUIHT DEL FRANCÈS EN 1800:
ANÀLISI I EDICIÓ

Max Cahner va localitzar aquest text —l'única còpia manuscrita en català que ha arribat als nostres dies, també de traductor anònim—, en va destacar la importància i va editar-ne una part. Passats els anys, aquest interès es confirma, atès que ara hem localitzat l'edició impresa del text original en francès, que ell desconeixia, dues versions més —també manuscrites, en castellà—, i traduccions a l'italià, a l'alemany i al neerlandès.

Aquesta difusió àmplia respon, sens dubte, al ressò que van tenir el segrest i la mort en captiveri de Pius VI, el «papa màrtir» com se'l coneixeria poc després de morir, i al fet que, en el seu llarg desterrament camí a França, va passar per terres italianes i fins i tot travessà la frontera dels Alps, prop de l'arxiducat d'Àustria. Així doncs, el relat s'inscriu de ple, dins el context europeu, en un debat ideològic entre els partidaris de la França revolucionària i laica del Directori francès i els seus detractors.

Tots aquests factors afegeixen interès al seu innegable valor literari, que ara podem confrontar amb l'original francès i analitzar com és d'acurada la traducció i el valor de les altres traduccions manuscrites en castellà.

I. L'ANÀLISI

Notes introductòries

Som davant d'una obra que, tot i tractar-se d'una traducció, té un valor literari indubtable i un interès notable pels motius següents:

En primer lloc, pel que fa al context històric europeu en què se situa, perquè és difícil, a l'època, trobar altres documents que hagin circulat quasi al mateix temps en tantes llengües diferents i que s'hagin imprès simultàniament en impremtes de diferents països. Tot i no fer una cerca exhaustiva, atès que no és l'objectiu d'aquest treball, hem localitzat edicions impreses amb les traduccions a altres idiomes: neerlandès,¹ alemany² i

1. *Historischen inboud van de reyze ende gevangenisse van Pius VI, van't begin van sijn vertrek uyt Roemen tot sijne dood. By vertaeling uyt het fransch*, s. 1., 1800.

2. *Reise und Gefangenschaft Pius VI., von seiner Entführung aus Rom bis auf seinen Tod: in einem kurzen historischen Auszuge; aus dem Französischen übersetzt*, Augsburg, Nicolaus Doll 1800.

italià.³ Això no ens ha d'estranyar, pel ressò que hem vist que assolí el segrest de Pius VI. Cal tenir en compte que aquest relat se situa en un context històric força trasbalsat per l'avenç de les tropes de Napoleó per Europa i, per tant, per la propagació dels ideals revolucionaris que propugnava. En aquest cas concret, el text que ara editem, tal com s'indica a la *Nota* introductòria, vol combatre les pàgines plenes de falsedats de les *Memorias sobre la vida de Pío 6* (1799),⁴ que van ser objecte de diverses respostes en defensa del papa. D'altra banda, aquestes edicions ens ajuden a comprendre l'abast dels fets que narra el *Compendi històric* que ara editem, a delimitar-ne l'abast geogràfic i, en tot cas, a confirmar la immediatesa de la difusió de l'original francès, ja el mateix 1800.

En segon lloc, pel que fa al context històric més proper, aporta informació valuosa del moment en què es va escriure i de les reaccions que els fets que s'hi expliquen van tenir entre nosaltres. En concret s'hi denuncia i condemna l'onada d'anticlericalisme que es propagà per França i, a causa d'això, el mal-estar, en especial de l'Església, per l'aliança de Carles IV amb la República Francesa davant d'Anglaterra,⁵ tal com recull Max Cahner:

«És en aquest context que, quan fou coneguda la mort del papa, esdevinguda el 29 d'agost d'aquell any 1799, i els detalls del seu penós captiveri, alguns membres de l'Església a Catalunya decidiren de trencar el silenci. De moment, la reacció pública davant la notícia, tenint en compte les circumstàncies en què es produí, fou més que discreta. Lesmentat bisbe de Barcelona [Pedro Díaz de Valdés] publicà el 26 de setembre una carta pastoral perquè es fessin oracions i rogatives per la mort de Pius VI; però és difícil de trobar reaccions contra els dirigents revolucionaris francesos [...]. Segurament aquest text [Sermó de Francesc Bosc] era tot el que es podia dir, però és un indicatiu del rebuig de la política profrancesca del Govern entre la clerecia del país. Encara el 20 de desembre de 1805, el tribunal de la Inquisició de Barcelona prohibí una *Memoria sobre la vida de Pío VI y revolución en Italia*, text desconegut que no és probable que fos contrari al papa [...].»⁶

En tercer lloc, pel que fa a la llengua, el *Compendi* és una mostra, tal com també afirma Cahner, que «en l'adoctrinament i en el foment de la pietat entre les classes populars, la llengua catalana no havia deixat mai d'utilitzar-se, com

3. *Sommario storico del viaggio, et della schiavitù di Pio VI: Dalla sua partenza da Roma fino alla sua morte*, s. l., 1801.

4. Jean-François de BOURGOING, *Mémoires historiques et philosophiques sur Pie VI et son pontificat, jusqu'à sa retraite en Toscane*, París, Buisson 1799, 2 vols.

5. Aquesta aliança defensiva i ofensiva es va acordar en el primer tractat de San Idelfonso, que es va fer públic el 6 d'octubre de 1796. La pressió damunt del rei Carles IV per aquella aliança amb França no desitjada fou tan forta, al conjunt de la monarquia, que Godoy l'acabà abandonant el 1798. Però amb el nou primer ministre, Mariano Luis de Urquijo, un il·lustrat que havia tingut problemes amb la Inquisició per haver traduït Voltaire, el distanciament entre l'Església i el Govern fou encara més gran.

6. CAHNER, *Literatura*, 247.

tampoc en alguns gèneres literaris, com la poesia, certes formes de teatre o la narrativa memorialística.»⁷ Després de la gran profusió de textos en català que aquest autor edita en els volums de la *Literatura de la revolució i la contrarevolució* (1789-1849), no queda cap dubte de la certesa d'aquesta afirmació. No succeeix, però, el mateix des del Decret de Nova Planta amb els textos institucionals o de «grans debats ideològics, que acostumen a ser tots en castellà. Com diu Cahner en referir-se a la identitat del traductor:

«El traductor, també anònim, però de segur clergue i d'àmplia cultura, es feu ressò potser de la idea exposada pel bisbe de Barcelona aquell mateix any, que, a qui havia de dirigir-se l'Església a Catalunya era, de manera específica, als catalans: la utilització del català era, així, una conseqüència d'aquest objectiu.»⁸

És per això que, en el nostre cas, un text d'aquestes característiques és significatiu. El català s'hi empra per donar a conèixer la dissortada història del captiveri i la deportació de Pius VI, en un context de combat ideològic fort contra la Revolució Francesa.

Finalment, el fet que tant el *Compendi* com les altres traduccions manuscrites en castellà no arribessin a impremta és una circumstància indicadora de la censura que exercia encara la Inquisició, institució que fou abolida definitivament el 1834.

*El manuscrit*⁹

Barcelona, Biblioteca particular de Max Cahner.

I. ENQUADERNACIÓ

1. Cobertes:

- a) Mides de superfície i gruix: 168 × 225 × 2.
- b) Material i color: Cartró folrat amb tela de color marró fosc.

2. Llom: 11 mm. Hi ha una tireta de pell marró clar enrivetada amb un fil daurat, on es llegeix «Cau-/tiverio / de / PIO VI». Té un filet daurat al marge superior i dos al marge inferior.

3. Altres elements: quatre fulls de guarda de paper al principi i cinc al final.

7. CAHNER, *Literatura*, 251.

8. CAHNER, *Literatura*, 250.

9. Se segueix l'esquema per a descripcions de manuscrits detallat a «ATCA», XVII (1998), 296-298.

4. Conclusió: enquadernació actual, de final del segle XX.

II. COS DEL VOLUM

1. Composició material: manuscrit homogeni.
2. Matèria: paper.
4. Pàgines: 40.
5. Dimensions: 150 × 210.
8. Paginació moderna, contínua, en xifres aràbigues i en llapis, a l'angle superior esquerre del recto i del verso, feta probablement en el moment de relligar.

III. CONTINGUT LITERARI

A

1. Pàg. preliminars 1-2. Pàg. 1, *títol*: «Cautiverio de Pio 6.º»
- P. 3, segon *títol*: «*Compendi històric / del viatge y cautiveri de Pio Sisè, tradubit del / francès en 1800. / Captivus migravit de terra sua. Amós 7, v. 17.*»
- P. 3, línia 5, *inc.*: «1. Pio VI, de edat de 81 any, carregat de etxaques, después de un pontificat lo més llarg y borrascós de què fàcian memòria los fastos de la Iglésia y después de haver frustrat, ab la prudència de son govern, vàrias conspiracions de aquella secta que pretenia arruhinar tots los tronos, descansava baix la fe de un tractat conclòs ab lo general Bonaparte a costa dels majors sacrificis...»
- P. 37, *expl.*: «...Y podem, a l'acabar, repetir ab veritat lo que ha dit de ell un de sos penegiristas: que fou gran en la silla apostòlica, més gran encara en lo cautiveri y que la fe nos permet esperar que és molt més gran en la eternitat».
- P. 37, *inc.*: «Nota: És interesant lo vèurer com los protestants se han mudat en apologistas de Pio VI y com lo proclàman ells mateixos màrtir dels furors del Directori francès.» *Expl.*: «Era, per ventura, un rehenes de qui prenguessen assegurar-se, o bé havia decretat lo fanatisme de la filosofia anyadir, al número de sos màrtirs que se han sacrificat, al gefe de una religió que intenta aniquilar?»
- P. 38: «Nota: És convenient, també, saber que en lo any 1799 isqué a llum una obra ab *títol* *Memòrias sobre la vida de Pio 6*, en dos tomos en octau. Aquest escrit és un conjunt de falsedats, fets equivocats e imputacions falsas. El autor és un dels que se anomènan filòsops, que volgué fer la cort al Directori perseguidor del sumo pontífice. És ben sabut lo crèdit que-s mereixen los escrits de aquest jutge, infamat ja per sa mateixa ploma.»
2. Identificació de l'autor i obra: ANÒNIM, *Compendi històric del viatge y cautiveri de Pio Sisè, tradubit del francès en 1800.*

3. Altres manuscrits: Aquest manuscrit és l'única traducció al català que coneixem fins ara de l'obra impresa en llengua francesa, també anònima, *Précis historique du voyage et de la captivité de Pie VI, depuis son départ de Rome jusqu'à sa mort*, firmat per M. L., amb peu d'impremta «À Rome, de l'imprimerie du Vatican; se trouve à Paris, chez les marchands de nouveautés, 1800 (Radboud University, OCLC 32379168)». D'aquest original en francès, i amb molt poques variants tipogràfiques, n'hi ha com a mínim una altra edició, del 1800, sense data d'impressió, de la qual es conserven tres exemplars: dos a la Biblioteca Nacional de França (BNF, H-17421 i 8-H-836) i un exemplar a la Biblioteca Universitària de Barcelona (BUB, M-6436); encara n'hi ha una altra edició, també del mateix any i sense data d'impressió, a la Biblioteca de l'Arsenal de París (8-NF-7909 [3]).

En castellà, han pervingut quatre manuscrits amb la traducció del *Précis historique*. Són els següents:

- *Compendio histórico del viaje y cautiverio de Pío VI, desde su salida de Roma hasta su muerte, traducido del francés por J. V. en 1800* (BUB, ms. 964).
- *Succinta narración histórica del viaje y captividad de Pío VI desde su salida de Roma hasta su muerte* (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, AHCB, ms. A-48).
- *Resumen histórico del viaje y cautiverio del papa Pío Sexto desde su partida de Roma hasta su muerte. Traducido del francés en Barcelona, año 1801* (AHCB, ms. A-91).
- *Compendio histórico del viaje y cautiverio del S.S. pontífice Pío VI, desde su salida de Roma hasta su muerte, 1800*, dins *Historia llamada Trabajos de Pío VI, lo qual pasó por los revolucionarios romanos y Directo(rio) francés el año 1798. Copiado por fray Pablo Llopis, estudiante de theología en el convento de San Francisco de Gerona, el año 1805* (Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona, ms. 481).

A partir de l'anàlisi de l'original francès i de la confrontació del text amb el del manuscrit en llengua catalana i les quatre versions manuscrites en castellà, podem afirmar que el *Compendi històric del viatge y cautiveri de Pio Sisè, tradubid del francès en 1800* no és la traducció directa de l'original francès sinó del castellà, en concret del ms. 964 (BUB), com també n'és una còpia el ms. 481 de la Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona. Aquest vincle és manifest en tot el text i més clarament palès en el poema que figura dins l'obra. Cal dir que la traducció al català és molt més fidel, completa i literàriament millor que la traducció al castellà de l'exemplar de la Biblioteca Episcopal; per exemple, al poema es parla de *filistens*, traducció exacta del francès i coherent amb el context, i, en canvi, la castellana de Llopis diu *fieles*. Pel que fa als dos manuscrits conservats a l'AHCB, no tenen cap relació entre ells.

5. Edicions: Max CAHNER, *Literatura de la Revolució i la Contrarevolució (1789-1849)*, I, Barcelona, Curial 1998, 253-262 (edició parcial).

B

P. 39, *inc.*: «Dice el francés como diestro /afectando buena ley /que sobre ser nuestro rey/es don Carlos... Padre nuestro. »

P. 40, *expl.*: «En este estado fatal / pedimos con grande desvelo, / que para darnos consuelo /ahora... mas líbranos de mal. / Amén.»

[Les últimes paraules de cada vers (reproduïdes pel copista amb un espai al davant) de les 21 estrofes, si es llegeixen soles, formen l'oració del Parenostre.]

2. Identificació de l'autor i obra: ANÒNIM, s. XVIII, *Redondillas*.

3. Altres manuscrits: Biblioteca Nacional de Madrid (BNM), ms. 12960/54.

5. Edicions: Georges BAUDOT i María Águeda MÉNDEZ, *La Revolución Francesa y la Inquisición Mexicana. Textos y pretextos*, dins «Caravelle (1988-)», 54 (1990), 89-105.

IV. ESCRIPTURA

A

1. Caixa d'escriptura: 130 × 190, a columna tirada, de 26-28 línies.

2. Tipus de ratllat: escriptura de justificació a justificació, sense pauta per a les línies d'escriptura.

3. Tipus de lletra i mans: lletra humanística de finals del segle XVIII, molt regular i clara, escrita en tinta marró, d'una sola mà.

5. Decoració: L'únic tret ornamental que hi ha és un doble filet a sota dels títols per indicar el començament i el final de l'obra. Així, trobem el doble filet a sota del títol del *Compendi*, de la citació bíblica que hi figura a sota, i també al final del text del *Compendi*, per separar-lo de les dues notes que venen a continuació (la primera *Nota* té doble filet; la segona no). Els filets són també de tinta marró, com tot el manuscrit.

A l'interior del text, subratllats amb la mateixa tinta marró, s'indiquen els diàlegs. Si aquests són llargs, en canvi, s'empren les cometes després de dos punts i es mantenen davant de cada ratlla (p. 25-26).

Cada paràgraf és numerat, a l'esquerra, pel copista amb xifres aràbigues: en total són 74.

9. Copista únic i desconegut.

10. Revisions i correccions *passim*, interlineades i marginals, fetes pel mateix copista, llevat de la primera (p. 3), que és una anotació en lletra diferent, més arrodonida, però també de l'època.

B

1. Caixa d'escriptura: 130 mm × 190 mm, a dues columnes. Nombre de línies: 21-24.

2. Tipus de ratllat: escriptura a dues columnes, sense pautat per a les línies d'escriptura.

3. Tipus de lletra i mans: lletra humanística de finals del segle XVIII, molt regular i clara, escrita en tinta marró, d'una sola mà, com l'anterior.

5. Decoració: p. 39-40. Títol de *Redondillas* subratllat amb doble filet. El copista també l'empra per separar les estrofes, la columna de text i, fins i tot, al final del quart vers de cada estrofa, per indicar un espai en blanc. També empra el doble filet per indicar l'acabament de l'obra.

9. Mateix copista que l'anterior.

V. CONCLUSIÓ

1. Estat de conservació correcte.

2. Datació: 1800.

3. Origen català.

4. Propietaris i procedència: Max Chaner, Fundació Pere Coromines. Se'n desconeix la procedència anterior.

El context

Si ens centrem ja en el marc històric concret on se circumscriu el relat, aquest s'inicia tot just després de l'entrada de les tropes franceses a Roma, amb la corresponent proclamació de la República en aquesta ciutat, el 15 de febrer de 1798 i, l'endemà, l'abdicació de manera obligada de la sobirania temporal de Pius VI. El pontífex s'havia posicionat contra França i s'havia sumat a l'aliança d'estats que havien atacat les tropes franceses, però la desfeta d'aquests convertiren els Estats Pontificis en un objectiu i fou llavors, tal com recull el *Compendi*, «[1] quant una postrera conspiració, en lo febrer de 1798, vingué de colp a derribar lo trono pontifici»¹⁰ i es proclamà la República Romana, sota el Directori, amb Louis-Alexandre Berthier, un dels generals de Bonaparte, al capdavant, després que el general que l'antecedí, Léonard Duphot, morís a trets:

«[2]. Habia arribat lo moment en què la revolució ocultament preparada, y fomentada tems antes per los agents del Directori francès, devia tenir son cum-

10. Els números que reproduïm entre claudàtors davant de cada citació que fem del *Compendi* en aquest estudi són els que figuren al manuscrit que ara editem davant de cada paràgraf. El fet de mantenir aquesta numeració permet localitzar fàcilment les citacions dins el text, com també la informació relacionada que figura en l'apartat de notes a peu de pàgina d'aquesta edició.

pliment; se formà una sedició: és mort lo general Dufot y lo territori romà, ab pretextos fabricats per aquest fi, és invadit de las tropas francesas.»

A causa del fet que el papa es negà a sotmetre's, fou comminat a abandonar Roma i la nit del 20 de febrer partia per sempre d'aquesta ciutat: «[10] El Sant Pare fou conduhit primer a Monterosi, 8 lleguas de Roma. Lo dia segon lo portaren a dormir a Viterbo y, finalment, a Siena, en los estats del gran duc de Toscana» i, així, inicià, amb 80 anys, el camí de l'exili.

Al text, ultra la relació de fets històrics, també apareixen personatges coetanis de l'època que els protagonitzaren. Així, l'autor del *Compendi* parla amb ironia dels detractors del pontífex, com ara «[11] aquell patriarca theofilantropo Rescilleres Lepaux, lo enemich més encarnisat del Sant Pare, com en Jerusalem ho havia estat de Jesuchrist lo gran sacerdot, qui volia a tota costa acreditar sa secta theofilantròpica, fins a derremar diners de la República per a establir-la en todas las iglésias de París sobre las ruinas de la religió christiana». D'altra banda, a més dels generals Berthier i Duphot ja citats, esmenta altres militars revolucionaris com ara Barthélemy Scherer, Suvórov; eclesiàstics com O'Leary (l'autor de l'oració fúnebre a Pius VI, a Londres); funcionaris com Bouveron i, fins i tot, presons com per exemple el convent dels observants de Valença, i fortificacions, entre les quals el fort de Trois Têtes, proper a Briancón, projectat per Vauban.

Diverses vegades esmenta el rei Carles IV d'Espanya i el seu ambaixador davant de Pius VI: el marquès de Labrador, així com el rei Lluís XVIII, Carles IV de Savoia i el duc de Toscana. Tots els personatges són descrits amb precisió i amb informació certa i perfectament contrastable.

Els fets bèl·lics que s'hi expliquen provoquen una gran preocupació al pontífex, a qui, a banda de la sort en què quedava Roma sota domini francès, el que més el preocupava era el destí que patiren els fidels de la religió catòlica: «[15] Lo sentiment més penós per ell fou saber que en Roma mateix se perseguia a la religió de Jesuchrist». Efectivament, els cardenals que no abjuraren de la fe «[14] foren portats a Civitavecchia per a trasportar-los a l'altre part del mar, segons el sistema adoptat después de 18 fructidor per los directors de França», però no hi arribaren perquè: «[15] una tempestat los arroxà al port de Liorna y se aprofitaren de esta ocasió per anar a visitar al Sant Pare y pèndrer cerca sa persona motius de consol en la gran resignació ab què suportaba sos infortunis». Cal tenir present que, amb motiu d'aquest cop d'estat del 18 de fructidor de l'any V, segons el calendari republicà francès —i que correspon al 4 de setembre de 1797—, culminà el procés descristianitzador que acompanyà la Revolució Francesa, el qual tenia per objectiu suprimir el cristianisme de la vida quotidiana: sacerdots deportats o assassinats, religiosos obligats a abjurar els seus vots, creus i imatges pietoses destruïdes, supressió del calendari gregorià i aprovació del calendari republicà, i prohibició del culte públic i privat. Com a contrapartida, s'instaurà el culte de la raó i de l'ésser suprem

o teoflantropisme, inspirats filosòficament en les idees de Voltaire, Rousseau i Robespierre.

El mateix Pius VI en patí les conseqüències: «[16] Apareixent que la revolució en Roma se consolidava, molts dels que havían seguit al papa, y son mateix metge, volgueren tornar-sse'n allà y lo abandonaren». El qui no abandonà el sant pare fou monsenyor Espina, arquebisbe de Corint, i personatge amb un paper important en el relat, el qual «[18] se sacrificà, en cert modo, per a suavisar el cautiveri de Pio Sisè, constituíhín-se presoner ab ell», i que l'acompanyaria fins a la mort.

Fou a la cartoixa de Florència on rebé la visita de Carles Manuel IV de Savoia —forçat pels francesos a renunciar als estats continentals el 6 de desembre de 1798—, tot dirigint-se cap a Sardenya, on li fou permès de refugiar-s'hi i conservar el títol de rei de Sardenya. Aquest monarca «[19] fugia de sos estats en lo decembre de 1798, expel·lit alashoras, també, per los mateixos medis que se havían practicat en Roma», el qual havia demanat al Directori «[20-21] per únic favor poder visitar a Pio Sisè ab la reyna, sa esposa. Ni era menor la ànsia que tenia el papa de vèurer a esta família desventurada. La reyna era germana de aquell àngel de virtut, madama Elisabet, imolada en París en temps de Robespierre».

Aquesta trobada inesperada entre Pius VI i Carles Manuel IV de Savoia provoca que l'autor del *Compendi* faci la consideració següent sobre el curs de la guerra:

«[23] La presència del papa en Toscana inquietaba sempre a sos perseguidors. El any 1799 anaba a comensar. Los immensos preparatius dels dos emperadors daren bastant a prevèurer que la guerra anaba a encéndrer-se. Los lances podían ser contraris en Itàlia als excèrcits francesos y los enemichs del papa temían que ell no fos aportat a Roma, y que son triümfó no-ls escapàs. Aquestos filosops pensàban aniquilar la Iglésia cathòlica perquè tenían a son quefe presoner, com si Neron, per lo cautiveri y martiri de sant Pere, hagués pogut destruhir-la.»

Les ordres rebudes del Directori feren variar el destí del pontífex. Per aquest motiu, d'acord amb una ordre de l'enviat de França, s'ordenà que Pius VI també fos deportat a Sardenya, però una greu malaltia el retingué prop d'un mes al llit i, quan es considerà que ja podia emprendre un viatge per mar, a causa del fet que «[25] los inglesos cubrían lo mar de Toscana ab sos baxells», es varià la política dels directors sobre el pontífex, temorosos que el papa pogués ser deslliurat per la pressió austríaca, i li feren prendre «la ruta de Parma, «[26] hon arribaren en pochhs dias, después de haver atrevessat Florència, Bolònia y Mòdena».

Una altra ordre d'un militar important, Barthélemy Scherer, «[26-27] general de l'excèrcit de Itàlia, vingué a mudar aquest destino per transportar-lo a Turín. Dos dias més tart haguera estat llibertat per 600 úsars de l'excèrcit imperial, que entraren a Parma sens demanar permís al duch ab orde

de apoderar-se del papa». A causa d'aquest canvi de ruta, Pius VI no és alliberat pels austríacs sinó que és enviat cap a la ciutadella de Torí, a Susa i, des d'aquesta ciutat dels Alps piemontesos, cap a França, a Briançon, on és rebut pel plenipotenciari de Carles IV: «[34] Felizment per a Sa Santedat, lo rey de Espanya, al saber son arribo a França, ly despatxà al senyor Labrador com a embaxador. Aquest ministre logrà alvíos al cautiveri del papa.» A Grenoble, on arriba el 7 de juliol, rep el respecte profund degut a sa dignitat; en canvi, a Valença, on entra el 14 de juliol (aniversari de la presa de la Bastilla) és tot el contrari: «[47] En la mateixa època, lo any antecedent, havían cremat en Valenza dos figuras que representàban a Lluys 18 y a Pio 6» i el tenen reclòs. En aquesta ciutat, on morirà el 27 d'agost, s'insisteix encara en la figura del diplomàtic espanyol davant dels administradors d'aquesta ciutat: «[51] El senyor Labrador, a qui lo rey de Espanya acababa de enviar al papa com a embaixador seu, als notificà lo interès que prenia son soberà per Sa Santedat y, sens dubte, a ell se degueren los petits miraments que se ly tingueren de allí al devant.»

Per tot això, el que a primer cop d'ull podria semblar només un relat pietós té l'afegit de proporcionar informació històrica contrastada sobre fets coetanis de l'època i dels personatges que els van protagonitzar, com també de l'interès que suscità a casa nostra, a partir del nombre d'exemplars conservats a les biblioteques i arxius barcelonins.

L'estructura

Pel que fa a la disposició formal, a banda de la numeració dels paràgrafs que ja hem comentat, la qual la fa diferir de totes les altres versions, és peculiar també perquè la *Nota* inicial que tant en l'original en llengua francesa com en la resta de versions figura a l'inici de l'obra, aquí ho fa justament al final de tot el text, com a cloenda:

«Nota: És convenient, també, saber que en lo any 1799 isqué a llum una obra ab títol *Memòrias sobre la vida de Pio 6*, en dos tomos en octau. Aquest escrit és un conjunt de falsedats, fets equivocats e imputacions falsas. El autor és un dels que se anomènan filòsops, que volgué fer la cort al Directori perseguidor del sumo pontífice. És ben sabut lo crèdit que-s mereixen los escrits de aquest jutge, infamat ja per sa mateixa ploma.»

Per tant, la trobem després d'aquesta altra *Nota*, la final:

«Nota: És interessant lo vèurer com los protestants se han mudat en apologistas de Pio VI y com lo proclàman ells mateixos màrtir dels furors del Directori francès. Vários ministres calvinistas han manifestat ja sa admiració y una espècie de entusiasme per las virtuts y conducta del soberano pontífice en estos últims temps. Ha! Si a estas primícias se seguís son retorn a la Iglésia romana, de la qual

se apartaren sos pares! Vegin com se explica Mullet du Pan, ciutadà de Ginebra, en son *Mercuri* de 25 de maig de 1799 [...].»

L'altre incís apareix a la meitat del paràgraf 53, quan el pontífex rep un petit poema escrit, segons diu el text, per un clergue reclòs al convent dels observants, que es va poder escapar dels carcellers i fer-lo arribar a Pius VI, de qui es diu: «Son autor era un sacerdot francès catiu en la casa de reclusió de Valenza, assò és, un sacerdot no jurat, un sacerdot fiel a la fe y que gemega entre cadenas, com altres tants, per causa de la religió», i que hem identificat a partir d'aquest estudi com a M. Billon de Saillant.¹¹ La *Nota* és la següent:

«Nota: Tal vegada, al fi se farà justícia a los que se han negat a jurar lo se oposaba a sa consciència. Vegem tres constitucions ab 8 anys, y tot lo fruyt que se ha tret de tants juraments fets succescivament de guardar-las no és estat més que cubrir la França de perjuros. Però al furor perseguidor ly convenia pèndrer medis de opriment, y era segur lo de demanar juraments impios als que no saben mentir a Déu ni anar contra sa consciència.»

I, tot seguit de la *Nota*, després de la frase: «Y per expresar tot son goig de estar cerca del Sant Pare, encara que privat de veure'l, diu lo poeta:», s'enllaça amb aquest poema que inclou el *Compendi* i que és l'única composició poètica que apareix en el text.

El text

A grans trets, es pot dividir clarament el *Compendi* en dues parts: la primera, fins al paràgraf 65, en què es donen els detalls del viatge i captiveri de Pius VI fins a la seva mort, on destaquen algunes anècdotes «exemplars» protagonitzades per catòlics, generalment anònims, que s'acostaven al papa al seu pas per França i en la qual figura el poema; la segona, a partir del paràgraf 66 fins al final, en què es fan consideracions sobre la figura del pontífex, escrites a la manera d'un panegíric, les quals constitueixen la part més hagiogràfica de l'obra.

En la primera part, el recorregut del viatge en el captiveri de Pius VI, així com els personatges històrics que s'hi esmenten, són els que donen més credibilitat al text en ser extremadament precisos i concrets, fins i tot en la datació. Així, s'hi llegeix que Pius VI fou obligat a deixar Roma els últims dies del mes de febrer de 1798, passà per Montefiore i Viterbo, i es detingué a Siena tres mesos. Amb motiu del terratrèmol que es produí en aquesta ciutat el 23 de maig de 1798, dada perfectament documentada, Pius VI fou traslladat a la

11. Vegeu la nota 98.

cartoixa de Florència, on rebé la visita de Carles Manuel IV, rei de Sardènia. El mes de març de 1799, els francesos, tement que el papa pogués ser deslliurat per la pressió austríaca i per la presència de vaixells anglesos a la costa toscana, el portaren a Parma, travessant Florència, Bolonya i Mòdena, on s'hostatjà dos dies; de Parma a Torí, on s'estigué dos dies més, i entrà a França per Susa; fou en territori francès on patí les pitjors vexacions del seu captiveri. El 28 d'abril arribà a Briançon; de Briançon a Grenoble, el 7 de juliol, i de Grenoble, passant per Moirans, Tullins, Sant Marcelin i Rumans d'Isèra, a Valença, on arribà el 14 de juliol, fins al 29 d'agost, que morí.

Aquesta precisió també la trobem en alguns dels personatges que esmenta, en la descripció acurada dels quals l'autor passa des del fervor més declarat fins a la riota més desgavellada, com quan parla dels «[29] pentarcos de Luxemburgo», per referir-se als cinc membres del Directori, que tenia la seu al palau de Luxemburg

Pel que fa a la segona part, és on són més visibles els objectius del *Compendi*, que també deixà ben explicitats Max Cahner. D'acord amb aquest autor:

«El mètode utilitzat per reconstruir els esdeveniments el fa creïble, tot i la tendència a accentuar, o fins i tot a imaginar, les situacions dramàtiques, a exaltar les virtuts del papa, a imputar perversitat als perseguïdors (i, en general, als partidaris de la Revolució), i a l'intent, no gens dissimulat, de predisposar el lector a considerar Pius VI com a màrtir de la fe».¹²

Per això, quan es tracta d'exaltar les virtuts del papa, o de presentar-lo com a màrtir davant les vexacions per les quals ha de passar, l'autor del *Compendi* no s'estalvia les circumstàncies que presentin la situació més dramàtica: «[7] isqué enmitg de una nit obscura, ab la pluja y tempestat».

D'altra banda, les injustícies són més evidents i despietades quan recauen sobre innocents aclamats i estimats pel poble com és aquest cas, motiu pel qual Pius VI rep múltiples mostres d'adhesió, amor i compassió: «[10] Sa entrada en esta ciutat [Siena] fou ab aclamacions de tot lo poble y crits de "Viva Pio 6º!"»; «[29] Se rendí, en certa manera, tota la França als peus de Sa Santedat des de sa entrada a nostre territori»; «[30] Los cathòlics de esta ciutat [Briançon] habían anat en cuadrillas a rèbrer al Sant Pare y ly feren una espècie de entrada triümfant per sa alegría, aclamacions y mostrás que ly daren de obsequi piados».

Un màrtir, però, ha de patir vexacions, dolor, penes; d'això s'encarreguen els partidaris de la revolució: «[13] Lo[s] rebeldes, al primer moment, habían robat quant pertenyia al Sant Pare, y no ly havia quedat més que los socorros de la Providència»; «[30] se obligà eixir al pontífice octogenari en un mal carruatge mitg obert. Lo viatge fou penós; y fou necessari obrir camí entre cinc peus de neu, que acababa de càurer, y después de 9 horas de marcha arribà

12. CAHNER, *Literatura*, 250.

penetrat de fret a Brianzon»; «[59] Después de la arribada a Valenza no pogué lo papa alçar-se de l'estat de cahiment a què lo havían prostrat tants viatges y colps tant violents. [...] Sas camas flaquejàban y tornaba a càurer en sa cadira agravat de son propri pes».

Tampoc no hi manquen els insults: «[41] Los de la Drome se atreviren ab expressions las més indecentes contra el august presoner y contra los cathòlics que se arribàban al pas». I és com a resultat de tots aquests patiments que cal considerar Pius VI un màrtir que segueix l'exemple del mateix Jesucrist: «[71] Quants passatges de semblanza ab lo Salvador del món?».

Cal destacar que el to en què al *Compendi* s'expliquen els episodis que ocasionaren la deportació de Pius VI és molt similar al que es troba en les biografies posteriors del pontífex escrites per religiosos¹³ —com per exemple la de l'abat Blanchard (1800), la que hom atribueix a l'abat Agustín Barruel (1801), o la de l'abat Baldassari (1839), el qual l'acompanyà en el seu desterrament, entre d'altres— i al de publicacions periòdiques coetànies com les cròniques i, fins i tot, les gasetes i els butlletins de l'època com ara les *Étrennes religieuses* o els *Annales de la Religion* on es publicà en forma d'article el *Précis historique*,¹⁴ l'original en llengua francesa de la traducció que ara editem. Totes aquestes obres i publicacions s'alinearen contra les *Mémoires historiques et philosophiques sur Pie VI et son pontificat, jusqu'à sa retraite en Toscane*, escrites per Jean-François de Bourgoing,¹⁵ el qual, d'acord amb els ideals republicans, es vantava que amb la invasió als estats pontificis i la deportació i mort de Pius VI s'havia abolit el papat.

13. Vegeu Pierre Louis BLANCHARD, *Précis historique de la vie et du pontificat de Pie VI*, Londres, De l'imprimerie de Ph. Le Boussonier et Co 1800; Agustín BARRUEL, *Histoire civile, politique et religieuse de Pie VI*, Avignon 1801; *Recueil de poésies chrétiennes, mêlées de réflexions et de traits historiques sur les malheurs et les avantages de la Révolution française*, s. 1., 1801; Antonio GARCÍA BERMEJO, *Historia civil, política y religiosa de Pío VI*, escrita con arreglo a memorias auténticas por un francés católico romano y traducido al castellano, tomo II, Madrid 1814; Pierre d'HEMIVY D'AURIBEAU, *Extraits de quelques écrits de l'auteur des Mémoires pour servir à l'histoire de la persécution françoise*, tom. 2., s. 1., 1814; Aimé GUILLON DE MONTLÉON, *Les martyrs de la foi pendant la Révolution Française*, troisième volume, París, Chez Germain Mathiot Libraire 1821; Pietro BALDASSARI, *Histoire de l'enlèvement et de la captivité de Pie VI*, París, Librairie d'Adrien le Clère 1839.

14. El *Précis historique* apareix al volum de les *Étrennes Religieuses pour l'An de Grâce Dix-Huit cent, Contenant un Manuel pour les Fidèles durant les tems de persécution, et l'Histoire du Voyage et de la Mort de Pie VI* corresponent al 1800 (periodicitat anual). També, als *Annales de la Religion ou Mémoires pour servir à l'histoire de dix-huitième siècle* (1 de gener de 1800, tom. XI, any VI), publicació periòdica fundada el 2 de maig de 1795 per l'abat Henri Grégoire. Es publicà sense interrupció fins al novembre de 1803, quan fou prohibida a causa de la seva oposició virulenta al Concordat de 1801 signat entre Napoleó Bonaparte i el papa Pius VII. El 1795, Henri Grégoire havia creat la Société libre de philosophie chrétienne, que tenia per objecte reprendre els estudis teològics aturats arran de la Revolució i lluitar contra la deschristianització, contra la teofilantropia i el culte a la raó i a l'ésser suprem. L'òrgan d'aquesta Societat foren els *Annales*, amb un tiratge aproximat de 3.000 exemplars.

15. Vegeu la nota 4.

En tots aquests textos propers a Pius VI, el pontífex, de la mateixa manera que en el nostre relat, rep el sobrenom de «[68] pare comú dels fiels»,¹⁶ que és l'apel·latiu que més es repeteix en tota la historiografia posterior, i se'l qualifica amb mots com ara *majestat* «[44] magestat pontificia», o bé amb l'apel·latiu de *venerabilitat*¹⁷ «[51] un pontífice augosto, vell venerable», de *sant*: «[53] hèroe sacrosant», en tant que «[40] gefe de la Iglésia»¹⁸ i, fins i tot, tal com s'ha vist, de *màrtir*:¹⁹ «[74] Pio VI meresqué la palma del martiri». Per tant, no és estrany que al text apareguin mostres constants de *veneració* i de *fervor* dels fidels cap al «sant pare», anomenat també «sa santedat», pels quals Pius VI se sacrifica²⁰ i el qual, fins i tot, aconsegueix conversions al catolicisme: «[58] Se ha reparat, sobretot, la conversió de una senyora que vivia en lo cisme cerca de Sant Marcellí».

Entre ses virtuts destaquen la *tendresa* i la *magnanimitat*, i per això en tot el relat no tan sols sovintegen molt les expressions de «ternura», «derramar llàgrimes» o bé «magnànim», sinó que aquestes virtuts s'acompanyen de les accions de resar, de mostres de pietat i de benvolença.

Algunes expressions que apareixen al *Compendi* amb les quals coincideix en els apel·latius amb què el qualifiquen les publicacions periòdiques coetànes de l'època i els seus biògrafs posteriors són la *prudència*, la *moderació*, el *zel* i la *fermesa*: «[68] Pocs papas han governat la Iglésia en circumstàncies tan difícils ab més prudència, moderació, zel y firmeza que Pio VI, verdaderament gran».²¹ Els seus coetanis també en ressalten «[72] la paciència y resignació [que], sobre sas virtuts, lo han manifestat semblant al divino modelo».²²

16. «Padre de los fieles, el vicario de un Dios de misericordias» dins GARCÍA, *Historia*, 149; «père commun des fidèles» dins GUILLON, *Martyrs*, 607; «père commun des fidèles» dins BALDASSARI, *Histoire*, 512; «père commun des fidèles» dins d'HEMIVY D'AURIBEAU, *Extraits*, 563.

17. «Venerable pontífice» dins GARCÍA, *Historia*, 207; «cette figure si auguste et si vénérable» dins BALDASSARI, *Histoire*, 513.

18. «Sa Sainteté [...] chef visible de l'Église», dins BALDASSARI, *Histoire*, 370; «vicaire de la charité de J.C., comme il est le dépositaire de sa puissance», «l'Église dont ce grand pape étoit le chef visible» dins d'HEMIVY D'AURIBEAU, *Extraits*, 560 i 563.

19. «Des souffrances et de la patience de ce martyr» dins d'HEMIVY D'AURIBEAU, *Extraits*, 563.

20. «Il les assure qu'il est disposé à souffrir de plus grands tourmens encore pour la justice; et il ne voit, au milieu de tant d'afflictions, que le triomphe éclatant de la religion sur l'impiété» dins d'HEMIVY D'AURIBEAU, *Extraits*, 551.

21. «Leur fermeté et leur constance dans l'exil et les prisons pour la défense de l'unité catholique, et où il les assure que la joie qu'il éprouve de leur fidélité lui fait oublier ses propres souffrances» dins d'HEMIVY D'AURIBEAU, *Extraits*, 551-552.

22. «Tel est le pontife que la révolution française trouva sur le siège de saint Pierre, et que le ciel avait destiné à opposer la majesté de la vertu et de la religion à tout ce que les passions déchainées par le génie de l'impiété eurent jamais de plus vil et de plus atroce» dins BALDASSARI, *Histoire*, 23.

Hi sovinteja el símil del pontífex com a *pastor de l'Església*:²³ [3] el «bon pastor» [70] que té cura del ramat, és a dir, els fidels, els quals li tenen molt fervor: «[5] Imatge fiel del Bon Pastor, que no fuig, antes dona sa vida per sas ovelles, Pio VI no volia deixar son poble y volia morir enmitg de ell. Aixís ho tenia determinat y ho havia declarat; se sabia ja, y assò era lo que més embrasaba als revolucionaris. Ells temían al poble, que podia sublevar-se al fer-se alguna violència al soberano pontífex».

Altres imatges que tenen similitud amb els sentiments que inspirava el sant pare entre els seus més fervents partidaris són els símils que apareixen reiteradament al *Compendi* de l'amor del *pare* envers els fills, és a dir, els fidels: «[69] No so jo», als deya, «per ventura vostre pare? Per ventura no os teniu vosaltres per mos fills?... Deuriau allargar vostra partida... La revolució no està acabada en França. Estas éran las expressions de cordialitat del soberano pontífex». No oblidem que és el «[22] vicari de Jesuchrist»²⁴ a la terra; per això, els fidels sempre en cerquen la benedicció i ell deixa que se li acostin.

Si Pius VI és pacient, se sacrifica i encara les adversitats amb resignació: «[3] Estic resignat a la voluntat de l'Altíssim»,²⁵ «[7] Déu ho vol, fills meus; paciència, paciència», els seus enemics són tot el contrari: *orgullosos*, *impacients*, *facinerosos*²⁶ i *malvats*, tal com recull el *Compendi*: «[45] lo orgull del comisari filosòfic»²⁷ i, més amunt: «[9] facilitant de altre part a los facciosos al pillatge de tot quant pertanyia a Sa Santetat», «[7] lo impacient comisari se enfurismà y fou menester dir-ly a aquest malvat que anàs».

Així, doncs, la «[51] barbaritat il·lustrada» dels «[2] revoltosos» és ben manifesta, i amb les seves accions contribueixen al «[50] foment a la malevolència o al fanatisme»; per això són titllats de *fanàtics*,²⁸ i sobretot, d'*impíos*,²⁹ els qui provoquen «[73] los progresos de la impietat».

23. «Pasteur de l'Église universelle» dins BALDASSARI, *Histoire*, 39.

24. «Vicaire de Jésus-Christ» dins BALDASSARI, *Histoire*, 370; «Il se félicite de ses traits de ressemblance avec le Dieu dont il est le vicaire» dins d'HESMIVY D'AURIBEAU, *Extraits*, 551.

25. «La résignation de Pie VI étoit parfaite» dins d'HESMIVY D'AURIBEAU, *Extraits*, 550; «Voilà le plus pacifique des hommes» dins d'HESMIVY D'AURIBEAU, *Extraits*, 557.

26. «Los facinerosos que han saqueado la Francia del mismo modo que los países extranjeros» dins GARCÍA, *Historia*, 150.

27. «L'orgueil et la dureté républicaine» dins BALDASSARI, *Histoire*, 72; «Idolâtres et mécréans!» dins d'HESMIVY D'AURIBEAU, *Extraits*, 557.

28. «Hasta un grado semejante es capaz el fanatismo, que se llama filosófico, de degradar y embrutecer aun los hombres que parecen más ilustrados y más instruidos» dins GARCÍA, *Historia*, 152; «votre fanatisme aveugle vous attire l'indignation de l'Europe, de l'humanité entière!» dins d'HESMIVY D'AURIBEAU, *Extraits*, 557.

29. «Tel est le pontife que la révolution française trouva sur le siège de saint Pierre, et que le ciel avait destiné à opposer la majesté de la vertu et de la religion à tout ce que les passions déchainées par le génie de l'impie eurent jamais de plus vil et de plus atroce» dins BALDASSARI, *Histoire*, 23.

Els partidaris de la Revolució són qualificats amb diferents noms: «[2] club jacobí», «[11] secta theofilantròpica»,³⁰ «[41] chibistas», filòsofs,³¹ bàrbars,³² dels quals Pius VI, n'és la *víctima* i l'*hostatge*.³³ «[6] la il·lustre víctima», «[74] Era, per ventura, un rehenes de qui pretenguessen assegurar-se, o bé havia decretat lo fanatisme de la filosofia anyadir, al número de sos màrtirs que se han sacrificat, al gefe de una religió que intenta aniquilar?».

De fet, aquesta malvolença queda encara més contraposada amb la santedat amb què s'envolta la figura de Pius VI: «[58] Ha! A no ser las ordes tirànicas del Directori y lo zel antichristià de sos perseguidors, quantas personas se haguéran edificat al costat del papa? Quants pecadors, tal vegada, haguera convertit?».

El contrast és evident, i s'accentua cap al final del relat, quan l'autor del *Compendi* fa sobresortir un altre do de Pius VI, el *perdó*. Així, quan ja és a prop de la mort i després de rebre el viàtic, el seu confessor, monsenyor Espina, li pregunta si perdona els seus enemics i ell respon: «[64] O! Sí, los perdono», talment com Jesucrist va perdonar els seus perseguidors.

Per tot això, es pot concloure que el *Compendi* recull el sentiment general a l'època de rebuig contra les accions de la França revolucionària i, en aquest cas concret, contra la deportació i la mort en l'exili de Pius VI. D'altra banda, és destacable el fet que alguns dels petits diàlegs que inclou l'obra —que, com s'ha vist, n'accentuen el dramatisme— també es repeteixen de manera molt similar en les biografies coetànies posteriors del pontífex escrites pels religiosos Pierre Louis Blanchard (1800), Agustín Barruel (1801) i Antonio García Bermejo (1814). Un primer exemple el trobem quan el general Berthier ofereix la cucarda o insígnia tricolor, pensió i retir a Pius VI a càrrec del Directori, a canvi que deixi el seu pontificat, i ell ho declina:

«[3] No coneg altre uniforme que aquell de què la Yglésia me ha honrat. En vostre poder està la existència de mon cos, però no la de la mia ànima [...]. No necesito de penció; un bastó y un sac bastan a un home que vol acabar sos dias en penitència [...]. La religió existirà después de vosaltres, aixís com ha existit antes; y ella permanexarà fins a la consumació dels sigles.»

30. «L'atrocité inouïe de ces théophilantrophes sans entrailles!» dins d'HESMIVY D'AURIBEAU, *Extraits*, 563.

31. Al segle XVIII s'aplicà falsament el nom de *filòsof* a tots els qui, defensant opinions irregulars, es vantaven de no ser com la multitud, per exemple: «affecter de ne pas croire a la religion nationale fut un titre pour être appelé philosophe, esprit-fort», dins *Recueil de poésies chrétiennes*, 88.

32. «Le barbare projet des républicains», «la conduite inhumaine et barbare que l'on tenait envers le vicaire de Jésus-Christ» dins BALDASSARI, *Histoire*, 288 i 416.

33. «Otage entre les mains de vos tyrans!» dins d'HESMIVY D'AURIBEAU, *Extraits*, 560; «pour sauver des mains de l'ennemi un otage d'une si grande importance» dins BALDASSARI, *Histoire*, 466.

«Je ne connois point d'autre uniforme pour moi, que celui dont l'Église m'a honoré. Vous avez tout pouvoir sur mon corps, mais mon âme est au-dessus de vos atteintes. Je n'ai pas besoin de pension. Un bâton au lieu de crosse et un habit de bure suffisent à celui qui doit expirer sous la haire et sur la cendre: [...] elle subsistera après nous comme elle a subsisté avant nous, et elle se perpétuera jusqu'à la fin des temps.»³⁴

«Yo no conozco otro uniforme para mí, respondió el papa, que aquel con que la Iglesia me ha honrado. Vos tenéis todo poder sobre mi cuerpo, pero mi alma es superior a vuestros tiros. Yo no necesito pensión. Un bastón en verde báculo y un vestido de sayal bastan al que debe expirar baxo el cilicio y sobre la ceniza: [...] ella existirá después de vos, así como existía antes que vos, y su reyno se perpetuará hasta el fin de los siglos.»³⁵

Un segon exemple d'aquesta coincidència és quan el pontífex rep el rei de Sardenya:

[22] «No trovo menos el trono que he perduto; tot ho trovo en vostres peus.» «Ha! amat príncep», ly respon lo papa, «tot és vanitat: vós y jo ho experimentam; tot és vanitat si no és lo amor de Déu y servir-lo. Fíxem nostres ulls al cel: allí és a hon nos esperan uns tronos que los hòmens no nos podran llevar.»

«Je ne regrette pas le trône que j'ai perdu, je retrouve tout à vos pieds. Hélas! cher prince! leur répond le pape, tout n'est que vanité, nous le pouvons vous et moi; tout est vanité excepté d'aimer et de servir Dieu; portons nos regards vers le ciel: c'est là que nous attendent des trônes que les hommes ne pourront nous ravir.»³⁶

«No echo menos el trono que he perdido: yo lo vuelvo a hallar todo a vuestros pies. —¡Ay! amado príncipe, le responde el papa, todo no es más que vanidad: vos y yo lo experimentamos: todo es vanidad excepto amar y servir a Dios: dirijamos nuestras miradas acia el cielo; allí es donde nos esperan tronos que los hombres no podrán quitarnos.»³⁷

El poema

Cal parar atenció al poema dedicat al captiveri del papa pel seu interès. En primer lloc, per la tria gens usual de l'alexandrí com a forma de versificació. Així, també segons Cahner:

34. BLANCHARD, *Précis*, 260-261.

35. GARCÍA, *Historia*, 231.

36. BARRUEL, *Histoire*, 353.

37. GARCÍA, *Historia*, 252-253.

«Es tracta, potser, de l'exemple més antic conegut d'adaptació al català de l'alexandrí clàssic francès fora del Rosselló (on ja fou usat, el 1755, per Salamó i Gelabert i, des de 1772-1774, en la relativament abundant producció dramàtica influïda pels clàssics francesos), de Menorca (usat a partir de la tragèdia *Lucrecia*, de Joan Ramis, del 1769) i, potser, de Mallorca (Guillem Roca i Seguí, que morí el 1813 a l'edat de setanta anys, escriví en alexandrins apariats, sense que en coneguem la data, una *Fàbula jocosa de l'àliga y l'escarabat*). Al Principat, els primers que usaren l'alexandrí semblava que eren Puigblanc, a la inacabada oda a la llibertat (començada després del 1815) i Aribau, a *La pàtria* (1833)».³⁸

D'altra banda, a més d'aquesta obra, el poema també aparegué publicat íntegrament, el 1801, dins el llibre d'autor anònim *Recueil de poésies chrétiennes, mêlées de réflexions et de traits historiques sur les malheurs et les avantages de la Révolution française*.³⁹ D'acord amb la informació que ens aporta aquest llibre, M. Billon de Saillaut, prebost del capítol de Saint-Paul-Trois-Châteaux, en fou l'autor, el qual, reclòs al convent dels observants de Valença amb motiu de no haver prestat el jurament de fidelitat al nou ordre constitucional i escapolint-se dels carcellers, va poder fer arribar aquesta composició a l'august presoner.

Es tracta de 35 versos alexandrins apariats, de rima consonant, de to apològic, que comencen així:

«Feliz qui logra vèurer a l'hèroe sacrosant
 que la Europa venera y Roma plora tant,
 que, portat en presó, sens que quedi abatut,
 ab son exemple fa vèurer lo que pot la virtut,
 mol més gran en [a]sí que allà en lo Vaticà:
 las cadenas prefereix al sòlio soberà.
 En sa martxa triümfal, de totas parts [ell] mira
 tropas de gent fiel que l'obsèquia y admira.
 (Y) la mateixa impietat, confusa en sa victòria,
 a[n] [e] vençut respecta y ly embeja sa glòria:»

Continua amb un símil bíblic extret del llibre de Samuel: talment com l'arca de l'aliança —capturada pels filisteus i portada al temple del seu ídol Dagon, a la ciutat d'Asdad— que va fer sentir el poder del Senyor sobre la mateixa divinitat pagana Dagon i sobre tots els habitants d'Asdad i el seu territori amb càstigs terribles, la presència del papa a França hauria produït el mateix efecte que l'arca: hauria evitat la ruptura gràcies a la unitat de l'Església i hauria posat fre al furor de la impietat, però sense exercir cap venjança, perquè el «bon pastor» (Pius VI) té «caritat extrema» i, per això, quan s'adreça als filisteus, els diu que no temin.

38. CAHNER, *Literatura*, 262-263.

39. Vegeu la nota 13.

Després d'una imprecació a Déu, s'acaba amb una antítesi final:

«Parleu, Senyor, troneu, y que la França entera,
a[n] [e]l raig de ta llum depòsia sa ceguera
y la incredulitat múdia de sentiment.”
Com assò arribe a vèurer [me] moriré content,
gozós cantaré alashoras, [joiós] en mon destino,
de aquell vell Simeon el [seu] càntic divino.
Y la posteritat podrà ja dir de mi
que morí ab gran plaer, si ab dolor visquí.»

La llengua i l'estil

Ara, en poder disposar de l'original en llengua francesa i de les traduccions manuscrites en castellà, i a partir de la proposta de filiació dels manuscrits que s'ha especificat anteriorment —d'acord amb la qual hem demostrat que el text que editem és la traducció al català del *Compendio histórico del viaje y cautiverio de Pío VI* (ms. 964 BUB), que ho és alhora de l'original en llengua francesa *Précis historique du voyage et de la captivité de Pie VI*—, ens és possible poder comparar la traducció catalana amb la castellana i, al seu torn, amb l'edició original francesa. A partir d'aquesta confrontació del text en les tres llengües, és evident que ens trobem davant una traducció al català ben acurada, tal com ho és també la castellana, i que ambdues són fidels al text original.

El text del *Compendi* té qualitat literària, és amè i es llegeix fàcilment. El to és àgil i l'autor hi emprà recursos de la dramaturgia, especialment en els diàlegs, per donar versemblança i apropar la figura de Pius VI als lectors. Com a contrapartida, al poema s'hi utilitza una llengua més artificiosa, amb figures retòriques, s'hi recorre a la mitologia i, fins i tot, la tria de l'alexandri demostra una voluntat culta, de text de més volada literària. Per tot això, no es pot encasellar aquesta obra només com una mostra més de les manifestacions de pietat popular de l'època, sinó que es tracta d'un text ben escrit, en el qual destaquen la voluntat de precisió i concreció dels fets històrics i personatges que s'hi esmenten i que el situen de ple dins del context de guerra ideològica de l'època.

Quant a la identitat de l'anònim autor de la traducció a la llengua catalana, persona culta i bona coneixedora de la llengua, Max Cahner formula la hipòtesi següent: «Cal no excloure que el traductor d'aquest *Compendi històric del viatge i cautiveri de Pio Sisè*, si és que la traducció no ha estat feta a través d'una versió castellana, fos un dels clergues rossellonesos refugiats al Principat des de la Revolució.»⁴⁰

40. CAHNER, *Literatura*, 263.

Cal precisar, a més a més, que l'autor d'aquesta traducció no coneix la llengua francesa. Ho confirma el fet que alguns topònims i noms propis francesos estan mal escrits, com per exemple el del membre del Directori francès «[11] Rescilleres Lepaux» en lloc de La Révellière-Lépeau, el del pensador calvinista «[74] Mullet du Pan» en lloc de Mallet du Pan, o bé el nom del departament de «[34] Siere» en lloc d'Isère, i, fins i tot, algun mot aglutinat, com ara «[11] filoventrepe» en lloc de *filou en troupe* 'colla d'entabanadors', motiu pel qual en algun cas hem hagut de recórrer a l'edició original francesa per poder desxifrar-los i fer-ne l'aparat crític. Tot i això, hi són habituals els gal·licismes, entre els quals «[3] cucarda» 'insignia tricolor de la França revolucionària', que prové de *cocarde*, «[4] edecan» 'oficial d'ordenança d'un camp militar', que prové d'*aide de camp*, «[21] madama», «[34] departament» i «[43] gendarmes, gendarmeria», amb la significació administrativa actual.

D'altra banda, els castellanismes que hi apareixen, molt abundants, són els habituals a l'època: «[24] alomenos», «[22] anyadeix», «[5] aparato», «[28] asaciar-lo», «[26] después», «[25] enfermedat grave», «[65] encomienda», «[25] entregar», «[13] gasto», «[33] gènero», «[1] iglésia», «[24] isla», «[44] menos», «[30] quadrillas», «[74] rehenes», «[74] silla», «[12] soberano pontífice», «[52] sòlio», etc.

Finalment, al poema és on abunden més els cultismes que, juntament amb les figures retòriques i les referències a personatges bíblics, són una clara mostra de voluntat d'erudició: «[53] tal a vista de l'Arca, allà en Azot cautiva, (e)l'ídol Dagon rendia sa presència altiva. [...] Viviu, que el Bon Pastor, ab caritat extrema, és qui desitja ser el únic anatema, [...] al món feu de no res y al caos ordenà, [...] gozós cantaré alashoras, [joiós] en mon destino, de aquell vell Simeon el [seu] càntic divíno».

La nostra edició

Ens basem en l'edició feta per Max Cahner⁴¹ del manuscrit del *Compendi històric del viatge y cautiveri de Pio Sisè* que va localitzar i editar parcialment, i la completem i l'actualitzem. Aquest autor en va editar poc més del 40%: així, dels 74 paràgrafs de què consta el text (a més de les notes), els que reproduceix són: 1 a 5, 7, 8, 10, 13, 19 a 23, 26 a 31, 34 a 38, 40 a 46, part del 51 (sense la *Nota*) i part del 53 (que inclou el poema).

Indiquem en el text els canvis de pàgina entre claudàtors, d'acord amb la paginació moderna que hi ha en llapis. També reproduïm la numeració dels paràgrafs, que apareix regularment en tots els fulls.

Respectem escrupolosament el text i seguim les regulacions habituals en l'edició de textos catalans antics: accentuació, puntuació, separació de mots,

41. CAHNER, *Literatura*, 248-263.

ús de la dièresi, d'apòstrof i de guionet i de les majúscules segons el català modern i desenvolupament d'abreviatures (inclosa la grafia *ny* de la *ñ*).

Així, doncs, la nostra intervenció principal en l'edició d'aquest manuscrit se centra en les notes a peu de plana, per fer-hi constar els aclariments, els errors de transcripció, les possibles interpretacions, etc., i, dins el text, a través dels parèntesis de supressió (), o d'afegit: [], per facilitar-ne la lectura. Per fer-ho, hem tingut en compte l'original francès i hem contrastat aquest manuscrit (l'únic en llengua catalana) amb les traduccions al castellà amb les quals està vinculat, especialment la del ms. 964 de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona. Això ens ha estat especialment útil per identificar alguns noms i topònims que apareixen totalment desfigurats al nostre manuscrit, probablement per desconeixement de la llengua francesa, alguns dels quals també s'han anat reproduint (amb variants) en les diferents versions en castellà.

Finalment, incloem com a apèndix el poema *A la muerte del papa Pío VI*, escrit per Josep Arrau i Estrada, que s'ha conservat manuscrit, una altra mostra de la notable indignació popular que causà la mort del pontífex, i que complementa la visió que en dona l'anònim autor del *Compendi*.

II. L'EDICIÓ

Compendi històric del viatge y cautiveri de Pio Sisè, traduhit del francès en 1800.

Captivus migravit de terra sua. Amós 7, v. 17.

1. Pio VI, de edat de 81 any, carregat de etxaques,⁴² después de un pontificat lo més llarg y borrascós de què fàcian memòria los fastos de la Iglésia y depués de haver frustrat, ab la prudència de son govern, vàrias conspiracions de aquella secta que pretenia arruinar tots los tronos, descansava baix la fe de un tractat conclòs ab lo general Bonaparte a costa dels majors sacrificis. Una enfermedad de dos mesos, que l'obligava a fer llit, no ly havia permès per algun temps ocupar-se en negocis, quant una postrera conspiració, en lo febrer de 1798, vingué de colp a derribar lo trono pontifici.

2. Habia arribat lo moment en què la revolució ocultament preparada, y fomentada tems antes per los agents del Directori francès, devia tenir son compliment; se formà una sedició: és mort lo general Dufot⁴³ y lo territori romà, ab pretextos fabricats per aquest fi, és invadit de las tropas francesas...

42. Al ms. consta, damunt d'*etxaques*, en lletra diferent, però de l'època, «las dolèncias».

43. Léonard Duphot, general francès que l'any 1797 acompanyà a Roma Josep Bonaparte, nomenat ambaixador de la República Francesa. Fou abatut per les tropes pontificies en intentar, juntament amb l'ambaixador francès, d'interposar-se entre aquestes i els revolucionaris romans. Com a represàlia, el general Louis Alexandre Berthier s'emparà del castell de Sant'Angelo i, pocs dies després, fou proclamada la República Romana.

«Benehit sia Déu de tot», exclamà lo malalt pontífice al saber aquest accident, «Res succehirà sens son permís.» Tot havia estat congeminat de antemà entre los revolucionaris romans y los que devían sustenir-los. Los revoltosos se apresuraren a organizar una municipalitat, tota composta a tenor del modelo de sos [p. 4] fundadors, membres los més vils de un club jacobí; y ella comensà⁴⁴ embiant diputats ab est recado: «Al ciutadà papa se declara, en nom del poble libre y soberà de Roma, que ha decaygut de tots sos drets.» Pio VI respon ab apacibilitat a l'oficial de sa casa que ly portà esta notícia: «Ha! Millor direu que ells venen en nom de Déu, venjador dels pecats dels pobles y dels reys», y se negà, al mateix temps, a rèbrer la diputació. Y, resignat a qualcevol succés, esperà en pau los colps que vingan a descarregar sobre sa persona.

3. A l'oferir-ly lo general Berthier la cucarda,⁴⁵ pensió y retiro de part del govern francès, Pio VI ly respon de esta manera: «No coneg altre uniforme que aquell de què la Yglésia me ha honrat. En vostre poder està la existència de mon cos, però no la de la mia ànima. No puch desconèixer la mà de què ve lo azot que castiga a las ovellas y mortifica al pastor per las faltas de son remat. Estic resignat a la voluntat de l'Altíssim, no necesito de penció; un bastó y un sac bàstan a un home que vol acabar sos dias en penitència. Sacajeu,⁴⁶ destrozeu, abra-seu a vostre gust; destuhiu los monuments: la religió existirà después de vosaltres, aixís com ha existit antes; y ella permanexarà fins a la consumació dels sigles.»

4. En assò arribà un edecan⁴⁷ del general francès (era un jobe ronc⁴⁸ y atrevit), se presentà al pontífice, que aleshoras estava en oració, y, en to de amensar, ly significà que demasiat temps havia asolat al poble romà ab la carga de sa doblada tira-[p. 5]nia, que era precís disposar-se a marxar. Lo sant vell ly respongué ab noble entereza que no deixaria lo sepulcre de sant Pere, menos que ab violència lo separassen de allí; y continuà sa oració.

5. Imatge fiel del Bon Pastor, que no fuig, antes dona sa vida per sas ovellas, Pio VI no volia deixar son poble y volia morir enmitg de ell. Aixís ho tenia determinat y ho havia declarat; se sabia ja, y assò era lo que més embrassaba als revolucionaris. Ells⁴⁹ temían al poble, que podia sublevar-se al fer-se alguna violència al soberano pontífice. Se prengué, pués, lo partit de deputar al cardenal Dòria, secretari de estat, per persuadir al papa lo dexar a Roma, baix pretext de que de altra manera lo general francès se veuria obligat a desplagar lo aparato de la força armada. Respongué ell: «Ditxós jo si, com Jonàs, pug salvar mon poble del llam que va a descarregar sobre ell. No se pot resistir a la violència.»

44. *compensà*, corregit possiblement amb posterioritat.

45. *cucarda*, del francès *cocardie*, insígnia tricolor de la França revolucionària.

46. Al ms. consta *saxajeu*, corregit per *sacajeu*.

47. *edecan*, del francès *aide de camp* 'oficial d'ordenança d'un cap militar'.

48. *ronc*, amb el significat de 'gronyidor, rondinaire'.

49. *Ellas*, corregit possiblement amb posterioritat.

6. La partida fou determinada per la mitja nit. Entretant, los de sa casa procuraren que-l deixassen descansar, a fi de que sa debilitada salut de tant tems pugués suportar la fatiga del viatge. Lo comisari volia també tenir un llit cerca de(l) Sant Pare: hagué treballs en disuadir-lo. Però, per lo gust bàrbaro de atormentar la il·lustre víctima, después de haver turbat moltes vegadas son descans ab lo ruhido que feia en lo aposento, manà que se disposàs tot per partir a la mitja nit.

7. El papa volgué ohir missa antes de eixir. Per aquest fi estava, [p. 6] ab anticipació, tot disposat. Y ell es trovava al peu de l'altar; lo que reparant, lo impacient comisari se enfurismà y fou menester dir-ly a aquest malvat que anàs, si no volia esperar, a tirar al Sant Pare de sos blancs cabells y arrancar-lo de l'altar. Estas paraulas lo aosegaren algun tant. Acabat lo sant sacrifici, lo pontífice miraba la tropa armada que acababa de arribar per acompanyar-lo, alçà los ulls al cel y se postrà al peu de l'altar per fer allí sacrifici de sa persona. Después de lo qual, preguntà a la tropa: «Què voleu de mi?». Ly responen: «És precis seguir-nos y marxar.» Los replica el papa: «Feu lo que debu fer», entregan-se als soldats baix la escala del Vaticà, sostingut de dos criats de sa casa. Allí trobà reunits a tots los que la componían. Las llàgrimas corrían dels ulls de tots; ell los aconsolà y los repetí dos vegades: «Déu ho vol, fills meus; paciència, paciència.» Y com las suas carrozas y mobles estàban ja confiscats per los revolucionaris, lo pòsan en un dolent carruatge e isqué enmitg de una nit obscura, ab la pluja y tempestat, acompanyat de son metge y de algunas personas de sa casa.

8. Atravessà de est modo una part de Roma a la llum de dos pàlidas atxas y arribà a la porta anomenada Angèlica. Allí lo aguardàban dos comisaris francesos; se avànsan a declarar-ly que, en nom de la República Romana, ells són los que quèdan encargats de sa persona, baix sa pròpria responsibilitat. Y sens dir-ly a hon volen portar-lo, dónan la orde als conduhidors de pèndrer la ruta de Viterbo. [p. 7]

9. No obstant, y a pesar de todas las precaucions de la eixida nocturna de Sa Santedat, lo poble de Roma se la temia. Y a bon matí y ab gran número comparagué al Vaticano, y desfén-se ab llàgrimas venia a demanar a son pare y no trovà més que patrullas⁵⁰ de soldats que, ab violència, los feya tornar atràs, facilitant de altre part a los facciosos al pillatge de tot quant pertanyia a Sa Santedat.

10. El Sant Pare fou conduhit primer a Monterosi, 8 lleguas de Roma. Lo dia segon lo portaren a dormir a Viterbo y, finalment, a Siena, en los estats del gran duc de Toscana.⁵¹ Sa entrada en esta ciutat fou ab aclamacions de tot lo poble y crits de «Viva Pio 6°!». Aleshoras, los comisaris francesos, a qui humiliaba aquest recibiment, feren doblar lo pas als carreters per a privar al papa de las demostracions obsequiosas de est poble, y se n'anaren al convent dels

50. Al ms. *quadri*llas, amb *quadri* ratllat i rectificat, al damunt, per *patru*.

51. Ferran III de Lorena, que fou deposat el 15 d'octubre de 1800.

agustinos, lloch asenyalat per lo gran duc per resguart del Sant Pare. Aquest príncep vingué poch después a fer-ly sa visita, però per política y per no disgustar al Directori francès havia prohibit tocar las campanas, segons costum a la entrada dels papas; y no⁵² permeté tampoch⁵³ que los bisbes de sos estats fessen los honors a Sa Santedat.

11. Ab tot, se deu a est príncep haver lograt alashoras, a força de representacions, que-l papa se quedàs a Siena y no fos trasportat a Cerdenya, conforme a l'orde absoluta que havia arribat de los pentarcos francesos. Un dels 5 directors era aleshoras aquell patriarca theofilantropo Rescilleres Lepaux,⁵⁴ lo enemich més encarnisat del Sant Pare, com en Jerusalem ho havia es-[p. 8]tat de Jesuchrist lo gran sacerdot, qui volia a tota costa acreditar sa secta theofilantròpica, fins a derremar diners de la República per a establir-la en totas las iglésias de París sobre las ruinas de la religió christiana.

Nota: Lo poble de París no fou subjecte a estos nous sectaris. Son número sempre fou cortíssim, y quant, en lo octubre de 1798, deixà el Directori de pagar als ministres de est culto, sos temples quedaren casi deserts. El poble havia mudat el nom de filantropos en el de «filoventropes».⁵⁵

12. Més de tres mesos havia que el soberano pontífice estava en Siena, quant un accident molt extraordinari lo feu varià de habitació.⁵⁶ El 23 de maig de 1798 se observà allí un fort terremoto. La casa que habitaba Sa Santedat se resentí de tal modo que [la] xamanea se partí en dos parts y lo sostre de l'aposeno de Sa Santedat se enfonsà un instant después de haver-lo deixat. Temeren-se algunas repiticions més violentas a la nit següent y se veu precisat lo Sant Pare a pasar-la en un jardí, exposat a totas las injúrias del temps.

13. El papa, al deixar a Siena, fou trasladat a la cartuxa,⁵⁷ distant una llegua de Florència. Este siti aparagué molt favorable a sa salut; apareixia que sas forças se reparàvan, y las tingué bastantas per a celebrar los sagrats misteris tots los diumenges y festas. Algunas vegades passava per las cercanias de la cartuxa; aquí també fou permès al poble acercar-se-ly y rèbrer sa benedicció. Estaba aleshoras ab [p. 9] ell un de sos nebots, cosa que ly servia de gran consol, y el cardenal Lorenzana,⁵⁸ embaxador secret de el rey de Espanya cerca de

52. Segueix *sols*, ratllat.

53. *tampoch*, afegit entre línies.

54. Louis Marie de La Révellière-Lépeau (1753-1824) fou un diputat de la Convenció durant la Revolució Francesa. L'1 de novembre de 1795 esdevingué un dels cinc directors (*pentarcos*, com es diu irònicament al ms.) que integraven el Directori francès i hi exercí de líder prominent. El 18 de juny de 1799 fou obligat a dimitir. Era hostil al cristianisme i proposà substituir-lo per la teofilantropia.

55. A l'original francès, *filou en troupe*. La traducció al català: *colla d'entabanadors, munió de pocavergonyes*.

56. La redacció primera fou *lo feu dexar de habitació*. Ho corregeix per *varià de habitació*, però només ratlla la *de de dexar*.

57. La cartoixa de Montesanto o de Val d'Ema, a Galluzzo, prop de Florència.

58. Francisco Antonio de Lorenzana, arquebisbe de Toledo (el seu germà Tomàs, bisbe de Girona, havia mort dos anys abans).

Sa Santedat. Este monarca, ab lo clero de son regne, subministraba tot lo gasto de la casa pontifícia, perquè de Roma se havia eixit ab la major desprevençió. Lo[s] rebeldes, al primer moment, havían robat quant pertenyia al Sant Pare, y no ly havia quedat més que los socorros de la Providència.

14. Aquesta era la sua estada, quant los revolucionaris romans, animats sempre de las tropas francesas, emprengueren perseguir tot lo que se pertenyia a la religió, a exemple de la revolució de França. Se comensà en perseguir als més elevats en dignitat, y als cardenals que havían quedat en Roma se'ls demanaren juraments sacrílegs. Se intentà fer-los renunciar son estat y, a sa negativa, com era de promètrer-se, los que se pogueren agafar foren portats a Civitavechia per a trasportar-los a l'altre part del mar, segons el sistema adoptat después de 18 fructidor⁵⁹ per los directors de França.

15. Permeté Déu que lo bastiment⁶⁰ en què aquestos cardenals fóran embarcats no puguessen anar a son destino. Una tempestat los arroxà al port de Liorna y se aprofitaren de esta ocasió per anar a visitar al Sant Pare y pèndrer cerca⁶¹ sa persona motius de consol en la gran resignació ab què suportaba sos infortunis. Lo sentiment més penós per ell fou saber que en Roma mateix se perseguia a la religió de Jesuchrist, y que un dels que ell havia ençalsat més a un dels puestos alts de la Iglésia hagués tingut la flaqueza [p. 10] de apostatar. Pasem en cilenci lo nom de qui feu aquest ultrage a la religió; pot aborrrar-lo ben prest ab lo arrepeniment.

16. Pio Sisè fou molt en breu oprimít de una seguida de amarguras novas. Apareixent que la revolució en Roma se consolidava, molts dels que havían seguit al papa, y son mateix metge, volgueren tornar-sse'n allà y lo abandonaren. Ell mateix fou novament mortificat en sa persona: quedà consignat dins las parets de la cartuxa y no tingué llibertat de eixir de ella. Ly fou llevada tota comunicació exterior, son nebot tingué la orde de separar-se de ell y, per cargar-lo de privacions, no ly permeteren més celebrar los sagrats misteris.

17. Sos enemichs no'l perderen de vista: obcervàvan tots sos pasos; y havían dit: «Si té forças per dir missa, las té de sobras per a ser transportat». En conseqüència, de quant en quant venia a Florència la orde de la deportació.⁶² Era menester las més vivas instàncias del gran duch y, sobretot, apoyar-se del parer dels metges per demostrar o sa impossibilitat o que era voler que'l papa morís en lo mar. La tolerància filosòfica del Directori entretant precisada se veu, no trovant en estos agents el ànimo perseguidor de què ella estava dominada.

59. Cop d'estat del 18 de fructidor de l'any V (4 de setembre de 1797), efectuat pel Directori amb el suport de l'exèrcit contra els moderats i els monàrquics.

60. *bastiment*, 'barca gran' (Antoni M. ALCOVER – Francesc de B. MOLL, *Diccionari català-valencià-balear*, Palma de Mallorca, Editorial Moll 1964-1968, 10 vols.

En línia: <https://dcvb.iec.cat> [08.06.2023].

61. *cerca*, escrit al marge.

62. Al ms. *Diputació*; corregim segons el significat i la lliçó del ms. 964 (BUB).

18. En estas circumstàncies lo Sant Pare, que acababa de separar-se de son nebot y de una part de son servey, cridà junt a si a monsenyor de Espina,⁶³ en el dia arquebisba de Corinto. Aquest subjecte, recomendable per lo que formà un⁶⁴ [p. 11] conjunt de verdader mèrit, no se detingué per anar-se'n cerca del Sant Pare y renunciant quant tenia de més apreciable se sacrificà, en cert modo, per a suavisar el cautiveri de Pio Sisè, constituíen-se presoner ab ell.

19. Apar que, per a mostrar de una vegada dos exemples patents de la instabilitat de las grandezas humanas, permeté lo cel, en la cartuxa de Florència, la concurrència de dos soberans desentronizats: el rey de Cerdenya fugia de sos estats en lo decembre de 1798, expel·lit alashoras, també, per los mateixos medis que se havían practicat en Roma.

20. Lo Directori de França havia primer demanat la ciutadela de Turín y, en seguida, fou fàcil acabar la ruína de aquest príncep. Se ly concedí, com de gràcia, lo deixar-lo retirar ab tranquil·litat de Cerdenya ab sa família y, al pasar per Florència, demanà per únic favor poder visitar a Pio Sisè ab la reyna, sa esposa.

21. Ni era menor la ànsia que tenia el papa de vèurer a esta família desventurada. La reyna⁶⁵ era germana de aquell àngel de virtut, madama Elisabet, imolada en París en temps de Robespierre.⁶⁶ Madama Clotilde havia portat junt ab si, al trono, una pietat la més elevada; se trobaba en ella quant té de amable la religió y aixís era adorada en sos estats, en los quals sa ànima benèfica no se ocupaba en altra cosa que en fer beneficis.

22. El papa, per honrar-los, se havia manat revestir dels ornaments de sa dignitat, renuncià sas forças per a eixir a [p. 12] rèbrer al monarca destronat. Se trovaren en un replà de la escala y, de seguida, est príncep y la reyna se postraren. En va lo pontífice feu tots los esforços per alçar-los: el rey s'empenyà en besar los peus del vicari de Jesuchrist. Ell ly expressà sa alegria y consol de vèurer-lo: «Majors», digué, «de lo que aparèixan y més amargas són mas desgràcias, Pare Sant.» Ly anyadeix: «No trovo menos el trono que he perdut; tot ho trovo en vostres peus.» «Ha! amat príncep», ly respon lo papa, «tot és vanitat: vós y jo ho experimentam; tot és vanitat si no és lo amor de Déu y servir-lo. Ficxem nostres ulls al cel: allí és a hon nos espèran uns tronons que los hòmens no nos podran llevar.» Tingueren de seguida, en lo aposento del Sant Pare, un col·loqui de mitja hora, que fou un consol recíproc per las tres il·lustres víctimas.

63. Giuseppe Maria Espina Sarzana, 1756 – Roma, 1828). El 10 de juny de 1798 fou elegit arquebisbe titular de Corint i rebé l'ordenació episcopal el 30 de setembre del mateix any de mans del cardenal Francisco Antonio de Lorenzana y Butrón.

64. *que formà un*, al ms. és escrit al marge inferior de la pàgina.

65. Maria Clotilde de França, germana de Lluís XVI.

66. Elisabet de França, la menor de les germanes de Lluís XVI, fou guillotmada el 10 de maig de 1794.

23. Ab tot, la presència del papa en Toscana inquietaba sempre a sos seguidors. El any 1799 anaba a comensar. Los immensos preparatius dels dos emperadors daren bastant a prevèurer que la guerra anaba a encèndrer-se. Los lances podían ser contraris en Itàlia als excèrcits francesos y los enemichs del papa temían que ell no fos aportat a Roma, y que son triümfó no-ls escapàs. Aquestos filosops pensàban aniquilar la Iglésia cathòlica perquè tenían a son quefe presoner, com si Neron, per lo cautiveri y martiri de sant Pere, hagués pogut destruhir-la.

24. Esperàban, alomenos en son insensat projecte, que, desterrat en una isla, el papa quedaria en ella totalment olvidat, quant sa fràgil salut pogués resistir la travesia del mar. Però la [p. 13] Providència, quals designis són impenetrables y que se burla de tot lo argull de la filosofia, tenia miras molt oposadas.

25. Axís, als últims de febrer arribà al gran duch una nova orde de dexar eixir al papa per la deportació a Cerdenya. Per esta vegade ly aconcellaren, examinat tot bé y atesos los majors perills igualment si permanexia en Toscana, de exposar-se al perill del mar y eixir. Sa salut, per altra part, apareixia permètrer-se-lo y estava ja fet [a] son sacrifici. Se disposaba a la partida, quant una enfermedat grave lo posà a las portas de la mort. Durà cerca de un mes; se temé per molt temps que no ne eixiria de ella y, ab tot, cobrà bastanta força per a crèurer-se possible lo viatge del mar. Però precisament, des de que se resolgué a assò, lo embiat de França se ly oposà: que los inglesos cubrían lo mar de Toscana ab sos baxells y la política dels directors havia mudat lo intent. Lo gran duch tingué encara la orde de entregar son presoner; y est príncep, sobradament dèbil, no se atreví a resistir. Sa condescendència res fou menos que recompensar-lo, pués poch temps després foren invadits sos estats y se veu ell mateix precisat a fugir ab precipitació.

26. La exida del papa fou molt oculta: ly manaren posar-se en lo cotge a mitja nit y prengueren la ruta de Parma, hon arribaren en poch dias, después de haver atrevessat Florència, Bolònia y Mòdena. Lo duch de Parma⁶⁷ se avansà molt honradament a visitar al sumo pontífice y ly feu en secret tot lo recibo que ly era degut. Però la política no permetia més y no se ly feren ningun dels honors públics deguts al gefe de la Yglésia. Se passà tot ab lo ma-[p. 14]teix silenci que en Florència y Siena. Habia aparegut que deixàban al papa en Parma y se havia anunciat de est modo; però a penas havia permanescut allí dos dias quant una orde de Scherer,⁶⁸ general de l'excèrcit de Itàlia, vingué a mudar aquest destino per transportar-lo a Turín.

27. Dos dias més tart haguera estat llibertat per 600 úsars de l'excèrcit imperial, que entraren a Parma sens demanar permís al duch ab orde de apoderar-se del papa. Però Déu tenia altres designis sobre ell, perquè després

67. Ferran de Borbó, net de Felip V d'Espanya.

68. Barthélemy Scherer, militar alsacià que, després d'haver servit l'exèrcit austríac, entrà al servei de França.

de haver deixat a Parma havían fet passar per Lodi⁶⁹ al Sant Pare, y fet passar⁷⁰ lo riu Po per un pont de barcas, quant sa comitiva vingué a dar en una columna de l'exèrcit francès que, batuda de l'enemig, fugia en desorde. Assò era el 16 de abril últim. Dos horas més tart, en lloch de encontrar al destacament francès, haguera estat alcançat dels austríacs, que lo aurían aportat al centro de Itàlia: ell hauria estat perdut per nostra pàtria y no hauríam jamay nosaltres lograt del benefici de sa presència. Entretant que sos perseguidors se complahían de haver-lo fet eixir a temps, per sas ideas, ciegos com estàvan, no compregueren que no éran més que los instruments visibles de la Providència, que se servia de son furor per a arribar a son fi, y confondre'ls.

28. Después de haver fet variar la ruta a la comitiva del Sant Pare, perquè no enquantràs als austríacs, arribaren luego a las terras del Piamont; y, de allí, a Turín, a qual ciutadela fou consignat. Esta ciutat havia estat certament senyalada com a termini que havia de ser del [p. 15] viatge, però después de dos dias de descans ly manaren eixir per a Suze,⁷¹ per conduhir-lo de allí a França. Tal era lo últim partit que prenían los directors respecte a l'il-lustre catiu. Y esta idea formada per sa part de pasejar de poble en poble al soberano pontífice per a asaciar-lo de oprobri devia ser lo principi de sa glòria, o major de la República, y debia tornar en confusió de ella aquell projecte de deschatolizar la França que lo Directori francès ni se daba la pena de disimular en sas proclamas al poble.

29. Se rendí, en certa manera, tota la França als peus de Sa Santedat des de sa entrada a nostre territori. Encenyaba als pentarcos de Luxemburgo,⁷² que el reynat de Jesuchrist era superior a los esforços⁷³ de ells; y que la Yglésia, sentada sobre la pedra, era més ferma que son govern y que sa constitució de l'any 3r., que no ha estat menester més que un dia y un home sol per a arruhinar-la.⁷⁴ De Suze debia, luego, marxar-se a Granoble, segons los primers ordes; però se mudaren y se prengué la ruta de Brianzon.

30. Era aleshoras el 28 de abril, y era precís atravesar lo Vall de Ours y lo Mont Genebre, camí molt més alt y penós que lo Mont Ceny,⁷⁵ estava encara cubert de neu. Y no obstant, a pesar de un temps borrascós y de tormenta, se

69. Ciutat del Milanesat, davant la qual Napoleó vencé el 1796 l'exèrcit austríac. Aquesta victòria assegurà als francesos la possessió de la Llombardia.

70. Al ms. *arrepassar*, amb *arre*, ratllat.

71. Susa, en francès *Suse*, petita ciutat dels Alps piemontesos, centre important de comunicació entre Torí i París.

72. Es refereix al Palau de Luxemburg, a París, que des del 1795 era la seu del Directori (el qual era format per cinc membres, d'on prové la designació de *pentarcos* que figura en el text).

73. En una primera redacció es llegeix *las forçes*, després corregit per *los esforços*.

74. Fa referència al cop d'estat del 18 de brumari (9 de novembre de 1799), que significà la fi del Directori i l'inici del Consolat. El general Bonaparte hi tingué un paper decisiu.

75. La clàssica ruta del coll del Mont Cenis duia a Grenoble i Lió a través de Savoia (de feia ben poc incorporada a la República Francesa); més al sud, el camí del coll de Mont Genèbre, per la vall d'Ols, la més septentrional de les Valls Valdeses, que menava a Briançon, al Delfinat occità, feia possible, tradicionalment, el pas directe al territori de sobirania francesa.

obligà eixir al pontífice octogenari en un mal carruatge mitg obert. Lo viatge fou penós; y fou necessari obrir camí entre cinc peus de neu, que acababa de càurer, y después de 9 horas de marcha arribà penetrat de fret a Brianzon. Los cathòlics de esta ciutat habían anat en quadrillas a rèbrer al Sant [p. 16] Pare y ly feren una espècie de entrada triümfant per sa alegria, aclamacions y mostras que ly daren de obsequi piadós.

31. Los sacerdots constitucionals de Brianzon se anaren a sa iglésia a cantar lo tedéum. Però esta ficció a ningú enganyà: era ben sabut que son cisma los separaba de la comunió del papa per més que ells afectàban dir lo contrari; y per tots los llochs per hon passà se ha obervat molt bé que, en lloch de presentar-se y, també, de procurar de fer-ly la cort, tenían bon cuydado de amagar-se a la primera veu de sa arribada.

32. La administració de Brianzon volia, primer, allotjar al Sant Pare en lo castell de Trescaps,⁷⁶ habitació tan horrenda que se mirà per benefici lograr-ly, a sollicitut del general Muller, que fos allotjat..., a hon?... , a l'hospital; y encara allí no ly donaren més que un aposento estret, en lo qual no podia fer-se foch sens umplir-se de fum. Se extengué la barbaritat fins a prohibir-lo eixir de allí⁷⁷ y de obrir la finestra, a fi de evitar, dèyan los jacobins de Brianzon, el contagi del fanatisme.

33. Més feren: imaginaren contra lo il·lustre presoner aquell gènere de conspiracions inventat de Robespierre. Se atreviren a escriurer que Pio 6° se ocupaba ab sos capellans en alçar lo plan de las fortificacions de la ciutat per a embiar-lo a Subarouu.⁷⁸ Los del govern fingiren crèurer esta faula y vingué orde de trasladar a Grenoble als companys del Sant Pare, dexant-lo sol en mans de alguns criats.

34. Felizment per a Sa Santedat, lo rey de Espanya, al saber son arribo a França, ly despatxà al senyor Labrador⁷⁹ [p. 17] com a embaxador.⁸⁰ Aquest ministre logrà alvíos al cautiveri del papa. Lo departament de Isere⁸¹ volgué fer-se honra de pensar en sa salut y ly embià lo primer metge de la província. Fou manat venir en seguida coches per trasladar al Sant Pare a Grenoble, hon

76. Fort des Trois Têtes, fortificació propera a Briançon, projectada per Vauvan.

77. Segueix *ni obr*, ratllat.

78. Aleksandr Vassílievitx Suvórov (Moscou, 1730 – Sant Petersburg, 1800), comte Suvórov de Rimnik, príncep del regne de Sardènia, comte del Sant Imperi Romà, príncep de l'imperi rus i quart i últim generalíssim de l'imperi rus. Un dels pocs generals de la història que no perdé mai cap batalla i, per aquest motiu, molt reconegut pels seus mèrits militars.

79. Pedro Gómez Havelo, marquès de Labrador (Valencia de Alcántara 1765 – París, 1850), diplomàtic extremeny. El 1798 fou designat enviat plenipotenciari per Carles IV per assistir el papa Pius VI, que era presoner dels francesos a Florència des de febrer de 1798.

80. Al ms., la *e* d'*embaxador* apareix ratllada i rectificada per una *a*.

81. Al ms. diu *Siere*. L'Isère (en francès) o la Isèra (en occità) és un departament francès situat a l'actual regió administrativa d'Alvèrnia-Roina-Alps (França). La capital és Grenoble. Es creà durant la Revolució Francesa, el 1790, a partir d'una part de l'antiga província del Delfinat.

arribà el 7 de juliol últim, enmitg de una concurrència immensa que havia a son encontre eixit.

35. Lo departament havia triplicat la guàrdia del papa perquè ningú se ly pogués arribar. Ab tot, la concurrència fou tant gran y tan contínua devant de la casa en la qual vivia, que creguéran dever-ly suplicar que isqués a vista de aquell immens poble. Se manà portar cerca una finestra. La multitud pogué satisfere sa curiositat. Però havent volgut algú, per un afecte mal entès, palmatejar y havent-se repetit aquest gènere de aplauso al mateix temps per totes parts, el Sant Pare, per rahó de la indecència de aquest palmateix, manà que-l tornassen a sa cadira sens dar al poble sa benedició.

36. Habent los cathòlics comprès sa falta, esperaren lo temps de la marxa, que debia verificar-se la nit del 10; y anaba a apuntar lo dia quant veren arribar son cotxe a la porta de França. Se podria dir que tota la ciutat lo esperaba allí. Tot lo gentio acompanyà al Sant Pare quant pogué, repetint estas paraulas: «Sant Pare, dau-nos vostra benedició», «Pare Sant, no nos negueu vostra benedició.» Pio Sisè los la donà ab amorós afecte.

37. Seguim-lo en las vàrias detencions que ly manaren fer per trasladar-lo a Valença, (1) a orde del Directori. Al passar per Moirans, fou portat a Tulins⁸² a dormir; havia arribat dejorn y moltes [p. 18] gents se presentaren a la municipalitat per lo permís de vèurer al papa; no se negà. No obstant, convenia dexar-lo descansar un rato de la fatiga del camí. Poch después ly suplicaren si volia rèbrer las personas que se presentàban. Ell feu menzió de una senyoreta ab dos noys que havia reparat seguían constantamente son carruatge des de Grenoble y, no podent indicar-los de altre modo, demanà que manassen entrar los noys. Aquestos dos nois ab sa tia habían fet aquesta fatiga de camí ab la esperança de poder acerçar-se al Sant Pare, y no quedaren enganyats sos desitgs. Arribaren a llançar-se a sos peus, derramant llàgrimas de ternura. Lo Sant Pare los manà alçar, los demanà son nom y los donà sa benedició. Las carícias que feu als dos noys acordaren que nostre senyor Jesuchrist, en totes ocasions, donaba senyals de predilecció a esta edat de inocència.

38. Vàrias personas se aprofitaren de la oportunitat que havia de vèurer en Tulins al vicari de Jesuchrist; però, sobretot, lo dia següent fou quant lo concurs fou més numerós. Partia aquell dia per anar a Sant Marcelí,⁸³ y com la veu de son pasatge pròxim havia corregut de boca en boca, eixían en gran número al camí ral per rèbrer sa benedició. Feya un calor exorbitant (era el 11 de juliol), no obstant antes volgué lo Sant Pare quedar exposat al sol y sufrir la pols que deixar tirar las cortinas del carruatge, per no privar de que lo vessen las gents del camp, que acudían de totes parts, admiràban sa paciència en benehir-los luego que conexia, per sa positura, que ho desitjàban. És precís

82. Moirans i Tullins són dues ciutats de la regió Roina-Alps situades al departament de la Isèra.

83. Sant Marcelin (en occità), Saint-Marcellin (en francès), ciutat de la regió Roina-Alps situada al departament de la Isèra.

fer esta justícia, de pas, als gendarmes de la Isere,⁸⁴ de haver tingut [p. 19] ab lo Sant Pare tots los respectes que se ly devían. Tenían cuydado de esperar-se quant convenia, a fi que·l gentio que se atropellaba cerca del carruatge del papa no rebés dany de sos caballs. Tenían la cortesia de asenyalar al poble la persona de Sa Santedat: «És aquell», dèyan, «que va a la dreta vestit de blanch.» Cuydàban, també, que se tingués al Sant Pare lo respecte convenient y, algunas vegades, en termes enèrgics, manaren llevar lo sombrero a alguns inadvertits.

39. Lo advertiren en la ruta de Sant Marcellí de que estava en lo bisbat de Viena.⁸⁵ El papa se recordà aleshoras de haver rebut en Roma al prelat de aquell bisbat, al qual se habia detingut per llarg temps, ab sentiment seu, quant volia tornar-se'n a son remat, per quedar exposat a las borrascas del temps. «És un pastor», anyadí, «digne dels primers sigles; va a peu y se exposa com lo més sencillo missionista.» Y per la estima singular que tenia del pastor, al passar per allí desitjaba a son remat las més abundants benediccions del cel.

40. De Tulins fou lo papa portat a Sant Marcellí, y lo dia següent era festa de sant Pio, 12 de juliol. Los catòlics se valgueren de esta ocasió per presentar-ly un ram de rosas. La jobe que ly va oferí feu lo cumpliment regular de desitjar-ly que las rosas creïxessen per ell sens espinas. Lo ram fou acceptat ab agrado, però el Sant Pare, que tenia la ànima rodejada de espinas, dexà obcerbar, alçant los ulls al cel ab senyal de resignació, que manifestaba quant diferent sa positura de la que ly desitjaban. La concurrència fou tant gran en Sant Marcellí que la administració⁸⁶ arribà a asustar-se, y prengué lo partit de [p. 20] fer córrer la veu de que el papa estava malalt. Ab tot, un jobe vestit de uniforme nacional penetrà fins cerca de sa persona y pugué expresar-ly son sentiment y aflicció de vèurer al gefe de la Iglésia en estat de cautiveri.⁸⁷ El papa lo prengué per la mà y, estranyent-ly carinyosament embers al cor, ly donà gràcias ab lo major agraphiment.

41. El 13 de juliol isqué el papa per anar a Romans, hon havia de descansar. Aquí se mudà lo teatro: estàban en el departament de la Drome⁸⁸ y se podria dir que los gendarmes de est departament éran de una espècie totalment oposada als de la Isere.⁸⁹ Los de la Drome se atreviren ab expressions las més indecentes contra el august presoner y contra los cathòlics que se arrimàban al pas; tractàvant-los de fanàtics, conforme a l'estil acostumat dels

84. Al ms. diu *Siere*.

85. Es refereix a l'arquebisbat de Viena del Delfinat.

86. Al ms., *admiració*, amb la síl·laba *ra* ratllada i, al damunt, *nistra*.

87. Entre les formes de dissimular la condició d'eclesiàstic, com ara esdevenir secretari o professor, no falta la de fer el servei de guàrdia nacional, com feu el bisbe de Sant Papol, al Llenguadoc, Maillé de la Tour-Landry; vegeu PAUL DESLANDRES, *Histoire de l'Église Catholique en France*, París, Blond et Gay 1913, p. 241-242.

88. Droma, departament de l'actual regió administrativa d'Alvèrnia-Roina-Alps (França). La capital és Valença. Limita al sud-oest amb Isèra.

89. Al ms. diu *Siere*.

chibistas.⁹⁰ Y, fiels als ordes que segurament havían rebut, no dexaren ningun mal tracte dels que estàban en son poder.

[42.] Aguera estat convenient, en recompensa, arreplegar las finesas y expressions de aquest bon poble. Los uns se alegràban de haver rebut sa benedicció; altres dèyan: «És nostre pare, Déu bo nos lo envia, tal vegada, per nostra dicha. Molt temps ha que som desgraciats.» «Mireu, ab tot, un home», deya la muller de un fogós patriota, «que a una república com la França fa doblar a tots las rodillas.» Altres dèyan: «Hon volen, pués, portar a un vell octogenari? És tal vegada per obligar-lo a morir, com ho han fet ab nostres bons sacerdots?» Lo Sant Pare, per sa part, se enternia de l'interès dels treballadors del camp y de las mostrars de pietat de quants se ly acercàban. «No», deya sovint, «la religió no [p. 21] està extingida en França.» Y aixís procuraba, o ab gestos o ab miradas, manifestar-los lo gust que tenia de vèurer-los.

43. Después que fou escoltat de la gendarmeria de la Drome, ja no fou llibre lo papa de donar sas benediccions als que se ly presentàban, y los gendarmes los apartàban de allí ab ferocitat, complaxén-se en impedir-los acercar-se al carruatge. Passaren per un llogaret en què un de la comitiva del papa demanà un vas de aygua; feya gran calor. Se parà lo cotxe y, al temps que portàban la aygua, una dona, que sabia que el Sant Pare benehia a las criaturas, ly presentà la sua; ell la acaricià y, efectivament, la benehí. Los gendarmes, al vèurer aquest infant en brazos del Sant Pare, reparant al mateix temps lo vas de la aygua que havían portat, arribaren a imaginar-se que anaba a celebrar un baptisme y cridaren: «fanatisme, superstició!»; arroxaren la criatura a sa mare, carregan de oprobis al soberano pontífice. Unas donzellas vestidas de blanch havían vingut cerca de Romans a esperar al Sant Pare en lo camí. Formàban vàrias quadrillas: unas cantàban càntics, altrars rezàban lo rosari y altrars llansàban flors al cotxe. Los gendarmes correspongueren a aquest concert ab un estrivillo ben diferent: tot quant la impietat y llicència ofereixen de més obce(a)no, ho vomitaren a estas pias donzellas.

44. En Romans, lo comisari del poder executiu havia declarat que no consentiria que el papa vingués a oficiar, tals éran sas expresions, en sa presència; ab tot, la gent umplia las entradas y estàncias de la casa en què se habia apeat Pio Sisè. Volgué pri-[p. 22]mer, lo comisari, fer retirar tota la gent, però [no] se feu cas de sa orde. Manà immediatament a la força armada que obràs per alcansar-o per força; ni foren menos vans sos esforços. El poble clamaba: «Que nos dexin vèurer al gefe de nostra religió! Que nos dexin rèbrer sa benedicció y quedarem contents!» Asò era lo que havia jurat no permètrer lo comisari. Ab tot, desconfiat de la inutilitat de sos intents, pasà a suplicar al Sant Pare que isqués a la finestra per accontentar en un instant a tanta multitut de gent, però intimant-ly expresament que no donàs ningun senyal de benedicció al poble. Aquesta condició fou retxasada ab indignació dels concurrents, un dels quals

90. *chibista*, de l'argot castellà *gibar* 'vexar'.

feu enténdrer ab viveza al representant del Directori que podia, en bon-hora, segons las ordes de sos amos, perseguir al Sant Pare, però que no faria de ell un rey de farsa, ni estava en son poder envilèxer la magestat pontificia.

[45.] Lo fi de est altercat fou afrentós per lo comisari, pués havén-se retirat al costat del pontífice después de aquest pasatge, lo carregaren de oprobis, invectivas y amenasas en tal extrem, que comensà a témer a aquell poble, hon havia exsultat tant la soberania. Consentí luego en que el Sant Pare donàs sa benedició; però asò no ly bastaba al papa después de la facècia que acababa de pasar y no se donà per entès, sinó que volgué que ell mateix ly demanàs. Tot lo orgull del comisari filosòfic se veu obligat a cedir y, luego, per fi, a taramudejar sa súplica al papa de què gustàs benignament de benehir al poble rehunít. [p. 23]

[46.] Alashoras el pontífice se manifestà ab benignitat y despedí a la gent contenta y satisfeta. Lo comisari, avergonyit, se n'anà [a] trasladar als registres de la municipalitat sa protesta de que si havia instat al papa de benehir al poble de Romans sens haver fet antes jurament de odi a la monarquia y demés actes de⁹¹ submissió prescrits per las lleys, era per haver estat forçat a allò de la força major y per temor de que encara lo poble no demanàs de ell nous sacrificis. Lo diumenge, dia següent, anà a prevenir a los gendarmes manassen al papa que martxàs antes de dia.

47. Esta última jornada era lo termini dels viatges del Sant Pare. Arribà a Valenza a las 7 de la nit, molt antes del que pensàban, lo que frustrà al[s] cathòlics lo eixir a rèbrerlo. Però a penas se sabé, quant un numerós concurs se arreplagà al costat de la casa del govern, en què lo papa anà a baixar. Luego foren tancats los portals, alçat lo pont llevadís y los concorrents cathòlics no traguèren més que malediccions dels gendarmes que, acabant allí sa comissió, apareixia volían allí descarregar totas las blasfèmias de l'esperit revolucionari. És de notar-se que aquell dia era lo 14 de juliol últim. En la mateixa època, lo any antecedent, havían cremat en Valenza dos figuras que representàban a Lluys 18 y a Pio 6. En est any, la arribada del pontífice impedí tot divert[i]ment cívic.

48. La administració central se apresurà a publicar una orde en esta ocasió digna de la impietat revolucionària y perseguidora. Ab pretext de assegurar [p. 24] la pública tranquilítat posaren totas las travas possibles a la comunicació necesària ab lo papa y se gozàban de llevar ab sas providèncias a tot cathòlic, lo consol de tractar ab son pare. Volían complàurer als directors de Luxemburgo, però ignoràban que serían estos luego arroxats de son trono y que no·ls quedaria després sinó la infàmia de la persecució. Aquí devem, també, honrar el ciutadà Bouveron,⁹² comisari del poder executiu, qui repugnà en pèndrer part

91. Al ms. *de*, afegit a l'interlineat.

92. Arran d'aquest nou acte de crueltat envers el pontífex, Bouveron envià al Directori la dimissió del seu càrrec. Vegeu *Recueil de poésies chrétiennes*, 121.

en esta deliberació y també se opusà a ella, y acabà ab dar sa dimisió per no ser agent de las percecucions que procuràban mòurer al vicari de Jesuchrist.

49. En dita orde se prohibia expresament que ningú, fos qui fos, pogués parlar al Sant Pare sinó en presència del comandant de la plaza o de un oficial destinat a aquest fi. Estaba ordenat córrer contínues patrullas, perquè de ningun modo se formàs la menor reunió en lo veÿnat de l'exgovern: ab tantas veras prenia la am[i]nistració lo impedir que-ls cathòlics, ni de cerca ni de lluny, poguessen manifestar al papa sa devoció, ni demanar-ly sa benedicció.

50. Altra providència més extremada fou la orde que donaren a todas las centinellas, de tots los edificis y galeres, de velor⁹³ que no-s fes lo menor senyal entre el papa o personas⁹⁴ de son sèquit. Y als sacerdots reclusos en lo convent dels obcervants se'ls prohibí eixir al terrat de la casa de sa reclusió. Per últim, se previngué al papa y a sa comitiva que anassen ab cuydado en sos enrahonaments y que se abtinguessen de tota expresió que pogués servir de foment a la ma-[p. 25]llevolència o al fanatisme. Mediant assò, oferia la administració al papa tots los alvíos que pogués permètrer la sua cituació.

51. Tal era, en sustància, dita orde; monument fiel del fanatisme filosòfic. En ella se vey a lo que pot dar de si, segons un autor modern, «la barbaritat il·lustrada y la atrocitat sistemàtica.» Al Sant Pare, en estil revolucionari, era anomenat «el exsacerdot», «el expontífice». Esta peza se fixà per tots los cantons de Valenza lo dia següent a la arribada del papa. Y en aquest mateix dia anaren los administradors a visar-lo per cerimònia. El senyor Labrador, a qui lo rey de Espanya acababa de enviar al papa com a embaixador seu, als notificà lo interès que prenia son soberà per Sa Santedat y, sens dubte, a ell se degueren los petits miraments que se ly tingueren de allí al devant. El pontífice soberà agrahí⁹⁵ als administradors la oferta de serveys, y la entrevista fou brevíssima.

Nota: Fem una confrontació de est procehiment ab un pedaz que extraurem aquí de la oració fúnebre del papa, que se digué últimament en Londres per lo doctor O'Leary,⁹⁶ en ocasió del funeral que-ls cathòlics inglesos manaren celebrar ab tota la magnificència possible. Después de haver declamat el orador (declamat) contra aquella pretesa filosofia que lleva de las accions humanas

93. A l'exemplar que es conserva a la BUB de l'edició original en llengua francesa (M-6436) es llegeix: «les sentinelles des bâtimens et terrasses, de veiller». A la traducció en castellà (ms. 964 BUB): «las centinelas de los edificios y galerías, de velar».

94. Al ms. *perso* i, afegit al marge esquerre de la ratlla, *nas*.

95. Al ms. es llegeix *agrabit*, amb la *t* ratllada.

96. Bisbe irlandès que pronuncià l'oració fúnebre amb motiu de les exèquies a Pius VI, a Londres, el 10 d'octubre de 1799. La missa fou celebrada pel vicari apostòlic Douglas, secundat per O'Leary i tres bisbes francesos. Cal tenir present que la mort de Pius VI havia creat molta consternació. A banda d'Anglaterra, a Itàlia, Holanda, i àdhuc a França, es feren formalment exèquies a les quals fins i tot assistiren els protestants. A Londres, on havien fugit bisbes francesos, les exèquies foren especialment solemnes gràcies a la cura de monsenyor Ersckine, auditor del papa. Vegeu BALDASSARI, *Histoire*, 559.

tota futura responsabilitat, que deixa libre lo fre a todas las passions y prova lo home lo crim sens càstic, anyadeix: «De allí, aquell diluvi de atentats que ha inundat⁹⁷ a la França, sens que púgan contenir-los la consciència o lo temor del càstig; però aquella filosofia, a pesar de sos crims o horrors, no ha de quedar [p. 26] satisfeta fins que age sacrificat sobre sos altars un pontífice augosto, vell venerable, quals miradas angèlicas y magestuós aspecte haguéran forçat a un Alexandro y a un Atila a rendir-se a sos peus per a besar-se'ls.»

52. Sa Santetat ignoraba los cartells plantats en lo dematí, però sa paciència y sa moderació se haguéran desentès de allò, encara que ho hagués sabut. Se obcervà, ab tot, que el orador de la diputació no se atreví, en la resposta a l'embaxador de Espanya, a calificar al papa de expontífice, com estava en los cartells. Las providèncias que havían pres per trancar la comunicació del Sant Pare tingueren son compliment y fins a la sua mort foren pochs los francesos que tingueren la ditxa de veure'l. Per lo espay de un mes enter solicitaren unas senyoras aquest permís, sens lograr-lo.

53. Però en recompensa dels honors que tenían prohibit fer al Sant Pare, quants vots secrets, quants obsequis particulars se ly dirigiren cada dia? Quants christians pios partían ab ell son cautiveri y quantas mans se alçaban al cel continuadament per suplicar la sua concervació? A l'altre dia de son arribo se ly feu entregar una petita poesia, que acceptà ab gust. Son autor era un sacerdot francès catiu en la casa de reclusió de Valenza,⁹⁸ assò és, un sacerdot no jurat,* un sacerdot fiel a la fe y que gemega entre cadenas, com altres tants, per causa de la religió. Y per expresar tot son goig de estar cerca del Sant Pare, encara que privat de veure'l, diu lo poeta:

*Nota: Tal vegada, al fi se farà justícia a los que se han negat a jurar lo que se oposaba a sa consciència. Vegem tres constitucions ab 8 anys, y tot lo fruyt que se ha tret de tants juraments fets succectivament de guardar-las no és estat més que cubrir la França de perjuros. Però al [p. 27] furor perseguidor ly convenia pèndrer medis de opriment, y era segur lo de demanar juraments impios als que no saben mentir a Déu ni anar contra sa consciència.

«Feliz qui logra vèurer a l'hèroe sacrosant
que la Europa venera y Roma plora tant,
que, portat en presó, sens que quedi⁹⁹ abatut,
ab son exemple fa vèurer lo que pot la virtut,
mol més gran en [a]sí que allà en lo Vaticà:
las cadenas prefereix al sòlio soberà.

97. *inúndan*, al ms.; corregim segons el significat.

98. L'autor d'aquest poema fou M. Billon de Saillant, prebost del capítol de Saint-Paul-Trois-Châteaux, el qual, reclus als *cordeliers* amb motiu de no haver prestat el jurament de fidelitat al nou ordre constitucional i escapolint-se dels cellers, el va poder fer arribar a l'agost presoner. Vegeu el *Recueil de poésies chrétiennes*, en què, a més d'explicar l'autoria d'aquest poema, el reproduceix íntegrament a les pàgines 124-126.

99. Al ms. es llegeix *quidi*.

En sa martxa triümfal, de totes parts [ell] mira
tropas de gent fiel que l'obsèquia y admira.
(Y) la mateixa impietat, confusa en sa victòria,
a[n] [e]l vençut respecta y ly embeja sa glòria:
tal a vista de l'Arca, allà en Azot¹⁰⁰ cautiva,
(e)l'ídol Dagon¹⁰¹ rendia sa presència altiva.
Però no temeu, no, filisteus del dia,
que l'arca de la fe, cautiva en vostre sòl,
[en] derramant la mort os abisme en lo dol.
Viviu, que el Bon Pastor, ab caritat extrema,
és qui desitja ser el únic anatema:
os mira y, ab la creu que entre sas mans té,
per[la]què Déu suspenga lo colp que os prevé,
així exclama: "Senyor, tant bo com os mostrau,
que-l furor de ton Pare ab ta sanch apagau, [p. 28]
sufrirà ta bondat la tràgica mudanza
que al foch de ton amor lo apague ta venja[n]za?
Ha! No tempteu, mon Déu, vostra ira, siau propici,
trayeu libre al francès de son fondo precipici.
Qui se oposerà a te veu, que, a penas pronuncià,
al món feu de no res y al caos ordenà?
Parleu, Senyor, troneu, y que la França entera,
a[n] [e]l raig de ta llum depòsia¹⁰² sa ceguera
y la incredulitat múdia de sentiment."
Com assò arribe a vèurer [me] moriré content,
gozós cantaré alashoras, [joiós] en mon destino,
de aquell vell Simeon el [seu] càntic divino.¹⁰³
Y la posteritat podrà ja dir de mi
que morí ab gran plaer, si ab dolor visquí.»

54. La vida del Sant Pare en Valenza durant la sua estada que feu allí des del 14 de juliol fins al 29 de agost, dia de sa mort, fou repartida entre la oració y meditació; ab aquestos sants exercicis se preparaba per la sua última hora.

55. Rezaba cada dia lo rosari ab los de sa casa. Tenia la més tierna devoció a la Santíssima Verge y se preparà per celebrar la festa de la sua Assumpta molts dias antes, renovant son fervor. Conoxia molt bé que se acostaba son fi, y ho expressab[a] aixís ab molta freqüència.

56. Lo temps que no empleaba en la oració lo pasaba en ocupar-se en los interesos de la religió. Sos ulls se giràban sovint envers Roma, que miraba

100. Asdad, ciutat filistea on fou portada l'Arca de l'Aliança.

101. Dagó, divinitat adorada a Asdad.

102. Al ms. consta *deposite*, que sembla un error de còpia pel sentit i per paral·lelisme amb el vers següent.

103. Simeó el Vell, personatge de l'Antic Testament, al qual fou presentat Jesús amb motiu de la circumcisió, ocasió en la qual va predir, amb el càntic *Nunc dimittis*, que una espasa de dolor travessaria l'ànima de Maria.

entregada a la filosofia destructora y antireligiosa. Sa conversa era de las pèrduas que la re-[p. 29] lligió y costums havían fet de salt en salt al fi de son pontificat, y esta memòria ly feya eixir las llàgrimas.

57. Aparexia que anunciaba que después de ell, bax lo regnat de son successor, la fe cathòlica quedaria triümfant. No se cansaba de elogiar lo afecte que'l poble francès ly havia demostrat en son viatge. Se enternia de las mostras de pietat que havia trovat en sa ruta: «Són dignes», repetia ab molta freqüència encara, «de las misericòrdias del Senyor». Així afectius los vots que formaba, y demanaba «nos porten la pau y lo temps de la fe». Ab una nova alegria benehia sempre los objectes de la religió que se ly presentàban. «Assò», deya, «me dona provas de no estar¹⁰⁴ extingida la fe en França». Però, antes de concedir las indulgèncias, se recullia en Déu, alsaba los ulls al cel y sentia que las gràcias de Jesuchrist anàban a córrer per sas mans.

58. Ha! A no ser las ordes tirànicas del Directori y lo zel antichristià de sos perseguidors, quantas personas se haguéran edificat al costat del papa? Quants pecadors, tal vegada, haguera convertit? Perquè se cítan vàrios que tornaren a la veritat, moguts del contrast dels perseguidors ab lo perseguit, y que se retiraren donant-se colps al pit, com lo centurió que-s trovà en lo peu de la creu de Jesuchrist. Se ha reparat, sobretot, la conversió de una senyora que vivia en lo cisme cerca de Sant Marcellí. Quant lo Sant Pare passà per allí, esta senyora, que únicament estava enganyada per los sacerdots del cantó, y que per sa part no tenia aquell orgull de esperit que fa casi impossible la conversió, quant atònita de la sanch freda e in-[p. 30]diferència dels sacerdots constitucionals que la mantenían en lo cisma: «Y què», se digué a si mateixa, «ells no césan de dir-nos que estan en comunió ab lo papa: com és possible que ni un de ells cuydi de visitar-lo? Antes al contrari, ells se ocúltan en lloch de venir devant de son poble a demanar sa benedicció.» Esta reflexió obrà y la Providència ly proporcionà un sacerdot fiel que acabà sa conversió.

59. Después de la arribada a Valenza no pogué lo papa alçar-se de l'estat de cahiment a què lo havían postrat tants viatges y colps tant violents. Era una espècie de prodigi el que hagués pogut suportar-los ab tantas malalties y als 82 anys. Sens dubte, la Providència ly havia donat un augment de forçes fins al lloch en què havia de consumir son sacrifici. Però arribat allí, ellas lo abandonaren y no ly fou més possible tenir-se en peus. Sas camas flaquejàban y¹⁰⁵ tornaba a càurer en sa cadira agravat de son propi pes. Per dar algun auxili a las forçes naturals lo fèyan pasejar en una cadira ab rodas; se agotaren los medis de l'art, però tot fou en va. Lo pontífice tenia la vida pendent de un fil. Cada dia declinaba; y, no obstant, qui ho creuria? Sos perseguidors trovaren que encara vivia demasiat y pretendrían arrancar-ly¹⁰⁶ aquell sople de vida que a penas ly

104. Al ms. davant d'estar hi figura *esting*, ratllat.

105. Al ms. davant d'y hi figura *no*, ratllat.

106. Al ms. davant d'arrancar-li hi figura *aquell*, ratllat.

quedaba. Perquè, com és possible explicar de altra manera la orde repentina que arribà al departament de la Drome, que manaba traslladar-lo a Dijon?

60. Esta orde se intimà als de la comitiva del Sant Pare. Y estàban entre los sustos de l'anunci de aquest viatge quant vingué a aterrar-los una [p. 31] crisis més terrible. A 19 de agost, a las 5 de la tarde, fou atacat Pio 6, entre somnis, de un violent vòmit. Tingué encara bastantas forçes per tocar una campaneta que tenia deball de coxí del llit: corregueren y lo trovaren sens sentits. Ly donaren per espay de molts dias tots los auxiliis necesaris. Enviaren a buscar, també, un metge¹⁰⁷ de Granoble, en qui lo Sant Pare tenia més confiansa. Però, què auxiliu podia trovar-se per sa salut y cos, extenuat de tants colps y enfermedats? Al prompte lo donaren tots los físics per desauciat y, ab tot, la naturaleza feu¹⁰⁸ un últim esforç y al cap de alguns dias tornà en si.

61. Después de una tal crisis, el papa entengué bé que estava cerca sa última hora y no volgué ocupar-se en res més que en lo de la eternitat. Sas primeras miradas se dirigiren envers la creu, senyal de nostra salvació, y sa primera paraula fou cridar a son confessor per a purificar-se més y més antes de demanar los últims sacraments.

62. El 27 de agost fou lo dia que se ly administrà lo viàtic. A aquest fi, volgué revestir-se dels ornaments pontificals y, per respecte a nostre senyor Jesuchrist, volgué també que-l baixassen del llit y lo posassen en sa cadira. A l' instant, sos capellans se revestiren de hàbits sacerdotals y se col·locaren al rodador ab ciris en las mans. Pio 6 fa, en sa presència, aquella professió de fe cathòlica, apostòlica, romana que deuen fer tots los papas en la hora de la mort; prega a Jesuchrist que concervi a la ciutat de Roma la antiguitat y pureza de la fe, que torni a la França la religió, la pau y la felicitat. Monsenyor arquebisbe de Corinto, ab llàgrimas en sos ulls, [p. 32] administrà lo viàtic al Sant Pare. Lo mateix prelat ly administrà al dia següent la extremaunció. Y sols después de haver arreglat de aquest modo los sagrats interesos de la sua ànima, se ocupà el sant pontífice en asuntos temporals. En aquella hora manà exténdrer un codicil per expressar sa última voluntat y per a manifestar en quant pogués son agrahiment ab los generosos companys de son cautiveri.

63. En sos últims instants se conexia que estava penetrat de amargura de deixar-los en un lloch estranger; allargaba la mà a tots los que se arrimàban a son llit y la estrenyia amorosament. Se ly ohia repetir a menut aquell vers del psalm 121: «*Latatus sum in bis, quae dicta sunt mihi, in domum Domini ibimus*; me he carregat de goig quant me han dit, anirem a la casa del Senyor». Permeté Déu que concervàs libre el ús de tots sos sentits fins a l'últim moment; y en la nit del 27 al 28 pogué encara rezar lo rosari ab los que lo rodejàban y continuar las oracions acostumadas.

107. Es tracta del doctor M. Duchadoz, «home religieux, affable, expert dans son art, et parlant facilement l'italien». Vegeu HESMIVY D'AURIBEAU, *Extraits*, 491.

108. Al ms. diu *fou*.

64. El 28 de agost en lo matí tenia sobre el llit creus y rosaris que ly havían posat y alçà¹⁰⁹ encara sas mans desvalgudas per concegrar-las ab sa benedicció. Al mitgdia sentí las palpitations y agonias de la mort, y aleshoras manà cridar a totes sas gents y a monsenyor arquebisbe de Corinθο. Devant de tots, després de tenir-los reunits a son rodedor, los feu¹¹⁰ un¹¹¹ despido lo més tierno y los donà sa última benedicció, qual reberen tots agenollats y desfets en llàgrimas. Acabada esta ceremònia, per imitar en tot lo exemple de Jesuchrist, dient-ly monsenyor de Corinθο si perdonaba a sos persegui-*[p. 33]*dors, arplegà en cert modo totes sas forçes per exclamar ab efusió de son cor: «O! Sí, los perdono.»

65. Poch después entrà en agonia y lo mateix prelat ly donà la benedicció papal que se usa donar en Roma a tots los pontífices moribundos. Pio VI, después de haver-la rebut, manà cridar a son capellà per demanar-ly ly rezàs la encomienda de l'ànima; seguí y respongué a tots los versets. Y com alguns instants antes de sa mort lo capellà se apartàs de son llit, pensant que-l moribundo no tenia ja coneixament, lo malalt lo advertí y donà algunas senyals que foren compresas de tots. Continuaren en razar oracions y se esforçaba encara a seguir-las fins a l' instant en què descansà en el Senyor als 29 de agost de 1799, a la una y 20 minuts de la nit, de edat de 82 anys.

66. Luego que-l Sant Pare hagué espirat, el arquebisbe de Corinθο demanà lo permís al departament per a amortallar-lo, y se ly concedí fins revestir-lo ab totes las senyals de sa dignitat y exposar-lo a la capella del govern, a la manera que ho aguera estat si hagués mort sobre son llit y aposento de Roma. El cos de Pio VI fou seguidament embalsemat y sellat ab molts sellos; y fou col·locat en un atahut de plom cubert de una caixa de noguer. Se feren per ell tots los obsequis de ternura y pietat, y per lo espay de nou dias el arquebisbe de Corinθο y los sis sacerdots que estàban en sa companyia celebraren lo sagrat sacrifici en presència de son cos y feren los oficis com se acostuma.

67. Murí Pio VI (Juan Ángel Braschi),¹¹² de edat de 82 anys, después¹¹³ del més llarg dels pontificats, pués *[p. 34]* que havia ocupat la silla de Roma per més llarg espay de temps que sant Pere. Nasqué en Cecena als 27 de decembre de 1717. Fou creat cardenal als 26 de abril de 1773 y ellegit papa als 15 de febrer de 1775.

68. Pocs papas han governat la Iglésia en circumstàncias tan difícils ab més prudència, moderació, zel y firmeza que Pio VI, verdaderament gran. Feu per lo bé de la religió tots los sacrificis temporals que ly aparagué requirían las

109. Al ms. hi deia *alçant*, però el copista esborra les dues lletres finals.

110. Al ms. hi diu *fou*.

111. Al ms. davant de *despido* hi ha *discurs*, ratllat.

112. Nom del cardenal Giovanni Àngelo Braschi (Cesena, 25 de desembre de 1717-Valença, 29 d'agost de 1799) abans d'adoptar el de Pius VI, en ser escollit papa. Al ms., per error, es dona com a data del naixement (25 de desembre) la data del bateig, que fou a Cesena el 27 de desembre.

113. Al ms., a continuació de *després*, hi figura una altra vegada el mateix mot, ratllat.

circunstàncies y se mostrà sobretot pare comú dels fiels, extenent sa sollicitut a tota la cristiandad. Però com no nos proposem aquí sinó lo històric de son cautiveri y lo que té relació ab la França, no nos detindrem en altres passatges sobre lo restant de sa vida.

69.¹¹⁴ Molt temps quedarà en la memòria el amor ab què rebé, y també cridà a sos estats, aquella multitud de expatriats sacerdots y prelats, als què las lleys del terrorisme llansàban de sa pàtria. Son zel se extengué a tots: provehí a la subsistència de cada hu y, quant una apariència de retorn a la moderació daba algun indici de ser cridats a França, ab què benignidad rebia¹¹⁵ als que venían a despedir-se de ell demanant-ly sa benedicció! Se asombraba de sa determinació y los obligaba a diferir-o. Se informaba dels motius que-ls movia a tornar-se'n, no tement que alguns no estiguessen en apuro y que per aquest motiu pensassen en deixar a Roma. «No so jo», als deya, «per ventura vostre pare? Per ventura no os teniu vosaltres per mos fills?... Deuríau allargar vostra partida... La revolució no està acabada [p. 35] en França». Estas éran las expressions de cordialitat del soberano pontífice.

70. No ly era difícil cumplir las accions del Bon Pastor en tota sa extensió. Sabé molt bé fer lo sacrifici de totas quantas riquezas tenia Roma per concenvar a son poble la pau y lo depòsit de la religió, però ab què magnanimitat se negà a altra espècie de sacrifici que pretengueren de ell. Se ly proposà, per los agents del Directori que tractàban la pau, el que revocàs tots los breus que havia expedit contra las innovacions francesas relatives a la religió. Y Pio VI respongué ab entereza que podían llevar-ly la vida, que podían llevar-ly sos estats, però que no daria un paz contrari a la fe, com a impropri e indigne de un soberano pontífice.

71. Tot és admirable en la conducta de la Providència per lo que mira a Pius VI, vicari de Jesuchrist en la terra. Quants passatges de semblanza ab lo Salvador del món? Com ell, se feu tot per tots; com ell, corregué tras la ovella perduda; com a ell, sos perseguidors lo han perseguit fins a la mort y, com Jesuchrist, se dexà portar ell a ella ab la mansuetut de un anyell. Y, com a Jesuchrist, son triümfó ha resultat de la malícia de sos enemichs y sa glòria, no menos que la de la Iglésia, dels medis de què se servían los impios per a cubrir-la de oprobri.

72. Però sa paciència y resignació, sobre sas virtuts, lo han manifestat semblant al divino modelo; des de l' instant que quedà catiu [p. 36] en las mans de sos perseguidors fins a sa mort se veren en ell inalterables estas dos virtuts. Quan ly venían a anunciar-li las ordes més estranyes, res replicaba; se recollia, sí, un instant, cruzaba las mans,¹¹⁶ alçaba los ulls al cel y se veyia la resignació pintada en sa cara. Entregat, per dir-o aixís, de mà en mà, jamay se informà de lo que pretenían fer de ell, ni a hon intentàban portar-lo. Se havia

114. Al ms. s'hi llegeix 89. Es corregeix d'acord amb l'ordre dels paràgrafs.

115. Al ms. hi figura *recibia*, però s'hi ha ratllat la síl·laba *ci*: *rebía*.

116. Al ms. davant de *las mans* hi diu *los braços*, ratllat.

abandonat a la conducta de la Providència. Son sacrifici fou complert y jamay fou ohit queixar-se.

73. Ab tot, algunas vegadas la tristeza estaba com pintada en son semblant; altrás, derramaba llàgrimas y dexaba escapar algun suspir, però era dels mals de la Iglésia. Los progresos de la impietat lo penetràban intensament, y ho deya ab freqüència. Y com podrà el pare dels christians no ser sensible a aquell contagi devorador que feu tants prog[r]esos en son pontificat? Un dia, que celebraba misa y havia pasat un temps notable en el *memento*¹¹⁷ de vius, son capellà se animà a fer-ly observar. «Ha!», exclamà el papa, «si tinc tant que demanar!» Y era que, com lo divino Senyor, se vehia obligat a oferir el holocausto per tots sens excepció y a representar a Déu las necessitats de tota la christiandat.

74. En fi, Pio Sisè podríam dir, si fos lícit anticipar lo judici de la Iglésia, que Pio VI meresqué la palma del martiri. Per què? Què martiri més prolongat y més cruel que-l seu? Perseguit, presoner, atormentat per tant temps en odi de la sagrada relligió, qual pontífice era, y per aquells ma-[p. 37]teixos que volían aniquilar a la Iglésia de Jesuchrist. Sa mort, que apresuraren ab sos horribles maltractes, té tots los caràcters de martiri. Y podem, a l'acabar, repetir ab veritat lo que ha dit de ell un de sos penegiristas: que fou gran en la silla apostòlica, més gran encara en lo cautiveri y que la fe nos permet esperar que és molt més gran en la eternitat.

Nota: És interesant lo vèurer com los protestants se han mudat en apolo-gistas de Pio VI y com lo proclàman ells mateixos màrtir dels furors del Directori francès. Vários ministres calvinistas han manifestat ja sa admiració y una espècie de entusiasme per las virtuts y conducta del soberano pontífice en estos últims temps. Ha! Si a estas primícias se seguís son retorn a la Iglésia romana, de la qual se apartaren sos pares! Vegin com se explica Mullet du Pan,¹¹⁸ ciutadà de Ginebra, en son *Mercuri* de 25 de maig de 1799: «De quantas injustícias bàrbaras fórman la història de la República Francesa no sé si [hi] ha altra que exaspere tant la indignació com la freda y cismàtica atrocitat del Directori contra el soberà pontífice. Ningun maltracte meresqué jamay millor lo nom de mort. Aguera estat menos inhumà presentar lo cap decrepit de Pio VI a la ganiveta de un botxí que profanar de propòsit la santedat de son caràcter, cargar-lo de afronts y [p. 38] de dolors, arrancar-lo de son palàcio saquejat per portar-lo al cautiveri en terra estranya y pasejar sa agonía de presó en presó, salvant-ly la vida, sols perquè gustàs totas las amarguras. Y ab qui practicaren una tan execrable violència? Ab un octogenari a las portas de la eternitat.

117. Cadascuna de les dues parts del cànon de la missa en les quals es fa commemoració dels fidels vius i morts; especialment, recordança de la mort o d'un difunt.

118. Mallet du Pan (Ginebra 1749 – Richmond, 10 de maig de 1800), periodista, polític i propagandista. Pensador calvinista i reformador contrarevolucionari, s'oposà a les posicions extremes dels partidaris revolucionaris i contrarevolucionaris durant la Revolució Francesa. Al ms., s'hi reproduïx un fragment de l'article d'aquest autor sobre Pius VI al *Mercuri* (25 de maig de 1799).

Ab un pontífice, qual moderació y dulçura, qual tranquil·tat y sincera pietat havian merescut lo respecte fins de las comunions separadas de la Iglésia romana. Ab un soberà sens estats, sens forças, sens defensor, a qui vengueren la pau per corrompre, ab la màscara de amiatat, la fidelitat de son poble, a qui atacaren sens guerra, lo oprimiren sens resistència, lo saquejaren, destronaren, lo feren presoner sens costar a son excèrcit un sol cabell. Què havia de témer-se de sa conducta y ancianitat? Què seguretat ni ventatge podia tràurer-se de una crueltat tan gratuïta? Com podia danyar-los un papa moribundo, qual mort o ausència res influeix ni sobra la sort de sos estats, ni sobre la de la Iglésia? Era, per ventura, un rehenes de qui pretenguessen assegurar-se, o bé havia decretat lo fanatisme de la filosofia anyadir, al número de sos màrtirs que se han sacrificat, al gefe de una religió que intenta aniquilar?»

Nota: És convenient, també, saber que en lo any 1799 isqué a llum una obra ab títol *Memòrias sobre la vida de Pio 6*, en dos tomos en octau. Aquest escrit és un conjunt de falsedats, fets equivocats e imputacions falsas. El autor és un dels que se anomènan filòsops, que volgué¹¹⁹ fer la cort al Directori perseguidor del sumo pontífice. És ben sabut lo crèdit que-s mereixen los escrits de aquest jutge, infamat ja per sa mateixa ploma [p. 38].

III. APÈNDIX

[Poema de Josep Arrau i Estrada (Barcelona 1774 – Barcelona 1818), professor de l'Escola de Nobles Arts de Barcelona, amb motiu de la mort del pontífex]. Es tracta d'una composició de joventut, escrita quan tenia 25 anys.

*A la muerte del papa Pío VI*¹²⁰

*Ubi es, mors, victoriae tuae? Paul*¹²¹

Con raudó paso y de ciprés ceñida
 Átropos¹²² la cruel huía hufana,
 porque en Pío cortó con mano insana,
 el estambre precioso de la vida.
 ¡Detén el paso..., horrenda parricida...!
 (clama la Religión) y no inhumana
 te jactes de victoria tan tirana
 ni estés de triunfo tal envanecida.

119. *volguer*, al ms., amb la *r* ratllada.

120. ARRAU I ESTRADA, Josep, *Poesías castellanas y catalanas*, ms. 862 de la Biblioteca de Catalunya, foli 39.

121. La citació exacta hauria de ser: *Ubi est, mors, victoria tua* (Primera epístola de sant Pau als Corintis, 15, 55. Traducció: "On és, oh mort, la teva victòria?").

122. Átropos o la Parca Cruel.

Porque, si Pío a vida más dichosa
pasó por tu crueldad, si coronado
se mira en la alta gloria do reposa,
si será de mí siempre venerado,
y sus virtudes contará mi historia,
dime, pues, cruel: ¿Dónde está tu victoria?

RECENSIONS

Ramon ORDEIG I MATA, *Diplomatari del monestir de Sant Martí del Canigó (segles X-XI)*, revisat i prologat per Aymat CATAFAU i amb un epíleg de Narcís GAROLERA (Estudis Històrics. Diplomatari 13), Vic 2023, 334 p.

Ramon ORDEIG I MATA, *Diplomatari del monestir de Sant Martí del Canigó (segle XII)*, revisat i prologat per Aymat CATAFAU i amb un epíleg de Lourdes DE SAN JOSÉ, Vic 2023, 294 p.

En el n. anterior (cf. «ATCA», 34 [2022], 457-468), vam tenir ocasió de ponderar els condicionaments del treball d'editor de documents de Ramon Ordeig, la continuïtat estricta del seu treball en relació amb els treballs de vigatans —i no solament vigatans— il·lustres predecessors seus, i la seva ambició de dotar Catalunya d'un corpus de cartorals i diplomataris de l'alta edat mitjana catalana que contribuïssin eficaçment al programa que s'havia proposat de dur a terme en aquest aspecte l'IEC naixent. Al llindar d'aquesta recensió, constatem que l'ambició perdura i fructifica de nou. Després del *Diplomatari* del monestir de Ripoll, del *Cartulari* de Cuixà i del *Diplomatari de Bernat I de Besalú i Guifre II de Cerdanya*, apareix ara un altre *Diplomatari* en dos volums, que recullen la documentació dels segles IX-XII de Sant Martí de Canigó.

Incendiat l'axiu del monestir de Ripoll el 1835, Ordeig hagué d'aplegar documentació dispersa, diplomes i notícies percaçats ací i allà per al seu *Diplomatari* ripollès; per a Cuixà fou possible assajar la reconstrucció del seu cartoral major gràcies al ms. 117 de la col·lecció Baluze de la BnF, gràcies també al *Recueil* de Fossà i a les indagacions de Bernat Alart als arxius perpinyanesos. Per desgràcia, l'inventari de l'axiu cuixanenc redactat el 1586 pel visitador Jaume d'Agullana, canonge gironí, s'ha perdut. En canvi, l'investigador de l'axiu de Sant Martí del Canigó té més sort: l'inventari fet el mateix any pel mateix canonge Agullana dels documents de Sant Martí s'ha conservat als ADPO; encara que no sigui l'original de l'inventari, n'és una còpia del 1785. En presència ja dels sis volums que Ordeig ha editat sobre els tres grans monestirs pirinencs catalans i del volum de documents referents als dos comtes també pirinencs, germans del bisbe i abat Oliba, és just recalcar el mèrit de l'esforç científic exigít per a coronar una obra de tanta ambició.

En el primer volum dedicat a Sant Martí del Canigó, que conté els documents dels segles X-XI, Ordeig obre la introducció esbrinant com era l'axiu del monestir abans de la secularització, fent servir l'inventari d'Agullana, les dades posteriors sobre l'axiu que es poden extreure de Pujades, de Guillem Costa, de Baluze, dels benedictins francesos Durand i Martène; després Ordeig descriu l'itinerari —el calvari— de l'axiu canigonenc fins que fou integrat als ADPO, amb les pèrdues seques de rigor: documents que foren cremats, venuts o dispersats. Finalment el que se'n salvà fou traslladat a la Biblioteca Municipal de Perpinyà, i d'allí als ADPO l'any 1861, on Alart, Brutails i Palustre van treballar i inventariar el fons. S'ha conservat un cartoral antic de només vuit folis amb documentació comtal i papal de prestigi. El lector apreciarà pel seu compte l'explicació detallada que dona Ordeig de l'*iter* d'aquesta peça excepcional abans de trobar el seu assentament definitiu als ADPO. El document és curt, si es vol, però cap dels altres monestirs estudiats per Ordeig no pot fer gala de

cartoral conservat, ni gran ni petit, i per això Ordeig subratlla la seva transcendència. En la perspectiva dels naufragis documentals que han afectat els monestirs pirinencs, el petit cartoral de Sant Martí és un supervivent i un testimoni de primer ordre sobre la manera d'organitzar i conservar la documentació dels monestirs catalans antics i de com les tempestes de la història els han maltractats i destruïts.

A més a més del cartoral, a l'arxiu de Sant Martí hi havia rotlles amb còpies de documents. Així ho va fer constar el monjo de Cuixà, Guillem Costa, quan els recopiava en volums que ara formen part de la col·lecció Baluze. Entre aquestes còpies hi figura la del rotlle mortuori del comte Guifré, una altra peça excepcional, estudiada i editada, amb altres rotlles mortuoris, per L. Delisle (1866), J. Stiennon (1964) i Eduard Junyent-Anscari Mundó (1992).

Després de les notícies sobre l'arxiu, Ordeig presenta la problemàtica del *Chronicon breve monasterii Canigonensis* i dels abaciologis, sempre des del punt de vista crític, amb llurs edicions, no sense esmentar el treball que hi ha dedicat recentment Stefano M. Cingolani; després ve l'elenc de les publicacions de documents canigonencs aparegudes entre el 1627 i el 2014.

Tota aquesta part forma un bloc que Ordeig intitula «preliminar». Després hi ha un segon bloc més específic, dedicat a l'estudi de la documentació dels segles X-XI: on són els originals, les còpies, i els registos dels erudits; els manuscrits que la transmeten, els llibres impresos que la divulguen, sempre en quantitats discretes, i els pocs esments esporàdics del monestir en documents d'altres arxius que hi fan referència com a indret geogràfic, com a llegatari d'un testament o perquè contenen la subscripció de l'abat de torn. També dona raó de l'exclusió del seu recull d'un precepte reial del 843, conservat en còpia a l'arxiu canigonenc, sense cap relació amb el cenobi.

Presentada en bloc la documentació del període, Ordeig esbrina els precedents, la fundació del monestir i la personalitat dels comtes fundadors, l'encíclica i el rotlle mortuori, detallant els 101 llocs per on el rotlle viatja i va creixent. Apartats especials són dedicats a la consagració de l'església i a les donacions que rebé amb aquest motiu, a les relíquies, als abats del segle XI, a la comunitat monàstica en la mesura que va traient el cap en els documents, a les vuit esglésies que van dependre del monestir, i a l'episodi de la submissió de Sant Martí al monestir de Serrateix. Per acabar, hi ha una referència detallada a la formació i augment del patrimoni monacal (donacions, compres, permutes), amb una presència preponderant de la casa comtal de Cerdanya, que considerava el monestir com un patrimoni propi; i no falta la llista dels monjos escrivans dels documents originals o còpies (no dels registos) redactats en el monestir.

Tal com havia fet per als tres volums del *Diplomatari* de Ripoll, el segon volum, consagrat a la documentació de Sant Martí del segle XII, escandalla els mateixos temes del volum anterior, circumscrits ara al segle XII: estat de la documentació, cronicó i abaciologis, originals, còpies i registos, manuscrits, impressions, documents d'altres arxius, documents exclosos, un fals, etc. Tanmateix, Ordeig dedica un paràgraf a deixar constància dels manuscrits més antics —dels segles XII i XIII— que contenen documentació canigonenca, de la documentació conservada en còpies modernes i d'un possible rotlle de la confraria de Sant Martí que se sap que era al cenobi i que per dissort s'ha perdut. Un capítol sencer és consagrat a la manera d'adaptar els antropònims llatins dels documents al català en els registos de la documentació canigonenca i a la distinció entre cognoms, sobrenoms i noms d'oficis. Ordeig declara que no segueix les normes elaborades i aplicades a la *Catalunya carolíngia* per Mundó, entre 1999 i 2003, i en canvi adopta la normativa exposada pel cèlebre report de Robert-

Henri Bautier a la Comission Internationale de Diplomatie reunida a Barcelona el 1974 i després adoptada pel Ve Congrés Internacional de Diplomatie celebrat a París el setembre del 1977. Com que la casuística dels antropònims i dels topònims és densa, Ordeig il·lustra les conseqüències de la seva opció en tres pàgines dedicades a fornir exemples convincents. Venen després les pàgines dedicades a l'estudi de la primera etapa històrica del monestir: els abats del període i llur acció, la comunitat de monjos i donats, els edificis del monestir, la litúrgia monacal, el patronatge reial i comtal, la creixença del patrimoni —els seus administradors i la confirmació papal d'Alexandre III de 1163—, la submissió a l'abadia de la Grassa a partir de 1114, quan el monestir decau; i finalment el nom dels escrivans quan l'han consignat en els pergamins. Ordeig encara hi afegeix dos apèndixs: un sobre la llegenda que reporta Tomic entorn de la desfeta dels sarraïns a la muntanya i la fundació de Sant Martí, i un altre sobre les fonts d'on va treure Verdguer la informació històrica que maneja en el seu poema *Canigó*.

Com es pot veure, som, *mutatis mutandis*, davant el mateix *modus operandi* patentat per Ordeig en els cinc darrers volums anteriors de la col·lecció «Estudis Històrics» que ell mateix dirigeix i edita. No tenim cap fonament per pensar que l'il·lustre investigador vigatà, arribat al número 14 dels «Estudis Històrics» esmentats, decideixi ara entonar l'«exegi monumentum», encara que sigui en veu baixa. Ordeig pot seguir sorprenent l'estudiós català amb els seus treballs, i tant de bo ho faci, sigui dit això sense el més mínim dret d'exigir-li-ho.

Faltaria ara dir alguna cosa sobre la qualitat de la documentació publicada. No en referència als aspectes tècnics, avantatjadament assegurats, sinó pensant en el joc que pot donar en el conreu de la història la documentació d'un monestir pirinenc més aviat modest. Aquesta feina, la més agradable d'una recensió, ja és incorporada al dos volums en les dues «Préfaces» que hi ha inserit Aymat Catafau. Catafau, cal recordar-ho?, ja havia obert el volum de Cuixà amb una «préface» que vam qualificar com la primera recensió de l'obra. Aquesta vegada la «préface» és doble, i no perquè sí.

En la del primer volum Catafau recorda que l'edició de fonts documentals només és útil si és impecable, si els resultats esdevenen una obra —sempre humana— de referència indiscutible. I el *Diplomatari* de Sant Martí ho és: «L'archiviste qu'est Ramon Ordeig ne laisse passer aucun doute, aucun détail, aucune approximation sur une identification de personnage, de lieu ou de date» (p. 13). La documentació és ben editada i controlada, amb un domini real de les tècniques requerides.

Aquest domini es manifesta en la perícia que demostra Ordeig quan fa el punt de tots els aspectes importants i debatuts sobre la història del cenobi i en precisa alguns que li són cars: la successió abacial, la formació i les ensopegades de l'arxiu canigonenc, els documents originals salvats, els inèdits, etc.

Catafau assenyala algunes «pistes de recherche» que s'ofereixen a l'historiador dels Comtats que s'endinsi en el diplomatarí santmartinenc: dades documentals sobre el poblament del Conflent i la Cerdanya en el moment de constituir-se la xarxa de pobles, parròquies i senyories, amb el control dels recursos; a voltes la precisió dels límits i afrontacions enumerades en els documents permet reconstruir l'estructura d'un territori: terres i cultius dels llocs termenats, amb els emprius compartits entre llocs veïns diferents, amb la possibilitat d'obtenir una cartografia que fa evident la complexitat de les relacions socials en un territori dominat per senyories plurals on, a més a més, radiquen espais d'ús col·lectiu, els emprius al·ludits. El que s'esdevé en el mapa del territori, es repeteix en el marc històric: la combinació de dades documentals

—sobretot donacions— diverses permet identificar grups familiars i socials que participen en dinàmiques solidàries, i engegen actuacions que enforteixen aquells grups. Les dades, obtingudes ara gràcies a uns índexs exhaustius, permeten de construir la història específica dels Comtats sobre bases sòlides. És obvi que aquestes bases rebran reforços i ampliaran considerablement el seu ventall de possibilitats a mesura que s'exhumin els documents d'altres institucions que encara no han estat treballades: Santa Maria d'Arles, Sant Genís de Fontanes, Sant Pere de Roda, Elna, la documentació completa del període comtal rossellonès, etc.

Ara és el moment de dir que la primera pàgina del primer volum del *Diplomatari* porta impresa l'elegia amb la qual es tanca el poema *Canigó* de Mn. Cinto Verdaguer, *Els dos campanars*. I la primera pàgina del segon volum s'obre amb la lletra que el bisbe d'Elna-Perpinyà, Juli Carsalade du Pont, va escriure el 1903 als catalans del Principat convidant-los a participar en l'obra de restauració del monestir i església de Sant Martí del Canigó, el i la qual, deia el bisbe, «no es tan sols dels rossellonesos sinó que es de tots los bons fills de Catalunya, que poden reivindicar-la com a herència dels avis». I en el mateix segon volum, després de l'índex de noms, hi ha un epíleg de Narcís Garolera sobre el poema verdaguerià, on és fixada la seva gènesi, la seva significació, el seu pes ideològic i estètic i el seu *iter* editorial errant, fins a la inclusió ja definitiva al final del poema *Canigó* a partir de l'edició de Perpinyà de 1889, on el poema final és dedicat significativament a Juli Carsalade du Pont. Catafau comença la «préface» del segon volum referint-se al poema de Verdaguer i a la lletra del bisbe Carsalade. Del primer estampa que «au Canigou et en son abbaye se fixe l'histoire mythique des catalans». A propòsit de la lletra del bisbe Carsalade du Pont, i de la seva obra de reconstrucció, entre altres coses, diu: «Au mythe il faut un support. La montagne en est un, le monastère en est un autre» (p. 11). I segueix: «... et voici que le troisième édifice de cette reconquête de Saint-Martin du Canigou, l'édition des actes de l'abbaye médiévale, atteint son deuxième étage avec ce nouveau tome». La idea de posar en relació, formant un trio, Verdaguer, Carsalade i Ordeig està bé, perquè recorda el nom dels protagonistes de tres fets que marquen època: el poeta amb el seu poema, el re-constructor del monument, l'historiador amb la seva obra de referència. El trio, còctail ben variat, forma una línia contínua, de sentit ascendent, perquè els fets són reals, ben connectats i travats internament, amb pes i incidència, oberts a futurs. No és tan freqüent com això trobar monuments medievals —reconstruïts o no— que disposin de bons llibres que els historien i d'obres literàries que s'hi refereixin. N'hi ha, indubtablement. Només cal pensar en les novel·les inspirades en tal o tal altra catedral famosa. Montserrat a part, Sant Martí del Canigó ocuparia un lloc alt, potser únic a la Catalunya dels nostres dies, en un hipotetitzat concurs que volgués adunar bellesa literària, sorpresa arquitectònica, ciència històrica i àdhuc estupor religiós, perquè la situació física del cenobi, a mil metres d'altitud, posat sobre un cingle paorós que una paret de roca cega, dreta i nua tanca sense compliments, dona una certa idea del que hi buscaven els monjos —i el comte fundador— en deixar el món.

Pintat, doncs, el frontispici de la segona «préface» amb el trio Verdaguer-Carsalade-Ordeig, Catafau se sorprèn de la vida movimentada del cenobi canigonenc, tal com la delata la documentació del segle XII: dificultats, rivalitats, conflictes entre abats i monjos, decadència religiosa general portaran el comte de Cerdanya, Bernat Guillem, a subjectar Sant Martí a l'abadia de la Grassa, situació que durarà fins al 1159. Aleshores Ripoll imposa un dels seus monjos com abat de Sant Martí, mesura aprovada al capdavant pel papa, perquè corre la brama que la Grassa expolia Sant Martí; el nou

abat se situarà a l'òrbita de l'abadia de Sant Víctor de Marsella, amo tant potent com la Grassa... i més llunyà. L'abadiat de Pere de Tellet, que dura 37 anys (1172-1209), representa una etapa de reconstrucció material i espiritual: obté confirmació i restitució dels bens usurpats, fortifica Marquixanes i institueix al monestir la confraria laica del sant titular (1195).

La notícia d'aquesta fundació es conserva en un pergami, avui guardat a la Bibliothèque de l'École des Beaux-Arts, de París, sobre el qual s'ha discutit si era el primer foli d'un cartoral. L'estudi a la menuda d'aquest element ha portat Ordeig a concloure que no és un foli de cartoral, ans es tracta del document original de la fundació de la confraria, treballat en forma de cartell, «comparable als cartells pasquals» vigatans «coneguts des del segle XIV» (p. 253). I ara mateix acabem d'entrar en l'epíleg que clou el volum segon del *Diplomatari*, una digressió esplèndida sobre les romanalles artístiques de Sant Martí del Canigó a càrrec de la doctora Lourdes de San José. En el títol d'aquest treball l'autora anuncia el seu propòsit d'estudiar «la miniatura i el brodat de Sant Martí del Canigó», però abans d'entrar en matèria presenta la llista d'alguns elements artístics del territori nord-català que es poden posar en relació amb el pergami de la confraria, coneguts per la bibliografia històrica: un retaule de fusta de segle XI que hi havia a la capella de sant Galdric del monestir, transportat el 1782 a l'església de Sant Joan de Perpinyà; el frontal de fusta de Sant Genís de Fontanes, amb la signatura del seu autor, «magister Alexander», desaparegut el segle XIX; i el frontal de Ribesaltes, actualment a la Fundació Abbeig (Riggisberg, Suïssa). Amb el rerefons d'aquestes obres —i el coneixement molt indirecte de la segona, perquè és purament historiogràfic— la doctora Sant José emprèn l'estudi detallat de la miniatura del pergami de la confraria, miniatura de mitja pàgina. Els coneixements de la doctora San José li permeten fer comparacions contrastades entre aquesta miniatura i el baldaquí de Tost o els frontals de Baltarga, Orellà i Ribesaltes, una pintura mural de Sant Esteve d'Andorra, la bíblia de Sant Pere de Roda, el Sacramentari de Marmoutier usat a Autun, el calze de Sant Salvador de la Vedella, els encensers de Gréixer i de Pampe, i encara d'altres obres artístiques. La presència de tres dones entre els personatges de la miniatura planteja la qüestió de si son «dones devotes» —*Deo votae*—, integrades a la confraria, o si es trata de la representació de les tres Maries, relacionades amb el culte del Sant Sepulcre, en l'ambient efervescent de la primera croada. Com sigui, la miniatura obre una escaleta a l'espiritualitat del moment tal com és impulsada des del cenobi per un abat reformista, qui sap si tocat pels aires renovadors del Císter.

Pel que fa al brodat de Sant Martí, dit de la comtessa Guisla, la doctora San José es limita a recordar les poques referències dels historiadors que s'hi han interessat, cap d'elles concloent, perquè uns fragments del brodat són a Sant Martí del Caigó i uns altres al Museu de les Termes de Cluny, de París, i això ha fet impossible fins ara un estudi exhaustiu de la peça. Més enllà de considerar que provenen d'unes tovalles d'altar, no és possible fer consideracions fonamentades ni tan sols entorn de llur datació.

Per acabar, voldríem tocar un punt que podria ésser objectat a l'obra d'Ordeig. Ni el poema de mn. Cinto —amb l'epíleg decisiu de Garolera—, ni l'obra reconstructora del bisbe Carsalade, ni els estudis d'objectes artístics de la doctora Sant José no tenen res a veure directament amb l'edició del *Diplomatari* canigonenc ordegià. Es formaria així un objecció metodològica contra la unitat d'aquesta obra d'erudició.

En canvi, nosaltres veiem en la inclusió d'aquests elements externs al costat del recull documental la manifestació d'una intencionalitat que insereix el *Diplomatari* de manera afortunada en la seva tradició genuïna. El primer volum del *Diplomatari* Ordeig

el dedica «en homenatge a Jacint Verdaguer i Santaló». El segon el dedica «en homenatge a Juli Carsalade du Pont». Vet-aquí uns senyals. És ben cert que els diplomataris s'editen per a facilitar el treball historiogràfic, però no deixaria d'ésser abusiu limitar-los a una funció exclusivament erudita. Ordeig obvia aquest perill lligant el seu treball —dedicant-lo— a dues figures catalanes rellevants del final del segle XIX i principis del XX. Vistes les coses amb objectivitat i des d'una perspectiva històrica intencionada, potser caldria plantejar-se el problema de la unitat metodològica del *Diplomatari* ordeigà girant la pregunta: Es pot estudiar i documentar Sant Martí del Canigó deixant al marge Verdaguer i Juli Calsalade? En tot cas, ho podria fer un erudit català? Ens inclinem a creure que no, i pensem que Ordeig ha donat un bon exemple de com cal procedir en la matèria: amb delicadesa i sobrietat, mostra la seva idea inescamotejable: oferir un *Diplomatari* viu dins una tradició viva.

D'altra banda, en la perspectiva de les edicions digitals, de les macroplataformes documentals i de l'aplicació de les tècniques que pot furnir la IA a l'estudi dels documents, té un gran sentit cridar l'atenció sobre aquells elements salvats de la destrucció i de l'oblit que poden projectar una o altra llum sobre el panorama històric que els documents ajuden a conèixer, sense que mai no l'acabin d'explicar del tot. Pel que fa al poema de Verdaguer, *Los dos campanars*, i a l'esment de l'obra de govern de la diòcesi de Catalunya-Nord empresa pel bisbe Carsalade du Pont, són dos elements de pes en un país que ha anat, si es vol i no pas sense dolor, de la literatura —la poesia i la prosa, oh Renaixença!— a la realitat política pura i simple on ara es troba. Els complements informatius amb els quals la doctora San José ha enriquit el *Diplomatari* eixamplen les possibilitats de comprensió d'aspectes de la vida real de Sant Martí, que els documents, ben sovint, només deixen entreveure de forma esquemàtica. És per això que no dubtem que l'escorcoll sistemàtic dels arxius catalans i l'estudi a la menuda de les obres d'art conservades als museus i col·leccions particulars no parará d'afegir mes i més testimonis informatius a cada capítol de la nostra tradició. Pel que fa a la inclusió del poema verdaguerià al principi del primer volum i de l'estudi del poema fet per Garolera al final del segle XX, més val que els erudits catalans d'avui i els que es van formant per a demà s'hi pensin bé. Tota l'obra d'Ordeig —i naturalment l'obra de la major part d'erudits catalans de la seva generació— il·lustra l'esforç de recuperació d'un moviment que s'havia planificat al principi del segle XX i s'hauria d'haver implementat no al final del segle XX i els primers decennis del segle XXI, sinó abans, al principi i durant aquell segle XX incipient que va veure el naixement de les més grans esperances per Catalunya, quan l'IEC es veia en cor de programar tota la feina que aleshores va començar i que s'ha hagut de rependre després de quaranta anys de despotisme intel·lectual salvatge, ignar i violent. És sobre aquest teló de fons que ens hem permès de refermar la conjunció Verdaguer-Carsalade insinuada per Ordeig, i tan oportunament tematitzada per Catafau, per subratllar-ne la força latent. És una força que no depèn de contingències, una força certament lligada a circumstàncies diverses, però persistent com una llei geològica. Als erudits d'avui i de demà, davant la trajectòria de Ramon Ordeig i de les trajectòries que l'acompanyen, pertoca de posicionar-se correctament a l'esguard d'aquesta força, com ho fan Lourdes de San José, Narcís Garolera, Aymat Catafau. És una manera, en tot cas, d'anar cauteritzant el mal operat contra els catalans del Principat durant quaranta anys d'obstrucció i destrucció intel·lectual i moral.

Jaume de PUIG OLIVER
Institut d'Estudis Catalans

Una versione toscana della «Doctrina pueril» di Raimondo Lullo. Edizione e introduzione di Maria Cristiana MARAVIGLIA. Schede filologica e linguistica di Luciano FORMISANO (Medioevo, 36; Centro Italiano di Lullismo, 6), Roma, Antonianum 2022, 280 p.

Ramon Llull (1232-1316) va escriure en català la *Doctrina pueril* entre els anys 1274 i 1276 i ja cap al final de la seva vida, el 1313, la va fer traduir al llatí. És conegut l'interès del mateix Llull i dels primers lul·listes a divulgar aquesta obra catequètica entre diversos públics i en diverses llengües. Aquest llibre que ara recensionem dona a conèixer una versió, toscana, de la *Doctrinal pueril*, n'analitza el contingut, les circumstàncies històriques de l'obra i de la traducció, el manuscrit que l'ha conservada i les característiques de la llengua utilitzada, i, sobretot, l'edita críticament.

L'edició crítica de la versió toscana, que ocupa les pàgines 97-271, pren com a base l'únic manuscrit conegut d'aquesta traducció, conservat a Florència, Biblioteca Riccardiana, ms. 1367. És un manuscrit de pergamí, de 283 x 203 mm., escrit amb *littera textualis* simplificada per una sola mà i datat el 9 de febrer de 1419. L'autor de la versió toscana sembla ésser el notari Angelo de Cagnetto, el qual hauria pogut trobar la *Doctrina pueril* (en versió occitana) a la cartoixa de San Lorenzo al Galluzzo, i hauria realitzat la seva feina l'any 1379. Tres aparats crítics complementen el text: *a*) un de textual que dona raó de les notes interlineals o marginals, de les correccions i d'altres intervencions del copista; *b*) un segon de filològic, en el qual podem trobar les variants respecte del text català, de la versió llatina, de la versió francesa i, especialment, de la versió occitana; i finalment, *c*) l'aparat de comentaris històrics i bibliogràfics. L'editora, Dra. Maraviglia, explica els *Criteri di edizione* a les pàgines (p. 93-95) que precedeixen l'edició. Vegem, a títol d'exemple, com sonen les paraules de Llull en toscà (p. 131, lín. 30-34):

«L'uomo, subitamente che nasce, comincia a morire, perciò che ciascuno di s'appressima alla morte; et perciò, figliuolo, non bisogna che tu uccidi l'uomo, ma lascia alla morte uccidere l'uomo e perdona alla morte per l'amore di Dio».

L'*Introduzione* (p. 9-60), també de Maria Cristiana Maraviglia, explica les circumstàncies de l'important treball d'aquesta versió i de la identificació de l'obra lul·liana. És un testimoni de la difusió i la vernacularització de les obres del Doctor Il·luminat a les terres d'Itàlia. Fins ara eren conegudes diverses còpies de la versió italiana del *Llibre de les meravelles*, que documentaven l'interès per Llull en àrea vèneta entre els segles XV i XVII. Ara sabem també que l'influència de Llull es féu sentir a la toscana, ja a finals del segle XIV. La Biblioteca Riccardiana conserva una dotzena de manuscrits lul·lians o pseudolul·lians, però no sembla que la versió toscana de la *Doctrina Pueril* pertanyés a aquesta col·lecció; tot fa pensar, més aviat, que va tenir una tradició i difusió independent. Potser cal buscar l'ambient que va donar origen a aquesta traducció en una Florència interessada en la formació dels joves cristians (dels 13 als 24 anys), en la qual existien «ben quattro compagnie di Dottrina cristiana» (p. 14). I és que, efectivament, la *Doctrina pueril* és una obra ja escrita originàriament en una llengua vernacla, és a dir en català, i adreçada per Llull al seu fill, «per tal que pus legerament e anans pusque entrar en la sciencia e en la qual sapia conixer e amar e servir son gloriós Deu» (p. 19). És, doncs, una mena de summa del saber doctrinal, intel·lectual i pràctic d'aquella època, reconeix Maraviglia (p. 20). No manca en l'estudi introductori un inventari i una descripció dels manuscrits, les edicions, sigui de

l'original català de la *Doctrina pueril*, sigui de les versions en llengües vernacles. Ben perfilat el panorama, l'autora de l'estudi introductorí tracta de les circumstàncies de la versió toscana i de l'ambient en què va nèixer; i analitza les particularitats textuais i la feina del copista. Analitzades en conjunt les intervencions del copista, arriba a la conclusió següent: sembla ésser «una donna non troppo esperta nella lingua latina, con una buona scrittura in *littera textualis* semplificata e soprattutto con una forte coscienza della identità femminile che vuol comunicare al lettore o alle lettrici» (p. 49). Les *Abbreviazioni* (p. 51) i la bibliografia (p. 51-60) clouen la introducció.

El prof. Luciano Formisano signa les meritòries *Schede filologica e linguistica* (61-74 i 75-91, respectivament). En la primera fitxa, Formisano situa la versió toscana de la *Doctrina Pueril* en relació amb l'*stemma codicum* (establert per Carla Marinoni) dels manuscrits de la versió occitana que serví de base per a la traducció toscana. Feta la *collatio*, Formisano constata (p. 73):

«la scoperta di una nuova versione, a incremento di quella indiretta già nota, si revela di estremo interesse anche sul piano strettamente ecdotico, nel caso specifico non solo per il testo della versione occitana, ma dello stesso originale catalano».

La versió toscana estaria relacionada d'alguna manera amb la tradició textual que representa el còdex de Milà, Ambrosiano E.4.Sup. En la *Scheda linguistica*, Formisano analitza les característiques de la llengua de la versió toscana, l'estil de traducció, el lèxic... i arriba a la conclusió següent: «Il volgarizzamento presenta i tratti caratteristici del fiorentino trecentesco, senza che sia possibile fare una netta distinzione tra la lingua del traduttore e quella del copista» (p. 75).

Arrodoneixen el llibre l'*Indice dei nomi* (273-275), l'*Indice generale* (p. 277-280) i sobretot una molt clara i contextualitzadora *Premessa*, de la prof. Sara Muzzi, secretària del Centro Italiano di Lullismo i de la Scuola Superiore di Studi Medievali e Francescani. La nostra enhorabona a totes les persones implicades i al Centro Italiano di Lullismo per aquesta destacada contribució als estudis lul·lians.

Jaume MENSA I VALLS
Universitat Autònoma de Barcelona
Institut d'Estudis Catalans

Marcel COROMINES BALLETBÓ, *Arnau de Vilanova. De esu carniuum. Epistola Arnaldi ad dominum Bremundum. Regimen Almariae (Regimen castra sequencium)*, Barcelona, Editorial Claret 2022, 98 p.

En el volum XI de les «Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia» (AVOMO) Diane M. Bazell publicava l'any 1999 el tractat *De esu carniuum*. Al cap de vint-i-dos anys, l'obra és reeditada i, a més a més, traduïda en català pel metge Marcel Coromines, estudiós d'Arnau. Del 1999 —i d'abans— ençà s'ha progressat prou en el coneixement d'Arnau de Vilanova. Els últims decennis del segle XX han quedat força aclarides les principals qüestions entorn de la seva biobibliografia, gràcies a les aportacions del grup responsable de les dites AVOMO i a la feina endegada per l'Institut d'Estudis Catalans en dues direccions: La celebració decennal de la «Trobada Internacional d'estudis sobre Arnau de Vilanova» i l'edició del corpus d'escrits espi-ri-

tuals, teològics o com se n'hagi de dir, les AVOThO, promogudes primer pel tàndem Carreras Artau-Batllori amb el nom d'«Scripta Spiritualia» i després pel malaguanyat Josep Perarnau, que les rebatejà. Les AVOThO han assolit ara, entre d'altres, una fita llargament esperada: la publicació del *Diplomatarium Arnaldi de Villanova*, de Josep Alanyà, amb els 274 documents d'arxiu que situen Arnau i la seva acció en el món real del seu temps. Ara ja som ben lluny de les imaginacions d'alguns dels *soi-disant* intel·lectuals i crítics que no havien pogut o sabut projectar sobre el gran metge dades objectives, i en comptes d'entrar en el camp d'estudi pròpiament dit, regirant manuscrits i documents, s'havien dedicat a elaborar —això sí, amb aires d'erudició— algunes desenfrenades i generalment ridícules capciositats mentals que només han servit per a fer perdre el temps.

Com la de Llull, la figura d'Arnau ha estat molt desfigurada en temps moderns: Tots dos han passat acríticament per alquimistes, i llurs noms foren envilit amb l'atribució d'obres d'alquímia i d'altres ciències ocultes, perquè els autors vergonyants d'aquelles obres guanyessin una autoritat que altrament no podien tenir. En fi, tot això ha passat avall i depressa, gràcies a la decisió de la Universitat de Barcelona d'honorar-se amb l'edició crítica de les AVOMO i a la participació assídua de l'IEC en el programa de l'Union Académique Internationale d'edició dels textos filosòfics, entre els quals s'han inclòs les obres teològiques d'Arnau. No sense raons d'oportunitat, la darrera «Trobada internacional d'estudis sobre Arnau de Vilanova» ha estat dedicada, en gran part, a estudiar la recepció de la seva obra i figura, i així hom disposa avui d'unes eines que comencen de posar els treballs dels estudiosos anteriors d'Arnau dins d'una perspectiva històrica objectiva; es delaten així llums i foscors en una tradició que fins fa molt poc no disposava dels instruments de treball indispensables per a progressar en el coneixement de la personalitat d'Arnau i la seva acció en el món que li va tocar de viure.

L'edició de Marcel Coromines s'inscriu en aquesta etapa històrica en què l'estudi de l'obra d'Arnau passa pel camí del rigor, de la possibilitat i de l'ambició de conèixer a fons el personatge. Justament el tractat *De esu carniūm* és una obra que se situa en el carener dels dos interessos essencials d'Arnau: la medicina i la vida espiritual cristiana. Per això, a part de l'edició crítica continguda al volum XI de les AVOMO, no deixava d'ésser convenient la presentació a un públic ampli i no especialitzat d'aquest text crucial, ara reeditat, traduït en català i degudament contextualitzat tant en l'aspecte mèdic com en l'espiritual o teològic.

Per començar, Coromines dona una «semblança» biobibliogràfica d'Arnau, resumint les etapes del seu currículum mèdic i teològic, emmarcat en l'estat dels coneixements i les polèmiques del seu temps, detractors inclosos. A partir d'aquesta presentació del personatge, que recull els resultats assolits per la crítica dels dos últims decennis, l'obra es bifurca en les direccions anunciades en el títol: la qüestió del menjar carn, la lletra a Bremon i el règim (castrense) d'Almeria.

La introducció al tractat arnaldia *De esu carniūm* és un estudi succint de la polèmica mèdica i teològica entaulada arran de la pràctica cartoixana de no menjar carn. Els cartoixans eren atacats per altres clergues perquè ni en cas de malaltia no afliuixaven en l'abstinència de carn. Coromines esbrina la qüestió tant des del punt de vista de l'ascesi cristiana com des del punt de vista de les tradicions mèdiques, i el seu estudi desvela que en aquest tractat Arnau supera les posicions que ell mateix adoptava en els seus tractats dietètics, on no qüestionava el consum de carn. En el *De esu carniūm* i en el context mèdic de les tres forces vitals que segons la medicina del temps regeixen la salut humana, Arnau considera que la carn no és necessària, i en cas de malaltia

pot ésser àdhuc contraproductent. La seva tesi es reforça amb l'autoritat de testimonis mèdics de prestigi: Hipòcrates, Galè, i amb un repàs instructiu de la tradició dietètica: Cels (s. I), Oribasi (s. IV), Antim (s. VI), Haly ibn Abbas († 994), Isaac Israeli, († 932), Razí († 925), Avicenna († 1037), Maimònides (s. XII), Aldobrandino da Siena († 1256), Pere Hispà (s. XIII). Arnau no propugna l'abstinència de carn general per a tothom. Simplement al·lega que «la carn no és una substància necessària, i ni tan sols la més apropiada per a tractar les malalties, sobretot les que comporten fer llit» (p. 43), amb la qual cosa desmuntava els atacs dels qui acusaven els cartoixans d'heretgia i fins i tot d'homicidi quan refusaven d'administrar carn a llurs malalts. D'aquesta manera, justificant i inscrivint la pràctica cartoixana de l'abstinència de carn en l'ortopraxi mèdica, Arnau es legitima com a metge teòleg, com un cristià que participa en el debat teològic des del camp professional que li és propi, la medicina. Si en el *De esu carniūm* no hi ha cap estridència apocalíptica, ni cap al·lusió a la reforma urgent de la cristiandat, ni cap crítica als professionals de la teologia, és perquè l'obra tematitza de fet un postulat clau en el pensament d'Arnau: la convicció que la teologia, entesa com un lloc d'encontre entre l'home i Déu, no és privativa d'un grup selecte de cristians que es dediquen al seu conreu, ben al contrari: tot cristià hi pot participar en la mesura que la teologia és primordialment una ortopraxi d'amor a Déu i de caritat envers els altres. I els cristians professionalment qualificats hi poden dir la seva amb la mateixa o més autoritat encara que els teòlegs titulats.

La lletra a Bremon de Montferrer, senyor de Lez, prop de Montpeller, és la resposta d'Arnau a la consulta de Bremon sobre el mal d'ulls. Bo i donant-li una recepta per a la seva malaltia, Arnau l'exhorta a procurar-se un safir meravellós per a la visió espiritual, Jesús de Natzaret, rei dels jueus, evocació punyent de la Passió, que rubrica l'apostolat ardent d'Arnau en pro d'una vida cristiana autèntica. El *Règim d'Almaria* es un tractadet d'higiene militar durant un setge, obra ja editada per Michael McVaugh en les AVOMO, X.2. En la seva presentació Coromines detalla el personal mèdic que acompanyava una expedició militar (metges, cirurgians, barbers, apotecaris i manescals) i assenyaladament la que fou present al setge d'Almeria durant la campanya del 1309-1310, dona les dades essencials sobre la iniciativa política de la campanya i detalla les mesures higièniques convenients perquè la host no pesqui ni encomani malalties. Coromines explica amb detall els consells que dona Arnau sobre els millors llocs per a l'acampada de l'exèrcit, la sanitat de les aigües, basats en fets i en coneixements empírics, la farmacopea recomanada, el tractament de ferides enverinades i el recurs al collar de certes pedres precioses, considerades profilàctiques.

Vet-aquí, doncs, l'edició del text llatí i la traducció en català de tres obretes arnaldianes de circumstàncies, a través de les quals es dibuixa amb claretat la silueta del seu autor, com a metge i com a cristià compromès en projectes de reforma espiritual. Lluny dels tecnicismes de l'obra mèdica d'Arnau —i dels seus problemes crítics—, lluny també de les asprors i dels recursos sorprenents amb què Arnau sovint emboca la problemàtica teològica, en aquestes tres obretes el personatge es pot copsar en un estat d'esperit reposat, que palesa la intenció d'ésser útil a qui recorre a ell, i amb el resultat d'expressar-se en conceptes i termes clars, objectius i de recepció fàcil. En un mot: un Arnau sintètic i equànim, que dilueix una mica la seva fama —justa o no— d'esperitat.

Jaume de PUIG OLIVER
Institut d'Estudis Catalans

Jaume MENSA VALLS, *Arnau de Vilanova a Lleida. La Confessio Ilerdensis. Estudi, edició i traducció*, Lleida 2023, 91 p.

Com el *De esu carniium*, la *Confessio Ilerdensis* ja havia merescut atenció, estudi i edició crítica. Durant el lapse de temps que va del 2009 al 2019, Jaume Mensa va trencar la tradició erudita anterior —Menéndez y Pelayo, H. Finke, J. M. Pou, Ramón d'Alòs, Joaquim Carreras Artau, Miquel Batllori i tants d'altres— que n'havien espigolat ocasionalment algun text o s'hi havien referit de manera puntual. Mensa n'ha examinada la tradició manuscrita i el contingut, ha documentat amb detall com el mateix Arnau n'havia traduït una part al català per a inserir-la dins la *Confessio de Barcelona* —com ja havia vist Batllori—, i ja n'ha ofert una edició crítica al n. 38 de la revista «Faventia», amb un aparat de variants complet i un altre aparat més simple consagrat a «identificar les fonts, els personatges i els fets esmentats en l'obra» (p. 23-24). Les referències a aquests treballs el lector les trobarà a les pàgines acabades d'esmentar i a les notes corresponents.

Per tant, l'edició que ara s'ofereix al públic ve a coronar el treball menat durant quinze anys per un dels estudiosos que avui coneix millor la figura del gran metge medieval català en el seu aspecte teològic. En aquesta edició Jaume Mensa prescindeix —en part— de l'aparat crític de variants i incrementa els aparets de fonts i de notes complementàries. Ja es veu que falta ben poc per a una edició definitiva i exhaustiva de la *Confessio Ilerdensis* en les AVOTHO. Aleshores la primera pregunta que es presenta és: perquè aquest lliurament anticipat?

Mai no s'insistirà prou en una consideració de caràcter metodològic: Arnau de Vilanova ha estat estudiat al llarg de gairebé dos segles sense que ningú no disposés dels instruments biobibliogràfics indispensables per arribar a resultats eficaços. La feina dels erudits esmentats s'ha anat fent com s'ha pogut, amb intermitències temporals dilatades i resultats provisionals —i frustrants. Avui dia aquesta situació comença d'estar superada gràcies a les AVOMO, les AVOTHO i als *corpora* digitals dedicats a Arnau de Vilanova i a la medicina de la Corona d'Aragó durant els segles XIII-XV, iniciatives sorgides l'últim terç del segle XX i avantatjadament conegudes del lector. Dins les AVOTHO cal aplaudir la publicació recent del *Diplomatarium Arnaldi de Villanova* (IEC-Ateneu Universitari Sant Pacià, 2022), obra de Josep Alanyà, que ha dissipat de cop els forats negres de la biografia d'Arnau i permet ara de treballar sobre segur. Per això mateix la panoràmica dels estudis arnaldians està fent un tomb espectacular: a desgrat que l'obra d'Arnau encara no ha estat tota publicada, ja han començat a insinuar-se problemes nous, de solució delicada, que obren etapes novelles d'investigació i afecten, com no podia ésser d'una altra manera, la complexitat i la influència de la transmissió de l'obra mèdica i l'articulació de l'obra espiritual d'Arnau. Fins fa relativament ben poc, abans de començar a disposar dels textos arnaldians editats darrerament i d'unes bases biobibliogràfiques sòlides, les panoràmiques que s'estan obrint amb prou feines eren imaginables.

L'edició que tenim davant els ulls, conseqüència dels treballs anteriors de Jaume Mensa i anticipació de l'edició canònica i definitiva en les AVOTHO, té un origen contingent. El títol del llibre ja ho delata: *Arnau de Vilanova a Lleida*. En el context d'aquesta edició, Lleida és la paraula clau, el centre d'interès que motiva la publicació. En la tradició erudita que hem tingut ocasió de recordar, per una lectura paleogràfica deficient de Menéndez Pelayo, Lleida s'havia convertit en la pàtria d'Arnau de Vilanova. Estudis posteriors han vingut a constatar que les idees escatològiques

d'Arnau eren vives a Lleida durant la segona meitat del segle XIV. En aquets estat de coses, la *Confessio Ilerdensis* ha pogut ésser vista com un text atractiu pels responsables de la col·lecció *Polyeideia*, consagrada a monografies de filologia grega i llatina que edita la Universitat de Lleida. Cal saludar amb expectació que un organisme universitari inclogui un text medieval arnaldia en una col·lecció filològica dedicada al món clàssic. Si el món clàssic no s'ha de veure exclusivament —o principalment— a través de la seva transformació en marbre —o en guix— pedagògic, i si la seva normativitat més profunda rau en els dolls de vida humana intensa que vehicula, és ben cert que l'obra espiritual d'Arnau, essencialment tensa i polèmica, pot formar part d'un horitzó clàssic. En aquest sentit, l'edició que comentem comença a perdre el seu plomatge contingent i adquireix una pell forta de més bon alou. I ara pot ésser el moment oportú per a recordar al lector català que, tal com avui és assajada una lectura «clàssica» d'Arnau de Vilanova, ja fa temps que a Europa se n'ha fet una lectura «protestant». Pot semblar paradoxal, i es comprèn. Per als habitants d'un país que no ha tingut Edat moderna ni en l'aspecte religiós ni en el científic el protestantisme és un enigma permanent. En canvi per a un protestant les postulacions arnaldianes sobre la capacitat dels laics per a llegir l'Escriptura i la possibilitat d'una vida religiosa autèntica per la sola gràcia de Déu, la fe i la caritat són un anunci de la Reforma. I aquí es plantejaria un altre ordre de problemes: la possible aptesa d'un terreny com el català per a ésser receptiu a les idees reformistes del segle XVI i les causes que ho van fer impossible; problemàtica del tot indiscreta en el marc de la recensió que ens ocupa.

Posats, doncs, d'acord sobre la polivalència d'Arnau, cal ponderar l'esforç de Jaume Mensa per a situar la *Confessio* dins l'obra i l'acció del seu autor. Atès que el volum està pensat per a circular amb autonomia plena, el primer capítol Mensa el destina a resumir en dues pàgines denses el que avui se sap amb certesa i a grans trets de la vida d'Arnau, i després detalla els dos únics episodis que lliguen Arnau amb Lleida: el prec a Jaume II que proveís l'Estudi de Lleida amb un exemplar del *De mysterio cimbalorum* (1301) i la lectura que hi va fer de la *Confessio* (1303). Segueixen una cronologia abreujada i l'exposició del pla de l'obra.

La part més interessant del capítol, la primera, és l'estudi històric-literari del text de la *Confessio*. Mensa data l'acte públic de lectura el 6 d'octubre del 1303, amb raons convincents, data que coincideix amb una estada del rei Jaume II a Lleida. Atès que aquesta fou llegida davant els bisbes reunits a Lleida i presidits per l'arquebisbe de Tarragona, Mensa es pregunta quin caràcter tenia aquesta reunió —amb el rei no gaire lluny. Certament no eren reunits en concili de la província, perquè no n'ha quedat rastre documental ni en van emanar constitucions conegudes; ni tampoc el rei no havia convocat Corts a Lleida el 1303, que justificués reunions prèvies de tot o d'una part del braç eclesial. Mensa detalla els precedents literaris i els fets històrics anteriors a la *Confessio*: Les relacions professionals d'Arnau amb el papa —n'era arquiatre— i amb el rei —n'era metge i ambaixador—; la dèria que tenia de difondre les seves idees espirituals a les altes esferes del papat, de la reialesa i de l'episcopat; el bombardeig de llibres amb què obsequiava aquestes i altres instàncies de la cristiandat; les seves interpellacions vehemets a alguns bisbes; tot plegat configurava un personatge amb un relleu social consolidat, que a més a més s'atribuïa una determinada autoritat espiritual. Encara eren calentes les seves trifulques amb l'inquisidor Bernat de Puigcercós i les denúncies contra aquest individu davant el bisbe de Girona. La *Confessio Ilerdensis* s'ha de veure sobre el rerefons d'aquests conflictes. Es pot fer la hipòtesi que la reunió dels bisbes —només dels bisbes, mestres de doctrina, amb exclusió de cap inquisidor,

cap canonge, ni abats, ni monjos, ni frares— era una reunió exprés, de caràcter eclesiàstic pur, per a informar-se de primera mà de les posicions polèmiques d'Arnau. I si el rei era a Lleida en aquell moment i no es presentava a la sessió, es comprèn millor el caràcter que els bisbes donen a la reunió. Quan més endavant, en la *Denuntiatio prima facta Massiliae* i en la *Confessio de Barcelona* Arnau dirà que va llegir la seva *Confessio* en un concili dels bisbes, exagerava a favor seu la categoria canònica de la reunió. Els bisbes es reuneixen per a escoltar Arnau, no en concili. I Mensa fa observar oportunament que en la *Confessio* Arnau modera el seu llenguatge; no calla cap de les seves denúncies, però s'expressa d'una manera objectiva, moderada, sense exigències ni amenaces. Tant ell com els bisbes, doncs, adopten posicions que situen la polèmica en un punt d'un cert respecte mutu. Si això era una hipòtesi viable, el paper del rei rere l'escena, actuant com a moderador i qui sap si com a intermediari, però sense sortir mai a primer terme, seria una altra hipòtesi plausible i confirmaria el caràcter primordialment eclesiàstic de la reunió. Els bisbes escolten, Arnau s'explica. La reunió era informativa i al mateix temps, de part dels bisbes, era una deferència a un personatge que per la seva excel·lència en el camp de la medicina, per la qualitat dels seus clients i per l'abast de les seves relacions mereixia un tractament personalitzat.

En la segona part del capítol Mensa procedeix a l'anàlisi del contingut, com és habitual en les edicions de textos del programa ATCA. Primer hi ha un esquemaresum de l'obra, després ve l'exposició de la «dinàmica de les idees», un tercer apartat és dedicat a l'elenc dels cinc manuscrits de la *Confessio* i a les característiques de l'edició, basada gairebé exclusivament en el text del ms. vat. lat. 3824. Per acabar Mensa analitza amb detall la part de la *Confessio* que anys més tard Arnau va inserir, en traducció catalana, en la *Confessio de Barcelona*: són les proposicions sobre les perversitats dels religiosos. És una traducció en la qual Arnau ha tingut cura de reduir tecnicismes, de clarificar possibles ambigüitats i locucions abstractes, d'introduir-hi elements col·loquials, infonent «vivor a les formulacions més neutres i estereotipades» (p. 45); en una paraula, és una traducció més *ad sensum* que no pas *de verbo ad verbum*, en la qual la denigració literària dels falsos religiosos tendeix a guanyar intensitat. D'altra banda, en els anuncis escatològics de la *Confessio* (1303) les formes verbals són de futur, mentre que en la *Confessio de Barcelona* (1305) ja són de present. Aquesta és llegida davant el rei sol, i Arnau hi recupera la desimboltura del seu llenguatge.

De manera que les dues confessions arnaldianes permeten de conèixer una altra faceta del personatge: la de traductor. La traducció és un recurs nou emprat en la campanya eterna d'Arnau sobre l'anunci dels temps finals. I els canvis d'accent que Mensa veu d'un text a l'altre revelen estats d'esperits canviants en Arnau. Davant l'arquebisbe i (els) altres bisbes Arnau evita la confrontació amb les persones (Roderic Tello, Bernat de Vilamarí), evita les exigències, les amenaces i la polèmica aspra, sense desvelar que la seva intenció era portar el conflicte amb l'inquisidor i el bisbe gironins «cap a la màxima instància: la Santa Seu» (p. 48). Per això la *Confessio* es clou amb el prec d'Arnau a l'arquebisbe Tello de fer-la enregistrar en el seu arxiu i de fer-la arribar a Roma.

Finalment el llibre conté l'edició crítica llatina de la *Confessio Ilerdensis* (p. 53-68) i la traducció al català que n'ha fet Jaume Mensa (p. 71-83), amb la particularitat que ha prescindit d'introduir en la seva traducció la part que Arnau en va inserir traduïda al català en la *Confessio de Barcelona*. El text de la traducció d'Arnau, però, és donat en nota, i així s'assoleixen dos avantatges: el lector té accés al text traduït per Arnau, i

al mateix temps la traducció de Mensa al català modern guanya en unitat, coherència i rigor lingüístic.

L'estudi que fa Jaume Mensa de la *Confessio Ilerdensis* fa palesa l'habilitat d'Arnau per a situar-se bé en el cor de la polèmica desfermada per les seves denúncies i pels seus anuncis apocalíptics. Serà oportú que els altres textos arnaldians polèmics pendents d'estudiar i editar siguin confrontats ells amb ells i tots plegats amb la *Confessio*, per tal de copsar els recursos, els accents i les estratègies que Arnau posa en joc, tal ha com ha fet en aquest cas el seu editor. Al capdavant, l'estil és l'home, i guanyar un perfil ben dibuixat d'aquest personatge encara tant poc conegut entre el públic culte català és un dels punts *scottanti* de la catalanística.

Jaume de PUIG OLIVER
Institut d'Estudis Catalans

D. HEIDER, C. A. ANDERSEN (eds.), *Cognitive Issues in the Long Scotist Tradition* (Medieval and Early Modern Philosophy, 5), Basel: Schwabe Verlage 2023.

La tradició escotista va començar a principis del segle XIV, amb els primers deixebles del franciscà Duns Escot, i no va desaparèixer fins als segles XVIII o XIX, en funció de l'indret. Així, el desenvolupament històric de l'escotisme transcendeix el domini de l'escolàstica medieval, en la qual sovint se'l classifica, i incideix en l'anomenada primera filosofia moderna o barroca. Aquest volum recull diversos estudis sobre l'escotisme (i no pròpiament sobre Duns Escot) com a tradició escolàstica i intel·lectual llarga i *transepocal*. Els editors de l'obra són els professors Daniel Heider (University of South Bohemia) i Claus A. Andersen (Catholic University of Louvain), ambdós especialistes en la producció filosòfica de la segona escolàstica.

Durant l'esmentat període, l'escotisme va viure una primera florida al segle XIV, just després de la mort del *Doctor Subtilis* l'any 1308, i una segona florida, més prolongada, al segle XVII. La primera florida fou especialment rellevant a la Corona Catalano-Aragonesa. Durant el segle XIV, paral·lelament al desenvolupament del lul·lisme, el territori català i aragonès va enriquir la cultura europea amb els millors deixebles de Duns Escot. De fet, aquesta primera fase de l'escola escotista està estretament vinculada als treballs dels escotistes catalans Pere Tomàs o Pere Auriol —dos dels autors més esmentats en aquest volum—, noms als quals caldria afegir els d'Antoni Andreu, Alfred Gunter o Joan Bassols. Tot i l'escassetat de dades biogràfiques, tots ells van desenvolupar la seva carrera intel·lectual a estudis generals franciscans de la Corona, com el de Barcelona o el de Lleida.

Seguint l'article introductori del professor Boadas Llavat (*Joan Duns Escot i els escotistes catalans*, dins «Enrahonar», 42, [2009]), a la primera fornada d'escotistes catalans van seguir els treballs dels franciscans Guillem Rubió, Pere de Navarra (també esmentat en el volum), Nicolau Bonet, Joan Marbres o el mateix Francesc Eiximenis, un intel·lectual en deute amb l'escotisme. Ells proven que, tanmateix, entre els dos períodes d'esplendor esmentats, l'escotisme no va desaparèixer, tal i com també ho demostren les nombroses càtedres universitàries *in via Scoti* i els estudis franciscans locals arreu d'Europa (pp. 11-12). A casa nostra, aquesta continuïtat va culminar amb la creació de quatre càtedres a la Universitat de Cervera el 1715, les quals van perdurar fins ben entrat el segle XIX.

Pel que fa a la primera fase de la tradició escotista, que és pròpiament domini dels medievalistes, s'hi dediquen, en aquest volum, diverses contribucions:

– Giorgio Pini estudia la cognició divina segons Duns Escot i la distinció entre aquesta i la cognició humana, la qual, a diferència de la divina —que és una afer purament intern—, es relaciona amb l'objecte. A continuació, estudia el tractament d'aquesta qüestió en les obres dels primers escotistes Guillem d'Alnwick i Pere Tomàs (pp. 97-117);

– Guillem d'Alnwick és l'objecte d'estudi del següent article, a càrrec de Marina Fedeli, on s'estudia el tractament i presència de les *species intelligibiles* en la seva teoria cognitiva —la qual, en aquest cas, difereix de la del mestre Duns Escot (pp. 119-141);

– Damien Park, O.F.M. mostra un altre cas de distanciament entre un escotista primerenc i el Doctor Subtil, en aquest cas es tracta de Francesc de Mayronis i la seva teoria relacional de la cognició abstractiva i intuïtiva (pp. 143-176);

– Richard Cross analitza l'estatut ontològic que els primers deixebles de Duns Escot conferiren a l'*esse intentionale*, entre els quals hi descobreix diverses posicions: James of Ascoli li atribueix un estatus ontològic genuí; Guillem d'Alnwick, de nou, nega qualsevol tipus d'ésser més enllà de l'ésser real; i Francesc de Marchia li atorga la noció més àmplia d'ésser, que inclou els conceptes de segona intenció, la qual cosa inaugura la noció de l'ésser 'supertranscendental' (pp. 205-228);

– En estreta continuïtat amb la contribució de Cross, Francesco Fiorentino analitza la noció de l'*esse cognitum* o *obiectivum* escotista en contraposició amb la doctrina de les idees divines. El seu estudi parteix d'Enric de Gant i Duns Escot i continua amb el desenvolupament del llegat escotista posterior (segles XIV i XV), amb els autors Pere Auriol, Laudolph Caracciolo de Nàpols, Pere de Navarra, Pere d'Aquila, Joan de Ripa, Pere de Càndia i els ja esmentats Francesc de Marchia, Pere Tomàs i Francesc de Mayronis (pp. 229-265).

A la segona florida de l'escotisme, la del segle XVII, s'hi dediquen els articles següents:

– Daniel Heider estudia dues visions barroques divergents al voltant del model de percepció, més concretament, de quina manera les espècies sensibles exteriors esdevenen espècies interiors necessàries per a la cognició sensorial. El jesuïta Francisco Suárez (1548-1617), per una banda, va considerar que les espècies interiors son productes d'un sentit agent intern, d'una activitat de l'ànima; però els escotistes Bartolomeo Mastri (1602-1673) i Bonaventura Belluto (1600-1676), per altra banda, consideraren que la causa de tals espècies interiors son les espècies exteriors, i negaren l'existència de tal agent intern particular (pp. 33-64);

– Les aportacions teòriques de Mastri i Belluto, juntament amb les de John Punch (1603-1661), reapareixen en l'estudi de Daniel González Ginocchio, qui reconstrueix el concepte de la facultat estimativa de Duns Escot i n'investiga la influència en l'escotisme de segle XVII (pp. 65-94);

– Bartolomeo Mastri és l'objecte d'estudi de dos articles més, a saber: la contribució de Lukáš Novák, on exposa que la teoria de les distincions de Mastri —i, més concretament, la seva concepció de la distinció formal— és una ocasió en la qual s'allunya del mestre (pp. 299-332); i l'aportació de Claus A. Andersen sobre la teoria teològica de la cognició divina i el decrets concomitants, la qual, segons Mastri, no contradia la lliure voluntat humana (pp. 333-363);

– Anna Tropia analitza la proposta de Francisco Macedo (1596-1681), escotista portuguès eclèctic, sobre la distinció entre el coneixement intuïtiu i el coneixement abstractiu (pp. 177-201);

– I Roberto Hofmeister Pich estudia el vincle entre el coneixement intuïtiu i el debat sobre les distincions de la mà de l'escotista llatinoamericà Alfonso Briceño (1587-1668). La intuïció, segons Briceño, posa les bases de la *distinctio praecisiva* (distinció precisa), pròxima a la formal (pp. 267-297).

Ara bé, les contribucions al volum no estan ordenades cronològicament com hem fet aquí, sinó que l'eix temàtic és la teoria cognitiva i epistemològica, és a dir, la contribució de Duns Escot i de l'escotisme a la història de la psicologia cognitiva. Així, trobem que els articles s'articulen en quatre seccions: 1) la cognició sensorial, és a dir, sobre la sensació com a punt de partida de tota cognició humana *pro statu isto* (Heider i Ginocchio); 2) la cognició intel·lectual, és a dir, les formes de coneixement angèliques i divines (Pini, Fedeli, Park i Tropia); 3) les implicacions metafísiques i teològiques de la psicologia cognitiva escotista (Cross, Fiorentino, Pich, Novák i Andersen); i, finalment, 4) la seva influència posterior. Aquesta darrera part, formada per tres articles, explora la recepció i presència de la psicologia escotista en les tradicions intel·lectuals externes a l'escolàstica catòlica, és a dir, en els ambients protestants europeus i vinculats a la Reforma.

– Ueli Zahnd, en aquest sentit, mostra com en la base de la iconoclàstia Reformada i en la qüestió de les imatges religioses s'hi troba la metafísica de l'infinit de Duns Escot i les reelaboracions epistemològiques posteriors d'escotistes com Nicholas de Orbellis i Stephan Brulefer (pp. 367-391);

– Arthur Huiban estudia la influència i presència de la doctrina sobre la lliure voluntat de Duns Escot en l'obra del reformador Philip Melanchthon (1497-1560), la qual cosa prova que els cercles intel·lectuals protestants del segle XVI d'Alemanya estaven familiaritzats amb el pensament escotista (pp. 393-416);

– Giovanni Gellera, finalment, analitza l'ús metafísic d'elements conceptuals pròpiament escotistes, com la univocitat de l'ésser, la realitat objectiva de les idees o el concepte d'*haecceitas*, en l'obra del calvinista Johannes Clauberg (1622-1665), el qual, de manera original, els posa en diàleg amb el cartesianisme (pp. 417-445).

La col·lecció d'articles que configura aquest volum, fruit del projecte finançat per la Czech Science Foundation, "Theory of Cognition in Baroque Scotism", vol nodrir una visió més comprensiva i diferenciada de la genealogia de l'escotisme. A més de la importància del volum per enriquir la recerca sobre l'escotisme català, en destaquem dos aspectes més de gran rellevància general: 1) la qüestió històrica, car com hem vist es focalitza en la tradició escotista posterior al segle XIV i arriba fins a la Reforma, període al qual encara no se li ha prestat prou atenció; 2) la qüestió doctrinal, perquè tractar les aportacions escotistes sobre la cognició humana i la seva contribució en la història de la teoria cognitiva és fonamental per enfocar altres aspectes filosòfics i teològics de l'escolàstica, és a dir, permet pensar un gran ventall de qüestions que transcendeixen el problema cognitiu i epistemològic.

Maria CABRÉ DURAN
Universitat Autònoma de Barcelona

Francesc Eiximenis, *Die Regierung des Gemeinwesens*. Traducció i introducció d'Alexander Fidora, (HBPhMA 60), Freiburg im Breisgau, Herder 2024, 271 p.

L'any 2005 l'editorial alemanya Herder va posar en marxa la col·lecció *Bibliothek der Philosophie des Mittelalters* amb un objectiu clar: publicar textos de referència del pensament medieval traduïts a l'alemany, en edicions bilingües, per a un públic acadèmic. Els textos seleccionats pels editors no són merament canònics, sinó textos que reflecteixen i posen de manifest els problemes i debats propis de l'època, així com els processos hermenèutics subjacents. D'aquest aspecte es deriva una particularitat que no passa desapercebuda quan es fa una ullada al catàleg de la *Bibliothek*, que ja va per la seua tercera sèrie: la diversitat de llengües de les fonts, com ara l'hebreu, l'àrab i el siríà, a més del llatí. Aquest fet respon a una decisió conscient dels editors de voler reflectir un fenomen genuí del pensament de l'època: l'interès per fonts de pensadors que es trobaven fora de l'òrbita lingüística del llatí, la llengua en què tenien lloc els principals debats de l'època.

Aquest any la *Bibliothek* ha arribat a la seua publicació número seixanta i amb ella afegix un idioma més als que ja formen part del catàleg. El text en qüestió del seixantè volum és el «El regiment de la cosa pública» del franciscà Francesc Eiximenis (1330-1409), qui, en el moment en què comença la redacció d'aquest text, ja comptava amb una intensa vida intel·lectual que l'havia portat als centres acadèmics més importants del moment.

Posat en perspectiva, el fet que Eiximenis utilitzés una llengua vernacle per a la redacció del seu tractat no hauria de sorprendre'ns, atès que no són pocs els pensadors que, ja al llarg del segle XIV, fan ús de llengües vernacles com a llengües vehiculars de continguts propis de debats teològics i filosòfics, els quals sovint associem exclusivament amb el llatí, alhora que amb certes formes literàries.

A primera vista, el tractat d'Eiximenis recorda, en la seua forma, un mirall de prínceps. No obstant això, en el moment que donem els primers passos de lectura, és fàcil reconèixer marques, traços i senyals que remetent a una forma literària característica de la literatura acadèmica de l'edat mitjana: la *quaestio*.

Un bon exemple són els capítols dedicats a aclarir la relació del dogma de l'amor al proïsme amb la cosa pública (Cap. 3-7), que es poden llegir com una mena de *quaestio* segmentada per la divisió en capítols —i és que el tractat *El regiment de la cosa pública* va ser concebut com a part integrant d'una obra major, *Lo Crestià*, una *summa*, que hauria sigut, d'haver-la finalitzat, la primera *summa* escrita en llengua vernacle.

Aquest conjunt de capítols, articulats en una forma híbrida de *quaestio* i capítols són, a més, summament rellevants perquè ofereixen la clau o premissa sobre la qual s'ha de llegir el tractat en el seu conjunt: que el cristianisme no és un mer agregat a la cosa pública per raons d'acumulació cronològica, sinó que, en realitat, el cristianisme, l'evangeli, és el fonament real i autèntic de la cosa pública. Encara que en un primer moment la cosa pública va ser presentada en base a una definició amb un to aristotèlic clar (Cap. 1-2), amb aquest moviment Eiximenis aconsegueix integrar i harmonitzar tradicions de pensament, oferint una visió cohesiva, que serveix de base per a la governança pública. Els capítols posteriors estan dedicats al que, a judici de l'autor, són els aspectes centrals a cuidar en relació amb la cosa pública: l'obediència a les lleis, la justícia, la fidelitat i els bons consells.

En termes generals, crida l'atenció trobar en la lectura un element que en el pensament polític s'associa generalment al pensament modern: una mena de

contractualisme. El caràcter contractual de la proposta d'Eiximenis no deixa de ser sorprenent, així com la rellevància que atorga a la incipient burgesia. Ambdós aspectes són objecte de menció per part d'Alexander Fidora, que forma part de l'equip editorial juntament amb Mathias Lutz-Bachman, Isabelle Mandrela i Andreas Niederberger des dels inicis del projecte. A més d'haver contribuït ja a la col·lecció com a traductor en dues ocasions amb obres de Domingo Gundisalvo i Hillel de Verona.

En la seua concisa i precisa introducció al tractat, Alexander Fidora resta èmfasi a la idea de presentar Eiximenis com a un pioner del contractualisme. La seua obra no és excepcional en aquest aspecte, però sí significativa. Perquè Eiximenis no és, en aquest sentit, de cap manera una rara avis. El que és realment rellevant del cas és que l'autor del tractat presenta aquest contractualisme no d'una manera prescriptiva, sinó descriptiva. I és que Eiximenis no està fent una altra cosa que reflectir la realitat socio-política del seu moment. Aquesta mateixa perspectiva s'aplica al cas de la burgesia, encara que aquí hi ha cert caràcter prescriptiu, ja que Eiximenis reconeix en aquesta nova classe social una mena de garant tant de l'ordre com del progrés social.

Totes aquestes qüestions es tracten en la introducció a càrrec de Fidora. Una introducció destacable com també ho és la traducció del text font. Tot i que el tractat en si no és un text complex per la presència d'un vocabulari tècnic —a penes hi ha al text un catàleg de vocabulari tècnic; en això recorda també al gènere dels miralls de prínceps—, no deixa de ser un text complex per l'ús del llenguatge que pretén ser literari en la seua possible mesura —no podem oblidar que Eiximenis es troba a les portes del que serà el Segle d'Or de les lletres catalanes. Alexander Fidora ha fet una traducció precisa i transparent, gens pretensiosa pel que fa a l'ús d'un alemany que intente en certa manera emular el caràcter del català del segle XIV. Els lectors del tractat li poden estar certament agraiïts.

Quin és el valor d'una lectura com aquesta? No estem davant d'un tractat que hagi tingut un fort impacte ni en els cercles acadèmics de l'època ni en el pensament polític posterior. No és un tractat rellevant pel pes de la seua història efectiva. És, en canvi, un tractat rellevant pel fet de reflectir una realitat política de la València de finals del segle XIV i principis del XV. Però no ens equivoquem: no només és important com a document històric, sinó també com a producte d'un cert ambient intel·lectual —només cal comprovar qui apareix citat i amb quina freqüència en el registre de noms d'autors.

Ens queda alguna cosa ressenyable d'aquesta edició? Al meu parer, sí. No voldria acabar aquest exercici de posar en valor el treball dut a terme per Alexander Fidora en aquesta edició sense esmentar un detall que es troba en la part superior de la pàgina reservada al parlament editorial. Fidora dedica aquest treball als seus dos 'mestres' de la Universitat de Frankfurt. Un és el ja mencionat Lutz-Bachmann i l'altre no és ni més ni menys que Tilbert Dídac Stegmann, l'artífex d'una sòlida presència de la llengua i cultura catalana a la Goethe Universität de Frankfurt.

Cal agrair, doncs, a l'editorial i, evidentment, al seu editor i alhora traductor d'aquesta obra, haver dut a terme aquesta tasca que posa en valor un autor tan important per a la nostra literatura.

Pau RUIZ BERNAT
Universitat Autònoma de Barcelona

Mateu RODRIGO LIZONDO, *Recerques de cultura medieval. València, segles XIII-XV* (Nexus, 24), València, Publicacions de la Universitat de València 2023, 380 p.

El llibre que presentem és un recull de nou articles del professor Mateu Rodrigo, publicat amb motiu de la seva jubilació administrativa com a professor de la Universitat de València. Els treballs tenen com a eix temàtic la cultura valenciana dels segles XIII-XV; i foren publicats originàriament en revistes i llibres acadèmics entre els anys 1981 i 2020, però ara han estat revisats novament amb motiu de la publicació en forma de llibre. Set dels nous articles contenen un «apèndix documental», normalment extens i sempre molt ric.

El recull pròpiament dit d'articles és precedit, en primer lloc, per un *Pròleg* (p. 11-15) signat pel professor Antoni Furió, en el qual glossa la trajectòria acadèmica de l'autor del llibre i emmarca les seves valuoses contribucions en els corrents historiogràfics valencians del darrer mig segle. Amb aquestes paraules Furió acaba el pròleg (p. 15):

«Mateu Rodrigo és un home savi i erudit, en el millor sentit de la paraula, que és l'únic que realment pot tenir. Un gran coneixedor de la història valenciana, i no sols de la medieval, a qui companys i amics recorrem habitualment per tal d'aclarir un dubte o de conèixer un fet. Un professor excel·lent que fa un any [és a dir, l'any 2021], i per raó de la jubilació, ha deixat de fer classes, però que no ha deixat de venir tots els dies, ara com a professor honorari, al seu despatx del departament, on segueix treballant de manera entusiasta i competent com ha fet durant quasi cinquanta anys i on sap que continua tenint l'afecte i la consideració dels seus companys».

Després del pròleg, una *Nota a aquesta edició* (p. 17-24), signada pel mateix Mateu Rodrigo, explica l'origen dels treballs i en comenta les principals aportacions. Completen el llibre, un *Índex de manuscrits i incumables citats* (p. 376-380) i naturalment l'*Índex* (p. 7-9).

El primer dels nou articles (o ara capítols), l'únic redactat en llengua castellana, *La protesta de València de 1318 y otros documentos inéditos referentes a Arnau de Vilanova* (p. 25-60), edita diversos documents de Ramon Conesa, marmessor d'Arnau de Vilanova, i de parents del metge, arran de la sentència (Tarragona, 1316) condemnatòria d'algunes tesis extretes de les seves obres i de l'actuació de l'inquisidor Burguet, i altres documents, principalment de l'Arxiu Reial de València, datats entre els anys 1299 i 1344. Els 16 documents publicats en l'apèndix de l'article (p. 39-61), permeten de reconstruir el nucli de seguidors i familiars de mestre Arnau i la defensa que feren de la seva obra i memòria.

El segon article, *Ramon Muntaner i la ciutat de València* (p. 61-130), estudia i aplega 43 documents (datats entre l'any 1300 i el 1613) conservats majoritàriament a València sobre qui fou durant la seva etapa de maduresa ciutadà d'aquesta ciutat, Ramon Muntaner. Una bibliografia de quatre pàgines (p. 127-130) arrodoneix l'article.

Tres articles, és a dir, el tercer, *Els beguins de València en el segle XIV. La seua casa-hospital i els seus llibres* (aquest signat conjuntament amb el mestre Agustín Rubio Vela) (p. 131-165); el sisè, *Personalitat i cultura de Maria de Castella, reina d'Aragó* (p. 209-245); i el vuitè, *La llibreria del canonge Guillem Serra i el seu llegat a la catedral de València (1489)* (p. 293-355), tenen com a tema d'estudi l'anàlisi de tres biblioteques destacades: a) La de l'hospital dels beguins, formada per uns 40 volums que tractaven de temàtica bíblica i espiritual que mostren una clara influència d'Arnau de Vilanova

i, molt menor, de Ramon Llull; b) La de la reina Maria de Castella, molt ben dotada d'obres més aviat de caràcter devocional; i c) La del canonge de la catedral de València i rector d'Olleria Guillem Serra, formada per 23 còdexs, entre els quals destaquen 6 sermonaris de Vicent Ferrer (quatre en català i dos en llatí) i tres infolis de *Lo Crestià* d'Eiximenis. Tots tres articles són coronats per sengles apèndixs documentals formats respectivament per 15 documents datats entre els anys 1278 i 1391, un de molt extens de l'any 1458 i quatre del 1489.

El quart article, *Sobre l'ascendència d'Ausiàs March* (p. 167-185), i el cinquè, *Benvinguda* († 1393), *vídua de Guillem Martorell. Un nom oblidat de la família de l'autor del «Tirant»* (p. 187-208), són dedicats respectivament a membres de les famílies dels escriptors Ausiàs March (Pere March, dit *lo Prohom*, i Jacme March, avi del poeta) i Joanot Martorell. Ambdós articles inclouen apèndixs documentals: el primer edita dos documents (de 1347 i 1480) i el segon, tres (datats el 1392).

El capítol setè, *La identitat del poeta Francesc Ferrer (València, ca. 1400-1462)* (p. 247-291), reconstrueix els fets més importants de la biografia de l'esmentat poeta sobre bases històriques i nova documentació. En concret, en l'apèndix documental (p. 273-286), Rodrigo edita l'inventari *post mortem* dels seus béns. En conclusió (p. 272):

«hem pogut documentar el ciutadà de València Francesc Ferrer, rendista, propietari d'immobles i censals, senyor del lloc de Paiporta, persona culta i afecionada a la poesia, relacionada pels seus orígens familiars amb la burgesia, professionals liberals i mestres artesans, i alhora amb la noblesa i la cavalleria urbana i la ciutadania afecta al cultiu de les lletres. A més, per tancar el seu retrat, fou autor molt probable, si no segur, d'obra poètica original».

Finalment, el darrer article, el novè, *Sobre el «Dietari del Capellà d'Alfons el Magnànim», l'autor i el Regne de Nàpols* (p. 357-373), aporta dades documents sobre Melcior Miralles († 1502). Mateu Rodrigo, seguint les passes de Sanchis Sivera, atribueix a l'esmentat Miralles l'autoria del *Dietari*, publicat pel mateix Rodrigo l'any 2011.

* * *

Celebrem la publicació d'aquest aplec d'estudis del prof. Mateu Rodrigo. Són tantes les aportacions i tants els aspectes positius que caldria remarcar, que l'extensió d'una recensió no és suficient. En canvi, tenint al davant un bon conjunt d'estudis publicats durant quaranta anys per Mateu Rodrigo, sí que podem fer una observació sobre la metodologia de recerca emprada per l'autor. Els treballs combinen sempre un coneixement profund de l'*status quaestionis* del tema tractat i una recerca documental de primer nivell. No és casual que la majoria d'articles integrin el que l'autor anomena un «apèndix documental» (només en un sentit molt ampli, crec jo, pot ésser anomenat 'apèndix') i en tots ells la documentació utilitzada és amplíssima. Si se'm permet de parafrasejar les paraules del prologuista, Dr. Furió, que per molts anys continuï el professor Rodrigo «treballant de manera entusiasta i competent com ha fet durant quasi cinquanta anys» (p. 15).

Jaume MENSA I VALLS
Universitat Autònoma de Barcelona
Institut d'Estudis Catalans

MARTOS, Josep Lluís, *El primer cançoner imprès i un plec poètic incunable*, Madrid-Frankfurt am Main, Iberoamericana – Vervuert (Medievalia Hispanica, 37), 332 p.

A inicis de la dècada dels anys setanta del segle XV, la ciutat de València s'havia convertit en un pròsper i dinàmic centre comercial amb una notable activitat cultural i literària, on destacava la presència de comerciants, mercaders i artesans alemanys a través de la Companyia Comercial de Ravensburg. Un dels seus membres, Jacob Vit-zlant d'Isny, en el seu afany d'esdevenir editor, havia sol·licitat que tipògrafs alemanys establissin tallers d'impremta a la ciutat amb la finalitat de posar en marxa el negoci reeixit que a passos de gegant s'anava estenent per Alemanya, Itàlia i França. En l'arc cronològic que va des del 1473 fins al 1530, es documenten gairebé una desena d'impressors que havien respost a la crida, entre els quals hi havia Lambert Palmart de Colònia (actiu entre 1473 i 1494), Nikolaus Spindeler de Zwickau a Saxònia (actiu 1489-1490 i 1494-1500), Peter Hagenbach (actiu entre 1493-1495), Leonhard Hutz (actiu 1493-1495 i 1505-1506) i Christoph Koffman de Basilea (actiu entre 1499 i 1530).

Fruit d'aquell dinamisme cultural, sota el mandat de Lluís Despuig, virrei del Regne de València l'11 de febrer de 1474, l'insigne poeta Bernat Fenollar, domer i beneficiat de la Seu, convocà un certamen literari en honor de la Mare de Déu al que van concórrer quaranta *trobadors* amb composicions poètiques en català, castellà i toscà. Pocs mesos després, es reuniren quaranta-cinc de les poesies que es van recitar durant la celebració mariana en un llibre que avui coneixem amb el títol de *Les trobes en labors de la Verge Maria*. L'edició, en bells caràcters rodons o romans, propis de la impremta humanística italiana, té el mèrit de ser el primer incunable literari o poètic imprès a la península Ibèrica i, per aquest motiu, ha acaparat l'atenció d'incunabulistes, bibliòfils o estudiosos, en general, de la història del llibre i dels orígens de la impremta a Espanya.

Habent sua fata libelli. D'aquest incunable es conserva un únic exemplar mútil a la Biblioteca Històrica de la Universitat de València, sota la signatura CF-1 (Caixa Forta-1). Mancat, almenys, de l'últim full, on es trobarien les dades tipogràfiques (lloc i data d'edició i, no menys important, el nom de l'impressor), els primers treballs tipobibliogràfics i incunabulístics sobre la impremta valenciana atribueixen la seva producció al taller de Lambert Palmart, on veuria la llum el 1474. Si aquestes dues dades, impressor i any, fa dècades que no es discuteixen, al llarg de gairebé tres segles d'estudi d'aquesta petita joia bibliogràfica han aflorat discrepàncies a les descripcions materials, per exemple, en el nombre de folis totals que contindria el volum, i que, lluny d'esmenar-se, han esdevingut errors que s'han cronificat en publicacions i que han arribat fins a repertoris actuals del patrimoni bibliogràfic hispànic. El mateix passa amb la manca de dades sobre altres aspectes materials que no s'han recollit després de l'examen del volum, com ara la identificació de les filigranes, i que porta a sospitar que les dades s'han anat prenent i repetint al llarg del temps i d'estudi en estudi, sense que en alguns casos s'hagi produït una consulta *in situ* de l'incunable.

Aquesta és una de les mancances de la historiografia tipogràfica valenciana que Josep Lluís Martos pretén resoldre en aquesta monografia. L'autor, amb anys al darrere d'experiència investigadora, dedicats a la poesia profana i religiosa del segle XV i la seva transmissió textual i impresa a finals de l'edat mitjana i durant la primerenca Edat Moderna, i amb una sòlida formació en filologia material, aborda la descripció

física de l'incunable amb el rigor científic que el caracteritza i amb la paciència que aquestes investigacions requereixen.

Però no només és entre els objectius de Martos oferir una descripció tipobibliogràfica tant externa com interna de l'exemplar. El seu interès va més enllà del purament material i reivindica, a més, la primícia del volum de les *Trobes* com a incunable poètic, el contingut literari del qual no ha rebut l'atenció "como *cancionero* estricto que es y no, exclusivamente, un impreso poético" (p. 10). Aquesta és, doncs, una altra de les novetats d'aquesta monografia, la d'elaborar un estudi de l'incunable com a cançoner imprès, una "antología organizada con unos criterios determinados, que no debieron de corresponder, necesariamente, a su *performance* o puesta en escena. Es a partir, por tanto, del impreso y de su *mise en page*, o de la textualidad de los poemas y rúbricas, que se reconstruyen cuestiones que afectan al propio desarrollo del certamen poético, en un camino de ida y vuelta que acaba repercutiendo en un mejor conocimiento de este primer cancionero incunable" (p. 11).

A partir d'aquí, Martos elabora un detallat estudi socioliterari del contingut i dels agents implicats en la seva gènesi. Tot això sense deixar de banda un altre dels grans interessos de Martos: la literatura perduda i que aquí pren rellevància pel caràcter mutilat de l'incunable. D'acord amb l'autor, a més del full final pot ser que tingui "unas pérdidas de alcance mayor" (p. 313). En aquest cas, s'estudia la relació de la *Salve Regina* de Pere de Vilaspinosa, car el poeta la va poder compondre per al mateix certamen marià de 1474.

Qui s'endinsi en aquesta monografia de més de tres-centes pàgines trobarà un estudi exemplar, una minuciosa recerca per a la qual Martos ha recopilat totes i cadascuna de les fonts d'informació que simplement han citat o han abordat de manera més profunda aquests impresos i els seus textos literaris. No obstant això, cal fer una advertència: en un món on impera la lectura anàrquica, fragmentària, de cerca de continguts i respostes ràpides, el llibre de Martos exigeix una lectura intensiva, atenta i detinguda si el lector no vol passar per alt algun detall perquè el text principal, dens en dades, va acompanyat d'unes notes a peu de pàgina extenses i acurades.

Després de la introducció ens endinsem, per tant, en matèria. El capítol segon (p. 13-192) està dedicat per extens a les *Trobes* i Martos no deixa cap tecla sense tocar: la condició de l'obra com a primer plec poètic imprès a Espanya, repassant totes les opinions i hipòtesis que els erudits des del segle XVII i fins avui han sustentat sobre la seva preeminència com a obra literària de la impremta hispànica. Continuen diferents apartats en què s'estudia l'incunable valencià des de la seva materialitat, posant en evidència els errors o mostrant els encerts d'uns erudits i d'altres. S'atura en les característiques que destaquen els tipus utilitzats per Palmart, per passar seguidament a determinar les mesures de la caixa tipogràfica i els còmputos dels fulls que conté l'exemplar, una de les dades més discrepants als repertoris i estudis. Per deixar tancada la qüestió, i davant l'absència de foliació impresa o d'altres elements d'ordenació interna, Martos examina amb deteniment la construcció de quaderns, i la morfologia i situació de les filigranes. En aquest sentit, cal destacar la identificació de cinc marques d'aigua noves que s'afegeixen a les dues registrades anteriorment per altres estudiosos.

Després de l'estudi "intern" de l'obra, un cop ratificat el caràcter mutilat de l'exemplar en el darrer full, revisa la història "externa" de l'incunable, començant per la seva localització i procedència. Sabem que l'exemplar va entrar a la llavors Biblioteca Literària de la Ciutat de València procedent de la rica llibreria del convent de Sant

Domènec (actualment Reial Convent de Predicadors o de Sant Domènec de València) després de la desamortització de Mendizábal. Entre els diversos erudits que llista Martos i que en aquella seu o en una altra van veure les *Trobes*, caldria afegir el testimoni del pare Villanueva, el *Viage literario* del qual continua sent una font inestimable de notícies sobre exemplars encara desapareguts després de l'exclaustració de convents el 1835. Efectivament, escrivia sobre el volum de les *Trobes*: “que la edición mas antigua de España es la del libro que se conserva en la biblioteca de este mi convento, intitulado *obres, ò trobes en llaor de la Verge María*, la qual se hizo en esta ciudad año de 1474, quando se entendía en imprimir la voluminosa obra de un diccionario que se publicó por el mes de Febrero de 1475, en el qual se imprimieron otros muchos libross” (1804, p. 114-115).

El punt següent que Martos aborda és el de les dues intervencions d'enquadernació que van tenir lloc als segles XVII-XVIII i al segle XX, amb la finalitat de conèixer si l'alteració dels quaderns *c* i *e* que presenta l'incunable, així com la pèrdua de l'últim full, es van poder donar en algun d'aquests dos moments. Tot i que s'ha dubtat de l'existència d'aquest foli final amb el colofó, a partir de la constatació del fet que no era un paratext essencial a la primera època de la impremta, Martos demostra que el colofó es va perdre amb posterioritat a l'enquadernació primera i no pas durant aquesta, i que aquell existia perquè Palmart arribaria a imprimir-lo, de la mateixa manera que va fer en altres incunables de poesia de certamen impresos el 1486, 1487 i 1488. L'examen de tots els elements que configuren l'enquadernació, així com les notes fetes sobre els fulls de guarda, a més d'un repàs als facsímils que s'han fet de l'exemplar, conclou la descripció material de l'incunable.

La resta del segon capítol es consagra al contingut literari del cançoner, examinant el paper que va tenir Lluís Despuig, virrei de València, i el poeta Bernat Fenollar en la celebració del certamen literari. Es passa revista als poetes que van respondre a la convocatòria i a les poesies que es van compondre per a l'ocasió, oferint Martos una nova estructura sinòptica del cançoner que completa i corregeix aportacions anteriors sobre la quantitat de textos que transmet l'incunable.

Finalitza aquest extens capítol un epígraf dedicat a la literatura perduda que hem esmentat abans. Martos estudia la hipòtesi, atenant els altres impresos de poesia de certàmens immaculistes del de Colònia, que els poetes inclosos al cançoner de 1474 van participar en el certamen d'aquell any, “pero no, por ello, fueron, necesariamente, los únicos que lo hicieron” (p. 183). Després d'esgrimir les raons que el porten a aquest plantejament, dedueix que “el cancionero incunable de *Les Trobes en labors de la Verge Maria* es una antología y, así, concluir que ciertos poetas quedaron fuera de este cancionero incunable, habiendo participado en el certamen, aunque esto no sería más que una deducción de una práctica documentada con posterioridad en otros impresos similares. Cuarenta autores son, de hecho, muchos más de los que vamos a encontrar en los incunables posteriores derivados de certámenes” (p. 184-185). Si es tracta d'una selecció de poemes, per a Martos és difícil quantificar el cabal de poesia perduda. Una de les que aconsegueix recuperar relacionada amb les *Trobes* és, com anunciàvem més amunt, la *Salve Regina* de Pere de Vilaspinoso, a l'imprès de la qual dedica les pàgines del capítol tercer (p. 193-304).

La *Salve Regina* és un plec poètic de només quatre pàgines que havia estat datat tradicionalment com a postincunable. Martos realitza, novament, un estudi material intern i socioliterari, essent aquest capítol, potser, l'aportació científica més destacada de la monografia, sense ànim de treure-li el gran mèrit que té la resta del contingut,

amb una gran repercussió als mitjans de comunicació, en demostrar l'investigador, mitjançant un detallat estudi contrastiu de la tipografia de diferents impressors als quals se'ls havia atribuït la impressió, que aquest plec poètic és un incunable que data del període de 1491-1495 i fet al taller de Pedro Hagenbach i Leonardo Hutz. Estem, per tant, davant el primer plec poètic en català de la impremta valenciana, una segona joia bibliogràfica que es conserva en el volum factici conegut com a *Natzaré* format per vint-i-un impresos antics i conservat també a la Biblioteca Històrica de la Universitat de València, signatura actual CF-4 (la *Salve Regina* és l'imprès dotzè del conjunt). La resta del capítol aborda, a més d'aquests aspectes de la materialitat de l'edició, la decoració i la il·lustració i la història bibliogràfica, els continguts de la seva estructura interna, amb incidència especial en la possible mutilació també d'aquest text i l'estudi dels paratextos i la informació de tipus socioliterari que proporcionen.

Precisament la temàtica poètica, l'estructura de la peça i els paratextos que l'acompanyen permeten relacionar-la amb el certamen marità de 1474 i les *Trobes*, qüestió que Martos tracta al capítol 4 i darrer (p. 305-314). Per a l'investigador "no hay duda de que la *Salve Regina* de Pere Vilaspinoso formó parte de un certamen poético, porque nos lo dice su propio título o rúbrica, que remite a un *consistori*, a una *joia* y a una *sentència*. Por el poema de envío o dedicatoria que la precede, cuyo destinatario es el virrey Lluís Despuig, es muy probable que fuese el de 1474, que dio origen a *Les trobes en labors de la Verge Maria*" (p. 304). Tot i això, en aquest primer incunable no hi ha cap mena de rastre de Vilaspinoso, ni la tipografia emprada en sengles edicions és la mateixa. De les diverses hipòtesis que aventura Martos, la que cobra força és que el plec s'extragués d'una reedició en tipografia gòtica de l'incunable de les *Trobes*, reordenat o ampliat, "lo que tendría más sentido, si cabe, si su artífice hubiese sido el propio Lambert Palmart" (p. 312). I no seria estrany si recordem que pels tòrculs del de Colònia van passar altres cançoners derivats dels certàmens de 1486 i 1488: "No sólo se especializó Palmart en la impresión de incunables originados en certámenes, a cuyo taller, probablemente por esta razón, recurrieron diferentes patrocinadores y/o editores, sino que la celebración de los certámenes inmaculistas y ese clima socioreligioso que los generó, así como su propia publicación, debieron de ser un incentivo para reeditar *Les trobes en labors de la Verge Maria*, ya en tipografía gótica" (p. 312). Procediria, doncs, el plec poètic d'aquesta nova reedició? Tampoc aquesta pregunta, com les que se succeeixen al llarg de la monografia o pugui sorgir-li al lector, no queda sense resposta. Remata el llibre l'exhaustiva i actualitzada bibliografia (p. 315-332) emprada al llarg de la investigació.

En definitiva, Josep Lluís Martos ens ofereix un estudi magnífic i un exemple excel·lent de com treballar incunables que, per tractar-se dels primers impresos del llavors invent recent de Gutenberg, manquen d'elements fonamentals per situar-los en un context espacial i temporal concret, cosa que s'agreuja si, com en aquest cas, s'han conservat en exemplars únics i que transmeten textos poètics que formen part del ric patrimoni bibliogràfic hispànic medieval. La monografia contribueix, sens dubte, a ampliar el nostre coneixement no només de les primeres impremtes valencianes, sinó també de l'esplendor literària i cultural que es vivia a la València del segle XV.

Lourdes SORIANO ROBLES
Universitat de Barcelona

Tomàs MARTÍNEZ ROMERO, *Paula, Eustòquia i la Duquessa de Gandia: traduccions antigues d'obres de Sant Jeroni sobre el comportament femení*, Alacant – Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana – Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Sanchis Guarner, 98), 2022, 271 p.

Tomàs Martínez Romero, catedràtic de literatura medieval a la Universitat Jaume I i membre numerari de l'Institut d'Estudis Catalans (des de 2003) amb una llarga carrera acadèmica consolidada, dedicada, en especial, a tres línies de recerca —les traduccions antigues, la poesia tardomedieval i la religiositat en els segles XIV-XVI— avalen l'interès i el rigor científic del llibre que ressenyem en aquestes línies. En *Paula, Eustòquia i la Duquessa de Gandia: traduccions antigues d'obres de sant Jeroni sobre comportament femení*, com fa patent el títol, es conjuguen dues d'aquestes línies de recerca suara esmentades, traduccions i religiositat del període medieval i de la incipient edat moderna.

L'autor ens ofereix un estudi i l'edició crítica de tres textos de Sant Jeroni que s'integren en una línia genèrica i de pensament dominant a l'època caracteritzada per la preocupació per regular i oferir pautes de comportament femení segons l'estat de la dona (donzella, vídua i religiosa): *l'Epístola a Eustòquia sobre la virginitat*, la *Vida de santa Paula*, ambdues de traductor desconegut —realitzades entre finals del segle XIV i mitjans del segle XV—, i el *Libre de la regla y modo de viure de les monges*, traduït per Jeroni Gil i dedicat a Maria Enríquez de Borja, duquessa de Gandia, i publicat l'any 1517.

L'edició va precedida d'un completíssim estudi (p. 9-100) que s'obre amb un primer capítol (p. 11-28) en el qual, deixant de banda la *Vulgata* jeroniana i els pròlegs als diversos llibres bíblics, Martínez Romero repassa i examina les traduccions catalanes medievals d'obres de sant Jeroni: la *Vida de santa Paula (Epitaphium sanctae Paulae)* i el capítol XIII del *De viris illustribus, la Vita* de Josep Flavi, que fa de pròleg als *Llibres de les antiguitats judaiques* (Barcelona, Spindeler, 1482); o atribuïdes a ell, com una *lletra* a sant Damas —de la que ratifica que es tracta d'una versió ampliada del *De psalmorum usu* d'Alcuí de York—, i l'*Scala per pujar al cel*. S'ocupa també de la *Vita S. Pauli*, la *Vita S. Malchi* i el pròleg a la traducció que Jeroni feu de les *Regulae sancti Pacomi*. A totes elles cal afegir els textos anunciats al títol i als que Martínez Romero dedica la present monografia: la traducció catalana de l'*Epístola ad Eustochium de custodia virginitatis*, l'*Epitaphium sanctae Paulae* i la *Regula monacharum* de pseudo-Jeroni.

A continuació, i tenint en compte que cada text presenta diferents problemes que requereixen un tractament individualitzat, se succeeixen tres capítols dedicats a sengles obres suara esmentades, on s'estudien la tradició textual, el context de producció, la influència i difusió de la figura i obra del d'Estridó, les particularitats de les traduccions, la relació amb altres obres religioses i espirituals, així com l'anàlisi estilística i lingüística de la llengua meta.

El segon apartat, doncs, està consagrat a l'*Epístola a Eustòquia* (p. 29-42), text transmès només dins del manuscrit 49 de Santes Creus (Biblioteca Pública de Tarragona). Aquest testimoni miscel·lani inclou altres obres que tenen a veure amb la literatura exemplar o de consells, per la qual cosa Martínez Romero es deté breument en el contingut per oferir algunes reflexions sobre el criteri temàtic darrere de la composició del còdex i que ajudaria a entendre la seva adscripció genèrica així com el context de recepció. Segueix una secció més extensa, dedicada a l'estudi del contingut

de l'*Epístola* en la qual, des del primer moment d'acarament amb el text llatí, es detectaria "en aquesta "vulgarització", allò que és general en les traduccions de l'època: els típics doblats o expressions multinominals, les explicacions i les expansions de tota mena" (p. 32). L'estudi exhaustiu demostra que al llarg de la versió catalana es combinen una selecció de fragments de l'epístola jeroniana *Ad Furiam* (LIV) per compondre unes normes de vida amb una pàtina homilètica destinada a fer de qualsevol receptora femenina una esposa de Déu. Com assenyala Martínez Romero: "El que estic intentant de mostrar, a banda de la ja coneguda permeabilitat dels diversos gèneres medievals, és la manifesta voluntat formativa de la traducció del *De custodia*, amb la utilització de recursos habituals en l'homilètica" (p. 37).

El tercer capítol de l'estudi està dedicat a l'*Epitaphium sanctae Paulae* (epístola CVIII, *Ad Eustochium virginem*). Aquest s'inicia amb un breu sumari del contingut de l'epístola que ha de servir de consell i consolació a Eustòquia, filla de Paula, i que no és altre que la *Vita* d'aquesta i que bé es podria estructurar en tres seccions: la primera ens explica els fets des del seu naixement fins a la viudetat (caps. 1-4) i la necessitat d'emprendre una *peregrinatio* pels llocs sants, abandonant la família (caps. 5-14). La segona secció (caps. 15-19) estaria dedicada a les virtuts de la matrona romana, mentre que la tercera secció (caps. 20-26) recolliria la "regla" que hauria regit els dos monestirs fundats per la mare d'Eustòquia. Finalment, tancaria aquest *Epitaphium* la narració de la vellesa i la mort de Paula (caps. 27-30). Es configura, doncs, el text, com un *speculum* per a dones tant de l'època del traductor com del sant d'Estridó, una epístola que genèricament es mou entre l'hagiografia, la biografia, el viatge en peregrinació, l'elogi fúnebre i el llibre de virtuts.

Quant a la tradició textual de la *Vida de Santa Paula*, es conserven dos manuscrits que la transmeten: el ms. 13 de la Biblioteca de Catalunya (B, copiat entre 1391-1410) i el ms. M.II.3 (E, s. XV^{1/2}), als quals s'ha d'afegir el testimoni desaparegut a mitjans segle XX que obrava en poder de la Biblioteca Capítular de Saragossa, ms. 1292. Martínez Romero du a terme la comparació d'ambdós testimonis de la que dedueix que tant B com E procedirien d'una única tradició textual, però de branques independents. Del treball de traducció, destaca els afegitons i els fragments més llargs on el traductor deixa constància de la seva capacitat retòrica i estilística i en els quals el text llatí esdevé punt de partida per a la creació: "en la seua feina [el traductor] genera moments d'una notable qualitat, en què el seu responsable va més enllà del que seria una feina mecànica de substitució" (p. 61).

El capítol quart (p. 63-100), el més extens, està dedicat a l'únic dels tres textos que passà pels tòrculs (i que, val a dir, no es transmet de manera miscel·lània), en aquest cas, i aparentment, els de la impremta valenciana de Joan Jofré l'any 1517: el *Libre de la regla y moda de viure de les monges dirigit per lo benaventurat sant Jerònim a l'abadessa Eustòchia y a les seues monges*. Se'n conserven dos exemplars: a la Real Biblioteca del Monasterio de San Lorenzo de El Escorial, 104-V-13 i a la Bibliothèque Nationale de France, Rés. H.2250. El particular moment d'efervescència literària que viu la ciutat del Túria en el pas del segle XV al XVI, amb la impremta com a motor de difusió de la producció del moment, conviden a examinar el *Libre de la regla* a la llum d'altres traduccions d'obres del sant d'Estridó o atribuïdes a ell, com la versió castellana de les *Epístolas* de Juan de Molina, publicades pel mateix Jofré en 1520. Aquesta i la traducció catalana de la *Regla*, que anà a càrrec de Jeroni Gil, tingueren una destinatària vinculada a la noblesa i a la religió: Maria Enríquez de Borja (1474-1537), duquesa de Gandia i abadessa del convent de Santa Clara (entre els anys 1514

i 1519). Aquestes coincidències condueixen Martínez Romero a explorar la relació de Molina amb l'obra de sant Jeroni i els possibles punts de connexió entre les *Epístoles* i el *Libre de la regla* que resulten ser nuls, llevat de compartir el mateix model subjacent llatí, que és la *Regula monacharum* atribuïda falsament a sant Jeroni. La resta del capítol està dedicat a aprofundir, encara, en la recepció de sant Jeroni a València, en el traductor, la seva llengua i l'estil (que resultarien familiars a qualsevol lector que conegués l'obra de Joan Roís de Corella o Miquel Peres), i en la faceta religiosa de la destinatària. En efecte, el caràcter espiritual i reglamentador del *Libre de la regla* unit al fet que estigués dedicat a l'abadessa de Santa Clara de Gandia, dona peu a la comparació de la traducció amb les constitucions coletines que, a partir de la segona etapa fundacional del convent que tingué lloc a mitjan segle XV, esdevingueren la base per a la vida i convivència dins dels seus murs.

Després de l'apartat de bibliografia segueix l'edició crítica dels tres textos, per a la qual s'empren els criteris de la col·lecció *Els Nostres Clàssics*, així com un apèndix amb sengles edicions de la *Vida de sant Jeroni* a partir dels testimonis de les *Vides de sants rosselloneses*, manuscrit Espanyol 44 de la Bibliothèque Nationale de France i del *Flos sanctorum romançat* conservat a la Biblioteca Nacional d'Espanya, Inc. 2000. Tot i comptar ambdós amb edició moderna, la seva inclusió en el present estudi es justifica, sobretot en el cas del còdex parisenc, per les diferències de lectura i d'interpretació de Martínez Romero amb edicions precedents, la qual cosa avala la seva inclusió, obrint la porta, d'aquesta manera, a futures edicions d'aquest manuscrit primerenc i tan important en la tradició textual de les traduccions catalanes i occitanes de l'obra de Jacopo de Varazze.

Totes les edicions han estat realitzades seguint els criteris anteriorment esmentats, amb una mínima intervenció per part del curador, de manera que manté una fidelitat absoluta als testimonis. A peu de pàgina hom troba notes literàries i lingüístiques, clares i que responen a cadascuna de les necessitats dels diferents textos, així com l'aparat crític negatiu en textos amb més d'un testimoni (*Vida de santa Paula*).

Al nostre parer, es tracta d'un treball exhaustiu i original en el qual el seu autor s'enfronta no només a l'estudi d'unes obres pràcticament desconegudes i amb poc coixí bibliogràfic al darrere, sinó també a l'edició crítica, la tasca més difícil per a un filòleg i que l'autor resol d'una manera encomiable. És un llibre que posa a l'abast del lector les traduccions potser menys conegudes de Sant Jeroni i el seu estudi ve a omplir no només un buit en la recerca sobre la traducció d'obres medievals catalanes, sinó que també obre línies futures de recerca que, al llarg de l'estudi, Martínez Romero va apuntant. Convidem, doncs, als lectors, a descobrir aquests textos destinats a formar en bons costums a les dones que visqueren en el darrer segle de l'edat mitjana i començaments, ja, de l'època moderna.

Lourdes SORIANO ROBLES
Universitat de Barcelona

Pep VILA, *Els goigs (Quaderns de la Revista de Girona 227)*, Diputació de Girona 2023, 96 p., dins «ATCA» 35, (2024),

L'estudi dels goigs catalans és un camp de recerca de la catalanística que el segle XX ha quedat tipificat com a tal, i entenem que aquesta tipificació assoleix

el seu punt àlgid en les pàgines que hi van dedicar Josep Sebastià Pons i Antoni Comas.

Abans de poder estudiar els goigs com a tals, calia decantar-los de manera objectiva d'entre el magma de la «literatura popular», fins i tot del magma de la «literatura religiosa popular», és a dir, calia veure clar com i perquè constituïen un camp de recerca justificat. La tasca fou lenta i el resultat obtingut palesava que des de la Renaixença la literatura dita popular va tenir la sort d'ésser estudiada per filòlegs que van saber contextualitzar la dita literatura de manera científicament correcta. Començant pel patriarca Milà i seguint per Marià Aguiló i Pierre Vidal, l'estudi de la matèria popular i, en conseqüència, la matèria gogística no han quedat mai al marge de l'atenció i de la metodologia dels filòlegs. Al mateix temps aquesta recerca es va veure oportunitatament ajudada per l'obra dels folkloristes i, en part, dels col·leccionistes.

En un primer moment, doncs, el gènere 'goig' formava part del calaix de sastre de la «literatura popular» i dins aquest, de la «literatura religiosa». El goig es decantà com a matèria de recerca específica de seguida que els erudits van trobar-ne un origen culte en la literatura dels trobadors i en la literatura litúrgica en vulgar: hom va escorcollar manuscrits i impresos antics a la recerca d'aquesta literatura, hom s'interessava pels *gandia* marians en llatí i per los *gautz* provençals, assenyaladament *Los VII goigs de Nostra Dona*, el poema de 342 versos en honor dels set goigs de la Mare de Déu escrits per Guiu Folquier, bisbe *aniciensis* (Puy-en Velay, diòcesi amb relacions especials amb el bisbat de Girona), després arquebisbe de Narbona i finalment papa Climent IV (1265-1268). Aquets *goigs* al capdavant papals tenien precedents i van tenir descendència copiosa. Els dominicans i llur devoció per la Mare de Deu del Roser —el Rosari a partir de 1470— foren decisius perquè nasqués una literatura religiosa en vulgar centrada en la vida i en les advocacions de la Mare de Déu. En resum, en forma de «cobles», «laus» o «lahors», els goigs són rastrejables del segle XIII ençà, entre altres raons perquè llurs esquemes formals s'han mantingut gairebé invariables.

L'atenció científica envers aquesta literatura i les publicacions de col·leccions grans o petites de goigs s'intensifica a Catalunya a partir del darrer quart del segle XIX. I cal remarcar que una de les primeres atencions que reben els goigs es produeix a la França meridional: és l'estudi i l'edició de cinc goigs del polifacètic J. Pin i Soler, publicada a la «Revue des Langues Romanes», VII, 227-235, amb el títol *Poésies populaires religieuses de la Catalogne. Goigs, coblas, lamentos, cantichs, dialochs, misteris, etc.* Pin enviava el 1874 el seu treball a Montpeller des de Marsella, on vivia refugiat arran del fracàs de la «Nit [revolucionària] de sant Daniel» (1865). Anys més tard Pierre Vidal, que coneixia el treball de Pin i se n'inspirava, publicava 47 goigs en l'opuscle *Manada de goigs* (Perpinyà 1890).

La curiositat envers aquesta literatura es va reflectir en el *Cançoner de les obretes en nostra llengua materna mes divulgades durant los segles XIV, XV i XVI*, de Marià Aguiló i Fuster, publicat a Barcelona entre el 1893 i el 1900, i en el *Cançoner català de Rosselló y de Cerdanya*, de Pierre Vidal, editat a Perpinyà el 1895 (inclouent la *Manada de goigs*), obres a bastament conegudes pel lector, clafertes bàsicament de literatura popular i religiosa, on els goigs ja hi prenién fesomia pròpia. El moviment iniciat a Catalunya se sumava, uns anys després, al de València: el 1917, A. Almarche Vázquez obria el foc amb la publicació de *Goigs valencians, sigles XV al XIX*, on editava una col·lecció de goigs, seguit de prop per Josep Bau Burguet, que el 1920 editava a la capital valenciana el seu *Librito de gozos*.

No és aquest l'indret adient per a fer una història de les col·leccions de goigs que es van formar a Catalunya els segles XIX i XX. No obstant això, és oportú de recordar alguns fets —sense lligar-los en un relat històricament elaborat. Els goigs formaven part indissoluble del món de les ermites i santuaris, dels aplecs i festes que s'hi celebraven. Els ordes religiosos, un altre fogar de matèria gogística, van començar durant el segle XVIII a reunir i relligar els goigs dels sants de llurs ordes i devocions. Uns gogistes anònims van publicar entre 1830 i 1840 una cinquantena de goigs barcelonins rigorosament inèdits. En propagar-se la pràctica propugnada per mn. Joaquim Coll de cantar o llegir goigs del sant del dia després de resar el Rosari, els goigs van sortir d'ermites, convents i esglésies i es van ficar a la vida familiar. Aleshores la fallera de buscar i reunir goigs va portar a la creació de la barcelonina *Societat dels goigs*, que s'especialitzà a formar una col·lecció de goigs per a cada dia de l'any, arribant a fer-ne escriure de nous quan es presentava un dia amb un sant sense goigs a l'abast. Per aquest camí hom arribà a disposar de goigs per als noms més recargolats i més desconeguts del santoral. I va costar molt poc passar de la devoció a tractar els goigs com documents interessants per a l'arqueologia, la geografia, la filologia, l'etnografia, etc., i, finalment, com objectes de col·lecció; fins i tot hi va haver col·leccionistes especuladors que fabricaven exemplars «únicos» amb l'expedient de destruir sistemàticament tots menys un dels exemplars d'una impressió, si els queien a les mans prou exemplars d'uns goigs, sostrets o no a una capella, església o ermita. Aquesta pràctica destructiva va desvetllar la reacció contrària: Francesc Mateu, xocolater de la Riera del Pi, a Barcelona, i els seus amics gogistes es van dedicar a reimprimir goigs desapareguts i a impulsar la redacció de goigs nous. Mn. Pau Parassols i Pi és famós per haver tingut la mà trencada a compondre goigs, i es diu que en va escriure un miler. Els grups de gogistes van proliferar tant arreu de Catalunya que van sorgir els grupets i capelletes naturals; tals entitats competien puerilment en tot l'àmbit del món dels goigs: recerca d'exemplars, creació d'històries de sants desconeguts, aparició de goigs nous en català i en castellà, edicions gairebé luxoses de goigs. La clerecia, per la seva banda, es preocupava de posar al dia els goigs, molts dels quals havien perdut actualitat a causa de la desuetud dels cultes lligats a ermites, santuaris i aplecs locals, i a més a més pel caràcter arcaic i obsolet de molts d'ells, que presentaven un imaginari religiós caduc i unes tècniques literàries de composició més aviat repel·lents. A l'obra dels clergues hi van contribuir els músics, quan el clergue no era poeta i músic a la vegada. Cal evocar ací els goigs que van escriure mn. Cinto Verdaguer i Maragall? Tot plegat va donar impuls als col·leccionistes de goigs, que ja existien de feia temps a tot Catalunya ben abans que l'any 1922 mossèn Francesc de Paula Baldelló i Benosa fundés a Barcelona l'entitat «Amics dels goigs». Jaume Collell, Joan Baptista Batlle, el cèlebre llibreter antiquari Salvador Babra, el senyor Roca (del qual serà obligat fer esment més endavant) i molts altres erudits menys recordats foren col·leccionistes de goigs altament professionalitzats. Josep Sebastià Pons parla amb admiració dels vint mil goigs que eren coneguts al seu temps.

El 1924 apareixia a Barcelona el llibre de J. B. Batlle, *Los goigs a Catalunya*, seguit l'any 1925 de *Los goigs a Catalunya en lo segle XVIII*, del mateix autor. Batlle era propietari d'una llibreria barcelonina que tot just fa quatre dies ha deixat d'existir i que ha prestat uns serveis a la bibliofília catalana que no estaria malament de conèixer en detall. Gràcies a la seva activitat professional i als seus contactes, Batlle editava en el primer volum una col·lecció de 100 goigs dels segles XVI i XVII, i en el segon una col·lecció d'altres 100 goigs del segle XVIII. Era un moviment metòdic cap a la siste-

matització de les fonts, preludi, condició i primer moruny d'una exploració específica de l'univers gogístic. El mateix 1925 Valeri Serra i Boldú dedicava el capítol VIII del seu *Llibre d'or del rosari a Catalunya*, p. 161-198, a sintetitzar el que s'havia dit fins aleshores sobre els goigs, sense entrar pròpiament en cap intent de sistemàtica, ni en una història literària pròpiament dita dels goigs.

Aquest darrer fou el propòsit i el resultat obtingut per J. S. Pons en *La littérature catalane en Roussillon au XVIIe et au XVIIIe siècle*, Toulouse-París 1929,¹ obra coneguda al Principat sobretot per referència, més que per lectura directa. Malgrat que l'autor s'hi referia gairebé exclusivament a goigs del territori i de l'arc de temps estudiat, aconseguia introduir la matèria gogística en una història que tenia en compte tant la tècnica literària com la relació amb la societat. Aquest estudi no es va veure continuat —i potser completat— fins que Antoni Comas va dedicar 38 pàgines als goigs en el volum IV/V de la *Història de la Literatura Catalana* de Riquer-Comas-Molas. De manera sistemàtica Comas donava una definició precisa del goig, en resumia l'ascendència i la història, n'estudiava l'estrofisme, les particularitats mètriques, la música, els gèneres gogístics, llur estructura, les funcions socials que exercien els goigs, les reminiscències en altres obres de literatura i les versions humorística i política, les imitacions forçades i fins i tot les de mal gust.

Els estudis de Pons i de Comas estaven separats per algunes contribucions de caràcter estrictament erudit consagrades a l'esclariment de la naixença dels goigs. Amadeu Pagès publicava una nota sobre *La «dança» provençale et les «goigs» en Catalogne*, dins l'«Homenatge a Antoni Rubió i Lluch. I», Barcelona 1936, 201-224; i Alfons Serra i Baldó estudiava *Els «Goigs de la Verge Maria» en l'antiga poesia catalana*, dins *ib.*, III, 367-386. Són dos testimonis més de l'atenció que els erudits han prestat als goigs.² Entre l'erudició, la divulgació i els «llibres de sants» se situaven dos fets editorials importants: l'obra de Joan Amades i Josep Colomines, *Imatgeria popular catalana. Els goigs*, en dos volums, Barcelona, Editorial Orbis 1946-1948, on ja es veu que la part gràfica inherent als goigs prenia un relleu decisiu; i l'obra de J. Deloncle, *Goigs del Rosselló*, Perpinyà 1952, recull difícilment superable. Eren incursions en la massa gogística impresa que aleshores ja es coneixia amb força aproximació, i revelaven un món literari ric en la seva abundància, persistent al llarg dels segles i dotat d'estructures constants. Encara els anys cinquanta del segle XX apareixien més estudis gogístics: el d'Antoni Llorens, *Els goigs de la Mare de Déu en l'antiga litúrgia catalana*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», XXVIII (1955), 127-132; i el de F. Baldelló, *Los «Goigs de la Mare de Déu»*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», XXVIII (1955), 183-197, obres de temàtica mariana específica, atès el pes enorme, gairebé desproporcionat, que correspon a la Mare de Déu en el material gogístic.

Com a resultat tangible de l'obra dels estudiosos, dels editors, dels divulgadors i dels col·leccionistes, avui a la BC hi ha 27 cedularis i 26 calaixos amb fitxes de més de 30.000 goigs, uns vint-i-dos mil dels quals foren donats pel col·leccionista barceloní

1. Hom disposarà aviat d'una traducció en català d'aquest llibre cabdal en la bibliografia de Catalunya Nord: Josep Sebastià PONS, *La Literatura catalana al Rosselló als segles XVII i XVIII. I. L'Esperit provincial. Els místics. Els goigs i el teatre religiós. II. Bibliografia*, Enric PRAT – Pep VILA (eds.), Barcelona, IEC – Ateneu Universitari Sant Pacià, 426 p. (en premsa).

2. Goigs medievals o moderns desconeguts es fan adesiara trobadissos: cf. Antoni M. ARAGÓ, *Goigs del segle XV inserits en un llibre notarial*, dins «Estudis Universitaris Catalans», XXIV (1989), 11-13

Salvador Roca i Ballver. Hi ha, naturalment, altres fons insignes: el de l'arxiu Gavín (ara a Bellpuig de les Avellanès), el de Montserrat, el del Seminari de Barcelona, el de l'Arxiu Municipal de Barcelona, el del monestir de Solius, el del fons Milà i Fontanals a la Biblioteca de Santander... La massa d'exemplars de goigs catalans impresos no es podrà calcular fins que estiguin inventariats tots els fons conservats (Girona, Vic, Tarragona, Sabadell, Solsona, Vilanova i la Geltrú, Bagà, Montpeller, i un etc. tan llarg com sigui convenient) i els que s'han anat formant i encara avui es van formant, sobretot gràcies a l'esforç de la iniciativa particular.

El llibre de Pep Vila constitueix una aproximació al món dels goigs en la qual hi ressonen tots els factors que hi han intervingut. Pep Vila és molt conscient que l'estudi d'avui no pot disposar d'un treball previ de tria, classificació i ordenació de tota la matèria gogística. Tot ho dificulta, assenyaladament la mola del material conservat, amb l'agreuant que molts dels goigs impresos conservats no porten esment ni de l'impressor ni de la data d'impressió. Així és difícil obtenir un coneixement precís del mapa de la producció gogística i dels canals de difusió en l'espai i en el temps. La història literària dels goigs, doncs, és entrebancada per llur mateixa abundància: evidentment cal destriar i eliminar molt material gogístic del camp de la literatura pròpiament dita. Fins i tot limitant l'estudi dels goigs als dels segles XVI-XVIII, abans de la explosió de goigs dels segles XIX i XX, algú afrontarà una tasca de rendiment poc segur? I quin tractament donar als altres goigs, de nivell literari baix, tan lligats a l'imaginari popular?

Pep Vila ha decidit donar un cop de ventall al caliu dels goigs. En aquest llibre, fermament ancorat en sòl gironí, s'actualitza la situació dels goigs a Catalunya. Potser de moment no és possible de fer res més, i encara gràcies. Posant en segon terme l'estudi estètic-literari dels goigs, Pep Vila endinsa el lector en un univers frondós, ric d'aspectes que interessen l'antropòleg, l'historiador, el folklorista, el liturgista, el músic i, no caldria dir-ho, els interessats en la religiositat popular. Inaugurat amb una cronologia que a grans gambades va del segle XIII al 2020, l'obra passa revista a tots i cadascun dels elements que concorren en els goigs: definició, història, edició, ornamentació, tècnica literària, aspectes musicals, autors, funció, transmissió, censura (que també ha existit), relació amb les caramelles, amb la toponímia, amb la geografia, amb el gravat. El panorama és vast i és contrapuntat amb referències constants a dades gironines: impressions, goigs locals, tallers, gravadors i boixos ornamentals, col·leccionistes. Dotze capítols són dedicats a l'estudi i edició (total o parcial) de sengles goigs: Set goigs de la catedral de Girona, de Maria santíssima, goigs de Crist, del Roser, dels Dolors, de santa Helena de Roses, del Santíssim misteri (Sant Joan de les Abadesses), de sant Sebastià de Pení, de sant Sixt i sant Hou (Celrà), de sant Jordi, de la Mare de Déu del Mont, de sant Narcís i santa Afra. Hi ha tota mena de referències a devocions, ermites i altres llocs que disposen de goigs propis. L'obra presenta gairebé a cada pàgina il·lustracions: capçaleres, goigs a tota pàgina, portades de llibres relacionats amb les devocions tractades en els goigs, manuscrits i impresos de la mateixa matèria, gravats de sants cantats en els goigs, etc. El color contribueix a donar un aire agradable a un llibre que no és d'accés abassegador per a un lector d'avui, allunyat per l'audiovisual modern de les formes de lletra i música popular ingènues i a voltes declaradament vulgars que presenten els goigs.

Pep Vila no pretereix la deriva dels goigs cap als temes profans, enèsima demostració de llur arrelament pregon com expressió de la mentalitat popular. Tothom coneix els goigs de la Mare de Déu de Núria (1911) de Joan Maragall, i altres goigs de poetes

il·lustres que el van precedir i seguir: Verdaguer, Carner. Tothom coneix també les paròdies, imitacions i contrafaccions del gènere. Pep Vila es fixa en els goigs patriòtics que apareixen arran del 1714: goigs de nostra senyora de la Llibertat, goigs de Carles III, goigs en llahor de Felip V inventor del número 100, aquests darrers escrits cap al final del segle XIX, gravats en part en el disc *Ara és demà* (1977) pel grup “Coses” i reimpressos en la seva totalitat a la p. 51. No cal dir que al·ludeix igualment als goigs de temàtica faceciosa: humorístics, anticlericals, eròtics, misògins, satírics, polítics, gèneres abundantíssims durant la segona meitat del segle XIX, que constitueixen un sub-gènere específic, mancat tothora d’estudis detallats.

Una aproximació als goigs que no emboqués el seu caràcter gairebé exclusivament religiós, es mouria en la dispersió dels detalls superflus. La religió i específicament la religiositat popular és qui ha donat naixença, vida, continuïtat i sentit als goigs. Pel seu arrelament territorial (parròquia, convent, ermita, santuari, capella), per llur aire indissolublement lligat amb els mitjans d’expressió popular (música i poesia), els goigs han demostrat una vigoria interna que n’ha assegurat la pervivència i la renovació. És que el *Virolai* montserratí que avui cantem els catalans no és una forma viva de goig? Quins goigs es canten avui en els santuaris dels bisbats catalans? Els del segle XVIII o els que va compondre fa quatre dies mossèn Cinto Verdaguer o un altre clergue literat? Com a recurs expressiu del sentiment religiós, el goig ha mostrat la seva aptesa fins avui. Pep Vila estudia aquest aspecte mostrant com el sentiment religiós més vehiculat pels goigs és la indefensió provocada per mals concrets i la necessitat de trobar un intercessor, un ajut, una protecció. Els mals són la malaltia, les desgràcies i les amenaces públiques o privades; els intercessors són el patró de la parròquia, un sant de devoció parroquial o familiar, el titular d’una ermita o d’un santuari, en general pròxim, conegut, apreciat i celebrat en l’aplec anyal. La millor forma d’invocar la protecció religiosa és el cant comunitari de les excel·lències i qualitats de l’intercessor mobilitzat, és a dir, els goigs. L’arrelament local dels goigs i llur pertinença a l’òrbita d’un *fanum* homologat —ni millor ni pitjor que els altres— ha contribuït a la persistència, a la transformació i a la renovació del goig. El goig antic pot semblar antiquat, ingenu i en el seu estil literari fins i tot és impresentable, però l’experiència de la indefensió humana i la necessitat de trobar ajuda i de buscar la intercessió d’un mitjancer ha donat vida a noves formes dels goigs, més refinades i simplement adaptades a la sensibilitat de l’home d’avui. El llibre de Pep Vila dona molta informació en relació amb la faceta religiosa consubstancial dels goigs, sobretot d’àmbit gironí, i en relació amb la seva pervivència. Ja hi ha un blog de *Goigs i devocions populars*, iniciativa de mn. Josep Maria Viñolas Esteva.³ Cal esperar que l’estudi dels goigs amb eines digitals ajudarà a superar alguns dels obstacles que fins ara n’han impedit un coneixement més analític i sistemàtic. Mentrestant Pep Vila recorda que el 1953 la historiadora francesa Dominique de Courcelles va defensar a París la seva tesi *Les goigs de Catalogne: entre le corps, l’image et la voix*, traduïda i publicada en català el 2008 amb el títol *La paraula de l’àngel*. És un estudi interdisciplinari, que té en compte la iconografia, l’imaginari religiós, l’anàlisi del discurs, les teories literàries, els estudis moderns sobre la relació entre paraula i escriptura, la memòria dels sants, la síntesi del relat hagiogràfic, la presència de la comunitat eclesial —confraria, parròquia— en els goigs, el relat de la penúria humana i la realitat de la mort. D. de Curcelles expli-

3. <https://algunsgoigs.blogspot.com>.

ca bé l'origen dels goigs en l'escena de l'Anunciació tal com la descriu l'evangelista Lluc i llur primer desenvolupament a mans dels trobadors, abans de caure a les mans dels homes i dones que confien coralmnt en la paraula, en el cant i en la dansa per a adreçar-se a la divinitat, sobre el rerefons de la indigència humana i de la por de la mort. Així, els goigs també poden ésser vistos com una llanterna que permet descobrir facetes humanes diferents de les de l'«homo oeconomicus», de l'«homo tecnicus» i de l'«homo digitalis», volcat enfora, molt sovint girat completament d'esquena als seus espais interiors complexos, variats, rics, fins i tot desconcertants.

Jaume de PUIG OLIVER
Institut d'Estudis Catalans

FINESTRA OBERTA

I

NOVES ADQUISICIONS DE MANUSCRITS A LA BIBLIOTECA DE CATALUNYA

El mercat del llibre antiquari català és capriciós. De vegades hi ha períodes llargs en què no circula cap peça d'interès, i tot d'una apareixen un mateix any peces remarcables que no sempre poden ser incorporades al patrimoni públic. Sortosament, la Biblioteca de Catalunya ha pogut adquirir recentment tres manuscrits de primer ordre. El primer prové d'una subhasta a Londres; pel segon, s'havia demanat permís d'exportació a la Junta de Qualificació, Valoració i Exportació, i la Biblioteca de Catalunya va dur a terme gestions per tal d'assegurar que no marxés del país; el tercer va ser adquirit en una venda a una casa de subhastes barcelonina.

1. PERE III, *Ordinacions* (BC, ms 10001)

El primer manuscrit adquirit per la BC són unes *Ordinacions de Cort* del rei Pere el Cerimoniós, un dels textos fonamentals de la història jurídica i administrativa de la Catalunya tardomedieval. Descriuen el funcionament de l'administració reial: les característiques i tasques dels diferents oficials de la cort, del majordom als cuiners, passant pels comptables i tesorers, els diferents tipus d'escriuans, metges, falconers, etc., amb detall de com i quan es duïen a terme les diferents tasques. Per la seva utilitat manifesta, se'n conserven una trentena de còpies.

El còdex consta de 169 folis de paper encartats en pergamí,¹ amb tres guardes de paper al principi i al final. Està compost de 12 plec amb la composició

1. Els bifolis extern i intern dels plec en pergamí, la resta en paper.

següent: 1⁹, 2-10¹⁶, 11-12⁸. La matèria amida 338 × 225 mm, impaginada a dues columnes de 38 línies, formant una caixa de 213 × 153 mm. Les característiques físiques d'aquesta còpia indiquen que es va executar a l'escriptori de la Cancelleria reial catalana. La mà principal té una bellíssima cal·ligrafia professional i es pot datar entre la meitat i el tercer quart del segle XV; una segona mà intervé només en dos moments:² al f. 7v, a continuació de la taula inicial, i al quadern que ocupa els f. 160-169, que correspon a l'addició del "Levament fet per lo senyor rey Alfonso Quart dels oficials de la casa del dit senyor". El colofó del f. 169 ("Salvius vocatur / qui scripsit benedicatur / Cognomen eius Calsada dicitur esse") ens indica que el quadern fou transcrit per Salvi Calçada, copista documentat durant el primer quart del segle XVI, que signa igualment una altra còpia de les *Ordinacions* conservada a l'Arxiu del Regne de València.³ El registre de comptes del Mestre Racional permet afirmar que la còpia d'aquest quadern final fou executada per Calsada, pel preu d'un ducat, a primeries de la tardor del 1514 mentre seguia la cort de Ferran el Catòlic.⁴ Cada apartat està encapçalat amb unes esplèndides caplletres dimidiades en blau i vermell, realçades amb una filigrana característica de palmetes arrodonides que recorden la fulla del margalló a l'interior de l'ull de la lletra, que l'envolta tot perllongant-se en petites antenes acabades per elegants filatures. Les caplletres secundàries van alternades en blau i vermell amb una lleu filigrana en el color oposat. Les majúscules inicials de frase es veuen realçades amb un toc de safrà, i les rúbriques i la foliació són en vermell. L'aparença del còdex és la d'un producte professional d'acabat excel·lent; un manuscrit de luxe, d'altíssima qualitat formal, que almenys des del segle XVI havia estat en mans de la família Gralla, els membres de la qual eren els mestres racionals de la cort (és a dir, qui feia i controlava els pagaments) en el moment en que el darrer quadern fou afegit. Una nota de títol, en paper, en lletra del segle XVIII ens indica que en aquell moment pertanyia encara als seus descendents, els marquesos d'Aitona.⁵

2. El volum duu també algunes anotacions marginals de diverses mans, del segles XVI i XVII.

3. Arxiu del Regne de València, Reial Cancelleria, 622 (entre 1419 i 1430) (Biteca, Manid 2224).

4. «A iiii de octubre dit any dona y paga a Salvi Calçada, scrivent seguint la Cort, per scriure en lo libre de les ordinacions de la casa del Sr Rey viiii^o fulles de letra rodona, un ducat, que són trescents setanta cinch morabatins», en: *Libre de notaments comuns primer, lo qual fo començat en la vila de Valladolid del Regne de Castella lo segon dia del mes de octubre de l'any de la nativitat de nostre senyor MDXIII, stants Maestres Racionals de la Cort del Senyor Rey en Miquel Joan Gralla, cavaller e majordom maior de la S^{ora} Reyna, e en Francesch Dezpla, donzell, fill de aquell*, f. IIII (Arxiu de la Corona d'Aragó, Reial Patrimoni, Mestre Racional, volums Sèrie General, 811). Agraïm coralment a Maria Toldrà la referència a aquest testimoni, així com l'enriquidora conversa a l'entorn del volum.

5. A la fi del títol hi ha aquesta nota: «Este código, escrito de letra contemporánea, fue destinado al servicio del empleo antiguo de Maestro Racional de Cataluña, que hasta el año 1545 obtuvo la Casa de Gralla, incorporada después en la de los marqueses de Aitona».

Probablement va ser afegida en el moment de l'enquadernació, que és en pell marró, amb els plans emmarcats per una breu sanefa daurada i un lloç nerrat amb els entrenervis estampats amb ferros daurats. Al segon entrenervi hi ha un teixell granat, amb el títol «Ordenanzas Palatinas de Pedro III rey de Aragon» estampat en lletres daurades. Des de finals del segle XVIII, el còdex ja es trobava en col·leccions privades britàniques: a la biblioteca de Frederick North (1791-1827), comte de Guilford, d'on va passar a través del llibreter Thomas Thorp a la de l'extraordinari bibliòfil Thomas Phillipps (1792-1872), on fou registrat com a ms. 6737. Després de la seva mort passà als seus hereus, fins que el 1969 fou adquirit a Sotheby's per Joan Gili (1907-1998), que poc abans de la seva mort el vengué al col·leccionista noruec Martin Schoyen. La circumstància de pertànyer a una col·lecció privada britànica dona la raó per la qual no s'ha pogut tenir en compte en els estudis recents.⁶ Fora d'algunes petites restauracions antigues, efectuades probablement en el moment en què va ser enquadrernat, el volum es troba en un òptim estat de conservació.

Continguts:

F. 1-7: Taula de contingut.

F. 8-9: en blanc

F. 12-85v: "Ordinacions fetes per lo molt alt senyor en Pere Terç Rey d'Arago sobre lo regiment de tots los oficials de la sua cort"

F. 86-99: "Ordinatio feta p[er] lo molt alt e molt excellent príncep e senyor lo se[n]yor en Pere terç Rey d'Aragó de la manera con los reys d'Aragó se faran consagrar e ells mateix se coronaran".

F. 99v-135: "Addicions e declaracions fetes e ordonades per diverses Reys d'Arago sobre les Ordinacions de tots los oficials de la Cort. E primerament les addicions fetes per lo damunt Senyor Rey en Pere Terç".

F. 136-137v: Joan I.

F. 138-153: Martí I.

F. 154-154v: Ferran I.

F. 155: en blanc.

F. 156-159: "Tots les negocis deius scrits se acostumen exercir no per ordinació mas per stil de la cort del Senyor Rey" [*Alfons el Magnànim*].

F. 160-169: "Levament fet per lo Senyor Rey Alfonso Quart dels Oficials de Casa del dit Senyor [...]". *Colofó en llatí*: "Salvius vocatur qui scripsit benedicatur: Cognomen eius Calsada dicitur esse".

6. Per al text de les Ordinacions i les circumstàncies de la seva transmissió vegeu ara *Ordinacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*, ed. Francisco M. Gimeno Blay, Daniel Gozalbo Gimeno, José Trenchs Ódena, València, Publicacions de la Universitat de València, 2009.

2. Francesc EIXIMENIS, *Pastorale* (BC, ms 10002)

El segon manuscrit adquirit és una còpia del *Liber pastoralis* de Francesc Eiximenis. Encara que avui és una obra poc coneguda del menoret, durant l'Edat Mitjana va ser una de les seves obres més apreciades i difoses. Se n'han conservat onze còpies manuscrites escampades en biblioteques europees.⁷ Cal tenir en compte que la majoria d'obres llatines eiximenianes van tenir, lògicament, una difusió diferent de les catalanes i proliferen les còpies fetes fora de la Corona d'Aragó. Pel seu interès, va merèixer també una edició incunable (Barcelona: Pere Posa, 1495).

El *Pastorale* es va escriure entre 1398 (està dedicat a Hug de Llupià, bisbe de València) i 1409, data de la mort d'Eiximenis, que es descriu al pròleg com a "infirmus et senex". És un tractat sobre l'estat clerical en general i l'episcopal en particular, fent-ne l'elogi i establint-lo com a model: es tracta, per tant, d'una obra que s'inscriu en la tradició de manuals per al clergat.⁸

El manuscrit és en vitel·la, té 74 folis i està compost per 7 plecs: 1¹⁰, 2-6¹², 7⁴, amb reclams i signatures (a-g). La matèria amida 290 × 210 mm, en una impaginació a dues columnes sobre un pautat de mina de plom (caixa 185 × 140 mm, intercolumni 14 mm). El manuscrit duu una enquadernació en marroquí marró del segle XX, afegida per un dels darrers posseïdors, i es conserva actualment dins d'una capsula rígida folrada en tela vermella (confegida probablement a Catalunya a principis del segle XXI), amb teixell granat amb el títol estampat en lletres daurades, "Francesc Eiximenis, Liber pastoralis, 1410 ca.". Es troba en un estat de conservació excel·lent.

Tot i que el manuscrit no presenta cap anotació que ens permeti identificar un comanditari (o quina va ser la seva trajectòria fins al segle XX), l'excel·lent factura del volum i la cura extraordinària amb què va ser llegit i esmenat indiquen que havia de ser un eclesiàstic de bona posició. Per posar només un exemple, la còpia que es conserva a la Biblioteca de Catalunya, procedent de la col·lecció Dalmases (ms. 463), és un volum en format petit i molt més senzill, fet sobre paper amb una escriptura cursiva i sense cap ornamentació. La còpia que ara descrivim, de la 2a meitat del segle XV, no sembla feta en àmbit hispànic, tot i que caldria un estudi més aprofundit per acabar-ho de determinar. De fet, els darrers propietaris coneguts apunten cap a la zona d'influència germànica: el 1989 figurava en el catàleg del llibreter antiquari alemany Heribert

7. Vegeu les p. 575-623 del *Catàleg dels manuscrits de les obres de Francesc Eiximenis, OFM, conservats en biblioteques públiques. Volum I: descripció dels manuscrits*, a cura de Jaume de Puig i Oliver, Josep Perarnau i Espelt, Gemma Avenoza, Lourdes Soriano, Carme Clausell Nàcher, Pilar Gispert-Sauch, David Guixeras, Eva Izquierdo Molinas, Sadurní Martí, Xavier Renedo, Raquel Rojas Fernández, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Facultat de Teologia de Catalunya, 2011.

8. El *Pastorale* té una edició moderna, desgraciadament encara inèdita, amb traducció al català, resultat de la tesi doctoral de Montserrat Martínez Checa, llegida a la Universitat Autònoma de Barcelona el 1994 i dirigida per José Martínez Gázquez.

Tenschert,⁹ especialista en llibres de luxe. D'allí passà probablement a mans del col·leccionista Joost R. Ritman, fundador de la Bibliotheca Philosophica Hermetica, l'exlibris del qual figura al contraplà. El volum fou venut pel col·leccionista a través de Sotheby's el juliol del 2000, i des d'aleshores ha estat en mans privades.

Continguts:

F. 1: «Incipit Pastoralis magistri Francisci Eximenez. Primum».

F. 1 [*Endreça a Hug de Lluçà, bisbe de València*]. «[R]everendissimo in Christo patri et domino domino Hugoni, divina providentia episcopo Valentino, frater Franciscus Eximenez, ordinis fratrum minorum, eius humilis servus et filius, se ipsum totum cum omni reverentia veri pontificis et sumi Yhesu Christi et in eius gloria tociusque ecclesiastice dignitatis». *Inc.*: «Reverendissime pater et domine: Fervor vestre benignissime caritatis quo cupitis dignitatem episcopalem ac Christi cleri pateferi toti mundo». *Expl.*: «Habit enim tractatus iste quatuor partes principales: prima agit in generali de clero sive de statu vel religione clericali quantum sit exaltata; secunda de dignitate episcopali in se considerata; tertia de offitio pastoralis ad oves applicato; quarta de eius premio supernali et gloria parata».

F. 1: [1^a pars] «De statu vel religione clericali». *Inc.*: «[P]rimo enim videndum est quid intelligi debeat nomine clerici...».

F. 12v: «Incipit 2^a pars principalis».

F. 63: «Incipit 3^a pars principalis».

F. 70: «Incipit 4^a pars principalis et ultima». F. 72v, *expl.*: «...de quorum consortio sum licet inmeritus totus a Domino sui magna clementia a pueritia evocatus. Cui humiliter supplico et [*sic*] vos, patrem reverendissimum, dirigat et salvet ex consueta misericordia, que etiam nos omnes ad regiam maiestatem contuendam feliciter in fine perducatur, amen. Explicit. Deo gratias. Amen».

F. 72v-74 [*Taula de capítols*]. «Hec que secuntur sunt rubrice libri Pastoralis editi per reverendissimum magistri Franciscum Eximenez». *Al final*: «Explicit feliciter Pastoralis magistri Francisci Eximenez».

3. Martí DE VICIANA, *Libro segundo de la crónica de la Ciudad de Valencia* (BC, ms. 10003)

El tercer manuscrit adquiret és una còpia manuscrita del segon llibre de la crònica valenciana de Martí de Viciana (1502-1582). El segon llibre de la crònica va tenir una àmplia difusió antiga perquè està destinat a la història de les famílies nobles de la ciutat. Té, per altra banda, una història editorial molt

9. <https://www.heribert-tenschert.com/stock/leuchtendes-mittelalter>, lot 18.

interessant derivada de la intervenció de la censura, que va donar peu a una àmplia transmissió manuscrita per compensar la raresa de les edicions disponibles.¹⁰ Fins ara se'n coneixien 20 còpies manuscrites i 4 exemplars impresos (Biblioteca Nacional de España R/15447 i R/16145;¹¹ Biblioteca Històrica de la Universitat de València R-1-113¹² i R-1-116) compostos sovint a partir de l'aplegament de diverses de les edicions o fragments d'impressions identificades.¹³

El còdex, en paper, està compost de 161 planes numerades, precedides per 11 pàgines sense numerar (de les quals les dues primeres són en blanc), i seguides per 13 folis (dels quals els dos primers són igualment en blanc), també sense numerar. La matèria fa 300 × 205 mm, amb text a dues columnes. Inclou reclams al foli i llegenda de títol al marge superior ("Segunda parte / de la Crònica de València"). El manuscrit està escrit per almenys dues mans diferenciades, que van alternant-se sense un ordre precís. A l'inici del text i en diferents llocs de cada capítol s'han deixat espais en blanc per als escuts, que no es varen arribar a dibuixar. Als fulls [3-11] hi ha arbres genealògics d'algunes de les famílies. Enquadernació holandesa del segle XVIII, una mica fatigada, en pell marró i fulls de guarda marbrejats de to també marró amb motius en forma de cargols. Una nota en un dels arbres genealògics (vegeu més endavant) implica que la datació ha de ser posterior a 1589. Al contraplà anterior, exlibris heràldic del duc de Sussex (sign. VI C.e.7). Al llom, etiqueta en paper amb el número de registre de la biblioteca manuscrita Phillipps (Ms. 16497), inscrit també dues vegades a llapis al contraplà anterior ("Phillipps

10. Vegeu les p. 31-42 de la introducció de Joan Iborra a la seva edició de Martí de Viciana, *Libro segundo de la Crònica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reino*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2013 (Fonts Històriques Valencianes 8). Per a l'estudi pròpiament bibliogràfic, vegeu també el text manuscrit de Francesc Xavier Borrull enquadrat a continuació d'un dels exemplars impresos conservat a la Biblioteca Històrica de la Universitat de València i reproduït a l'edició de València: Sociedad Valenciana de bibliófilos, 1881 (vegeu la nostra nota 11).

11. BNE, R/16145. Còpia digital en línia <<http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000014108>> (consulta 21 de setembre de 2024).

12. BHUV, R-1-113, inclou a la fi el text de l'erudit valencià Francesc Xavier Borrull «Discurso sobre las diferentes ediciones, que se han hecho de la segunda Parte de la Crònica de la ciudad i Reino de Valencia compuesta por Martín de Viciana», 1820 (22 folis manuscrits).

13. Iborra diferencia quatre edicions (o impressions): la primera, 56 fulls en lletra gòtica, duu una portada datada el 1564 (però per mencions internes seria probablement del 1569 o posterior); la segona, 50 fulls també en lletra gòtica, no està datada (però seria probablement del 1575); la tercera consistiria en un quadern de 8 fulls en lletra gòtica numerats 17-24, intercalat en un exemplar de la 1a edició en substitució de l'original (entre 1568 i 1578); la darrera i quarta és un fragment de 28 f. en lletra rodona, numerats 57-82 i seguits per 2 fulls sense numerar que inclouen una amb taula de llinatges (d'entre finals del s. XVII i principis del s. XVIII). Tenint en compte la complexitat, una còpia en línia completa de cadascun dels exemplars conservats seria desitjable per a un millor estudi de l'obra i la seva transmissió.

Ms. 16497” i “16497 Phi”). Finalment, al contraplà posterior, exlibris imprès de la biblioteca de Joan Lluís Gili.

Donada la complexa història textual del *Libro segundo*, oferim una descripció detallada dels continguts:

{Contingut seguint la primera impressió}

p. [3]: “Libro segundo de la Chronica de la ínclita y coronada ciudad de Valençia y de su reyno, copilada por Martín de Viçiana y endreçada al Illmo Sr D. Carlos de Borja, Duque de Gandía, marqués de Lombay ettc, en el qual son contenidas todas las familias o linajes militares de la Ciudad y reyno de Valençia por estilo moderno y muy verdadero”. Impresa con liçencia de la Sta. Inquisición año de MDLxiiii con privilegio real según se contiene en la primera parte desta Chrónica”.

p. [5]: Censura de Miquel Carranza, provincial dels carmelites.

p. [6]: Sonet d’Onofre Almudevar.

p. [7-9]: Endreça a Carles de Borja, duc de Gandia.

p. [9]: Sonets al duc de Gandia.

p. [10-11]: Pròleg de l’autor.

p. 1-17: “De la origen y sucesos de la ínclita família de Borja”.

p. 17-18: “Del marquesado de Navarrés”.

p. 18-21: “Prólogo del autor en el tratado de las armas y en todo el libro de la cavalleria con el qual se escusa el autor y da inteligencia el autor muy cumplida de toda la obra”.

p. 21-32: “Tratado de las armas e insignias militares”.

p. 34: “Comiença el libro de todas las familias militares de la ciudad y reyno de Valençia, en el proceso de las quales llevaremos el orden que prometimos en el prólogo contenido a catorze hojas de este libro según los apellidos de sus linajes por el ABC, y aunque no embarganse que todos de la caballería son iguales haya de unos a otros alguna diferencia en sangre o estados, no por eso anteponeamos unos a otros en una misma letra, sinó que los asentaremos por orden según de quien primero se tomó la historia”.

p. 34-41: “De la familia de Aguilar”.

p. 41-42: “De la familia de Ayala”.

p. 42-45: “De la familia Azagra”.

p. 45-46. “De la familia Aldana”.

p. 46-47: “De la familia de Aragonés y Puigmoltó”.

p. 47-48: “De la familia de Anglesola”.

p. 48: “De la familia de Alegre”.

p. 48-49: “De la familia de Arbuxech”.

p. 49-61: “De la familia de Aguiló”.

p. 61-63: “De la familia de Arrufat”.

p. 63-67: “De la casa y esclarecida genealogia de Aragón”.

p. 68: “De la familia de Andrés”.

p. 69: “De la familia de Antist”.

- p. 70: "De la familia de Añón"
- p. 70-71: "De la familia de Artés"
- p. 71: "De la familia de Armengol".
- p. 72: "De la familia de Almunia".
- p. 72-73: "De la familia de Artacho".
- p. 73: "De la familia de Alabaña".
- p. 73-74: "De la familia de Avellaneda".
- p. 74: "De la familia de Abila".
- p. 74-75: "De otra familia de Avila".
- p. 75: "De la familia de Barberá".
- p. 75-76: "De la familia de Baeça".
- p. 76-78: "De la familia de Brihuega".
- p. 78-79: "De la familia de Beaumont".
- {a partir d'aquí, l'ordre segueix essencialment el de la 2a impressió}*
- p. 79-89: "De la família de Aragon".
- p. 90-93: "De la familia de Coloma".
- p. 94: "De la familia de Crespi".
- p. 95-97: De la familia de Castellví".
- p. 97-98: "De la familia de Cucaló".
- p. 98-99: "De la familia de Claramont".
- p. 99: "De la familia de Bonastre".
- p. 99-100: "De la familia de Bonibern".
- p. 100-101: "De la familia de Blanes".
- p. 101: "De la familia de Burguñ".
- p. 101-102: "De la familia de Alegre".
- p. 102-103: "De la familia de Bou".
- p. 103-104: "De la familia de Ortiz".
- p. 104-105: "De la familia de Brusca y Despuig".
- p. 105: "De la familia de Azlor".
- p. 105: "De la familia de Agramunt".
- p. 106: "De la familia de Arciniega".
- p. 106: "De la familia de Castelló".
- p. 107: "De la familia de Desprats".
- p. 107-108: "De la familia de Fonollet".
- p. 108-109: "De la familia de Fernández de Mesa".
- p. 109-111: "De la familia de Monsoriu".
- p. 111-112: "De la familia de Martínez de Vera".
- p. 112: "De la familia de Miró".
- p. 112-113: "De la familia de Mataredona".
- p. 113: De la familia de Marcilla".
- p. 113-114: "De la familia de Tárrega".
- p. 114-115: "De la familia de Sans".
- p. 116: "De la familia de Sotto".
- p. 117-118: "De la familia de Belvís".

- p. 118: "De la familia de Benito".
- p. 118-119: "De la familia de Beneyto".
- p. 119-120: "De la familia de Roiz de Cascant".
- p. 120: "De la familia Cascant".
- p. 120-122: "De la familia de Corella".
- p. 122-123: "De la familia de Tallada".
{falten Barberá i Baeça, que són a la primera sèrie}
- p. 123: "De la familia de Suasola".
{falta Alavaña, que és a la primera sèrie}
- p. 124: "De la familia de Ruiz de Asín".
- p. 124-129: "De la familia de Rojas y Sandoval".
- p. 129: "De la familia de Gómez de Villamaior".
- p. 129-130: "De la familia Tamarit".
- p. 130: "De la familia de Sarriá".
- p. 130-131: "De la familia de Velazco".
- p. 131: "De la familia de Tonda".
- p. 131-132: "De la familia de Serna".
- p. 132: "De la familia de Caro".
- p. 133: "De la familia de Cruilles".
{falten Añón i Armengol, que són a la primera serie, i Berenguer}
- p. 133-134: "De la familia de Bernad".
- p. 134: "De la familia de Bonig".
- p. 134: "De la familia de Bosch".
- p. 135: "De la familia de Bataller".
{falten Beaumont i Aragonés de Puigmoltó, que són a la primera sèrie}
- p. 135: "De la familia de Lucerga".
- p. 135: "De la familia de Roiz".
- p. 136: "De la familia de Ros".
- p. 136: "De la familia de Rull".
- p. 136: "De la familia de Rosell".
- p. 136: "De la familia de Gaçon".
- p. 137: "De la familia de Doménech".
- p. 137: "De la familia Despens y de Cubells".
- p. 137-138: "De la familia de Vado".
- p. 138: "De la familia de Exarch".
- p. 139-140: "De la familia de Esplugues".
- p. 140: "De la familia de Sant Ramon".
- p. 140: "De la familia de Seva".
- p. 141: "De la familia de Inse de San Juan".
- p. 141-142: "De la familia de Siurana".
- p. 142-145: "De la familia de Escrivá".
- p. 145: "De la familia de Grillet".
- p. 145-146: "De la familia de Sant Angel".
- p. 146-147: "De la familia de Llanos".

- p. 147: “De la familia de Urrumbella”.
{falta Uhart}
- p. 148: “De la familia de Venrell”.
- p. 148: “De la familia de Alabiano”. *{al quadern considerat 3a edició}*
- p. 149: “De la familia de Alçamora”. *{al quadern considerat 3a edició}*
- p. 150: “De la familia de Albió”. *{al fragment considerat 4a edició}*
- p. 150: “De la familia de Blay o Blau”. *{a la primera impressió, no a la segona}*
- p. 151-157: “De la familia de Boil o Buil”. *{idem}*
- p. 157: “De la familia de Castillo”. *{ni a la primera ni a la segona impressió}*
- p. 157: “De la familia de Çaera”. *{a la primera impressió, no a la segona}*
- p. 158-159: “De la familia de Vives” *{potser error de lectura per Viudes?}*
- p. 159-161: “De la familia de Cerbellon” (al f. 160 menciona “año de 1569”) *{a la primera impressió, no a la segona}*

El volum inclou a la fi un conjunt d'arbres genealògics que acompanyen les descripcions de les famílies, i que no s'han pogut localitzar en les descripcions disponibles de cap dels manuscrits fins ara coneguts. Són els següents:

1. f. [3v-4]: “Borjas”.
2. f. [4v-5]: “Aguilar”.
3. f. [5v-6]: “Azagra”.
4. f. [6v-7]: “Casa de Cerbera y Aguiló”.
5. f. [7v-8]: “Romeu”.
6. f. [8v]: “Codinats”.
7. f. [8v]: “Anglesola”.
8. f. [9]: “Arrufat”.
9. f. [9]: “Andrés”.
10. f. [9v]: “Aragón”.
- 11 f. [10]: “Antist”.
12. f. [10]: “Añón”.
13. f. [10v]: “Artés”.
14. f. [11]: “Avila” (al primer requadre, “Mⁿ Bart^{me} de Ábila fue criado del Duque de Gandía an. 1589”).
15. f. [11]: “Berberá”.
16. f. [11v]: “Baeça”.
17. f. [11v]: “Berenguer”.

Anna GUDAYOL
 Biblioteca de Catalunya

Sadurní MARTÍ
 Universitat de Girona

II

TEXTOS DESCONEGUTS D'ANSELM TURMEDA
I DE RAIMON ASTRUC DE CORTIELLES

El 1963 apareixia a Würzburg el catàleg d'Erich STAHLER, *Die Handschriften der augustinerermiten und Weltgeistlichen in der ehemaligen Reichsstadt Windsheim (Quellen und Forschungen zur Geschichte des Bistums und Hochstifts Würzburg, Band XV)*, referent als fons conservats a la Ratsbibliothek de Bad Windsheim. Aquest catàleg, consultat a París tot just l'any que som, conté un manuscrit, el n. 77, escrit entre 1446 i 1467, amb un text inesperat en els folis 141-157, que el catalogador intitula *Anselmi Turmeda et Raymundi Astruc Epistolae II*. En donem tot d'una els incipits i èxplicits transcrits del catàleg:

Anselmi TURMEDA Epistola

F. 141ra: Mei intellectus ingeniique subtilitas ut me in hoc laudem ...

F. 144ra: ... veni benedicte patris mei, percipe regnum quod tibi paratum est ab origine mundi ibi uiuendo per infinita saecula seculorum. Amen. Salutant te (*segueixen* nomina doctorum ad sarracenos conuersorum apostate [!] a fide christiana). Datum Tunicii 23 augusti anni 1418 per tuum vbique totum alcaydum abdallanum olim fratrem Anselmum Turmeda ordinis tui professorem.

Raymundi Astruc DE CORTIELLES responsio

F. 144rb: Responsio facta per dominum raymundum astruc de cortielles ecclesie vicensis tibi abdalla agareno effecto olim fratri anselmo turmeda ordinis fratrum minorum. Diuiditur enim praesens tractatus in partes vndecim. Benedicta sit sancta trinitas atque indiuisa unitas (*trametent i receptor com al principi*). Vidi epistolam nequam ...

F. 157v, *exp.*: ... dominus quidem Ihesus est collector, cui sit, Amen Deo iugiter laus atque potestas, etc.

Es tracta, doncs, d'una lletra d'Anselm Turmeda, datada a Tunis el 23 d'agost del 1418. No se sap a qui anava adreçada, però el final de l'èxplicit evidencia que es tracta d'un franciscà, probablement un frare conegut de Turmeda de quan ell també era franciscà. El contingut és indicat vagament pel catalogador: en quatre folis Turmeda hi recorda noms de doctors que van apostatar de la fe cristiana i es van convertir a l'islam. Aquesta *Epistola* fou escrita després de la *Disputa de l'ase* (1417) i abans de la *Tubfa* (1420). Entre 1417 i els inicis de la *Tubfa*, doncs, Turmeda escriu per a cristians amb més intensitat que els historiadors de la literatura catalana no havien pogut establir.

La resposta de Ramon Astruc de Cortielles és llarga: tretze folis, i té onze parts o capítols. Sembla una resposta estructurada. Avui no es pot precisar més. Fins ara només es coneixien els intents de Benet XIII (1412) per a recuperar el renegat absolent-lo d'apostasia i els d'Alfons IV (1423) per a facilitar-li el retorn a terres cristianes. Les dues *epístoles* del ms. de Bad Windsheim són dos testimonis inèdits i segurament interessants de la polèmica entre cristians i musulmans a la part catalana de la Corona d'Aragó, tanmateix menys documentada que la polèmica amb els jueus.

Ramon Astruc de Cortielles no és un desconegut. Fa cinquanta anys se'n va publicar un text, exhumant notícies trobades ací i allà sobre la seva vida i miracles.¹⁴ El ms. de Bad Windsheim permetrà de conèixer millor aquest lul·lista combatiu.

S'han començat les gestions per captar els dos escrits i es preveu una missió per a estudiar el ms. 77 i el seu *iter* cap al convent d'agustins de Windsheim.

Jaume de PUIG OLIVER
Institut d'Estudis Catalans

III

UN ALTRE MANUSCRIT DE LA TRADUCCIÓ EN FRANCÈS DEL LLIBRE DELS ÀNGELS DE FRANCESC EIXIMENIS

En el volum ZIMELIEN. *Abendländische Handschriften des Mittelalters aus dem Sammlungen der Stiftung Preussischer Kulturbesitz Berlin. Ausstellung 13. Dezember 1975 – 1. Februar 1976. Sonderausstellungsballe der staatlichen Museen Berlin-Dahlem, Lansstrasse 8, Wiesbaden [1975]*, p. 188-189, hi ha notícia d'un manuscrit de la traducció en francès del *Llibre dels àngels* de Francesc Eiximenis, fins ara ignorat a Catalunya.

Es tracta d'un manuscrit de pergamí, escrit a França entre 1425 i 1430; per tant, seria un dels testimonis més antics de la traducció. Havia format part de la col·lecció Hamilton de la Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz (ms. 255), i ara es conserva al Kupferstichkabinett de la dita biblioteca berlinesa, sign. 78 D 9.

Al f. 128v d'aquest manuscrit hi ha esment d'Anne de Graville, filla de l'almirall de França Louis Malet de Graville († 1516).

14. Cf. Nicolau Eimeric i Raimon Astruc de Cortielles. *Noves dades a propòsit de la controvèrsia mariana entorn de 1395*, dins "Annals de l'Institut d'Estudis Gironins" XXV-I (1979-1980) 309-331.

Literatura: W. v. SEIDLITZ, *Die illustrierten Handschriften der Hamilton-Sammlung zu Berlin*, dins «Repertorium für Kunstwissenschaft», VIII (1885), 109;

Siegfried LEMM, *Kurzes Verzeichnis der Romanischen Handschriften*, dins «Mitteilungen aus der Kgl. Bibliothek», IV (1918), 28.

P. WESCHER, *Beschreibendes Verzeichnis der Miniaturen – Handschriften und Einzelblätter des Kupferstichkabinetts der Staatlichen Museen Berlin*, Leipzig 1931, p. 145;

L. OLSCHKI, *Manuscripts français à peintures des bibliothèques d'Allemagne*, Ginebra 1932, 40, pl. XLVI;

H. BOESE, *Die lateinischen Handschriften der Sammlung Hamilton zu Berlin*, Wiesbaden 1966, n. 245, p. 130.

En l'edició dels dos volums del *Catàleg dels manuscrits de les obres de Francesc Eiximenis, OFM, conservades en biblioteques públiques*, estampats a cura de l'IEC i de la Facultat de Teologia de Catalunya-Ateneu Universitari Sant Pacià, a Barcelona, els any 2012 i 2023, aquest ms. no hi figura, per bé que el coneixement de l'existència del dit testimoni hauria estat possible a Catalunya abans i després de la guerra.¹⁵ Tots els responsables d'aquella publicació hem d'admetre i confessar de pla la fallada.

15. El 25 d'abril del 1925 —precisió que devem a la senyora Marga Losantos Viñolas, de la BC— Jordi Rubió feia entrar a la BC (és el registre 89.998) el volum IV de les «Mitteilungen aus der Kgl. Bibliothek» (1918) de Berlín, amb el *Verzeichnis* de Siegfried Lemm, on és esmentat el manuscrit d'Eiximenis. Ni Rubió ni Pere Bohigas quan treballava en el «Repertori de manuscrits catalans» ni ningú més de la BC no va prendre nota del ms. eiximenià francès inventariat a les «Mitteilungen»: prova n'és que l'exemplar va entrar intons i així ha restat al dipòsit de la BC fins al dia 20 d'agost del 2024, quan a requesta nostra perquè fos servit a sala ha hagut d'ésser prèviament obert per la bibliotecària de torn, sra. Carina Mirassó. En la fitxa de les «Mitteilungen aus der Kgl. Bibliothek», IV (1918) del vell cedulari de la BC no hi ha cap remissió ni cap esment dels (pocs) autors catalans presents a l'inventari de Lemm. Per tant, aquesta notícia bibliogràfica del ms. francès del *Llibre dels Àngels* del Kupferstichkabinett berlinès ha quedat sepultada durant mes de cent anys en el silenci dels cedularis i del magatzem de la BC.

Un altre exemplar de les «Mitteilungen aus der Kgl. Bibliothek», IV (1918) existeix a la Biblioteca de l'Abadia de Montserrat. Aquest exemplar tampoc no tingut la virtut, segons sembla, de modificar l'estat col·lectiu d'ignorància sobre el ms. eiximenià del Kupferstichkabinett de Berlín.

Les obres de Wescher i d'Olschki citades no figuren al catàleg de la BC, amb les conseqüències negatives de rigor per als responsables de l'IEC i de la BC dels anys trenta i de després de la guerra.

Finalment queda l'obra de Boese, publicada el 1966, on és catalogat el manuscrit del Kupferstichkabinett, sense que ningú no se n'hagi adonat. Aquest catàleg entrà a la BC l'any després del 1966, i ha estat consultable des d'aleshores, però presenta una anomalia: en els seus índexs d'incipits, de matèries i d'autors hom hi buscaria en va l'incipit del manuscrit francès de *Llibre dels Àngels* i el nom de Francesc Eiximenis, sota cap de les seves formes possibles. Els lectors assidus de catàlegs de manuscrits solen començar la lectura d'aquests mamotrets pels índexs; els índexs, en efecte, orienten de manera precisa cap al contingut del catàleg, i així amb una ullada —sempre que sigui atenta— el lector endevina tot d'una el que l'interessa i el que pot desesti-

En aquell *Catàleg* feiem notar que la qüestió dels fragments manuscrits de la traducció al francès del *Llibre dels Àngels* d'Eiximenis estava per encetar. Es preveia, doncs, que aquest era un camp obert. No s'esperava tan aviat, emperò, la sorpresa de l'aparició d'un manuscrit sencer d'aquella traducció. Que el ms. passés desapercbut és vexant. Que el manuscrit sigui a Berlin és un toc d'atenció: Les biblioteques europees no franceses ni espanyoles no han estat suficientment explorades, i aquest camp pot donar ensurts a l'investigador català. Pel que fa a Eiximenis, ho acaba de fer.

No és la primera ni l'última vegada que després de la publicació d'un catàleg apareixen testimonis nous de l'autor o de la matèria catalogada. Al capdavant, que un catàleg es vagi tornant obsolet vol dir que el coneixement hi va guanyant. Això no obstant, és incòmode constatar la fallada que representa el fet que una notícia bibliogràfica arribi als primers interessats en conèixer-la gairebé un segle i mig després d'haver estat divulgada.

Si recordem ara que el catàleg de Windsheim és de molt anterior al catàleg de l'exposició de Berlin, potser no serà inoportú fer una mica de balanç.

És positiu que unes circumstàncies contingents hagin fet recular la nostra ignorància sobre manuscrits de Turmeda, de Cortielles i de la traducció en francès del *Llibre dels àngels* d'Eiximenis. En canvi, reputem negatiu que les notícies s'hagin hagut d'anar a llegir a sis-cents quilòmetres de Barcelona o a mil, perquè els catalegs on apareixen les notícies no es troben a la BC o no han estat buidats els que hauria anat bé de buidar. També és negatiu que la lectura hagi estat purament casual, no lligada a cap programa planificat de recerca.

És pernicios que la BC no hagi disposat ni disposi encara —en disposarà mai?— dels elements personals i bibliogràfics indispensables per a resoldre el problema per al qual havia estat creada: ésser el primer centre patrimonial bibliogràfic de Catalunya i l'instrument per a facilitar i potenciar la recerca dels catalans sobre els homes i les coses de Catalunya. Jordi Rubió Balaguer, Ramon d'Alós Moner, Pere Bohigas es basquejaren per a obtenir informació bibliogràfica de primera mà sobre els manuscrits catalans d'ací i dels escampats pel mon. Van encetar la tasca, sempre enmig de contrarietats, i el resultat de la guerra civil ho paralitzà tot. Després, és clar, què es podia demanar en ple franquisme a una «Biblioteca Central»? El fet és que el franquisme fa molt de temps que ha passat avall i tanmateix la BC no disposa avui ni del local, ni del personal, ni de l'utilatge que la convertirien en allò per a què fou creada.

I és igualment negatiu que l'IEC no tingui l'obligació institucional —l'equip de govern actual trepitja fort cap aquesta direcció— d'establir les bases de

mar. No sabem perquè Boese va ometre el nom d'Eiximenis a l'índex d'antropònims, on havia de figurar inexorablement al costat de tots els altres noms indexats amb regularitat. *Habent sua fata libelli*. Per acabar, el catàleg de Dominique STUTZMANN i de Piotr TYLUS, *Les manuscrits médiévaux français et occitans de la Preussische Staatsbibliothek et de la Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz*, publicat el 2007, no inclou el ms. d'Eiximenis. D'aquesta manera unes altres vies d'accés al coneixement del ms. eiximenisià berlinès quedaven obstaculitzades per a l'estudiós.

dades indispensables per a explorar i fixar el patrimoni històric i social real de Catalunya. I això sigui dit en el sentit més ampli del concepte de patrimoni, avui que tants elements de l'hàbitat, del paisatge i dels recursos naturals es troben en procés de canvi accelerat.

Les relacions actuals entre l'IEC i la BC, purament decoratives —per dir de forma educada que no existeixen—, s'haurien de revisar a fons, si el binomi IEC-BC encara pot jugar a favor de potenciar la recerca en matèria humanística i en ciències socials que s'impulsa des de l'equip de govern de l'IEC i la seva Secretaria Científica. Altrament el futur de l'IEC s'anirà tornant gris i, dins el seu gènere, la BC afeblirà les seves capacitats d'ésser un motor potent de la recerca.

Jaume de PUIG OLIVER
Institut d'Estudis Catalans

IV

INVENTARI ACTUALITZAT DELS MANUSCRITS I EDICIONS ANTIGUES DE FRANCESC EIXIMENIS

Les lletres en majúscula i entre claudàtors que acompanyen alguns manuscrits els han estat donades pels estudiosos del stemma d'aquelles obres eiximenisanes, en funció del valor crític de cada còdex dins el stemma.

Sota cada entrada de l'inventari fem constar les pàgines on cada manuscrit és descrit més particularment en els dos volums del *Catàleg dels manuscrits de Francesc Eiximenis, OFM, conservats en biblioteques públiques*, editats per l'IEC els anys 2012 (I) i 2023 (II).

Aquest inventari invalida, substitueix i és una revisió dels publicats en *Notes sobre els manuscrits de l'obra de Francesc Eiximenis* dins Antoni RIERA I MELIS (coord. cient.), «Francesc Eiximenis (c. 1330-1409): el context i l'obra d'un gran pensador medieval», Barcelona, IEC 2015, 323-350, i en el vol. II del *Catàleg* acabat d'esmentar (2023), 50-85.

PRIMERA PART OBRES ORIGINALS EN CATALÀ

Tractat d'usura (ca. 1380)

1

BARCELONA, ACA, fons Sant Cugat, ms. 42, f. 1v-14v a. 1425-1452.
Cat., I, 29-34.

Primer del crestià (a. 1381)*a) Text complet*

2

1. SAN LORENZO DEL ESCORIAL, Biblioteca del monestir, ms. T. I. 11, s. XIV-XV.

Cat., I, 34-41.

3

2. BARCELONA, BC, ms. 456, any 1455 maig 30.

Cat., I, 41-44.

4

3. MADRID, BN, ms. 1790, mitjan segle XV.

Cat., I, 44-48.

5

4. VALÈNCIA, Arxiu de la Catedral, ms. 40, finals del segle XV.

Cat., I, 48-53.

b) Fragment

6

5. SARAGOSSA, Biblioteca Capitular, ms. 15-49, fol. 244v-245r, fragment que transmet la primera part del c. 369, primera meitat del segle XV.

Cat., I, 53-63.

Segon del crestià (a. 1382)*a) Text complet*

7

1. MADRID, BN, ms. 2215, principis del segle XV.

Cat., I, 63-67.

8

2. MADRID, BN, 1791, principis del segle XV.

Cat., I, 68-72.

9

3. VALÈNCIA, Arxiu de la Catedral, ms. 41, darrer quart del segle XV.

Cat., I, 72-76.

a) Fragment

10

4. BARCELONA, BC, ms. 480, f. 104v, s. XV.
Cat., I, 76-107.

Terç del crestià (a. 1383-1384)*a) Text complet*

11

1. BARCELONA, BUB, ms. 91, any 1389 juny 16.
Cat., I, 107-115

12

2. MADRID, BN, ms. 1792, cc. 1-523, segle XIV-XV.
Cat., I, 115-122.

13

3. MADRID, BN, ms. 1793, cc. 524-803, segle XIV-XV.
Cat., I, 122-126.

14

4. MADRID, BN, ms. 1794, cc. 804-1060, segle XIV-XV.
Cat., I, 126-132.

15

5. BARCELONA, BC, ms. 457, cc. 1-523, ca. 1450.
Cat., I, 132-135.

16

6. BARCELONA, BC, ms. 458, cc. 524-1060, any 1450 desembre 18.
Cat., I, 135-138.

17

7. VALÈNCIA, Arxiu de la Catedral, ms. 42, cc. 1-523, any 1474 agost 10.
Cat., I, 138-142.

18

8. VALÈNCIA, Arxiu de la Catedral, ms. 43, cc. 524-1060, any 1484 desembre 1.
Cat., I, 142-146.

b) Fragments consistents

19

9. BARCELONA, Arxiu de la Catedral, ms. 47, cc. 1-509, el darrer interromput al principi, segona meitat del segle XV.

Cat., I, 147-151.

20

10. MADRID, Biblioteca del Palacio Real, ms. II/1978, cc. 410-792, mitjan segle XVI.

Cat., I, 151-154.

Dotzè del crestià (a. 1383-1386)*a) Primera part*

21

1. BARCELONA, ACA, fons Sant Cugat, ms. 10, parts I-IV, primera meitat del segle XV.

Cat., I, 155-165.

22

2. VIC, Arxiu i Biblioteca Episcopal, ms. 188, cc. 1-454, mancant el final d'aquest capítol i els cc. 455-458 anunciats a la taula, segona meitat del segle XV.

Cat., I, 165-169.

23

3. PARÍS, BNF, ms. esp. 9, I cc.1-68, II cc. 69-356, III cc. 357-395, IV cc. 396-466, segona meitat del segle XV.

Cat., I, 169-173.

b) Segona part

24

4. VALÈNCIA, Arxiu de la Catedral, ms. 167, *Regiment de Prínceps*, II, cc. 468-907, any 1453 maig 16.

Cat., I, 174-178.

c) Fragments

25

5. PARÍS, BNF, ms. esp. 13, fol. 82r-83r, fragments dels cc. 23, 23 i 24, mitjan segle XV.

Cat., I, 179-188.

26

6. BARCELONA, AMCB, ms. A-50, *Regiment de prínceps*, I, cc. 1-41, any 1883 juny.

Cat., I, 188-191.

27

7. BARCELONA, BUB, ms. 1319, f. 23v-24v, c. 14, s. XIX.

Cat., II, 37-49.

Antologia dels quatre llibres del Crestià

28

SEVILLA, Biblioteca Capitular y Colombina, ms. 7-5-9, segona meitat del segle XV.

Cat., I, 191-216.

Llibre de les dones (ca. 1388)

a) *Text complet*

29

1. CHANTILLY, Bibliothèque de l'Institut, Musée Condé, Cabinet des Livres, ms. 142, primer terç del segle XV. [A]

Cat., I, 216-224.

30

2. BARCELONA, BUB, ms. 79, any 1435. [B]

Cat., I, 224-228.

31

3. PARÍS, BNF, ms. esp. 57, f. 1-313r, any 1438 desembre 21. [C]

Cat., I, 228-240.

32

4. MADRID, BN, ms. 1797, f. 1-199v, primera meitat del segle XV. [H]

Cat., I, 240-244.

33

5. BARCELONA, BC, ms. 461, mitjan segle XV. [G]

Cat., I, 244-249.

34

6. MADRID, BN, ms. 1984, any 1478 febrer 6. [F]

Cat., I, 250-253.

35

7. SANT CUGAT, Bibl. Centre Borja, ms. 260, principis del XV. [J]

Cat., I, 254-258.

b) Fragments

36

8. MADRID, BN, ms. 4030, ff. CCXXVI-CCXLI, cc. 378-395, any 1398, agost 26.

Cat., I, 311-318.

37

9. BARCELONA, ACA, Canc., Pergamins, Fragments, n° 420, cc. 215-217 (part inicial), 239 (part final)-242 (part inicial), primer quart del segle XV.

Cat., I, 259-261.

38

10. BARCELONA, ADB, fragment 99 [Carpeta de Tapes de manuscrits, n° 1], 1 f. rv, fragments dels cc. 164 i 165, segona meitat del segle XV.

Cat., I, 261-262.

39

11. VIC, Biblioteca Episcopal, ms. 235, f. 141r, fragments dels cc. 134, 220, 271, entre 1470 i 1475..

Cat., I, 263-269.

40

12. BARCELONA, BUB, ms. 80, f. 88ra-100v, cc. 322-329, segona meitat del segle XV.

Cat., I, 269-274.

41

13. COLLBATÓ, Fragment Rogent, 2 f., cc. 261 i 272, primera meitat del segle XV.

Cat., I, 274.

42

14. BARCELONA, BC, ms. 9300/1, f. [1]r-[2]v, cc. 285-286 i 295-296, tots fragmentaris, segle XV.

Cat., I, 275-277, i Jaume DE PUIG, *Nous fragments del Llibre de les dones de Francesc Eiximenis*, dins «Cogitare aude. Miscel·lània d'homenatge a Josep-Maria Terricabras», Girona, Documenta Universitaria 2016, 87-91.

43

15. GIRONA, ACG, ms. frag. 16, cc. 315-318, 335-338, fragmentaris els cc. 315-318 i 335-338 (fragmentari el 315 i del darrer només la rúbrica), primera meitat del segle XV.

Cf. *Cat.*, II, i Jaume DE PUIG, *Nous fragments del Llibre de les dones de Francesc Eiximenis*, dins «Cogitare aude. Miscel·lània d'homenatge a Josep-Maria Terricabras», Girona, Documenta Universitaria 2016, 91-104.

c) *Fragments integrats al Tractat de Contemplació o Scala Dei*

44

16. BARCELONA, BUB, ms. 88, fol. XXXVIIv-LXXIIIr, LXXVr-CIIIIr, cc. 319-340 i 354-380, primera meitat del segle XV.

Cat., I, 553-558.

45

17. MADRID, BN, ms. 92, fol. XXXIX-LXXIIr i LXXIII-CI, cc. 319-340 i 354-380, any 1444 agost 5.

Cat., I, 559-563.

46

18. BARCELONA, BC, ms. 1804, fol. 87rb-117va, 119ra-144va, cc. 319-340 i 354-380, mitjan segle XV.

Cat., I, 282-289.

d) *Fragments integrats en el Cercapou*

47

19. BARCELONA, BUB, ms. 2, fol. 36r-49v, cc. 384-395, mitjan segle XV.

Cat., I, 277-282.

48

20. BARCELONA, BC, ms. 1804, f. 49ra-55va, cc. 384-395, mitjan segle XV.

Cf. supra n. 45.

49

21. BARCELONA, BC, ms. 1702, f. 1-45v-59v, cc. 384-395, primer terç del segle XV.

Cat., I, 289-293.

50

22. BARCELONA, BUB, ms. 148, fol. 15v-47v, cc. 384-395, segle XVI, post 1572.

Cat., I, 294-304.

51

23. BARCELONA, *olim* Arxiu de Santa Maria del Mar, ara BC, Arxiu fotogràfic Miquel i Planas, capsa 23, fotogrames 153a-161b (*olim* fol. 153v-161r), segle XV.

Cat., I, 305-311.

52

24. SANT CUGAT DEL VALLÈS, Arxiu Nacional de Catalunya, ms. 1-960-T-5297 (*olim* Arxiu del Palau Requesens, ms. IX), fol. XXIIr-XXVIIv, segle XV.

Cat., II, 15-24.

Llibre dels àngels (a. 1392)

a) Text complet

53

1. MADRID, BN, ms. 4030, f. I-CCXXV, any 1398. [A]
Cf. supra, n. 36.

54

2. MADRID, BN, ms. 17651, any 1404 novembre 13.
Cat., I, 318-322.

55

3. BARCELONA, BC ms. 267, any 1406 novembre 22. [B]
Cat., I, 322-325.

56

4. SAN LORENZO DEL ESCORIAL, Biblioteca del monestir, ms. h.II.16, f. I-CCVIIv, any 1409 maig 7.

Cat., I, 325-331.

57

5. BARCELONA, BC, ms. 342, f. 2-190, any 1418 desembre 9. [G]
Cat., I, 331-335.

58

6. BARCELONA, Biblioteca de l'Ateneu Barcelonès, ms. IV, anys 1418-1429. [T]
Cat., I, 335-338.

59

7. ROMA, Biblioteca Casanatense, ms. 394, any 1429 juliol 21.
Cat., I, 339-344.

60

8. MADRID, BN, ms. 73, any 1431 març 27. [H]
Cat., I, 344-348.

61

9. BARCELONA, Arxiu Capitular de Barcelona, ms. 30, primer terç del s. XV. [M]
Cat., I, 348-352.

62

10. BARCELONA, BC ms. 462, primer terç del segle XV. [N]
Cat., I, 353-356.

63

11. BARCELONA, BUB, ms. 86, any 1445 juny 2. [J]
Cat., I, 357-360.

64

12. MADRID, BN, ms. 62, f. I-CXIII, primera meitat del segle XV. [O]
Cat., I, 360-368.

65

13. SAN LORENZO DEL ESCORIAL, Biblioteca del monestir, ms. h.II.13, mitjan segle XV. [Q]
Cat., I, 368-373.

66

14. SAN LORENZO DEL ESCORIAL, Biblioteca del monestir, ms. h.III.21, segona meitat del segle XV. [R]
Cat., I, 373-376.

67

15. BARCELONA, Biblioteca Pública Episcopal del Seminari, ms. 400, any 1486 febrer 22 . [L]
Cat., I, 376-382.

68

16. PARÍS, BNF, ms. espag. 38, segle XV. [S]
Cat., I, 383-386.

69

17. CAMBRIDGE, Trinity College, ms. 350, segle XV.
Cat., I, 386-391.

70

18. GIRONA, Arxiu de la Catedral, ms. 55, primer terç del segle XV.
Cat., I, 391-395.

71

19. BARCELONA, AMCB, ms. B-71, segona meitat del segle XV.
Cat., I, 395-399.

b) Fragments

72

20. COPENHAGUE, Kongelige Bibliotek, Ny kgl. S., ms. 2921,4º, ff. [XCVI-XCVII], tractat V, cap. 38, segles XIV-XV.
Cat., I, 399-404.

73

21. BARCELONA, ACA, Fragments de còdexs mss., carpeta 8, nº 216, tractat IV, cc. 13-16 (inici), primers anys del segle XV.
Cat., I, 404-407.

74

22. BARCELONA, BC, ms. 4539, pròleg, taula de tractats i capítols, primera meitat del segle XV.
Cat., I, 408-410.

75

23. BARCELONA, Arxiu del Monestir de Sant Pere de les Puel·les, Fragments de còdexs, carpeta 131, tractat IV, cc. 49-50, ambdós mutilats, principis del segle XV.
Cat., I, 410-413.

76

24. SARAGOSSA, Biblioteca Capitular, ms. 15-49, f. 250v, tractat IV, c. 44 (fragment), primera meitat del segle XV.
Cf. supra n. 6.

c) *Fragments integrats en el «Cercapou»*

77

25. BARCELONA, BUB, ms. 148, fol. 36v-38v, s. XVI, post 1572.
Cf. supra, n. 50.

78

26. VIC, BE, ms. 235, fol. 140r, anys 1470-1475.
Cf. supra, n. 39.

Lletres

79

1. BARCELONA, ACA, Autògrafs, II-A.8 (2), any 1392 juliol 15.
Cat., I, 414-415.

80

2. BARCELONA, ACA, Autògrafs, II-A.8 (1), any 1396 març 12.
Cat., I, 416-417.

Vida de Jesucrist (ca. 1397)a) *Text complet*

81

1. BARCELONA, BC, ms. 459, f. 2-225, llibres I-VI, c. 11, primer terç del segle XV. [S]
Cat., I, 417-422.

82

2. BARCELONA, BC, ms. 460, f. 2-286, llibres VI-X, c. 12-X, primer terç del segle XV. [T]
Cat., I, 422-428.

83

3. BARCELONA, Arxiu Capitular, ms. 49, primera meitat del segle XV.
[J]
Cat., I, 428-434.

84

4. BARCELONA, Arxiu Capitular, ms. 21, perdut l'inici el pròleg, anys 1430-1450. [H]
Cat., I, 434-439.

85

5. BARCELONA, BC, ms. 268, mitjan segle XV. [G]
Cat., I, 439-444.

86

6. VALÈNCIA, BUV, ms. 209, segona meitat del segle XV. [D]
Cat., I, 444-448.

87

7. TARRAGONA, Hereus de J. S. Fàbregas i Domingo.
 Propietat particular accessible.

b) Text gairebé complet

88

8. BARCELONA, BUB, ms. 1160, f. 2-332, llibres I-X, tractat VI, c. 7, primera meitat del segle XV. [K]
Cat., I, 449-453.

89

9. VIC, Arxiu Episcopal, ms. 172, llibre I, c. 3-X, tractat VII, c. 3, segona meitat del segle XV. [R]
Cat., I, 453-456.

c) Fragments consistents

90

10. MADRID, BN, ms. 4187, llibres VIII-X, segle XV. [O]
Cat., I, 457-461.

91

11. VALÈNCIA, BUV, ms. 214, llibres I-VII, principis del segle XV. [E]
Cat., I, 461-466.

92

12. PALMA DE MALLORCA, Biblioteca March, ms. B-103-V2-02, llibres I-VII, segona meitat del segle XV.
Cat., I, 466-472.

93

13. MADRID, Biblioteca del Palacio Real, ms. II/552, pròleg, cc. 3-6; tractat I, c. 1-18 (enter); tractat II, c. 1-4 (en falten 4); tractat III, c. 30-32, 59-123 (falten 33-58); tractat IV, c. 1-96 (enter); tractat V, c. 1-22 (enter); tractat VI, c. 1-16 (enter); tractat VII, c. 1-83 (enter); tractat VIII, c. 1-125 (enter); tractat IX, c. 1-16 (falten cc. 17-133 i tot el tractat X). Falta també l'acabament de la taula, principis del segle XV. [P]

Cat., I, 473-477.

94

14. PARÍS, BNF, ms. esp. 6, tractats o llibres I-VII. Pròleg o preàmbul: f. Ira-IIvb, capítols I-V. Tractat primer: f. IIvb-VIIIvb, capítols I-XVIII. Segon tractat: f. VIIIvb-Xvb, capítols I-VIII. Tercer tractat: f. XIra-LXIIra, capítols I-CXXIII. Quart tractat: f. LXIIra-XCIIIrb, capítols I-XCVI. Cinquè tractat: f. XCIIIrb-CIIvb, capítols I-XXII. Sisè tractat: f. CIIra-CIXra, capítols I-XVI. Setè tractat: f. CIXrb-CXXXVrb, capítols I-LXXXI, amb la llacuna esmentada, any 1428 febrer 14. [L]

Cat., I, 477-481.

95

15. BARCELONA, BC, ms. 299, llibres I-VI, primer terç del segle XV. [U]

Cat., I, 481-485.

96

16. MADRID, BN, ms. 2801, llibres VI-X, mitjan segle XV. [N]

Cat., I, 485-490.

97

17. VIC, Biblioteca Episcopal, ms. 234, llibres I-V, c. 21, mitjan segle XV. [Q]

Cat., I, 490-495.

98

18. VALÈNCIA, BUV, ms. 576, llibres VII, c. 3-X; els capítols 3, 4 i 6 del llibre VII són fragmentaris, i del capítol 10 hom passa al 17. Al f. 79vb, on acaba el llibre VII, hom escomet el VIII numerant-lo VII, mantenint l'equivocació fins al final; mitjan segle XV. [F]

Cat., I, 496-499.

99

19. VALÈNCIA, Convent de Predicadors, ms. 42, llibres I-V, mitjan segle XV.

Cat., I, 500-504.

100

20. PALMA DE MALLORCA, Biblioteca Pública, ms. 795, llibres VII, 1-X, tractat v, capítol LIII {«*De la letge mort de anticrist e de la conuersio dels jubeus*»}. Falten, doncs, els dos darrers capítols del tractat cinquè, i els tractats sisè i setè [capítols LV-LXVII] del llibre X; darrer terç del segle XV.

Cat., I, 504-509.

101

21. VALÈNCIA, Arxiu de la Catedral, ms. 222, llibres I-VI, primera meitat del segle XV. [A]

Cat., I, 509-513.

d) Fragments menors

102

22. BARCELONA, BUB, ms. 1925, fol. 1rv, 2r-28v, llibre III, cc. 18-20, fragmentaris; llibre IV, cc. 60-62, fragmentaris; primer terç del segle XV.

Cat., I, 513-517.

103

23. CARPENTRAS, Bibliothèque Inghimbertine, ms. 336, ff. 156r-183v, llibre X, tractat VII, segle XV-XVI.

Cat., I, 517-527.

104

24. BARCELONA Reial Acadèmia de Bones Lletres, ms. 3-III-7, llibre III, c. 22-IV, c. 52, fins a la meitat del capítol; primer anys del segle XV.

Cat., I, 527-530.

105

25. BARCELONA, BUB, ms. 148, fol. 130v-132r, llibre X, cinquè tractat, capítol XXIII (segons la numeració del ms. BUB 1160), post 1752.

Cf. *supra*, n. 50.

106

26. BARCELONA, Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, ms. sense sign., fol. 43r-44v, IX, c. 23; VII ; IX, c. 62, 64, 94, 95, anys 1475-1482

Cat., I, 530-536.

107

27. SEVILLA, Arxiu Medinaceli, ms. λ G.II.3, f. [9]-[10], rúbriques del llibre IX-I, cc. 44-78, Castelló d'Empúries 1662.

Cat., I, 536-539.

108

28. PALMA DE MALLORCA, Arxiu Capítular, ms. 15533, fol. 37v-38v, llibre IX, c. 226, sebles XV-XVI.

Cat., I, 539-541.

109

29. BARCELONA, BC, ms. 451, fol. 66v-67v, llibre IX, c. 226, darrer terç del segle XV.

Cat., I, 541-551.

110

30. BARCELONA, Arxiu Biblioteca dels Franciscans de Catalunya, ms. α , segles XIV-XV.

Cat., II, 8-10.

111

31. BARCELONA, Arxiu Biblioteca dels Franciscans de Catalunya, ms. β , segle XVin.

Cat., II, 10-12.

112

32. BARCELONA, Arxiu Biblioteca dels Franciscans de Catalunya, ms. γ , segles XIV-XV.

Cat., II, 12-15.

SEGONA PART
REFOSES D'OBRES CATALANES
DE FRANCESC EIXIMENIS

a) Del mateix Francesc Eiximenis

Scala Dei o Tractat de Contemplació (a. 1396)

113

1. BARCELONA, BUB, ms. 88, primera meitat del segle XV [C]

Cat., I, 553-558.

114

2. MADRID, BN, ms. 92, any 1444 agost 5 [B]

Cat., I, 559-563.

115

3. BARCELONA, BC, ms. 1804, f. 57ra-144vb, mitjan segle XV. [D]
Cf. supra, n. 46.

b) De Jacquet de Marville

Del Llibre dels Àngels i del Llibre de les Dones

116

4. TARRAGONA, Bib. Púb., ms. 46, f. 425r-433v, segon terç del segle XV.
Cat., I, 563-573.

TERCERA PART
OBRES ORIGINALS EN LLATÍ

Pastorale (entre 1398 i 1409)

117

1. BARCELONA, BC, ms. 463, any 1443. [B]
Cat., I, 575-578.

118

2. MUNIC, Clm 11010, any 1455 abril 4.
Cat., I, 578-581.

119

3. TOULOUSE, Bibliothèque d'Étude et du Patrimoine, ms. 393, any 1457,
març 19.
Cat., I, 581-585.

120

4. ROMA, BAV, Ross. 213, f. 117r-258v, entre 1447 i 1455.
Cat., I, 585-590.

121

5. MADRID, BN, ms. 444, f. 1-77, any 1460 [C]
Cat., I, 590-595.

122

6. MILÀ, Biblioteca Ambrosiana, ms. H. 87 sup., mitjan segle XV.
[A]
Cat., I, 595-599.

123

7. PARÍS, BNF, ms. lat. 3188, segona meitat del segle XV. [D]
Cat., I, 600-602.

124

8. LONDRES, BL, ms. Additions 17365, segona meitat del segle XV.
Cat., I, 603-606

125

9. TORÍ, Biblioteca Reial, ms. Varia 261, segle XV.
Cat., I, 606-611.

126

10. MONTSERRAT, Biblioteca de l'Abadia, ms. 864, f. [2r]-[77rb], mitjan segle XV i any 1473.
Cat., I, 611-619.

127

11. VALÈNCIA, Arxiu de la Catedral, ms. 221, segle XV.
Cat., I, 619-623.

128

12. BARCELONA, BC, ms. 10002
 Cf. supra, p. 296-297

Psalterium Laudatorium (1404-1405)

129

1. BARCELONA, BC, ms. 464, f. 49-78, primer terç del segle XV. [A]
Cat., I, 623-627.

130

2. SARAGOSSA, Arxiu Capitular, ms. 15-49, fol. 245v-250r, primera meitat del segle XV.
 Cf supra, n. 6.

131

3. VALÈNCIA, Arxiu de la Catedral, ms. 302, principis del segle XV. [C]
Cat., I, 628-633.

132

4. VALÈNCIA, Biblioteca de la Universitat, ms. 726, anys 1442-1443.
Cat., I, 633-637.

Ars Praedicandi

133

1. ROMA, BAV, ms. Ottob. 396, fol. 29v-44r, finals del XIV-segle XVI
Cat., I, 638-645.

134

2. CRACAU, Bibl. Univers. Jagellon., ms. 471, fol. 235v-246r, any 1445.
Cat., I, 645-651.

135

3. BUDAPEST, Bibl. Universitària, ms. 73, v. 109r-125r, segona meitat del
 segle XV (entre 1460 i 1479?)
Cat., I, 651-661.

*Allegationes utrum Ecclisia Christi siue prelati eiusdem habeant de iure
temporalem iurisdictionem*

136

- SALAMANCA, Biblioteca de la Universidad, ms. 1861, f. 40v-45r, anys
 1408-1418.
Cat., I, 662-678.

Sermones

137

- ROMA, BAV, ms. Ross. 3, ff. 44r-45r, segles XIV-XV.
Cat., I, 678-684.

QUARTA PART. TRADUCCIONS

A. AL CATALÀ

Psaltiri, traduït del llatí per Guillem Fontana (a. 1416)*a) Text complet*

138

1. MADRID, BN, ms. 4286, primera meitat del segle XV. [A]
Cat., I, 685-689.

139

2. PARÍS, BNF, ms. esp. 45, any 1456. [B]

Cat., I, 689-694.

140

3. BARCELONA, Biblioteca de la Reial Acadèmia de Bones Lletres, ms. 3-II-20, fol. 1¹-281¹ darrer terç del segle XV. [D]

Cat., I, 694-699.

141

4. BARCELONA, BC, ms. 300, segona meitat del segle XV. [C]

Cat., I, 699-703.

b) Fragment

142

5. TARRAGONA, Biblioteca Pública de l'Estat, ms. 46 (Santes Creus, ms. 46), fol. 433v-434v, cc. 384-395, segon terç del segle XV.

Cf. supra, n. 116.

B. AL CASTELLÀ

Dotzè del Crestià

143

1. BARCELONA, BC, ms. 1598, fol. 21r. *Dotzè del Crstià, cap. 321, en traducció castellana del segle XVI, segle XVI.*

Cat., I, 703-708.

144

2. BARCELONA, BU, ms. 859, f. 74r. *Dotzè del Crestià, fragment inicial del c. 140, en traducció castellana del s. XVIII, anys 1717-1809.*

Cat., II, 24-37.

Libro de las donas

a) Text complet

145

1. MADRID, Biblioteca del Noviciado [Palau del marquès de Valdecilla] de la Universidad Complutense, ms. 153, principis del segle XV. [L]

Cat., I, 708-713.

146

2. MADRID, BN, ms. 10156, any 1473.

Cat., I, 713-717.

147

3. MADRID, BN, ms. 6228, darreries del segle XV. [B]

Cat., I, 717-721.*b) Text amb llacunes*

148

4. MADRID, BN, ms. 12731, darrer terç del segle XV. [A]

Cat., I, 721-724.

149

5. OVIEDO, Biblioteca Universitària, ms. M-498, primera meitat del segle XV.

Cat., I, 724-727.

150

6. SANT LORENZO DEL ESCORIAL, Biblioteca del monestir, ms. h.III.14, darrer quart del segle XV. [D]

Cat., I, 728-731.

151

7. SALAMANCA, Biblioteca Universitària, ms. 386, darrer quart del segle XV.

Cat., I, 732-737.*c) Fragments menors*

152

8. SANT LORENZO DEL ESCORIAL, Biblioteca del monestir, ms. h.III.20, tractats III-V, abans de 1448. [J]

Cat., I, 738-742.

153

9. MADRID, BN, ms. 5626, f. 36-40 i 45r-63r, cc. 21-22, 155, 164, i 383-395; segona meitat del segle XV.

Cat., I, 743-747.

154

10. VALLADOLID, Biblioteca de Santa Cruz, ms. 383, fol. 144-152, cc. 383-395; any 1448 agost 26.

Cat., I, 748-754.

*De natura angélica**a) Traducció de Miguel de Cuenca i Gonzalo de Ocaña*

155

1. MADRID, BN, ms. 9244, any 1450 abril 29. [E]
Cat., I, 754-759.

156

2. MADRID, BN, ms. 9243, anys 1434-1455. [A]
Cat., I, 759-764.

157

3. MADRID, BN, ms. 10.118, anys 1427-1458. [D]
Cat., I, 764-768.

158

4. MADRID, BN, ms. 10253, any 1468 agost 26.
Cat., I, 768-772.

159

5. BARCELONA, BC, ms. 1225, any 1492 com a data límit.
Cat., I, 773-776.

160

6. SALAMANCA, BU, ms. 346, segle XVex.
Cat., I, 776-781.

b) Traducció de Jeroni Serra

161

6. MADRID, Convento de las Descalzas Reales, ms. F 18, segle XVI.
Cat., I, 781-785.

c) Fragment en aragonès

162

8. COPENHAGUE, Kongelige Bibliothek, Ny kgl. S., ms. 2921,4º, ff. XCI-[XCV], tractat IV cc. 43 (final) i 44; segles XIV-XV.
 Cf. supra, n. 72.

d) Fragment en castellà

163

BARCELONA, BUB, ms. 1319, f. 88r-90r, *Libre dels Angels*, V, cap. 38, en traducció castellana, primer quart del segle XIX.

Cat., II, 37-49.

*Vida de Jesucristo**a) Text gairebé complet*

164

1. PARÍS, Bibl. de l'Arsenal, ms. 8321, llibres I-X, tractats I-III. Falten, doncs, els tractats IV (3 capítols, sobre la missió de l'Esperit Sant), V (30 capítols, final de la vida de la Mare de Déu, temps de l'església, vinguda de l'anticrist i senyals de la fi), VI (8 capítols, judici final) i VII (3 capítols, el regne de Jesucrist i final del llibre), segona meitat del segle XV. [A]

Cat., I, 786-791.

b) Text fragmentari

165

2. SAN LORENZO DEL ESCORIAL, Biblioteca del monestir, ms. b. I. 7, fol. I-LXIII, llibre IX, cc. 1-109, primera meitat del segle XV.

Cat., I, 792-796.

166

3. SAN LORENZO DEL ESCORIAL, Biblioteca del monestir, ms. N.II.18, llibre VI, c. 3-VIII, segona meitat del segle XV.

Cat., I, 796-800.

167

4. MADRID, BN, ms. 4236, ff. 176r-183r, llibre III, cc. 182-186, darrer quart del segle XV

Cat., I, 800-806.

168

5. MADRID, BN, ms. 5626, f. 40v-45r, llibre VII, cc. 28 (final), 29, 33, segle XV.

Cf. supra, n. 153.

169

6. MADRID, Palacio de Liria, Biblioteca de la Casa d'Alba, ms. 73, f. CLX-CLXVI, llibre VI, c. 2-VIII, c. 124, i taules corresponents, amb llacunes, darrer quart del segle XV.

Cat., I, 807-811.

170

7. MADRID, BN, ms. 18772, llibres VIII-X, segona meitat del segle XV

Cat., I, 812-816.

c) Textos integrats en la traducció castellana del «Flos Sanctorum»

171

8. SAN LORENZO DEL ESCORIAL, Biblioteca del monestir, ms. h.III.22, fol. 441vb-485ra, 488va-503rb, 516vb-526rb, llibre III, cc. 130, 133-134, 136-139, 141-142, 145-148, 149-152, 154, 157-160, 162-164, 168, 189-201; segona meitat del segle XV.

Cat., I, 816-823.

172

9. MADRID, BN, ms. 780, fol. 52v-87r, 107v-132r, 163v-171r, llibre III, cc. 130-201, i llibre X, tractat III íntegre; entre 1425 i 1450.

Cat., I, 823-830.

173

10. MADRID, BN, ms. 12688, fol. 74va-92ra, 110va-114rb, 136ra-147vb, 174ra-190vb, 261va-279ra, 336vb-359vb, 373ra-420va, 428vb-439vb, llibre III, cc. 130-187, 189-201; llibre IX, cc. 36-45, 57-133; llibre X, tractat I, cc. 1-13; II, cc. 1-2; segle XV, abns de 1455.

Cat., I, 830- 840.

174

11. SAN LORENZO DEL ESCORIAL, Biblioteca del monestir, ms.h.II.18, fol. XXVva-XXVIra, CIIvb-CVIIrb, llibre IX, c. 36; llibre X. Gtractat III, cc. 1-7; darrer terç del segle XV.

Cat., I, 840-845.

C. AL FRANCÈS

Livre des Anges

175

1. PARÍS, BNF, ms. fr. 24773, segle XV. [A]
Cat., I, 846-851.

176

2. PARÍS, BNF, ms. fr. 1777, segle XV, entre 1477 i 1483. [B]
Cat., I, 851-856.

177

3. PARÍS, BNF ms. fr. 19273, segle XV. [C]
Cat., I, 856-860.

178

4. PARÍS, BNF, ms. fr. 13210, segona meitat del segle XV. [D]
Cat., I, 860-863.

179

5. PARÍS, BNF, ms. fr. 186, segona meitat del segle XV. [E]
Cat., I, 863-869.

180

6. PARÍS, BNF, ms. fr. 1000, any 1476 agost 3. [F]
Cat., I, 869-873.

181

7. PARÍS, BNF, ms. fr. 17087, segona meitat del segle XV. [G]
Cat., I, 873-876.

182

8. PARÍS, BNF ms. fr. 13211, segona meitat del segle XV. [H]
Cat., I, 876-880.

183

9. PARÍS, BNF, ms. fr. 1791, segona meitat del segle XV. [J]
Cat., I, 881-884.

184

10. CHANTILLY, Bibliothèque et archives du musée Condé, ms. 143, any 1452 març 1. [K]
Cat., I, 884-889.

185

11. PARÍS, Bibl. de l'Arsenal, ms. fr. 5177, f. 1-215, ca. 1480. [L]
Cat., I, 889-894.

186

12. PARÍS, Bibl. de l'Arsenal, ms. fr. 5213, segona meitat del segle XV.
[M]
Cat., I, 894-898.

187

13. LONDRES, BL, ms. Additions 18391, segona meitat del segle XV.
Cat., I, 898-902.

188

14. LIÓ, Bibliothèque Municipale, ms. 1261, segona meitat del segle XV.
Cat., I, 902-906.

189

15. BESANÇON, Bibliothèque de la Ville, ms. 206, segona meitat del segle XV.
Cat., I, 906-911.

190

16. BRUSEL·LES, Bibliothèque Royale, ms. 3691 (1723), any 1477.
Cat., I, 911-917.

191

17. TORÍ, Biblioteca Reale, ms. 1647 (*olim* L. III. 5), segona meitat del segle XV.
Cat., I, 917-923.

192

18. NANCY, Bibliothèque Publique, ms. 45, segona meitat del segle XV.
Cat., I, 924-929.

193

19. GINEBRA, Bibliothèque Publique et Universitaire, ms. fr. 5, ca. 1460.
Cat., I, 929-935.

194

20. LONDRES, BL, ms. Sloane 3049, segona meitat del segle XV.

Cat., I, 936-939.

195

21) BERLIN, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, Kupferstichkabinett, ms. 78 D 9 (Hamilton 255), anys 1425-430

Cf. *supra*, p. 308-311

Vie de Christ

196

1. PARÍS, BNF, ms. fr. 29, anterior a 1464.

Cat., I, 940-947.

197

2. PARÍS, Bibliothèque Mazarine, ms. 927, pròleg, llibres I-V, pròleg i inici del c. 1; segle XV.

Cat., I, 947-951.

D. TRADUCCIONS AL LLATÍ

Primer del Crestià

198

BUB, ms. 728, fol. 177rb-va, llibre I, primera part, c. 1, principi del segle XVI.

Cat., I, 951-969.

*Llibre dels Àngels**a) Traducció completa*

199

1. MILÀ, Biblioteca Ambrosiana, ms. C 27 infer, 1476 novembre 12. [A]

Cat., I, 970-975.

200

2. ALBI, Médiathèque Pierre Amalric, ms. 125 (*olim* 32), segle XVex. [B]

Cat., I, 975-981.

b) Text amb llacunes

201

3. MARSELLA, Bibliothèque Publique, ms. 284, mitjan segle XV. [C]
Cat., I, 982-987.

c) Reelaboració fragmentària

202

4. RODEZ, Bibliothèque Publique, ms. 2 , p. 209-240, segona meitat del segle XV. [D]
Cat., I, 987-996.

d) Fragment

203

5. POITIERS, Médiathèque François Mitterrand, ms. 245, fol. 39r-39v, tractat V, c. 38, segona meitat del segle XV. [E]
Cat., I, 996-1003.

CINQUENA PART
 OBRES ATRIBUÏDES

*Doctrina Compendiosa**a) Text complet*

204

1. MADRID, BN, ms. 10265, fol.79r-107v, finals del segle XIV- principis del XV. [E]
Cat., I, 1005-1009.

205

2. PARÍS, BNF, esp. 48, fol. 1r-52v, segle XV. [C]
Cat., I, 1009-1013.

206

3. BARCELONA, ACA, fons Ripoll, ms. 85, primer terç del segle XV. [A]
Cat., I, 1013-1016.

207

4. BARCELONA, BC ms. 12, fol. 42r-95r, primera meitat del segle XV.

[F]

Cat., I, 1016-1024.

208

5. BARCELONA, ACA, fons Sant Cugat, ms. 79, segle XV. [B]

Cat., I, 1025-1027.

209

6. VIC, Biblioteca Episcopal, ms. 235, f. 1r-97v. [D]

Cf. supra, n. 39.

210

7. PARÍS, BNF, ms. espag. 55, fol. 44r-75r, mitjan segle XV. [H]

Cat., I, 1027-1035.

211

8. GIRONA, Arxiu Capitular, ms. 57, fol. 1r-38r, segle XV.

Cat., I, 1035-1039.

212

9. BARCELONA, *olim* Arxiu de Santa Maria del Mar, ara BC, Arxiu fotogràfic Miquel i Planas, capsa 23, fotogrames 1b-57a (fol. 1v-56v).

Cf. supra, n. 51.

b) Fragment

213

10. TARRAGONA, Arxiu Arxidiocesà, Fragments de mss., carpeta 35, fr. 1-5, I, cc. 7-9, i II, c. 21-22; mitjan segle XV

Cat., I, 1040-1043.

Tractat de la Passió

214

MADRID, BN, ms. 4327, primera meitat del segle XV

Cat., I, 1044-1046.

De providència sobre consell

215

1. BARCELONA, BC, ms. 2012, fol. 43r-50v.
Cat., I, 1047-1050.

216

2. BARCELONA, BUB, ms. 80, f. 6ra-39vb.
Cf. supra n. 40.

217

3. GIRONA, Arxiu de la Catedral, ms. 56, fol. 2-5 i I-XXXXVIII, segona meitat del segle XV.
Cat., I, 1050-1054.

Art de ben morir

218

1. BARCELONA, BUB, ms. 2, fol. 70v-96v.
Cf. supra, n. 47.

219

2. BARCELONA, BUB, ms. 148, fol. 64r-88v.
Cf. supra, n. 50.

220

3. GIRONA, ACG, ms. 56, fol. XXXXVra-LXXXVib.
Cf. supra, n. 217.

Memorial per confessar-se

221

1. BARCELONA, BUB, ms. 2, fol. 49v-70v.
Cf. supra, n. 47.

222

2. BARCELONA, BUB, ms. 148, fol. 47v-64r.
Cf. supra, n. 50.

223

3. BARCELONA, BC, ms. 1702, fol. 60r-82v.
Cf. supra, n. 49.

*Cercapou**a) Text català*

224

1. BARCELONA, BUB, ms. 2, fol. 1r-70v, primer terç del segle XV. [A]
Cf. supra, n. 47.

225

2. BARCELONA, BC, ms. 1804, fol. 24v-56v, mitjan segle XV. [D]
Cf. supra, n. 46.

226

3. BARCELONA, BC, ms. 1702, fol. 1r-82v, primer terç del segle XV .
[C]
Cf. supra, n. 49.

227

4. BARCELONA, BUB, ms. 148, fol. 1r-47v, post 1572. [E]
Cf. supra, n. 50.

228

5. BARCELONA, Arxiu de Santa Maria del Mar (BC, Arxiu fotogràfic Miquel i Planas, caps 23), fotogrames 130b-174b [fol. 130r-173v].
Cf. supra, n. 51.

229

6. SANT CUGAT DEL VALLÈS, Arxiu Nacional de Catalunya, ms. 1-960-T-5297 (*olim* Arxiu del Palau Requesens, ms. IX).
Cat., II, 15-21.

b) Fragment en aragonès

230

- BARCELONA, BC, ms. 53, dos folis de guarda finals.
Cat., II, 22-24.

Oració

231

- MADRID, BN, ms. 875, fol. 149v-152r, primera meitat del segle XV.
Cat., I, 1057-1063.

De triplici statu mundi

232

SAN LORENZO DEL ESCORIAL, Biblioteca del monestir, ms. H. III.24, fol. 198r-206v, darrer quart del segle XV.

Cat., I, 1063-1076.

Jaume de PUIG OLIVER
Institut d'Estudis Catalans

NECROLÒGICA

JOAN BOTAM I CASALS (1926-2023), *IN MEMORIAM*

Joan Botam va néixer a Les Borges Blanques el 21 de setembre de l'any 1926 i va morir a Barcelona, després d'una vida molt fructífera, el 30 de novembre de 2023, a l'edat de 97 anys. De jove prengué l'hàbit de framenor caputxí i el nom de religiós de Salvador de les Borges. Estudià filosofia i teologia al convent de Sarrià i més tard a la Universidad Pontificia de Salamanca i a la Pontificia Universitat Gregoriana de Roma. Home polifacètic, visqué en primera persona fets històrics rellevants, exercí càrrecs de govern dins de l'orde en uns moments polítics i religiosos extraordinàriament convulsos i delicats, liderà associacions i institucions que tenien com a objectiu promoure l'ecumenisme i el diàleg interreligiós. Per «la seva trajectòria personal, humana i religiosa», l'Ajuntament de Les Borges li concedí el títol de Ciutadà il·lustre (2006); «pel seu treball en el diàleg ecumènic i en el diàleg interreligiós», el Grup de Treball Estable de Religions, de Barcelona, el distingí amb el Premi en Convivència i Diàleg Interreligiós (2004); i «per la seva valuosa contribució al diàleg interreligiós, mitjançant el qual ha impulsat diverses iniciatives que promouen els valors de la pau, la convivència i l'entesa entre les cultures», la Generalitat de Catalunya (2010), el condecorà amb la Creu de Sant Jordi. En definitiva, un home de pau i bé. Hom trobarà informació sobre la vida del P. Joan Botam en el llibre de Jordi Puig i Martín, *Mirada de pau. Joan Botam, memòries*.¹ En el nostre anuari ARXIU DE TEXTOS CATALANS ANTICS, però, ens pertoca de parlar del P. Joan Botam com a estudiós dels textos d'Arnau de Vilanova.

Quan cursava filosofia i teologia al convent de Sarrià, Joan Botam començà a interessar-se per autors destacats del pensament medieval català (Ramon Llull, Arnau de Vilanova o Francesc Eiximenis), guiat pels professors Pacífic de Vilanova, Basili de Rubí i, sobretot, Evangelista de Montagut. Anys més tard, quan a Roma hagué de triar el tema de la seva tesi doctoral en teologia, es decantà per Arnau de Vilanova, concretament per la seva moralitat. El director de la tesi fou l'eminent arnaldista Miquel Batllori; i el P. Botam redactà la tesi en català.

Fins llavors, els arnaldistes havien recollit la documentació més important relativa a la seva persona i havien reconstruït la seva biografia. L'obra mèdica havia atret l'interès dels historiadors de la ciència. A Catalunya Joaquim

1. Jordi PUIG I MARTÍN, *Mirada de pau. Joan Botam, memòries* (A la caputxina, 6), Barcelona, Editorial Mediterrània, 2012, p. 134-135.

Carreras i Artau i Miquel Batllori havien començat a editar i a estudiar seriósament les obres espirituals (catalanes i llatines) d'Arnau de Vilanova. A proposta de l'Institut d'Estudis Catalans, la Unió Acadèmica Internacional havia decidit d'incloure en el seu prestigiós «Corpus Philosophorum Medii Aevi» el projecte de publicació dels *scripta spiritualia* d'Arnau de Vilanova. Tot i que mancava encara una edició crítica, o almenys solvent, de l'obra mèdica i espiritual d'Arnau de Vilanova, calia començar a investigar el seu pensament. I aquest fou precisament l'objectiu del P. Botam: reconstruir el pensament moral d'Arnau de Vilanova, «comprentent sota aquesta denominació, més aviat ampla, tota la gamma d'inquietuds, volgudes o temperamentals, oscil·lant entre l'ètica (moral natural) i la teologia».² La tesi, doncs, analitzava problemes de moral professional mèdica, qüestions ètico-morals relatives a la religió (superstició, astrologia, medicina fetillera) o més específicament temes de reforma social (escatologisme arnaldia, deures morals de l'estament clerical, reforma dels laics) o d'espiritualitat (el concepte de *caritas*, les virtuts morals, la imitació de Crist). Fou una tesi innovadora i rigorosa. L'Institut d'Estudis Catalans, l'any 1956, li concedí el II Premi Jaume Serra i Húnter i la publicà l'any següent en la col·lecció «Arxius de la Secció de Ciències», núm. 25. En una ressenya publicada a la revista «Estudis Romànics»,³ Joaquim Carreras i Artau afirmava, amb raó, que amb la monografia del P. Salvador de les Borges, «es revelà un nou valor cultural que ve a continuar la millor tradició de l'Orde caputxí a Catalunya» (179). Amb el temps, les responsabilitats del P. Joan Botam en els àmbits esmentats al començament d'aquesta nota li deixarien poc temps per a la recerca arnaldiana; però, amb tot, no deixà de publicar ressenyes,⁴ o de participar en actes de presentació d'algun volum arnaldia (*v. gr.*, Lleida, 30 de juny de 1995). Va prendre part, també, en les tres primeres Trobades Internacionals d'Estudis sobre Arnau de Vilanova, organitzades a Barcelona els anys 1994, 2004 i 2011.

Anima eius requiescat in pace in aeternum!

Jaume MENSA I VALLS
 Universitat Autònoma de Barcelona
 Institut d'Estudis Catalans

2. SALVADOR DE LES BORGES, *Arnau de Vilanova moralista*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1957, p. 8.

3. Joaquim Carreras i Artau, «Estudis Romànics», 7 (1959-1960), 179-180.

4. P. ex, «Studi Medievali», XL (1999), 782-792.

CENTENARI COLOMER¹

EUSEBI COLOMER, EN EL CENTENARI DEL SEU NAIXEMENT

És ben gustosament que vaig acceptar l'encàrrec de fer avui un breu recordatori de qui fou un membre insigne de la nostra secció, Eusebi Colomer i Pous, en el centenari del seu naixement. Ja vaig tenir l'honor agre dolç de fer-ne en el seu moment la necrològica en diversos mitjans i he tingut posteriorment l'oportunitat d'escriure sobre ell en diverses ocasions, entre les quals no puc estar-me de recordar la *Semblança biogràfica* llegida al Ple de l'Institut l'any 2003 —ignoro si en resten exemplars disponibles. El considero un dels meus mestres i em sento orgullós del fet que el seu mestratge —involuntari per part seva, ja que jo no l'havia tingut mai de professor— esdevingués progressivament, malgrat la diferencia d'edat, una amistat cordial. El centenari és una bona ocasió per evocar-ne la figura i el llegat.

Eusebi Colomer era un home savi —en el doble sentit de la paraula, és a dir, ple de ciència i de saviesa—, bondadós, amable, discret, complidor, participatiu, més aviat tímid, amant de la música i de la pintura. Un gran senyor de l'esperit.

Havia nascut a Girona el 14 d'abril del 1923 —no del 1924 com diu erròniament la Gran Enciclopèdia Catalana. La seva biografia no conté més episodis de relleu que els relatius a la seva condició de jesuïta, a la seva activitat professional i a la publicació de les seves obres. S'havia format intel·lectualment en diverses universitats alemanyes, particularment a la de Friburg, on va conèixer Heidegger —que fins i tot el rebia a casa seva—, i a la de Colònia, on va sostenir la seva tesi doctoral sobre la influència de Ramon Llull en Nicolau de Cusa, que va ser publicada per la prestigiosa editorial berlinesa Walter de Gruyter i que li va comportar l'entrada en els circuits internacionals del lul·lisme, considerat ja una branca homologada dels estudis medievals.

Havia fet molt aviat una decidida opció per la cultura catalana, i no pas sense mèrit, ja que aleshores això era lluny de ser la regla en el seu orde. Des del 1958 va ser professor d'història de la filosofia en diverses institucions catalanes, i des del 1967 va simultaniejar la docència a la Universitat Ramon Llull, a Barcelona, i a la de Deusto, a Bilbao, amb sengles semestres cada any. Aquest lul·lista distingit —entre altres competències, com recordaré de seguida— va morir sobtadament fulminat per un infart, als 74 anys, en un moment d'esplèndida maduresa, quan acabava d'alçar-se per fer una intervenció sobre Ramon

1. Cf. també Pere LLUÍS FONT, *Eusebi Colomer. Reflexió de centenari*, dins «Qüestions de Vida Cristiana» (desembre 2023).

Llull, en un cicle de conferències sobre Ramon Llull, a la Universitat Ramon Llull, el dia de la festa del beat Ramon Llull (el 27 de novembre del 1997).

Havia estat elegit membre de l'Institut d'Estudis Catalans el 1968, quan tenia 45 anys, en una fornada d'ingressos que va tenir lloc al novembre d'aquell any arran de la creació de la Secció de Filosofia i Ciències Socials. En efecte, aquesta secció es va estrenar amb un únic membre provinent de l'antiga Secció de Ciències, l'historiador de la filosofia Joaquim Carreras Artau, i amb la incorporació de sis membres nous: els economistes Joan Sardà i Ramon Trias Fargas, el geògraf Pau Vila, el pedagog Alexandre Galí, el jurista Ramon Faus i Esteve i el filòsof Eusebi Colomer (recordem que aleshores cada secció podia tenir un màxim de set membres).

Com a filòsof, només havien precedit Colomer a l'Institut d'Estudis Catalans, dintre de la Secció de Ciències, Ramon Turró, Eugeni d'Ors, Jaume Serra Hunter i l'esmentat Joaquim Carreras Artau. Mort Carreras aquell mateix any, Eusebi Colomer va quedar a la Secció —i, per tant, a l'Institut— com l'únic filòsof durant més de 20 anys, fins que al maig del 1990, en una altra fornada resultant de l'aplicació dels nous Estatuts del 1989, que ampliaven de set a vint-i-un els membres possibles de cada secció, van ingressar a la de Filosofia i Ciències Socials el pedagog Lluís Folch i Camarasa, el geògraf Enric Lluch, el comunicòleg Miquel de Moragas, el periodista Josep M. Casasús, la sociòloga Carlota Solé i, del ram de la filosofia, Josep Perarnau i un servidor.

Jo admirava Eusebi Colomer sobretot com a historiador de la filosofia i com a professor, diguem per abreujar com a professor d'història de la filosofia. Excel·lia pel seu coneixement de tota la tradició filosòfica, per l'instint amb què sabia identificar el nucli del pensament de cada filòsof distingint entre l'essencial i l'accessori, per l'empatia metodològica amb què abordava les filosofies més allunyades de les seves conviccions personals i per la seva formidable capacitat expositiva.

Era prou elegant per no exhibir la seva immensa erudició, i és ben significatiu que no es considerés un investigador, sinó un estudiós —val la pena remarcar-ho ara que es fa tant ús i abús del terme “investigació”. Pertanyia a aquella espècie de filòsofs, lamentablement en vies d'extinció, que feia un ensenyament sapiencial de la filosofia. No era, però, un simple professor —que té alumnes—, sinó un mestre —que és capaç de fer deixebles.

Considerava que la història de la filosofia és, en expressió del filòsof francès Léon Brunschvicg, el laboratori del filòsof: ensenyava, doncs, filosofia tot ensenyant història de la filosofia, perquè sabia que, en filosofia, pensar és sobretot repensar. Ell no era, però, un filòsof d'escola. Com a filòsof, no crec que es pugui dir que estigués adscrit a cap corrent determinat, si no és, més enllà de qüestions secundàries i de tota polèmica, a la tradició de la metafísica espiritualista i de l'humanisme cristià.

La seva obra escrita voreja els 300 títols en diverses llengües, entre els quals hi ha una bona vintena de llibres, que es poden ordenar en quatre grups temàtics:

1) Hi ha en primer lloc el medievalista eminent, que s'havia acreditat inicialment amb la ja esmentada tesi doctoral i que va esdevenir una autoritat pel que fa a tot el pensament medieval i renaixentista, i particularment al pensament català d'aquest llarg període, que va sintetitzar en un dels seus darrers llibres, *El pensament als països catalans durant l'Edat Mitjana i el Renaixement*.

2) En segon lloc, cal subratllar que la seva qualitat de medievalista prestigiós no el va privar de ser un coneixedor extraordinari del pensament europeu modern i contemporani, sobretot de la filosofia alemanya, que va exposar en la seva obra monumental en tres densos volums, *El pensamiento alemán de Kant a Heidegger*, una obra sense parió a Catalunya, que ofereix monografies magistrals del pensament de Kant, de Fichte, de Schelling, de Hegel, de Kierkegaard —assimilat als alemanys—, de Feuerbach, de Marx, de Nietzsche, de Dilthey, de Husserl, de Scheler i de Heidegger. Amb alguna estranya omissió, com ara la de Schopenhauer: quan en una ocasió li'n vaig preguntar la raó, em va confessar que era únicament perquè no havia pogut treballar prou de primera mà aquest autor com havia fet amb els altres —cosa que dona la mesura de la seva professionalitat. En tot cas, considerava, segurament amb raó, que la filosofia alemanya és clau per entendre el món actual, i aquesta era, sens dubte, la idea de fons que guiava la seva tasca.

3) Un tercer centre d'interès, relacionat amb el segon ja que es tracta d'un contemporani, el constitueix la figura de Pierre Teilhard de Chardin, al qual va dedicar fins a quatre llibres, quan l'evolucionisme defensat per aquest científic, filòsof i teòleg era considerat heterodox pel catolicisme conservador.

4) Finalment, hi ha els llibres que tracten de problemes fronterers entre la filosofia i la teologia i que dialoguen amb el pensament contemporani agnòstic o ateu, particularment amb l'anomenada "teologia radical" i amb Heidegger —que l'intrigava i li feia ballar el cap d'ençà que el va conèixer.

Voldria subratllar, per cloure aquesta succinta evocació de l'obra escrita, la seva qualitat lingüística, la seva pulcritud i la seva claredat —que Ortega considerava la cortesia del filòsof—, qualitats que en fan un model de prosa didàctica.

Eusebi Colomer és, doncs, un referent important, des de molts punts de vista, per a un ampli sector del nostre món intel·lectual. En tot cas, pel que fa al seu principal camp de treball, penso que puc dir sense por d'equivocar-me que és l'historiador de la filosofia més important i més complet que ha aparegut als Països Catalans, sense que hi hagi a la vista cap successor clar d'una estatura similar.

La Secció de Filosofia i Ciències Socials pot estar orgullosa d'haver-lo tingut entre els seus membres. Honor, doncs, a Eusebi Colomer, mestre i amic, en el centenari del seu naixement.

Pere LLUÍS FONT

Secció de Filosofia i Ciències Socials – Institut d'Estudis Catalans

TAULES

I. TAULA DE REFERÈNCIES BÍBLIQUES

En les citacions de llibres, capítols i versets, les sigles i l'ordre dels llibres són preses de la «BCI» (Bíblia catalana. Traducció interconfessional), Barcelona 1994, XIV-XVI. En les citacions genèriques d'un llibre bíblic es prescindeix de les sigles.

ANTIC TESTAMENT

Am 7, 17 224, 241

NOU TESTAMENT

1Co 25, 55 262

II. TAULA DE MANUSCRITS, D'ARXIUS I BIBLIOTEQUES

ALBI

Médiathèque Pierre Amalric
ms. 125 336

AVINYÓ

Bibl. Départementale
ms. 658 41

BAD WINDSHEIM

Ratsbibliothek
ms. 77 307-308

BARCELONA

ACA

Arxiu de la Corona d'Aragó 74-75,
94-100

Autògrafs, II-A-8 (1) 321

Autògrafs, II-A-8 (2) 321

Batllia, vol. 1477, f. 118 72

Canc., Cartes Reials, Legislació, lligall
1, n. 1, f. 26r-37v, 29

Canc., Pergamins Ramon Berenguer I,
n. 223 182

Canc., Pergamins Ramon Berenguer II,
carpeta 23, n. 25183

Canc., Pergamins, Fragments, n. 420
316

Canc., Pergamins, Fragments, carpeta
8, n. 216 320

Canc., *Liber Feudorum Maior*, f. 483
182

Canc., reg. 47, f. 58v ss 45

Canc., reg. 3494, f. 30-64v 75

Canc., Vària, vol. 392, f. 24, 32v,
89r 94

Canc., Vària, vol. 392, f. 93v, 96 96

Canc., Vària, vol. 394, f. 16, 31r, 32r-
34r, 131v-132r 97

Canc., Vària, vol. 394, f. 134rv 98

Canc., Vària, vol. 395, f. 74r-75r 98

Canc., Vària, vol. 395, f. 9, 124v 100

Còdexs de la Casa Reial, ms. 5 41

Còdexs de la Casa Reial, ms. 8 28,
29

Còdexs de la Casa Reial, ms. IX, f.
24 45

Còdexs de la Casa Reial, ms. 10 27

Còdexs Generalitat, ms. 2, f. I-CLXV
28

Còdexs Generalitat, ms. 3, f. Ir-
CLXXXIIIv 29

Còdexs, ms. Ripoll 23, f. 1a-26c 26

Còdexs, ms. Ripoll 32, f. I-XXXV,
LXXXVI 26, 41

- Còdexs, ms. Ripoll 38, f. 1-11 26,
 45
 Còdexs, ms. Ripoll 39 A, f. 9r-22ra
 26
 Còdexs, ms. Ripoll 39 B, f. 47ra-5vb
 26
 Còdexs, ms. Ripoll 82, f. 23va-40vb
 26
 Còdexs, ms. Ripoll 85 337
 Còdexs, ms. Sant Cugat 10 314
 Còdexs, ms. Sant Cugat 42, f. 1v-14v
 311
 Còdexs, ms. Sant Cugat 79 338
 Curie, reg. 2649, f. 120v-121v 115
 Curie, reg. 2651, f. 139r-140r 116
- Arxiu Biblioteca dels Franciscans de Cata-
 lunya
 ms. α 325
 ms. β 325
 ms. γ 325
- ACB,
Llibre de la Cadena, f. 78 ss 41
Llibre de la Cadena, f. 130va-131rb
 16, 17
Llibre de la Cadena, f. 31va-132va 17,
 21
Llibre de la Cadena, f. 133ra 18
Llibre de la Cadena, f. 135rb 20
Llibre de la Cadena, f. 135va-b 22
Llibre de la Cadena, f. 146ra-136va
 22
Constitutiones synodales et prouinciales, f.
 53r-55v 17
Constitutiones suynodales et prouinciales,
 f. 68v 20
Constitutiones synodales et prouinciales, f.
 55v-59rb 17, 18, 21
Constitutiones synodales et prouinciales, f.
 68v-69v 22
Constitutiones synodales et prouinciales, f.
 75v-80v 22
Constitutiones Tarraconenses, f. 1 ss 41
Constitutiones Tarraconenses, f. 184v-
 186v 16
Constitutiones Tarraconenses, f. 187v-
 192v 17
Constitutiones Tarraconenses, f. 192v-
 193v 18, 21
Constitutiones Tarraconenses, f. 198r 20
Constitutiones Tarraconenses, f. 198v-
 199v 22
Constitutiones Tarraconenses, f. 202r-204r
 22
Libri antiquitatum, I, f. 1045rv 44
 ms. 21 322
 ms. 30 319
 ms. 47 314
 ms. 49 321
 ms. 78 31
 ms. 169, v. *Llibre de la Cadena*
- ADB, ms. sense cota 31
 ms. fragment 99 316
- AHCB
 Consell de Cent, Lletres Comunes
 X – 32, f. 72 76
 X – 33, f. 121r-124v 77
 ms. A-48 225, 241-262
 ms. A-50 315
 ms. A-91 225
 ms. B-71 320
 ms. IG 5, *olim* L-5 23
 ms. IG 8, *olim* L-8 23
 ms. IG 9, *olim* L-9 23
 ms. IG 10, *olim* L-10 23
- Arxiu del Monestir de Sant Pere de les
 Puel·les
 Fragments de còdexs, carpeta 131
 320
- Biblioteca de l'Ateneu Barcelonès
 ms. IV 319
- Biblioteca de Catalunya
 Arxiu, reg. 9177 163
 ms. 12, f. 42r-95r 338
 ms. 13 290
 ms. 53 340
 ms. 267 318
 ms. 268 322
 ms. 299 323
 ms. 300 329
 ms. 310 41
 ms. 342, f. 2-190 319
 ms. 451, 66b-67v 325
 ms. 456 312
 ms. 457 313
 ms. 458 313
 ms. 459 321
 ms. 460 321
 ms. 461 315
 ms. 462 319

- ms. 463 326
 ms. 464 327
 ms. 480 313
 ms. 485, f. 195r-210r 23
 ms. 729/XI, f. 11v-12r 143, 153
 ms. 729/XI, f. 12v 171
 ms. 862 262
 ms. 1160 322
 ms. 1216, f. 35r-46v 30, 41
 ms. 1225 331
 ms. 1598, f. 21fr 329
 ms. 1702, f. 1-59v 318
 ms. 1702, f. 1r-82v 340
 ms. 1702, f. 60r-82v 339
 ms. 1804, f. 24v-56v 340
 ms. 1804, f. 87rb-117va, 49ra-55va, 119ra-144va 317
 ms. 1804, f. 57ra-144vb 326
 ms. 2012, f. 43r-50v 339
 ms. 2546/2 31
 ms. 4539 320
 ms. 9300/1, f. 1-2 317
 ms. 10001 297-299
 ms. 10002 300-301, 327
 ms. 10003 301-306
 Arxiu fotogràfic Miquel i Planas, capsa 23, fotogrames 1b-57a 338
 Arxiu fotogràfic Miquel i Planas, capsa 23, fotogrames 130b-174b 340
 Arxiu fotogràfic Miquel i Planas, capsa 23, fotogrames 153a-161b 318
- Biblioteca de l'Il·lustre Col·legi de l'Advocacia de Barcelona
 ms. 74, f. 1-23v 30
 ms. 75, f. 1r-15v 31
 ms. 76, f. I-XXI r 23
Cartorial de Santa Maria de Besalú, f. 17v-18r 176
- Biblioteca Pública Episcopal del Seminari
 ms. 400 320
 ms. 481 225
- BUB
 ms. 2, f. 1r-70v 340
 ms. 2, f. 36r-49v 317
 ms. 2, f. 49v-70v 339
 ms. 2, f. 70v-96v 339
 ms. 79 315
 ms. 80, f. 6ra-39vb 339
 ms. 80, f. 88ra-100v 316
 ms. 86 319
- ms. 88 325
 ms. 88, f. XXXVII-LXXXIII r, LXXVr-CIIII r 317
 ms. 91 313
 ms. 148, f. 1r-47v 340
 ms. 148, f. 15v-47v 318
 ms. 148, f. 36v-38v 321
 ms. 148, f. 47v-64r 339
 ms. 148, f. 64r-88r 339
 ms. 148, v. 130v-132r 324
 ms. 588, f. 57ra-va 16
 ms. 588, f. 57vb-58ra 17
 ms. 728, f. 177rb-va 336
 ms. 859, f. 74r 329
 ms. 964 225
 ms. 1319, f. 23v-24v 315
 ms. 1319, f. 88r-90r 332
 ms. 1925 324
- Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi
 ms. λ G.II.3, f. 9-10 324
- Reial Acadèmia de Bones Lletres
 ms. 3-I-27, f. 1-28 23
 ms. 3-II-20 329
 ms. 3-III-7 324
- BERLIN
 Kupferstichkabinett, sign. 78 D 9 308, 336
 Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz
 ms. Hamilton 55 308
- BESANÇON
 Bibliothèque de la Ville
 ms. 206 335
- BOLONYA
 Biblioteca Comunale dell'Archiginnasio
 ms. B 2794-2795, f. 69ra-78ra 46
- BRUSSEL·LES
 Bibliothèque Royale
 ms. 3691 335
- BUDAPEST
 Biblioteca Univeritària
 ms. 73, f. 235v-246r 328
- CÀLLER
 Archivo Municipal, ms. sense cota 24

- Biblioteca Universitaria, ms. 6 (olim 5-1-16), f. 1r-22v 24
- CAMBRIDGE
Trinity College
ms. 350 320
- CARPENTRAS
Bibliothèque Inghimbertaine
ms. 336, f. 156r-183v 324
- CHANTILLY
Bibliothèque de l'Institut, Musée Condé,
Cabinet des Livres
ms. 142 315
ms. 143 334
- COLLBATÓ
Fragment Rogent 316
- COPENHAGUE
Kongelige Bibliothek
Ny kgl. S. ms. 2921, 4° 320, 331
- CRACAU
Bibl. Univers. Jagellon.
ms. 471 328
- DURHAM
Cathedral
ms. C. III. 25 46
- FLORÈNCIA
Biblioteca Riccardiana
ms. 1367 271
- GINEBRA
Bibliothèque Publique et Universitaire
ms. fr. 5 335
- GIRONA
ACG
Llibre Verd (ms. 7), f. 190rv 157-158
ms. 48 7-67
ms. 48, f. 35va-47rb 24
ms. 55 320
ms. 56, f. 2-5 i i-XXXXXIII 339
ms. 56, c. XXXXVra-LXXVIVb 339
ms. 57, f. 1r-38r 338
ms. frag. 16 317, p. 308-309 159
ms. *Transumptum instrumentorum*, I, f. 3r-16r 168
perg, s. IX-XII, n. 23 168
- ADG
ms. 2, f. 127rv, 128v 13, 14, 38, 40
ms. 4 13, 14, 38, 40, 41
Processos medievals, n. 457, n. 12,
quadern 1, f. 16v-22v 162
Sant Pere de Besalú, perg. 1 156-157
Sant Pere de Besalú, perg. 2 163-164
Sant Pere de Besalú, perg. 3 136, 142, 164-165
Sant Pere de Besalú, perg. 4 170,
Sant Pere de Besalú, perg. 5 170-171
Sant Pere de Besalú, perg. 6 176
Sant Pere de Besalú, perg. 7 177-178
Sant Pere de Besalú, perg. 87 134, 136, 142, 164
CC, p. 300-301 159-161
CC, p. 301-302 159-160
CC, p. 308-309 159
- BDSG
ms. 24, f. Vra-rb 22
Arxiu Històric Municipal
Manual de'Acords, a. 1534, f. 22-27 187
- KLAGENFURT
BB
ms. XXIX a. 10, f. 1ra-8rb 46
- Lió
Bibliothèque Municipale
ms. 1261 335
- LLEIDA
Arxiu Capítular, ms. 22, f. 1ra-19rb, 27rb-29rb, 95rb-vb, 97rb-va, 99v 25
Paeria, ms. 1375, f. 1ra-22rb 24
Paeria, ms. 1376, *Llibre Verd*, f. 42ra-79v 25
- LONDRES
British Library
ms. Additions 17.365 327
ms. Additions 18.391 335
ms. Sloane 3049 336
- MADRID
Biblioteca Nacional
Inc. 2000 291

- ms. 62 319
 ms. 73 319
 ms. 92 325
 ms. 92, f. XXXIX-LXXIIr i LXXVr-CLIIIr 317
 ms. 444 326
 ms. 695 25
 ms. 780 333
 ms. 827, f. 182ra-187vb 46
 ms. 875, f. 149v-152r 340
 ms. 1225 331
 ms. 1790 312
 ms. 1791 312
 ms. 1792 313
 ms. 1793 313
 ms. 1794 313
 ms. 1797 315
 ms. 1984 316
 ms. 2215 312
 ms. 2801 323
 ms. 4030, f. I-CCXXV 318
 ms. 4030, f. CCXXVI-CCXLI 316
 ms. 4187 322
 ms. 4236, f. 176r-83r 332
 ms. 4286 328
 ms. 4327 338
 ms. 5626 330
 ms. 5626, f. 40v-45r 332
 ms. 6228 330
 ms. 9243 331
 ms. 9244 331
 ms. 10.118 331
 ms. 10.156 329
 ms. 10.185 25, 31
 ms. 10.192 25
 ms. 10.253 331
 ms. 10.265, f. 70r-107v 337
 ms. 12.688 333
 ms. 12.691 (olim Ff. 134), f. 12ra-32v 25
 ms. 12.731 330
 ms. 12.960/54 226
 ms. 17.651 318
 ms. 18.772 333
- Biblioteca del Noviciado de la Universidad Complutense
 ms. 153 329
- Biblioteca del Palacio Real
 ms. II/552 323
 ms. II/1978 314
- Convento de las Descalzas Reles
 ms. F 18 331
- Palacio de Liria. Biblioteca de la Casa Alba
 ms. 73, f. CLX-CLXVI 333
- Real Academia de la Historia
 ms. 9-9-7/2005, f. 1r-20v 25
 ms. 9-11-2-28, f. 57-80v 30
 ms. 12-19-4, f. 65 157
Papeles Jaime Villanueva lligall 61 (I), f. 9-10 13
Papeles Jaime Villanueva lligall 61 (I), f. 11 40
Papeles Jaime Villanueva lligall 61 (I), f. 155-156 19
Papeles Jaime Villanueva lligall 61 (I), f. 157r-158v 18
Papeles Jaime Villanueva lligall 61 (I), f. 179r-180v 21
Papeles Jaime Villanueva lligall 61 (I), f. 180v-183r 12
Papeles Jaime Villanueva lligall 61 (I), f. 184-185 40
Papeles Jaime Villanueva lligall 61 (I), f. 188-190 19
Papeles Jaime Villanueva lligall 61 (I), f. 231rv 39
Papeles Jaime Villanueva lligall 61 (I), f. 232-234 14, 38
Papeles Jaime Villanueva lligall 61 (I), f. 250-252 20
Papeles Jaime Villanueva lligall 61 (I), f. 253-254 15
Papeles Jaime Villanueva lligall 61 (I), f. 255-256 i 259-260 15
- MARSELLA
 Bibliothèque Publique
 ms. 284 337
 Archives Dép. Bouches-du-Rhône
 Chartularium minus, f. 7v-8r, 24v-26r
- MILÀ
 Veneranda Biblioteca Ambrosiana
 ms. C. 27 inf. 336
 ms. E. 4. sup 272
 ms. H. 87 sup. 326
- MONTECASSINO
 Biblioteca de l'Abadia
 ms. 136 46

- ms. 265-277 46
- MONTSERRAT**
 Biblioteca de l'Abadia
 Armari B, II, prestatge 2/5, bossa 2
 136, 142, 1643
 ms. 864 327
 Pergamins de Sant Benet de Bages,
 lligall 003, n. 606 176-177
 Pergamins de Sant Pere de Besalú, n.
 1 136
 Pergamins de Sant Pere de Besalú, n.
 2/1 136, 140-144, 164
 Pergamins de Sant Pere de Besalú, n.
 2/2 152-153, 185
 Pergamins de Sant Pere de Besalú, n.
 2/3 153-154. 177
 Pergamins de Sant Pere de Besalú, n.
 2/4 155, 185
 Pergamins de Sant Pere de Besalú, n.
 3 169
 Pergamins de Sant Pere de Besalú, n.
 4 178
 Pergamins de Sant Pere de Besalú, n.
 5 176
 Pergamins de Sant Pere de Besalú
- MUNIC**
 Bayerische Staatsbibliothek
 clm 4111, f. 113r-124v 46
 clm 11010 326
- NANCY**
 Bibliothèque Publique
 ms. 45 335
- NÀPOLS**
 Archivio di Stato di Napoli
 Notari Petruccio Pisano, a. 1465-1466
 101
 Llibre de l'hospital de Santa Maria
 dell'Anunziata 1462-1477 101
 Notari Nicola della Morte, a. 1468-
 1471 101
 a. 1472-1475 102
 Notaris desconeuguts, a. 1475-1479 102
 Notari Verginello de Mari, Massa
 Lubrense, testaments, a. 1474-1532
 113
 Scala, notari Giovanni da Falcone, a.
 1482-1483 115
 Massa Lubrense, Testamenti 1404-
 1524 102-110
- Biblioteca Nazionale di Napoli
 Ms. Branc. IV.B.15 115
 Protocol del notari Marino de Flore di
 Vico, a. 1477-1478 110-112
 Protocol de notari anònim, a. 1495-
 1496 112
- OVIEDO**
 Biblioteca Universitària
 ms. M-498 330
- PALERMO**
 Biblioteca Centrale della Regione Sicilia-
 na
 ms. 3.X.G.2 31
- PALMA DE MALLORCA**
 Arxiu Capitular
 ms. 15533 325
- Arxiu del Regne
 ms. 1 (*Liber Regum*), f. 182ra-202vb
 30
 ms. 5, f. 171-202, CLXXI-CCXI 30
 ms. 6, f. 129-155v 30
 ms. 8, f. 95-116 30
 ms. 17 (*Ordinacions o Libre de Codichs*
Feudals), f. 3-12b 30
- Biblioteca March
 ms. B-103-V2-02 322
- Biblioteca Pública
 ms. 795 324
- Família Pueyo
 ms. 8 30
- Família Safortesa
 ms. Burgués-Safortesa 30
- PARÍS**
 Bibliothèque Mazarine
 ms. 927 336
- Bibliothèque Nationale de France
 Collection Du Chesne vol. 56, c.
 414
 ms. Baluze 108, f. 169, 308r-318v,
 321v-332v 158, 160, 180-181
 ms. Baluze 116, f. 167 160
 ms. Baluze 116, f. 143 158
 ms. Baluze 117, f. 178, 265

- ms. esp. 6 323
 ms. esp. 9 314
 ms. esp. 13 314
 ms. esp. 44 291
 ms. esp. 45 328
 ms. esp. 48 320, 337
 ms. esp. 55, f. 44r-75r 338
 ms. esp. 57 315
 ms. fr. 29 336
 ms. fr. 186 334
 ms. fr. 1000 334
 ms. fr. 1777 334
 ms. fr. 1791 334
 ms. fr. 13.210 334
 ms. fr. 13.211 334
 ms. fr. 17.087 334
 ms. fr. 19.273 334
 ms. fr. 24.773 334
 ms. lat. 2858, f. 66v-67v 174
 ms. lat. 3188 327
 ms. lat. 4010, f. 129-136r 46
 ms. lat. 4249 (fons Noailles), f. 18ra-35rb 25
 ms. lat. 4521 B, vol. II, f. 153r-154v 46
 ms. lat. 4603, f. 34r-44v 46
 ms. lat. 4604, f. 142ra-149ra 46
 ms. lat. 4609, f. 100r-108ra 46
 ms. lat. 4670 A 25, 41
 ms. lat. 4671 25
 ms. lat. 4671 A, f. 12r-35r, 40va-41ra, 49rv, 53vb-55rb 26
 ms. lat. 4672, 1ra-14va 26
 ms. lat. 4673, 1ra-13vb, 37v, 53ra-54rb, 58va-59rb, 71rv 26
 ms. lat. 4792 (130 x 185 mm), f. 1v-33r
 ms. nouv. acq. lat. 2579, f. 14r 169
- Bibliothèque de l' Arsenal
 ms. 8321 332
 ms. fr. 5177 335
 ms. fr. 5213 335
- École des Beaux-Arts 269
- PERPINYÀ
 Archives Départementales des Pyrénées Orientales 265
 H 261, f. 1r-2r 158-159
- Arxiu de la família Bassedes, fons Josep d'Oms, perg. 180
- POITIERS
 Médiathèque François Mitterrand
 ms. 245 337
- RODEZ
 Bibliothèque Publique
 ms. 2 337
- ROMA
 Archivo di Stato, ms. 1004, f. 79r-82r 46
- Archivo Segreto Vaticano
 Reg. Vat. 22, f. 183v-184v 162-163, 166
 Reg. Vat. 22, f. 208r 166
- Biblioteca Apostolica Vaticana
 ms. Barb. lat. 1440, f. 23rt-30rb 46
 ms. Ottob. 396, f. 29v-44r 328
 ms. Ottob. lat. 3058, f. 1r-20v 27
 ms. Palat. lat. 656, f. 1r-13 46
 ms. Ross. 3, f. 44r-45r 328
 ms. Ross. 213, f. 117r-258v 326
 ms. Vat. lat. 2590, f. 70r-78r 46
- Biblioteca Casanatense
 ms. 394 319
- SALAMANCA
 Biblioteca de la Universidad
 ms. 346 331
 ms. 386 330
 ms. 1861 328
- SAN LORENZO DEL ESCORIAL
 ms. lat. b.I.7 332
 ms. lat. Ç-II-7, f. 25-45 41
 ms. lat. ç-II-16, f. 45r-73v 24
 ms. lat. d-II-12, f. 27r-46v 24
 ms. lat. d-II-12, f. 58 45
 ms. lat. h.II.16 318
 ms. lat. h.II.18 333
 ms. lat. h.III.13 319
 ms. lat. h.III.21 319
 ms. lat. h.III.14 330
 ms. lat. h.III.20 330
 ms. lat. h.III.22 333
 ms. lat. h.III.24 341
 ms. lat. M.II.3 290
 ms. lat. N.II.18 332
 ms. lat. O.I.12, f. 12ra-34ra 31
 ms. lat. T. I. 11 312
 ms. lat. Z.I 3, f. 1ra-46vb

- ms. lat. Z.I.3, f. 49-130 24, 28, 41
 ms. lat. Z.I.3, f. 153 45
 ms. lat. Z.I.4, f. 10ra-25v 24, 41
 ms. lat. Z.II.10, f. I-CLXXXV 24
 ms. lat. Z.III.14, f. 7r-23v 30
- SANT CUGAT DEL VALLÈS
 Arxiu Nacional de Catalunya
 ms. 1-960-T-5297 318, 340
- Biblioteca del Centre Borja
 ms. 260 316
- SANT POL DE MAR
 Biblioteca de la Fundació Pere Coromines
 ms. Max Cahner 221 223-225
- SARAGOSSA
 Biblioteca Capítular
 ms. 15-49, f. 244v-245r 312
 ms. 15-49, f. 254v-250v 327
 ms. 15-49, f. 250v 321
 ms. 1292 (desaparegut) 290
- SEVILLA
 Arxiu Medinaceli
 ms. λ G.II.3, f. 9-10 324
- Biblioteca Capítular y Colombina
 ms. 5-4-22 27
 ms. 7-5-9 315
- SEU D'URGELL, LA
 Biblioteca Capítular
 ms. 2100 27
 ms. 2101 28-29
 ms. 2104 29
 ms. 2045 A 27
 ms. 2065 C 27
- TARRAGONA
 Arxiu de l'Arquebisbat de Tarragona
 Armari de la Província
 ms. 54 41
 ms. 55 41
 ms. 56 41
 fragments de mss., carpeta 35, f.
 1-5 338
- Biblioteca Pública
 ms. 46, f. 425r-433v 326
 ms. 46, f. 433v-434v 329
 ms. 49 289
- Hereus de J. S. Fàbregas i Domingo
 ms. propietat particular accessible
 322
- TORÍ
 Biblioteca Reial
 ms. 1647 335
 ms. Varia 261 327
- TORTOSA
 Arxiu de la Catedral
 ms. 187 12, 13, 14, 15, 19, 20, 21,
 40
- Arxiu Municipal
 ms. 8 31
- TOULOUSE
 Bibliothèque d'Étude et de Patrimoine
 ms. 393 326
- VALENCE
 Bibliothèque Municipale
 ms. 19, f. 135-142 46
- VALÈNCIA
 APCCV
 Notari Ambròs Alegret, notal a. 1452,
 n. 1107 73
 prot. a. 1436, n. 20.704 83
 prot. a. 1449, n. 20.717 83
 Notari Francesc d'Eroles, prot. A.
 1431-1433, n. 27.204 73
 Notari Bernat de Montalbà, testaments
 1409-1414, n. 844 73
 Notari Lluís Llopis, notal a. 1394, n.
 56 74
 notal a. 1396, n. 57 74
 notal a. 1400, n. 63 74
 prot. a. 1400, n. 28.476 74
 notal a. 1404, n. 64 74
 notal a. 1405, n. 65 74
 prot. a. 1405, n. 28.477 74
 Notari Pere Roca, prot. a. 1391, n.
 24-056 74
 Notari Miquel Arbúcies, notal a. 1396-
 1398, n. 978 74
 Notari Dionís Cervera, notal a. 1439,
 n. 1373 83
 Notari Jaume Vinader, prot. 1456, n.
 9.521 83
 Notari Manuel d'Esparça, notal a.
 1463, n. 1001 83

Notari Pere Ferràndiz, prot. a. 1446-1449, n. 26-793 83	Convent de Predicadors ms. 42 323
Arxiu del regne de València Canc., reg. 96, f. 19v-20r 81 Canc., reg. 97, f. 41v 81 Canc., reg. 262, f. 31 83 Canc., reg. 264, f. 222v-223r 83 Canc., reg. 398, f. 6v-17r 83 Canc., reg. , f. Canc., reg. , f.	VALLADOLID Biblioteca de Santa Cruz ms. 383, f. 144-152 330
Arxiu de la Catedral ms. 40 312 ms. 41 312 ms. 42 313 ms. 43 313 ms. 167 314 ms. 221 327 ms. 222 324 ms. 302 327	VIC Arxiu i Biblioteca Episcopal ms. 147 41 ms. 148 41 ms. 157, f. 3-18v 30 ms. 172 322 ms. 188 314 ms. 234 323 ms. 235, f. 1r-97v 338 ms. 235, f. 140r 321 ms. 235, f. 141r 316
Biblioteca de la Universitat de València ms. 209 322 ms. 214 322 ms. 576 323 ms. 726 327	Arxiu de la Catedral Cal. 6, n. 170 168
	Arxiu Episcopal Lligall 2061, plec IV, p. 5-16 171-172 Lligall 2061, plec IV, p. 20-21 179 Lligall 2061, plec IV, p. 99-112 165

III. TAULA D'ÍNCIPITS

- Addicions e declaracions fetes e ordonades per diverses Reys d'Arago sobre les Ordinacions de tots los officials de la Cort. E primerament les addicions fetes per lo damunt Senyor Rey en Pere Terç 299
- Anno domini M CC XL VI, kalendis madii conuenientibus in vnum venerabilibus patribus Petrus 15
- Anno domini Millesimo Ducentesimo Quadragesimo Tertio pridie idus ianuarii. Cum parum prosit in ciuitate ius esse si desit iurium executor, nos Petrus miseracione diuina 14
- Anno domini M^o CC XXX, kalendis madii in terrachone concilio dominus sparagus archiepiscopus terrachone fecit constitutiones sequentes et primo contra concubinaros 18
- Anno natiuitate domini M^o CCC V die martis que fuit VIII kalendas marcii fuerunt iste constitutiones facte et publicate in prouinciali concilio Terrachone. Quoniam pontificalem decet solerciam rerum ecclesiarum ita curam gerere 14
- ... alienis detinere publice presumerent concubinas denunciari suspensos ac concubinas talium excommunicationis sententie subiacere 20
- Comiença el libro de todas las familias militares de la ciudad y reyno de Valençia, en el proceso de las quales llevaremos el orden que prometimos en el prólogo contenido a catorze hojas de este libro según los apellidos de sus linajes por el ABC, y aunque no embarganse que todos de la caballería son iguales haya de unos a otros alguna diferencia en sangre o estados, no por eso anteponemos unos a otros en una misma letra, sino que los asentaremos por orden según de quien primero se tomó la historia 303

- Constitutio pacis et treuge. Item ut monasteria (cimiteria?) et sacraria cuiuscumque in circuitu constituta nullus ea inuadere aut infringere presumit 45
- Constitutio pacis et treuge. Petrus dei gratia aragonie rex et sicilie vniuersi uicariis curiis baiulis ac aliis officialibus et subditis nostris presentibus et futuris ad quos presentes peruenerint Salutem et dilectionem. Noueritis nos constituisse inter alia que constituimus et concessimus in generali curia quam celebrauimus barchinone capitula que sequuntur. Declaramus tamen quod uicarii nostri 45
- Constitutio pacis et treuge. Anno dominice incarnationis c^o xv^o post millesimum, vi^o idus marci conuenerunt in uum uenerabilis uir D. therragonensis archiepiscopus, et R. ausonensis et B. gerundensis episcopi et abbates terre et magnates quam plurimi in palatio barchinonensi in presentia domini B. barchinonensis comitis et Marchionis et filii eius ad tractandum de comuni utilitate ipsius terre 44
- Constitutio pro terra sancta innocencii III. Ad liberandum terram sanctam de manibus impiorum 18
- Contra celantes instrumenta Terrachonensis [ecclesie]. Rodericus in quarto concilio Terrachone viii^o kalendas Marcii [anno domini] m ccc quinto. Decet solertiam 38
- Cum ea que in concilio recto geruntur merito affectu et firmitate nituntur | Idcirco nos barchinone et ecclesie prelati ceterique canonici ad remouendam penitus et euitandam omnem discordiam 16
- De sequentibus curiam principum secundum concilium domini roderici archiepiscopi Terrachonensis. Quorundam oculis (*sic*) sic excecatur ambitio ut temporalibus comodis inhiantes plus temporalis maiestati quam eterne placere studentes 13
- Dice el francés como diestro /afectando buena ley /que sobre ser nuestro rey/es don Carlos... Padre nuestro 226
- ... et de hoc per Jo xx vii, q. i^a in principio. Causa institutionis matrimonii fuit ante peccatum susceptio sobolis post peccatum uitacio fornicationis, xxx, II 45
- excedant summam xx solidorum 21
- Exeminus in concilio secundo celebrato terrachone viii^o kalendas februarii anno domini m^o ccc^o vicesimo tertio. Predecessorum nostrorum qui condemnauerunt defidari prelatos et personas ecclesiasticas 40
- Eximicus (*sic*) in primo concilio celebrato celebrato (*sic*) terrachone anno domini m^o ccc^o septimo decimo octauo kalendas marci. De rebus ecclesie non alienandis 39
- Feliz qui logra vèrer 238, 255
- Guillelmus in consilio Terrachone nonas februarii anno domini m^o ccc^o vii^o Contra rectores ecclesiarum non celebrantes. Plerique parrochialium ecclesiarum rectores prouincie terrachone 39
- Has subsequentes constitutiones fecit dominus frater Petrus barchinonensis episcopus in plena synodo constitutus in anno domini m^o cc xliiii vii idus nouembris et prius contra clericos lusores. Si quis clericus beneficiatus nostre diòcesis 17
- Hec est constitutio edita in terrachonensi concilio celebrato dominica qua cantatur *letare* anno domini m^o cc^o xl^o ix^o. Cum non sine graui peccato quod suum non est possit aliquis retinere 15
- Hec sunt capitula que requiri debent a sinodalibus testibus super inquisitione clericorum. Interrogentur testes sinodales si clericus bene facit officium ecclesiasticum a cantico graduum ad completorium 22
- Hec sunt constitutiones domini fratris bernardi episcopi barchinonensis. Quoniam officii nostri debitum remediis inuigilat subditorum 12
- In concilio prouinciali celebrato per Petrum apud Terraconem tertium concilium. Contra iudeos. Statuimus quod iudei et sarraceni a christianis in habitu distinguantur 20
- In concilio prouinciali terrachone domini Petri anno domini m cc xxxix. Constitutiones venerabilis patris Io. Sabinensis episcopi bone memorie apostolice sedis legati ad memoriam reducentes 18
- In Dei eterni nomine, Patris scilicet et Filii et Spiritus Sancti, ego, Bernardus, Dei miseracione Bisuldunensis comes, vna cum principibus ac magnatis mei comittatus 143, 155

- In nomine sanctae et indiuiduae Trinitatis. Ego Guillelmus, gratia Dei comes, considerans me peccatorem in omnibus, uolo aliquit facere quod Deo sit placitum 143, 154
- In nomine Sancte et indiuidue Trinitatis, ego, Bernardus, Bisundunensis comes, laudans et confirmans omnes donaciones ac libertates quas proenitores mei retroactis temporibus fecerunt monasterio Sancti Petri 142, 152
- Incipit ordo ad catechuminum infirmum faciendum. Hic interrogat eum sacerdos qui tenet infantem dicens: Quo nomine uocatur ille 11
- Incipit Pastoralis magistri Francisci Eximenez. Primum 301
- Incipiunt constitutiones edite ab archidiacono barchinone in sinodo sancti luche anno domini Millesimo CC XL secundo. Precipimus firmiter omnibus sacerdotibus habentibus curam animarum 17
- ... ipso homine nomine Adroario. Et affrontant hec omnia de parte orientis in palatio siue in ipsa archa 143 134, 137
- Johannes patriarcha alexandrinus administrator ecclesie terrachone in primo consilio per eum celebrato terrachone Anno domini M^o CCC^o vicesimo nono quarto kalendas marcii. Quod sarraceni non proclament publice uel extollant nomen perfidi machometi. Quamuis circa multa inuigilare debeat sollicitudo officii pastoralis 40
- Leuament fet per lo Senyor Rey Alfonso Quart dels Officials de Casa del dit Senyor 299
- Libellorum formacio istud opus est bonaguideo. Tractant (*sic*; tractaturus?) diuina fauente gratia de libellorum formacione ad communem utilitatem super hiis trado doctrinam et primo qualiter electi petant suam electionem confirmari ad quod est dicendum quod cum electus aliquis confirmari petit aut electus est ad curam aut ad regimen ecclesie collegiate aut capellam 46
- Libro segundo de la Chronica de la ínclita y coronada ciudad de Valençia y de su reyno, copilada por Martín de Viçiana 303
- Mei intellectus ingeniyque subtilitas ut me in hoc laudem 307
- Nos frater Petrus dei gratia episcopus residens in sinodo in anno domini M^o CC^o XL III° kalendis marcii districte et in uirtute sancte obedientie ac sub pena excommunicationis 16
- Nota. Es interessant lo vèurer com los protestants se han mudat en apologistas de Pio VI 224
- ... obtinenda nec super hoc per alium quam per romanum pontificem cum illo ualeat dispensari nec per aliquem possint huiusmodi sententie reuocari donec difidamenta reuocauerit 12
- Ordinacions fetes per lo molt alt senyor en Pere Terç Rey d'Arago sobre lo regiment de tots los officials de la sua cort 299
- Ordinatio feta p[er] lo molt alt e molt excellent príncep e senyor lo se[n]yor en Pere terç Rey d'Aragó de la manera con los reys d'Aragó se faran consagrar e ells mateix se coronaran 299
- Pateat vniuersis quod nos vgo de Cardona archidiaconus barchinone ac generalis uicarius reuerendi pontii dei gratia electi electi (*sic*) et confirmati eiusdem attendentes ludos nosciuos et uoluptuosos 22
- Pio VI, de edat de 81 any, carregat de etxaques, después de un pontificat lo més llarg y borrascós de què fàcian memòria los fastos de la Iglésia y depués de haver frustrat, ab la prudència de son govern, vàrias conspiracions de aquella secta que pretenia arruinar tots los tronos, descansava baix la fe de un tractat conclòs ab lo general Bonaparte a costa dels majors sacrificis 224, 241
- Primo enim videndum est quid intelligi debeat nomine clerici 301
- Primum concilium domini Roderici archiepiscopi terrachone in quo confirmauit constitutiones suorum predecessorum. Anno domini millesimo CC XC primo die sabbati que fuit idus martii nos rodericus permissione diuina 21
- Qualiter ante usaticos iudices iudicare solebant. Antequam usatici fuissent missi solebant iudicare ut cuncta maleficia 23, 49
- Responsio facta per dominum raymundum astruc de cortielles ecclesie vicensis tibi abdalla agarenno effecto olim fratri anselmo turmeda ordinis fratrum minorum. Diuiditur enim praesens tractatus in partes vndecim. Benedicta sit sancta trinitas atque indiuisa unitas (*tramitent i receptor com al principi*). Vidi epistolam nequam 307

- Reverendissime pater et domine: Fervor vestre benignissime caritatis quo cupitis dignitatem episcopalem ac Christi cleri pateferi toti mundo 301
- Reverendissimo in Christo patri et domino domino Hugoni, divina providentia episcopo Valentino, frater Franciscus Eximenez, ordinis fratrum minorum, eius humilis servus et filius, se ipsum totum cum omni reverentia veri pontificis et sumi Yhesu Christi et in eius gloria tociusque ecclesiastice dignitatis 301
- Secundum concilium celebratum per dominum Petrum apud ualenciam in concilio prouinciali anno domini M CC XL, VIII idus madii. Nos Petrus miseracione diuina terrachone archiepiscopus presidentes in concilio in ciuitate ualencie congregato 19
- Si famulorum meritis debite compellimur compensare lucra mercedis 141, 144
- Super penis infligendis vel a iure inflictis contra clericos siue laicos crimina vel transgressiones subsequentibus (*sic*) vel comprehensa sub compendio comittentes et primo contra adiscere remittentes (*sic*). Pena clericorum nolencium scienciam adiscere 17
- Tots les negocis deus scrits se acostumen exercir no per ordinació mas per stil de la cort del Senyor Rey 299
- tucionem factam per uenerabilem hugonem archidiaconum barchinonensem tunc uicarium Nostrum 22
- tus instaret et reum precise compellere respondere et extimat tucius faciet si in negatiuam partem declinat 11
- Ubi es mors uictorie tue 262

IV. TAULA DE PRIMERS VERSOS

- Dice el francés como diestro 226
- Feliz qui logra vèurer a l'hèroe sacrosant 255

V. TAULA DE POSSESSORS I COMITENTS

ACG
Max Chaner
Fundació Pere Coromines

VI. TAULA DE COPISTES

- Calçada, Salvi 298, 299
- Llopis, fra Pablo 225

VII. TAULA CRONOLÒGICA

- Segle XIV
- Girona, ADG, Sant Pere de Besalú, perg. 87 136-140
- Montserrat, Sant Pere de Besalú, perg. 2/2 152-153

Montserrat, Sant Pere de Besalú, perg. 2/3 153-154
 Montserrat, Sant Pere de Besalú, perg. 2/4 155

Segle XV

Bad Windsheim, Ratsbibliothek, ms. 77 307-308
 Barcelona, BC, ms. 10002 300-301
 Berlin, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, Kupferstichkabinett, ms. 78 D 9 308-311
 Girona, ACG, ms. 48 24
 Montserrat, Sant Pere de Besalú, perg. 2/1 140-152

Segle XVI

Barcelona, BC, ms. 10001 297-299
 Barcelona, BC, ms. 10003 301-306

Segle XVIII

Barcelona, AHCB, ms. A-48 (1800) 225, 241-262
 Sant Pol de Mar, Biblioteca de la Fundació Pere Coromines, ms. Max Cahner (1800) 221, 223-225
 Barcelona, BUB, ms. 964 (1800) 225
 Madrid, BN, ms. 12.960/54 226

Segle XIX

AHCB, ms. A-91 (1801) 225
 Barcelona, Biblioteca Pública Episcopal del Seminari, ms. 481 (1805) 225
 Barcelona, BC, ms. 862 (ante 1818) 262

VIII. TAULA D'OBRES ANÒNIMES

Curial e Güelfa 88, 89
Ritual del baptisme 11
Usatges / Usatici 7-67

IX. TAULA D'ANTROPÒNIMS

A	Adalbert, clergue 136, 147, 157, 158, 159, 160, 161, 164
Abadal i de Vinyals, Ramon d' 23, 27, 28, 29, 33, 34, 35, 37, 49, 129, 156	Adalberto, Raimundus 154
Abila, família 304	Adalbertus Bonushomo 147
Abiron 140, 151	Adelaida 169
Abrich, Baldiri 197, 211	Adelaida de Provença 176
Abrich, Miquel Martí 197	Ademar 154
Acfredus, archilevita 147	Ademar, Raimundus 154
Acutis, Umbertus de 49	Adhemar, Antich 204
Adala 184	Adroari 134, 136, 148, 165, 181
Adalbert, abat de Sant Pere de Besalú 181	Adroario, v. Adroari
	Agostí, Antoni 13, 42

- Adrobau 209
 Adroer, Francesch 219
 Adroer, Ponç 208
 Afra, santa 295
 Agramunt, família 304
 Aguilar, família 303
 Aguilat, arbre genealògic
 Aguiló i Fusté, Marià 292
 Aguiló, família 303
 Aguirre, v. Saenz de Aguirre
 Agullana, Jaume d' 265
 Agullana, Rafel 197, 213
 Agustín, v. Agostí
 Aimericus, levita 152
 Aitona, maquesos d' 298
 Alabaña, família 304
 Alabiano, família 306
 Alaman de Ceruilionne, v. Cervelló, Alemany de
 Alanyà, Josep 273 275
 Alart, Bernat 32, 159, 180, 265
 Alba, Barthomeu 211
 Alba, casa d' 333
 Alba, Miquel 211
 Albalat, Pere d' 14, 15, 19, 20
 Albar, Rafel 206
 Albareda, Anselm M 174
 Albert, Joan 199
 Albert, Pere 8, 9, 30, 37
 Albert, Rafel 198, 213
 Albió, família 306
 Alçamora, família 306
 Alcuí 289
 Aldana, família 303
 Aldobrandino da Siena 274
 Alegre, família 303, 304
 Alegret, Ambròs, notari de València 73, 83
 Alemany, Miquel 204
 Alemany Ferrer, Rafael 71, 120, 125
 Alexandre III 267
 Alfons IV de Catalunya, V d'Aragó, el Magnànim 70, 71, 78-80, 86, 91, 92, 93, 115-117, 120, 121, 124, 125, 126, 194, 284, 298, 299, 308
 Aliot, pastisser 215
 Almarche Vázquez, A. 292
 Almodis 49, 57
 Almodèvar, Onofre d' 303
 Almúnia, família 304
 Alomar, Joan 202
 Alomar, Miquel 205
 Alonso 216
 Alòs Moner, Ramon d' 275 310
 Alsina 206
 Alsina, Pere 217
 Altimira, Francesch 220
 Aluard 220
 Alwinck, Guillem d' 279
 Alzina, Salvi 208
 Amada, viuda 208
 Amades, Joan 294
 Amat, Hierònim 214
 Amat, Joan 204
 Amat, Miquel 210
 Amat, Narcís 214
 Amati Eneas, v. Eneas, Amat
 Amelius 148
 Amell, J. 32
 Amencius, episcopus 154
 Amerio, Romano 87
 Ametller i Viñas, Josep 91, 120
 Amill, Anthoni 205
 Amorós 33
 Andersen, Claus A. 278, 279, 280
 Andreas, v. Andreu
 Andrés, família 303
 Andreu Pere, fra, dominicà 75
 Andreu, Antoni 278
 Andreu, Benet 208
 Andreu, Francesch 210
 Andreu, Garau 207
 Andreu, Guillem 203
 Andreu, Miquel 201
 Andreu, Pere 200
 Andreu, sant 146
 Andreu, tirater 215
 Anés, Pere 218
 Anet 206
 Angelot, Andreu 218
 Anglada, Gaudins 199
 Anglesola, arbre genealògic
 Anglesola, família 303
 Anguera de Sojo J. O. 24
 Añón, arbre genealògic
 Añón, família 304
 Antenor, presbiter 152
 Anthoni 217
 Antim 274
 Antist, arbre genealògic
 Antist, família 303
 Antolín, Guillermo 8, 24, 28
 Aquila, Pere d' 279
 Aragó, Antoni Maria 294
 Aragó, Joan d' 41, 48
 Aragón, arbre genealògic
 Aragón, família 303

- Aragonés i Puigmoltó, família 303
 Arbeya, Joan 211
 Arbonés, Barthomeu 218
 Arbosseta, viuda 203
 Arbúcies, Miquel, notari de València 74
 Arbuxech, família 303
 Arch, Bernat 218
 Arciniega, família 304
 Ardèvol, Joan 216
 Aregay, Pere 211
 Argemundus 147
 Argobadus, presbiter 147
 Armendáriz, Juan de, sobrecoç del Príncep de Viana 75
 Armengol, família 304
 Arnaldi Mironis de Tost v. Tost, Arnau Miró de
 Arnaldi Mironis sancti martini, v. Santmartí, Arnau Miró de
 Arnaldus Johannis, v. Johannis, Arnaldus
 Arnall Juan, Maria Josepa 129, 168
 Arnallo, Berneorlus (?) 154
 Arnau 219
 Arnau, Joan 217
 Arnulf, abat de Besalú 170
 Arnulf, bisbe de Girona 159
 Arrufat, arbre genealògic
 Arrufat, família 303
 Arsac, G. 181
 Artachio, família 304
 Artés, arbre genealògic
 Artés, família 304
 Artés, Pere d', cavaller, mestre racional de Joan I i de Martí I 78
 Artibalda, Joan 215
 Ascoli, James of 279
 Ató 165
 Ató, clergue i bisbe 167
 Aulet, Luch 217
 Auquer, Joan 217
 Aurea, Hieronymus de 42
 Auriol, Pere 278, 279
 Avellaneda, família 304
 Avenoza, Gemma 300
 Avicenna 274
 Avila, família 304
 Avila, arbre genealògic
 Avinyona, viuda 200
 Ayala, família 303
 Ayguabella, Joan 215
 Aymara, viuda 206
 Aymerich, M. 16
 Aymerich, Sebastià 204
 Azagra, arbre genealògic
 Azagra, família 303
 Azalaisis, comtessa 154
 Azlor, família 304
- B**
- B. barchinonensis comes et marchio, v. Ramon Berenguer III
 Babra, Slvador 293
 Badia, Lola 120, 121
 Baeça, arbre genealògic
 Baeça, família 304
 Bagnariis, v. Banyeres
 Bagueny, Francesch 218
 Bagueny, Joan 198, 218
 Bahí, Pere 210
 Bahürd, Joan 217
 Bahürt, Joan 209
 Baiges i Jardí, Ignasi 132, 183
 Balaguer 209
 Balari i Jovany, J. 32
 Baldelló i Benosa, Francesc de Paula 293
 Baldelló, F. 294
 Baltasar, Matalí 218
 Baluze, Étienne 162, 265, 266
 Balzo, Francesco del, duc d'Andria 90
 Banyeres, Guillem de, ardiaca 20
 Baquero Escudero, Ana Luisa 125
 Barbarà, Pere 213
 Barberà, família 304
 Baresco, Anthoni 212
 Baril, Miquel 215
 Barril, Antich, als. Guinau 215
 Barrot, Gaspar 210
 Barrot, Guillem 209
 Barthomeu 201
 Bas, Duran 218
 Bas, Joan 218
 Bas, Joan Rafel 208
 Bassedes, família 180
 Bassols, Joan 278
 Bastardas i Parera, Joan 23, 34, 35, 37, 38, 49
 Bastia, viuda 202
 Bastons, Gaufred 49
 Bataller, família 305
 Batle, Anthoni 219
 Batle, Bernat 209
 Batlle i Prats, Lluís 198, 201
 Batlle, Joan Baptista 293
 Batllori, Miquel 273, 275, 343, 344

- Battara, Pietro 193
 Bau Burguet, Josep 292
 Baucells, Francesch 214
 Bautier, Robert-Henri 129, 156, 174, 266-267
 Bazell, diane M. 272
 Beaucamp, J. 35
 Beaumont, família 304
 Beaumont, Joan de, fra, prior de l'orde de Sant Joan de Jerusalem a Navarra, cambrer i canceller del Príncep de Viana, lloc-tinent d'Enric IV de Castella a Catalunya 76-77
 Beaumont, Lluís, conestable de Navarra 99
 Beccadelli, Antonio, il Panormita 92, 120
 Beer, Rudolf 174
 Begudà 219
 Bell-lloch, Bernat de 207
 Belloch, viuda 207
 Bellsolà, Jaume 212
 Belluto, Bonaventura 279
 Bellveser, Ricard 121, 125
 Beltrán Llavador, Rafael 71
 Belvís, família 304
 Benedictus, v. Benet
 Beneseix, Joan 216
 Benet VII 166
 Benet XIII 308
 Benet, sant 150
 Beneyto, família 304
 Benito, família 305
 Bennassar, Bartolomé 187
 Benvinguda, vídua de Guillem Martorell 284
 Beortegui, Juan de, donzell 72
 Bera 151
 Berberá, arbre genealògic
 Berenguer 184
 Berenguer Ramon I 175
 Berenguer, arbre genealògic
 Berenguer, bisbe d'Elna 169
 Berger, Joan 209
 Bergot, Joan de 202
 Bernad, família 305
 Bernardó 202
 Bernardus 151, 153
 Bernardus Amati Clarimontis, v. Claramunt, Bernat Amat de
 Bernardus, v. també Pelegrí, Bernat; Bernat II de Besalú; Bernat, Pere, prior;
 Bernat I Tallaferró, comte de Besalú 155, 169, 170, 174, 175, 176, 265
 Bernat II, comte de Besalú 142, 143, 152, 153, 154, 155, 183, 184, 185
 Bernat, notari de l'arquebisbe 20
 Bernat, Pere, prior i abat 152, 155
 Bernat, vescomte 168
 Berneorlus (?) Arnallo, v. Arnallo Berneorlus
 Bertran 209
 Bertran, Andreu 206
 Besalú, comte de 141
 Besaluna, viuda 207
 Besora, Gombau de 49
 Besora, Jaume, cavaller, procurador reial de Sardenya 91, 116
 Besta, E. 33
 Beuda 205
 Bidanella 184
 Bisaura, Gondeballus, v. Besora, Gombau de
 Bisbe, Miquela 200
 Bisson, Thomas N. 34
 Bixeres, Lansalot 218
 Blaha, Isabella 113, 123
 Blanch, Joan 211
 Blanch, Marsal 214
 Blanch, Mertí 205
 Blanch, Pere 203
 Blancus, Sesemundus 138, 138-139, 149, 150
 Blanes, família 304
 Blau família 306
 Blay, família 306
 Bloch, Marc 195
 Blumenthal, Uta-Renate 43
 Boese, H. 309, 310
 Bofarull i Mascaró, Pròsper de 70, 165, 182
 Bofarull, Francesc de 78, 120
 Bofarull, Manuel de 70, 74-75, 120
 Boffill, Joan 209
 Bohigas i Balaguer, Pere 48, 309, 310
 Boil, família 306
 Boix 210
 Boix, Joan 211
 Boix, Pere 211
 Boixó, Joan 200
 Bolòs i Masclans, Jordi 163, 166, 168, 171, 178, 188, 193
 Bolòs, Maria de 163, 165
 Bonafè, Sampsó de 200
 Bonastre, família 304
 Bonefilus marchi, v. Marc, Bonfill
 Bonet, abat de Banyoles 156
 Bonet, Anthoni 218
 Bonet, Nicolau 278
 Bonhom, Guillem 202

- Bonibern, família 304
 Bonifay, Antich 212
 Bonig, família 305
 Bonnassie, Pierre 194, 195
 Borges, Salvador de les 344
 Borja, Carlos de 303
 Borja, família 303
 Borja, Galceran, cavaller 73
 Borja, Jofré, cavaller 73
 Borjas, arbre genealògic 306
 Bornat, Claudi 42
 Bornatum, v. Bornat
 Borràs, Joan 217
 Borrassà, viuda 206
 Borrell, Guillem, jutge 49
 Borrell, Pons 218
 Borrer, Rafel 207
 Borró, Barthomeu 203
 Borrull, Francsc Xavier 302
 Bosc, Bernat del, clergue i jurista 84
 Bosch, Andreu 31
 Bosch, família 305
 Bosch, Joan 206
 Bosch, March 219
 Bosch, Marià 210
 Bosch, Pere 199, 210
 Boschà, Anthoni 215
 Botam i Casals, Joan 343, 344
 Botet i Sisó, J. 32, 129, 159
 Bou, família 304
 Boxeda 212
 Boya, Ramon 199
 Braccio da Montone 91
 Bramon 184
 Branca, Vittore 88
 Bremon 177
 Bremon de Montferrer 272, 273 274
 Bremon, v. Bremon de Montferrer
 Bremundus, v. Bremon de Montferrer
 Bréquigny, M. de 129, 160
 Briceño, Alfonso 280
 Brihuega, família 304
 Brocà, Guillem M. de 8, 23, 24, 25, 26, 27,
 28, 29, 30, 31, 32, 33, 37b,
 Brochà, viuda 208
 Bru, Anthoni 207
 Bru, Miquel 209
 Brulefer, Stephan 280
 Brun, viuda 201
 Bruno, Giordano 87
 Brunschwig, Léon 346
 Brusca y Despuig, família 304
 Brutails, J. A. 32, 265
 Buil, família 306
 Bulst, N. 180
 Burguet, inquisidor 283
 Burguillo, Francisco Javier 125
 Busqueta Riu, Joan J. 24, 38
 Busquets, Andreu 207
 Busquets, Joan 207
- C
- Cabré Duran, Maria 280
 Cabré, Lluís 79, 120
 Cabrera, Bernat Joan de, comte de Mòdica
 99
 Çaera, família 306
 Cagnetto, Angelo de 271
 Calçada, Salvi 298, 299
 Caldes, Joan 202
 Caldora, Berlinghiero 90
 Caldora, Giacomo 90-92, 115-119
 Calicci, v. Callís
 Calisse, Carlo 34
 Calixt III 92
 Call 209
 Callís, Jaume 36
 Calmette, Joseph 77, 99, 120
 Calsada, v. també Calçada
 Calsada, viuda 214
 Calvo, Pere 219
 Camp, Andreu del 206
 Campllonch, Arnau 218
 Campolier, Pere Anthoni 215
 Camps, Pere 206
 Campulo, Antonino, notari 113, 123
 Canal, Pere 209
 Càndia, Pere de 279
 Canut 209
 Capdevila, J. M. 85, 120
 Capmany 220
 Capmany, Anthoni 217
 Capmany, Pons 217
 Capua, Ludovico di, comte d'Altavilla 119
 Capustera, Barthomeu 204
 Caracausi, Girolamo 94, 121
 Caracciolo, Laudulph 279
 Carafa, Diomedes, escrivà de ració de Ferran
 I de Nàpols 96
 Caralt, Guillem Bernat de 49
 Cararachs 210
 Carbó, Francisco 216
 Carbona, viuda 208
 Carboneja, viuda 210

- Carbonell, Jordi 71, 84, 121
 Cardona, Hug de 22
 Cardona, Joan, majordom del Príncep de Viana 72, 74, 77, 99, 100
 Cardona, Ramon Folc de, comte de Cardona i de Prades 99
 Carlemany 129, 130
 Carles d'Aragó, príncep de Viana 69-75, 77-86, 93-100, 124
 Carles el Gros, emperador 156
 Carles I d'Espanya 187
 Carles III 296
 Carles III de França 158
 Carles Many, v. Carlemany
 Carles, viuda 209
 Carlo Magno, v. Carlemany
 Carloman 156
 Carmesina, criada de Jaume de Vilaragut 78, 89-90
 Carmesina, filla de Galceran de Requesens 90
 Carmesina, filla de Joan Roís de Corella, comte de Cocentaina 90
 Carmesina, personatge del *Tirant* 69, 90
 Cariosina, antropònim napolità 90, 94, 100-115
 Carner, Josep 296
 Caro, família 305
 Carol, Rafel 197
 Carranza, Miquel 303
 Carrater, Joan 200
 Carré, Antònia 79, 121
 Carrer, Guillem 198
 Carrera 220
 Carrera, Gaspar 214
 Carrera, Joan 199
 Carrera, Narcís 201
 Carrera, Rafel 214
 Carreras Artau, Joaquim 273, 275, 343, 344, 346
 Carreras, Joan 211
 Carreres, Baldiri 207
 Carrino, Candida 110, 114-115, 122
 Carrió 203
 Carrió, Joan 217
 Carriona, Magdalena 199
 Carsalade du Pont, Juli 268, 269, 270
 Cartellà 206
 Casademont 220
 Casals, Joan 202
 Casanova, Emili 122
 Casanoves, viuda 207
 Casas, Lluïsa 132
 Casasús, Josep M. 346
 Cascant, família 305
 Case, Joan 209
 Caselles, Baldiri 210
 Caselles, Bernat 200
 Cases, Benet 218
 Cases, Bernat 197, 207
 Cases, Garau 207
 Cases, viuda 206
 Cassà, Miquel 217
 Castanyer, Anthoni 204
 Castanyer, Pere 218
 Castell, Joan 204
 Castellà, Barthomeu 202
 Castellà, Joan 210
 Castellà, Luys 202
 Castellnou, Pere de 42
 Castelló, Bernat 210
 Castelló, família 304
 Castelló, Pere 204
 Castells i Calzada, Narcís 196
 Castellví, família 304
 Castellví, Pere de 100
 Castilla, Leonor, muller de Pedro Manrique
 Castillo, família 306
 Catafau, Aymat 265, 267, 268, 270
 Català, Joan 198, 207
 Cátedra, Pedro M. 85
 Caterina de Castella, infanta, muller d'Enric d'Aragó 91, 118
 Caula, Francesc 161, 163
 Cavalli, Segismondo 188, 193
 Cellerà, Joan 203
 Cels 274
 Centelles, Pere de 16, 17
 Cerbellón, família 306
 Cerbera y Aguiló, arbre genealògic
 Çerdà 209
 Cerdà, Francesch 209
 Cerdà, Jaume 212
 Cerdà, Pere 208
 Cerdanya, família comtal de 136
 Cerdó, Pere 212
 Cernigliano, Aurelio 110, 122
 Cervantes 88
 Cervelló, Alemany de 49
 Cervera, Dionís, notari de València 83
 Cervera, Hug Dalmau de 49
 Cerviana, viuda 194, 201
 Charles, v. Carles II de França
 Chaula, Tommaso 91, 121
 Chía, Julián de 198
 Chía, Manuel de 187
 Chiner, Jaume 82, 126

- Christ 12, 130, 139, 144
 Christus, v. Christ
 Ciceró 96
 Cili 205
 Cinto, mn., v. Verdaguer, Jacint
 Cipolla, Carlo M. 193
 Cirella Olostro, Emilia 110, 122
 Citjar, Anthoni 214
 Clara i Resplandis, Josep 187, 196, 198
 Claramont, família 304
 Claramunt, Bernat Amat de 49
 Clario, Benet 200
 Clauberg, Johannes 280
 Claues 209
 Clausell Nácher, Carme 300
 Clemens 154
 Climent IV 292
 Coderch 214
 Codina, Anthoni 216
 Codinacs, Berenguer, doctor en lleis, tresorer, escrivà de ració i mestre racional de Pere III el Cerimoniós 78
 Codinats, arbre genealògic 306
 Coleti 183
 Coll i Rosell, Gaspar 8, 24, 25, 27
 Coll, Anthoni 198, 212
 Coll, Joan 198
 Coll, Joaquim 293
 Coll, Pere 216
 Coll, Perot 211
 Coll, Rafel 213
 Collell, Jaume 293
 Colli, Vincenzo 35
 Coloma, família 304
 Colomer i Pous, Eusebi 345, 346, 347
 Colomer, Gaspar 203
 Colomer, Miquel 204
 Colomer, Roch 219
 Colomines, Josep 294
 Colón, Germà 121, 124
 Comas, Antoni 292, 294
 Comes, Anthoni 205
 Comes, Rafel 213
 Conca, Maria 90, 121
 Conesa, Ramon 283
 Confreria, Anthoni 205
 Conrat, Max 32
 Constans i Serrat, Lluís 129, 134, 136, 142, 158, 159, 160, 165, 1, 169
 Copons, Blanca de, muller de Jaume Guillem Escrivà 73
 Coquelines, C. 130, 166
 Corbella y Pasqual, Arturo 33
 Corella, Ausiàs, cavaller i habitador de la ciutat de València 83
 Corella, família 305
 Corella, Joan Roís, governador del regne de València, fill d'Eiximèn Peris de Corella 79-80, 94-96
 Corella, Joan Roís, poeta i escriptor 69, 71, 84, 85, 90, 122
 Coroleu, José 8, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 32
 Coromina, viuda 206
 Coromines Balletbó, Marcel 272, 273, 274
 Coromines, Anthoni 201
 Coromines, Barthomeu 207
 Coromines, Joan 85, 121
 Coromines, viuda 212
 Correger, Barthomeu 216
 Correger, Jaume 210
 Cortes, Carlos de, cavallerís del Príncep de Viana 99
 Cortiells, Raimon Astruc 307, 308, 310
 Costa i Borràs, J. D. 41
 Costa, Anthoni 216
 Costa, Garau 202
 Costa, Guillem de 180, 265, 266
 Costa, Hierònim 213
 Costa, Pere 202, 205
 Costa, Rafel 202
 Cotlliure, Tomàs, doctor en decrets 80
 Courcelles, Dominique de 296
 Coxí, Joan, coc del Príncep de Viana 75
 Crespi, família 304
 Cross, Richard 279, 280
 Cruilles, família 305
 Cucaló, família 304
 Cuelbis, Diego de 193
 Cuenca, Miguel de 331
 Curús, Amador 219
 Cusa, Nicolau de 345
 Cussach, Pere 216
- D**
- D'Agostino, Guido 113, 123
 Dagron, G. 35
 Dalmases, família 23, 300
 Dalmau Miquel, doctor en lleis 72, 97, 100
 Dalmau, Berenguer, bisbe de Girona 44
 Dalmau, Garau 210
 Dalmau, viuda 206
 Dalta, Pere 220
 Damas, sant 289
 Danyera Vediera, viuda 209

- Dapífer, Guillem 49
 Daran, Bertran 211
 Daran, Joan 213
 Dares Frigi 87
 Darocha, Benet 215
 Datan 140, 151
 Delà 165
 Dela, levita 152
 Delà, prevere 169
 Delisle, Léopod 174, 180, 181, 266
 Della Morre, Nicola, notari 101, 102
 Delle Donne, Fulvio 121, 123, 126
 Delle Donne, Roberto 115, 124
 Deloncle, Josep 294
 Demont 203
 Desiderius, levita 152
 Despens y Cubells, família 305
 Despi, Joan 212
 Desplà, Pere, doctor en lleis, tresorer, escrivà de ració i mestre racional de Pere III el Cerimoniós 78
 Desprats, família 304
 Despuig, Lluís 285, 287, 288
 Desvalls, Francí, cavaller, mestre racional d'Alfons IV el Magnànim 78
 Deulo, Joan 199
 Deulonder, Miquel 212
 Dezpla, Francesc 298
 Díaz y Díaz, M. C. 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29
 Dictis Cretensis 87
 Dilthey 47
 Doda 180
 Dodó, abat de Sant Pere de Besalú 166, 169
 Domènech i Casadevall, Gemma 198, 216
 Domènech, Anthoni 202
 Domènech, família 305
 Domènech, Joan 204
 Domènech, Lorenc 204
 Domènech, Lorens 203
 Domènech, Pere 216
 Domenjo 214
 Domingo 218
 Domínguez Bordona, Jesús 8
 Domínguez Ortiz, Antonio 193
 Dona, Joan 216
 Dorcha, Anthoni 215
 Dorcha, Pere 204
 Dorna, Bernat de 7, 10, 11, 46
 Dufour, Jean 172, 174, 179, 180, 181
 Duns Scot, sant Joan 278, 279, 280
 Dupré, A. 180
 Dur, Pere 208
 Duran Ermengol. v. Ermengol, Duran
 Duran, Eulàlia 197
 Duran, Pere 205
 Durana, viuda 205
 Durand, U. 43, 130, 166, 183, 265
 Durban 220
- E
- Eberhard, Winfried 187
 Egidius, card. 21
 Eimeric, Nicolau 308
 Eiximèn de Luna 40
 Eiximenis, Francesc 278, 281, 282, 284, 300, 301, 308, 309, 310, 311, 325, 343
 Eldovara 146
 Eldred 165
 Elies, abat de Banyoles 156
 Elionor d'Alburquerque, reina d'Aragó 79
 Emma 180
 Emo, femina 137, 148
 Emolrich, Onorat 211
 Empúries, comte d' 157
 Eneas, Amat 49
 Ennegó 165
 Enric d'Aragó, infant 80, 91, 116-117
 Enric de Villena 85
 Enric IV de Castella 77, 98
 Enric, rei de França 181
 Enríquez de Borja, Maria 289, 290
 Envolat 156
 Eribert, sacerdot 170
 Erill, Francí d', virrei i governador general de Sardenya 91, 116
 Ermemir, bisbe intrús de Girona 156, 157
 Ermemirus 141, 152
 Ermengars, comtessa de Besalú 169
 Ermengol, Duran 177, 178
 Ermessenda 176
 Ermessenda, comtessa de Barcelona i de Girona 182
 Eroles, Francesc d', notari de la ciutat de València 73
 Escariano, personatge del *Tirant* 69
 Escartí, Vicent J. 78, 87, 88, 121, 122, 123, 124
 Esclua, bisbe d'Urgell 156, 157
 Escrivà, Aldonça, muller d'Eduard 73
 Escrivà, Eduard, cavaller 73, 87-88, 121
 Escrivà, família 305
 Escrivà, Jaume Guillem, cavaller 73
 Esmeralda La, personatge de *Notre Dame de Paris* de Victor Hugo 90

- Español i Bertran, Francesca 193
 Esparça, Manuel d', notari de València 83
 Esplugues, família 305
 Esteve, Joan 198
 Eubel, C. 16
 Eulàlia, santa 64
 Eulària, viuda 213
 Eustòquia 289, 290
 Exarch, família 305
 Exemins, Garau 213
 Eximenez, v. Eiximenis, Francesc
 Eximicius, v. Eiximèn
 Ezenarro, Ramón de 43
- F**
- Fabre, Guillem 217
 Fabre, Steve 215
 Fabre, viuda 207
 Fàbrega 219, 220
 Fàbregas i Domingo, J. S. 322
 Facio, Bartolomeo 91, 96, 118, 121
 Falcone, Giovanni del, notari 115, 124
 Falgueres, Anthoni 199
 Farró, Pere 207
 Faus i Esteve, Ramon 346
 Fedeli, Mrina 279, 280
 Felip V 296
 Feliu 203
 Feliu, Gaspar 175, 182
 Feliu, sant 196
 Femades, viuda 212
 Fenollar, Bernat 285, 287
 Fenollet, Guillem Ponç de, bisbe d'Osca 99
 Ferdinandus, v. Ferran II
 Fernández de Mesa, família 304
 Fernández i Trabal, Josep 207
 Fernández Viladrich, Jesús 34
 Ferran de Portugal, infant, duc de Viseu 84-85
 Ferran I 299
 Ferran I d'Aragó, rei de Nàpols 90, 94-96
 Ferran i Planas, Elisabet 8, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31
 Ferran II 42, 298
 Ferran, Narcís 197, 209
 Ferràndiz, Pere, notari de València 83
 Ferrando 218
 Ferrando, Antoni 73, 78-80, 82, 84-87, 89, 90, 93, 121
 Ferrer 33
 Ferrer, Anthoni 215
 Ferrer, Francesc, ciutadà de València 79, 80
 Ferrer, Francesc, donzell de Xàtiva 79, 80
 Ferrer, Joan 208
 Ferrer, Joan, notari de València 80
 Ferrer, Leonart 208
 Ferrer, Narcís 201
 Ferrer, sant Vicent 284
 Ferrera, viuda 200, 212
 Feuerbach 347
 Feugi, Berenguer 211
 Fexes, Anthoni 204
 Fexes, Joan 216
 Fichte 347
 Ficker, Julius 32, 34
 Fidora, Alexander 281, 282
 Figarola, Sebastià 199
 Figuera, Anthoni 198, 206
 Figuera, Jacme 209
 Figueres 209
 Finke, Heinrich 275
 Finke, Heinrich 78, 122
 Fiorentino, Francesco 279, 280
 Fita, Fidel 16, 30, 32, 37, 41, 44
 Fita, Francesch 204
 Flavi, Josep 289
 Fles, Pere 203
 Flore, Marino de, notari 110-112, 123
 Folch i Camarasa, Lluís 346
 Folquier, Guiu 292
 Fonolleda, Arnau, secretari reial 116, 117
 Fonollet, família 304
 Font i Rius, Josep M. 8, 24, 27, 28, 29, 31, 129
 Font, Anthoni 199
 Font, Nicolau 214
 Fontana, Guillem 328
 Fontanella, Joan Pere 163
 Fontanella, Pere 158
 Fontanet, Joan 213
 Fontcuberta, Miquel 205
 Fontredona, viuda 203
 Formantell, Joan 210
 Formisano, Luciano 271, 272
 Forn, Joan 203
 Forner, Guillem 218
 Forsa, Gabriel 198
 Francemir 161
 Fredebertus 147
 Fredere 206
 Freixas, Pere 198
 Frexa, Bernat 219
 Frigola, Rafel 205

- Frou, Benet 218
 Fruiga 170
 Fulla, Joan 218
 Fúria 290
 Furió, Antoni 72, 73, 79, 80, 122, 283, 284
 Fuster, Joan 84, 122
 Fuster, Nicolau 200
- G**
- G. bernardi de Caralt, v. Caralt, Guillem Bernat de
 G. borrelli iudicis, v. Borrell, Guillem
 G. dapiferi, v. Dapifer, Guillem
 G. Marchi, v. Marc, Guillem
 Gaçon, família 305
 Galceran, Francesch 214
 Galceran, Joan 205
 Galceran, Miquel 203
 Galcerana, na 204
 Galdric, sant 269
 Galè 274
 Galet, Miquel 207
 Galí, Alexandre 346
 Galià, Joan 202
 Gallego, lo 211
 Gallet, Guillem 202
 Gandia, duc de 303, 306
 Gant, Enric de 279
 Garau 212
 Garau, Joan 199
 Garbí, Miquel 197, 210
 Garbí, Pere 210
 Garbínia, viuda 206
 Garçés, Benet 199
 García Oliver, Ferran 73, 79, 84, 122
 García Villada, Zacharias 8
 García y García, Antonio 9, 27, 28, 29
 Garcios, viuda 209
 Garganta, viuda 202
 Garinus 137, 138, 149, 161
 Garolera, Narcís 265, 268, 269, 270
 Garriga, Joan 198, 216
 Garriga, Joaquim 198
 Garriga, Ramon 211
 Garriga, Salvi 198
 Garrigàs, Anthònia 213
 Garrofa, Joan 203
 Gasnault, P. 130
 Gaufred, Pere 153
 Gaufred, Ramon, bisbe de Vic 44
 Gaufredi bastonis, v. Bastons, Gaufred
 Gaurí, v. Garinus
 Gauzlin, abat de Fleury 174
 Geli, Bernat 202
 Gellera, Gioivanni 280
 Gempere 200
 Germana, viuda 218
 Gerundensis episcopus, v. Dalmau, Berenguer, bisbe de Girona
 Giberch, Luys 206
 Giberta, viuda 210
 Gich, Benet 218
 Gifre, Damià 217
 Gil, cardenal 12
 Gil, Jeroni 289, 290
 Gili, Joan Lluís 212, 299, 303
 Gimeno Blay, Francisco M. 299
 Ginebrosa, Marc 210
 Ginesta, Miquel 208
 Giralt Raventós, Emili 187
 Girandell, Joan 219
 Giraud, Ch. 26, 28, 36
 Girbal, Enric Claudi 188, 198
 Gismara 170
 Gispert-Sauch, Pilar 300
 Giunta, Claudio 88-89, 122
 Glaude, Pons 197, 210
 Gol, Joan 205
 Gol, Marià 212
 Goles, Joan 198
 Gombert 219
 Gómez de Villamaior, família 305
 Gonech, Anthoni 208
 Gonech, Garau 209
 Gonech, Joan 210
 Gonmar 184
 González Ginocchio 279, 280
 Gonzalvo Bou, Gener 44, 63
 Gordell, Joan 202
 Gordiola, Joan 200
 Gornés, Arnau 206
 Gornés, Guillem 206
 Gort, Antich 213
 Gostar, Josep 158
 Gotard, Hubert 37
 Gotes, Joan 211
 Gotmar, aba de Sant Cugat i bisbe de Girona 157
 Gotmar, bisbe de Vic 156
 Gouron, André 35
 Gozalbo Gimeno, Daniel 299
 Gràcia, Joan 205
 Gràcia, Teresa 38

- Gralla 205
 Gralla, família 298
 Gralla, Miquel Joan 298
 Grau 176
 Grau, Ramiro 211
 Graullera, Vicente 88, 122
 Gravelle, Anne de 308
 Gravelle, Louis Malet de 308
 Gregori VII 184
 Grillet, família 305
 Gros i Pujol, Miquel dels Sants 162
 Gruyter, Walter de 345
 Guadamir 157
 Guadra, Jacme 218
 Gual, Pere 206
 Gual, Pere Joan 206
 Gual, Salvador 216
 Gualba, Elionor, muller de Guerau 85
 Gualba, Guerau de 85
 Gualba, Martí Joan 84, 85, 120
 Gualba, Ponç de 22
 Gualbes, Joan Lluís de, conseller de la ciutat de Barcelona 99
 Guandalgot, vescomte de Besalú 167
 Guàrdia, Gabriel 201
 Guàrdia, Pere 207
 Guarinus, v. Garinus
 Gudayol, Anna 306
 Gudiol, Josep 30, 37
 Güell 212
 Guérard, B. 184, 185
 Guerra, E. M. 34, 37
 Guia Marín, Josep 85, 90, 121, 122
 Guiberti Guitardi, v. Guitard, Gilabert
 Guifered, arquebisbe de Narbona 183
 Guifré II, comte de Besalú 136, 141, 157, 16, 161, 164
 Guifré II, comte de Cerdanya i de Berga 169, 170, 180, 181, 265, 268
 Guifré, abat de Sant Pere de Besalú 166
 Guifre, comte, v. Guifred el Pilós
 Guifré, prevere 156, 168
 Guifred el Pilós, comte 157
 Guigó, clergue 167
 Guilana, Joan 210
 Guilford, comte de, v. North, Frederick
 Guillem 176
 Guillem II el Gras, comte de Besalú 143, 153, 154, 155, 176, 177, 183
 Guillem, fill de Doda 180
 Guillem, hostaler 215
 Guillem, jutge 168
 Guillemó 168
 Guillemus, v. Guillem el Gras
 Guilleré, Christian 194
 Guilló 210
 Guilló, Bernat 215
 Guinau, v. Barril, Antich
 Guisla, comtessa de Cerdanya 173, 269
 Guitard, Gilabert 49
 Guitard, arxiprest 172
 Guitzà 167
 Guixeras, David 300
 Gumiel, Diego 37
 Gundisalvo, Domingo 282
 Gunter, alfred 278
 Gurb, Arnau de 17, 21
 Gutenberg 288
- H**
- Hacfredus, archilevita 151
 Hagenbach, Peter 285, 288
 Haly ibn Abbas 274
 Hamilton 308, 309, 336
 Heers, Jacques 195
 Hefele, Charles-Joseph 9, 12, 13, 14, 15, 18, 19, 20, 21, 38, 130, 183
 Hegel 347
 Heidegger, Martin 345, 347
 Heider, D. 278, 280
 Helena, santa 295
 Helfferich, Adolf 31, 37
 Henrich i Cia (impr.) 8, 37
 Hildesind, bisbe d'Elna 16
 Hillel de Verona 282
 Hinojosa, Eduardo de 33
 Hipòcrates 274
 Hispà, Pere 274
 Híxar, Gonçalvo 80-82, 86, 88
 Híxar, Joan Fernández d', baró d'Híxar, camar-lenc 99
 Híxar, Teresa d', muller de Pedro Ximénez de Urrea 79, 120
 Hofmeister Pich, Roberto 280
 Homer 87
 Honrat, Joan 215
 Hou, sant 295
 Hug Càndid, card. 34
 Hugo, Victor 90
 Hugonis Dalmacie ceruarie, v. Cervera, Hug Dalmau de
 Huiban, Arthur 280
 Husslerl 347
 Hutz, Leonhard 285, 288

I

Iborra, Joan 302
 Iglesia Ferreirós, Aquilino 7, 9, 23, 24, 25,
 26, 27, 28, 30, 34, 35, 36, 37, 38
 Ihesus Christus, v. Christ
 Innocenci III 18
 Innocentius, v. Innocenci
 Inse de San Juan, família 305
 Ioannes 151
 Isabel d'Armanyac 99
 Isarn 170
 Israeli, Isaac 274
 Izquierdo Molinas, Eva 300

J

Jacob 213
 Jaffé, Ph. 130, 167, 185
 Janer, Raimundet 40
 Janerii, v. Janer
 Jansí, Nicolau 201
 Jaume I 45
 Jaume II 275
 Jeroni, sant 289, 291
 Jesucrist 301, 332
 Jesús de Natzaret 274
 Jiménez de Cisneros Vencelá, Pilar 27
 Joan d'Aragó, arquebisbe de Saragossa,
 ambaixador del Príncep de Viana al seu
 pare Joan II d'Aragó 97
 Joan I d'Aragó, rei 78
 Joan I, rei 299
 Joan II d'Aragó, rei de Navarra i d'Aragó 77,
 80-84, 91, 98, 118, 120
 Joan V d'Armanyac, comte 77, 98-99
 Joan XIX, papa 153
 Joan, capeller 211
 Joan, cardedor 205
 Joan, clergue 159
 Joan, jutge 165
 Joan, Mateu, secretari de Joan II d'Aragó 96
 Joan, Miquel, cavaller, fill de Bernat Joan
 83
 Joan, Pere 206
 Joan, prevere 168
 Joan, treginer 213
 Joana II d'Anjou-Durazzo, reina de Nàpols
 90-91
 Jofre, Antic 218
 Jofre, Pere 219
 Johannes, presbiter et monacus 143, 154

Johannes, v. Aragó, Joan d'
 Johannes, Arnaldus 153ç
 Jordi, sant 295
 Judas 153
 Julià, Jaume, donzell de la ciutat de València
 80
 Julià, Marià 220
 Junquera, viuda 206
 Junyent, Eduard 130, 136, 142, 143, 153,
 164, 168, 169, 172, 174, 175, 177, 178,
 181, 266

K

Kant 347
 Kehr, Paul 154
 Ker 46
 Kierkegaard 347
 Koffman, Christoph 285
 Kostó, Adam J. 35

L

Lacases, Joan 200
 Lagonessa, Giacomo 118
 Larson, Atria 43
 Lauer, Philippe 158
 Lauger, Joan 202
 Laurent, M. H. 130
 Lawrance, Jeremy N. H. 87, 122
 Ledó, Joan 217
 Lemm, Siegfried 309
 Leó, Joan del 216
 Leone, Alfonso 115
 Letus 138, 149
 Libonati, Maria Rosa 121
 Linehan, P. 16
 Liura 220
 Llanos, família de 305
 Llavat Boadas 278
 Llop, Irene 182
 Llopis, Josep 37
 Llopis, Lluís, notari de la ciutat de València
 74
 Llorens, Antoni 294
 Llorens, Miquel 211
 Lluc, sant 296
 Lluch, Ernest 346
 Lluís el Piadós 156
 Lluís el Quec 156
 Lluís Font, Pere 347
 Lluís III d'Anjou, comte de Provença, duc
 d'Anjou i rei titular de Nàpols 91

Lluís IV d'Ultramar 157, 158, 181
 Lluís XI de França, rei 76-77, 98-99, 120
 Llull, Ramon 271, 273, 284, 343, 345, 345-346
 Llupià, Hug de 300, 301
 Lobet, Joan 202
 Lobet, Narcís 201
 Lopic, Pere 200
 Lor, Galceran 204
 Lor, Luys 197
 Lora, Anthoni 204
 Lora, Pere 201
 Lorenc 220
 Losantos, Viñolas, Marga 309
 Lotari, rei de França 181
 Lucerga, família 305
 Luillo, v. Llull, Ramon
 Luna i de Peralta, Anton de, comte de Calta-bellotta 94
 Lutz-Bachman, Mathias 282
 Luys, mestre 207

M

Mabillon 184
 Macedo, Francisco 280
 Maduell i Marimon, J. M. 42
 Maganya, Domingo 205
 Magisteri, la 201
 Magisteri, lo 207
 Maimònides 274
 Mainardi, H. 130
 Malavila, Joan 198, 215
 Malchus, sant 289
 Mallol, Gaspar 215
 Mallol, Joan 206
 Mallorques, Genís 202
 Mallorquí, Elvis 130, 168, 182
 Malrich, Barthomeu 207
 Maluquer de Motes i Bernet, Carlos J. 31
 Mammato, Antonio 115, 124
 Mandrela, Isabelle 282
 Manfredi, Michele 118-119, 122
 Manrique de Lara, Juana, filla de Pedro i Leonor, comtessa de Castro i de Dénia 87
 Manrique, Cayetano 32, 37
 Manrique, Gómez, fill de Pedro i Leonor 87
 Manrique, Pedro, adelantado mayor de León, senyor d'Amusco, Treviño, Paredes de Nava i Valdezcaray 87
 Mansi 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 38, 40, 43, 130, 166, 183
 Mansilla, Demetrio 130, 163, 167
 Manzanaro, Josep Miquel 125
 Maragall, Joan 293, 295
 Maragdina, personatge del *Tirant* 69, 90
 Maravilla, Maria Cristina 271
 Marbres, Joan 278
 Marc, Bonfill 49
 Marc, Guillem 49
 Marca, Aspàreg de la 18
 Marca, Petrus de 130
 Marcada, Bertran de la 203
 March, Ausiàs 284
 March, Ausiàs 79, 120, 125
 March, Jacme 284
 March, Pere 284
 Marchia, Francesc de 279
 Marcilla, família 304
 Marcos, Rafel 211
 Margarit de Biure, Joan 188
 Margarit de Requesens, Joan 188
 Margarit i Pau, Joan, bisbe d'Elna 99
 Mari, Verginello de, notari 113-114, 122
 Maria de Castella, reina d'Aragó 283, 284
 Maria de Castella, reina d'Aragó 79, 91, 118
 Maria, Pere 201
 Marichalar, Amalio 32, 37
 Marinescu, Constantin 90, 122
 Marini 166
 Marinoni, Carla 272
 Marquès i Planagumà, J. M. 42, 129, 130, 133, 157, 159, 160
 Marquès i Planagumà, Josep Maria 196
 Marquès, Joan 202
 Marrochs, Steve de 220
 Martène, E. 12, 13, 15, 19, 21, 38, 40, 43, 130, 166, 183, 184, 265
 Martí I 299
 Martí i Bonet, Josep Maria 16, 130, 167
 Martí I d'Aragó, rei 78
 Martí, Jaume 197
 Martí, Joan Pau 37
 Martí, Llorenç 40
 Martí, mestre 194, 216
 Martí, Ramon 130, 163, 168, 171
 Martí, Sadurní 300, 306
 Martí, Thomàs 216
 Martín, T. 42
 Martina, viuda 203
 Martínez de Vera, família 304
 Martínez Gázquez, José 300
 Martínez Pérez, Antonia 125
 Martínez Romero, Tomàs 289-291

- Martínez, G. 42
 Martini, v. Martí
 Martinyo, Miquel 215
 Martorell 19
 Martorell, Joan, senyor de Beniarbeig 78, 84, 124
 Martorell, Beatriu, filla de Pere i de Beatriu 83
 Martorell, Beatriu, muller de Jaume habitador de Gandia 83
 Martorell, Beatriu, muller de Pere 83
 Martorell, Guillem 284
 Martorell, Jaume, cavaller, habitador d'Alzira 83
 Martorell, Jaume, cavaller, uixer d'armes, algutzir i conseller de Joan d'Aragó, rei de Navarra 82-83
 Martorell, Jaume, donzell 81, 82, 86
 Martorell, Jaume, habitador de Gandia, marit de Beatriu 83
 Martorell, Joan, canonge de València i rector de Sollana 74
 Martorell, Joan, procurador del comte de Dénia 72, 74, 80, 84
 Martorell, Joanot 69-126, 284
 Martorell, Pere, cavaller i habitador de la ciutat de València 83
 Martorell, Pere, cavaller, batlle de la vila d'Alzira 83
 Martorell, Pere, cavaller, majordom de Joan de Navarra 83
 Martorell, Pere, cavaller, senyor de Beniomer 83
 Martos, Josep Lluís 125, 285-288
 Marville, Jacquet de 326
 Marx 347
 Marzà, Pere 41
 Marza, v. Marzà
 Mas, Benet 202
 Mascort 220
 Masergas, Joan 198, 203
 Masferrer 205
 Masó, Gaspar 215
 Masó, Joan 202
 Maspons Anglasell, Francesc 188
 Massaguer, Miquel 214
 Massana, Barthomeu 204
 Masseguer, Sebastià 211
 Massip, J. 31
 Massó, Pau 200
 Massot-Reynier, J. 31
 Mastri, Bartolomeo 279
 Matalina, viuda 211
 Mataredona, família 304
 Mates, Pere 198, 217
 Mates, Salvador 202
 Mateu Ibars, Josefina 123
 Mateu, Francesc 293
 Matheu, Armant 207
 Matínez Checa, Montserrat 300
 Mauleon, Pere Arnau de, ambaixador del comte d'Armanyac 99
 Maymó, Baldiri 206
 Maymó, Vicens 202
 Maynau, Joan 200
 Mayner, Joan 217
 Mayol, Anthoni 208
 Mayronis, Francesc de 279
 Mazzatinti 46
 McVaugh 274
 Melanchthon, Philip 280
 Mendizábal 131
 Mendoza del Infantado, los 9
 Menéndez y Pelayo, Marcelino 275
 Mengi, Joan 217
 Mensa Valls, Jaume 272, 275-278, 284, 344
 Mer, Gabriel 199
 Mercader, Berenguer, batlle general de València 86, 98, 100
 Mercader, Joan, doctor en lleis
 Mercader, Perot, tresorer de Ferran de Nàpols 96
 Mercer, Francisco 207
 Mercer, Pere 217
 Mercó 220
 Merola, Nicolau, fra, mestre en teologia, dominicà i confessor del Príncep de Viana 74
 Merquès, Salvador 199
 Merquès, Salvi 206
 Mertí, Jaume 208
 Mertí, veler 213
 Mestre, Jaume 219
 Michaelis, Geraldus, monacus et presbiter 142, 153
 Michel, Pere 37
 Mier, Laura 125
 Mieres, Tomàs 35
 Mijana, viuda 219
 Milà i Fontanals 292, 295
 Minguet, Rafel 216
 Miquel 208
 Miquel i Planas 318
 Miquel i Planas, Ramon 71, 122
 Miquel Rosell, Francesc 130-131, 175, 182, 183

- Miquel, Jacme 217
 Miquel, Pere 163
 Mir, Joan 201
 Mira, Sperança 199
 Mira, viuda 209
 Miraballo, Giovanni 96
 Miralles, Melcior 284
 Mirambell i Belloc, Enric 197
 Mirassó, Carina 309
 Miro 154
 Miró 176
 Miró Bonfill, bisbe de Girona i comte de
 Besalú 136, 140, 141, 144, 146, 151,
 155, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163,
 164, 165, 166, 167, 168
 Miró Gilabert 49
 Miró, abat 165
 Miró, abat de Sant Martí de Canigó 180
 Miró, almoiner
 Miró, família 304
 Miró, prevere 165
 Miro, sacer 152
 Miro, vicescomes 141, 152
 Mironis Guilaberti, v. Miró Gilabert
 Molas, Joaquim 294
 Moler, Joan 208
 Moler, Ypòlit 208
 Molera, viuda 208
 Molho, Anthony 90, 122
 Molina, Juan de 290
 Molinera, viuda 204
 Mollet 209
 Moltó, Guillem 219
 Moner, Pere 209
 Moni, Joan 216
 Moni, Pere 207
 Monjo, Joan 213
 Monreal, Juan de, tresorer del Príncep de
 Viana, ambaixador del Príncep al seu pare
 Joan II d'Aragó 97
 Monroig, Miquel 213
 Monsalvatje i Fossas, Francesc 130, 132, 133,
 134, 136, 137, 142, 143, 153, 159, 160,
 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 169,
 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177,
 178, 179, 180, 182, 183, 184, 188
 Monserrat, Joan 205
 Monsoriu, família 304
 Montagut Estragués, Tomàs de 35
 Montagut, Evangelista de 343
 Montagut, Lluís de 100
 Montalbà, Bernat de, notari de la ciutat de
 València 73
 Montaner, Joan 201
 Montaner, Pere 215
 Montcada, Guillem Ramon, comte d'Adernò
 94
 Montcada, Ramon de 49
 Monteuidaico, v., Mongagut
 Montesa marquès de, v. Marichalar, Amalio
 Montjuïc, Jaume de 9, 35
 Montpesat, Guillem de 36
 Mont-rodon Arnau de 42
 Montserrat, Cosme de, bisbe de Vic 99
 Mor, Carlo Guido 28, 34, 35
 Moragas, Miquel de 346
 Morell, mestre 194, 207
 Morera i Llaurdó 15, 16
 Morera i Sabaté, Josep 48, 156
 Morgat, Luys 216
 Morgatus, presbiter 147
 Morull, Miquel 204
 Morull, Pere 216
 Mulet, Miquel 218
 Mundó, Anscari 43, 129, 132, 179, 266
 Muntané i Santiveri, Josep Xavier 36
 Muntaner, Ramon 283
 Muset, Onofre 218
 Mut Calafell, Antoni 30
 Muzzi, Sara 272
- N
- Nadal Oller, Jordi 187
 Nadal, Lluïsa de 38
 Nadal, Pere 203, 207
 Narcís, sant 196, 295
 Nasplés, Joan 207
 Nató, Narcís 212
 Navarra, Pere de 278, 279
 Navarrés, marquesat de 303
 Naveta, viuda 202
 Negre, Jordi 200
 Negre, Miquel 211
 Nicolau d'Olwer, Lluís 174
 Nicolau de Cusa, secretari del cardenal Orsini
 77
 Nicolau, Pere 206
 Nierderberger, Andreas 282
 Nietzsche 347
 Nogueres, Joan 219
 North, Frederick 299
 Novák, Lukáš 279, 280
 Novell, Pere 212
 Novellas, Josep 132

O

- O. therragonensis archiepiscopus, v. Oleguer, arquebisbe
- Obliayre, Bernat 207
- Obtat 156
- Ocaña, Gonzalo de 331
- Occulo molendinorum, v. Ulldemolins
- Ocell, Pere, escrivà del Príncep de Viana 75
- Odegarius, saio 154
- Odó 141, 152
- Odó, comte de París, rei de França 156, 157
- Odoari, prevere 159
- Odone, v. Odó
- Oleguer, arquebisbe 44
- Oliba 151, 157
- Oliba Cabreta 145, 162, 165, 169, 170
- Oliba, A. 31
- Oliba, abat de Ripoll i de Cuixà i bisbe de Vic 154, 169, 170, 174, 179, 265
- Oliba, comes 151 171
- Olibà, prevere 168
- Olibani, v. Oliba Cabreta
- Oliua 153
- Oliueriis, v. Oliveres
- Oliva, Barthomeu 215
- Oliver, Benvingut 30, 32, 36, 37,
- Oliver, Galceran, cavaller, ambaixador, tresorer de Joan II d'Aragó 77
- Oliver, Joan 203
- Oliver, revenedor 214
- Oliver, Vicens 201
- Oliveres, Francesc d' 40-41
- Oller, Vicens 212, 218
- Olschki, L. 309
- Olzina, Caterina, muller de Joan Olzina, cavaller i secretari reial
- Olzina, Joan, cavaller i secretari 73
- Olzina, Joan, cavaller, habitador de València, menor de dies 73
- Olzinelles, Pere d', tresorer 20
- Olzinelles, Roc 131, 157, 162, 164, 165, 170, 171, 172, 173, 175, 179
- Olzinellis, v. Olzinelles
- Omont, H. 169
- Oms, Joan 208
- Onyar, Salvi 204
- Orbellis, Nicholas de 280
- Ordeig i Mata, Ramon 129, 131, 159, 171, 265-270
- Oribasi 274
- Orio, Joan 169
- Oriol 141, 152, 161, 165
- Orlando, Pere 204
- Ors, Eugeni d' 346
- Orsini, Giordano, cardenal 77
- Ort 209
- Ortal, Miquel 206
- Ortega 347
- Ortín, Marcel 79, 120
- Oruç, jutge 167
- Otto, R. 27
- Ourliac, Paul 34

P

- Pacheco Caballero, Francisco Luis 35
- Pacomi, sant 289
- Padrés, Anthoni 199
- Padró 220
- Padró, Joan 201
- Padrosa, Joan 208
- Pagès i Pons, Joan 177
- Pagès, Amadeu 294
- Pagès, Anthoni 217
- Pagès, Baltasar 198
- Pagès, Joan 206
- Pagès, Montserrat 166
- Pagès, Pere 215
- Pagesa, viuda 207, 211
- Palahí 220
- Palau, Anthoni 213
- Pallars, Hug Roger de, comte 99
- Pallí, Joan 202
- Pallí, Pere 202
- Pallisser, Barthomeu 210
- Palmart, Lambert, impressor 88, 285, 286, 288
- Palou, Berenguer de 16
- Palou, Hug 131, 176
- Palustre 265
- Pappacoda, Francesco, notari 115
- Parasols i Pi, Pau 293
- Pardo de la Casta, Pere, cavaller, conseller d'Alfons IV el Magnànim 85
- Park, Damien 279, 280
- Pascol, Narcís 210
- Pasqual, Jaume 131, 143, 153, 171, 177
- Pasqual, Joan 217
- Pastoret 207
- Pastoret, Miquel 210
- Pau, Joan 205
- Pau, Miquel 202
- Paula 289, 290
- Pebernat, Narcís 201, 219

- Pegès, Baltasar 206
 Peguillem, Sanxo 206
 Peláez, Manuel J. 34, 37,
 Pelegrí, Bernat 12, 13, 20
 Pelegrí, Gaspar 91, 92, 118, 123
 Pellicer, Jaume, secretari del Príncep de Viana
 94-96
 Pellicer, Josep Maria 174
 Penington, Kenneth 43
 Pentinat 209
 Perabert, Joan 215
 Perabert, Roch 215
 Peranau, Josep 42, 273, 300, 346
 Perdina, Guillem 210
 Pere 203
 Pere d'Aragó, infant 91
 Pere de Portugal, conestable de Portugal, rei
 d'Aragó per la Generalitat de Catalunya
 86
 Pere II de Catalunya, III d'Aragó 45
 Pere III el Cerimoniós, rei 78, 297, 299
 Pere, 184
 Pere, cardenal de Santa Rufina 154
 Pere, Domingo 210
 Pere, sant 144, 145
 Pere, viuda 210
 Perebert, Garau 214
 Peres, Miquel 291
 Pérez Martín, Antonio 9, 23, 24, 25, 26, 27,
 28, 29, 30, 31, 35, 36
 Peris 205
 Peris, Rafel 199
 Peris, Rodrigo 199
 Perris, viuda 219
 Perròquia, Joan 208
 Persanau, Mertí 206
 Pertusa, Guillem Ramon de 100
 Petri Gaufredi, v. Gaufred, Pere
 Petrus, alodiarius 148
 Petrus, v. Albalat, Pere d'; Centelles, Pere de;
 Pere, sant; Pere, bisbe
 Peyroto 206
 Phillipps, Thomas 299, 302
 Pi, Anthoni 204
 Picamda, Huguet 217
 Piccolomini, Enea Silvio 92
 Pin i Soler 292
 Pini, Giorgio 279, 280
 Pinós-Fenollet, Galceran, vescomte d'Illa 99
 Piquer, Joan 205
 Pisano, Petruccio, notari 101, 123
 Pla, Joan 200
 Pla, Vicens 217
 Pladevall, Antoni 182
 Planes, Anthoni 212
 Plaute 77
 Plini el Vell 96
 Pol, Joan 201
 Pol, Josep 208
 Pol, Miquel 208
 Pol, Pere 213
 Polibi 93
 Pompinyach, Benet 208
 Ponç, vescomte de Girona 49, 154
 Poncius, v. Ponç
 Pons i Guri, Josep Maria 12, 14, 15, 16, 18,
 19, 20, 21, 35, 38, 39, 40, 43, 129, 131,
 168, 176
 Pons, Josep Sebastià 292, 293, 294
 Ponsich, P. 181
 Pont, Joan 219
 Pont, Miquel 211
 Portell, Joan 211
 Portugal, Agnès 81
 Posa, Pere 300
 Poses, Pere Garau 200
 Poses, Salvi 218
 Pou i Martí, Josep Maria 275
 Pou, Gabriel 198
 Pou, Joan 207
 Pou, maestre 220
 Pou, Salvi 201
 Poumarède 33
 Prades, Sampsó 200
 Prat 210
 Prat, Anthoni 216
 Prat, Bernat 216
 Prat, Enric 294
 Prats, Modest 42
 Prebost, Xales 218
 Preses, Joan 203
 Prim, sant 136, 141, 145, 164
 Pròixida, Joan 73
 Pruença i Bayona, Esteve 19
 Prunell, Anthoni 200
 Puget, Pere 204
 Puiades, Pere 204
 Puidis, Salvador 217
 Puig 220
 Puig i Martín, Jordi 343
 Puig i Puig, Sebastià 16, 44
 Puig i Ustrell, Pere 38
 Puig Oliver, Jaume de 25, 31, 270, 274,
 278, 297, 300, 308, 311, 317, 341
 Puig, Anthoni 203, 204
 Puig, Eulària 203

- Puig, Guillem 204
 Puig, Joan 212
 Puig, Leonard 199
 Puig, Nicolau, fra, conventual del monestir de Sant Vicent de València 73
 Puig, Pere 217
 Puig, Steve 201
 Puig, viuda 207
 Puigaspres, Joan 201
 Puigcerçós, Bernat de 276
 Pujades, Garau 216
 Pujades, Jeroni 131, 134, 136, 137, 160, 163, 164, 165, 166, 265
 Pujades, Mateu, cavaller, tresorer d'Alfons IV el Magnànim 78
 Pujades, Pere 216
 Pujans, Pere 211
 Pujol Gómez, Josep 71, 94, 123
 Punch, John 279
- Q**
- Quadrado, J. M. 30
 Queralt, Pere de, fra, mestre, dominicà i confessor del Príncep de Viana 74-75
 Quintana, Antich 216
 Quintana, Augusto 131, 163, 167
 Quintillà Zanuy, M. Teresa 24, 38
- R**
- R. ausonensis, v. Gaufred, Ramon, bisbe de Vic
 R. uiccomes Cardone, v. Ramon, vescomte de Cardona
 Rabaqueta, Joana 213
 Rafel, Narcís 207
 Raifred 157, 159
 Raimundus Montiscatheni, v. Montcada, Ramon de
 Rames, Joan 201
 Ramon 200, 203
 Ramon Berenguer I 33, 49, 57, 175, 182
 Ramon Berenguer II 183
 Ramon Berenguer III 34, 44
 Ramon Berenguer IV 183
 Ramon Borrell 175, 182
 Ramon, fill d'Emma 180
 Ramon, Joan 208
 Ramon, vescomte de Cardona 49
 Ramona, viuda 207
- Raset, Hierònim 213
 Raset, Rafel 200
 Raventós Giralt, J. 42
 Razí 274
 Real, Narcís 204
 Real, Perot 207
 Recosind 156
 Rege, viuda 218
 Reig, Pere Miquel 216
 Reimer, Georg 37
 Reix, Joan 216
 Relat, Christòfol 215
 Remnick, David 88-89, 123
 Renard, Guillem 49
 Renard, Pere 201, 208
 Renardi G., v. Renard, Guillem
 Renart, Joan 210
 Renat d'Anjou, comte de Provença, duc d'Anjou i rei titular de Nàpols 91, 97, 115, 117, 118
 Renedo, Xavier 300
 Requesens, Galceran de 90
 Reverter, Anthoni 204
 Reveta 214
 Rexach, Narcís 212
 Riart, Garau 199
 Riba, Antich 203
 Riba, Barthomeu 204
 Riba, viuda 213
 Riber, Llorenç 174
 Ribera 202
 Ribes 219, 220
 Ribes, viuda 211
 Ribot, Joan 215
 Ribot, Pere 220
 Rico, Francisco 71, 74, 85, 123
 Ricomà (o Ricoman), llinatge 87
 Ricomana, personatge del *Tirant* 87
 Riera i Melis, Antoni 311
 Riera i Viader, Sebastià 129
 Riera, Anthoni 205, 206
 Riera, J. 157
 Riera, Miquel 199
 Rigau, Magdaló 218
 Rigau, Mateu 209
 Ripa, Joan de 279
 Ripoll i Vilamajor, Jaume 168, 179
 Ripoll, Anthoni 217
 Ripoll, Jaume 78, 123
 Riquer, Borja de 84, 121
 Riquer, Martí de 71, 84, 92, 93, 123, 197, 294
 Rissech, Christòfol 199
 Ritman, Joost R. 301

- Riu, Arnau del 210
 Riusec, Gabriel de, doctors en lleis 87-88
 Robert, Arnau 202
 Robert, rei 154
 Roca i Ballver, Salvador 293, 295
 Roca Ricart, Rafael 122
 Roca, Nicolau 209
 Roca, Pere, notari de València 74
 Rocabertí, Guillem de 39
 Rocabruna i de Taverner, Melcior 131, 132, 133
 Rocamora, J. M. 9
 Rocha, Hierònim 212
 Rocha, Joan 216
 Rodegarius 141, 152
 Rodericus, v. Téllez, Roderic
 Rodón Binué, E. 34
 Rodrigo Lizondo, Mateu 72, 78-80, 82, 87, 89, 123, 124, 283, 284
 Rodríguez Risquete, Francisco Javier 70, 84, 124
 Roffí, Pere 212
 Rofí, Anthoni 215
 Rofí, Barthomeu 215
 Roger, Joan 204
 Roig, Jaume, mestre en medicina, escriptor 79, 121, 125
 Roig, Joan 215
 Roig, Salvi 203
 Roís de Corella, Joan 291
 Roiz de Cascant, família 305
 Roiz, família 305
 Rojas Fernández, Raquel 300
 Rojas y Sandoval, família 305
 Romaguera, Joan 216
 Romaní, F. 33
 Romano, Daniela 112, 113, 123
 Romeu, arbre genealògic
 Ros, família 305
 Ros, Hierònim 217
 Ros, Miquel 214
 Ros, Pere Jacme 199
 Ros, Ponç 199
 Ros, Rafel 208
 Rosell, família 305
 Rossell, Ramon 219
 Rosselló Verger, Vicenç Maria 122
 Rosselló, Rafel 204
 Rossinyol, Marsal 198
 Rostoiill, Francesch 199
 Roth, Philip M. 80, 88-89
 Rothbertus, v. Robert
 Roure 209
 Roure, Dalmau 214
 Roure, Joan 214
 Rovira i Armengol, Josep 9, 32, 37
 Rovira i Solà, Manuel 129
 Rovira i Virgili, Antoni 170, 176
 Rovira 203, 206
 Rovira, Barthomeu 217
 Rovira, Joan 200
 Rovira, Lorens 205
 Rovira, Miquel 197, 208
 Rovira, Pau 217
 Rovira, Pere 213
 Rubí, Basili de 343
 Rubin, Patricia Lee 90
 Rubio Vela, Agustín 283
 Rubió i Balaguer, Jordi 23, 27, 28, 29, 33, 309, 310
 Rubió i Lluch, Antoni 294
 Rubio Vela, Agustín 72-74, 78, 80-84, 86-88, 124, 125
 Rubió, Guillem 278
 Ruiz Bernat, Pau 282
 Ruiz de Asín, família 305
 Rull, família 305
 Rupit, Salvi 42
 Rutia, Pedro de, doctor en cascun dret, ambaixador del Príncep de Viana al seu pare Joan II d'Aragó 97
 Ryder, Alan 91, 124
- S
- Sabaté, Ch. 33
 Sabater, Joan 213
 Sabet, Joan 213
 Sabinense, card. 12, 18
 Saconomina, Pere 197, 204
 Sáenz de Aguirre, J. 7, 15, 18, 19, 20, 43, 129, 136, 164, 166, 183
 Sáez Guillén, José Francisco 27
 Safont, Jaume, escrivà de la Generalitat de Catalunya 99
 Sagrera, viuda 199
 Sagner, Joan 217
 Sahüch, Pere 202
 Sala, Gabriel 215
 Sala, Jeroni, ciutadà de Barcelona 75
 Sala, Roch 203
 Sala, Simeó 74-75
 Sala, viuda 210
 Salamany, Anthoni 215
 Salaver, Ramon 214

- Salavert, Arnau 218
 Salaverta, viuda 194
 Saló, Martorià 204
 Salrach, Josep M. 136, 137, 142, 158, 165
 Samsó, Gabriel 219
 Samsó, Joan 211
 Samsó, Miquel 212
 Samsó, Pere 204
 San José Lera, Javier 125
 San José, Lurdes de 269, 270
 Sanchis Sivera 284
 Sandoval Rojas, Diego Gómez, comte de Castro i de Dénia 86-88
 Sandoval Rojas, Fernando, comte de Castro i de Dénia 86-88
 Sans Capdevila 41
 Sans família de 304
 Sans Travé, Josep Maria 99
 Sant Angel, família 305
 Sant Ramon, família 305
 Santillana, marquès de 9
 Santillane, v. Santillana
 Santmartí, Arnau Miró de 49
 Sanxa, viuda 203
 Sarçola, Pere, cavaller, tresorer d'Alfons IV el Magnànim 78
 Sardà, Joan 346
 Sarrià, família 305
 Sarsaneda, Damià 206
 Sastre, Guillem 215
 Sastre, Thomàs 204
 Saüch, Gabriel 214
 Savertés, Narcís 208
 Scala, Rafel 219
 Scales, Hierònim 213
 Scariano, llinatge sicilià 94
 Scheler 347
 Schiff, Mario 9
 Schopenhauer 347
 Schoyen, Martin 299
 Scola, Francesch 209
 Scuder, Francesch 200
 Scuder, Gaspar 199
 Sebanés Fernández, Roser 43
 Sebastià, sang 295
 Secha, Pere 209
 Seibt, Ferdinand 187
 Seidlitz, W. von 309
 Senceloni 212
 Sèneca 96
 Seniofred, abat de Ripoll 171, 172
 Seniofredus, comes, v. Sunifred II, comte de Besalú i Cerdanya
 Seniol, jutge 170
 Sentelles 141, 152
 Senyer, Joan 217
 Séquestra, Armand 131, 137, 142, 143, 153, 162, 163, 164, 165, 167, 170, 171, 172, 173, 175, 177, 178, 182
 Serfdedéu 138, 149
 Serfdedéu, bisbe de Girona 156, 157
 Serna, família 305
 Serra 219
 Serra i Baldó, Alfons 294
 Serra i Boldú, Valeri 294
 Serra i Hünter, Jaume 344, 346
 Serra, Anthoni 210
 Serra, Guillem 283, 284
 Serra, Jeroni 331
 Serra, Miquel 205
 Serra, Pere 199
 Serra, Steve 204
 Serrana, Margarida 205
 Servus Dei, v. Serfdedéu
 Sesagudes, Humbert de 49
 Sesemund 170
 Sesemundus 146, 148
 Sesemundus Blancus, v. Blancus, Sesemundus
 Sesenanda 147
 Seva, família 305
 Sforza, Francesco 91, 99
 Sforza, Muzio Attendolo 91
 Sglésies, Miquel 218
 Silva Candida, v. Pere, cardenal de Santa Rufina
 Simon i Tarrés, Antoni 197
 Simon, Guillem 203
 Simon, Salvador 202
 Simona, viuda 199
 Sindilà 156
 Sitjar, Miquel de 198
 Siurana, família 305
 Siveques, Nicolau 201
 Sixt, sant 295
 Smeralda, antropònim italià 90, 94
 Smith, Robert Sidney 193
 Sobirà, Anthic 201
 Sobirà, Anthoni 209
 Sobirà, Joan 201
 Sobrequés i Vidal, Santiago 129, 170, 176, 194, 197
 Solà, Roch 202
 Solà, sabater 208
 Solchaga, Pedro de, cambrer del Príncep de Viana 75

- Solé, Carlota 346
 Soler Molina, Abel 73, 78, 80-82, 84, 86, 89-90, 121, 124-125
 Soler, Antich 203
 Soler, Barthomeu 203
 Soler, Francesch 203
 Soler, Joan 205
 Soler, Joan, bisbe de Barcelona 99
 Soler, Miquel 199
 Soler, Pere 203
 Solés, Feliu 198
 Solís, Francesch 212
 Soniofredus, sacerdos trangressor 137, 138, 146, 149
 Soriano Robles, Lourdes 288, 291, 300
 Sorts, Baldiri 211
 Sotto, família 304
 Speraguera, Salvi 217
 Spinàs, Joan 206
 Spindeler, Nikolaus 285, 289
 Spital, Miquel 216
 Sprell, Leonart 206
 Squerd, Baldiri 201
 Stegmann, Tilbert-Dídac 282
 Stephanus 151
 Sterach, Joan 201
 Steve de Marrochs 220
 Steve, Joan 212
 Sthäleder, Erich 307
 Stiennon, J. 181, 266
 Strebau, Joan 217
 Strús, Luys 219
 Stutzmann, Dominique 310
 Suardell 220
 Suárez, Francisco 279
 Suasola, família 305
 Sunifred II, comte de Besalú i Cerdanya 145, 146, 147, 148, 158, 159, 160, 162
 Sunifred, abat de Banyoles 156
 Sunifred, oncle d'Adalbert 158, 161
 Sunifred, prevere 157
 Sunifred, sacerdot 159, 160
 Sunyer, comte d'Empúries 156, 157
 Sunyer, monjo de Besalú 173
 Suro 220
- T**
- Tagell, Anthoni 201
 Tagella, viuda 209
 Taixonera, Marc 132
 Tallada, família 305
 Tallander, Antoni, àlias mossèn Borra 77-78
 Tallarino, Paola 110, 122
 Tamarit, família 305
 Tárrega, família 304
 Tassione, abat 154
 Tassione, alodiarius 148
 Taverner, Joan 211
 Teilhard de Chardin, Pierre 347
 Tejada y Ramiro, J. 9, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 39, 40, 43,
 Tellet, Pere de 269
 Téllez, Roderic 12, 13, 14, 21, 38, 277
 Tello, v. Téllez
 Tenschert, Heribert 300-301
 Teodard 157
 Ter, Benet 199
 Terés, Joan 43
 Terrades, Francesch de 212
 Terrades, Rafel 210
 Terragona, viuda 212
 Terrats 220
 Terrats, Barthomeu 209
 Terrés, Pere 216
 Terricabras i Noguera, Josep Maria 317
 Teudebertus 151
 Teudemundus 146, 151
 Thomàs, Anthoni 215
 Thomàs, Barthomeu 207
 Thomàs, Benet 207
 Thorp, Thomas 299
 Timor, Bartomeu, escrivà del Príncep de Viana 75
 Tixedor, Anthoni 198, 215
 Tixedor, Antich 200
 To Figueras, L. 35, 175
 Tobella, Antoni M. 43
 Toda, Joan, notari de la ciutat de València 72
 Toderic, abat 165
 Toldrà, Maria 298
 Tomàs, Pere 278, 279
 Tomasetti 18
 Tonda, família 305
 Toralles, Anthoni 214
 Torner, Joan 217
 Torras Ribé, Josep Maria 197
 Torre, viuda 212
 Torrella i Cascante 42
 Torrent i Torrent, Raül 24, 38
 Torrent, Anthoni 200
 Torrent, Pere 207
 Torres Sans, Xavier 197
 Torró Torrent, Jaume Martorell, Joanot 69-126

- Torroella, Pere 70, 79-80, 97 (ambaixador del Príncep de Viana al seu pare Joan II d'Aragó)
- Torroella, viuda 211
- Toses, Steve 208
- Toset, Fontanet 204
- Tost, Arnau Miró de 49
- Trasegòncia 146
- Traserra, Roch 205
- Trasoad 158, 165
- Trasoad, v. Trasoad
- Trenchs Ódena José 299
- Trias Fargas, Ramon 346
- Tries, Joan 200
- Tronxo, Pere 207
- Tropia, Anna 280
- Trull, Miquel 204
- Turmeda, Anselm 307, 310
- Turró, Ramon 346
- Tylus, Piotr 310
- U**
- Udalard, vescomte de Barcelona 49
- Udalardus, uicescomes barchinone, v. Udalard, vescomte de Barcelona
- Udina Abelló, A. M. 34, 168
- Udina Martorell, F. 34
- Ugarra, Pedro de, sobrecoc del Príncep de Viana 75
- Ulldemolins, Guillem d' 40
- Umberti de ipsis accutis, v. Sesagudes, Umberto de
- Urrea, Pedro de, arquebisbe de Tarragona 99
- Urrumbella, família 306
- Urt, Bernat 206
- V**
- Vadaldus, episcopus 154
- Vado, família 305
- Vadruna, Narcís 210
- Vahí, Miquel 216
- Valdecilla, marquès de 329
- Valencas, Bernat 198
- Vallecillo, Antonio 37
- Vallesica, v. Vallseca
- Valls 220
- Valls i Taberner, Ferran 9, 13, 15, 16, 19, 23, 25, 27, 28, 32, 33, 35, 37, 40, 41, 49
- Valls, Pere 204
- Vallseca, Guillem de 36
- Vallterra, Joan de 100
- Vander Linden, H. 181
- Vanovera, viuda 212
- Vaquer i Aloy, Antoni 31
- Varazze, Jacopo de 291
- Vargas, Anthoni 218
- Vaselles 208
- Velazco, família 305
- Ventimiglia, Joan de, marquès de Geraci 116
- Viciana, Martí de 301, 302, 303
- Vicinanza, Monica 101, 123
- Vidal González, Francisco 87, 126
- Vidal, Pierre 292
- Vidal, Rodrigo, protonotari del Príncep de Viana 75, 98, 100
- Vidier, A. 180
- Vifredus, episcopus 154
- Vila, Pau 346
- Vila, Pep 291, 294, 295, 296
- Vilafranca, Bertran de, sagristà 20
- Vilagrana, Bernat de 17
- Vilamarí, Bernat de 277
- Vilamarí, Bernat de, almirall de l'armada del rei d'Aragó, 96-97
- Vilaragut, Jaume de, cavaller i cambrer d'Alfons el Magnànim, baró d'Albaida 78, 83, 89, 90
- Vila-rasa, Guillem Ramon, cambrer del Príncep de Viana 70
- Vila-rasa, Lluís de, fill de Lluís i de Castellana 80
- Vilaspina, Pere de 286, 287, 288
- Vilielmus, vicescomes 154
- Villafranche, v. Vilafranca
- Villalmanzo, Jesús 71, 79, 81-82, 92, 126
- Villanueva, Jaime 12, 13, 14, 15, 18, 19, 20, 21, 38, 39, 40, 41, 131, 157, 171, 287
- Villanuño, Matias de 43
- Vinader, Jaume, notari de València 83
- Viñolas Esteva, Josep Maria 296
- Vivanus, transgressor 138, 149
- Vives i Cebrià, Pere Nolasc 32, 38
- Vives, Josep 42
- Vives, transgressor 138, 149
- Z**
- Zurita, Jerónimo 91, 119

TAULA GENERAL

ARTICLES

Jaume de PUIG OLIVER, <i>Un altre manuscrit llatí dels Usatici Barcinone: Girona, ACG, ms. 48</i>	7-67
Jaume TORRÓ TORRENT, Joanot Martorell, <i>escrivà de ració del Príncep de Viana: la literatura catalana del segle XV i les corts dels Trastàmara</i>	69-126

NOTES

Jaume de PUIG OLIVER, <i>Cartorals de Besalú</i>	129-185
Josep CLARA I RESPLANDIS, <i>Noms i professions dels habitants de Girona l'any 1534</i>	187-220
Montserrat CLARASÓ GARCIA i Joan TRES ARNAL, <i>El Compendi històric del viatge y cautiveri de Pio Sisè, traduït del francès en 1800: anàlisi i edició</i>	221-263

RECENSIONS	265-297
Finestra oberta	297-341

NECROLÒGICA

Joan Botam i Casals (1926-2023), <i>In memoriam</i>	343-344
---	---------

CENTENARI COLOMER

Eusebi Colomer, <i>en el centenari del seu naixement</i>	345-347
--	---------

TAULES

I. Taula de referències bíbliques	349
II. Taula de manuscrits, d'arxius i biblioteques	349-357
III. Taula d'íncipts	357-360
IV. Taula de primers versos	360
V. Taula de possessors i comitents	360
VI. Taula de copistes	360
VII. Taula cronològica.	360-361
VIII. Taula d'obres anònimes	361
IX. Taula d'antropònims	361-382

CORPUS SCRIPTORUM CATALONIAE

SCRIPTORES: *Edició crítica d'obres d'autors catalans o anònimes, en qualsevol idioma, amb atenció especial a les obres en llatí.*

AVOThO = Arnaldi de VILLANOVA, *Opera Theologica Omnia*.

AVOThO, vol. II. Josep ALANYÀ, *Diplomatari d'Arnau de Vilanova*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2022, 453 p.

AVOThO, vol. III. Josep PERARNAU, *Introductio in librum de semine scripturarum. Allocutio super significatione nominis Tetragrammaton*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans – Facultat de Teologia de Catalunya – Scuola Superiore di Studi Medievali e Francescani 2004, 209 p.

AVOThO, vol. IV. Josep PERARNAU – Marcel COROMINES, *Alphabetum catholicorum ad inclitum dominum regem Aragonum pro filiis erudiendis in elementis catholicae fidei. Tractatus de prudentia catholicorum scholarium*, Barcelona 2007, 253 p.

AVOThO, vol. V. Josep PERARNAU, *Tractatus de tempore adventus Antichristi. Ipsius et aliorum scripta coaeva*, Barcelona 2014, 435 p.

AVOThO, vol. XII. Jaume MENSA, *Antidotum contra venenum efusum per fratrem Martinum de Ateca, praedivatorem. Praesentatio facta Burdegaliae*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans – Universitat Autònoma de Barcelona – Ateneu Universitari Sant Pacià 2023, 256 p.

AVOThO, vol. XIV. Jaume MENSA I VALLS, *Interpretatio de visionibus in somniis dominorum Iacobi secundi, regis Aragonum, et Friderici tertii, regis Siciliae, eius fratris*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans – Facultat de Teologia de Catalunya 2019, 189 p.

Imminent:

AVOThO, vol. VI. Josep PERARNAU, Jaume MENSA, Maria CABRÉ, adiuu. Jordi BOSSOMS, *Tractatus de mysterio cymbalorum ecclesiae*; Barbara SCAVIZZI, adiuu. Maria CABRÉ, *Tractatus epistolarum christini ad principes catholicos et praecones*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans – Ateneu Pontifici Sant Pacià 2025.

En preparació:

AVOThO, vol. X Pietro FILIPPINI, *Denuntiationes Massilienses*; Cosimo REHO, cum praefatione Ernesti DEZZA, *Gladius iugulans thomatista*; Pietro FILIPPINI, *Carpinatio poetriae theologi deviantis*.

SCRIPTA: *Edició de documents referents a autors, esdeveniments, matèries o institucions, procedents d'un mateix o de diversos fons documentals, compresos els d'aquells indrets on hi ha hagut presència històrica dels catalans.*

1. Jaume DE PUIG OLIVER – Josep Maria MARQUÈS I PLANAGUMÀ, *Lletres del bisbe de Girona. Segle XIV. Volum I. Bernat de Vilamarí, Pere d'Urrea, Gastó*

de Montcada, Arnau de Mont-rodon, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans – Facultat de Teologia de Catalunya – Ajuntament de Girona 2007, 752 p.

2. Josep PERARNAU I ESPELT, *Beguins de Vilafranca del Penedès davant el tribunal d'inquisició (1345-1346). De captaires a banquers?*, Barcelona – Roma (en col·laboració amb l'Istituto Storico per il Medio Evo) 2010, 208 p.

En preparació:

Jaume DE PUIG OLIVER, *Lletres del bisbe de Girona. Segle XIV. Volum II. Berenguer de Cruïlles/1.*

Jaume DE PUIG OLIVER, *Documents relatius a la Inquisició del temps dels bisbes de Girona Pere de Rocabertí (1318-1342), Pere d'Urrea (1325-1328), Arnau de Mont-rodon (1335-1349) i Berenguer de Cruïlles (1348-1362).*

VERSIONES: *Edició crítica d'obres de qualsevol autor o anònimes traduïdes en català i de les traduccions d'obres d'autors catalans, del període contemplat, en d'altres llengües.*

S'integra dins aquesta sèrie el Corpus Biblicum Catalanicum: edició crítica de les traduccions bíbliques catalanes fins a l'any 1900.

3. *Bíblia del segle XIV. Èxode. Levític*, a cura de Jaume RIERA I SANS (†), Pere CASANELLAS I BASSOLS i Armand PUIG I TÀRRECH, Barcelona 2004, CXL + 248 p.

6. *Bíblia del segle XIV. Primer i segon llibre dels Reis*, a cura de Jordi BRUGUERA I TALLEDA, Pere CASANELLAS i Núria CALAFELL I SALA, Barcelona 2011, 590 p.

9. *Bíblia del segle XIV. Primer llibre dels Paralipòmens*, a cura de Jaume DE PUIG I OLIVER, Pere CASANELLAS, Pere BESCÓS i Núria CALAFELL, Barcelona 2021, 444 p.

38. *Lo Nou Testament. Traducció de Josep Melcior Prat*, a cura d'Antoni COLL I CASALS, Pere CASANELLAS I BASSOLS, Pau ALEGRE I NADAL, Carme CAPÓ I FUSTER, Albert ROSSICH, Barcelona 2008, 433 p.

SUBSIDIA: *Edició de repertoris, inventaris de biblioteques o d'altres elements i catàlegs de manuscrits, d'edicions i de fons arxivístics, de bibliografies i de facsímils d'obres rares, interessants per al període contemplat en el projecte.*

1. Josep TORNÉ I CUBELLS, *Catàleg dels pergamins de l'actual arxiu de Poblet*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2010, 325 p.

2. Jaume DE PUIG *et al.*, *Catàleg dels manuscrits de les obres de Francesc Eiximenis, OFM, conservats en biblioteques públiques. Vol. I. Descripció dels manuscrits*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans – Facultat de Teologia de Catalunya 2012, 1088 p.

3. Jaume MENSA, *Antoni Andreu, mestre escotista. Balanç d'un segle d'estudis*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans – Facultat de Teologia de Catalunya 2017, 134 p.

4. Jaume DE PUIG *et al.*, *Catàleg dels manuscrits de les obres de Francesc Eixime-
nis, OFM, conservats en biblioteques públiques. Vol. II. Addenda i taules*, Barcelona,
Institut d'Estudis Catalans 2022, 245 p.

5. Jaume DE PUIG, Sadurní MARTÍ, Elisa VARELA, *Catàleg dels manuscrits
de la catedral de Girona. Vol. I. Mss. 1-20*, Barcelona, IEC-Ateneu Universitari
Sant Pacià 2023, 539 p.

Imminent:

Josep-Sebastià PONS, *La literatura catalana al Rosselló durant els segles XVII
i XVIII*, traducció i notes d'Enric PRAT i Pep VILA, Barcelona, Institut d'Es-
tudis Catalans 2025.

En preparació:

Maria Inès PADROSA GORGOT, *Catàleg dels incunables de la Biblioteca del
Palau de Peralada*.

Jaume DE PUIG, Sadurní MARTÍ, Elisa VARELA, Lourdes SORIANO, *Catàleg
dels manuscrits de la catedral de Girona. Vol. II. Mss. 21-90*.

Fora de col·lecció:

AA. VV., *La difusió de l'obra d'Arnau de Vilanova. IV Trobada Internacional
d'estudis sobre Arnau de Vilanova*, IEC, «Treballs de la Secció de Filosofia i Cièn-
cies Socials», vol. LV, Barcelona 2022, 368 p.

ARXIU DE TEXTOS CATALANS ANTICS segueix bàsicament les indicacions metodològiques de Josep Vives i Gatell, *Esquemas de metodològia*, Barcelona 1947, en allò que fa referència a l'edició de textos i les de l'Institut d'Estudis Catalans en la presentació de textos medievals en llengua catalana.

Les abreviatures dels aparats crítics són les suggerides per la «Société Internationale pour l'Étude de la Philosophie Médiévale (SIEPM)», publicades dins el seu «Bulletin», núm. 2 (1960), 142-149 (*Abbreviations latines et signes recommandés pour l'apparat critique des éditions de textes médiévaux*).

EN PREPARACIÓ

AVOThO, vol. VI. Josep PERARNAU, Jaume MENSA, Maria CABRÉ, adiu. Jordi BOSSOMS, *Tractatus de mysterio cymbalorum ecclesiae*; Barbara SCAVIZZI, adiu. Maria CABRÉ, *Tractatus epistolarum christini ad principes catholicos et praecones*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans – Ateneu Pontifici Sant Pacià, 2025.

Josep-Sebastià PONS, *La literatura catalana al Rosselló durant els segles XVII i XVIII*, traducció i notes d'Enric PRAT i Pep VILA, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2025.

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
ATENEU UNIVERSITARI SANT PACIÀ